MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY

SAVSAD

SAVUNMA VE SAVAŞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF DEFENCE AND WAR STUDIES

KARA HARP OKULU
TURKISH MILITARY ACADEMY
https://dergipark.org.tr/tr/pub/savsad ISSN: 2718-0301 E-ISSN: 2718-0700

Cilt / Volume : 36
Sayı / Number : 1
Yıl / Year : 2026

SAVSAD

SAVUNMA VE SAVAŞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF DEFENCE AND WAR STUDIES

Cilt/Volume : 36
Sayı/Issue : 1

HAZİRAN 2026
JUNE 2026

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE

Yaygın Süreli Akademik Yayın / Periodical Journal

YAYIN ARALIĞI / PUBLICATION SCHEDULE

Yılda iki sayı (Haziran-Aralık) / Semi-Annually (June-December)

YAYIN DİLİ / PUBLICATION LANGUAGE

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

BASKI / PRINTING

Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Basımevi / National Defence University Turkish Military Academy Printing House

YAYIN İDARE ADRESİ / CORRESPONDENCE

SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
MSÜ Kara Harp Okulu Dekanlığı
Dikmen Cad., 06654, Bakanlıklar – ANKARA
(0312) 417 51 90 /5301
savsad@msu.edu.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/savsad

DİZİNLER / INDEXING & ABSTRACTING

The Journal of Defence and War Studies © 2006 by Kara Harp Okulu is licensed under CC BY-NC-SA 4.0

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

İbrahim Ethem ATNUR
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History Ankara, Türkiye.

EDİTÖR / EDITOR

Yahya YEŞİLYURT
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History Ankara, Türkiye.

YARDIMCI EDİTÖRLER / ASSISTANT EDITORS

Tarık SOLMAZ
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of International Relations, Ankara, Türkiye.

Ramazan Atıl KARABEY
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Humanities and Social Sciences, Ankara, Türkiye.

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Ömer Faruk İŞCAN
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Savunma Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Defence Administration, Ankara, Türkiye.

Gültekin YILDIZ
Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
National Defence University, Atatürk Strategic Studies and Graduate Institute, İstanbul, Türkiye.

Efdal AS
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

Emrah ÖZDEMİR
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of International Relations, Ankara, Türkiye.

Mehmet ŞAHİN
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of International Relations, Ankara, Türkiye.

Hüseyin KALEMLİ
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

Çağlar Burak BURTAN
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Humanities and Social Sciences, Ankara, Türkiye.

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ / TURKISH LANGUAGE EDITORS

Utku IŞIK
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Department of Turkish Language and Literature, Turkish Military Academy, Ankara, Türkiye.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORS

Senem Büşra YILDIZ
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Yabancı Diller Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Foreign Languages, Ankara, Türkiye.

İrem Nur BOZKURT
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Yabancı Diller Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Foreign Languages, Ankara, Türkiye.

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Nursena APAYDIN
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Ankara, Türkiye.

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Hüsnü ÖZLÜ
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

Emin ŞIHALİYEV
Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Nahçıvan, Azerbaycan.
Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan.

Edward J. ERICKSON
Marine Corps Üniversitesi, Tarih Bölümü, Virginia, Amerika Birleşik Devletleri.
Marine Corps University, Department of History, Virginia, United States of America.

Yavuz ASLAN
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye.
Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum, Türkiye.

Ferudun ATA
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye.
Selcuk University, Faculty of Letters, Department of History, Konya, Türkiye.

Ali SATAN
Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye.
Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, İstanbul, Türkiye.

Asaf ÖZKAN
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**,** Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye.
Ataturk University, Graduate School of Atatürk Principles and Revolution History, Department of History, Erzurum, Türkiye.

İlyas KEMALOĞLU
Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye.
Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, İstanbul, Türkiye.

Bilal KARABULUT
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye.
Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Ankara, Türkiye.

Haldun YALÇINKAYA
TOBB ETÜ University, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye.
TOBB ETÜ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, Ankara, Türkiye.

Türksel K. BENSGHIR
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye.
Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Faculty of Communication, Department of Business, Ankara, Türkiye.

Azmi YALÇIN
Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Adana, Türkiye.
Cukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Management and Organization, Adana, Türkiye.

Mehmet Abdülkadir VAROĞLU
Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye.
Başkent University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Ankara, Türkiye.

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Arif SARI
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

Ahmet ÖZCAN
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

Mesut ÇAPA
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
Ankara University, Turkish Revolution History Institute, Department of History, Ankara, Türkiye.

Necdet HAYTA
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
Gazi University, Faculty of Education, Department of History, Ankara, Türkiye.

Fırat PURTAŞ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye.
Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Ankara, Türkiye.

Alpaslan ATMANLI
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Makine Mühendisliği Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Mechanical Engineering, Ankara, Türkiye.

Ayhan AYTAÇ
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Makine Mühendisliği, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Mechanical Engineering, Ankara, Türkiye.

Onur BATTAL
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Electronics and Communications Engineering, Ankara, Türkiye.

Tuba EROĞLU AZAK
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Civil Engineering, Ankara, Türkiye.

Mehmet ŞİMŞEK
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Computer Engineering, Ankara, Türkiye.

Hasan ZÖĞ
Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Temel Bilimler Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Basic Sciences, Ankara, Türkiye.

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

AMAÇ VE KAPSAM

SAVSAD (Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi); savaş, millî savunma ve güvenlik kavramları bağlamında sosyal ve beşerî bilimlerin yanı sıra interdisipliner olarak yapılan araştırmalara yer vermek; araştırmacılar ve uygulamacılar arasındaki etkileşimi akademik düzeyde destekleyerek ulusal ve uluslararası bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

SAVSAD, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun nitelikli ve alanında özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, savaş araştırmaları, askerî tarih, savunma yönetimi, millî savunma, istihbarat, uluslararası güvenlik çalışmaları, savaş ve silahlı çatışma hukuku ile savaş, millî savunma ve güvenlik konularında sosyal ve beşerî bilimlerin farklı alanlarının yanı sıra interdisipliner araştırmaları İngilizce ve Türkçe olarak yayımlamaktadır.

SORUMLULUK REDDİ

Dergide yayımlanan makalelerdeki beyan veya görüşler sadece yazar(lar)ın görüşleridir ve editörler, yayın kurulu ve/veya yayıncının görüşlerini yansıtmamaktadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, makalelerin içeriğinden sorumlu değildir ve bu makalelerde ifade edilen görüşlere katılmaz. Yazarların çalışmalarının doğru ve iyi araştırılmış olduğunu ve makalelerinde ifade edilen görüşlerin kendi görüşleri olduğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, yazarlara çalışmalarını bilimsel toplulukla paylaşmaları için bir platform sağlamaktadır.

AÇIK ERİŞİM BİLDİRİMİ

SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi açık erişime sahip bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin tam metinlerine https://savsad.kho.msu.edu.tr/arsiv.html adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. SAVSAD içeriği Creative Commons Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 (CC-BY-NC-SA) Uluslararası Lisansı ile yayımlanmaktadır.

İletişim/Editör
Yahya YEŞİLYURT
MSÜ Kara Harp Okulu, Devlet Mah., Kara Harp Okulu Cd., 06654, Ankara / Türkiye
✉ yahya.yesilyurt@msu.edu.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/savsad
☎ +90 312 417 51 90

İletişim/Yayıncı
MSÜ Kara Harp Okulu
Devlet Mah. Kara Harp Okulu Cd., 06654, Ankara / Türkiye
✉ savsad@msu.edu.tr
https://savsad.kho.msu.edu.tr
☎ +90 312 417 51 90

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

AIM AND SCOPE

SAVSAD (The Journal of War and Defence Research) aims to contribute to national and international scientific knowledge by providing a place for interdisciplinary research in the context of war, national defence and security concepts, as well as social sciences and humanities, and supporting the interaction between researchers and practitioners at the academic level.

SAVSAD publishes interdisciplinary research in various fields of social sciences and humanities, as well as war research, military history, defence management, national defence, intelligence, international security studies, law of armed conflict and war in English and Turkish languages by carefully evaluating qualified and original studies in accordance with scientific norms and scientific ethics.

DISCLAIMER

The statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the views of the editors, editorial board, and/or publisher. The editors, editorial board, and publisher are not responsible for the content of the manuscripts and do not necessarily endorse the views expressed in them. It is the responsibility of the authors to ensure that their work is accurate and well-researched, and the views expressed in their manuscripts are their own. The editors, editorial board, and publisher simply provide a platform for the authors to share their work with the scientific community.

OPEN ACCESS STATEMENT

SAVSAD The Journal of Defence and War Studies Journal is an open access journal. The full texts of the articles published in the journal can be accessed free of charge via https://savsad.kho.msu.edu.tr/arsiv.html. SAVSAD content is published under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 (CC BY-NC-SA) International Licence.

Contact/Editor
Yahya YEŞİLYURT
MSÜ Kara Harp Okulu, Devlet Mah., Kara Harp Okulu Cd., 06654, Ankara / Türkiye
✉ yahya.yesilyurt@msu.edu.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/savsad
☎ +90 312 417 51 90

Contact/Publisher
MSÜ Kara Harp Okulu
Devlet Mah. Kara Harp Okulu Cd., 06654, Ankara / Türkiye
✉ savsad@msu.edu.tr
https://savsad.kho.msu.edu.tr
☎ +90 312 417 51 90

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

1 **"Harb Oyunları" İsimli Risâlenin Çevirisi ve Askerî Eğitim Açısından Değeri**
The Translation of the Treatise Titled "Harp Oyunları" and Its Significance for Military Training
Ahmet UĞUR

35 **Vazife Tahlilinde Kritik Faktör Analizi: Uygulamalı Bir Çerçeve ile Yöntemsel Bir Yaklaşım**
Factor Analysis in Mission Analysis: A Methodological Approach with an Applied Framework
Mehmet KILIÇ

61 **Singapore as Southeast Asia's Potential Digital Tiger: AI Strategies at the Crossroads of Digital Sovereignty and Interdependence**
Güneydoğu Asya'nın Potansiyel Dijital Kaplanı Singapur: Dijital Egemenlik ve Karşılıklı Bağımlılık Kesişiminde Yapay Zekâ
Fulya KÖKSOY

91 **İsrail'in Nükleer Silahların Yayılmasını Önlemeye Yönelik Uyguladığı Zorlayıcı Yöntemler Üzerine Bir İnceleme**
An Examination of Israel's Coercive Methods to Prevent Nuclear Proliferation
Kahraman SÜVARİ

119 **Threat Multiplier or Peace Builder: A Systematic Review of the Environment-Security Nexus**
Tehdit Çarpanı veya Barış İnşacısı: Çevre-Güvenlik İlişkisine Sistematik Bir Bakış
Yunus ÖZTÜRK

157 **Sultan Hüseyin Baykara'nın Meydan Muharebeleri-I: Çınaran Savaşı**
The Battles of Sultan Husain Bayqara-I: The Battle of Chinaran
Muhammet Emin KOÇAK

173 **6 Eylül 1917 Haydarpaşa Liman ve Tren Garı Patlaması**
The September 6, 1917 Explosion at Haydarpaşa Port and Railway Station
Ayşe YAR / Ersoy ZENGİN

197 ***Servet-i Fünun* Mecmuası'nın Kara Harp Okulu Özel Sayısı Üzerine Bir İnceleme**
A Study on The Special Issue of Servet-i Fünun Journal Dedicated to Turkish Military Academy
Ahmet Metehan ŞAHİN

217 **Envisioning Systemic Crisis Period Wars Through the Cases of the War of the Spanish Succession and the Napoleonic Wars**
İspanya Veraset Savaşı ve Napolyon Savaşları Örnekleri Üzerinden Sistemik Kriz Dönemi Savaşlarını Tasavvur Etmek
Bilgehan EMEKLİER / Nihal EMEKLİER

239 **The Strategic Communication Front of Hybrid Warfare: The Construction of Disinformation in Israeli Official Narratives and Western Media After October 7**
Hibrit Savaşın Stratejik İletişim Cephesi: 7 Ekim Sonrası İsrail Resmi Anlatılarında ve Batı Medyasında Dezenformasyonun İnşası
İbrahim Halil YAŞAR

275 **Tâlî Cephe Paradoksu: Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi Stratejisi**
The Secondary Front Paradox: Ottoman Strategy on the Iraq Front at the Outbreak of the First World War
Feyyaz KARINCALI

291 **Military Innovation and Political Change in Seventeenth-Century England**
On Yedinci Yüzyıl İngiltere'sinde Askerî Yenilik ve Siyasal Değişim
Sinan GÜL

313 **Geopolitics and Corridor Wars in the Greater Middle East: A Comparison of BRI and IMEC from Mackinder and Spykman's Eyes**
Geniş Orta Doğu'da Jeopolitik ve Koridor Savaşları: Kuşak-Yol Girişimi (BRI) ile IMEC'in Mackinder ve Spykman Perspektifinden Karşılaştırması
Göktuğ SÖNMEZ

341 **Savaşın Gölgesinde Osmanlı'da Sosyal Hizmet Uygulamaları: Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yetim ve Öksüz Çocuklar**
Social Work in the Ottoman Empire under the Shadow of War: Orphaned and Parentless Children during World War I
Murat ALTUNTAŞ

355 **Sultan Abdülaziz Dönemi Askerî Mimari: Aziziye Kışlaları**
Military Architecture During The Reign of Sultan Abdulaziz: The Aziziye Barracks
Zekeriya ŞENTÜRK

387 **Bernt Brendemoen'in Eseri Işığında Doğu Karadeniz'in İşgali ve Yaşananların (1916-1918) Sözlü Tarih Tanıkları ile Değerlendirilmesi**
The Occupation of the Eastern Black Sea Region and Its Events (1916-1918) in Light of Bernt Brendemoen's Work: An Evaluation With Oral History Witnesses
Songül ALŞAN

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

İnceleme Makalesi | Review Article

"Harb Oyunları" İsimli Risâlenin Çevirisi ve Askerî Eğitim Açısından Değeri

The Translation of the Treatise Titled "Harp Oyunları" and Its Significance for Military Training

Ahmet UĞUR[1]

[1] Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu Dekanlığı, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, İstanbul, Türkiye.
National Defence University, Naval Academy, Department of Humanities and Social Sciences, İstanbul, Türkiye.

ÖZ

Tarihin eski dönemlerinden itibaren askerî eğitim için çeşitli metotlar geliştirilmiştir. Bu uygulamalar içinde en dikkat çekenlerden biri, savaş oyunları olarak da ifade edilen savaş simülasyonlarıdır. Modern orduların savaş faaliyetleri arasında vazgeçilmez bir unsur olan bu oyunlar hem askerî deneyim kazanmak hem de strateji geliştirmek maksadıyla kullanılan önemli eğitim araçlarıdır. Dünyada birçok örneği olan bu oyunlar, zamanla Osmanlı devletinde de kullanılmaya başlanarak yaygınlık kazanmıştır. Bu durum neticesinde savaş oyunlarının nasıl oynanacağı ve bu oyunlardan ne amaçlandığı hakkında da çeşitli neşriyat kaleme alınmıştır. Çalışmamızda savaş oyunları ile ilgili ele alınan bir risâle üzerinden bu oyunların nasıl icra edildiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışma oluşturulurken "Harb Oyunları" isimli risâlenin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Anlatılan savaş oyunu hakkında genel kuralların olduğu, oyunun uygulamalı olarak ele alındığı bu risâle, alanındaki güzide örneklerden biridir. Risâlede, oyunun taraflarının nasıl belirlenmesi gerektiği, sahadaki birliklerin düzeni, emir-komuta ilişkisi ve oyunun senaryo akışı açık biçimde tarif edilmiştir. Ayrıca, oyunun yalnızca eğlence maksadıyla değil, ciddi bir strateji geliştirme faaliyeti olarak kurgulandığı da metin içeriğinden anlaşılmaktadır. Risâlede geçen terimlerin, dönemin askerî terminolojisine dair önemli ipuçları barındırması ve uygulamaların teorik temellerle desteklenmesi, Osmanlı ordusunda askerî eğitimde yazılı kaynaklara dayalı bir disiplinin varlığını göstermesi bakımından ehemmiyetlidir. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı askerî geleneğinde savaş oyunlarının, askerî eğitim ve karar verme süreçlerine dair önemli bir eğitim aracı olarak kullanıldığını da ortaya koymaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Harp Oyunu | Osmanlı Ordusu | Risâle | Askerî Eğitim

ABSTRACT

Various methods of military training have been developed since ancient times. Among these practices, one of the most notable is war simulations, also known as war games. An indispensable element of modern military operations, these games serve as important training tools for gaining military experience and developing strategy. With countless examples worldwide, these games eventually came to be used in the Ottoman Empire as well, where they gained widespread popularity. Consequently, various publications have been written explaining how war games are played and what their objectives are. This study was prepared through the transcription and analysis of a treatise titled "Harb Oyunları." Summarizing the general rules of the war game described and providing practical information on its implementation, this analysis stands out as one of the best examples in the field. The work clearly explains how opponents are determined, the formation of units on the battlefield, the chain of command, and the flow of the game scenario. Furthermore, it is evident from the text that the game was designed not merely as entertainment but as a serious strategic development activity. The terminology used in the work provides important insights into the military terminology of the era, and the practical applications are supported by theoretical foundations reflecting the Ottoman army.

KEYWORDS War Game | Ottoman Army | Treatise | Military Training

Atıf | Citation: Uğur, A. "Harb Oyunları" isimli risâlenin çevirisi ve askerî eğitim açısından değeri". *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 1-34. https://doi.org/10.54078/savsad.1665561

Geliş Tarihi | Received 25.03.2025
Kabul Tarihi | Accepted 26.08.2025
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Ahmet UĞUR
ugurahmet06@gmail.com

Content of this journal is licensed under a Creative CommonsAttribution-NonCommercial-NoDerivatives4.0 International License.

Giriş

Tarih boyunca insanoğlu kara ve denizlere hâkim olarak sınırlarını genişletmek, rakiplerini dize getirmek ve güç sahibi olabilmek için çalışmıştır. Dünya tarihi, deniz ve kara güçlerinin birbiriyle mücadelesinin tarihidir (Schmitt, 2020, s. 22). Tarihin belirli dönemlerinde stratejik açıdan önemli mevkilere sahip olan güçlerin küresel sisteme hükmedeceğine yönelik teoriler ortaya atılmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında kara ve deniz unsurlarının mücadelesindeki temel zıtlık fark edilerek Rusya ve İngiltere gibi devletlerin mücadelesi bu çerçevede metafor hâline getirilmiş ve arasındaki mücadele ayı ile balinanın mücadelesi olarak tarif edilmiştir. Bu tarif aslında Kabalistlerin orta çağ tasvirine göre efsanevi deniz canlısı Leviathan ile kuvvetli kara hayvanı Behemoth'un savaşına bir gönderme olarak yapılmıştır (Schmitt, 2020, s. 22).

Tam da bu noktada hem kara hem de deniz muharebelerinde stratejiler üreterek taktik seviyede kullanılmak üzere askerî eğitim yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Askerî eğitim, tarih boyunca devletlerin güvenlik stratejilerinin temelini oluşturmuş; her dönem kendi teknolojik ve teşkilat kabiliyetine göre çeşitli eğitim yöntemleri geliştirmiştir. Bu yöntemlerin en dikkat çekenlerinden biri, modern anlamda savaş simülasyonları olarak da değerlendirilebilecek olan harp oyunlarıdır. Harp oyunları, yalnızca askerî taktiklerin uygulanmasına değil, aynı zamanda stratejik düşünme, karar verme süreçleri, liderlik becerisi ve organizasyon kabiliyetlerinin geliştirilmesine de imkân tanıyan çok yönlü bir eğitim aracıdır. Askerî hazırlık ve savaş eğitimi noktasında çeşitli devletler tarafından yaygın bir biçimde kullanılan bu oyunlar başlangıçta elle oynanmakla birlikte zaman içinde bilgisayar ortamına da uyarlanarak geliştirilmiştir.

Harp oyunları, genellikle iki ya da daha fazla taraf arasında yürütülen ve gerçek bir savaşın çeşitli yönlerini simüle etmeye çalışan teorik tatbikatlardır. Bu oyunlar, harita üzerinde ya da saha düzeninde, belirli senaryo çerçevesinde bir amaca ulaşmak maksadıyla icra edilmektedir (Curry ve Perla, 2012, ss. 211-212). Oyuncular -genellikle subaylar- belirlenmiş kurallara göre hareket eder ve simüle edilen düşman kuvvetlerine karşı stratejik kararlar alarak oyunu yönlendirirler. Oyunun amacı, muhtemel savaş senaryoları karşısında komutanların muhakeme kabiliyetlerini geliştirmek ve stratejik reaksiyon kazanmalarını sağlamaktır (Burns, 2015, ss. 4-5). Mehmet Fatih Baş savaş oyunları ile ilgili kapsamlı çalışmasında savaş oyunlarının iptidâî atası olarak kabul edilebilecek "*Weiqi*" isimli oyunun ortaya çıkışının yaklaşık olarak 4000 yıl geriye gittiğini belirterek, çeşitli coğrafyalarda direk olarak savaş simülasyonu hâline gelmese de rakibin hamlesini engellemeye yönelik oyunların geliştirildiğini ifade etmekte ve günümüze kadar popülerliğini koruyan satranç oyununun da strateji geliştirmek için ortaya çıkan bu oyunların günümüze kadar gelen önemli bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır (Baş, 2020, s. 120).

Satranç oyununun savaş oyunlarını temsil etme konusunda bazı yetersizlikler taşıması ve yalnızca sınırlı sayıda kişi tarafından oynanabilir olması, savaşın doğasını daha geniş imkânlarla yansıtabilen oyunların geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda 1664 yılında Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Christoph Weickmann isimli bir tüccar, satranç oyununu geliştirerek hem hamle yapılacak

tahtayı daha fazla hareket olanağı sunacak şekilde genişletmiş hem de oyunu birden fazla oyuncunun katılımıyla oynanabilir hâle getirerek "Büyük Kral Oyunu" isimli oyunu geliştirmiştir (Hilgers, 2012, ss. 19-30). Baş, bu gelişmeler sonrasında 1795 yılında Prusya ordusunda görevli Albay Christian von Massenbach'ın önerisiyle kabiliyetli iki subay tarafından karşılıklı oynanan ve bir hakem tarafından yönetilen, sistematik bir şekilde planlama yapmaya imkân veren ilk modern savaş oyununun Prusya'da kurumsal bir emek neticesinde oluşturulmaya başlandığını ifade etmiştir (Baş, 2020, ss. 123-125). 1811 yılında Prusyalı bir subay olan Baron Leopold von Reisswitz'in yaptığı eklemelerle kum sandığı üzerinde oynanan bu savaş oyunu, Prusya ordusunda aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumdan haberdar olan Kral III. Friedrich Wilhelm, oyunu görmek istemiş ve bunun üzerine oyun kendisine sunulmuştur. Bu süreçte, oyunda bazı değişiklikler yapılarak kum sandıkları yerine kabartma haritası ve renklendirilmiş küçük levhalar kullanılarak oynanabilir hâle getirilmiş, Reisswitz'in "Taktik Savaş Oyunu" ismiyle ün kazanmıştır (Hilgers, 2012, ss. 43-51). 1819 yılında ise bu oyun, Prusya Genelkurmayı tarafından çeşitli eklemelerle geliştirilmeye devam edilmiştir. Oyuna hakemlik sistemi eklenmiş, kırmızı ve mavi olmak üzere iki ayrı takım oluşturulmuş, kabartma harita yerine topografya haritası kullanılmaya başlanmış ve savaşın belirsizliklerini yansıtmak amacıyla zar kullanımı gibi şansa dayalı unsurlar dâhil edilmiştir. Bu değişiklikler sonucunda oyun, "Kriegsspiel" adıyla anılmaya başlanmış ve uzun yıllar boyunca eğitim maksadıyla savaş oyunu olarak kullanılmaya devam etmiştir (Baş, 2020, ss. 123-125).

Osmanlı ordusunda harp oyunlarının kullanımı, imparatorluğun askerî modernleşme çabalarının önemli bir dönüm noktasını teşkil etmesi açısından oldukça ehemmiyetlidir. Zira Gültekin Yıldız, tabur ve alay talimi şeklinde uygulanan simülatif harp oyunu olarak da değerlendirilebilecek talimlerin, Osmanlı subaylarının yalnızca disiplinli değil, aynı zamanda sevk ve idareye muktedir, alternatif stratejiler geliştirebilen bir nosyona sahip olmalarını da sağladığını ifade etmektedir (Yıldız, 2008, ss. 299-300). Bu çerçevede harp oyunları, Osmanlı askerî düşüncesinde meydana gelen köklü bir dönüşümün araçlarından biri olarak da değerlendirilmelidir. Modern savaşın giderek daha karmaşık hâle geldiği XIX. yüzyılda, bu tür yöntemler sayesinde Osmanlı ordusunun, kendi içindeki eksiklikleri teşhis etme ve geleceğe dönük planlama yapabilme yetkinliğini artırdığı da ihmal edilmemesi gereken bir gerçektir. Zira Osmanlı ordusunun, özellikle XIX. yüzyıldaki askerî modernleşme sürecine dikkat edildiğinde hem eğitim alanında hem de teçhizatta bir dönüşüme girildiği bu bağlamda da muhtelif kitabi kaynakların oluşturulmaya başlandığı görülecektir (Mete, 2023, ss. 207-257). XIX. yüzyılda savaş oyunlarının oldukça popüler hâle gelmesi neticesinde Osmanlı devleti idarecileri de bu duruma kayıtsız kalmamış hatta Koca Hüsrev Paşa savaş oyunu temin ederek bu oyunun nasıl oynanacağı noktasında Osmanlı hizmetinde görevli bulunan Moltke'den yardım dahi istemiştir (Moltke, 1969, s. 29). Osmanlı ordusunun harp oyunlarıyla tanışması, büyük ölçüde XVIII. yüzyıl sonlarında başlayan ve XIX. yüzyılda sistematik hâle gelen askerî reformlarla ilişkilidir. III. Selim Dönemi'nde başlayan Nizam-ı Cedid Hareketi ile Osmanlı, Batı tipi askerî teşkilatlanmata yönelmiş; bu süreçte yalnızca kurumlar değil, eğitim yöntemleri de dönüşüme uğramıştır. Tanzimat ve sonrasında kurulan

Mekteb-i Harbiye, bu dönüşümün en somut tezahürlerinden biridir. Fatih Gürses (2021, ss. 153-155), okulun müfredatında harp nazariyatı ve ameliyatı derslerine verilen önem doğrultusunda, öğretim kadrosunun da büyük ölçüde bu dersleri verecek personelden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu derslerin muhteviyatına bakılacak olursa derslerde harp oyunları ve bu noktada hazırlanan neşriyattan da faydalandığı tahmin etmek yerinde olacaktır.

Özellikle XIX. yüzyılın ortasından itibaren başta Fransızlar daha sonra da İngilizlerin teknik kapasitesinden yararlanılarak Osmanlı ordusunda modernleşme süreci hızlanmıştır (Aksan, 2017, ss. 91-192). Prusya ve Fransa gibi Avrupa ordularında yaygın biçimde kullanılan "*Kriegsspiel*" türü savaş oyunlarının, özellikle Prusyalı subayların danışmanlık görevleri neticesinde Osmanlı ordusunda bilinir hâle gelmesi de uygun bir izah gibi görünmektedir. Zira 21 Haziran 1882 yılında Kurmay Albay Kaehler riyasetinde gelen Prusya heyeti, Osmanlı askerî yapılanmasını düzenlemek maksadıyla incelemelere başlamış ve bazı raporlar hazırlayarak II. Abdülhamid'e sunmuşlardır. Bu raporlar incelendiğinde ehemmiyet verilen meselelerden birinin de subayların yeteri kadar donanım sahibi olmaması sebebiyle Mekteb-i Harbiyedeki eğitim kalitesinin ve teçhizatın daha nitelikli hâle getirilmesi olduğu görülmektedir (Çifci, 2022, ss. 41-44). Eğitim kademesinde yapılacak değişikliklerle birlikte savaş oyunlarının da incelenerek eğitim vasıtası olarak kullanımını hızlandırmıştır. Bu heyetin geldiği yıl Osmanlı subaylarından Ömer Kâmil Efendi Verdy'nin savaş oyunlarıyla alakalı eserinin tercümesini yapmış ve Osmanlıda savaş oyunlarıyla alakalı ilk çalışmayı oluşturmuştur. 1883 yılına gelindiğinde ise savaş oyunları ile ilgili çalışmaların hız kazandığı görülmektedir. Ömer Kâmil Efendi'nin *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye* dergisinde "Harp Oyunu" isimli bir yazı dizisi oluşturmuş ve yedi ay müddetiyle bu makalelerde Prusya usulü savaş oyunlarının ayrıntılarını anlatmıştır. (Baş, 2020, s. 129-130) XX. yüzyıl örnekleri oldukça fazla olan savaş oyunlarının Osmanlı genelkurmayı tarafından da aktif şekilde kullanıldığı ve zabitânın seri karar verme imkânı kazanması maksadıyla teşvik dahi edildiği *Hidemat-ı Seferiyye Nizamnâmesi*'nden anlaşılmaktadır ("Hidemât-ı Seferiyye Nizamnâme-i Hümâyunu", 1900, s. 6.). Bunun yanında, Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu gelenek devam etmiş, savaş oyunları temin edilerek ordu içinde askerî eğitim yapılması sağlanmıştır. 1932 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kabul edilen bir kararnamede, orduların eğitimi için Almanya'dan 260 takım savaş oyunu piyonu satın alınmıştır ("Kararname", 1932). Savaş oyunlarının başlıca unsuru olarak, belirli aşamalarda bir maksat dâhilinde, senaryo ve durum tespiti yapılarak oynanması ve tarafların oyun neticesinde analizlerini gerçekleştirip dersler çıkarması sayılmaktadır (Baş, 2023, s. 37).

Osmanlı ordusunda harp oyunları, yalnızca birer eğitim aracı değil, aynı zamanda birer strateji geliştirme platformu olarak işlev görmüştür. Harbiye Mektebinde ve ordu karargâhlarında düzenli olarak icra edilen bu oyunlar, çeşitli senaryolar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Genellikle belirli bir coğrafî alan, harita üzerinde gösterilir; taraflar bu alanda birliklerini sevk ve idare eder, lojistik ve zaman faktörlerini hesaba katarak karşılıklı hamlelerde bulunurlardı. Oyunun değerlendirilmesi genellikle kıdemli subaylar tarafından yapılır, yapılan hatalar analiz edilir, alternatif çözüm yolları üzerine tartışmalar yürütülürdü. Harp

oyunlarının en dikkat çekici yönlerinden biri, savaşın gerçekliğini birebir taklit etmese de, savaşın stratejik doğasını temsil etmesidir. Bu temsil biçimi, savaşın kaotik yapısını kontrollü bir ortamda analiz etmeye imkân tanımıştır. Özellikle teorik bilgiyi pratiğe dökme açısından harp oyunları, Osmanlı ordusunda askerî stratejinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma, Osmanlı ordusunun Avrupa'daki harp literatürünü yakından takip ettiğini ve tercümeler aracılığıyla güncel askerî bilgi ile gelişmeleri bünyesine dâhil etmeye çalıştığını gösteren somut bir örnek olarak ele alınan bir risâleyi incelemektedir. Söz konusu risâle, Osmanlı askerî çevrelerinin Avrupa'daki askerî düşünceye duydukları ilgiyi yansıtması bakımından kayda değerdir.

Risâlenin XX. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olması, içerdiği ayrıntılı çizim ve talimatlarla birlikte dönemin savaş oyunu pratiğinin Osmanlı askerî kültürüne yansımalarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde harp oyunlarının askerî düşünce içerisindeki gelişimini ele alan literatüre yer verilmiş, ardından incelenen risâlenin bu literatürdeki konumu ve muhtevası değerlendirilmiştir. Risâlenin çevirisi ise çalışmanın ekinde sunulmuştur. Bu yönüyle çalışma, yalnızca bir tercümenin tespit ve tanıtımını yapmakla kalmamakta, aynı zamanda XX. yüzyıl Osmanlı askerî düşüncesinin gelişmesinde Avrupa etkisini de ortaya koymaktadır.

Araştırmanın temel amacı, harp oyunlarının Osmanlı askerî düşüncesindeki yeri, işlevleri ve modernleşme sürecine katkılarını ortaya koymaktır. Avrupa'daki literatürün takip edilmesinin yanı sıra tercüme faaliyetleriyle birlikte teorik ve pratik askerî gelişmelerin Osmanlı ordusuna kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Mütercimin kimliğinden hareketle söz konusu tercümenin resmî bir görevden ziyade kişisel merak ürünü olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, bireysel nitelikteki bu tür faaliyetlerin zaman içerisinde Osmanlı askerî literatürünün zenginleşmesine hizmet ettiği açıktır.

Risâlede kullanılan terminoloji, dönemin askerî ıstılahını yansıtmakta; uygulamaların teorik temellerle desteklenmesi ise Osmanlı ordusunda yazılı kaynaklara dayalı bir eğitim disiplininin varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda eser, simülasyonun Osmanlı askerî geleneğinde yalnızca fiilî tatbikatlarla sınırlı kalmadığını, zihinsel eğitim ve karar verme süreçlerinde de önemli bir yöntem olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca risâle, savaş oyunlarının taktiksel işlevlerinin yanı sıra stratejik düşünme becerisini geliştirmeye de hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma Osmanlı ordusunda askerî eğitim ve strateji geliştirme yöntemlerinin anlaşılmasına katkı sunmakta; harp oyunlarının teoriden pratiğe geçişte nasıl bir köprü işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu çerçevede risâle, hem Osmanlı askerî kültürünün modernleşme sürecinin daha açık biçimde izlenmesine imkân vermekte hem de askerî tarih ve strateji literatürüne özgün bir katkı sağlamaktadır.

Risâlenin Muhteviyatı ve Kıymeti

Harb Oyunları isimli risâle bir çeviri eserdir. Bahriye Nezaret Yaveri H. Sami[1] tarafından Rumi 19 Nisan 1329 (Miladi 2 Mayıs 1913) tarihinde kaleme alınmaya başlanmış, 13-14 Mayıs 1329 (Miladi 26-27 Mart 1913) tarihinde tamamlanmıştır. Bu eser yine Hicri 1913 (Rumi 1329/Miladi 1913) yılında Cemiyet Kütüphanesi tarafından Tevsî-yi Tabâ'at Matbaası'na bastırılmıştır. Risâlenin hangi eserin çevirisi olduğuna dair herhangi bir malumat verilmemiştir.

Eser, Türkiye Yazma Eserler Kataloğu'nda, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Askeriyye Koleksiyonu'nda 355 tasnif, 30 koleksiyon numarası ve "Harp Oyunları" ismiyle kayıtlı bulunmaktadır. Yine katalogda eserin 39 sayfa olduğu ve sırtı bez kağıt kaplı bir cilde sahip olduğu belirtilmiştir. Risâlenin iç kapağında kütüphane tasnifinde yazıldığını tahmin ettiğimiz "Askerî Riyâziye 323" ifadesi yer almaktadır; bu kayıt da eserin askerî bilimler dersinde faydalanılan bir risâle olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Eserin ismi yine eserin giriş kısmında "Harb Oyunları" şeklinde ifade edilmektedir.

Risâle, üç kısımdan ve oyun planlarının da yer aldığı kitap sonu görsellerinden meydana gelmektedir. Birinci kısım, "Harp Oyunları Ne?" başlıklı bir mukaddeme ile başlamaktadır. Mukaddemede savaş oyunlarının eğitim amacıyla kullanılmasının öneminden bahsedilerek bu oyunların strateji geliştirmede ve analitik düşünmede önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır. Mukaddemeden sonra yine bu kısımda harp oyunlarının kural ve kaidelerinin anlatıldığı on iki başlık bulunmaktadır. Bu fasıllarda yer alan kural ve kaidelerin ihtiva ettiği bilgiler Tablo 1'deki gibi özetlenebilir:

[1] Yaptığımız incelemeler neticesinde risâlenin mütercimi olan H. Sami'nin İsmail Hakkı Bey'in oğlu Halil Sami olduğu ve bu risâle yanında muhtelif neşriyatın da çevirisini yaptığı, Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı'na katılıp çeşitli başarılar göstererek Almanya'ya eğitim için gönderildiği, geri dönünce Osmanlı ordusunda çeşitli kademelerde eğitimle alakalı görevlerde bulunduğu ve muhtelif başarılara imza attığını düşünmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz., Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşateri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları); Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 233, 234.

Tablo 1
Risâlede bulunan konu başlıklarının özeti

Kā'ide-1	Harp oyununa başlamadan evvel nasıl bir hazırlık yapılmalıdır?
Kā'ide-2	Başarılı bir harp oyunu oynamak için oyunun kurulacağı alan nasıl olmalıdır ve bu platformda nelere dikkat edilmelidir?
Kā'ide-3	Oyunda kurulması hayal edilen veya tasarlanan bir memleket nasıl oluşturulmalıdır?
Kā'ide-4	Çeşitli birimler (piyade, süvari vb.) bir günde ne kadar mesafe kat edebilir?
Kā'ide-5	Taburlar belirli bir mesafe uzağa sevk edilirken birimlerin gidebileceği mesafenin miktarı ne kadar olabilir?
Kā'ide-6	Oyuna başlamadaki maksat nedir? Başlangıçta uyulması gereken yöntemler nelerdir?
Kā'ide-7	Oyuncular rakibine ani baskın düzenleyerek onu sıkıştırıp savaş hilelerine başvurarak kuvvetlerini nasıl organize etmelidir?
Kā'ide-8	Muhtelif silahların oyundaki puan değerleri (marka değeri) nelerdir?
Kā'ide-9	Lojistik ihtiyaçların askerî operasyonlara tesiri nedir?
Kā'ide-10	Savaş oyunu oynanırken araziyi ayrıntılı gösteren bayrakların önemi nedir?
Kā'ide-11	Çeşitli silahların askerî etki alanları ne kadardır?
Kā'ide-12	Çatışan kuvvetler savaşa başladığında hakem olan kişi görevini nasıl yerine getirecektir?

Yukarıda görüldüğü üzere bu fasıllar temel olarak savaş oyununu icra etmek için lazım gelen hazırlıklardan oyunda kullanılacak materyalin ayrıntısına, hakemin görevinden taktik ayrıntılara kadar birçok bilgileri ihtiva etmektedir. Yine bu kısımda oyunda kullanılan kuvvetlerin puan cinsinden değerleri (marka değeri) olarak teferruatlı bir şekilde verilmiştir. Bu bölüm daha ziyade savaş oyununu oynayan kişilerin eğitilmesi maksadıyla oluşturulmuştur. Oyuncuların strateji üretmesi noktasında girdiler de yapılarak önemli öğütler verilmiş ve savaşın seyrini değiştirecek taktik hazırlıklar da yine burada sıralanmıştır.

İkinci kısımda ise harp oyununda dikkat edilmesi gereken hususlar, "ihtar (Risâle; 8b.)" ve "tembih (Risâle; s. 7a, 9b.)" başlıkları altında ele alınmaktadır. Ayrıca bu kısımda, harp oyunlarında kullanılmak üzere kuvvetlerin ayrıntılarını gösteren lejant verilmekte (Risâle; 9a.) ve "bir harp oyunu numunesi" başlığı altında oyun senaryosu oluşturulmaktadır (Risâle; 9a.). Bu kısımda ele alınan tembih ve ihtarların oyuna başlamadan evvel pratik maksatlı hatırlatmalar olduğunu ifade etmemiz yanlış olmayacaktır. Örneğin bu bölümde ifade edilen "süvari ve piyade alayı", "seyyar toplar", "hastane vagonları" vb. gibi techizatın iyi bir oyuncakçı dükkanından temin edilmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Risâle; s.

9b.) Yine bu kısımda yer alan "harp oyunu numunesi" isimli bölümde "Kırmızı" ve "Mavi" renklerle iki takım oluşturularak bu takımlara arazi üzerinde çeşitli askerî ve sivil alanlar verilmiş, alan hakimiyeti ve rakibe üstün gelmek için hayali planlar yapmaları istenmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde ikinci kısımda oluşturulan harp oyunu senaryosunun uygulamalı anlatımı yapılmaktadır (Risâle; 9b, 10a-15a). Burada dikkat edilmesi gereken mesele, oyunun 30 saatlik bir zaman dilimi esas alınarak planlanmış olmasıdır. Oyuncular mavi ve kırmızı takım olarak iki gruba ayrılmakta, her takımı komuta eden kişi üç saatte bir yaptığı planlamalarla hakeme o zaman dilimindeki amacını ve bu amacı gerçekleştirmek maksadıyla uygulayacağı stratejisini açıklamaktadır. Oyuncuların üç saatlik dilimlerle oluşturdukları planların ve rakiplerine verdikleri tepkilerin analizleri de yine bu bölümde yapılmaktadır. Kırmızı veya Mavi takımın elinde bulunan kuvvetlerin puan cinsinden marka değeri olarak ifade edilen belirli puan değerleri vardır ve oyuncuların yaptığı hamleler neticesinde rakip oyuncunun hangi kuvvetini ne şekilde egale ettiği anlatılmaktadır (Risâle; 14a.). Oyuncuların hamlelerinin daha anlaşılır hâle gelmesi için eserin sonunda yer alan haritalara da atıflar yapılmaktadır (Risâle; 10b, 11b, 12b, 14b.). Eserin sonunda yer alan eklerde, üçüncü bölümde saatlik olarak verilen harekât planlarının yer aldığı 10 adet oyun planı sunulmaktadır. Her görselde, oyun numarası ve oyun saati farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bir önceki bölümde uygulamalı olarak oynanan harp oyunu, okuyucuların anlamasını kolaylaştıracak şekilde görsellerle açıklanmıştır. Ek olarak eserin sonunda sunulan görseller bir önceki kısımda yer alan saatlik savaş planlarının olduğu kısımlarda harekatın anlatıldığı bölüme eklenmiş ve okuyucunun metni aşamalı olarak daha rahat anlaması amaçlanmıştır.

Risâle transkribe edilirken basit transkripsiyon usulü uygulanmıştır. Türkçe kelimeler okumada kolaylık sağlamak maksadıyla günümüz Türkçesine uygun olarak verilmiştir (idebilmek, edebilmek, virüp, verip vb.). Metin içinde bulunan kısaltmalar, anlam bütünlüğünü bozmamak adına aynı şekilde bırakılmıştır ((ق٠) ,(ن٠) vb.). Metnin okunmasını kolaylaştırmak maksadıyla uygun olan yerlere noktalama işaretleri ilave edilmiştir. Bununla birlikte eserdeki planlar tarafımızca aslına uygun şekilde tekrar çizilmiş ve çalışmada bu çizimler kullanılmıştır.

Bu eser, Osmanlı dünyasında strateji odaklı oyunlaştırılmış bir muharebe senaryosunun özgün örneklerinden biridir. Avrupa'da Prusya kaynaklı "Kriegsspiel" türü simülasyonların Osmanlı versiyonuna en yakın ve özgün biçimi olarak öne çıkar. Ancak taklit değil, yerli şartlara göre kavramlaştırılmış ve yeniden inşa edilmiş bir oyun düzeni sunar.

Bugünün eğitim teorilerinde sıkça vurgulanan «ciddi oyun» (serious game) ve "strateji tabanlı öğrenme" modelleri, bu metinde 1913 tarihli bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle, metin didaktik, stratejik ve eğlenceli öğrenme öğelerini eşsiz bir dengeyle birleştirir.

Marka sistemiyle her askerin, topun, vagonun değeri belirlenmiş; böylece bir çatışmada hangi tarafın hangi oranda zayiat verdiği ve hangi gücü "yedinde tuttuğu" nicel olarak saptanabilmiştir. Bu sistem hem muhasebe hem de stratejik

karar verme açısından yenilikçidir. Bu tür soyutlama sistemleri, Avrupa'da ancak 19. yüzyıl ortasında gelişmişti. Bir hakemin tüm süreçleri değerlendirdiği ve oyunun adil biçimde sonuçlandığı bir sistem kurulmuştur. Bu, modern savaş oyunlarının olmazsa olmazıdır. Ayrıca, bu kişi sadece gözlemci değil, aynı zamanda karar verici bir yargı organı gibi çalışır.

Risâlede anlatılan bu oyunun, doğrudan belirli bir Avrupa veya Batılı harp oyunu metninin çevirisi gibi görünmüyor. Daha çok, 1913 Osmanlı askerî dilinde, yerel bağlama göre hazırlanmış özgün bir "harp oyunu" veya savaş simülasyonu risâlesidir. Ancak içerik açısından Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren kullanılan ve Osmanlı ordusunda da etkisi olan, özellikle Prusya kökenli Kriegsspiel (savaş oyunu) türüne çok yakın bir örnektir. Kriegsspiel, ordu mensuplarının taktik ve strateji becerilerini geliştirmek için masa üstünde oynanan askerî simülasyonlardır. Osmanlı subayları bu tür oyunları incelemiş, kendi şartlarına göre adapte etmişlerdir.

H. Sami'nin "Harb Oyunları" risâlesi, Avrupa'da geliştirilen "Kriegsspiel" türü askerî oyunların Osmanlı askerî eğitimine özgün adaptasyonudur. Metin, sadece bir çeviri olmayıp yerel koşullar ve millî ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirilmiş; Osmanlı askerî düşüncesinin modernleşme çabalarını anlamak açısından önemli ve özgün bir eserdir. Bu yönüyle risâle, Geç Osmanlı Dönemi'nde askerî eğitimin kurumsallaşması sürecinde hem kuramsal hem de pratik düzeyde savaş stratejilerinin nasıl öğretildiğini belgeleyen nadir ve kıymetli bir kaynak mahiyeti taşıdığından askerî tarih çalışmalarında oldukça ehemmiyetlidir.

Risâledeki Oyuna İlişkin Değerlendirme

Bu çalışma kapsamında incelenen Osmanlı dönemine ait harp oyunu, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Avrupa'da yaygınlaşan "Kriegsspiel" türü askerî masaüstü simülasyonlarıyla benzerlikler göstermektedir. Risâlede anlatılan oyunun senaryo tabanlı bir yapıya sahip olması, karar verme süreçlerinin bir hakem aracılığıyla yürütülmesi, kuvvetlerin hem taktik hem de stratejik seviyede hareket ettirilmesi, harita üzerinde oynanması ve askerî eğitimi amaçlayan didaktik bir yapıya sahip olması, bu benzerliğin temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Risâledeki oyunu Avrupa usulü savaş oyunlarından ayıran en büyük fark, savaşın içindeki belirsizlik faktörünün oyuna yansıtılma biçimidir. Avrupa'daki benzerlerinde görülen ve bu belirsizlik unsurunu temsil eden zar veya benzeri rastlantısal ögeler yerine, söz konusu oyunda "marka sistemi" gibi nicel bir puanlama yöntemi kullanılmıştır. Bu yönüyle oyun daha deterministik bir yapıya sahiptir. Oyun içerisindeki "marka" kavramı, bir askerin ya da bir topçu birliğinin savaş alanındaki gücünü belirlerken yalnızca sayısal mevcudu değil; silah gücü, hareket kabiliyeti, çatışmaya ne kadar süre dayanabileceği ve savaşta ne ölçüde etkili olabileceği gibi çeşitli unsurları tek bir puan değeri altında toplayarak ele almaktadır. Bu sistem, savaş gücünün yalnızca nicelik değil, aynı zamanda kalite ve taktiksel pozisyonla da ilişkili olduğunu vurgulayan karmaşık bir değerlendirme mekanizmasıdır. Bu noktada oyun, Prusya menşeli "Kriegsspiel"den ayrılmaktadır. Oyunda piyade, süvari, topçu ve nakliye unsurlarının "marka" adı

verilen ölçü birimiyle değerlenmesi, askerî güçlerin hem nicel hem de niteliksel açıdan somut ve karşılaştırılabilir şekilde modellenmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle oyun, geleneksel taktiksel savaş oyunlarının ötesine geçerek birliklerin hızını, ateş gücünü ve direncini sayısal değerlerle ölçüp kontrol eden bir yapı arz etmektedir. Ancak Avrupa modellerinden farklı olarak, anlatılan oyunda yaralıların tahliyesi, seyyar hastanelerin varlığı ve mühendislik hizmetleri gibi lojistik ve destek unsurlarına özel bir önem atfedilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, oyunu yalnızca muharebe taktiklerini değil, savaşın çok boyutlu ve karmaşık doğasını da öğretmeyi hedefleyen kapsamlı bir eğitim aracı hâline getirmektedir.

Oyunun temel mekanizması, oyunu oynayan tarafların saatlik planlama yaparak hakeme bildirimde bulunmasıdır. Bu yöntem, klasik sıra tabanlı oyunların aksine, zamana bağlı dinamik ve sürekli değişen komuta süreçlerini simüle eder. Bununla birlikte metinde saatlik planlama ve hareketlerin ayrıntılı yönetim biçimi tam olarak açıklanmamış olmakla beraber, oyunun hakem kontrolünde ve oyuncuların taktiksel esnekliğine izin veren yapıdaki ilerlediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda oyunun saat ve mil cinsinden hareket ilerleyişi, gerçek savaş temposunu yansıtmakla birlikte uygulamadaki karar alma ve yürütme süreçlerinin hakem müdahalesiyle dengelendiği varsayılabilir. Bu da oyunun, disiplinli bir komuta ve kontrol zinciri ile gerçekçi bir savaş simülasyonu yaratma amacını ortaya koyar. Kriegsspiel'in uygulanış şekline baktığımızda hakem ve oyuncuların her bir hamleyi 2 ila 5 dakika arasında karar verme süresinde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu noktada risâlede bulunan oyunda oyuncuların hamlelerini ne kadar süre içinde hakeme ilettiklerine dair bir bilgi olmamakla birlikte Prusya usulüne göre düşündüğümüzde oyunun 20 ila 50 dakika arasında bir sürede tamamlandığı görülecektir.

Metinde ayrıca cephe unsurlarının yanında lojistik destek ve mühendislik faaliyetlerine (örneğin köprü onarımı, mecrûhin vagonları kullanımı) yer verilmesi, oyunculara sadece savaş taktiklerini değil, aynı zamanda savaş alanının idari ve lojistik boyutlarını da dikkate alma imkânı tanır. Bu özellik, modern askerî simülasyonlardaki çok katmanlı yönetim anlayışının erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, oyunun en önemli farklılıklarından biri, karar alma sürecinin büyük ölçüde hakem inisiyatifine bağlı olmasıdır. Günümüz strateji oyunlarının aksine oyuncuların tamamen özgür hareketi sınırlanmış ve hakem aracılığıyla oyun denetlenmiştir. Bu durum, oyunun askerî eğitim ve disiplin aracı olarak kullanımını güçlendirmekte, komuta zinciri ve hiyerarşinin önemini pekiştirmektedir. Oyunun planlama aşamasından uygulamaya geçişte her iki tarafın generallerinin belirli saat aralıklarında harekâtlarını raporlaması, oyun sürecini hem kontrollü hem de dinamik kılarak gerçek savaşlarda karşılaşılan hızlı değişimleri simüle etmeye çalışmaktadır.

Nihai olarak, bu harp oyunu risâlesi, Avrupa'daki oynanan savaş oyunları Osmanlı'daki askerî tekniklerini tarihsel bağlam içinde sentezleyerek hem taktiksel hem de stratejik ve lojistik olarak bir geçiş denemesi olarak karşımızda durmaktadır. Oyunun saatlik işleyişine dair detaylı açıklamaların eksikliği, uygulamadaki karar alma ve zaman yönetimi süreçlerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırsa da hakemin oyunu yönetim biçimi ve oyuncuların planlama süreçleri

üzerinden gerçekçi bir savaş komuta deneyimi sağladığı görülmektedir. Böylelikle oyun, sadece savaşın doğrudan muharebe yönünü değil, aynı zamanda askerî lojistik, destek ve komuta kademelerinin etkileşimini kapsayan bütüncül bir eğitim aracı olarak dikkat çekmektedir.

"Harb Oyunları" İsimli Risâlenin Çeviri Metni

[1b] İstîcal-i Millî Safahatinden:

"Harb Oyunları" ne? Bir Mukaddeme:

Kitabım, göründüğü gibi pek küçüktür; fakat zamanımızda bu yurdumuzun birincisidir. Hatta, dîde-yi ibret ile zamaneyi tahlil, tetebbu idebildiysek, bu intibahatdan da dâne-çîn olabildiysek, büyükdür.

Eserin ihtiva ettiği oyunlar, oyuncak askerî modellerle oynanır, bi't-tabi bir harb-i hakîkî değildir, fakat bu modellerle oynarken onda da temin-i muzafferiyet modellerin birer hayat olduğunu düşünmek, öylece idare-i umûr iderek bir de mesuliyetin mevcudiyetini düşünmekdir.

Harb oyunları için mu'ayyen adedde kavâ'id-i esâsiye mevcud ise de bunların tatbik olunamadığı müşkilât zuhûrunda fiili bir harb deruhde eylemiş gibi fikr-i icâda mürâca'at zarûrîdir;

[2a] Bu kitabda az çok kavâ'id-i basîta vardır, fakat askerlerin tertib ve tanzîmine aid ilk teşebbüsdür denilse daha doğrudur.

Hasılı hayat-ı âtîmizin mevcûdiyetini taht-ı emniyete alan ve hayr-kâr-ı an'anatımızı tekrar ile tarihimizin o kısm-ı bülendini, mûr-âne olsa da, şâd eden bu oyunların husule getireceği eser: "Vatan"dır.

19 Nisan [1]329: Cuma (Miladi: 2 Mayıs 1913)

H. Sami

[2b] Kā'ide-1 Tertîbât ve İstihzârât-ı İbtidâiye:

"B" ile "H" isimli iki general idaresinde iki muhârib ve muhkem sıfatıyla bir de gayr-ı muhârip mevcûd bulunmak lazımdır. Pederiniz veya büyük birâderiniz bu son vazîfeyi deruhde edebilirler. Bunların askerî tecrubeleri var ise tabi daha iyi olur. Hakem nasb olunan kimseden en son söz beklenir.

Bâ'is-i münâkaşa bir mesele münâzaa-yı kıyye zuhuru hâlinde her iki taraf mütâreke akd ederek rey-i hakeme mürâca'at icap eder. "B" İsimli general mütâlaatını serdeder; "H" isimli general dahi beyânatını ifâde eder. Şimdi hakemin reyine intizâr lazımdır ki; bu reyi ne merkezde olursa olsun inkiyâd şartdır.

Kā'ide-2 Vatanınız ve Onun Az Çok Çare-i Tevsî'I:

Saha-yı ameliyâtınız ne kadar vâsî olursa o mertebe muvaffak [3a] maslahat olur. Bir büyük ta'âm salonu masası veyahud yan yana dizilmiş iki veya daha ziyâde alelâde masa muvaffak bir saha-yı harb teşkîl edebilir.

Saha-yı harb tesis edildikden sonra ikinci nokta-yı nazar, ne ne yolda mesâfe-yi mesâha edebileceğimiz meselesidir.

Âtîde gāyet basit bir plan mündericdir. Masanızın veyahud meydan-ı harb ittihaz ettiğiniz odanızın iki dil'i üzerinde müsâvî mesafeler ahz edip bunları kağıddan

ma‘mûl ve toplu iğnelere geçirilmiş küçük bandıralar ile işaretlemeli.

Şekil 1
Harp oyunu masası ve kanarına eklenen bandıralar

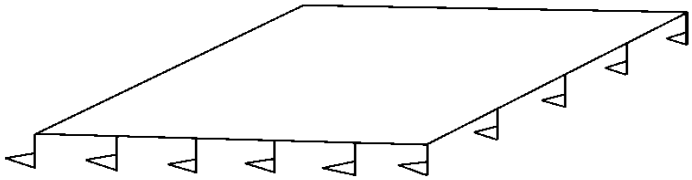

Şimdi bandıralar beynindeki mesâfeleri 5, 10, 15, veya 20 mil i‘tibâr edebilir ve bunları 6 ilâ 12 pos beyninde mesâfeler ile tanzîm edebiliriz; bi’f-farz mesâfelerimiz 6 kademlik olursa beheri 12 posluk 6 ba‘d mevcûd bulunmak muvaffak olur. Şimdi 12 pos 5 mil mu‘âdil farz u kabûl ettiğimiz takdirde 30 mil tûlunda bir mesâhayı muhayyel etmiş oluruz.

[3b] Kā‘ide-3 Muhayyel Memleketi Nasıl Teşkîl Etmeli:

Bir kağıd üzerine “çiftlik”, “tepe”, “köprü”, “nehir”, “köy” ilâ-ahiri gibi isimler yazıp bunları küçük bandıralar şeklinde keserek toplu iğnelere geçirdikden sonra bu bandıraları masanın muhtelif mahallerine rekzetmek sûretiyle arzunuza göre çiftlikleri, tarlaları, tepeleri, köyleri, nehirleri ve ilâ-ahiri muhtevî bir memleket teşkîl etmiş olursunuz. Misal olarak tarif ettiğimiz oyunlarda yalnız çiftlikler ve tepeler gösterilmiştir. Bundan maksadımız birinci oyunu mümkün olduğu kadar basit olarak temsil eylemekdir.

Kā‘ide-4 Muhtelif Vahidler Bir Günde Ne Kadar Mesâfe Tayy Edebilir:

Piyâde: Saatte 3 mil, bir günde 6 saat ve binâ’en-aleyh .....18 mil
Süvâri: .....5 mil, ... 30 mil
[4a] Sahra / Süvari Topçusu: 4 mil, ...24 mil
4, 7 posluk toplar: .... 2 mil, ...12 mil
Ester bataryası ve Maksim topları piyâdenin aynî sür‘atini hâ’izdir.
Nakliye vagonları 4, 7 posluk topların aynî sür‘atini hâ’izdir.
Yaralı vagonları piyâdenin aynî sür‘atini hâ’izdir.

Kā‘ide-5 Taburları Herhangi Bir Cihete Doğru Mu‘ayyen Adedde Mil Mikdârı Nasıl Sevk Etmeli:

Kā‘ide-2’den bunun sûret-i icrâsı hemen anlaşılabilir; bir kademlik bir cedvele ihtiyâç vardır. General olan zât hakem nasb olunan zâta şu kadar taburu falan cihetde sevk etmek istediğini ifâde eder ve hakem dahi bunun imkân ve adem-i

imkânını ta‘yîn ü mesâfeyi sevk-i mesâha ider.

[4b] Kā‘ide-6 Oyuna Usûl-ı Şürû, Maksad-ı Şürû:

Her kumandan kuvvetini üssü’l-hareke ittihâz edeceği ordugâha cemeder. Hakem olan zât oyuna maksad-ı şürû yani, bi’f-farz; iki kuvvet arasındaki mesâfe vasatının zabtını veyahud düşman üssü’l-harekesinin imhâsı gibi hedef-i maksûdu ta‘yîn eder. Her hâlde maksad görünür. Belli olmalıdır, kezâlik hakem oyuna ibtidâr eylemek için bir mühlet-i mu‘ayyene vermelidir.

Kā‘ide-7 Kumandanlar Yek-dîgerini Bir Yerde Sıkışdırmak veya Baskına Getirmek veya Hîle ile Fâik Gelebilmek İçin Kuvvetlerini Nasıl Hareket Ettirmelidir:

Bir harb-i hakîkîde bir general için millerce uzakdaki vukû‘âtı [5a] yek-nazarda görebilmek kābil olamadığı hâlde harb oyunu aynî masa veya zemîn üzerinde icrâ edilmekde bulunduğu cihetle sizce bütün ahvâli görebilmek mümkündür. Harb-i hakîkî generali kendi planlarını ve harekâtını keşif kulları vasıtasıyla düşmanın harekâtından istihsâl edilen ma‘lûmât ile ta‘yîn eder. Bazı kerre de tekmîl-i hesâbât ve planlar düşmanın bir hareket-i gayr-ı muntazarası ile alt üst olur.

Şimdi, bizde oyunlarımıza şürû etmezden evvel bu gayr-i mu‘ayyen ahvâlden bazı şeyler öğrenmek isteriz ki: Bu da bervech-i zîr ikmâl edilir. Kuvvetler, üssü’l-harekelerini işgal ederler.

Hakem olan zâta ta‘lîmât-ı lâzıme verir; (Eğer bir kağıda not eder ise daha muvaffak olur.) zaman-ı bed’i ve hedef-i maksûdı ta‘yîn eder.

Şimdi generallerden her biri mefruz üç saatlik mu‘ayyen planlar tertib eder ve muhâsimi olan general oda haricinde iken planlarını hakeme nakl u beyân eder; hakem olan zât her iki generalin planlarını öğrenip mümkün olduğu kadar fikren muvâzene eyledikden sonra her iki generali iş başına da‘vet ve ber-mûcib plan üç saatlik harekât-ı harbiyeyi takip eyler. Harekât-ı harbiyenin [5b] hitâmını müteâkib evvelki esas tekrar takip olunur ve her general, muhâsımı odanın dışarısında iken diğer üç saatlik tertibâtını hakeme beyân eder. Her müddetin inkızâsında generallerin yek-diğeri vaziyyetini tedkîk eylemesi mûcib-i fâ’ide olur; şu sûretle ihtimâl ki, muhâsım tarafından şunun veya bunun kasd u tasmîm edilmiş bulunduğunu keşfederek tertîbât-ı zâtiyyelerini tebdîl mecbûriyetini hissederler.

Şimdi generallerden biri düşman mevzilerinden birini tahdîd için kuvvetini suvâri kuvveti azamî sûretiyle oyuna başlayarak düşman generalini iğfâle çalışır. Şu hâl diğer generalin tahdid olunan mahale kuvvetli bir kuvve-yi imdâdiye irsâli sûretiyle diger bir mevkiideki kuvveti taklil etmesini mûcib olur. Bunun üzerine süvâri kuvveti ric‘at ederek düşman tarafından zayıf bırakılan mahale doğru hücûm-ı icrâ eden kuvvete iltihâk eyler. Bu kabîl tedâbirin ziyâde bâdî-yi merâk ve mûcîb-i zevk olmakla beraber generalin liyakatını da teşrîh eyler.

Generaller her harekât-ı harbiyye nihâyetinde yek-digerinin vaziyetlerini müşâhede eyledikden sonra bu ma‘lûmatın keşif kolları ma‘rifetiyle ta‘yîn eylemiş olduğunu nazar-ı dikkate almak icâb eder.

Yalnız her iki generalin ordularını hall-i fâ'aliyetde bulundurduğu zaman, nazar-ı dikkate alınıp kayd edilir. Planlarını izâh yahud [6a] berây-ı istizâh hakemin ta'yîn ettiği mütareke müddeti dâhil-i hesâb eylemez.

Mesela: Ameliyât-ı harbiyeye ibtidâr ile sarf olunan zaman-ı muhayyel (٢٠ ق) saat 7 ilâ (٢٠ ق) saat 10 olsa diğer üç saatlik harekât-ı harbiyeye bed' için bir müddet fasıla-yı istihzârât mevcûd bulutnur ise de ikinci harbe bed' olunduğu zaman kayd olunacak saat birinci harektâtı ta'tîl ettiğimiz 10 (٢٠ ق)'dir.

Kā'ide-8 Markalar Nasıl Verilir Muhtelif Eslihânın Marka Cihetiyle Kıymet-i Harbiyesi:

Piyâde.....2 marka
Süvâri ..... 3 marka
Ester Bataryası .....(Beher top)..... 6 marka
Maksim Topları.....(Beher top).....6 marka
Süvâri Topçusu .....(Beher top).....8 marka
Sahra Topçusu .....(Beher top).....8 marka
[6b] Bahriye topu .....8 marka
7, 8 Posluk Top .....10 marka
Topların refâkatinde beher asker .....2 marka

Bir tepe vesâire misillü bir mevkî-yi müstahkemde bulunurlarsa beher nefer için fevka'l-âde bir marka ittihâz olunabilir. Bu keyfiyet bütün eslihaya kābil-i tatbîkdir.

Mecrûhin vagonu: .....6 marka
Mecrûhin memûru beher âdem: .....2 marka

Seyyâr hastahâne vagon markaları, yalnız hatt-ı harbden çıkan asâkirin tedâvisi için istimâl olunur. Eğer seyyâr hastahâne markaları mecmû 20 olursa, seyyâr hastahâneler 20 marka mu'âdil asâkiri tedâvi edebilecek demekdir.

Bu markalarını âlet-i sâ'adetden az olmayan bir müddet için muhâfaza etmeleri lazım gelip ba'dehû muhârib kuvvete iltihâk etmek üzere tekrar terk edebilirler; seyyâr hastahâneler, efrâdı tedâvi için mevkî-yi harbden üç mil mesâfede bulunmak icâb eder. Seyyâr hastahâneler kuvve-yi kâmilesi hiçbir zaman aid olduğu muhârib kuvvetin bir mikdârını tecâvüz etmemelidirler. Şu hâlde muhârib kuvvet 100 marka muâdil olursa seyyâr hastahânelerin 20 markaı tecâvüz etmemesi iktizâ eder.

[7a] Tenbîh: Ta'rif olunan harbde seyyâr hastahâneler, memûrîni ve vagonları her

iki tarafda dahi mevkî-yi harbin üç mil gerisinde bulunacakdır. (9 rakamlı plana bakınız) Binâ'en-aleyh her iki muhârib hatt-ı harbde çıkan efrâddan bazılarını iâde edebilir; fakat her husûsda seyyâr hastahâne markaları olduğu cihetle netice-yi âhirede bir fark husûle getirmez; işte bunun için bu harb oyununda seyyâr hastahâneler isti'mâl edilmemişdir.

Kā'ide-9 Levâzımât-ı Ekliye, Âmeliyât-ı Harbiyeye olan Te'siri:

Levâzımât-ı ekliyeyi nazar-ı dikkate almaksızın hiçbir harb oyunu bi-hakk oynanamaz; orduların kırk sekiz saatlik erzâkı hâmil oldukları farz olunacağından eğer ameliyât-ı harbiye bu müddeti tecâvüz ettiğine göre yakın mahallerden erzak getirmege mahsûs bir de nakliye bölüğü mevcûd olmak icab eder.

Bi'f-farz Pazartesi sabahı saat altıda harekât edip nakliye bölüğünü geride bırakmış olan kuva-yi harbiyenin 48 saatlik yani Salı günü kablü'l-zevâl 6'ya kadar kifâyet edecek erzakı [7b] hâmil olduğu farz olunduğu cihetle bu müddetin inkızâsında ihtiyâc-ı erzâk sebebiyle icrâ-yı harbden âciz kalırlar ve erzâk vagonlarının kendilerine vâsıl olmamış bulunası itibariyle her üç saat nihâyetinde hakem olan zât kuvve-yi umûmiyenin 1/10 kısmını hatt-ı harbden çıkarır. Fakat, erzâk vagonları ertesi günü üç saat tarafında erişebilirse kuvve-yi harbiye hall-i zindegîsini bi'l-muhâfaza 48 saat daha icrâ-yı harb edebilir.

Kā'ide-10 Bandıralara Mute'allik Kavâ'id:

Bir çiftlik, bir köy, bir köprü, yahud bir tarlanın tahriri arzu edilirse bunları gösteren flamaların ilgâsı iktizâ eder.

Kā'ide-11 Esliha-yı Muhtelifenin Mesafe-yi Harbiyesi:

Hakem olan zât orduları bervech-i zîr mesâfe-yi harbiyeler dâhilinde nazar-ı dikkat ve tedkîke alacakdır.

[8a] Piyâde	1 mil
Süvâri	2 mil
Ester Bataryası	3 mil
Maksim Topları	3 mil
Süvâri Topçusu	3 mil
Sahra Topçusu	3 mil
Bahriye Topu	3 mil
4, 7 Posluk	4 mil

Kā'ide-12 Muhârib Kuvvetler Harbe Girişince Hakem Olan Zât Nasıl Vazîfe İfâ Edecekdir:

Bi't-tâbi ol emirde topçu taburu 3 veya 4 mil mesâfede icrâ-yı harb edecekdir. Muhârebelerden biri topçu taburu itibârıyla daha zayıf veya topçusuz bulunabilir;

hâl böyle olur ise topçu kuvveti zayıf olan taraf bir darbe urmağa muvaffak olmaksızın asker zâyi etmiş olur; şu hâlde eğer kuvvetine güvenebilir ise menzil dâhiline sokulması veyahud top menzili hâricine ric'at eylemesi iktizâ eder. [8b] Hakem olan zât hall-i mevkiyi nazar-ı dikkate alarak bir tepe uruna müçtemi bir kuvvet için fazla markalar tahsil eylemesi lâzım gelir. (Kā'ide 8'e bakınız)

Hatt-ı harbe dâhil olan kuvvetlerin marka cihetinden kıymeti takdir ü hesâb edilmeli; bi'f-farz hall-i harbde bulunan bir taraf 20 marka mu'âdil ve diger taraf ise ancak 15 marka mu'âdil olur ise 5 markadan ibâret bir tefâvüt mevcûd bulunur.

Bu hâlde zayıf taraf hatt-ı harbden çekilip kuvvetli taraf müsâvî adedde marka yani 15 marka tenzîl edilir ki; bu da 5 marka mu'âdil bir kuvvet ile galibiyeti bırakmak demekdir.

İhtar-ı Mahsûs:

Ağar toplar, vagonlar ilâ-ahiri, tepeleri veya şehirleri gösteren flamaların bulundukları mevâkiden imrâr edilemezler bunları tepelerin etrâfını dolaşdırmak ve nehirlerdeki köprüler tahrib edilmemiş ise "köprü" işâretli mahalden geçirmek lâzım gelir. Eğer köprüler tahrîb edilmemiş ise muhârib kuvvetlerle bulunan mühendislere hakem olan zât dubalı âriyet köprü inşâsı için altı saat mühlet bahş ider.

[9a] Bir Harb Oyunu Numûnesi:

1 numaralı plan saha-yı harbi irâ'e eder. Kumanda sahası 8 kadem tûl ve 4 kadem arzındadır ve plandaki flamalar beynindeki fâsılalar 10 mil tûlundadır. Plan, üssü'l-harekeleri ve muhârib kuvvetlerin ordularını ve çiftlikler ile tepeleri irâ'e eder. Resimdeki iki muhârib kuvveti tefrik için kırmızı kuvvet hafif çizgi ile resmedilmiş ve mavi kuvvet ise daha kalın çizgi ile resm olunmuşdur.

Planlarda Sûret-i İrâ'e:

Tablo 2
Savaş Oyunundaki İşaretçileri Gösterir Lejant

Mavi Kuvvet	Kırmızı Kuvvet
Her biri 10 neferli 4 piyâde alayı	Her biri 10 askeri hâvî 4 piyâde alayı
Her biri 5 neferli 3 süvâri alayı XXXXX	Her biri 5 askeri hâvî 3 suvâri alayı XXXXX
Her biri bataryası bir top ve 5 askeri hâvî iki sûvâri topçu bataryası	Her bataryası bir top ve 5 askeri hâvî 2 sûvâri topçu bataryası
Bahriye topu ve ona refâkat eden 1 zâbit 8 asker	Bir zâbit ve 5 neferli ester bataryası
Seyyâr hastahâne vagonu, ordu memûr tıbbîyesi	Seyyâr hastahânesi vagonu, ordu memûr tıbbîyesi
İki vagon ordu ve levâzım fırkası	İki vagon ordu levâzım fırkası

[9b] Tenbîh: Bâlâdaki muhârib kuvvetlerden her biri iyi bir oyuncakçı mağazasından tedârik edilir.

Hakem olan zât ta'lîmât-ı âtıyyeyi verir: Maksad-ı umûmi planın merkezinde müş'ir tepeleri zabt ve işgâl eylemekdir. Harbe zaman-ı ibtidâ kablü'l-zevâl saat 7'dir.

O hâlde başlayalım:

Mavi kuvvet generali odadan dışarı çıkar ve kırmızı kuvvet generali (ق . ٩) saat 7'den (ق . ٩) saat 10'a kadar olan (İlk üç saate mahsûs) planını hakem olan zâta beyân eder. (ق . ٩) Saat 10'da ordusunun nerede bulunmasını azm ettiğini ittihâz ettiği tedâbirini kavâid-i mevzû'a ile te'kid etmek şartıyla bildirmege mecbûrdur.

Kırmızı kuvvet generalin planı bervech-i zîrdir:

Maksadı bir süvâri taburunu 4 numaralı çiftliğe ve 2 süvâri taburunu da ester bataryası ve bir erzak nakliye vagonu ile birlikde 3 numaralı çiftliğe sevk etmek sûretiyle kuvvetini taksîm eylemekdir. Kuvvetinin bâkîsini 1 rakamlı çiftlik cihetinden sevk etmegi tasmîm eylemişdir.

Hakem olan zât bu maksadı hülâsaten kaydeder. Mavi kuvvet generali tasmîmatını hakeme beyân ederken kırmızı [10a] kuvvet generali odanın dışarısında bulunur. Mavi kuvvet generalin fikri bütün kuvvetini iki rakamlı çiftliğe sevk etmek ve süvârisi ile de düşmanın tepeleri zabt etmesine mümâna'at eylemekdir.

Şekil 2
1 Numaralı Savaş Planı

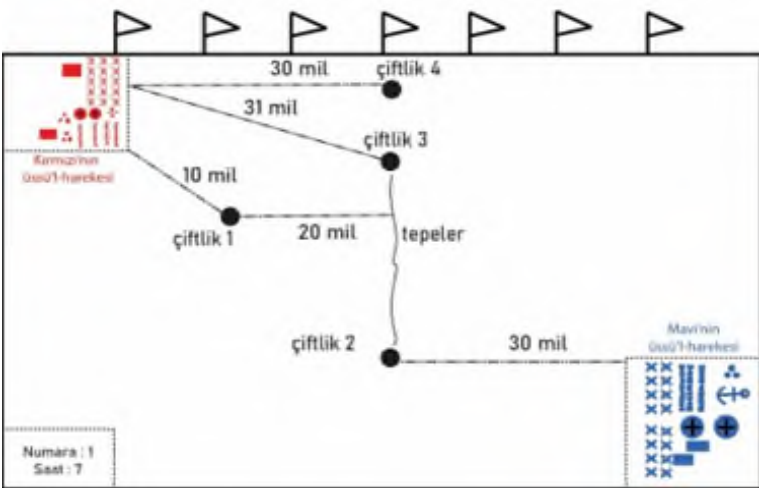

Şimdi her iki general üssü'l-harekeleri başına geçer ve hakem dahi generallerin harekât-ı harbiyelerini bervech-i usûl tanzîm ve idâre edip etmediklerine nezâret eder. Hakem yedinde mesâfeleri işâret etmek için bir cetvel ile pinler mevcûd bulunacakdır. Harekât-ı harbiye ta'tîl edilince saat ona gelmiş bulunacak ve orduların mevâzileri dahi 2 numaralı planda gösterildiği vechle olacak, yani süvâri 15 mil piyâde ile ester bataryası ve bahriye topu ve seyyâr hastahâne 9 mil, süvâri topçusu 12 mil, ve nakliye vagonları 6 mil hareket etmiş bulunacakdır.

Şekil 3
2 Numaralı Savaş Planı

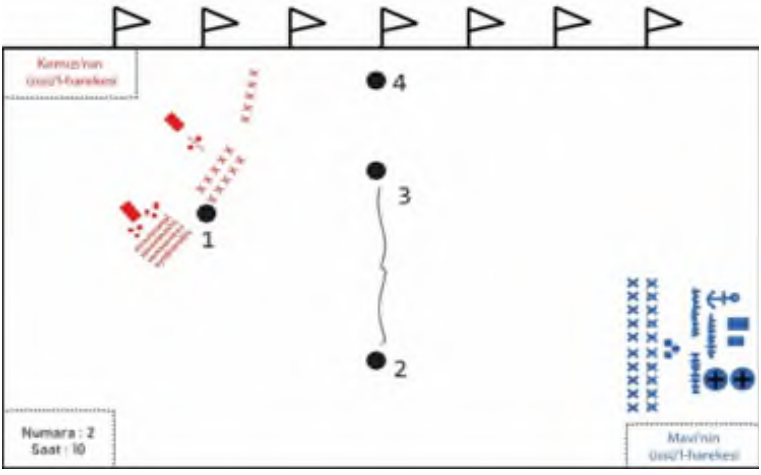

10 (ق) **ilâ 1** (ب)

Ayn tertîbat ta'kib olunacakdır.

Kırmızı kuvvet generalinin planı: Süvâri fırkası 3 ve 4 numaralı çiftliğe vâsıl

olacak. Nakliye vagonu 12 mil ilerlemiş bulunduğu zaman ester bataryası 18 mil ilerlemiş bulunacak piyâde 1 numaralı çiftliğe vâsıl olunca bir fırka ihtiyât-ı [10b] kuvvet olarak orada kalacak diğer fırkalar tepelere doğru 2 mil kadar ilerleyecek.

Mavi kuvvet generalin planı gâyet basitdir; tekmîl kuvvetlerini 2 rakamlı çiftliğe sevk edip dört süvâri fırkası oraya vâsıl olacak 3 saatlik muhârebelerini saat 1'de ikmâl etdikden sonra her iki kuvvetin ordularının alacağı vaziyet 3 numaralı planda gösterilmiştir.

Şekil 4
3 Numaralı Savaş Planı

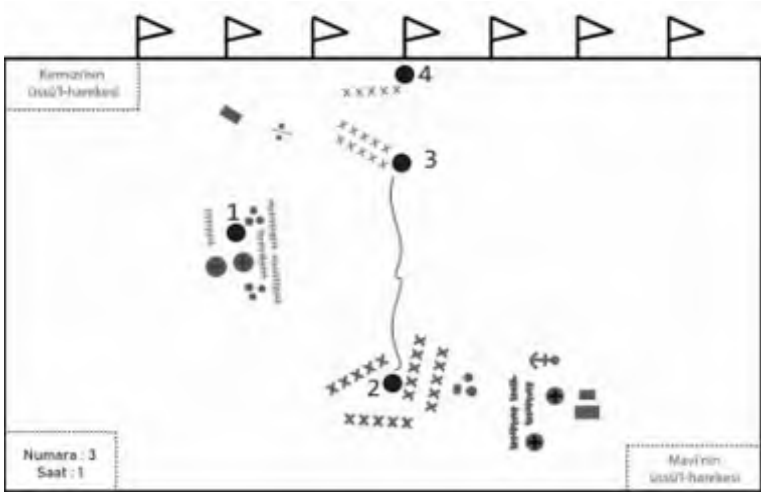

Ba'de'z-zevâl 1 ilâ 4 (٢ . ٥)

Süvâri ve piyâde bir günlük hareket-i mahdûdeyi icrâ etmiş olacaklarından şimdi istirâhatde bulunacaklardır. Kırmızının süvârisi 3 ve 4 numaralı çiftliklerde ordugâhını kurarak geceleyecekler; bi't-tabi' hall-i istirâhatdedir. Ester bataryalarını ve nakliyelerini 3 numaralı çiftlikdeki ordugâha muvâsalat edebilmek için hareket ettirir. Mavinin topçu süvâri bataryası tepelerin eteğinde bulunan süvâri ordusuna iltihâk eder. Piyâde vesâire üssü'l-harekeden 18 mil mesâfede ordugâh teşkîl ederler ve nakliye vagonları da orada kendilerine iltihâk eder. "ve saat dörtdeki mevkiler için 4 numaralı plana mürâca'at".

Şekil 5
4 Numaralı Savaş Planı

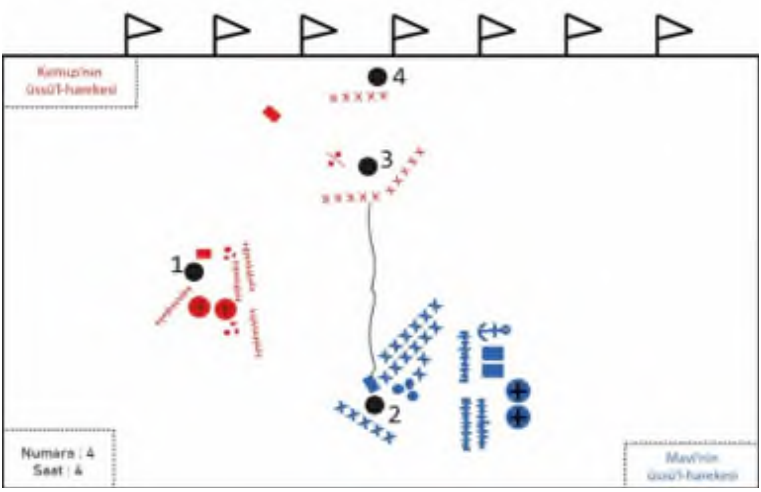

[11a] 4 (۞ . ب) ilâ 7 (۞ . ب)

Kırmızı kuvvet generalinin ester bataryası birkaç mil daha kat eder ve ordugâha tahmînen 30, 5'de vâsıl olur. Nakliye vagonu 6 mil daha ilerler.

Diğer orduların kâffesi yerinde sâbitdir. (5 rakamlı plana bakınız).

Şekil 6
5 Numaralı Savaş Planı

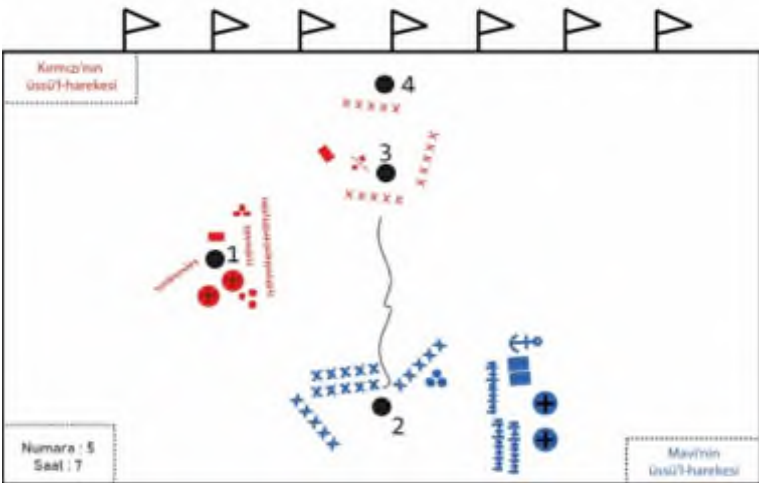

7 (۞ . ب) ilâ 10 (۞ . ب)

Kırmızının askerleri hâlâ istirâhatde; nakliye vagonu 6 mil daha kat eder. Mavi nakliye vagonlarını 2 numaralı çiftlik üzerine hareket ettirir ve saat onda yolun altı millik mesâfesinde bulunur. (6 numaralı plana bakınız)

Şekil 7
6 Numaralı Savaş Planı

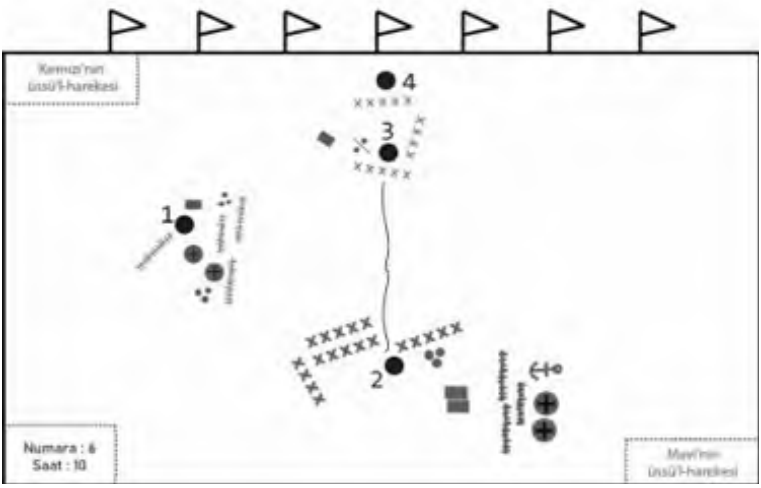

10 (٥ . ب) ilâ 1 (٥ . ق) nısfü'l-leyl

Kırmızının nakliye vagonu saat 11'de 3 numaralı çiftlikdeki ordugâha muvâsalat eder; bunun üzerine kırmızı bir gece yürüyüşüne karar verir iki alay süvâri üç numaralı çiftliğin sol tarafındaki mevkiden saat 12'de hareketlerin her tarafından düşmanla 5 millik mesâfede bulunur. Ester topları tepelere doğru [11b] ilerler; bir numaralı çiftlikdeki kısm küllîde hücûm için ilerler.

Mavinin süvârisi istirâhatde; lakin tulû zamanında kuvvetinin mütebâkîsini ön tarafda bulunmasını arzu ediyor. Bununçün 13 veya 14 mil mesâfe kat etmek için anları saat onda hareket ettirir ve saat birde 9 mil ileride bulunur. (7 numaralı plana bakınız)

Şekil 8
7 Numaralı Savaş Planı

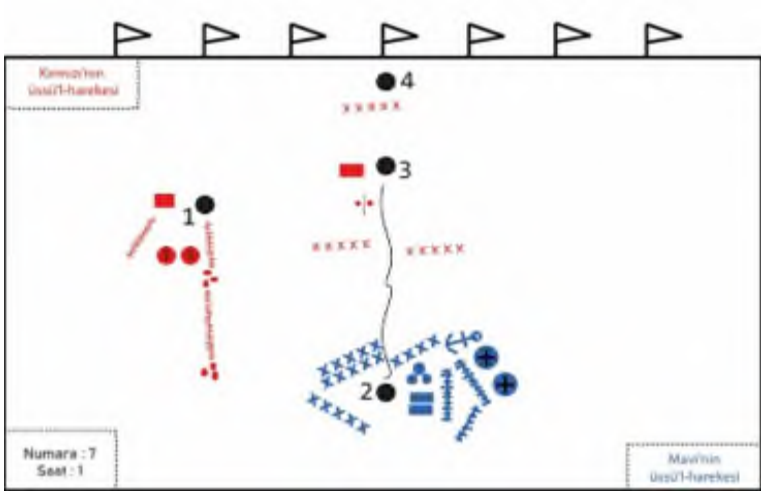

1 (ق ٠ ؟) ilâ 4 (ق ٠ ؟)

Kırmızının piyâde kuvveti 9 mil daha ilerler fakat bu piyâde kuvvetinin sağ cenâhının bozulması ve bunu takviye edecek olan ihtiyât piyâde alayının sûret-i harekâtı nazar-ı dikkatde tutulmalıdır. 4 numaralı çiftlikdeki süvâri 3 numaralı çiftlikge hareket eder; mavi saat birde kırmızının süvârisini yalnızca tepeye gönderdiğini anlar; bunun için saat 1'de iki alay süvârisini tepenin her cihetinde düşmanla tesâdüf etmek için gönderir. İki numaralı çiftlikdeki mütebâkî kuvvetle iki alay piyâdesini tepelere gönderir ve kısm-ı mütebâkîsini iki numaralı çiftlikde tedâfüî vaziyetde bırakır; çünkü nakliyat vesâiresini muhâfaza etmek mevbûriyetindedir. (8 numaralı plana bakınız)

Şekil 9
8 Numaralı Savaş Planı

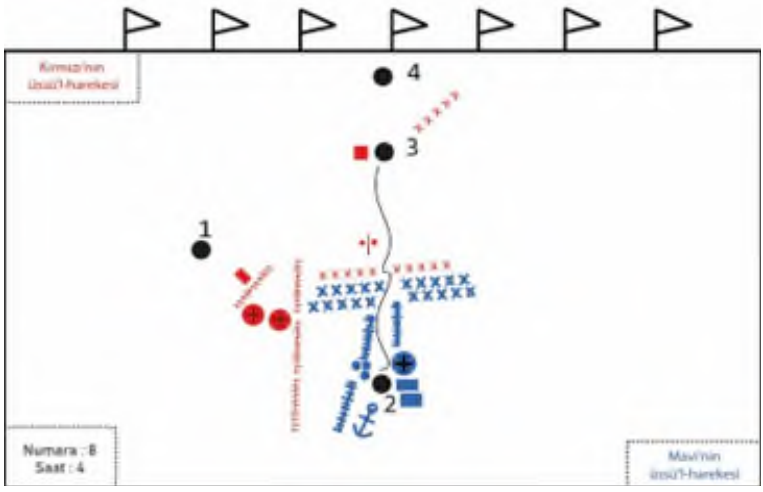

[12a] 4 (٥ . ق) ilâ 7 (٥ . ق)

Muhârefebe, fecr ile başlar. Hakem tarafının mesâha-yı harbiyesini, kā'ide 12'de beyân eylediği vech ile nazar-ı dikkat ve hesâba alır. Mavi cihetinde bulunan tepelerdeki muhâsım süvâriyi çıkarmak için âtîdeki vech ile hareket olunur.

Kırmızı	Mavi
"1" süvâri alayı, 5 asker, beheri 3 marka: 15 marka	"2" süvâri alayı, 10 asker, beheri 3 marka: 30 marka

Mavi "15" marka ile kazanacak; yani "15" marka mu'âdil olan bir alay süvâriyi kendi yedinde hıfz edecek; istihdâm olunan kuvvetler istirâhatde bulunacak; böylece mavi ve kırmızının birer süvâri alayları sahne-yi hareketden çıkarılacakdır. Fakat tepelerin diğer tarafında kırmızı iyi bir vaziyetde bulunarak harekete gelecekdir. Kırmızı yalnız, bir alay süvâriye bir de tepelerde sahra bataryasına mâlikdir. [12b] Böylece:

Kırmızı	Mavi
Bir süvâri alayı 5 asker beheri 3 marka:.....15 marka	İki süvâri alayı .....30 marka
Bir sahra topu: .....6 marka	
Toplara refâket eden 6 asker, beheri 3 marka:.....18 marka	
+39 marka	+30 marka

Kırmızı "9" marka ile kazanacaktır ve:

Sahra topu ..... 6 marka
"2" asker .....4 marka
10 marka

Gibi bir kuvveti de hıfzetmiş olunacakdır. Kazanan, istifâde olunan markayı böylece îzah etmelidir. İstihdâm olunan kuvvetin mütebâkîsi âtîdeki vechle hareketden iskāt edilmelidir.

Kırmızı	Mavi
"1" süvâri alayı ve "4" top ile refâkatindeki asker	"2" süvâri alayı

[13a] Şimdi piyâde "4" mil yek-digerinden açıkdırlar ve vuruşamazdan evvel "3" mil yek-digerine takrîb etmelidir. Bir diğer milde de toplar harekete gelebileceklerdir.

Hakem: Oyunun bittiğini söyleyiverince vezâif evvelce beyân edildiği vech ile nazar-ı dikkate alınır.

Kırmızının planları: süvârisini tepelere doğru hareket ettirmek olacakdır ve

ester bataryası umûmî hücûma iştirâk edebilmek için ilerler ve mütebâkî kuvvet tepeler üzerine ilerler ve harekât-ı umûmiye başlar ve düşmanın toplarıyla tahdîd edilmekde olan sağ cenâha takviyet verilmek üzere ihtiyât alayı "9" mil ilerler. Transportlar tepelerden "3" mil açık olan mahalde mecrûhin vagonlarına iltihâk eder, mecrûhin memûrîni muhârebe hattıyla ilerler.

Mavi: Yalnız süvâri alayını sol cenâha gönderir ve mütebâkî kuvveti de hücûma mukāvemet için ihzâr eder. Kablü'l-zevâl 7'deki mevki için (9 numaralı plana bakınız.)

Şekil 10
9 Numaralı Savaş Planı

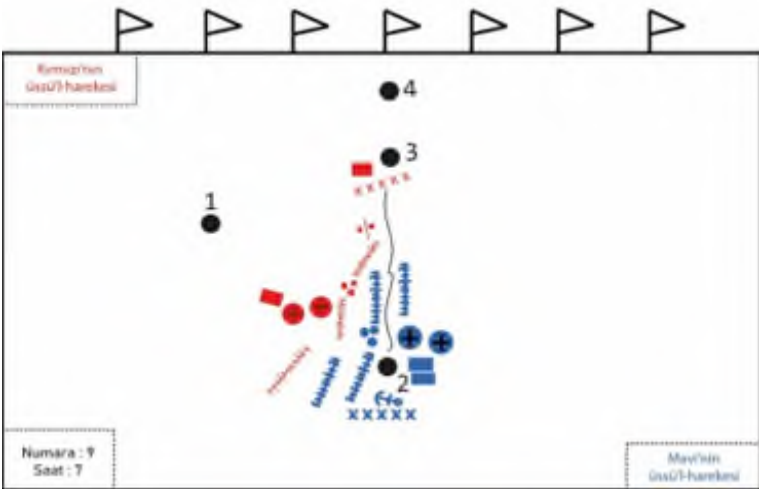

7 (٧ . ق) 10 (١٠ ق)

Hakem, muhârebenin nasıl devam edeceğini tekrar karara alacakdır. Bir lahza (9 numaralı plana bakalım) Şimdi tekmîl kuvvetler istihdâm olunur. [13b] Kırmızının sol cenâhı tepelerdeki düşmana hücûm için topların himâyesinde ilerler. Hakem tepeler üzerine icrâ edilen hücûmun muktezâsını evvelce söylenildiği ve icrâ edildiği gibi ifâ edecekdir.

Kırmızının Marka Cihetiyle Kuvveti		Mavinin Marka Cihetinden Kuvveti	
“2” alay piyâde, “20” asker, beheri, “2” marka:	40 Marka	“2” piyâde alayı, beherinde (10) asker: 20 asker, muhafazalı mekîde beheri “3” marka:	60 Marka
“1” ester bataryası topu:	6 Marka	Süvâri topçusu (8) marka, refâkatinde (5) asker, beheri “2” marka:	18 Marka
“2” asker refâkatinde, beheri “3” marka:	6 Marka		
“4” süvâri topçusu topu:	8 Marka		
“5” asker, beheri “2” marka:	10 Marka		
Mecmû	70 Marka	Mecmû	78 Marka

Bu vech ile kırmızının tepelere hücûmu zayıfdır ve mavi “8” marka ile kazanacakdır; yani “8” marka mu‘âdil bir kuvvet ile tepeleri tutar ve beheri iki marka mu‘âdil “4” piyâde neferinin [14a] mecmû’ı olan “8” marka yedinde muhâfaza eder. Mütebâkî “16” piyâde hareketden alıkonulacakdır. Kırmızının kuvveti “2” piyâde alayı, ester bataryası, süvâri topçusu kezâ hareketden bırakılacakdır ve “3 numaralı” çiftlik etrâfındaki mütebâkî kuvvet:

Kırmızı		Mavi	
“2” piyâde alayı, “20” asker, beheri “2” Marka:	40 Marka	“1” Piyâde alayı, “10” asker, beheri “2” Marka:	20 Marka
“1” süvâri topçusu topu:	7 Marka	“1” Bahriye topu:	8 Marka
Refâkatinde “5” asker, beheri “2” Marka:	10 Marka	Refâkatde “9” asker, beheri “2” Marka:	18 Marka
		“1” alay süvâri, “5” asker, beheri “3” Marka:	15 Marka
Mecmû:	58 Marka	Mecmû:	61 Marka

Böylece mavi “3” marka ile iyi bir mevki elde etmişdir ve “2” piyâde: “4” marka mu‘âdil olan 2 piyâdeyi muhâfazaya karar verir.

[14b] Yukarıdaki kolların tekmîl-i istirâhatda bulunanı hareketden alıkonulacakdır şimdi 3 numaralı çiftlikde hareketde bulunmayan kırmızının süvârisi mavinin mütebâkî kuvvetine hücûm için ilerler. Mavinin 4 ve 2 piyâde neferi ki cem‘an 6 piyâdeden ibâret bir kuvveti vardır. Bunları 2 numaralı çiftlikdeki nakliye ve mecrûhin vagonlarıyla birleşdirir. Önlerinde kırmızının mütebâkî süvârisinin bir hücûmuna mu‘âvenet edebilmek için kendilerine tekviyet verirler. (10 numaralı plana bakınız)

Şekil 11
10 Numaralı Savaş Planı

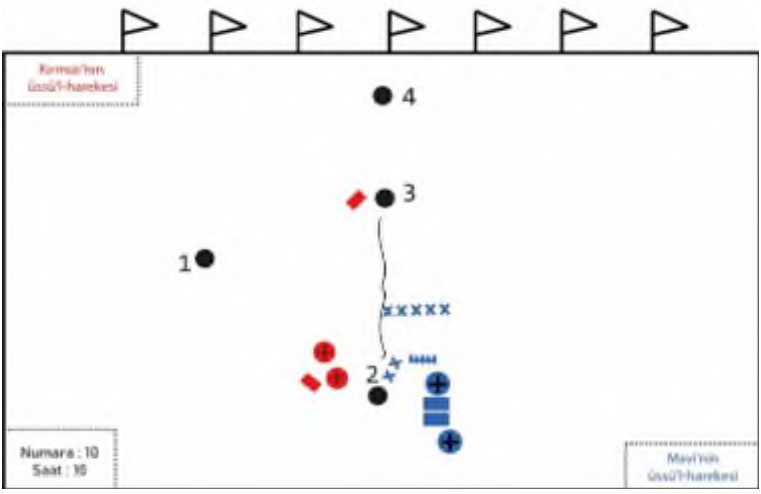

10 (ق ۰ ۵) ilâ 1 (ق ۰ ۵)

Kuvvetler daha muhârebe mesâfesi dâhilinde değildir, hakem; kırmızının tasmimâtının ne olduğunu öğrenmek ister.

Kırmızı; mavi çiftliğe süvâri ile hücûm ettiği takdirde rüçhâniyet temin edecek nikâtı nazar-ı dikkate alır; binâ'en-aleyh onun etrâfını kuşatarak ya açlıkdan öldürmek veya fenâ bir sûretde eziyet çekdirmek veyahud açıkda vuruşmaya karar verir. Zevâlde "3" numaralı çiftlikde nakliyelerinin kendisine iltihâkını ister.

Böylece kırmızının marka cihetiyle mecmû kuvveti:

"1" alay süvâri "5" asker, beheri 3 Marka:	15 Marka
Mecmû:	15 Marka

[15a] Mavinin marka cihetiyle mecmû kuvveti: "6" piyâde askeri: beheri iki marka (açıkda olduğuna göre) lakin çiftlikdeki muhâfazalı mevkide beheri "3" marka olduğundan mecmû "18" marka mu'âdilindedir.

Hakem olan zât, erzak hitâm buluncaya kadar yalnız mahdûd bir zaman mavi kuvvetin çiftlikde kalmasına müsâ'ade eder ve mu'âvenet ümidi bulunmadığından dolayı mavi kuvvet teslîm olmaya karar verir ve muvaffakiyetde hakem tarafından "1" alay süvâri ile tepeleri düşmanın vesâit-i nakliye vesâiresiyle (6) esirini yed hâkimiyet ü mâlikiyetinde tutan kırmızıya bahşedilir.

13/14 Mayıs [1]329 (Miladi: 26 Mayıs 1913)

Sonuç

Çalışmamıza konu edilen harp oyunu metni, Osmanlı askerî modernleşme sürecinde ortaya çıkan yenilikçi eğitim yaklaşımlarının somut bir yansımasıdır ve 19. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl başlarında savaş taktiklerinin sistematik biçimde öğretilmesi ve uygulanması noktasında kritik bir rol oynamıştır. Bu oyun; sadece teknik bir eğitim aracı olmaktan öte, Osmanlı ordusunun savaş sahasındaki değişen dinamiklere adapte olma çabasının, modern askerî strateji ve taktik anlayışının benimsenmesinin tarihî bir belgesi niteliğindedir. Metnin sunduğu detaylı marka sistemi ve sayısal değerlerle niceliklendirilmiş kuvvet ölçümü, o dönemde mevcut askerî doktrinlerin soyut kavramlardan çıkarılarak somut, ölçülebilir ve uygulanabilir hâle getirilmesi yönündeki çabaların göstergesidir.

Askerî oyunların tarihsel olarak subayların karar alma becerilerini geliştirmek, kriz anında koordinasyonu sağlamak ve savaş alanındaki belirsizliklere karşı hazırlıklı olmalarını sağlamak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı harbiye teşkilatında da bu amaç doğrultusunda, özellikle Balkan Savaşları gibi ciddi mücadelelerin ardından, askerlerin pratikte deneyim kazanmasını sağlayacak simülasyonlar geliştirilmiştir. Bu metin, o dönemdeki eğitimin kurumsallaşması ve disiplin altına alınması çerçevesinde, harekât planlama, birliklerin konumlandırılması, ateş menzilleri ve lojistik destek unsurlarını dikkate alan entegre bir eğitim sistemi kurulduğunu göstermektedir. Hakemin rolü, taraflar arasındaki dengeyi sağlamak, hareketleri kural çerçevesinde objektif şekilde değerlendirmek, sahadaki gerçek zamanlı kararları denetlemek ve oyunun gerçeğe uygunluğunu temin etmek açısından önemlidir. Bu, askerî eğitimde denetim ve disiplinin sağlanması hususunda kurumsal bir gelişmeyi işaret eder.

Harita ve arazi unsurlarının önemi, özellikle doğal ve yapay engellerin savaş taktikleri üzerindeki etkisi, oyunda detaylıca ele alınmış; bu da savaş ortamının yalnızca askerî güç ve silahlanmadan ibaret olmadığını, coğrafyanın ve çevrenin de stratejik kararları belirleyen kritik unsurlar olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, bu harp oyunu; günümüz modern savaş simulasyonları ve strateji oyunları için erken dönem bir örnek teşkil ederken, aynı zamanda tarihî savaşların taktiksel analizine olanak sağlayan bir kaynak işlevi görür.

Saatlik ilerleyişlerin ve hareketlerin dikkatle planlanması, lojistik destek ve erzak temininin harbin sürdürülebilirliği açısından ne denli hayati olduğunu gösterir. Bu noktada, zaman yönetiminin ve nakliye vagonları gibi lojistik unsurların sistematik olarak oyuna dâhil edilmesi, savaşın sadece doğrudan çatışmadan ibaret olmadığını, arka plandaki desteğin savaşın kaderini tayin ettiğini açık biçimde ortaya koyar. Oyundaki her hareketin saatlik olarak izlenmesi ve koordinasyonu, gerçek savaşlarda karşılaşılan zaman baskısı ve koordinasyon zorluklarının simülasyon yoluyla deneyimlenmesini sağlar. Bu sayede, subaylar gerçek zamanlı strateji geliştirme ve operasyonel planlama pratiği yapabilmektedir.

Ayrıca, oyunun rakamsal ve marka temelli sistematiği, taraflar arasında dengeli ve adil bir oyun zemini yaratmayı hedeflerken, aynı zamanda askerî güçlerin karşılaştırılabilirliğini ve somut başarı kriterlerini tanımlar. Bu sistem, savaş oyunlarında subjektif yorumların azaltılmasına yönelik bir metodolojik gelişme

olarak değerlendirilebilir. Böylece, savaş oyunları hem eğitim hem de taktik analiz aracı olarak bilimsel bir temele oturtulmuş olur.

Nihai olarak, bu harp oyunu metni, Osmanlı'nın askerî modernleşme yolunda, askerî eğitimi disiplinli, sistematik ve bilimsel bir zemine taşıma çabasının önemli bir yansımasıdır. Tarihsel bağlamda, askerî pedagojinin evrimi ve savaş oyunlarının stratejik eğitimdeki rolü üzerine yapılacak araştırmalar için temel bir kaynak teşkil eder. Ayrıca, günümüz askerî simülasyonları ve dijital strateji oyunlarının kökenlerine dair anlayışımızı derinleştirmek adına da önemli ipuçları verir. Bu çalışma, Osmanlı askerî tarihinin yanı sıra askerî eğitim teknikleri ve simülasyonların tarihsel gelişimine ilişkin literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Aksan, V. H. (2017). *Kuşatılmış bir imparatorluk: Osmanlı harpleri 1700-1870* (G. Ç. Güven, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

Balkan Savaşı'na katılan komutanların yaşam öyküleri (alay ve daha üst birlik komutanları). (2004). Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Baş, M. F. (2020). Savaş oyunlarının tarihi ve kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, *1*(2), 118-149.

Baş, M. F. (2023). Savaşı dersliklere taşımak: Akademide savaş oyunlarından nasıl istifade edilebilir? *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 31-59.

Burns, S. W. (2015). *War gamer's handbook: A guide for professional war gamer*. Naval War College.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1932). Kararlar Daire Başkanlığı (Fon Kodu: 25-6-12, 27.01.1932). Ankara.

Curry, J., & Perla, P. (2012). *Peter Perla's the art of wargaming: A guide for professionals and hobbyists*. History of Wargaming Project.

Çifci, E. (2022). *Prusya'dan NATO'ya Türk ordusunda Batı etkisi (1880-1960)*. Kronik Kitap.

Gürses, F. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Harbiye'de eğitim ve öğretim faaliyetleri (1894-1914)* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].

Harb oyunları (1913). (H. Sami, Çev.). Tevsî-yi Tabâ'at Matbaası.

Hidemât-ı seferiyye nizamnâme-i hümâyunu (1900). Daire-i Askeriyye Matbaası.

Hilgers, P. V. (2012). *War games: A history of war on paper* (R. Benjamin, Çev.). The MIT Press.

Mete, A. S. (2023). *Kavaldan şeşhaneye gülleden fişeğe Osmanlıda modern silahlar*. Ötüken Neşriyat.

Moltke, H. K. B. (1969). *Moltke'nin Türkiye mektupları* (H. Örs, Çev.). Remzi Kitapevi.

Schmitt, C. (2020). *Kara ve deniz: Bir dünya tarihi incelemesi* (G. Yıldız, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.

Yıldız, G. (2008). *Osmanlı kara ordusunda yeniden yapılanma ve sosyo-politik etkileri (1826-1839)* [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].

Ekler

Ek 1

Savaş Planlarındaki İşaretleri Gösteren Lejant

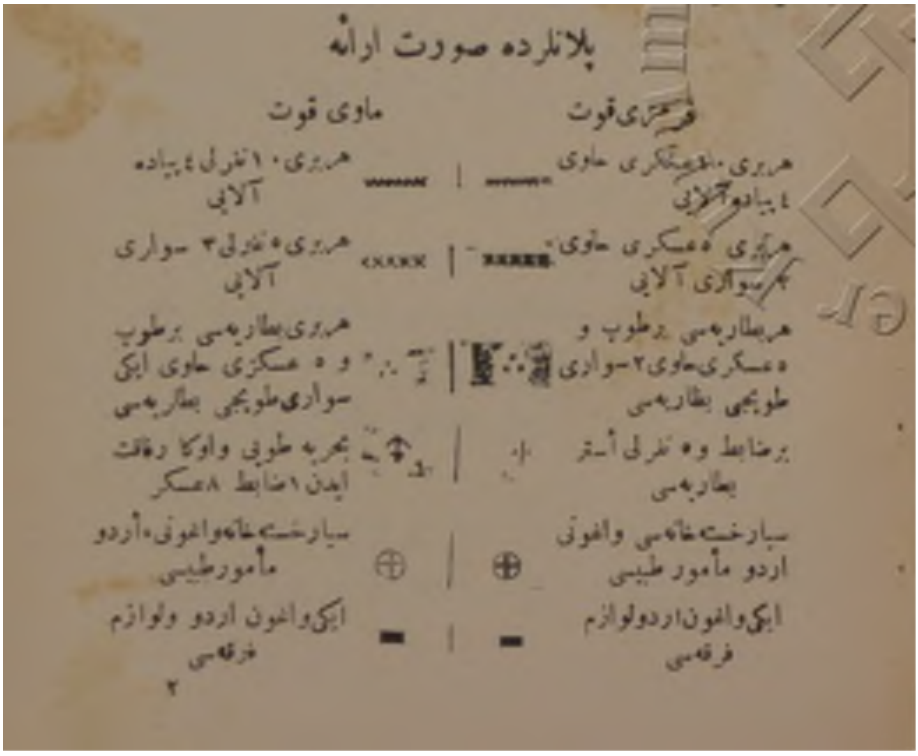

Not. Harb Oyunları (1913, vr. 9a) kaynağından alınmıştır.

Ek 2

Harp Oyunu Tahtası Çizimi 16b-17a

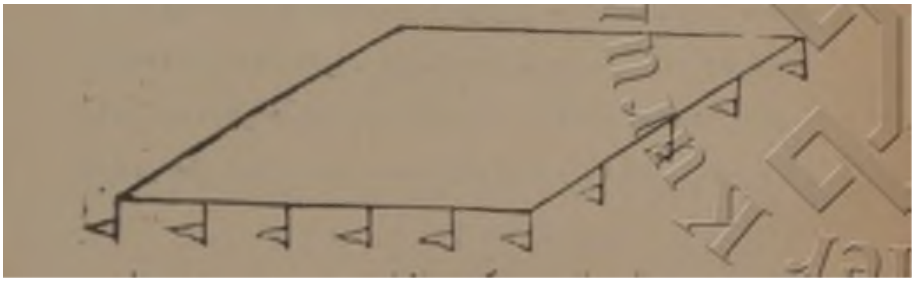

Not. Harb Oyunları (1913, vr. 9a) kaynağından alınmıştır.

Ek 3

1 ve 2 numaralı Savaş Planı

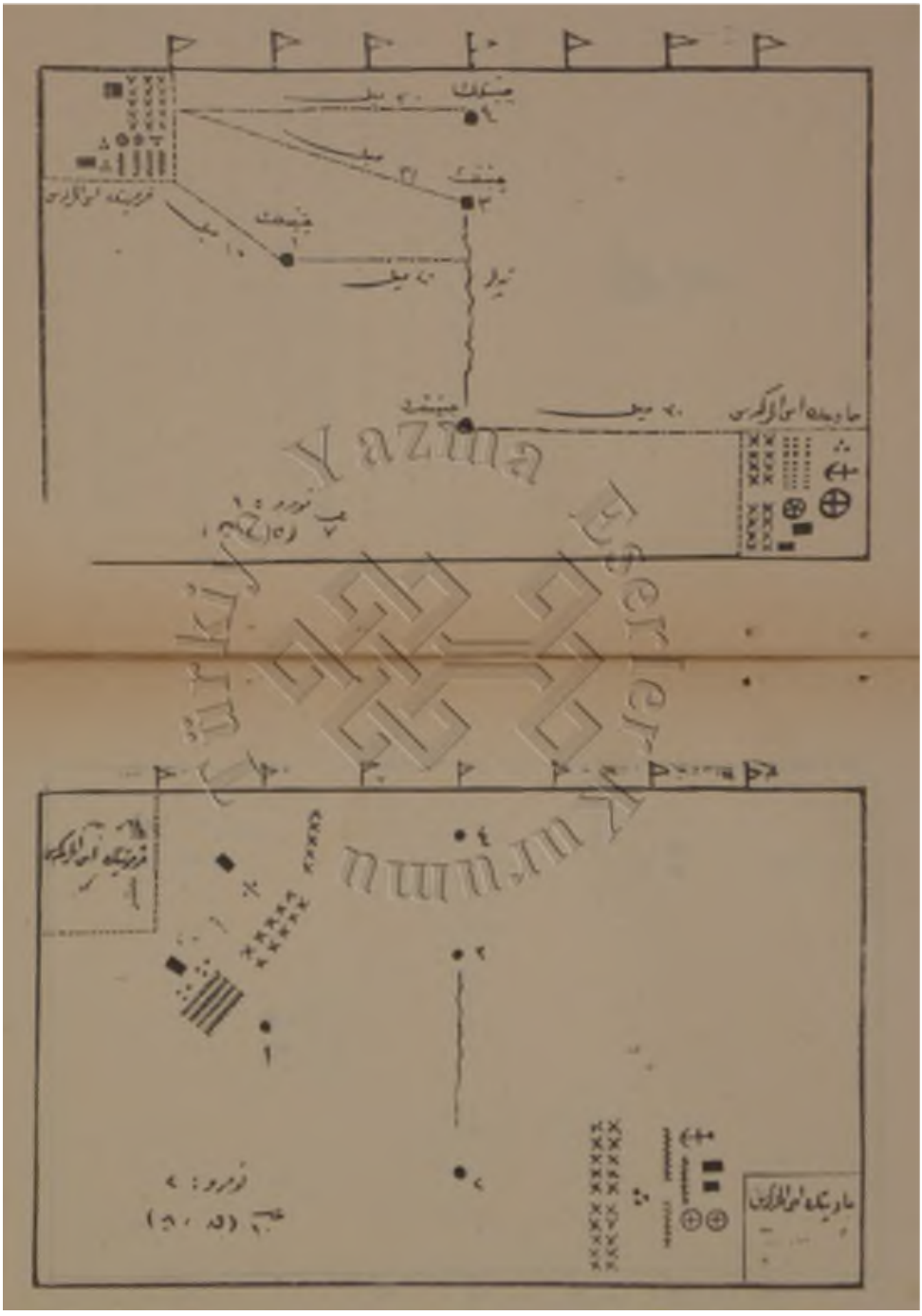

Not. Harb Oyunları (1913, vr. 16b-17a) kaynağından alınmıştır.

Ek 4

Reisswitz Tarafından Tasarlanan Taktik Savaş Oyunu

Not. Hilgers (2012, s. 44) kaynağından alınmıştır.

Ek 5

Taktik Savaş Oyunu

Not. Hilgers (2012, s. 46) kaynağından alınmıştır.

Extended Summary

The analysis of the early 20th-century Ottoman war game treatise reveals a sophisticated and methodical approach to military training that reflects a broader historical continuum of strategic education through simulation. From antiquity to the modern era, war games have served as critical tools for translating theoretical military doctrines into practical command decisions, enabling officers to rehearse maneuvers, evaluate tactics, and anticipate enemy responses within a controlled yet dynamic framework.

This particular Ottoman war game embodies the intersection of traditional military thought and emerging modern methodologies, structured around a quantitative system of "marks" that assign values to diverse unit types and their capabilities. This system not only facilitated the granular assessment of force strength but also introduced mechanisms for managing logistics, terrain, and time—factors integral to real-world combat scenarios. The treatise's detailed stepwise guidance, combined with illustrative plans and regulated time segments, reflects an early effort to impose order and replicability on the inherently chaotic nature of warfare, ensuring that training could approximate actual battle conditions as closely as possible.

Comparatively, while sharing conceptual lineage with Prussian Kriegsspiel and other European wargames of the 18th and 19th centuries, the Ottoman adaptation reveals distinctive emphases, particularly in the explicit incorporation of supply lines, medical logistics, and the nuanced handling of unit recovery and rest periods. The treatise's meticulous accounting for these elements underscores an advanced appreciation of operational sustainability and battlefield endurance, aspects sometimes overlooked in contemporaneous wargaming models.

The hourly progression of the game, as delineated in the treatise, models the tempo of real military campaigns, embedding decision-making pressures and temporal constraints that challenge commanders to adapt continuously. This temporal dimension fosters a dynamic interplay of initiative, reaction, and resource management, encapsulating core principles of command leadership and operational art. Such design considerations indicate a deliberate pedagogical intent—not merely to simulate combat but to cultivate cognitive agility and strategic foresight among Ottoman officers.

In conclusion, the Ottoman war game treatise represents a significant artifact in the history of military pedagogy, bridging traditional martial practice and the emergent science of command simulation. Its sophisticated integration of quantitative metrics, spatial-temporal modeling, and logistical realism highlights the Ottoman General Staff's commitment to progressive training methods. For contemporary military historians and simulation theorists, this work provides valuable insight into early 20th-century military thought and the practical mechanisms by which complex warfare concepts were conveyed and internalized through structured gameplay.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Vazife Tahlilinde Kritik Faktör Analizi: Uygulamalı Bir Çerçeve ile Yöntemsel Bir Yaklaşım

Critical Factor Analysis in Mission Analysis: A Methodological Approach with an Applied Framework

Mehmet Kılıç[1]

[1] Milli Savunma Üniversitesi, Müşterek Harp Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
National Defence University, Joint War College, İstanbul, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışma, Vazife Tahlilinde Kritik Faktör Analizi (KFA) sürecini geliştirmeye odaklanmaktadır. Araştırma, mevcut yöntemi daha çevik, veri temelli ve ölçülebilir hâle getirmek amacıyla Faktör–Vazife Etki Puanı (FVEP) adlı yeni bir yöntem önermektedir. FVEP yöntemi, klasik faktör analizinde görülen öznel puanlama eğilimini azaltarak karar sürecine analitik bir boyut kazandırmaktadır. Klasik yöntemden farklı olarak FVEP, her faktörü üç temel boyutta değerlendirmektedir: Etkileme Yoğunluğu (EY), Etkileme Yönü Değeri (EYD) ve Görülme Olasılığı (GO). Bu üç değişkenin etkileşimi sonucunda Faktör–Vazife Etki Puanı (FVEP) elde edilmekte ve faktörün vazifeye etkisi sayısal olarak ifade edilebilmektedir. Analiz sonucunda, her faktörün görevlere farklı ağırlıklarda etki ettiği ve bu etkinin karşılığında önerilen eylemlerle kategorik olarak ilişkilendirilebildiği görülmüştür. Çalışmanın bulguları, Kesin Sonuç Noktalarına (KSN) karşılık gelen görevlerin operasyonel tasarımın iskeletini oluşturduğunu doğrulamaktadır. FVEP yöntemi sayesinde komutan, hangi faktörün hangi görevi veya sonucu etkilediğini ölçebilmekte; görev önceliklendirmesini veriye dayalı biçimde yapabilmektedir. Böylece kuvvetlerin dağınık kullanımı önlenmekte, stratejik hedefe odaklanma kolaylaşmaktadır. FVEP, analizi analitik bir forma dönüştürmekte, tüm planlamacıların erişebileceği aranabilir ve sıralanabilir bir veritabanı oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu yöntem, kritik faktör analizinin sınırlılıklarını ortadan kaldırmakta ve askerî planlama süreçlerinde karar destek sistemlerine ölçülebilir veri enstrümanı sunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Vazife Tahlili | Kritik Faktör Analizi | Askerî Karar Verme Süreci (AKVES)

ABSTRACT

This study focuses on improving the Critical Factor Analysis (CFA) process. It proposes a new method, the Factor–Mission Impact Score (FMIS) approach, to make the existing system more agile, data-driven, and measurable. The FMIS method reduces the subjective scoring tendency observed in classical factor analysis and introduces an analytical dimension to the decision-making process. Unlike the traditional approach, FMIS evaluates each factor through three fundamental dimensions: Influence Intensity (II), Influence Direction Value (IDV), and Occurrence Probability (OP). The interaction among these three variables produces the Factor–Mission Influence Score (FMIS), allowing the factor's influence on the mission to be expressed numerically. The analysis results indicate that each factor affects missions with different weights and that these effects can be categorically linked to recommended actions. The study's findings confirm that tasks corresponding to Decisive Points (DPs) constitute the framework of operational design. Through the FMIS method, commanders can measure which factor influences which task or outcome and perform data-based task prioritization. Consequently, the dispersed use of forces is minimized, and focus on strategic objectives is enhanced. The FMIS transforms the analysis into an analytical form, enabling the creation of a searchable and sortable database accessible to all planners. This method eliminates the limitations of traditional critical factor analysis and can be utilized as a quantifiable decision-support system in military planning processes.

KEYWORDS Mission Analysis | Critical Factor Analysis | Military Decision-Making Process (MDMP)

Atıf | Citation: Kılıç, M. Vazife tahlilinde kritik faktör analizi: Uygulamalı bir çerçeve ile yöntemsel bir yaklaşım. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 35–60.
https://doi.org/10.54078/savsad.1734059

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Mehmet KILIÇ
mehmet.kilic@msu.edu.tr

Geliş Tarihi | Received 03.07.2025
Kabul Tarihi | Accepted 04.05.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Yöneticiler, kuruluşlarını etkileyen önemli kararlar almak zorundadır. Ancak yöneticilerin sosyal farklılıkları ve karşılaştıkları iş ortamları hem karar alma süreçlerini hem de yaptıkları seçimleri etkileyebilir (Simon, 1960). Hatta farklı ülkelerdeki yöneticilerin aynı duruma yönelik farklı kararlar alabileceği iddia edilmektedir (Martinsons & Davison, 2007). Askerî karar verici durumunda olan komutan ve karargâhları da benzer durumdadır. Yani askerî karar vericiler de almış oldukları eğitim, çalışmış oldukları birlik, bulundukları askerî ortam vb. durumlardan etkilenerek karar almaktadırlar. Şengöz, bu konuda "savaştaki kararlar, iç içe geçmiş değişkenlerden oluşan karmaşık bir dokuyu içerir. Stratejik veya taktik bir resmi bütünleştirmek, daha geniş bir değişken yelpazesinden yararlanmak, askerlerin mevcut ek bilgilerden en iyi şekilde yararlanabilmeleri için yeni taktikler ve analiz yöntemlerini kullanmalarını gerektirmektedir (Şengöz, 2021, s. 2170)." ifadesiyle askerî karar vericilerin Askerî Karar Verme Sürecini (AKVES) sadece klasik yöntemler ile yürütmenin tek başına yeterli olmayacağı görüşünü ortaya koymaktadır. Karar destek sistemleri sayesinde, harekât esnasında öngörülemez durumlar ile karşılaşıldığı andan itibaren, harbin sanat yönü saklı kalmakla birlikte yapılması gerekenlerin bir karar destek merkezi aracılığı ile doğrudan sahadaki birlik komutanına aktarılması söz konusudur (Leedom, 2003). Değirmen, "operatif ve taktik seviyedeki AKVES'in günümüzde genel harekât planlarının başlangıç ihtiyaçlarını barış ve gerginlik durumlarında karşıladığı görülmekle beraber; icra esnasında hızlı müdahale gerektiren, stratejik sonuçları olabilecek hareket tarzları gerektiren cari durumlarda ise anlık karar mekanizması gerektirmesi nedeniyle hantal kalacağı öngörülmekte, bilgi akışı esaslı, farkındalık kavramı kapsamında süratli ve doğru durum değerlendirmesi yapılmasını içeren karar sürecinin olması gerektiğini (Değirmen, 2024, s. 100)" ifade etmektedir. Ancak, bu görüşler AKVES'in tamamen işlevini kaybettiği anlamına gelmez. Günümüzde muharebelerin seyrini etkileyen faktör miktarı çok hızlı bir şekilde artmış ve artmaktadır. Muharebelerde yalnızca teknolojik altyapı değil, bu altyapının işlettiği alt süreçlerin de hızlı, esnek ve birlikte çalışabilir olması gerekir. Amaç, alt süreçleri atlamak değil; onları daha verimli ve çevik hâle getirmektir (Creviston, 2020). Geleceğin muharebe ortamında çevik karar vermenin önemine binaen; AKVES'i daha da işlevsel hâle getirecek, vazife tahlilinde kritik faktör analizinin daha gerçekçi ve sayısal hâle getirilmesinin gerektiği ve geniş bir veri tabanı oluşturabilecek bir metodolojiye ihtiyaç olduğu değerlendirilmiştir.

Vazife tahlilinin önemli aşamalarından biri olan kritik faktörlerin analizi, karar vericinin çevresel, politik, askerî, sosyal ekonomik, bilgi ve alt yapı unsurlarını sistemli biçimde değerlendirmesine olanak sağlar (FM-3, 2022, s.1-23). Ancak mevcut analiz yöntemleri genellikle nitel yorumlara dayanmakta, ölçülebilirlik ve karşılaştırılabilirlik açısından sınırlılıklar taşımaktadır. AKVES ve bu sürecin en önemli safhalarından biri olan Vazife Tahlili içerisinde yer alan kritik faktör analizinin doğruluğu, alınacak askerî kararların sıhhatine katkı sağlar. Pehlivan ve Öz'ün "Mevcut AKVES vazife tahlili aşamasında; faktör analizinde her faktörün diğer faktörlerle ilişkisine bakıldığında mevcut analiz tekniği gereği diğer ilişki/bağlantılar ihmal edilerek yokmuş gibi farz ve kabul edilir"

(Pehlivan & Öz, 2020, s. 956). ifadesi, mevcut faktör analizi ile ilgili sorunlar olduğuna işaret eder. Bu çalışmanın askerî kritik faktör analizi konusunda akademik bir boşluğu doldurabileceği, karar destek sürecini daha çevik ve veri temelli hâle getirebileceği, karar vericilere ölçülebilir bilgi sunabileceği ve hata riskini azaltarak askerî planlama ve harekât süreçlerinde faktörlerin etkisinin nicel olarak kıymetlendirilmesini sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Makalemizdeki temel araştırma problemimiz; mevcut askerî kritik faktör analiz yöntemlerinin, ölçülebilirlik ve karşılaştırılabilirlik açısından sınırlı olması ve çevik karar alma ihtiyacını tam olarak karşılayamamasıdır. Bu durum, harekât ortamında görev başarısını etkileyebilecek faktörlerin hızlı ve doğru bir şekilde değerlendirilmesini engelleyebilir. Faktör analizi istatistiği, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde uygulanmakta ve yanlış çözümler üretilmesine neden olabilmektedir. Bunun nedeni; faktör analizinin karmaşık bir süreç olması ve kullanılan yazılımlarda analize yönelik çok fazla seçeneğin bulunmasıdır (Büyükekşi & Çolakoğlu, 2014). Vazife tahlilinde kullanılan faktör analizi tekniği ile istatistik biliminin kullanmış olduğu faktör analiz tekniği farklılık göstermektedir. İstatistik biliminin kullanmış olduğu faktör analiz tekniğinde birçok veri tabanı ve bilgisayar programı kullanılmaktadır. Bu da faktörlerin en aza indirilerek faktörlerin analiz süresini kısaltmaktadır (Yong & Pearce, 2013). Makalede; doktrinde yer alan metodolojiyi istatistik bilimine yakınlaştıran ve klasik faktör analizinin ötesine geçen, analitik ve vazife tahlilinin süresini kısaltan bir model hedeflenmektedir. Aynı zamanda kritik faktörlerin analiz sürecini daha çevik, veri temelli ve ölçülebilir hâle getirmek amacıyla Faktör–Vazife Etki Puanı (FVEP) Yöntemi'ni önermektedir. Bu çalışma, Kritik Faktör Analizi'nin (KFA) doğası gereği stratejik ve operatif seviye planlamaya yönelik bir karar destek aracı olduğu düşünülerek taktik seviye planlama kapsam dışı bırakılarak analiz çerçevesi bilinçli bir metodolojik sınırlılık altında tanımlanmaktadır. Ayrıca, kritik faktör analizine odaklanabilmek amacıyla, vazife tahilinin önceki aşamalarının tamamlandığı varsayımı altında bir sınırlılık benimsenmiş ve analiz bu çerçevede yürütülmüştür.

FVEP yöntemi, "Mevcut faktör analizine kıyasla karar alma sürecinde çevikliği artırır, görev başarısını etkileyen faktörlerin etkilerini daha doğru/ölçülebilir biçimde ortaya koyar, nitel ve analitik karar alma arasındaki dengeyi optimize ederek hatalı karar olasılığını azaltır." hipotezi ile ortaya çıkmıştır. "Mevcut kritik faktör analiz yöntemleri, çevik ve veri temelli karar alma ihtiyacını ne ölçüde karşılamaktadır ve Faktör–Vazife Etki Puanı Yöntemi bu süreci nasıl geliştirebilir?" sorusu makalenin temel araştırma sorusudur. Bu temel soruyu destekleyen, "mevcut faktör analizinin ölçülebilirlik ve karşılaştırılabilirlik açısından sınırlılıkları nelerdir? FVEP yöntemi, mevcut faktör analizine kıyasla hangi yönlerden daha etkin bir karar desteği sağlar?" şeklinde iki alt soru daha sorulmuştur.

Yöntem: Faktör–Vazife Etki Puanı (FVEP) Yaklaşımı

Temel Kurgu: Faktör–Vazife Etki Puanı **Yöntemi**, her faktörü bağımsız değişken (independent variable, IV) olarak ele almakta; bu faktörlerin harekâtın başarısı üzerindeki etkilerini ise bağımlı değişkenler (dependent variable, DV) aracılığıyla

analiz etmektedir. Bu çalışmada önerilen yöntem, askerî planlama sürecinde görev başarısını etkileyen faktörleri nicel olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Her bir faktör (örneğin: yerel halk desteği, ulaştırma altyapısının durumu, medya kullanımı) bir bağımsız değişken (IV) olarak tanımlanır (Creswell, 2014; JP-5, 2020). Bu yapı, askerî planlamada neden-sonuç ilişkilerinin daha açık ve ölçülebilir hâle getirilmesine olanak tanımaktadır (Paparone, 2001). Bu faktörlerin etkilediği operasyonel sonuçlar (örneğin: hareket serbestisi, yardım ulaştırılabilirliği, kamuoyu etkisi) ise bağımlı değişkenler (DV) olarak modellenir. Bu yapı sayesinde, faktörlerin görev üzerindeki etkisi puanlanabilir hâle gelir. Tablo 1, bu yöntemin basit ve temel yapısını göstermektedir:

Tablo 1
Görev Başarısını Etkileyen Faktörlerin Analitik Değerlendirmesi Örnek Tablosu

Faktör (IV)	Etkilenen Unsur (DV)	Etki Derecesi	Açıklama
Yerel halk desteği	HTÖ'nün hareket serbestisi	-2	Varsa, hareket alanı genişler.
Altyapı durumu	Yardım ulaştırılabilirliği	-3	Kötüyse, yardım aksar.
Sosyal medya etkinliği	Halkın algısı / destek düzeyi	-1	Yüksekse kamuoyu etkilenir.

Faktör analizi için temel bilgi kaynakları komutanın ilk emirleri ve/veya üst karargâh planlama direktifleri, güncel istihbarat bilgileri ve personel tahminleridir (Aktürk, 2024, s. 278, ADP 5-0, 2012, s. 4 ve 14). Bunların yanında harekât ortamı özelliklerinden çıkarılabilecek çok sayıda faktör/değişken olması tüm faktörleri analiz etmeyi zorlaştıracaktır. Bu zorluğu aşmak için kriter olabilecek Faktör-Vazife Etki Puanı kullanılabilir. Belirlenen faktör-vazife etki tanımı, hesaplanan bağıl değer 3, -3 puan arasında değerlendirilecektir. 1 ve 3 bağıl puan değerlendirmesi alan bir faktör vazifeye etki tanımının vazifeyi olumlu yönde etkilemesi, -1 ve -3 puan alan faktör tanımının vazifeyi olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle analize uygun olduğu değerlendirilecektir. Bu puanlama sayesinde tüm faktörlerin vazifeye etki derecesi belirlenerek birbirleriyle ilişkili çok sayıdaki faktör/değişken sayısı az sayıda ve anlamlı fakörlere düşürülmesi sağlanacak (Kalaycı, 2008, s. 321) ve faktörler arasındaki ilişki açık hâle getirilecektir (Bayram, 2012, s. 199). Nitekim ABD Müşterek Planlama Doktrini de "kritik faktör analizi sırasında, planlamacılar operasyonel tasarım unsurlarını değerlendirir ve görevin başarılması için kritik olarak kabul edilenleri belirler" (JP-5, 2020, IV-24) ifadesiyle faktör analizinin amacını ortaya koyar.

Kritik Faktör Analizi ve Vazife Tahlili

Faktör ve Analizinin Tanımı: Faktör Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde "etken, etmen" (TDK, 2024) sözcükleri ile ifade edilir. Faktör analizi, gözlemlenen çok sayıdaki değişken içerisinden değişken sayısını azaltmak amacı ile faktörler tanımlayarak yapılan bir analizdir (Kılıç & Ural, 2005, s. 253). Çok değişkenli istatistik tekniklerinden birisi olarak tanımlanan faktör analizi, birbirleriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler hâline getirir (Kalaycı, 2008, s. 321). Faktör analizi, değişkenlerin daha anlamlı ve özet şeklinde sunulmasını değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyerek sağlar.

Analiz, veri grubunda yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin altında yatan ortak özellikleri ve hangi faktörler içinde tanımlanacağını basit anlamda ortaya koyar (Bayram, 2012, s. 199). Aralarında yüksek korelasyon olan değişkenler setinin bir araya getirilerek faktör adı verilen genel değişkenlerin (faktörler) olusturulması söz konusudur. Faktör analizi ile amaçlanan şey; değişkenler arası ilişkilerdeki yapıyı ortaya çıkarmaktır. Başka bir ifadeyle, değişkenleri sınıflandırmaktır (Kalaycı, 2008, s. 321).

Faktör terimi askerî terminolojide "Operasyonel sonuçları olan, doğruluğu bilinen önemli gerçek bir bilgi beyanı." olarak ifade edilmektedir (COPD, 2023, ss. 3-29). Faktör Analizi, üç basit soruyu kullanan basit bir araçtır: "İlgili faktör nedir", "Harekâtımız için önemi nedir?", "Bu konuda ne yapmalıyız veya ne yapabiliriz?". Bu soruların cevapları, harekât ortamında gerekli değişiklikleri belirlemeye katkıda bulunur (Wampler, Centric & Salter, 1998). Başka bir deyişle, faktör analizi bizi kabul edilemez durumdan istenen son duruma (kabul edilebilir durum) götürecek basamakları belirler (FM 101-5, 1997, ss. 1-3). Ayrıca, eylem/görevler, etkiler, karar noktaları, bilgi gereksinimleri, kuvvet yetenekleri, sınırlamalar ve riskler gibi başka gereksinimleri belirleyerek planı şekillendirmeye de yardım eder (Eikmeier & Iova, 2021, ss. 65-72).

Analiz Kaynağı ve Sorumluluk: James M. Loffert, eski komutanlardan (yarbaydan dört yıldızlı generale kadar rütbeler arasında) alınan kişisel gerçek operasyonel tecrübeler ve çeşitli eğitim merkezlerinden elde edilen verilere dayalı olarak vazife tahlilinin yürütülmesi sırasında çoğunlukla şu olayların gerçekleştiğini iddia etmektedir: "Komutan, karargâhtan çok az girdi alarak kendi komutan tahminini yürütür, komutanın karargâhın çalışmaları/tahminleri üzerinde düşünmek için fazla zamanı yoktur, durumun görselleştirilmesi için karargâhın yeteneklerinden yararlanmaz·ve kendi tahmininde çok az değişiklik yapar veya hiç değişiklik yapmaz ve daha sonra hareket tarzı gelişimini kolaylaştırmak için niyetini ve rehberliğini personele iletir." (Loffert, 2002, s. 6). Bu gözlem ifadesi, komutanların analitikten ve bir vazife tahlili sürecinin tüm potansiyelinden yararlanmadığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Komutanlar ve karargahları, bilgileri gerçek olarak nitelendirirken dikkatli olmalıdır; zira gerçek olduğu düşünülen bazı bilgiler, gözlemcinin bakış açısına veya eksik bilgilere bağlı olarak yoruma açık olabilir (JP-5, 2020, ss. III-17). AKVES'in bu aşamasındaki başarısızlığın sonuçları, komutan ve karar alma sürecinde ilerledikçe büyüyecektir. İngiliz ve NATO sistemlerinde faktör analizi, görev analizinin en önemli adımlarından biridir (Eikmeier & Iova, 2021, s. 66). Bu faktörlerin birkaçını saymak gerekirse genellikle mevcut durum, faraziyeler, tahditler ve görevleri sayabiliriz (AJP-5, 2019). Komutan ve karargâhı, durumu ve sorunu daha iyi anlamak ve komutanlığın neyi başarması gerektiğini, ne zaman ve nerede yapılması gerektiğini ve en önemlisi de operasyonun amacını belirlemek için görev analizi yaparlar (FM 5-0, 2010, B-5). Bu da faktörlerin planlamada önem taşıdığını açıklar ve görev bağlamındaki ilişkilerin ortaya konmasına yardımcı olur.

Harekât başarısı üzerindeki etkilerin belirlenmesi için; Tablo 2'deki harekât ortamı özellikleri incelenmeli ve ilgili faktörler belirlenerek harekât ortamının ana aktörleri, zaman, mekân ve bilgi boyutlarında faktör analizi yapılması sayesinde

bu faktörlerin kendi kuvvetlerimiz üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır (AJP-5, 2019). Önemli NATO dokümanlarından olan Kapsamlı Operasyon Planlama Yönergesinde (COPD) operasyonel ortamın özellikleri ve bunların operasyona etkileri aşağıdaki Tablo 2'de belirtilen şekliyle ifade edilmiştir (COPD, 2023). Tablo 2'de gösterilen harekât ortamı özellikleri dikkatle incelendiğinde harekât alanını ve/veya vazifeyi etkileyecek sayısız faktör üretilebilecektir. Söz konusu harekât ortamı özelliklerine "teknolojik durum, uzay ve deniz altı harekât alanı "özellikleri ilave edilebilir (JP 2-01.3, 2009, s. II-26; Yılmaz, 2024, s. 41 & Bueger, 2024, s. 2)

Tablo 2
Harekât Ortam Özellikleri ve Harekâta Etkisi

HAREKÂT ORTAM ÖZELLİKLERİ VE HAREKÂTA ETKİSİ TABLOSU		
NO.	**ÖZELLİKLER**	**HAREKÂTA ETKİSİ**
1	Harekât Alanı Geometrisi	Erişim olanakları, kademelenme, harekât alanları, üsler ve mesafeler, iletişim hatları, idame vb.
2	Coğrafi Özellikler	Gözetleme, engeller, hareket/hareketlilik, kilit arazi, kıyılar, dar geçitler, uluslararası deniz yolları.
3	Meteorolojik ve Oşinografik Özellikler	Hava, kara ve deniz harekâtları, personele yönelik riskler.
4	Nüfus Demografisi	İnsani gelişme, nüfus hareketleri, yerinden edilmiş nüfuslar/mülteciler, insani yardıma bağımlılık, risk altındaki nüfuslar, işsizlik.
5	Siyasi Durum	Hükümetlerin halkın temel ihtiyaçlarını karşılamadaki güvenilirliği, popülaritesi, etkinliği, muhalefet, istikrar, güçler arası anlaşmalar, hukukun üstünlüğü.
6	Askerî ve Güvenlik Durumu	Dış/iç tehditler, vekil ve taşeron güçler, yasa dışı silahlı gruplar, çocuk askerler, aşırılıkçılık/terörizm, operasyon alanları, askerî yerleşimler, polis ve askerî faaliyetler.
7	Ekonomik Durum	Para, gıda, enerji, hammadde, sanayi, hizmet imkânlarının bulunması.
8	Sosyo Kültürel Durum	Sosyal uyum/çatışmalar, baskın gruplar, aşırılıkçılık, cinsiyet ilişkileri, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddet nedeniyle savunmasız grupların korunmasına katkı ve çocuk ve silahlı çatışma sorunları
9	Suç Durumu	Suç türleri ve oranları, şiddet düzeyi, suç gruplarının örgütlenme düzeyi, ülke içi, ülke dışı ve uluslararası bağlantıları, teröristlerle veya diğer saldırganlarla bağlantıları.
10	Sağlık ve Tıbbi Durum	Kıtlık riski, hastalıklar, salgın hastalıklar, çevresel tehlikeler, mevcut tıbbi destek.
11	Altyapı Durumu	Olası giriş noktaları, tiyatro altyapısı (örn. Ulaşım ve iletişim düğümleri ve ağlarının yeterliliği), kamu hizmetleri, yakıt depolama ve dağıtımı, ev sahibi ülkelerin desteği.
12	Bilgi ve Medya Durumu	Medyanın kontrolü, taraflılığı, manipülasyonu, kamuoyunun bilgiye erişimi, propaganda kullanımı, iletişimlerin sağlamlığı, anlatı manzarası.

Not. COPD (2023, ss. 4-51) kaynağından alınmıştır.

Eikmeier ve Iova mevcut faktör analizinin uygulama eksikliğinin bir örneğini şöyle vermektedir: "Zaman kısıtlamaları ve faktör analizinin amacının farkına varılmaması nedeniyle, genellikle faktör listeleri geliştirmek için ayrı ekipler

veya bireyler atanır. Bu, dar görüşlü listeler, bozulmuş anlayış ve kaçırılmış bağlantılarla sonuçlanır. İngiliz ve NATO sistemleri ise hem planlama grubu hem de çekirdek işlevsel konu uzmanlarını faktör analizinden elde edilen çıkarımlar ve sonuçlar hakkında bir tartışma için bir araya getirir. Farklı karargâh personelinin belirli bir problem setine farklı perspektiflerden bakacağı akılda tutulmalıdır. Bu, faktör analizinin geçerliliği için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, hareket tarzları geliştirmeye geçmeden önce ortak bir anlayış sağlar" (Eikmeier & Iova, 2021, s. 65-72). Eikmeier ve Iova, faktör analizindeki başarısızlığı karargâhın sonuçları birleştirememesine ve faktör analizinin amacı husunda farkındalık düzeyinin olmamasına bağlamaktadır. Zira karargâh personelinin, faktörler analiz edilirken öncelikle vazife ile ilişkisini belirleyerek faktör sayısını en aza düşürmesi (Kalaycı, 2008, s. 321) ve faktörün vazifeye etkilerini bularak tanımlaması gerekir (COPD, 2023). Bu durum ise insan deneyim ve yeteneklerine bağlı olarak faktörlerin vazife ile ilişkisini bulmada sorunlar yaratabilecek olguyu ortaya koymaktadır.

Mevcut Analiz Tekniği: Bu durumda faktörlerin listelenmesinden ziyade bunların harekâta etkilerinin anlamlandırılması ve yorumlanması gerektiği açıktır. Bu noktada, NATO tarafından kullanılan analiz tekniği Tablo 3'te görülmektedir. Bu teknikte, faktörü tanımlayan kısa bir ifadeyle başlanır (doğru olduğu bilinen bir gerçek veya harekâta etkisi olan bir varsayım). Sonra, operasyonel öneme sahip faktörden faktörle alakalı değerlendirme niteliğinde olan bir çıkarım yapılır. Son adım, planlamada eylem gerektiren analizin sonucu olan bir çıktıya ulaşmaktır. Sonuç, paragraf uzunluğunda bir analiz değil, kısa ve öz bir ifade olmalıdır (René, 2016).

Tablo 3
Faktör Analiz Tekniği

Faktör	Çıkarım	Çıktı
Doğru olduğu bilinen ve operasyonel etkisi olan önemli bir bilgi olgusu.	Operasyonel öneme sahip olgulardan türetilen çıkarımlar, sorunlar veya düşünceler.	Planlamada veya daha fazla analizde eylem gerektiren ulaşılan sonuç veya çıktı. Yani ne yapılabilir veya yapılmalıdır?
Mevcut durum veya eğilimler nedir?	Yani faktörün operasyonlarımız açısından önemi nedir?	Yani ne yapılabilir veya yapılmalıdır?

Not. René (2016) kaynağından alınmıştır.

NATO School Oberammergau'da uygulanan analiz tekniği örneği Tablo 4'tedir.

Tablo 4
Faktör, Çıkarım ve Sonuç Örneği

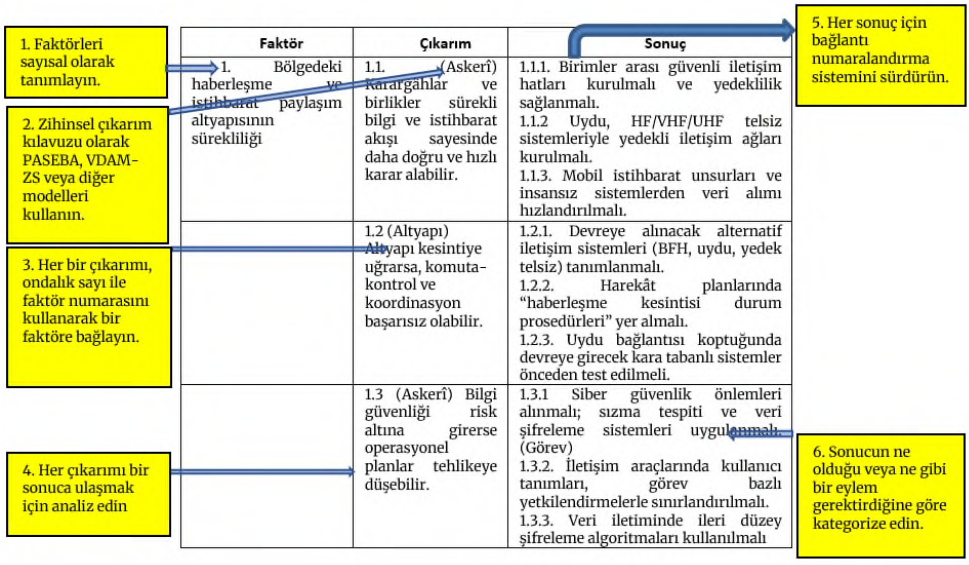

Faktör	Çıkarım	Sonuç
1. Bölgedeki haberleşme ve istihbarat paylaşım altyapısının sürekliliği	1.1. (Askerî) Karargâhlar ve birlikler sürekli bilgi ve istihbarat akışı sayesinde daha doğru ve hızlı karar alabilir.	1.1.1. Birimler arası güvenli iletişim hatları kurulmalı ve yedeklilik sağlanmalı. 1.1.2 Uydu, HF/VHF/UHF telsiz sistemleriyle yedekli iletişim ağları kurulmalı. 1.1.3. Mobil istihbarat unsurları ve insansız sistemlerden veri alımı hızlandırılmalı.
	1.2 (Altyapı) Altyapı kesintiye uğrarsa, komuta-kontrol ve koordinasyon başarısız olabilir.	1.2.1. Devreye alınacak alternatif iletişim sistemleri (BFH, uydu, yedek telsiz) tanımlanmalı. 1.2.2. Harekât planlarında "haberleşme kesintisi durum prosedürleri" yer almalı. 1.2.3. Uydu bağlantısı koptuğunda devreye girecek kara tabanlı sistemler önceden test edilmeli.
	1.3 (Askerî) Bilgi güvenliği risk altına girerse operasyonel planlar tehlikeye düşebilir.	1.3.1 Siber güvenlik önlemleri alınmalı; sızma tespiti ve veri şifreleme sistemleri uygulanmalı. (Görev) 1.3.2. İletişim araçlarında kullanıcı tanımları, görev bazlı yetkilendirmelerle sınırlandırılmalı. 1.3.3. Veri iletiminde ileri düzey şifreleme algoritmaları kullanılmalı

NATO okulunda uygulanan faktör analizi tekniğinde her faktöre ardışık sayılar atanır (ilk faktör için bir, ikinci faktör için iki, vb.). Her çıkarım, faktörün numarasını ardışık ondalık sayılarla kullanarak tanımlanır ve hangi çerçeve alanıyla ilişkili olduğu belirtilir. Sonucu bir çıkarıma ve bir faktöre bağlayan numaralandırma ve ondalık sıralamayla devam edilir. Bu, bir denetim izi ve analizde bağlantılar sağlar. Sonra, sonucun desteklediği veya gerektirdiği kategori tanımlanır (COPD, 2023)

Harekât enstrümanları olarak adlandırılan politik, askerî, ekonomik, sosyal, bilgi ve altyapı (PASEBA) konuları, operasyonel düzeyde faktör analizi yürütmek, alaka düzeyini belirlemek ve çıkarımları çerçevelemek için bir metodoloji sağlar. Ancak, planlamacılar, çerçevenin her bir alanı için faktörleri bulmak zorunda oldukları fikrine takılıp kalmamalıdır. Önemli olan, önce temel faktörleri belirlemek ve ardından PASEBA'yı (veya diğer uygun çerçeveyi) sonraki analize uygulamaktır (Eikmeier & Iova, 2021, ss. 65-72).

NATO harekât planlama anlayışında kullanılan bu klasik metodoloji, faktör, çıkarım ve çıktılar arasında hem neden-sonuç ilişkisi hem de izlenebilirlik sağlar. Ancak bu sistemin analitik derinliğe ulaşabilmesi, sadece formel bir yapı oluşturmakla değil; faktörlerin harekât ile ilgisinin doğru kurulması ve planlama fonksiyonlarının eşgüdüm içinde çalışmasıyla mümkündür. Bu çerçevede, faktör analizini yeniden düşünmek ve mevcut metodolojiyi operasyonel farkındalık temelli bir yapıya dönüştürmek gereklidir.

Mevcut yöntemin sınırlılıkları Tablo 5'te sıralanmıştır:

Tablo 5
Mevcut Faktör Analiz Yöntemi Sorunları

Sorun Alanı	Açıklama	Kaynak
Nitel yöntemlerle karar verme riskleri	Nitel yöntemler ile alınan kararlar zaman kazandırsa da hataları artırabilir; analitik girdi olmaksızın yürütülen kararlar eksiklik içerir.	"Elverişli bilgi olmadığında ya da zaman baskısının yoğun olduğu durumlarda, nitel yöntemlerle karar verme genellikle analitik karar vermeye kıyasla çok daha hızlıdır; ancak hata yapma olasılığı da artar." (MCDP 6: Command and Control, 2018, s. 106-108)
Bilişsel önyargılar	Komutanlar onaylama yanlılığı (confirmation bias), mevcut olana aşırı güvenme eğilimi (availability bias) ve aşırı özgüven (overconfidence) gibi bilişsel tuzaklara düşebilir; bu durum stratejik hatalara yol açabilir.	"Komutanların ve karargâh subaylarının, beklenmedik durumlara karşı anlık olarak yeni yaklaşımlar denemeye ve doğaçlama çözümler üretmeye istekli olabilmeleri için, karar alma süreçlerinde kullandıkları bilişsel kestirme yolları (veya 'pratik kurallar') eleştirel bir şekilde incelemeleri ve bu yolların potansiyel bilişsel önyargılara nasıl yol açabileceğini kavramaları gerekmektedir." (Williams, 2010, s. 40). "Onaylama yanlılığı, aşırı özgüven, batık maliyetler, mevcut olana aşırı güven ve benzeri bilişsel önyargılar, askerî karar verme süreçlerinde geniş çapta geçerlidir; çünkü uygun bir şekilde düşünülmeden alınan kararların ne derece irrasyonel olabileceğini gösteren bulgular bulunmaktadır." (Cooke & Hilton, 2015, 7'nci Bölüm)
Analitik derinlik eksikliği	NATO/ABD doktrinlerinde faktörler belirleniyor, ama bu uzun listeler analize dönüşmeyince anlayış zayıflıyor.	Planlayıcılar, tek tek faktörleri inceler ama bunların vazifeye olan doğrudan etkilerini, birbirleriyle olan ilişkilerini gözden kaçırabilir. Örneğin, yerel halkın desteği ile lojistik altyapı arasındaki ilişki ihmal edilir. Sonuçta, karar vericiler eksik veya çarpıtılmış bir "durum farkındalığına" sahip olur (Eikmeier & Iova, 2021, s. 65-74).
Aşırı veya eksik faktörleme	Çok fazla ya da az sayıda faktör, analizin geçerliliğini ve güvenirliğini olumsuz etkiler.	Klasik faktör analizlerinde karşılaşılan temel metodolojik sorunlardan biri, karar vericilerin çoğunlukla sınırlı bilgiyle hareket etmesidir. Kahneman, bu durumu "What You See Is All There Is (WYSIATI)" kavramıyla açıklar. Bu ilkeye göre insanlar yalnızca gördükleri verilerle karar verirler; görmedikleri ya da bilinmeyen unsurların etkisini genellikle göz ardı ederler. Bu da mevcut planlama sistemlerinde eksik bağlamla yapılan değerlendirmelerin doğruluk yanılsaması (Illusion of Validity) üretmesine yol açmaktadır (Kahneman, 2011, Bölüm 20)
Rasyonel modelin sınırlılıkları	Rasyonel ve doğrusal model büyük veri, zaman ve kesin bilgi gerektirir; savaş ortamı çoğu zaman bu şartları karşılamaz.	Karargâh personeli, doğrulayıcı bilgi arayışı nedeniyle onaylama yanlılığına düşebilir ve kritik verileri görmezden gelebilir." (Williams, 2010, s. 40)

Analiz Tekniği için Kapasiteyi Artırma

Bu çalışmada geliştirilen analiz yöntemi, faktörlerin görev başarısına etkisini analitik biçimde değerlendirmek üzere yapılandırılmıştır.

Uygulamalı Örnek: LUBAN Senaryosu Üzerinden Kritik Faktör Analizi (KFA)

Öncelikle makaleye konu olan Luban ülkesi ve bu ülke ile ilgili senaryo hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Luban Afrika'nın en doğu ucunda yer alıp coğrafyası genel olarak platolar, düzlükler ve yaylalardan oluşur. Periyodik muson rüzgarları ve düzensiz yağışla yıl boyu kurak iklime sahiptir. Luban İç Savaşı, 1988>den bu yana sürmekte olan bir silahlı çatışmadır. 2006>dan beri belirli bir hükûmeti olmayan bir yapıya bürünmüştür. Luban'da 1993-94 yıllarında gerçekleşen katliam ve kıtlıklar olmuştur. Eski asker ve kabile lideri olan Mahmud Feryat önderliğindeki Haylaz Terör Örgütü (HTÖ); BM kuvvetlerine saldırmış ve 23 BM askerini öldürmüştür. Bu dönemden itibaren ülke bir iç savaş ve barış gücünün bile yetersizliğini açıkça ortaya koyduğu kaos ortamına sürüklenmiştir. 1999-2003 döneminde açıkça beliren HTÖ güçleri, kabilelerin desteğinde otonom yönetimler oluşturup kendi hukuk ve sosyal işlevlerini yerine getirebilecek şekle bürünmüştür. Ülkedeki bu iktidar boşluğu kuzeyde yeni bir hükûmetin kurulmasına yol açmış ve bu hükûmette 2005-2021 döneminde güneyle çatışmaya girerek BM kuvvetlerini savaşa dahil etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından alınan kararla; oluşturulacak Barış Gücü içerisinde Tercan ülkesine barışı destekleme görevi verilmiştir.

"Vazife tahlilinin maksadı, ne yapılması gerektiğinin açıkça tanımlanmasıdır." (Kuczynski, 2023) ifadesi bu tahlilin araçlarından olan faktör analizinin de maksadının aynı olması gerektiğini ortaya koyar. Yukarıda verilen jenerik senaryo üzerinden önerilen faktör analiz tekniği açıklanacaktır. Makalede, vazife tahlilinin üst komutanlığın direktifinin analiz edilmesi, üst komutanlığın niyeti, tahditler (üst komutanlığın zaman, mekân ve kuvvet faktörleriyle koyduğu sınırlamalarıdır), ulaşılmak istenen sonucun, zaman, mekân ve kuvvet faktörleri dikkate alınarak ifade edilmesi olarak ta ifade edilen maksadın ifade edilmesi ve görevlerin (açık ve kapalı) belirlenmesi aşamalarının tamamlandığı varsayılmıştır. İstihbarat verilerinden elde edilen ve bu zamana kadar meydana getirilen çıktılar da göz önüne alınarak vazife, "TERCAN ülkesi Genelkurmay Başkanlığı tarafından, LUBAN ülkesinde barış ve güvenliğin korunması ve insani yardım için gerekli şartların oluşturulması maksadıyla, emirle; LUBAN ülkesinde güvenlik ve istikrar sağlanacak ve insani yardım yapılması desteklenecektir." şeklinde ifade edilmiştir. Bu vazife tanımına uygun olarak; önerilen bu metodolojide öncelikle barışı destekleme harekât ortamı özelliklerinden istifade edilerek jenerik faktörler belirlenerek açık ve öz bir ifadeyle tanımı yapılmıştır. Önerilen modelin uygulamadaki geçerliliğini test etmek amacıyla, LUBAN ülkesi özelinde oluşturulan bir senaryo çerçevesinde aynı metodolojiye dayalı örnek bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Değerlendirme Sistemi: Bu çalışmada önerilen Faktör–Vazife Etki Puanı (FVEP) Yöntemi, komutanın ilk emirleri, üst karargâh planlama direktifleri, güncel istihbarat verileri ve harekât ortamı özelliklerinden türetilen çok sayıdaki faktörün

etkilerini ölçülebilir ve nesnel biçimde analiz etmek amacıyla geliştirilmiştir. Yöntem, klasik faktör analizinde görülen nitel eğilimleri ortadan kaldırarak her faktörün etkisini üç temel boyutta değerlendirmektedir: Etkileme Yoğunluğu (EY), faktörün vazife başarısı üzerindeki etki düzeyini; Etkileme Yönü Değeri (EYD), bu etkinin olumlu veya olumsuz olma durumunu ve bu etkinin sayısal olarak değerini; Görülme Olasılığı (GO) ise faktörün harekât sürecinde gerçekleşme ihtimalini göstermektedir. Ölçümde kullanılacak göstergeler aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

Etkileme Yoğunluğu (EY): Etkileme Yoğunluğu, faktörün harekât sistemine ilişkin ölçülebilir performans göstergelerinde yarattığı sapmanın mutlak değeridir. Bir faktörün harekâtın operasyonel çıktıları üzerinde yarattığı nicel farkın büyüklüğünü ifade eder. Başka bir ifadeyle, faktörün etkisinin ne kadar güçlü olduğunu ölçer. EY; gözlemlenebilir performans göstergeleri (örneğin lojistik gecikme süresi, iletişim kesinti oranı, hedef tespit doğruluğu, yakıt/silah sarf verimliliği gibi) üzerindeki mutlak değişim veya oran farkı temelinde hesaplanır. Genel formül şu şekildedir: EY= Gerçekleşen Değer-Referans Değer/ Referans Değer. Bu değer faktörün oluşturduğu sapmanın büyüklüğünü gösterir (Cohen, 1988).

Etkileme Yönü Değeri (EYD): Faktörün vazife başarısını olumlu (+) ya da olumsuz (–) yönde etkileyip etkilemediğini gösterir. Bu etki, yalnızca öznel değerlendirmeye değil, performans farkı oranına dayalı olarak belirlenir. Performans farkı oranı EYD= Gerçekleşen Performans – Beklenen Performans / Beklenen Performans formülüyle hesaplanır. Elde edilen sonuç pozitifse faktörün vazifeye olumlu katkı sağladığı (+EYD), negatifse olumsuz etkilediği (–EYD) kabul edilir. Örneğin; bir faktörün devreye girmesiyle hedef tespit doğruluğu %80'den %88'e çıkmışsa, EYN= EY X (88-80)/80= + 0.01 olur ve bu faktör olumlu yönlü (+1) bir etki olarak değerlendirilir. Elde edilen bu oransal değer, ölçeğe karşılık gelen aralıklarla sınıflandırılır (Likert, 1932; Saaty, 2008). Tablo 6'da Etkileme Yönü Tanımı ve Değer Aralıkları verilmiştir (Turanlı vd. 2012). Turanlı ve arkadaşları tarafından da veri setinin faktör analizine uygunluğunun değerlendirilmesi için aşağıdaki tabloya benzer bir tablo önerilmiştir.

Tablo 6
Etkileme Yönü Tanımı ve Değeri Tablosu

EYN Değer Aralığı	Etki Yönü Tanımı ve Değeri
+0,20 ve üzeri	Güçlü olumlu etki (+3)
+0,10 - +0,19	Orta düzeyde olumlu etki (+2)
+0,01 - +0,009	Zayıf Olumlu Etki (+1)
-0,01 - -0,009	Zayıf olumsuz etki (-1)
-0,10 - -0,19	Orta düzeyde olumsuz etki (-2)
-0,20 ve altı	Güçlü olumsuz etki (-3)

Görülme Olasılığı (GO): Bir faktörün harekât ortamında fiilen ortaya çıkma, tespit edilme veya etkisini gösterebilme ihtimalini ifade eder. Bu olasılık, yalnızca faktörün varlığına değil, aynı zamanda gözlem kapasitesine, bilgi akışına ve

çevresel koşullara da bağlıdır. GO değeri, faktörün operasyonel görünürlüğü, istihbarat doğruluk oranı, çevresel koşullar (ör. hava, haberleşme, elektromanyetik spektrum yoğunluğu) ve sensör/rapor kaynak güvenilirliği dikkate alınarak belirlenir (ATP 2-33.4, 2014)

Her faktör için nihai Etki Puanı (EP): Etkinin doğru puanlanması hem olasılığın hem de etkinin uygun şekilde değerlendirilmesini gerektirir (Hillson & Hulett, 2004). Bu maksatla etkinin gerçekleşme olasılığının da dikkate alınması gerekir. FVEP puanını daha hassas hesaplayabilmek için FVEP= EYD X GO formülü ortaya konmuştur. Etki dereceleri, -3 (çok olumsuz etki) ile +3 (çok olumlu etki) arasında değişmektedir Değerlendirme sistemi Şekil-1'de şematik olarak gösterilmiştir.

Şekil 1
FVEP Hesaplama Akış Şeması

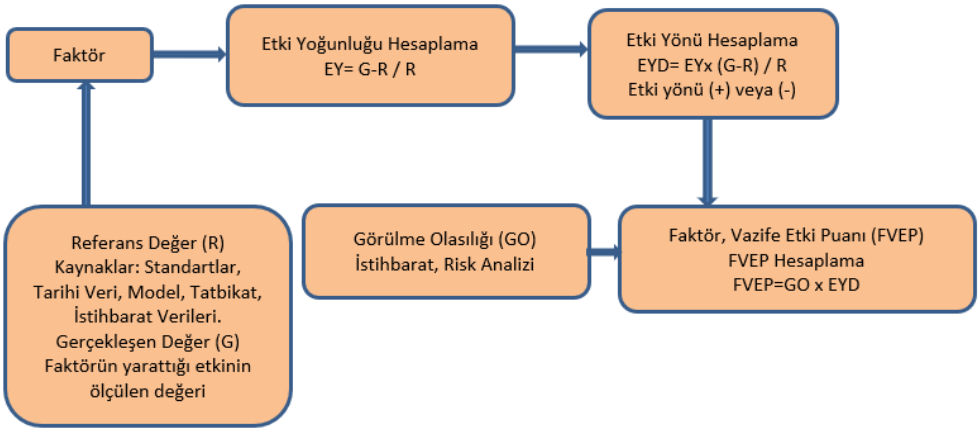

Luban senaryosuna göre örnek olarak hazırlanmış iki adet faktörün vazifeye etkileri olumsuz olarak belirlenmiş ve bunlara varsayımsal olarak referans değer ve gerçekleşen değer (Şekil-1'de bu değerlerin nasıl belirlenebileceği belirtilmiştir) atanmıştır. Atanan bu değerler harekât ortamında elde edilebilecek veriler olacaktır. Müteakiben Etkileme Yoğunluğu ve Etkileme Yönü hesaplanmıştır. Dikkat edilmesi gereken husus; etkileme yönü değeri hesaplanırken Tablo 6'dan istifade edilmesidir. Hesaplanan değer, tabloda hangi aralığa tekabül ediyorsa etki yönü tanımı ve değeri olarak karşığındaki rakam esas alınmıştır. Etkinin yönünü, etkinin vazifeyi olumlu veya olumsuz etkilemesi belirler; olumlu etkiliyorsa (+), olumsuz etkliyorsa (-) değer alınacaktır. Luban senaryosunda faktörün vazifeye etkileri olumsuz olduğundan (-) değer esas alınmıştır. Gerçekleşme olasılığı harekât ortamında fiilen ortaya çıkma, tespit edilme veya etkisini gösterebilme ihtimalini ifade eder. İstihbarat dokümanlarından ve risk analizi yapılarak hesap edilebilir. Örneğimizde her fakörün vazifeye her bir etkisi için varsayımsal olarak bir gerçekleşme olasığı atanmıştır. Son olarak; Etkileme Yönü Değeri ile Gerçekleşme Olasılığının çarpımı sonucu faktör vazife etki puanını vermiştir. Luban senaryosu üzerinden FVEP Tablosu Tablo 7'dedir. Örnekle açıklamak gerekirse "HTÖ'nün Luban kuzeyindeki kırsal bölgelerde silahlı eğitim kampları kurduğunun teyit edilmesi" faktörünün vazifeye 3 adet etkisi belirlenmiştir.

Bunlardan "operasyonel baskı artışı" aylık saldırı sayısı üzerinden sayısallaştırılmıştır. Referans değer (aylık ortalama saldırı sayısı) 3 iken gerçekleşen değer 6 olarak varsayımsal olarak belirlenmiştir. Etkileme Yoğunluğu (EY)= G-R/ R formülü kullanılarak 6-3/3= 1 olarak hesaplanmıştır. Müteakiben EYD= EY x (G-R) / R formülü ile 1 x (6-3)/3 = -1 olarak hesaplanmıştır. -1 değeri Tablo 7'deki – 0.20 değerinin altında bir değer olduğundan "güçlü olumsuz etki" (-3) puanı atanmıştır. Bu etki için yine varsayımsal olarak gerçekleşme olasılığı %90 yani 0,90 olarak belirlenmiştir. Nihayetinde EYD değeri ve GO'nun çarpım sonucunda Faktör Vazife Etki Puanını (-) 2.7 elde edilmiştir. Tablo—7'de Luban senaryosu özelinde belirlenen iki adet faktöre ait vazifeye etkilerin, FVEP'i hesaplanmıştır. Elde edilen FVEP'ler Tablo 8'e ilgili sütuna aktarılmıştır.

Tablo 7
Luban Senaryosu FVEP Hesaplama Tablosu

Luban kuzeyinde HTÖ'ye lojistik destek sağlayan arazi yolları ve ikmal hatlarının bulunduğu doğrulanmıştır.			**HTÖ'nün Luban kuzeyindeki kırsal bölgelerde silahlı eğitim kampları kurduğunun teyit edilmesi.**			**Faktör**
Olumsuz etki (-) Yardım konvoylarının HTÖ tarafından yönlendirilme riski ortaya çıkmaktadır. (konvoy/riskli ikmal harekâtı oranı)	Olumsuz etki (-) Güvenlik güçlerinin bölgeye ulaşımı daha karmaşık hâle gelmektedir. (Kritik yol-hatların çatışmalı/işgalli kısmı)	Olumsuz etki (-) HTÖ'nün tedarik ve hareket serbestisi artmaktadır. (% ana ikmal/süreç düğümü erişimi (kontrol)	Olumsuz etki (-) Sivil yerleşimlere yakınlık nedeniyle operasyon riski (aylık zarar gören sivil sayısı)	Olumsuz etki (-) Propaganda ve radikalleştirme etkisi (yerel destek %)	Olumsuz etki (-) Operasyonel baskı artışı (aylık saldırı sayısı)	Etkilenen Unsur
%10	%15	% 25	4	% 45	3	Referans Değer (R)
%14	% 20	% 40	7	% 79	6	Gerçekleşen Değer (G)
14-10/10 = 0,4	20-15/15= 0,33	40-25/25= 0,6	7-4/4= 0,75	79-45/45 = 0,75	6-3/3= 1	Etkileme Yoğunluğu (EY)= G-R/ R
0,4 x (14-10) / 10 = - 0,16 (-2)	0,33 x (20-15) / 15 = - 0,11 (-2)	0,6x (40-25) / 25 = - 0,6 (-3)	0,75x (7-4) / 4 = - 0,56 (-3)	0,75 x (79-45)/45 = - 0,56 (-3)	1x (6-3) / 3 = - 1 (-3)	Etkileme Yönü Değeri (EYD)= EY x (G-R)/R)
0,8	0,75	0,98	0,8	0,85	0,9	Gerçekleşme Olasılığı (GO)
(-2) x 0,8 = (-1,6)	(-2) x 0,75 = (-1,5)	(-3) x 0,98 = (-2,94)	(-3) x 0,8 = -2,4	(-3) x 0,85 = -2,55	(-3) x 0,9= -2,7	Faktör-Vazife-Etki Puanı=EYDXGO

Tablo 8, bu senaryoya özgü faktörlerin belirlenmesini ve puanlanmasını içeren uygulamalı analiz şablonunu içermektedir. 1'inci sütunda Faktör Numarası, 2'nci sütunda Faktör Tanımı, 3'üncü sütunda Vazifeye Etki Numarası, 4'üncü sutunda Faktörün Vazifeye Etki Tanımı, 5'inci sütunda Faktörün Vazifeye Etki Puanı, 6'ncı sütunda Faktörün Vazifeye Etkisinin Çerçevesi, 7'nci sütunda Eylem Numarası, 8'inci sütunda Eylem Tanımı ve 9'uncu sütunda Kategori yazılmıştır. Tanımlanan her bir faktöre bir numara verilmiş, faktörün vazifeye etkileri belirlenerek bu etkinin tanımı yapılmış, her bir etki tanımı numaralandırılmıştır. Bir faktörün; her bir vazifeye etki tanımı, Tablo 7'de hesaplanmış etki puanları, Tablo 8'deki ilgili sütuna kaydedilmiştir. Vazifeye etki tanımının hangi harekât çerçevesini ifade ettiği belirlenmiş, faktörün vazifeye etki tanımı değerlendirilip bu etkiye karşı üretilecek eylem/eylemlerin neler olabileceği tanımlanarak her bir eylem numaralandırılmıştır. Müteakiben her bir eylemin de hangi ihitiyacı karşılayacağı kategorize edilmiştir. Eylemler; faktörün vazifeye etkisi ve etki puanına dayanarak yapılması gereken hususları ve/veya alınacak tedbirleri ortaya koymanın yanı sıra Kesin Sonuç Noktası (KSN), Planlama Faktörü (PF), Kritik Bilgi İhtiyacı (KBİ), Bilgi İhtiyacı (Bİ), Görevler (G), Koordinasyon Gerektiren Husus (KGH), Riskler (R), Tahditler (T), Faraziyeler (F) olarak kategorize edilerek hangi eylemin hangi ihtiyacı karşıladığı belirlenmiştir. Bu kategorilerin ihtiyaca göre geliştirilme imkânı da her zaman olacaktır (Eikmeier & Iova, 2021, ss. 65-72). Çalışmada ortaya konan askerî kritik faktör analizi modelinin akış şeması Şekil 2'dedir.

Şekil 2
Kritik Faktör Analizi Akış Şeması

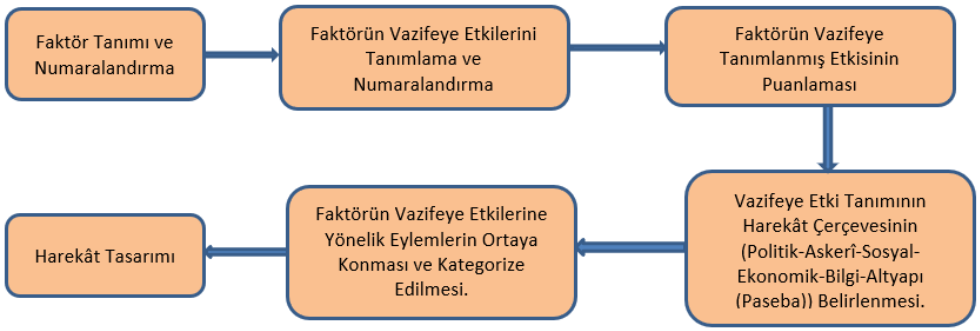

Tablo 8
LUBAN Senaryosu Bağlamında Faktör-Vazife Etki Analizi

Faktör Nu.	Faktör Tanımı	Vazifeye Etki Nu.	Faktörün Vazifeye Etki Tanımı	Faktörün Vazifeye Etki Puanı	Çerçeve—Politik, Askerî, Ekonomik, Sosyal, Bilgi, Altyapı (PASEBA)	Eylem Nu.	Eylem Tanımı	Kategori
1.	HTÖ'nün Luban doğusundaki kırsal bölgelerde silahlı eğitim kampları kurduğu teyit edilmiştir.	1.1	Eğitimli HTÖ unsurları sayesinde operasyonel baskı artmaktadır.	-2,7	Askerî	1.1.1	Kampların koordinatlarının tespiti	Bİ
					Askerî	1.1.2	Kampların taktik değerine ilişkin analiz yapılması	PF
					Askerî	1.1.3	HTÖ'nün silahlı eğitim altyapısının imhası.	KSN
		1.2	Kamplar, yerel halk üzerinde propaganda ve radikalleştirme etkisi oluşturmaktadır.	-2,55	Sosyal	1.2.1	Sosyal kazanım projeleri geliştirilmesi	G
					Sosyal	1.2.2	Genç nüfusta radikalleşme takibi için saha istihbaratı	KBİ
					Sosyal	1.2.3	Radikalleşmeye karşı medya içeriği hazırlanması	G
		1.3	Sivil yerleşimlere yakınlık nedeniyle operasyon riski yükselmektedir.	- 2,4	Askerî	1.3.1	Operasyon öncesi sivil tahliye planı hazırlanması	KGH
					Askerî	1.3.2	Operasyon sahası için sivil kayıp risk değerlendirmesi	R
					Sosyal	1.3.3	Hedef teyit mekanizmalarının güçlendirilmesi	F

Faktör Nu.	Faktör Tanımı	Vazifeye Etki Nu.	Faktörün Vazifeye Etki Tanımı	Faktörün Vazifeye Etki Puanı	Çerçeve—Politik, Askerî, Ekonomik, Sosyal, Bilgi, Altyapı (PASEBA)	Eylem Nu.	Eylem Tanımı	Kategori
2.	Luban doğusunda HTÖ'ye lojistik destek sağlayan arazi yolları ve ikmal hatlarının bulunduğu doğrulanmıştır.	2.1	HTÖ'nün tedarik ve hareket serbestisi artmaktadır.	-2,94	Altyapı	2.1.1	Yol ağına ilişkin güncel haritalama yapılması.	Bİ
					Altyapı	2.1.2	Yol üzerindeki ikmal noktalarının uydudan takibi.	Bİ
					Askerî	2.1.3	Kırsal ulaşım yollarının yeniden kontrol altına alınması.	KSN
		2.2	Güvenlik güçlerinin bölgeye ulaşımı daha karmaşık hâle gelmektedir.	-1,5	Altyapı	2.2.1	Alternatif güvenli ikmal güzergâhlarının oluşturulması.	PF
					Sosyal	2.2.2	Yol güvenliği için yerel halkla koordinasyon kurulması.	KGH
					Askerî	2.2.3	Geçici ikmal üslerinin oluşturulması.	G
		2.3	Yardım konvoylarının HTÖ tarafından yönlendirilme riski ortaya çıkmaktadır.	- 1,6	Altyapı	2.3.1	Konvoy rotaları için değişken güzergâh taktikleri.	R
					Altyapı	2.3.2	HTÖ etkisindeki güzergâhlarda yardım kesintisi senaryoları geliştirilmesi.	F
					Askerî	2.3.3	Yardım konvoylarına askerî birliklerce refakat edilmesi.	G

Tablo 8'de belirtilen şablon ile yapılan faktör analizi, komutana; karargâh subayları tarafından belirlenen faktörlerin kaynağını bilmesini sağlamanın yanında faktörün vazifeye etkisi ve etki derecesi ve bu etkiye yönelik geliştirilebilecek eylemin kategorik olarak ortaya konmasında rehberlik yapabileceği düşünülmektedir.

Faktör Analizi Sonuç Değerlendirmesi (LUBAN Ülkesi Senaryosu)

Faktör 1 – Silahlı Eğitim Kampları (Askerî Alan) Değerlendirmesi: Bu faktör hem doğrudan çatışma potansiyeli hem de örgütün uzun vadeli kadro geliştirme kapasitesi açısından kritik önem taşımaktadır. Silahlı eğitim kampları, HTÖ'nün operasyonel kabiliyetini artırmakta ve hem moral hem de taktik üstünlük sağlamaktadır.

Etki Puanı: Tablo 8'de 1'inci faktörün vazifeye etkilerini 1.1 için (–)2,77, 1.2 için (-)2,55, 1.3 için (-)2,4 faktörün vazifeye ortalama etkisi ise üç etkinin aritmetik ortalaması olarak (-)2,57 (güçlü olumsuz etki) olarak hesaplanmıştır

Etki Alanları: Doğrudan askerî harekâtın etkinliğini etkilemekte; ayrıca sosyal radikalleşme ve sivil kayıplar riskini artırmaktadır.

Eylem Türleri: Hem kısa vadeli (keşif, operasyon) hem uzun vadeli (rehabilitasyon, stratejik iletişim) eylemler içeriyor.

PASEBA: Askerî odaklı, ancak sosyal etkilerle de çapraz bağ kuruyor.

Bu faktörün acilen bertaraf edilmesi hem HTÖ'nün taktik avantajını kırmak hem de bölgedeki halk desteğini zayıflatmak açısından öncelikli görülmektedir. Kampların varlığı, kritik zafiyet ve kesin sonuç noktası oluşturur.

Faktör 2 – Lojistik Destek Yolları (Altyapı / Askerî Alan) Değerlendirmesi: HTÖ'nün kırsaldaki yol ve ikmal hatlarını kontrol etmesi hem örgütün sürdürülebilirliğini artırmakta hem de güvenlik güçlerinin manevra kabiliyetini azaltmaktadır.

Etki Puanı: Tabo-8'de 2'nci faktörün vazifeye etkilerini 2.1 için (–)2,94, 2.2 için (-)1,5, 2.3 için (-)1,6 faktörün vazifeye ortalama etkisi ise üç etkinin aritmetik ortalaması olarak (-)2,01 (orta düzeyde olumsuz etki) olarak hesaplanmıştır

Etki Alanları: Ulaştırma, tedarik, güvenlik, insani yardım erişimi.

Eylem Türleri: Fiziksel müdahale (mayınlama, baskılama), taktik planlama (alternatif güzergâh), istihbarat (haritalama).

PASEBA: Altyapı ve Askerî alanlarda çift yönlü etki.

Bu faktör hem HTÖ'nün hareket serbestisini artırmakta hem de devlet kuvvetlerinin ikmal ve yardım ulaştırma kapasitelerini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle yol hâkimiyetinin kazanılması öncelikli bir harekât hedefidir.

Operatif Tasarıma Yansımalar (Kesin Sonuç Noktası (KSN)-Görevler Perspektifiyle): Operatif tasarım,[1] stratejik hedeflere ulaşmak için müşterek kuvvetin operasyon ve faaliyetlerinin uzay ve zaman içerisinde koordine edilmesi için bir çerçeve sağlar

[1]Kurmay Subay eğitiminde kullanılan ders notlarında "Harekât Tasarımı" olarak yer almaktadır. Talimnamelere henüz ithal edilmemiştir, çalışmalar devam etmektedir. Birçok NATO ve ABD dokümanında; operasyonel tasarım kavramı (operational design), millî terminolijide de harekât tasarımı olarak ifade edilen kavramı yansıtmaktadır.

(Crabb, 2022). Daha net bir ifade ile; harekât tasarımı, bir meselenin yeterince iyi anlaşılması ve meselenin anlaşılması halinde çözümünün de kendiliğinden ortaya çıkacağı önermesine dayanır, yani meselenin doğru tanımlanması da denebilir (Körpe, 2021a, s. 167).

KSN Tespiti: KSN, belirleyici nokta, bir komutanın düşmana karşı belirgin bir üstünlük elde etmesini sağlayan veya başarıya ulaşmaya önemli ölçüde katkıda bulunan (örneğin, istenen bir etkiyi yaratma, bir hedefe ulaşma) önemli bir arazi, önemli bir olay, kritik faktör veya işlevdir (JP-5, 2020, IV-32). Luban senaryosundaki faktörler dikkate alındığında Tablo 9'daki KSN'ler öne çıkmaktadır.

Tablo 9
Görev Odaklı KSN Tespit Matrisi

KSN No.	KSN Tanımı	Gerekçe
1	HTÖ'nün silahlı eğitim altyapısının imhası	Askerî etkinliklerin kaynağı olan eğitim kampları, örgütün sürekli tehdit üretmesini sağlar. Bu kapasitenin yok edilmesi, örgütün taktik seviye faaliyetlerini kesintiye uğratır.
2	Kırsal ulaşım yollarının yeniden kontrol altına alınması	Lojistik yolların HTÖ'nün elinde olması, operasyonel hareketliliğini ve hayatta kalma kabiliyetini artırmaktadır. Bu yolların kesilmesi örgütü izole eder.

Çalışmada KSN tespiti ile ilgili önerilen sistematik, Körpe'nin Türkiye›nin sınır ötesi terörle mücadele operasyonları çalışmasında belirlediği harekât hatları karar noktalarının tablolaştırılması ile benzeşmektedir (Körpe, 2021b, s. 126).

Görevler (G) ve Görev Tanımları: Kesin sonuç noktalarına karşılık gelen görevler, operatif tasarımın çerçevesini oluşturur. Bu görevler taktik değil, operatif ve stratejik seviyeye yönelik olarak tanımlanmıştır. Görev önceliklendirmesi, KSN'lerle doğrudan bağlantılı biçimde yapılmalıdır. Aksi hâlde kuvvetlerin dağınık kullanımı stratejik amaca ulaşmayı zorlaştırır. KSN'lerin belirlenmesiyle birlikte etki odaklı planlama mümkündür (MCWP 5-10, 2020, s. 15). Her görev, bir KSN'e hizmet etmeli ve açık ölçülebilir sonuca bağlanmalıdır (USACAC, 2017). Bu, sadece düşmanın imhasına değil; sistemik işlevlerinin bozulmasına odaklanır (TRADOC Pamphlet 525-3-1, 2014).) Görev tanımları, çok alanlı (multi-domain) anlayışı yansıtır. Luban senaryosundaki kritik faktör analizi sonucunda elde edilen KSN'ler dikkate alındığında Tablo 10'daki görevler öne çıkmaktadır.

Tablo 10
KSN'ye Hizmet Eden Operatif Görevler Matrisi

Görev No.	Görev Başlığı	Görev Açıklaması	İlgili KSN
1	Eğitim Kamplarına Yönelik Operasyonel Temas	İstihbarat destekli hava ve kara harekâtıyla kampların dağıtılması ve yeniden kurulmalarının engellenmesi.	KSN-1
2	Kırsal Yol ve Geçit Kontrolü	Lojistik yolların izlenmesi, kritik geçiş noktalarını kontrol altına alınması ve kontrol noktaları kurulması.	KSN-2
3	Sivil Destek Harekâtı ile Güven Artırıcı Önlemler	Devletin bölgede varlık göstermesini sağlamak amacıyla, halkla ilişkiler, yardım faaliyetleri ve yerel güçlerle iş birliği geliştirilmesi.	KSN-1,2

Sonuç ve Öneriler

Yönetim ve karar alma süreçlerinin bireysel ve kurumsal farklılıklardan etkilendiği literatürde genişçe yer aldığı gibi (Simon, 1960; Martinsons & Davison, 2007), askerî karar vericiler de eğitimleri, görev geçmişleri ve görev yaptıkları birlik/ortamdan etkilenmektedir. Bu durum, vazife tahlili ve faktör analizi çıktılarının tutarlılığını ve karşılaştırılabilirliğini azaltabilmektedir (Loffert, 2002; Şengöz, 2021, s. 2170). Klasik yöntemler (JP-5, 2020; AJP-5, 2019; COPD, 2023) faktör-çıkarım-çıktı zincirini kurmak için sağlam çerçeveler sunmakla birlikte uygulamada faktörler arası ilişkilere yeterince analitik ağırlık verilememesi, ekiplerin ayrı çalışması ve nitel değerlendirme eğilimleri analizin geçerliliğini zayıflatmaktadır (Eikmeier & Iova, 2021, ss. 65–72; Pehlivan & Öz, 2020, s. 956). Bu nedenle klasik teknikler ölçülebilirlik ve karşılaştırılabilirlik gereksinimlerini tam karşılayamamaktadır (Kalaycı, 2008; Bayram, 2012). Harekâtın dinamik yapısı, karar destek altyapılarının yalnızca teknolojik kapasite değil, aynı zamanda alt süreçlerin birlikte çalışabilirliği ve hızlı bilgi akışı ile etkili olmasını gerektirmektedir (Creviston, 2020; Leedom, 2003). Değirmen'in (Değirmen, 2024, s. 100) işaret ettiği gibi, klasik faktör analizi bazı cari durumlarda hantal kalma riski taşımaktadır.

Çalışmada önerilen Faktör–Vazife Etki Puanı (FVEP) yöntemi; faktörleri IV, operasyonel sonuçları DV olarak modelleyip Etkileme Yoğunluğu (EY), Etkileme Yönü (EYN) ve Görülme Olasılığı (GO) boyutlarında sayısallaştırma getirerek klasik analizdeki nitel yanlılığı azaltmayı hedeflemektedir. EP = EYD × GO formülü ve EYD hesaplamaları (Hillson & Hulett, 2004; ATP 2-33.4, 2014) ile metodolojik olarak hem ölçülebilir hem izlenebilir çıktılar oluşmaktadır. LUBAN senaryosu uygulaması FVEP'in; faktörler arası etkileşimi görünür kıldığı, etki derecelerini nicel olarak ortaya koyduğu ve karar süreçlerini hızlandırma potansiyeli taşıdığı sonucunu desteklemektedir (Kuczynski, 2023). Bu metodla; faktör numaraları ve tanımları, vazifeye etki numaraları ve tanımları, çerçeve alanı, eylem numaraları ve tanımlamaları ve kategorizasyon için sütunlar kullanarak, tüm planlamacıların erişebileceği aranabilir ve sıralanabilir bir veritabanı oluşturulmuştur. Kolay erişilebilir ve kullanışlı bir veritabanı, bireysel planlamacıların bilgilere

erişmesine ve eylemleriyle ilgili analiz için bunların sıralanmasını sağlayarak karargâhın planlamasını ve iş birliğini kolaylaştırır. Eylemleri olan faktörler, elektronik tablolar hâline getirilerek denetleme, boşlukları veya gözden kaçan noktaları belirleme olanağı sağlar. Aynı zamanda her bir faktörün (hatta vazifeye etki tanımlarının da) askerî, ekonomik, politik vb. hangi çerçeveyi kapsadığı belirlenir ve kategarizasyonu yapılır. Geliştirilen yöntem, görev üretimi, kaynak tahsisi ve harekât tasarımı açısından sistemik düşünmeyi mümkün kılmaktadır (Sorrells vd., 2005). Özellikle Luban senaryosu üzerinden yapılan uygulama, karar destekleyici yapay zekâ sistemlerine entegre edilebilir bir örnek teşkil etmektedir. FVEP yöntemi klasik faktör analizinden farklı olarak her faktörü etki yoğunluğu, etki yönü değeri ve gerçekleşme olasılığı boyutlarında değerlendirmiştir. Elde edilen Faktör-Vazife Etki Puanı etkinin yönüne bağlı olarak değerlendirilip kesin sonuç noktalarına ulaşılmıştır. Her görev, bir KSN'e hizmet edecek şekilde ve açık ölçülebilir sonuca bağlanmıştır.

Belirlenen KSN'lere yönelik görevlerin tanımlanması, operatif tasarımın çerçevesini oluşturmakta ve görev önceliklendirmesinin KSN'lerle doğrudan ilişkilendirilmesini sağlamakta (JP-5, 2020; MCWP 5-10, 2020, s.15; USACAC, 2017) ve FVEP çıktıları, KSN odaklı görev tanımları için nicel kriterler sağlayarak etki-odaklı planlamayı kolaylaştırmaktadır (TRADOC Pamphlet 525-3-1, 2014).

Öneriler olarak; FVEP modeli, aşamalı pilot denemelerle (eğitim ve tatbikatlar) test edilmeli; klasik NATO ve diğer ülke metodları ile karşılaştırmalı performans analizleri yapılmalı, pilot denemeler sırasında LUBAN benzeri senaryolar kullanılarak modelin farklı harekât tiplerinde tutarlılığı ölçülmeli, PASEBA kapsamlı ve çok katmanlı bir veri tabanı kurulmalı, veri kalitesi, güncellik ve sensör/istihbarat kaynak güvenilirliği GO tayininde öncelikli kriter olması sağlanarak veri standartları, veri şeması ve veri giriş protokolleri belirlenerek FVEP hesaplamalarının tekrarlanabilirliği ve izlenebilirliği sağlanmalıdır. FVEP'in istatistiksel geçerliliği ve güven aralıkları üzerinde çalışmalar yapılmalı, benzeri istatistiksel yöntemler dikkate alınarak modelin diğer parametrik varyantları test edilmelidir. FVEP'in çok-uluslu karargâh ortamındaki uygulanabilirliği ve kültürel/kurumsal etkileri üzerine saha-çalışmaları ve karşılaştırmalı analizler yürütülmelidir.

Sonuç olarak, FVEP yöntemi, vazife tahlilinde mevcut klasik çerçeve ile istatistiksel/analitik yaklaşımlar arasında bir köprü işlevi görmektedir. Önerilen uygulama-adımları hayata geçirildiğinde, karar vericilere hem daha hızlı hem de daha tutarlı-izlenebilir karar desteği sağlanması mümkün olacaktır. Bununla birlikte, modelin sahada uygulanması sırasında insan-makine etkileşimi, veri güvenirliği ve organizasyonel kabul gibi hususlar gözlem gerektiren ana riskler olarak kalacaktır; bu nedenle yukarıdaki eğitim ve araştırma adımları eş zamanlı yürütülmelidir. Faktör analizine getirilen bu yenilikçi metodoloji, sadece teorik bir katkı değil, aynı zamanda uygulamaya dönük yüksek bir fayda değeri taşımaktadır. Nihayetinde; vazife analizinin hedefi, uygun hareket tarzları üretebilmek ve en doğru karara varabilmektir. Ancak bu durum bilgi teknolojilerinin karar verebileceği anlamına gelmez. Bilgi teknolojilerinin, muharebe sahasındaki çok fazla değişkeni bir veri tabanı haline getirerek ve/veya hareket tarzlarını simüle

ederek karar vermeye yardımcı sistemler olarak kullanılması kaçınılmaz hâle gelecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Army Doctrine Publication (ADP) 5-0 (2012). *The operations process.* Headquarters Department of the Army, Washington, DC.

Aktürk, E. (2024). Keşif-gözetleme sistemleri, yapay zekâ destekli istihbarat oluşturma ve karar verme süreçlerine entegrasyonu. İstanbul Arel Üniversitesi *2024 Ulusal Kongre Bildiri Kitabı (21. Yüzyil Savaşlarinda Strateji, Operatif, Taktik ve Teknik: Tespitler ve Değerlendirmeler)*.

Allied Joint Publication-5 (AJP-5). (2019). *Allied joint doctrine for the planning of operations.* NATO Standardization Office (NSO), Edition A Version 2, UK Change 1, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/971390/20210310-AJP_5_with_UK_elem_final_web.pdf.

Army Techniques Publication (ATP) 2-33.4, (2014). *Intelligence analysis.* U.S. Army Intelligence Center of Excellence. Headquarters Department of the Army Washington DC. pp. 3–11. https://cyberwar.nl/d/201408xx-US-Army-ATP-2-33.4-Intelligence-Analysis_USArmy-IntelAnalysis.pdf.

Bayram, N. (2012). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi.* (5'inci Baskı), Ezgi Yayınevi, Bursa.

Bueger, C. (2024). *Beyond the surface: Six spatial domains of maritime security.* Korea Institute for Maritime Strategy (KIMS) No.336. https://kims.or.kr/file/peri336.pdf.

Büyükekşi, C., & Çolakoğlu, Ö. M. (2014). Türkiye'de eğitim araştırmalarında kullanılan faktör analizi tekniğinin incelenmesi. *Karaelmas Journal of Educational Sciences, 2*(2), 158–167

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences.* Second Edition, Lawrence Erlbaum Associates. https://utstat.toronto.edu/~brunner/oldclass/378f16/readings/CohenPower.pdf.

Comprehensive operations planning directive (COPD) Version 3.1, (2023, October 13). NATO Supreme Headquarters Allied Powers Europe.

Cooke, N. J., & Hilton, M. L. (2015). *Enhancing the effectiveness of team science.* National Research Council, National Academies Press. https://s3.wp.wsu.edu/uploads/sites/618/2015/11/Enhancing-the-Effectiveness-of-Team-Science-2015.pdf.

Crabb, A. L. (2022). Toward military design six ways the JP 5-0's operational design falls short. *Joint Force Quarterly, 105*, 99–104. https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-105/jfq-105_99-104_Crabb.pdf?ver=2u3Y-AEqChcM3rbJTfdjgQ%3d%3d.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage Publications.

Creviston, D. O. (2020). Transforming DOD for agile multidomain command and control. *Joint Force Quarterly, 97*, 83–90. https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-97/jfq-97_83-90_Creviston.pdf?ver=2020-03-31-214148-340.

Değirmen, S. (2024). Muharebe sahasinda stratejik etkiye sahip kuvvet çarpanı: Anlık bilgi akışı esaslı karar üstünlüğü. İstanbul Arel Üniversitesi *2024 Ulusal Kongre Bildiri Kitabı (21. Yüzyil Savaşlarinda Strateji, Operatif, Taktik ve Teknik: Tespitler ve Değerlendirmeler)*.

Eikmeier, D. C., & Iova, T. (2021). Factor analysis a valuable technique in support of mission analysis. *Military Review*, *101*(5), 65–72. https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/SO-21/eikmeier-factor-analysis/eikmeier.pdf.

Field Manual (FM) 3-0 (2022). *Operations.* Washington DC: Department of the Army, Washington, DC.

Field Manual (FM) 5-0 (2010). *The operations process. Headquarters* Department of the Army, Washington, DC.

Field Manual (FM) 101-5 (1997). *Staff organization and operations.* Washington DC: Department of the Army. https://archive.org/details/FM_101-5_Staff_Organization_and_Operations/page/n1/mode/2up?q=end+state.

Hillson, D., & Hulett, D. T. (2004). *Assessing risk probability: Alternative approaches.* Conference Paper. Global Congress-2004. Project Management Institute. https://www.pmi.org/learning/library/assessing-risk-probability-impact-alternative-approaches-8444.

Joint Publication (JP) 2-01.3 (2009). *Joint intelligence preparation of the operational environment.* https://edocs.nps.edu/dodpubs/topic/jointpubs/JP2/JP2-01.3_090616.pdf.

Joint Publication (JP) 5-0. (2020, December 01). *Joint planning.* https://irp.fas.org/doddir/dod/jp5_0.pdf.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow.* New York, NY: Farrar, Straus and Giroux. https://www.cole13.com/wp-content/uploads/2023/05/Daniel-Kahneman-Thinking-Fast-and-Slow-Farrar-Straus-and-Giroux-2013.pdf.

Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı* çok *değişkenli istatistik teknikleri.* (3'üncü Baskı), Asil Yayınları, Ankara.

Kılıç, İ., & Ural, A. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi.* Detay Yayıncılık, Ankara.

Körpe, Ö. (2021a). Türk stratejik kültüründe çözümü çerçevelemek: Katmanlı bir harekât tasarımı önerisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *17*(37), 157–201. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.905936

Körpe, Ö. (2021b). Framing Turkey's cross-border counterterrorism operations: An operational design. *Military Review*, September-October *101*(5), 116-128.

Kuczynski, G. (2023). *Military decision–making process organizing and conducting planning.* Center for Army Lessons Learned Handbook, https://api.army.mil/e2/c/downloads/2023/11/17/f7177a3c/23-07-594-military-decision-making-process-nov-23-public.pdf.

Leedom, D. (2003). Functional analysis of the next generation common operating picture. In *Proceedings of the 8th annual International Command and Control Research and Technology Symposium*. https://bootcampmilitaryfitnessinstitute.com/wp-content/uploads/2015/09/functional-analysis-of-the-next-generation-common-operating-picture-leedom-n-d.pdf.

Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology*. New York University Press. https://legacy.voteview.com/pdf/Likert_1932.pdf.

Loffert, J. M. (2002). *Mission analysis: Giving commanders what they need.* A Monograph, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, First Term AY 01-02. https://archive.org/details/DTIC_ADA403591/page/10/mode/2up.

Marine Corps Doctrinal Publication (MCDP-6). (2018). *MCDP 6: Command and control*. Change 1 to MCDP 6. United States Marine Corps (USMC). Washington D.C. Department of the Navy. https://www.usmcu.edu/Portals/218/CEME/courses/MCDP%206%20Command%20and%20Control.pdf?ver=2018-09-24-142237-623.

Martinsons, M. G., & Davison, R. M. (2007, February). Strategic decision making and support systems: Comparing Amerfşğlü8567””ican, Japanese and Chinese management. *Decision Support Systems* Volume *43*, Issue 1, https://doi.org/10.1016/j.dss.2006.10.005.

MCWP 5-10 (2020). Marine Corps planning process. United States Marine Corps (USMC). https://www.usmcu.edu/Portals/218/CDET/content/other/MCWP%205-10.pdf.

Orellana, R. (2016). *NATO operations planning process– An overview.* NATO School Joint Plans Department, https://nuou.org.ua/assets/documents/nato-operations-planning-process.pdf Oberammergau, Germany.

Paparone, C. R. (2001). US Army decision-making: Past, present and future. *Military Review*. US Army CGSC. https://scispace.com/authors/christopher-r-paparone-igz5ey78xo.

Pehlivan, O., & Öz, T. (2020). Askerî karar verme sürecinin taktik ve operatif seviyede etkinliği ve eğitim ihtiyacı. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *16*(36), 947–975. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.847726

Saaty, T. L. (2008). Relative measurement and its generalization in decision making: Why pairwise comparisons are central in mathematics for the measurement of intangible factors. *RACSAM*, *102*(2), 251–318. https://rac.es/ficheros/doc/00576.PDF.

Simon, H. A. (1960). *The new science of management decision.* New York University School of Commerce, Accounts and Finance USA, https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3376401&seq=8.

Sorrells, W. T., Downing, G. R., Blakesley, P. J., Pendall, D., Walk, J. K., & Wallwork, R. D. (2005). *Systemic operational design: An introduction.* A Monograph. School of Advanced Military Studies US Army Command and General Staff College. https://archive.org/details/DTIC_ADA479311.

Şengöz, M. (2021). Yapay zekâ tabanlı sistemlerden üretilen teknolojilerin askerî harekâtın sevk ve idaresinde kullanılmasına yönelik bir değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli* Üniversitesi *SBE Dergisi*, *11*(4), 2159–2171.

TRADOC Pamphlet 525-3-1. (2014). *The U.S. Army operating concept win in a complex world.* https://www.ssri-j.com/MediaReport/DocumentUS/TRADOC-AOC(TP525-3-1).pdf

Turanlı, M., Taşpınar, C. D., & Bozkır, Ö. (2012). Faktör analizi ile üniversiteye giriş sınavlarindaki başarı durumuna göre illerin sıralanması. İstanbul Üniveristesi İktisat Fakültesi *Ekonometri ve* İstatistik *Dergisi*, (17), 45–68. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/95001.

Türk Dil Kurumu (TDK). (t.y.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. https://sozluk.gov.tr/.

United States Army Combined Arms Center (USACAC). (2017). *Multi-domain battle: Evolution of combined arms for the 21st century 2025-2040.* Army University Press (AUP). https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-D101-PURL-gpo129084/pdf/GOVPUB-D101-PURL-gpo129084.pdf.

Wampler, R. L., Centric, J., & Salter, M. S. (1998, January). *The military decision-making process (MDMP): A prototype.* U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences Infantry Forces Research UnitTraining Product. https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA343154.pdf.

Williams, B. S. (2010). Heuristics & biases in military decision making. *Military Review* (September-October). https://scispace.com/pdf/heuristics-and-biases-in-military-decision-making-4rpuolx5my.pdf. p. 40

Yılmaz, S. (2024). *Yeni teknolojiler ve savunma sanayii.* Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) Yayınları. https://tasam.org/Files/Icerik/File/Yeni_Teknolojiler_ve_Savunma_Sanayii_pdf_b0c53814-867c-479f-90ca-9efcd2f98ca3.pdf?ysclid=mgyycx6uj191799256.

Yong, A. G., & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, *9*(2), 79–94. https://www.academia.edu/39205037/ABeginnersGuide_to_Factor_Analysis_Focusing_on_Exploratory_Factor_Analysis.

Extended Summary

This study aims to enhance the Critical Factor Analysis (CFA) process by transforming it into a quantifiable, data-driven, and dynamic framework. In existing military doctrines, the identification and evaluation of critical factors rely heavily on qualitative judgments, which can lead to inconsistencies in decision-making and planning coherence. Addressing this limitation, the study introduces a new analytical model called the Factor–Mission Influence Score (FMIS), designed to measure the relative effect of each factor on mission success through objective and data-based parameters.

The proposed FMIS method assesses each critical factor through two key components: the Influence Direction Value (IDV) and the Occurrence Probability (OP). The relationship between these variables is defined by the formula FMIS = IDV × OP, which provides a numerical indicator of the factor's relative significance. To demonstrate the applicability of the method, the study employs a fictional operational environment known as the "Luban" scenario. Within this framework, factors such as armed training camps and logistical support routes were analyzed by comparing reference and actual values. For each factor, the intensity, direction, and final FMIS values were calculated to determine their impact on mission outcomes.

The analysis revealed that factors exert varying levels of influence on mission success, each associated with specific actions and categorized operational responses. The results indicate that factor analysis not only improves situational awareness but also enables action-oriented and adaptive planning. Furthermore, findings confirm that tasks corresponding to Decisive Points (DPs) form the structural backbone of operational design, ensuring that each task directly contributes to achieving strategic objectives.

The FMIS model transforms critical factor analysis into a measurable and outcome-focused decision-support system. This innovation bridges the gap between qualitative military judgment and quantitative analysis, strengthening the precision and agility of planning processes. Consequently, the study provides both a theoretical contribution to the field of military science and a practical enhancement for operational decision-making. It ultimately introduces a data-driven paradigm to the operational planning capability of the Turkish Armed Forces, promoting a more coherent and adaptive approach to modern warfare.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Singapore as Southeast Asia's Potential Digital Tiger: AI Strategies at the Crossroads of Digital Sovereignty and Interdependence

Güneydoğu Asya'nın Potansiyel Dijital Kaplanı Singapur: Dijital Egemenlik ve Karşılıklı Bağımlılık Kesişiminde Yapay Zekâ

Fulya KÖKSOY[1]

[1] Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Batman, Türkiye.
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Batman, Türkiye.

ABSTRACT This article examines the artificial intelligence strategies pursued by Singapore, the technology pioneer of Southeast Asia, in the context of digital sovereignty and interdependence theory. At this point, the main research question is based on whether Singapore's artificial intelligence strategies are developed along the axis of digital sovereignty or interdependence. The main thesis of the study is that Singapore's artificial intelligence strategies are based neither entirely on digital sovereignty nor entirely on interdependence; rather, they point to a hybrid and pragmatic strategy that simultaneously embraces both of these orientations. In this study, created using the descriptive analysis method, it is argued that Singapore's strategies in the field of artificial intelligence are, in the traditional sense, a multi-faceted adaptation and balancing process rather than a project of complete digital dominance. In other words, Singapore's artificial intelligence strategies progress on the balance established between digital sovereignty and interdependence. Furthermore, this search for balance, viewed through Singapore's artificial intelligence policies, is not only an analysis of a country's technology policies; it also reveals the need to rethink concepts such as sovereignty, dependency and state capacity in the digital age. In this context, the study sets out to contribute to both theoretical literature and the practice of digital politics. Additionally, it is anticipated that examining the Singapore model in comparison with other small states in future studies will be beneficial for a deeper understanding of the governance dynamics of the digital age.

KEYWORDS Singapore | Artificial Intelligence | Digital Sovereignty | Interdependence

ÖZ Bu makale, Güneydoğu Asya'nın teknoloji öncüsü Singapur'un takip ettiği yapay zekâ stratejilerini dijital egemenlik ve karşılıklı bağımlılık teorisi bağlamında incelemektedir. Bu noktada temel araştırma sorusu Singapur'un yapay zekâ stratejilerinin dijital egemenlik mi yoksa karşılıklı bağımlılık ekseninde mi oluşturulduğuna dayanmaktadır. Çalışmanın temel tezi, Singapur'un yapay zekâ stratejilerinin ne tamamen dijital egemenliğe ne de tamamen karşılıklı bağımlılığa dayandığı; aksine bu iki yönelimi eş zamanlı olarak benimseyen hibrit ve pragmatist bir stratejiye işaret ettiğidir. Betimsel analiz yöntemiyle oluşturulan bu çalışmada, Singapur'un yapay zekâ alanındaki stratejilerinin geleneksel anlamda ve tamamen bir dijital egemenlik projesinden ziyade, çok düzlemli bir adaptasyon ve dengeleme süreci olduğu ileri sürülmektedir. Bir diğer ifadeyle Singapur'un yapay zekâ stratejileri, dijital egemenlik ve karşılıklı bağımlılık arasında kurulan denge üzerinde ilerlemektedir. Ayrıca Singapur'un yapay zekâ politikaları üzerinden okunan bu denge arayışı, yalnızca bir ülkenin teknoloji politikalarına dair bir analiz değil; aynı zamanda dijital çağda egemenlik, bağımlılık ve devlet kapasitesi gibi kavramların yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, hem teorik literatüre hem de dijital siyaset pratiğine katkı sunmayı hedeflemektedir. Ek olarak, gelecek çalışmalar için Singapur modelinin diğer küçük devletlerle karşılaştırmalı olarak incelenmesinin, dijital çağın yönetişim dinamiklerini daha derinlemesine kavramak açısından faydalı olacağı öngörülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER Singapur | Yapay Zekâ | Dijital Egemenlik | Karşılıklı Bağımlılık

Atıf | Citation: Köksoy, F. Singapore as Southeast Asia's potential digital tiger: Ai strategies at the crossroads of digital sovereignty and interdependence. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 61-90. https://doi.org/10.54078/savsad.1760042

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Fulya KÖKSOY
fulyakoksoy@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 07.08.2025
Kabul Tarihi | Accepted 13.01.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Introduction

The groundbreaking development and widespread adoption of digital technologies today have led to the exposure of new dynamics in all areas of life. One of these new dynamics is artificial intelligence technology. Especially in recent times, in the context of artificial intelligence used in every field and sector, in addition to what artificial intelligence can do, it is now important to consider who controls this technology. At this point, another important issue is that states are in an unrelenting race and competition to develop independent artificial intelligence technologies by prioritizing national and cybersecurity, data privacy, and strategic autonomy. The efforts of the actors within the international system to win this artificial intelligence race and the dimensions of competition in the technological development process are changing, but even though the struggle continues, the effects of interdependence are also observed from time to time. At this point, the concepts of interdependence, digital sovereignty, and technological superiority come to the forefront. Singapore is one of the leading countries in the race to achieve technological superiority in the field of artificial intelligence. Singapore, which has one of the world's most advanced and powerful digital infrastructures, places great importance on data privacy and security. Artificial intelligence is considered a critical technology for the country's future, making Singapore one of Southeast Asia's largest technology hubs and a major player in the field of artificial intelligence. Singapore's international collaborations with technology giants, its strategies to integrate artificial intelligence into various sectors, particularly with the goal of smart cities, its strategic investments in the field of artificial intelligence, and its higher education and research capacity highlight Singapore's significance in the field of artificial intelligence. Building on this point, this study examines Singapore's artificial intelligence strategies within the framework of digital sovereignty and interdependence, making it significant both for analyzing Singapore's role and leadership in the global technology arena and for its potential to contribute to more effective management of digital transformation processes in other countries within this example framework.

When examining the academic literature on Singapore's artificial intelligence strategies, it is evident that there are relatively limited studies on the subject. Some studies provide a general framework for Singapore's AI strategies, while others focus on governance, smart nation, ethics, and some are centered on comparative content analysis. Allen, Loo, and Luna (2025) approach artificial intelligence in the context of governance, involving both the government and citizens, specifically in Singapore. It is concluded that Singapore has adopted a controlled approach to the development of artificial intelligence technology. Varakantham et al. (n.d.) placed the concept of a smart nation at the center of their study, highlighting the importance of artificial intelligence in its construction. Goode, Kim, and Deng (2023) analyze Singapore's investments, R&D efforts, publications, and US-Singapore and China-Singapore relations in this field, concluding that Singapore has created an ecosystem conducive to its development in the field of artificial intelligence. It is also revealed that there is insufficient data on the use of artificial intelligence in the military field, where Singapore primarily uses it in healthcare, manufacturing, and cybersecurity. Frana (2024) analyzes Singapore's actions,

guidelines, and international activities regarding AI responsibility and highlights Singapore's need to develop responsible and trustworthy AI technology. At this point, it is concluded that Singapore's approach to AI responsibility remains incapable when compared to international frameworks. Remolina Leon and Seah (2019), Radu (2021), and Guenduez and Mettler (2022) emphasize that Singapore is a leader in this field, striving to increase collaboration and coordination among different actors. Filgueiras (2020) approaches the national AI strategies of the US, China, Russia, Brazil, and Saudi Arabia with a comparative analysis, concluding that Singapore has a technocratic AI governance. Meanwhile, Remolina Leon and Seah (2019) highlight AI-related risks and demonstrate the need for adopting a much more comprehensive AI governance model. Alibasic (2025) analyzes how the AI governance models of Singapore and France interact with international governance frameworks by comparing the two different approaches. The study, which focuses on global governance, concludes that while Singapore adopts an innovation-oriented approach, France adopts a much more ethically-focused approach stemming from the European Union. Zahra and Hurmandi (2021) analyze the AI strategies of Singapore, the US, and the UK. This study, which examines the sector in which artificial intelligence is most developed, concludes that Singapore, specifically, focuses on developing artificial intelligence in the public sector compared to education and the private sector. Moniz, McLeod, and Padros (2023) focus on how AI is governed in Australia, France, Italy and Singapore to present AI governance models from other countries to policymakers in the United Kingdom. They conclude that Australia and Singapore's AI strategies are interconnected in the economic sphere, based on a sectoral analysis of AI. Fatima, Desouza and Dawson (2020) conduct a comparative analysis of thirty-four national artificial intelligence strategies, stating that Singapore should focus more on analyzing AI-related risks, which requires a greater emphasis on a human-centered approach. In his article on artificial intelligence in education, Schiff (2022) does not directly address Singapore, but he does mention in certain parts of his work that Singapore has proposed an artificial intelligence apprenticeship program, which aims to provide artificial intelligence literacy training for hundreds of thousands of adults and young people, and that all of this will contribute to the holistic development of students.

The analyzed academic literature also highlights the originality of this study and its differences from other studies. As highlighted, studies on Singapore's AI strategies primarily present either a general framework or focus on governance, smart nation, AI-related risks, ethics, sectoral analysis, or content analysis. There is no study that directly approaches Singapore's artificial intelligence strategies from the perspective of digital sovereignty and interdependence, which underscores the main research question of this study. At this point, this study aims to contribute to the field by approaching Singapore's artificial intelligence strategies from both a conceptual and theoretical perspective within the framework of digital sovereignty and interdependence. Furthermore, the analysis of the theory of interdependence in all its dimensions (positive, negative, asymmetric, complex) and the examination of the current and potential consequences of the cost element, which is a significant focus of the theory, constitute another element

that highlights the originality of the study.

In today's world, the requirement to recognize other sovereignties in order to establish digital sovereignty creates an inherent contradiction and, in fact, leads to an interdependence that weakens the essence of the concept of digital sovereignty. In the context of artificial intelligence, traces of the goal of digital sovereignty and the level of interdependence can be observed in the AI strategies pursued by states. In this context, the article first explains the concept of digital sovereignty, and then the interdependence theory of Robert O. Keohane and Joseph S. Nye -detailed under subheadings such as positive and negative interdependence, asymmetric interdependence, levels of sensitivity and vulnerability, and complex interdependence- is analyzed in detail. Subsequently, an analysis conducted within the context of Singapore's artificial intelligence strategies, including national strategy documents, data management, global collaborations, ethical regulations, relationships with major technology companies, and global actors in the field of artificial intelligence, reveals that Singapore's AI strategies are maintained on the balance established between digital sovereignty and interdependence. In other words, Singapore demonstrates that it has adopted a multi-layered strategy aimed at both protecting its national interests and acting in harmony with the global digital system, while also developing cooperation with actors within the digital system. Consequently, Singapore's articial intelligence policies serve as an example of flexible, balanced, and multidimensional governance practices for small but effective states in the digital age.

Conceptual and Theoretical Framework

The world has been undergoing a groundbreaking technological transformation and change for a long time, and artificial intelligence is one of the most important parts of this evolution. Based on the accumulation of past years, artificial intelligence technology is generally influencing every aspect of life, from the economy to security and defense, from health to education, and specifically becoming an integral part of national security strategies of states. Indeed, states that can effectively use artificial intelligence technologies are gaining strategic superiority on the international platform, solidifying their digital sovereignty. Digital sovereignty refers to the ability of states, private companies, and individuals to exert control over digital technologies (Fleming, 2025; Roberts, 2024). Digital sovereignty encompasses concepts such as cyber sovereignty, internet sovereignty, and technological sovereignty. With the mutual dependencies created by globalization and the rapid spread of digital technologies, states are facing serious challenges in protecting their strategic interests in cyberspace and ensuring their national security. In this context, digital sovereignty has transformed from merely a technological issue into a multi-layered phenomenon encompassing the disciplines of international relations, law, and political science (Pohle & Thiel, 2020, s. 2). When the relevant literature is analyzed, the concept is presented from both a narrow and a broad perspective. When digital sovereignty is approached from a narrow perspective, it is seen that the concept is approached from a realist standpoint. In this context, the concept indicates that the sole actor holding sovereignty is the nation-state and that digital sovereignty refers to the

dominance of nation-states over digital technologies within their own territories (Krasner, 2001; Morgenthau, 1948; Philpott, 2016). The view of the nation-state as the sole owner of digital sovereignty reflects a narrow perspective on the concept (Roberts, 2024). On the other hand, an important point to be underlined is that the internet, which frees up the flow of information, compresses time and space (Harvey, 1989; Harvey, 2010), allowing the spread of connection and instantaneous communication, but exceeds the boundaries of the state and thus poses difficulties for state power/authority in some respects (Ganz et al., 2024). For example, if necessary measures are not taken as a result of cyber attacks, national security is directly threatened. The freedom of data flow across borders suppresses the control power of states because it hinders their capacity to control the information reaching their citizens (Deibert et al., 2008). In addition to these challenges, the inability of international law to concretely address the risks and threats to digital sovereignty has led to a broader perspective on how digital sovereignty can be established. At this point, on one hand, the necessity of creating virtual borders while states are neutralizing cyber risks and threats is emphasized (Demchak, 2016; Demchak & Dombrowski, 2014), and on the other hand, the necessity of data localization is highlighted (Basu et al., 2019; Fraser, 2016; Savelyev, 2016). This criticism of the narrow and traditional understanding is based on the fact that threats to national security and cyberspace come from non-state actors, leading to the conceptualization of digital sovereignty in purely state-centric terms (Timmers, 2019). In the narrow and traditional perspective of digital sovereignty, it is argued that the legitimacy of the state is derived from a social contract with citizens, and therefore, state sovereignty is fixed and unchangeable. It is also shown that the legitimacy of states' capacity to control digital technologies within their borders is derived from the aforementioned social contract with citizens. On the other hand, while some approaches that address digital sovereignty from a broad perspective consider private companies as a new type of sovereign (Lehdonvirta, 2022), others emphasize that citizens (Hummel et al., 2021), local communities (Kukutai & Taylor, 2016), civil society organizations (Haché, 2014), and the cyberspace itself (Barlow, 1996) can or should be considered sovereign. According to them, the concept of digital sovereignty should be extended beyond the state. Indeed, contemporary sovereignty reflects a concept that is shared not only by the state but also by other actors in a similar manner (Connolly, 2004). In other words, digital sovereignty is also used as a concept shared among different actors who want to control various aspects of the digital realm (Floridi, 2020; Tretter, 2022). However, the limited power of these parties to govern digital technology has made people less interested in these kinds of arguments. Additionally, efforts to broaden the idea of digital sovereignty to include non-state actors have led to uncertainty regarding which of these actors possesses lawful power (Roberts, 2024).

Data localization, ensuring the cybersecurity of critical infrastructures, developing domestic technologies, and establishing international cyber norms constitute the fundamental components of digital sovereignty. Data localization, which defines a state's ability to manage data, infrastructure, and algorithms according to its own rules, aims to ensure that sensitive data belonging to citizens is stored

and processed within national borders, thereby minimizing the risks of foreign jurisdiction and surveillance (Mishra, 2019, s. 3). The absence of this makes privacy rights vulnerable and actually innovation increases the risk of shifting towards uncertainty and dependency (Agostini, 2025). Additionally, the protection of infrastructure in critical sectors such as energy, transportation, and finance against cyber threats is leading to the strengthening of national resilience (Maurer, 2018, s. 12). However, digital sovereignty encompasses the efforts of states to reduce their dependence on foreign technology and to strengthen their national cyber capabilities, as well as their software and hardware development capacities. This process is closely related to strategies that promote innovation and support local digital ecosystems (Gülbahar & Halisoğlu, 2024, ss. 711-718). So much so that digital sovereignty ensures privacy, privacy establishes trust, trust encourages the sustainability of innovation, and innovation strengthens sovereignty. In addition to technological capacity and capital, this causal relationship, which is of significant importance, represents a crucial cycle that will shape the future of artificial intelligence (Agostini, 2025).

In a general framework, the strengthening of digital sovereignty is achieved through the support of local technology and innovation. Competition policies prevent anti-competitive behaviors such as collusion and abuse of dominant position, enabling local enterprises to grow and compete with global actors (OECD, 2020, s. 3; Moura, 2023, s. 5). This also overlaps with the removal of critical digital infrastructure from foreign control and the development of domestic alternatives. This intertwined relationship between digital sovereignty and competition policies plays a central role in states' efforts to protect national interests and create a dynamic digital economy in the digital age (ECDPM, 2023).

On the other hand, in the 1970s, changes began to occur in international relations, world trade steadily increased, and the role of non-state actors grew. In this context, it has been observed that traditional approaches, which place the state at the center, are insufficient for explaining international relations and policies (Keohane & Nye, 2011, s. 3). Interdependence exists between a traditionalist and modernist context, and it is complementary to both. Moreover, this approach posits that these two perspectives (traditionalist and modernist) can be intertwined to provide much more accurate analyses of international relations (Keohane & Nye, 2015, s. 82; Keohane & Nye, 2011, s. 4). So much so that, within the framework of the rapidly rising economic interdependence of the 1980s and the globalization debates that reached their peak in the 1990s, it is observed that developments in world politics began to be explained in terms of neoliberalism and one of the neoliberal theories, the "interdependence" theory.

Until the 1980s, the primary actors of the international system, the states, tended to define their political and economic national interests by centering the concept of "sovereignty," but this began to change with the end of the Cold War. Indeed, the needs of states towards each other and their desire to strengthen cooperation with one another have come to the forefront, and this process has been formulated by the "interdependence" theory proposed by Robert O. Keohane and Joseph S. Nye (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 74). Indeed, it is observed that the aforementioned

theory continues to be valid in terms of understanding the complex nature of international relations more concretely. However, it should not be overlooked that digital sovereignty continues to be decisive in today's world within the traditional framework.

It is stated that neoliberalism, developed by Keohane and Nye, is the most convincing theory challenging neorealism (Lamy, 2001). Considering all processes and phenomena of current international relations, neoliberalism fundamentally presents an explanation based on making international relations more peaceful and cooperation-oriented (Jackson & Sorensen, 2007). In the context of the theory that focuses on the plurality of actors in the international system (Lawson, 2003) and the importance of economic integration, it is emphasized that interdependence affects global politics as a whole (Keohane & Nye, 2011). On the other hand, neoliberals argue that cooperation is also possible as long as there are common interests and gains (Kegley & Wittkopf, 2004, s. 44). In this context, Keohane states that the ultimate reason behind the parties' cooperation is the desire to realize their interests and that cooperation serves the mutual benefit of the parties (Keohane, 1984, s. xi).

Keohane and Nye, by criticizing the inadequacy of realism in explaining the importance of economic integration on international relations, begin to define neoliberalism. The evolving global order is emphasized, and the assumption that domestic and foreign policy cannot be separated is put forward. Additionally, it is stated that interdependence influences world politics and state behavior, and government actions also affect the model of interdependence (Keohane & Nye, 2011, s. xvii, 5). Nowadays, it is observed that states are dependent on each other in achieving their goals. In this context, as the level of interaction between states increases, the mutual dependence between states on the international platform also increases (Keohane & Nye, 2011, s. xxi).

In the most common definition of interdependence in social sciences, it is stated that this refers to the equal sharing of negative situations that may arise within the framework of the elimination of the relationships developed by actors with each other or the reduction of these relationships to a minimum (Griffiths et al., 2008, s. 160). On the other hand, according to Keohane and Nye, dependency is defined as the determination or influence of any state's behavior by external forces, while interdependence refers to a situation in which actors in the international system mutually influence each other and, in this context, interdependence increases. In other words, mutual dependence in world politics is defined as the "mutual interaction/influence situation between states or actors in different countries" and represents the complex conditions arising from relationships within numerous interaction channels (financial, political, social, cultural, technological, military etc.) (Keohane & Nye, 2011, s. 7). However, it is emphasized that for these interactions to create interdependence, there must be a cost element for all parties involved (Keohane & Nye, 2011, ss. 7-8). Indeed, if mutual interaction has a negative impact on the parties involved- the cost factor- then interdependence comes into play (Keohane & Nye, 2011, ss. 8-9). Keohane and Nye's consideration of interdependence through the cost factor reveals that

they avoid making inferences from a narrow perspective that would lead to the divergence of traditional and modernist approaches, and instead, they blend these two approaches to provide a more comprehensive view (Keohane & Nye, 2011, s. 8).

Positioned under neoliberalism, the theory of interdependence reveals that the political agenda changes not only according to the shift in the balance of power and security threats, as claimed by realism, but also according to changes in the distribution of power resources on any issue. In this framework, systemic changes, the role of individuals, and environmental factors define the interdependence between states and the integration of world societies. On the other hand, the theory in question emphasizes the significant impact of international organizations in agenda-setting and coalition-building (Keohane & Nye, 2011, ss. 10-11).

On the other hand, positive, negative, and asymmetric interdependence are emphasized in the context of theory. Positive interdependence means that both parties want to maintain the relationship and increase their dependency on each other. In other words, it means that the parties have almost the same values and that both parties act in the interest of the other. At this point, the positive action performed by one party for its own benefit brings about a positive action for the other party as well (Keohane, 1986, ss. 12-13). Indeed, both parties prefer the situation of positive mutual dependence (Belyi, 2012). In terms of developing positive mutual dependence, a constructive dialogue between the parties is of great importance. On the other hand, the desire of one party to reduce dependency is referred to as negative interdependence (Remizov, 2013, s. 7). At this point, in negative interdependence, a situation is encountered where one party's avoidance of dependence results (Belyi, 2012). The situation in question arises when a relationship does not provide mutual benefits and one party relies on its own interests (Keohane, 1986, s. 8). Additionally, the party seeking to reduce dependency generally seeks to diminish mutual dependency by exploring alternative potential partnerships (Remizov, 2013, ss. 7-8). Positive or negative interdependence can be encountered within the framework of the policies pursued by both parties. If one party's policy hinders the establishment of a mutually dependent relationship, the partnership results in failure, or the opposite situation occurs. In short, the policies pursued by the parties carry significant indicators regarding whether a positive or negative interdependence can be established (Remizov, 2013, ss. 7-8). While the theory of interdependence emphasizes that a relationship between two parties can be seen as interconnected or interdependent, there is always a stronger party, leading to an asymmetry in this interdependence. In this context, asymmetric interdependence is characterized by one side incurring higher costs compared to the other and one side being more dependent on the other (Lilliestam & Ellenbeck, 2011, s. 3382). Asymmetric interdependence can be the primary source of power. Because the stronger party uses the dependency of the weaker party with the urge to maximize its own benefit (Proedrou, 2007, s. 332). In other words, the mutual dependence between the parties eventually turns into asymmetric mutual dependence, and because the stronger party tries to exploit the weaker party's dependence, asymmetric mutual dependence becomes the main power. Moreover, Keohane and Nye emphasize that the asymmetry in dependence is a significant reason why one actor can influence the other, and

that the less dependent actor can often use interdependence as a source of power in negotiations on a subject (Keohane & Nye, 2011, s. 11). In more concrete terms, asymmetric interdependence allows one actor to exert influence over the other and demonstrates that the stronger actor possesses bargaining power by using dependency as a source of strength. For example, if State X needs State Y more, this increases State Y's bargaining power. Indeed, in such a situation, the more dependent party pursues policies to free itself from this dependency or minimize it, while the stronger party tries to counter the other side's policies, which reveals the asymmetric aspect of interdependence. Nevertheless, the parties, albeit at different levels, have an interest in ensuring the continuity of the relationship (Harrison, 1988, ss. 468-470). Additionally, the initial asymmetry that arises in interdependence and the potential for this asymmetry to shift in the future also strengthen the possibility of conflict between the parties (Lilliestam & Ellenbeck, 2011, s. 3382; Casier, 2011, s. 497). There are two important dimensions of the interdependence relationship: sensitivity and vulnerability (Binhack & Tichy, 2012, s. 55). Keohane and Nye aim to define power in the context of asymmetric interdependence using these two concepts. According to them, sensitivity is created by interactions within a policy framework and encompasses the degrees of response that the parties give along this policy axis (Keohane & Nye, 2011, s. 12). Additionally, sensitivity refers to the costs incurred by both parties when one side fails to provide the benefits that the other side expects from their relationship (Proedrou, 2007, s. 332). On the other hand, the degree of vulnerability (fragility) is defined as an actor's obligation to bear the costs arising from external events. In other words, it is expressed that each party has an obligation to bear the costs created by third parties, and the degree of this obligation is determined by a party's capacity to adapt to changes by being exposed to costs over a certain period (Keohane & Nye, 2011, s. 13). At this point, the degree of impact reveals the level of vulnerability of the dependent party when one party terminates and/or restricts the interdependence relationship (Proedrou, 2007, s. 332). Additionally, dependent parties with high vulnerability tend to collaborate and enforce their interdependence relations in order to tightly tie the other party to themselves and thus prevent possible unilateral withdrawals (Remizov, 2013, s. 7). As a result, in a relationship of mutual dependence the bargaining of one party (x) over the other (y) depends on the other party's (y) sensitivity to the relationship of mutual dependence and the degree of vulnerability (Kroll, 1993, ss. 322-323).

Advocating for the transformation of the state-centric approach of the realist school, Keohane and Nye argue that, within the framework of significant developments in mass communication technologies in the 20th century, the relationships established among actors in the international system have become increasingly complex over time. This situation, they state, leaves the actors more vulnerable and makes them more sensitive to each other's needs, thereby introducing the concept of complex interdependence. Within the framework of complex interdependence, three fundamental characteristics are emphasized: the increase in international communication channels, the absence of a hierarchical structure in international relations, and the diminishing importance of military power in international politics over time (Işıksal, 2004, ss. 139-140). In the second

characteristic of complex interdependence, it is emphasized that, within the framework of developments since the 1970s, international political issues between states cover many areas, domestic and foreign policy issues are intertwined, and therefore there is no hierarchy regarding the priorities of the international relations agenda (Smythe, 1980: 137). Additionally, the diversity of the agenda (not only military but also issues in the fields of economy, environment, health, and technology hold significant places) is stated to be influenced by changes in the distribution of power resources in problem areas, the status of international regimes, and changes in the importance of transnational actors as a result of increasing interdependence (Keohane & Nye, 2011, ss. 25-26). In the last characteristic, it is posited that the mutual dependence among industrialized democratic states minimizes the likelihood of military aggression against each other, and in this context, the importance and role of military power have significantly diminished compared to the past (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 79). In conclusion, it is observed that there is a difference between interdependence and complex interdependence in some aspects. So much so that interdependence arises within the framework of interactions between states and non-state actors in the political, economic, cultural, or military fields. Complex interdependence, on the other hand, occurs in situations where multiple actors are connected through multiple communication channels, there is no concrete hierarchy in the issues and agendas that arise between the actors, and the importance and power of military force among the actors diminish (Keohane & Nye, 2011, s. 84). Within this structure, the increase in interdependence leads states and other actors to establish new international institutions and norms to solve common problems. Because acting alone is no longer sufficient, and cooperation has become mandatory (Keohane & Nye, 2011, s. 6, 15-16, 46-50).

An Overview of Singapore's Artificial Intelligence Strategies

Artificial intelligence was first used in 1956 by John McCarthy, a professor of computer and cognitive sciences at Stanford University, to refer to the production of intelligent machines resembling computer programs that imitate human actions and thought (McCarthy, n.d.; Floridi & Cowls, 2019). With advancements in computers and the invention of new algorithms, artificial intelligence has recently risen as a superior technology. Singapore emerges as a pioneering state in using artificial intelligence and machine learning to promote innovation and growth across various industries. Additionally, through the "Smart Nation Initiative," Singapore is pursuing strategies to enhance efficiency with this advanced, effective, and advantageous technology by collaborating with businesses, institutions, and governments in different geographies both within and outside the country.

As the technology leader of Southeast Asia, Singapore published its first National AI Strategy in 2019, focusing particularly on economic development and the use of artificial intelligence. In the strategy document, Singapore's Prime Minister, Mr. Lee Hsien Loong, states that the relevant strategy is an important milestone in strengthening the smart nation goal, that the use of artificial intelligence technology will make the economy much stronger, and outlines the new steps to be taken to achieve growth and progress. With a general analysis, it is emphasized

that technological innovations and advancements will make Singapore stronger in various fields, especially the economy, highlighting the necessity for Singapore to make a much greater technological leap with the smart nation strategy/goal. On the other hand, despite being a small country lacking the scale of large markets and R&D ecosystems, it is believed that this situation can be overcome by developing artificial intelligence research through collaboration with both domestic and foreign institutions. (National Artificial Intelligence Strategy, 2019, s. 5). Indeed, global cooperation is of vital importance in the development and sustainability of artificial intelligence technology, and Singapore plays a significant role in establishing national and international cooperation channels in an open and impartial manner. In this context, it is stated that cooperation channels will be strengthened through close contact with important international organizations such as the World Economic Forum (WEF), OECD, International Organization for Standardization (ISO), and International Electrotechnical Commission (IEC). On the other hand, Singapore is currently collaborating with many states and international organizations in the field of artificial intelligence, from the West to the East. These collaborations encompass various areas such as artificial intelligence governance, security, language model research, public-private sector projects, and capacity building. (National Artificial Strategy, 2019, s. 71).

On the other side, when looking at interstate collaborations, there are significant examples aiming for joint progress in this field. For example, the collaboration between Singapore-USA, Singapore-China, and Singapore-Japan is significant. Singapore is trying to deepen its relationships with all three states in the field of artificial intelligence and is signing cooperation agreements (Vergun, 2024; MDDI, 2023; ETO, 2023; Digital Policy Alert, 2023). At this point, the collaboration is being strengthened with important partners in terms of Singapore's artificial intelligence strategies, namely the USA, China, and Japan, which is being established within the framework of these countries being significant world leaders in AI, their strong technological infrastructure, and their interest in high technology. Singapore is trying to create an advantage for itself by balancing this trio. At the same time, in July 2018, AI Singapore, the French National Institute for Research in Computer Science and Automation (INRIA), the French National Centre for Scientific Research (CNRS), and the French National Institute of Health and Medical Research (INSERM) signed a memorandum of understanding to enhance cooperation in five areas. The relevant areas are Artificial Intelligence in Healthcare, Explainable Artificial Intelligence, Federated and Distributed Learning, Natural Language Processing, and Privacy, Trust, and Accountability in AI and Data Sharing (National Artificial Strategy, 2019, s. 73). Additionally, in line with the emphasis on "being together for innovation" in the field of artificial intelligence, a new cooperation agreement was signed between the Presidents of France and Singapore in May 2025 (EuroNews, 2025). However, another collaboration in the field of artificial intelligence has been made with the Australian government. Indeed, in the memorandum of understanding signed between the two governments on December 16, 2024, it was agreed to strengthen mutual information sharing and field-specific efforts with a human-centered approach, to ensure access to artificial intelligence technology and capabilities, and

to provide support for commercializing this technology (Australian Government, 2024). Furthermore, following the first UK-Singapore Financial Dialogue in January 2015 and the UK-Singapore Digital Economy Agreement in force since 2022, a cooperation protocol was signed between the UK and Singapore governments on November 6, 2024, focusing on AI security, mutual alignment of AI applications, international standardization, joint efforts between institutions in this field, and strengthening information sharing (MDDI, 2024). Additionally, during the 10th United Kingdom-Singapore Financial Dialogue in July 2025, discussions were held on overcoming the challenges posed by digital life, strengthening cooperation in the context of opportunities, and the advanced stages and joint investments that could be achieved in artificial intelligence technology (Quinn, 2025). In this context, it is observed that two strong financial centers are leaving competition behind and focusing on collaboration in this field. Another collaboration in the field of artificial intelligence has taken place between Singapore and the Republic of Korea. At this point, the "Digital Partnership Agreement" which was signed on November 21, 2021, and came into effect on January 14, 2021, and aims to promote collaboration in the field of artificial intelligence, is of significant importance (MTI, 2021). Within the framework of this agreement, a memorandum of understanding was signed on December 6, 2022, and it was agreed to establish norms for the ethical use of artificial intelligence and common frameworks for governance, strengthen access to artificial intelligence technology, and integrate the fields of research and industry with artificial intelligence (MTI, 2022).

Another significant step taken in Singapore's artificial intelligence strategies is bringing together the government, industry, and researchers to conduct joint efforts, with a focus on fundamental national priorities. Within the framework of all these issues, Singapore's vision regarding artificial intelligence technology is as follows: Singapore will become a global hub for artificial intelligence technology. In order to reach an advanced level in artificial intelligence technology, which will be a driving force in the growth of the Singapore economy, it is necessary to possess the required competencies and to focus on national artificial intelligence projects (National Artificial Strategy, 2019, s. 6). At this point, it is stated that 150 research and development teams have been established in line with investments in artificial intelligence technology, and 900 initiatives have been launched that discover new ideas with artificial intelligence (Smart Nation, n.d.). Another point that should be emphasized is that the artificial intelligence strategy should be human-centered rather than state-centered. Indeed, emphasis is placed on the importance of using artificial intelligence by considering human needs. Additionally, a proactive approach is being followed to mitigate the risks and threats that may arise from the use of artificial intelligence technology, and efforts are being made to raise more awareness in this area through effective digital literacy (National Artificial Strategy, 2019, s. 18).

In 2023, the second strategy was announced under the title "Singapore National AI Strategy 2.0" (NAIS 2.0). In the relevant strategy, change is made mandatory in three specific areas. At this point, it is emphasized that the technology in question holds great importance for Singapore's prosperity in the equation of opportunities and risks presented by artificial intelligence. Furthermore, it is emphasized that

instead of viewing this technology as a luxury, it should be seen as an area that requires greater mastery. On the other hand, it is emphasized that Singapore should approach the field of artificial intelligence with a global perspective, work with the best in this field, further strengthen the existing infrastructure, and increase the impact of this field in various sectors, especially in the economy and society. However, within the framework of NAIS 2.0, two main objectives are set forth. The first goal is to use artificial intelligence in areas of global importance, such as population health and climate change, and to direct it to address the needs and challenges of the global system on a general basis. The other goal is to ensure that artificial intelligence can be used safely by individuals and institutions (Smart Nation, n.d.). Finally, in the consensus presented at the International Scientific Exchange on AI Safety conference held in Singapore in 2025, artificial intelligence is addressed in three dimensions: establishing trustworthy AI systems, identifying potential risks associated with AI, and controlling the AI system and implementing necessary interventions (SCAI, 2025; AISI, 2025). Additionally, areas where Singapore uses AI are shown in Table 1.

Digital Sovereignty or Interdependence?

The analysis of Singapore's strategies and practical implementations in the field of artificial intelligence, which are based on digital sovereignty and/or interdependence, is important for grounding the subject in a concrete context. Despite being a small state, it appears that Singapore has taken some steps to establish digital sovereignty in the field of artificial intelligence. First of all, when analyzing the national artificial intelligence strategy documents published in 2019 and 2023, the emphasis on "innovation for public good, ensuring public safety through the development of artificial intelligence technologies, the use of independent operating systems, strengthening local infrastructures, and governance led by the government" is noteworthy (National Artificial Intelligence Strategy, 2019; NAIS, 2023). Another element supporting Singapore's digital sovereignty is the financial and institutional support given to artificial intelligence projects that prioritize national priorities. Indeed, projects carried out in collaboration between the government and the private sector are of great importance. At this point, the AI Singapore Project, which was launched in 2017 with a focus on strengthening national and local talents, stands out (AI Singapore, n.d.). On the other hand, the "Smart Nation Initiative" which aims to enhance Singapore's digital transformation and integrate artificial intelligence technology into every part of daily life in line with Smart Nation 1.0 introduced in 2014 and renewed with Smart Nation 2.0 in 2024, constitutes one of the elements of digital sovereignty, symbolizing the strong institutional support of the Singapore government in the field of artificial intelligence (Smart Nation, n.d.). Additionally, the government offers incentives and tax reductions to the private sector to develop projects in the field of artificial intelligence with the aim of transforming Singapore into a regional financial hub, and at this point, the "AI in Finance" program stands out (CFTE, n.d.). Regarding strengthening digital sovereignty and developing national capabilities, the Singapore government places great importance on research and education in the field of artificial intelligence. Indeed, effective research in the field of artificial

intelligence is being conducted at universities such as the National University of Singapore (NUS), Nanyang Technological University (NTU), and Singapore Management University. Additionally, professionals specialized in this field are being trained, and financial support is being provided by the government for project development (Varakantham et.al., n.d.). However, the government is also trying to provide the human resources needed for digital sovereignty by supporting researchers and students with scholarship and grant programs (Singapore Digital Scholarship, n.d.; MAS, n.d.). On the other hand, efforts are being made to develop human capital in the field of artificial intelligence and reduce dependence on foreign technology through programs such as the AI Apprenticeship Programme, Techskills Accelerator, and Skills Future. Another element of digital sovereignty to protect and make digital infrastructures and data independent from external factors is the establishment of the National Super Computing Centre (NSSC) in 2015 (NSSC, n.d.). In addition to this, the establishment of local data centers is also important. One of the local data center projects strengthening Singapore's digital sovereignty is Keppel Data Centres. Keppel Data Centres serves the purpose of developing local data infrastructure and ensuring that global companies can store their data locally (Keppel Data Centres, n.d.). Furthermore, Singtel's Data Centre projects are another example of strengthening Singapore's digital sovereignty. It is expanding its data center infrastructure to ensure big data and digital services are managed locally (Singtel, n.d.). The Singapore government is developing projects through GovTech (Government Technology Agency) to continuously strengthen the state's digital infrastructure, which includes the establishment of local data centres (GovTech, n.d.). The government aims to establish its own data centers for local data storage and data security in order to remove strategic data from the control of foreign companies. In addition to all this, the Personal Data Protection Act (PDPA), which demonstrates Singapore's national authority in data protection and is an element of digital sovereignty, is of great importance. The law, which outlines the issues related to protection, collection, and use of personal data, allows for the creation of a national Do Not Call (DNC) registry. It is important to establish an effective legal regime mechanism to protect personal data and build trust between consumers and institutions. At this point, the Personal Data Protection Commission (PDPC) was established in 2013 for the implementation of the relevant law and Singapore's representation on international platforms regarding data protection. Also, this commission ensures the protection of personal data while preventing organizations from using data for illegal purposes (The Personal Data Protection Act, 2013; The Personal Data Protection Commission, 2013). Therefore, Singapore holds the authority for data protection at the national level and ensures legal sovereignty over data through the PDPA and PDPC, which were established to ensure individual data security. On the other side, with the Model AI Governance Framework developed by the AI Verify Foundation (AIVF) and the Infocomm Media Development Authority (IMDA) and updated in 2020, Singapore has established its own ethical framework in the field of artificial intelligence. The aim behind this initiative is to create a common and consistent approach to the ethical use of artificial intelligence. This framework, which is crucial for taking effective and more concrete steps in the field of generative artificial intelligence, focuses on nine dimensions that ensure decisions made

by artificial intelligence are open, concrete, and based on fairness. It aims to create a reliable and comprehensive artificial intelligence ecosystem(Model Artificial Intelligence Governance Framework, 2019; Model Artificial Intelligence Governance Framework for Generative AI, 2024). This situation can be interpreted as a desire to act independently of Western or China-centered ethical systems, which is an element that feeds digital sovereignty. Singapore's sovereign cloud infrastructure is one of the elements of digital sovereignty. Launched in 2018, GovTech's GCC (Government on Commercial Cloud) platform is designed to ensure that commercial cloud services like Amazon Web Services (AWS), Azure, or Google Cloud can be used securely, in a verifiable manner, and with local data, thereby keeping critical data within the country's borders (Tan, 2023; GovTech, 2025). Other platforms and projects are summarized in Table 2.

When Singapore's artificial intelligence strategies are analyzed through the lens of interdependence theory, the following points are encountered: Firstly, when examining the national artificial intelligence strategy documents, it is observed that the words "cooperation", "collaboration," and "partnerships" are used frequently (The National AI Strategy, 2019; NAIS, 2023). This situation reflects interdependence and interaction by presenting the concepts integrated into the theory. Singapore is in a relationship of interdependence with global technology giants. At this point, partnerships developed with companies such as AWS, Azure, and Google Cloud (SatNews, 2021; TechNews Hub, n.d.; Cholteeva, 2024) play a role in the development of Singapore's sovereign cloud infrastructure on one hand, while on the other hand, they are important in establishing a mutually dependent relationship within the framework of these partnerships. Additionally, agreements with major companies like AWS and Microsoft Azure enhance Singapore's data processing capacity and its goal of providing global benefits, while also offering opportunities to strengthen these companies' trade networks in the Asia-Pacific region. This reflects positive interdependence, where both parties maintain the relationship, increase their interdependence, and act in each other's favor. In other words, a positive action performed by one side for its own benefit brings about a positive action for the other side (Keohane, 1986, ss. 12-13). However, the theory demonstrates that the increase in interdependence has an impact on the new international institutional structure and norms (Keohane & Nye, 2011, s. 6, 15-16, 46-50). With tools like the Singapore Model AI Framework, digital sovereignty is being strengthened on one hand, while on the other hand, contributing to the shaping of international digital governance rules (Model Artificial Intelligence Governance Framework for Generative AI, 2024). Additionally, Singapore has been playing the role of an observer and contributor in the OECD's Expert Group on AI since 2018 (OECD AI, n.d.). By joining the OECD ONE AI Network established in 2020 and being a founding member of the Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI) hosted by the OECD, it contributes to the OECD's work in this field (OECD, 2024; GPAI, n.d.). These examples support the argument of interdependence theory and demonstrate that Singapore has institutionalized interdependence. Singapore, as a party to the Digital Economy Partnership Agreement (DEPA), contributes to global data flows and the liberalization of digital trade (DEPA, n.d.; MTI, 2021). This, as part of Singapore's interdependence strategy, promotes global collaborations in

data transfer, digital trade, and technological innovation. According to the theory of interdependence, such trade agreements promote cooperation by strengthening interdependence (Keohane & Nye, 2011, s. 5-6, 21, 25). An important point here is that Singapore uses these collaborations to both strengthen its digital sovereignty and make global trade more efficient. However, Singapore's artificial intelligence strategies align with the asymmetric interdependence proposed by the theory. In asymmetric interdependence, one side incurs higher costs compared to the other side, and one side is more dependent on the other (Lilliestam & Ellenbeck, 2011, s. 3382). As emphasized, Singapore has developed a large part of its artificial intelligence infrastructure with the cloud services of US-based technology firms such as Microsoft, Google, and Amazon. At the same time, Singapore also has partnerships with Chinese companies such as Huawei and Alibaba Cloud (Glucn, 2024; Huawei, n.d.). When these firms withdraw, Singapore could suffer strategically. In contrast, US and Chinese companies will be much less affected when they withdraw from Singapore's market. Setting up an alternative system or fully localizing data centers is costly for Singapore. Therefore, it is in a more vulnerable position compared to the USA and China. Singapore aims to be a hub for global data centers and digital trade (NAIS, 2023). However, the data flow rules are influenced by regulations, especially the EU's GDPR, although not in a comprehensive manner (PDPC, 2020). If the EU restricts data sharing, it could cause economic damage to Singapore, creating a cost. Europe will not be similarly affected since it has lost data coming from Singapore. Additionally, as mentioned, Singapore is developing national artificial intelligence ethics rules. Moreover, in this field, decisive norms are still being shaped by major powers (especially the EU and the USA). At this point, although Singapore develops its own ethical principles, it must remain aligned with global powers. For example, the Model AI Governance Framework and PDPA have been designed in accordance with ethical norms such as data security, explainability, and transparency that align with EU principles (PDPC, 2020). Additionally, the IMDA and the US National Institute of Standards and Technology (NIST) have conducted a crosswalk exercise to ensure compliance in AI risk management. This way, Singapore's national framework has been made to work as parallel as possible with the US's risk-based approach (IMDA, n.d.). On the other hand, Singapore is attracting a qualified workforce from abroad, especially from India, China, Europe, and the USA, to develop artificial intelligence technology (Immigration to Singapore, n.d.). The goal of attracting qualified foreign experts for development in this field is also emphasized within the framework of NAIS 2.0 (NAIS, 2023). Although Singapore is an attractive destination for foreign experts, there is a risk that these experts may easily move to other countries. If this situation occurs, Singapore's artificial intelligence ecosystem may be harmed, but if experts leave Singapore, the source countries will be much less affected. All these examples highlight asymmetric interdependence, the essential cost factor of interdependence, and the levels of sensitivity and vulnerability. Analyzing the cost factor in the field of artificial intelligence through three important examples within the framework of Singapore's relations with other states ensures that the theory is grounded more solidly. For example, Singapore's dependence on advanced technology products from the US is a cost for Singapore, while the high-density trade relationship the US has established with Singapore to benefit from

Singapore's strategic advantages in the Asian market is a cost for the US. From the perspective of China and Singapore, the loss of balance in relations with the West due to technological dependence on China and high-level relations with China is a cost for Singapore, while the risk of information security and the possibility of strategic technologies leaking out is a cost for China. When evaluated from the perspectives of France and Singapore, being dependent on European-branded technology and markets poses a risk of unreciprocated technology investments for Singapore and a cost for France.

When Singapore's artificial intelligence strategies are analyzed along the axes of negative interdependence and complex interdependence, the following points are encountered: As outlined in the theoretical section, negative interdependence describes situations where one actor's gain or success means the loss or failure of another actor. As a small state with limited human resources, Singapore competes with major actors like the USA, China, and European states for global artificial intelligence capabilities. This situation is also evidenced by the ranking of the strongest countries in the field of artificial intelligence. According to the ranking, the United States leads, followed by China, Canada, the United Kingdom, Germany, France, Japan, India, and South Korea (Rejolut, n.d.). Singapore attracting human resources from these countries means a brain drain for the other states, which leads to a zero-sum competition. On the other hand, for example, the EU's data protection laws and China's data security regulations contain much stricter rules, which allows Singapore to train artificial intelligence models faster due to its more flexible data laws, potentially causing states with stricter data regimes to fall behind. So, while Singapore holds an advantageous position, a disadvantageous situation may arise for others. Additionally, Singapore's "Smart Nation" policies have the potential to attract investors and companies from the region. This, in turn, could disrupt digital transformation projects in neighboring countries. At this point, negative interdependence can be seen in the context of Singapore attracting especially skilled labor and resource competition. Also, examples that demonstrate complex interdependence are as follows: The AI Singapore program, which was initiated by the government and is a nationwide artificial intelligence initiative, is not solely under government control but involves numerous stakeholders who are mutually interconnected (AI Singapore, n.d.). Institutions like the Economic Development Board and the Infocomm Media Development Authority provide support funds to the private sector for the national AI strategy (EDB Singapore; IMDA, n.d.). The R&D projects conducted by universities in collaboration with the private sector and the government, and the interactions developed with global actors.

In conclusion, while digital sovereignty is prominent in aspects such as technological infrastructure, data security, and ethical use of artificial intelligence, Singapore also adopts an artificial intelligence strategy based on global collaborations. In short, Singapore's strategy in the field of artificial intelligence is not based solely on digital sovereignty or complete interdependence, but rather on a structure that balances the two. At this point, it can be easily stated that it has adopted a pragmatic approach for now.

Table 1
Applications of Artificial Intelligence

Areas of Priority for Singapore in the Use of Artificial Intelligence
Manufacture
Finance
Transportation and infrastructure
Healtcare and Biomedical
Education and Labor Force
Security
Public Services

Note. The table is created by the author using the data obtained from Singapore Ministry of Finance (2023), Singapore National AI Strategy 2.0., SmartNationSingapore.

Table 2
Platforms and Projects

Platform ve Project	**Purpose and Features**	**Usage Area**
GovTech (GCC)	It provides a secure infrastructure in the commercial cloud.	Public Services
HTX- Microsoft Sovereign Cloud	It provides high security in operations aimed at ensuring internal security.	Civil defence, internal security
AGCC (Google Cloud)	AI development application	Public, R&D
Oracle Isolated Region	Defense cloud - Command control	Critical Operations

Note. From (HTX, n.d.; Cloud Tech, n.d.; Tech Wire Asia, n.d.; Oracle, n.d.).

Conclusion

In the 21st Century and the era of digital development and transformation we are currently in, one of the most important factors determining the positions of states on the international platform is their technological capacity and ability to develop digital strategies. In this context, Singapore, despite its limited geopolitical and demographic resources, serves as a globally monitored example leading the processes of digitalization. In this study, Singapore's artificial intelligence strategies have been examined in the context of the concept of digital sovereignty and the theory of interdependence. The issue of whether digital sovereignty or interdependence predominates in the relevant strategy, or whether a balance has been struck between these two orientations, has been supported by a comprehensive conceptual and theoretical analysis. The main thesis of the study is that Singapore's artificial intelligence strategy cannot be reduced to either complete digital sovereignty or complete interdependence; rather, it establishes a balance between the desire for digital sovereignty and the requirements of global interdependence. Indeed, this situation is not only a strategic choice but also a result of Singapore's structural realities, economic position, and pragmatic

approach in foreign policy.

Within the framework of the concept of digital sovereignty, Singapore's national artificial intelligence strategy documents, investments in data management and AI projects that prioritize national priorities, the AI Singapore project, the Smart Nation initiative, R&D projects that develop national capabilities, the establishment of local data centers, the development of national-level AI ethics codes and frameworks, legal regulations, and efforts to establish sovereign cloud infrastructures, all indicate strong signs of building digital sovereignty. In other words, these steps to strengthen the government's capacity to control digital assets demonstrate a strategic orientation towards technological independence and the protection of national interests. However, this effort to establish digital sovereignty does not take on a completely insular form; rather, an inclusive model is being presented that does not exclude global collaborations and participation in norm-setting processes.

When evaluated within the context of interdependence theory, Singapore's symbiotic relationships with international technology companies and its efforts to harmonize ethical and technical standards at the global level reveal a multidimensional dependency relationship. Although these relationships develop towards positive interdependence, there are also asymmetric structures, potential vulnerabilities, and areas of negative dependence. In this context, Singapore's strategy aims to minimize the sensitivities that mutual dependence can create while maximizing the benefits arising from collaborations. This makes it a highly suitable actor within the "complex interdependence" paradigm of interdependence theory. The findings of the study indicate that Singapore does not operate within a dependency structure that either fully embraces a digital sovereignty discourse-based artificial intelligence strategy or adopts unlimited global integration. On the contrary, its success in state capacity, governance quality, and strategic planning has positioned it as the "balancing state" of the digital age. This hybrid strategy offers a meaningful model of how small yet effective states like Singapore can play a global role in the digital age.

In conclusion, this quest for balance, as interpreted through Singapore's artificial intelligence policies, is not just an analysis of a country's technology policies; it also highlights the need to rethink concepts such as sovereignty, dependency, and state capacity in the digital age. In this context, the study aims to contribute to both theoretical literature and the practice of digital politics. Additionally, it is anticipated that future studies will benefit from a comparative examination of the Singapore model with other small states in a more concrete analysis of governance dynamics in the digital age. In short, based on this study, which analyzes whether Singapore's artificial intelligence strategies are built around digital sovereignty or interdependence, it is concluded that Singapore is a potential power in artificial intelligence technology in Southeast Asia and is currently pursuing a hybrid and balanced strategy between digital sovereignty and interdependence.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

Agostini, M. (2025). *Digital sovereignty: The hidden architecture of trust in the age of AI*. https://medium.com/@tarifabeach/digital-sovereignty-the-hidden-architecture-of-trust-in-the-age-of-ai-75370532f2df

AI Singapore. (t.y.). https://aisingapore.org/

AISI. (2025). https://sgaisi.sg/events/singapore-conference-on-ai-scai-international-scientific-exchange-on-ai-safety/

Alibasic, H. (2025). *Harmonizing artificial intelligence (AI) governance: A comparative analysis of Singapore and France's AI policies and the influence of international organization*. https://www.researchgate.net/publication/393448444_Harmonizing_artificial_intelligence_AI_governance_A_comparative_analysis_of_Singapore_and_France's_AI_policies_and_the_influence_of_international_organizations

Allen, J., Loo, J., & Luna, J. (2025). *Governing intelligence: Singapore's evolving AI governance framework*. https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=6527&context=sol_research

Australian Government. (2024). *Australia and Singapore agree to continue AI cooperation*. https://www.industry.gov.au/news/australia-and-singapore-agree-continue-ai-cooperation

Barlow, J. P. (1996). *A declaration of the independence of cyberspace*. Electronic Frontier Foundation. https://www.eff.org/cyberspace-independence

Basu, A., Hickok, E., & Singh Chawla, A. (2019). *The localisation gambit: Unpacking policy moves for the sovereign control of data in India*. The Centre for Internet and Society. https://cis-india.org/internet-governance/blog/the-localisation-gambit-unpacking-policy-moves-for-the-sovereign-control-of-data-in-india

Belyi, A. (2012). *Liberal approach to international political economy* [Ders sunumu].

Binhack, P., & Tichy, L. (2012). *Asymmetric interdependence in the Czech–Russian energy relations*. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421512000328

Casier, T. (2011). Russia's energy leverage over the EU: Myth or reality? *Perspectives on European Politics and Society*, *12*(4), 493–508.

CFTE. (t.y.). https://courses.cfte.education/artificial-intelligence-in-finance-academy-sg/

Cholteeva, Y. (2024). https://erp.today/singapore-ups-its-ai-strategy-with-google-cloud-collaboration/

Cloud Tech. (t.y.). https://www.cloudcomputing-news.net/news/singapores-htx-taps-microsoft-for-city-states-first-sovereign-cloud/

Connolly, W. E. (2004). *The complexity of sovereignty: Sovereign lives*. Routledge.

Deibert, R., Palfrey, J., Rohozinski, R., & Zittrain, J. (2008). *Access denied: The practice and policy of global internet filtering*. MIT Press.

Demchak, C. (2016). Uncivil and post-western cyber westphalia: Changing interstate power relations of the cybered age. *The Cyber Defense Review*, *1*(1), 49–74.

Demchak, C., & Dombrowski, P. J. (2014). Rise of a cybered westphalian age: The coming decades. M. Mayer, M. Carpes, & R. Knoblich (Ed.), *The global politics of science and technology-Vol. 1: Concepts from international relations and other disciplines* içinde (ss. 91–113).

DEPA. (t.y.). https://www.mti.gov.sg/Trade/Digital-Economy-Agreements/The-Digital-Economy-Partnership-Agreement

Digital Policy Alert. (2023). https://digitalpolicyalert.org/event/5751-japan-and-singapore-sign-memorandum-of-cooperation-on-digital-economy-artificial-intelligence-cybersecurity-and-information-and-communications-technology

ECDPM. (2023). *Global approaches to digital sovereignty: Competing definitions and contrasting policy*. https://ecdpm.org/application/files/7816/8485/0476/Global-approaches-digital-sovereignty-competing-definitions-contrasting-policy-ECDPM-Discussion-Paper-344-2023.pdf

EDB Singapore. (t.y.). https://www.edb.gov.sg/en/about-edb/who-we-are.html

ETO. (2023). https://www.mddi.gov.sg/newsroom/singapore-and-the-us-to-deepen-cooperation-in-ai

EuroNews. (2025). *Macron'dan Singapur ziyareti: Savunma ve teknoloji iş birliğinde somut yol haritası*. https://tr.euronews.com/my-europe/2025/05/30/macrondan-singapur-ziyareti-savunma-ve-teknoloji-is-birliginde-somut-yol-haritasi

Fatima, S., Desouza, K. C., & Dawson, G. S. (2020). National strategic artificial intelligence plans: A multidimensional analysis. *Economic Analysis and Policy*, *67*, 178–194.

Filgueiras, F. (2022). Artificial intelligence policy regimes: Comparing politics and policy to national strategies for artificial intelligence. *Global Perspectives*, *3*(1).

Fleming, S. (2025). *What is digital sovereignty and how are countries approaching it?* https://www.weforum.org/stories/2025/01/europe-digital-sovereignty/

Floridi, L. (2020). The fight for digital sovereignty: What it is, and why it matters, especially for the EU. *Philosophy & Technology*, *33*(3), 369–378.

Floridi, L., & Cowls, J. (2019). *A unified framework of five principles for AI in society*. https://hdsr.mitpress.mit.edu/pub/l0jsh9d1/release/8

Frana, P. (2024). Assessing smart nation Singapore as on international model for AI responsibility. *Artificial Intelligence and Responsibility*. https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=ijr

Fraser, E. (2016). Data localisation and the balkanisation of the internet. *SCRIPTed*, *13*(3), 359–373.

Ganz, A., Camellini, M., Hine, E., Novelli, C., Roberts, H., & Floridi, L. (2024). Submarine cables and the risks to digital dovereignty. *SSRN Scholarly Paper*. https://doi.org/10.2139/ssrn.4693206

Glucn. (2024). https://glucn.com/posts/2024-04-07-cloud-providers-in-china

Goode, K., Kim, H. M., & Deng, M. (2023). *Examining Singapore's AI progress*. https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/CSET-Examining-Singapores-AI-Progress.pdf

GovTech. (t.y.). https://www.tech.gov.sg/about-us/what-we-do/our-role/

GovTech. (2025). https://www.tech.gov.sg/products-and-services/for-government-agencies/software-development/government-on-commercial-cloud

GPAI. (t.y.). https://gpai.ai/community/

Griffiths, M., Roach, S., & O'Callaghan, T. (2008). *International relations: The key concepts*. Routledge Publishing.

Guenduez, A. A., & Mettler, T. (2023). Strategically constructed narratives on artificial intelligence: What stories are told in governmental artificial intelligence policies? *Government Information Quarterly*, *40*(1), 1-13.

Gülbahar, Y., & Aydın Halisoğlu, T. (2024). Dijital odaklı Podemos, Ciudadanos ve Vox siyasi partilerinin dijital demokrasi bağlamında değerlendirilmesi: İspanya örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(4), 710–727.

Gürkaynak, M., & Yalçıner, S. (2009). Uluslararası politikada karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *6*(23), 73-92.

Haché, A. (2014). Technological sovereignty. *Mouvements*, *79*(3), 38–48.

Harrison, R. (1988). Economic interdependence, bargaining power, and political influence. *International Organization*, *42*(3), 468-470.

Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.

Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu*. Metis Yayınları.

HTX. (t.y.). https://www.htx.gov.sg/whats-happening/all-news---events/all-news/2022/media-release--htx-and-microsoft-announce-strategic-agreement-to-develop-singapore-s-first-sovereign-cloud

Huawei. (t.y.). https://www.huawei.com/minisite/huaweisg20th/

Hummel, P., Braun, M., Tretter, M., & Dabrock, P. (2021). Data sovereignty: A review. *Big Data & Society*. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2053951720982012

IMDA. (t.y.). https://www.imda.gov.sg/resources/press-releases-factsheets-and-speeches/press-releases/2023/nist-imda-joint-mapping-exercise

Immigration to Singapore. (t.y.). https://en.wikipedia.org/wiki/Immigration_to_Singapore

Işıksal, H. (2004). To what extend complex interdependence theorists challange to structural realist school of international relations? *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, *3*(2-3), 130-156.

Jackson, R., & Sorensen, G. (2007). *Introduction to international relations: Theories and approaches*. Oxford University Press.

Kegley, C. W., & Wittkopf, E. R. (2004). *World politics: Trend and transformation*. Thomson Wodsworth.

Keohane, R. O. (1984). *After hegonomy: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.

Keohane, R. O. (1986). Reciprocity in internatinal relations. *International Organization*, *40*, 1-27.

Keohane, O. R., & Nye, J. (2011). *Power and interdependence*. Pearson.

Keohane, O. R., & Nye, J. (2015). Güç ve karşılıklı bağımlılığı yeniden ele almak. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *12*(46), 79-104.

Keppel Data Centres. (t.y.). https://www.keppeldatacentres.com/about/company/

Krasner, S. D. (2001). Abiding sovereignty. *International Political Science Review*, *22*(3), 229–251.

Kroll, J. A. (1993). The complexity of interdependence. *International Studies Quarterly*, *37*(3), 321-347.

Kukutai, T., & Taylor, J. (2016). *Indigenous data sovereignty: Toward an agenda*. ANU.

Lamy, S. (2001). Contemporary mainstream approaches: Neo-Realism and neo-liberalism. J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The globalisation of world politics: An introduction to international relations* içinde (ss. 182-199). Oxford University Press.

Lawson, S. (2003). *International relations*. Polity Press.

Lehdonvirta, V. (2022). *Cloud empires: How digital platforms are overtaking the state and how we can regain control*. MIT Press.

Lilliestam, J., & Ellenbeck, S. (2011). Energy security and renewable electricity trade - will desertec make europe vulnerable to the energy weapon? *Energy Policy*, *39*(6), 3380-3391.

MAS. (t.y.). https://www.mas.gov.sg/schemes-and-initiatives/artificial-intelligence-and-data-analytics-aida-grant

Maurer, T. (2018). *Cyber mercenaries: The state, hackers, and power*. Cambridge University Press.

McCarthy, J. (t.y.). *What is AI? / basic questions*. http://jmc.stanford.edu/artificial-intelligence/what-is-ai/

MDDI. (2023). https://www.mddi.gov.sg/newsroom/singapore-and-the-us-to-deepen-cooperation-in-ai

MDDI. (2024). https://www.mddi.gov.sg/newsroom/new-singapore-uk-agreement-to-strengthen-global-ai-safety-governance

Mishra, N. (2019). Data localization laws in a digital world: Data protection or data protectionism? *Public Sphere: Journal of Public Policy*, *1*(1), 1–10.

Model artificial intelligence governance framework. (2019). https://ai.bsa.org/wp-content/uploads/2019/09/Model-AI-Framework-First-Edition.pdf

Model artificial intelligence governance framework for generative AI. (2024). https://aiverifyfoundation.sg/wp-content/uploads/2024/05/Model-AI-Governance-Framework-for-Generative-AI-May-2024-1-1.pdf

Moniz, T., McLeod, A., & Padros, C. (2023). *How is AI governed in Australia, France, Italy and Singapore*. https://www.cape.ac.uk/wp-content/uploads/2023/07/POST_RREAL-AI-Governance-review.pdf

Morgenthau, H. J. (1948). The problem of sovereignty reconsidered. *Columbia Law Review*, *48*(3), 341–365.

Moura, R. L. (2023). *Abuse of dominance in the digital markets: A comparative analysis*. University of Minho. https://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/93316/1/Ricardo%20Lopes%20Moura.pdf

MTI. (2021). https://www.mti.gov.sg/Trade/Digital-Economy-Agreements/KSDPA

MTI. (2022). https://www.mddi.gov.sg/newsroom/securing-ai-collaborations-between-singapore-and-republic-of-korea

NAIS 2.0. (2023). https://file.go.gov.sg/nais2023.pdf

National artificial intelligence strategy. (2019). https://file.go.gov.sg/nais2019.pdf

NSSC. (t.y.). https://www.nscc.sg/

OECD. (2020). *Abuse of dominance in digital markets*. https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/GF(2020)4/en/pdfOne

OECD. (2024). https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2024)41/en/pdf

OECD AI. (t.y.). https://oecd.ai/en/list-of-participants-oecd-expert-group-on-ai

Oracle. (t.y.). https://www.oracle.com/sg/government/govcloud/isolated/

PDPC. (2020). https://www.pdpc.gov.sg/-/media/Files/PDPC/DPO-Connect/August-20/Singapores-Review-of-the-PDPA-and-its-Opportunity-for-Leadership-in-the-Region

Philpott, D. (2016). Sovereignty. E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* içinde. https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/sovereignty/

Pohle, J., & Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, *9*(4), 1–19.

Proedrou, F. (2007). The EU-Russia energy approach under the prism of interdependence. *European Security*, *16*(3–4), 329–355.

Quinn, C. (2025). *UK and Singapore forge new AI and tokenization pact in London talks*. https://decrypt.co/328583/uk-singapore-ai-tokenization-pact-london-talks

Radu, R. (2021). Steering the governance of artificial intelligence: National strategies in perspective. *Policy & Society*, *40*(2), 178–193.

Rejolut. (t.y.). https://rejolut.com/blog/13-top-ai-countries/

Remizov, O. (2013). *The concept of energy security in the EU-Russia relations: New interdependencies* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. University of Tartu.

Remolina Leon, N., & Seah, J. (2019). How to address the AI governance discussion? What can we learn from Singapore's AI strategy? *SMU Centre for AI & Data Governance Research*. https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=caidg

Roberts, H. (2024). *Digital sovereignty and artificial intelligence: A normative approach*. https://link.springer.com/article/10.1007/s10676-024-09810-5

SatNews. (2021). https://news.satnews.com/2021/12/01/collaboration-established-between-amazon-web-services-aws-singapores-space-office/

Savelyev, A. (2016). Russia's new personal data localization regulations: A step forward or a self-imposed sanction? *Computer Law & Security Review*, *32*(1), 128–145.

SCAI. (2025). https://www.scai.gov.sg/2025/scai2025-report

Schiff, D. (2022). Education for AI, not AI for education: The role of education and ethics in national AI policy strategies. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, *32*, 527-263.

Singapore Digital Scholarship. (t.y.). https://www.imda.gov.sg/how-we-can-help/singapore-digital-scholarship

Singtel. (t.y.). https://www.singtel.com/business/products-services/data-centre

Smart Nation. (t.y.). https://www.smartnation.gov.sg/nais/

Smythe, E. (1980). International relations theory and the study of Canadian-American relations. *Canadian Journal of Political Science*, *13*(1), 121-147.

Tan, A. (2023). https://www.computerweekly.com/news/366563153/Inside-the-Singapore-governments-cloud-journey

Tech Wire Asia. (t.y.). https://techwireasia.com/2023/06/the-singapore-government-is-tapping-into-google-clouds-ai-tools-heres-what-we-know-so-far/

TechNews Hub. (t.y.). https://www.technewshub.co.uk/post/microsoft-azure-to-build-singapore-s-first-sovereign-cloud

The personal data protection act. (2013). https://www.pdpc.gov.sg/overview-of-pdpa/the-legislation/personal-data-protection-act

The Personal Data Protection Commission. (2013). https://www.pdpc.gov.sg/who-we-are/about-us

Timmers, P. (2019). Ethics of AI and cybersecurity when sovereignty is at stake. *Minds and Machines*, *29*(4), 635–645.

Tretter, M. (2022). Sovereignty in the digital and contact tracing apps. *Digital Society*. https://link.springer.com/article/10.1007/s44206-022-00030-2

Varakantham, P., An, B., Low, B., & Zhang, J. (t.y.). *Artificial intelligence research in Singapore: Assisting the development of a smart nation*. https://www.comp.nus.edu.sg/~lowkh/pubs/aimag2017.pdf

Vergun, D. (2024). *U.S. Singapore cooperate on data analytics, artificial intelligence*. https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3839335/us-singapore-cooperate-on-data-analytics-artificial-intelligence/

Zahra, A., & Hurmandi, A. (2021). *The strategy of develop AI in Singapore, US and UK.* https://www.researchgate.net/publication/350774500_The_Strategy_of_Develop_Artificial_Intelligence_in_Singapore_United_States_and_United_Kingdom

Genişletilmiş Özet

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda dijital teknolojilerin çığır aşan bir boyutta gelişmesi ve yaygınlaşması, yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vemektedir ki söz konusu yeni dinamiklerden biri yapay zekâ teknolojisidir. Ekonomiden sağlığa, eğitimden ulaşıma birçok alanda kullanılan ve özellikle son dönemde küresel gündemde önemli bir yeri haiz yapay zekânın sunduğu yenilikler, devletlerin rekabet gücünü belirleyen ana faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle küresel ölçekte yapay zekâ teknolojilerinin hız kesmeden yaygınlaması, devletler arasındaki dijital güç yarışında etkin bir kaldıraç rolü oynamaktadır. Bu noktada birçok alanda etkisi görülen yapay zekâ teknolojilerinin hangi aktörler tarafından kontrol edildiği önem teşkil etmektedir. Nitekim küresel aktörler; ulusal ve siber güvenliğin sağlanması, veri gizliliği ve stratejik özerklik konularını merkeze alarak, bağımsız yapay zekâ teknolojilerini geliştirmede büyük bir yarış ve rekabet içerisindedir. Yapay zekâ alanında söz konusu rekabet ve mücadele devam etse de aktörler arasında güçlendirilmeye çalışılan karşılıklı bağımlılığın da izleri görülmektedir. Bu noktada dijital egemenlik ve karşılıklı bağımlılık kavramları ön plana çıkmaktadır. Dijital egemenlik kavramı literatürde dar ve geniş bir perspektiften ele alınmaktadır. Bu iki yaklaşımın ortaya koyduğu tanım doğrultusunda dijital egemenlik; veri lokalizasyonu, kritik altyapıların siber güvenliğinin sağlanması, yabancı teknolojiye olan bağımlılığın azaltılması, yerli teknolojilerin geliştirilmesi ve uluslararası siber normların oluşturulması üzerine temellenmekte, sadece devletlerin değil uluslararası sistemde yer alan farklı aktörlerin kendi sınırları içindeki dijital teknolojiler üzerinde kurdukları hâkimiyeti ifade etmektedir. Dijital egemenlik günümüz dünyasında belirleyici olmaya devam etmekle beraber, devletlerin birbirlerine karşı ihtiyaçları ve birbirleriyle iş birliğini güçlendirme istekleri de ön plandadır. Bu noktada her ne kadar temelleri 1970'lere uzansa da özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamikleri bağlamında gelişen Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'ın "karşılıklı bağımlılık" (*interdependence*) teorisi önem teşkil etmektedir. Karşılıklı bağımlılık, siyasi, toplumsal, ekonomik, teknolojik, kültürel vb. farklı etkileşim kanalları çerçevesinde uluslararası sistemde yer alan aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri (karşılıklı etkileşimin yaratılması) doğrultusunda karşılıklı bağımlılığın artması durumunu yansıtmaktadır. Ancak söz konusu karşılıklı etkileşimin, karşılıklı bağımlılığa sebep olması için tüm taraflar üzerinde negatif bir yansımanın, bir diğer ifadeyle maliyet unsurunun olması gerektiğinin ve sadece fayda üzerine temellenen karşılıklı etkileşimin karşılıklı bağımlılığa neden olmadığının altı çizilmelidir.

Bu makale, küçük bir devlet olmasına rağmen, Güneydoğu Asya'nın teknoloji öncüsü Singapur'un takip ettiği yapay zekâ stratejilerini dijital egemenlik kavramı ve karşılıklı bağımlılık teorisi bağlamında analiz etmektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu Singapur'un yapay zekâ stratejilerinin dijital egemenlik mi yoksa karşılıklı bağımlılık ekseninde mi oluşturulduğu üzerinedir. Bu noktada temel hipotez, Singapur'un yapay zekâ stratejilerinin ne tamamen dijital egemenliğe ne de tamamen karşılıklı bağımlılığa dayandığı; aksine bu iki yönelimi eş zamanlı olarak benimseyen hibrit ve pragmatist bir strateji takip ettiği yönündedir.

Yapay zekâ alanında dijital egemenlik hedefi ve karşılıklı bağımlılık düzeyinin izleri; devletlerin takip ettikleri yapay zekâ stratejileri, kurulan mevcut ilişki/iş birliği örnekleri ve bu ilişkilerin maliyet boyutu bağlamında gözlemlenebilir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle dijital egemenlik kavramı analiz edilmekte ve akabinde Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'ın karşılıklı bağımlılık teorisi -pozitif ve negatif bağımlılık, asimetrik karşılıklı bağımlılık, hassasiyet ve kırılganlık düzeyleri ile karmaşık karşılıklı bağımlılık gibi alt başlıklarla- detaylı bir biçimde incelenmekte ve bu alt başlıklar mevcut örnekler üzerinden temellendirilmektedir. Bununla beraber, Singapur'un yapay zekâ stratejileri çerçevesinde 2019 ve 2023 yıllarında ortaya konan ulusal strateji belgeleri, veri yönetimi, küresel iş birlikleri, etik düzenlemeleri, büyük teknoloji şirketleri ve küresel aktörlerle yapay zekâ alanında geliştirdiği ilişkileri özelinde yapılan analiz, Singapur'un yapay zeka stratejilerinin, dijital egemenlik ve karşılıklı bağımlılık arasında kurulan denge üzerinde sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle "Akıllı Ulus İnisiyatifi" doğrultusunda küresel yapay zekâ ekosisteminde yerini sağlamlaştırmaya çalışan, başta ekonomi olmak üzere diğer alanlarda da gelişimi ön plana koyan ve yapay zekâ teknolojisinde küresel bir merkez olma hedefine sahip Singapur, yapay zekâ alanında takip ettiği stratejilerini bir taraftan dijital egemenliğini güçlendirmek öte yandan diğer devletler ve küresel şirketlerle kurduğu bağımlılık ilişkisi üzerinden yönetmektedir.

Dijital egemenliğin tesis edilmesine yönelik güçlü izler, Singapur'un ulusal yapay zekâ strateji belgeleri, ulusal öncelikleri merkeze koyan veri yönetimi, yapay zekâ projelerine yapılan yatırımlar, AI Singapore Projesi, Akıllı Ulus İnisiyatifi, ulusal yetenekleri geliştiren arge projeleri, yerel veri merkezlerinin oluşturulması, ulusal düzeyde geliştilen yapay zekâ etik kodları ve çerçevesi, hukuki düzenlemeler ve egemen bulut yapılarının tesis edilmeye çalışılması üzerinden görülmektedir. Ancak bu dijital egemenliği oluşturma çabası tamamen içe kapanık bir biçim almamakta, aksine küresel iş birliklerini dışlamayan bir örneği teşkil etmektedir. Nitekim Singapur'un hem küresel güçlerle (ABD, Çin, Japonya, Fransa, İngiltere, Kore Cumhuriyeti vb.) hem de bu küresel güçler menşeli (örneğin Amazon, Google, Microsoft, Huawei, Alibaba Cloud vb.) uluslararası teknoloji şirketleriyle kurduğu simbiyotik ilişkiler, etik ve teknik standartların küresel düzeyde uyumlaştırılmasına yönelik çabaları, karşılıklı etkileşimdeki tüm taraflar üzerindeki maliyet ve kırılganlık unsurları ise karşılıklı bağımlılığın izlerini ortaya koymaktadır. Bu hibrit strateji, Singapur gibi küçük ama etkili devletlerin dijital çağda nasıl rol oynayabileceğine ilişkin etkili bir modeli yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Singapur'un yapay zekâ stratejileri üzerinden okunan bu denge arayışı, hem bir devletin teknolojik alanda takip ettiği stratejilerini göstermekte hem de içinde bulunduğumuz dijital çağda egemenlik, bağımlılık ve devletin bu alandaki kapasitesi gibi kavramların yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, hem teorik literatüre hem de dijital siyaset pratiğine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca üzerinde çalışılan Singapur modelinin diğer küçük devletlerle karşılaştırmalı olarak incelenmesinin, dijital çağın yönetişim dinamiklerini analiz edecek gelecek çalışmalar için fayda sağlayağı öngörülmektedir. Kısacası çalışmanın bulguları, Singapur'un ne tamamen dijital egemenlik söylemine dayanan bir yapay zekâ stratejisi ne de sınırsız küresel

entegrasyonu benimseyen bir bağımlılık yapısı çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir. Singapur, yapay zekâ stratejilerini hem kendi ulusal çıkarlarını ön plana koyarak hem de küresel sistemle uyum, küresel aktörlerle karşılıklı etkileşim ve iş birliği içerisinde şekillendirerek, dijital ekonomideki görünürlüğünü artırmak ve sürdürülebilir bir teknoloji politikası takip etmeyi öncüllemektedir.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

İsrail'in Nükleer Silahların Yayılmasını Önlemeye Yönelik Uyguladığı Zorlayıcı Yöntemler Üzerine Bir İnceleme

An Examination of Israel's Coercive Methods to Prevent Nuclear Proliferation

Kahraman SÜVARİ[1]

[1] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Manisa Türkiye.
Manisa Celal Bayar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, Manisa, Türkiye.

ÖZ

İsrail'i ulusal güvenliğini korumak bağlamında endişelendirecek en önemli gelişmelerden biri bölgede nükleer silahlanmanın gerçekleşmesidir. Özellikle İsrail'in varlığını kabul etmeyen devletlerin nükleer silahlanma yeteneklerini elde etmesi hem İsrail'in bölgede elinde tuttuğu nükleer güç tekelini kıracak hem de İsrail açısından varoluşsal tehdit olarak değerlendirilebilecek bir durum oluşturacaktır. Böyle bir durumun yaşanmaması için İsrail, nükleer silahların bölgede yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli yöntemler uygulamaktadır. Bu çalışmada, İsrail'in rakiplerinin nükleer silahlanmasını engellemek için hukuken tartışmalı olan bu zorlayıcı yöntemler incelenmiştir. Bu yöntemler arasında çeşitli bilim insanlarına yönelik düzenlenen suikast eylemleri, nükleer alt yapıyı kullanılamaz hâle getirmek için yapılan sabotaj ve bombalı saldırılar, nükleer tesisleri komple yok etmek için icra edilen askerî harekatlar ve nükleer çalışmaların programsal düzeyde zarar görmesi için siber saldırı düzenlenmesi gibi çeşitli askerî ve istihbarat faaliyetleri yer almaktadır. Çalışmada İsrail'in bölgede düşman aktörlerin nükleer çalışmalarını engellemek için birtakım zorlayıcı eylemler icra ettiği, uluslararası hukuk ve meşruiyet açısından oldukça tartışmalı olan bu tür faaliyetlerin hedef ülkenin nükleer programını çoğunlukla durduramasa da yavaşlattığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın bulguları İsrail'in nükleer tekelini sürdürmek, güvenliğini sağlamak ve stratejik alanını genişletmek için düşman olarak algıladığı devletlerin nükleer faaliyetlerine zarar vermek amacıyla benzeri eylemleri uygulamaktan vazgeçmeyeceğine işaret etmektedir.

ANAHTAR KELİMELER İsrail | Nükleer Silahların Yayılması| Uluslararası Güvenlik | Orta Doğu

ABSTRACT

One of the most significant developments concerning Israel's national security is the proliferation of nuclear weapons in the region. The acquisition of nuclear weapons by states that reject Israel's existence would not only break Israel's nuclear power monopoly in the region but also pose an existential threat to Israel. To prevent such a situation, Israel employs various methods to stop the proliferation of nuclear weapons in the region. In this study, Israel's use of these legally controversial coercive methods to prevent the nuclearization of adversaries was examined. These methods encompass various military and intelligence activities including assassinations of various scientists, sabotage and bomb attacks to render the nuclear infrastructure unusable, military operations to completely destroy nuclear facilities, and cyber attacks to damage nuclear studies at a programmatic level. The study concludes that Israel has engaged in a number of coercive actions to prevent the nuclear activities of hostile actors in the region. These actions, which are highly controversial in terms of international law and legitimacy, have often slowed down, if not stopped, the target country's nuclear program. Moreover, the findings of the study indicate that Israel will not give up on implementing similar actions to undermine the nuclear activities of states it perceives as enemies in order to maintain its nuclear monopoly, ensure its security, and expand its strategic area.

KEYWORDS Israel | Proliferation of Nuclear Weapons | International Security | Middle East

Atıf | Citation: Süvari, K. İsrail'in nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik uyguladığı zorlayıcı yöntemler üzerine bir inceleme. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 91–117. https://doi.org/10.54078/savsad.1766095

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Kahraman SÜVARİ
kahraman.suvari@cbu.edu.tr

Geliş Tarihi | Received 15.08.2025
Kabul Tarihi | Accepted 13.01.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Küresel sistemin ana aktörleri olarak kabul edilen devletler, sistem içerisinde güvenliklerini sağlayarak varlıklarını sürdürmek için çeşitli stratejiler geliştirirler. Devletlerin yürütmeye çalıştıkları bu güvenlik stratejilerinin amaçlarından biri özellikle bölgelerinde düşman olarak algıladıkları aktörler ile oluşturulan güç dengesinin aleyhlerinde bozulmasını engellemektir. Devletler bu doğrultuda ortaya koydukları stratejik hedefleri de geliştirdikleri birtakım taktiksel eylemler ile uygulamaya çalışırlar.

Ulusal güvenliğini korumak için çevre aktörlere yönelik çeşitli stratejik ve taktiksel uygulamalar gerçekleştiren aktörlerden biri de bölgesinde hem var olmaya hem de varlığını kabul ettirmeye çalışan İsrail devletidir. Bölgesel ve küresel düzeyde jeostratejik öneme sahip bir coğrafyada konumlanan İsrail'i güvenliğine yönelik tehdit olarak endişelendirecek en önemli gelişmelerden biri bölgede düşman aktörler nezdinde ortaya çıkabilecek olası bir nükleer silahlanmadır. Özellikle İsrail'in varlığını kabul etmeyen devletlerin nükleer silahlanma yetenekleri elde etmesi hem İsrail'in bölgede elinde bulundurduğu nükleer güç tekelini kıracak hem de İsrail açısından varoluşsal tehdit olarak değerlendirilebilecek bir durum oluşturacaktır. Böyle bir durumun yaşanmaması için İsrail, nükleer silahların bölgede yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli zorlayıcı eylemler uygulamaktadır. Bu çalışmada İsrail'in uyguladığı ve özellikle hukuki açıdan tartışmalı bu yöntemler incelenmiştir. Çalışmada, "İsrail çevresinde nükleer silahların yayılmasını önlemek için hangi hukuk dışı yöntemlere başvurmaktadır? İsrail'in başvurduğu bu yöntemler neden uluslararası hukuk açısından sorunlu görülmektedir? Çevre devletlerin nükleerleşme sürecinden vazgeçmeleri için uygulanan bu stratejik ve taktiksel yöntemler hedef aktörün programını nasıl etkilemiştir?" sorularına açıklık getirilmesi amaçlanmıştır.

İsrail'in bulunduğu bölgede başka bir nükleer gücün ortaya çıkmasını engellemeye yönelik çabalarını içeren çeşitli çalışmalar literatürde yer almaktadır (Braut-Hegghammer, 2011; İçöz, 2023; Lobell, 2020; Reiter, 2005; Snyder, 1983; Talbot, 2023; Tamsett, 2004). Ancak nükleer silahların yayılmasına karşı alınan önlemler dahilinde İsrail'in uyguladığı bu eylemlere ilişkin kapsamlı çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmalar çoğunlukla bölgede nükleer silahların yayılması ile mücadelede İsrail'in uyguladığı önleyici askerî saldırıları incelemeye ilişkindir. İsrail'in nükleer silahları engellemek için ortaya koyduğu eylemlere dair en kapsamlı araştırmalardan biri Gregory Koblentz'in (2011) "Coercive Nonproliferation: Israel's Use of Coercive Diplomacy to Prevent the Proliferation of Weapons of Mass Destruction" başlıklı çalışmasıdır. Koblentz, İsrail'in yaptığı bu tür eylemlere araştırmasında yer vermekle birlikte bu eylemlerin hukuksal açıdan sorgulanabilir nitelikte olduklarından bahsetmemiştir. Bu çalışmada ise güncel veriler ışığında İsrail'in bölgede düşman olarak tanımladığı devletlerin nükleer programlarını engellemek için ortaya koyduğu yöntemler incelenirken hukuksal açıdan da irdelenmiştir.

Çalışma kapsamında bulguların elde edilmesi için açık kaynaklardan yararlanılmıştır. İsrail yönetimine ilişkin resmî söylemler birincil kaynak; görüşler, akademik çalışmalar ve raporlar da ikincil kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak İsrail'in çevresinde gerçekleşecek olası nükleer silahlanmaya karşı ortaya koymaya çalıştığı stratejik anlayış tartışılmıştır. Özellikle bölgede İsrail'in varlığını kabul etmeyen herhangi bir aktörün nükleer silah elde etmesi sadece İsrail'in varlığına yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmayacak aynı zamanda İsrail'in güvenliğini artırmak ve mevcut konumunu güçlendirmek amacıyla bölgesel düzeni şekillendirmeye ilişkin çabalarını da sekteye uğratacak bir gelişme olacaktır. Böyle olası bir durumun engellenmesine ilişkin anlayış ise 1980'lerin başında İsrail'in o dönemki Başbakanı Menachem Begin tarafından ortaya konan Begin Doktrini ile ön plana çıkmıştır. Çalışmada daha sonra İsrail'in 1970'lerde elde ettiği nükleer kapasitesine dayalı stratejik güç üstünlüğünü korumak amacıyla çevre aktörlere yönelik icra ettiği çeşitli taktiksel eylemler incelenmiş ve uluslararası hukuk ekseninde tartışılmıştır. Düşman olarak algıladığı devletlerin askerî amaçla kullanacağı düşüncesiyle yürüttükleri nükleer programlarını engellemek için İsrail'in uluslararası hukuk açısından tartışılabilir nitelikte birtakım taktiksel yöntemler uyguladığı görülmektedir. Bu yöntemler arasında çeşitli bilim adamlarına düzenlenen suikast eylemleri, nükleer alt yapıyı kullanılamaz hâle getirmek için yapılan sabotaj ve bombalı saldırılar, nükleer tesisleri komple yok etmek için icra edilen askerî harekatlar ve nükleer çalışmaların programsal düzeyde zarar görmesi için siber saldırı düzenlenmesi gibi çeşitli askerî faaliyetler ve istihbarat faaliyetleri yer almaktadır. Çalışmanın son kısmında elde edilen bulgulara ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada İsrail'in bölgede düşman aktörlerin nükleer çalışmalarını engellemek için bir takım zorlayıcı eylemler icra ettiği; uluslararası hukuk ve meşruiyet açısından oldukça tartışmalı olan bu tür faaliyetlerin ise hedef ülkenin nükleer programını çoğunlukla durduramasa da yavaşlatmasına sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada elde edilen bir diğer bulgu da düşman olarak algıladığı devletin nükleer programını durduramasa da bölgedeki nükleer tekelini sürdürmek, güvenliğini sağlamak ve stratejik alanını genişletmek amacıyla İsrail'in benzer eylemleri uygulamaya devam edeceğine işaret etmektedir.

Nükleer Silahların Yayılmasına Karşı İsrail'in Duruşu

Yahudi kimliğini merkeze alan Siyonist düşünce üzerine, Arap nüfusun çoğunlukta olduğu Orta Doğu'da inşa edilen İsrail Devleti'nin bölgede öncelikle devlet ve millet olarak varlığını koruma ve kabul ettirme çabası, kuruluşundan bu yana izlediği güvenlik politikalarının temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda İsrail, güvenlik endişesi olarak algıladığı tehditleri caydırmak ve gerekirse bu tehdit unsurlarını yok etmek gibi çeşitli savunma stratejileri uygulamaktadır. Güvenliğini korumaya yönelik uyguladığı bu stratejilerden biri de bekasına tehdit olabilecek risk faktörlerini önceden ortadan kaldırmaktır. Bir diğer ifadeyle, askerî faaliyetler ve istihbarat faaliyetleri etkin bir şekilde kullanılarak güvenlik risklerini ortadan kaldırmaya yönelik önleyici eylemlerde bulunmak İsrail tarafından uygulanan ülke güvenliğini sağlamaya yönelik savunma stratejileri arasında yer almaktadır.

Nüfus ve ülkenin yüzölçümü gibi jeostratejik sınırlılıklar bağlamında bölgede düşman olarak konumlandırdığı birçok devlete kıyasla oldukça dezavantajlı bir pozisyonda olan İsrail için varoluşsal tehdit olarak endişe yaratacak en önemli durumlardan biri, bölgede kitle imha silahlarının yayılması ve kitlesel zaiyata yol

açabilen bu tür silahların İsrail'e karşı kullanılmasıdır. Bu tür silahlar arasında en tehlikelisi olarak değerlendirilen; kullanıldığında korkunç bir yıkıma ve geri dönülemez şekilde kalıcı hasara yol açan nükleer silahların bölgede başka devletler tarafından temin edilmesi daha önce Holokost gibi soykırım yaşayan bir topluma sahip İsrail için varoluşsal düzeyde bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bölgede stratejik üstünlüğü elinde tutmak, kendisine yönelik güvenlik tehditlerini en üst düzeyde caydırmak ve savunma stratejisini daha bağımsız olarak uygulamak amacıyla nükleer silahlanmaya giden İsrail, bölgedeki nükleer güç tekelini 1960'ların sonunda ele geçirmiştir. Konu ile ilgili İsrail'in nükleer silah programı üzerine en kapsamlı araştırmalardan birini yapan Avner Cohen, İsrail'in 1967 Haziran'ında gerçekleşen Altı Gün Savaşı'ndan önce teknik açıdan nükleer kapasiteye sahip olduğunu iddia etmektedir (Cohen, 1998, ss. 273-275). Ancak İsrail yönetimi nükleer kabiliyetleri konusunda açık bir duruş sergilemek yerine nükleer bir güç olduğunu resmî olarak söyleme konusunda belirsizlik politikası izlemeyi tercih etmiştir. İsrail, nükleer stratejik seçenek olarak izlediği belirsizlik politikası çerçevesinde nükleer silaha sahip olduğunu ne kabul etmekte ne de inkâr etmektedir ve aynı zamanda bölgede nükleer silahları uygulamaya koyan da olmayacaktır (Cohen, 2011, s. 187; Israeli, 2015). Bu belirsizlik politikası dahilinde İsrail hem düşman aktörlerin olası saldırı eylemlerine karşı caydırıcı gücünü gösterebilmekte hem de çevre devletleri kendi nükleer silah gücünü elde etmeye teşvik etmemektir (Cohen & Miller, 2010, ss. 30-32). İsrail'in yürüttüğü bu nükleer belirsizlik politikasının iki ayağı bulunmaktadır. Bir ayağı, nükleer silah çalışmalarının teknik ilerlemesi ile ilgilidir. Nükleer programına 1950'lerde başladığı bilinen İsrail'in 1960'ların sonlarında nükleer silaha sahip olduğu düşünülse de tam olarak ne zaman nükleer silah geliştirdiği konusunda bir netlik oluşmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, nükleer silahlanma sürecinin en önemli basamaklarından biri olan halka açık ve resmî düzeyde nükleer silah denemesinin gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Örneğin, 1979 yılında Pasifik açıklarında nükleer denemeye benzer ve İsrail tarafından gerçekleştirildiği düşünülen bir patlama gerçekleşmiş (Cohen & Burr, 2016) ancak İsrail Devleti böyle bir deneme gerçekleştirdiğine dair bir açıklamada bulunmamıştır (Kristensen & Korda, 2022). Belirsizlik politikasının diğer bir ayağı da İsrail'in diplomatik söylemlerinde yer almaktadır. Bu çerçevede, İsrail resmî olarak yaptığı açıklamalarda nükleer silaha sahip olduğunu ne kabul etmekte ne de inkâr etmektedir. Örneğin, 2011 yılında CNN haber kanalına röportaj veren dönemin başbakanı Benjamin Netanyahu, İsrail'de nükleer silah var mı sorusuna "Ortadoğu'ya nükleer silah getiren ilk ülke olmayacağımıza dair uzun zamandır devam eden bir politikamız var ve bu değişmedi" şeklinde cevap vermiştir (Transcripts - Piers Morgan Live One-on-One with Prime Minister Benjamin Netanyahu, 2011). Ancak tüm bu belirsizlik politikasına ve söylemlerine rağmen konuya dair yapılan araştırma ve çalışmalarda İsrail nükleer silaha sahip devletler arasında kabul edilmektedir. Örneğin, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) 2024 yıllık raporunda İsrail'in nükleer durumu ile ilgili "İsrail, uzun süredir sürdürdüğü nükleer belirsizlik politikasını sürdürüyor ve nükleer silahlarının sayısı ve özellikleri konusunda önemli bir belirsizlik yaratıyor" şeklinde ifade yer alsa da İsrail diğer nükleer silaha sahip devletler ile birlikte değerlendirilerek elinde bulundurduğu nükleer savaş başlığının yaklaşık 90 olduğu belirtilmiştir

(Kristensen & Korda, 2024).

İsrail'in nükleer silahlanmaya gitmesi, mevcut konvansiyonel ve olası nükleer tehditleri caydırmak için önemli bir stratejik hamle olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, İsrail, çevresinde ortaya çıkabilecek nükleer silahlanma risklerini de bu türden faaliyetleri önlemeye çabalayarak kontrol altına almaya çalışmaktadır. Böylece İsrail hem bölgede nükleer düzeyde stratejik üstünlüğü kaybetmeyecek hem de ikinci bir Holokost tehdidi altında yaşama olasılığının da önüne geçmiş olacaktır.

İsrail'in düşman devletler düzeyinde bu tür faaliyetleri nükleer kapasiteye sahip olmadan önce de engellemeye çalıştığı söylenebilir. Örneğin, 1960'larda Mısır'ın balistik füze programını durdurmak için çeşitli karşı eylemlerde bulunmuştur (Koblentz, 2011). İsrail'in diğer devletlerin nükleer güç olmalarını engelleme konusundaki duruşuna yönelik anlayışı 1980'lerin başında iktidarda olan Menachem Begin tarafından uygulanarak ortaya konmuştur. İsrail 1981 yılının Haziran ayında Irak'ın nükleer reaktörüne Bağdat Yönetimi'nin nükleer bombaya ulaşmasını engellemek için hava saldırısı düzenlemiştir. Daha sonra Begin Doktrini olarak anılacak bu stratejik güvenlik politikasında "İsrail Devleti'ni yok etmeyi amaçlayan herhangi bir bölgesel düşmanın, başta nükleer silahlar olmak üzere, kitle imha silahları elde etmesine izin verilmeyeceği" belirtilmektedir (Talbot, 2023). Dönemin savunma bakanı Ariel Şaron da 1981 yılının Aralık ayında yaptığı açıklama ile doktrinin içeriğini şu şekilde dile getirmiştir:

> İsrail nükleer silahların geliştirilmesini göze alamaz. Bizim için bu bir terör dengesi meselesi değil, bir hayatta kalma meselesidir. Bu nedenle böyle bir tehdidi başlangıcında engellememiz gerekecektir. (Ha'aretz (Israel) Reported in FBIS akt. Snyder, 1983, s. 58)

2025 yılının Haziran ayında İsrail tarafından İran'ın nükleer tesislerine yönelik gerçekleştirilen askerî saldırılara dair yaptığı açıklamada Başbakan Benjamin Netanyahu benzer bir söylem kullanarak İran'ın nükleer silaha sahip olma eşiğine yaklaştığını ve bunun İsrail için kabul edilemez nitelikte bir tehdit olduğunu belirtmiştir (Sharon, 2025; Prime Minister of Israel, 2025).

Bununla birlikte bölgede İsrail'in nükleer vuruş gücü konusunda tek aktör olması, nükleer caydırıcılığın vermiş olduğu güvenle İsrail'e çevresine dair nüfuzunu genişletme olanağı vermekte ve bölgede daha serbest hareket etme imkânı da sağlamaktadır. Günümüze kadar süren İsrail'in Gazze saldırılarıyla bağlantılı olarak İsrail'in nükleer politikasını değerlendiren eski Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hükümet yetkilisi Douglas MacGregor, İsrail'in hareket özgürlüğünü sürdürmesi için bölgede üstün olması gerektiğini düşünerek nükleer silah üzerindeki tekelini sürdürmek istediğini belirtmiştir. Macgregor'a göre aksi bir durum İsrail'i, düşman olarak algıladığı komşularıyla iletişim kurmaya, sorunları müzakere etmeye ve uyumlu ilişkiler kurmaya zorlayacaktır (Barrett, 2025).

Nükleer silahlanmaya dair bu stratejik anlayış çerçevesinde Tel Aviv yönetimi, düşman devletlerin nükleer faaliyetlerini engellemek için özellikle bireysel düzeyde çeşitli eylemlerde bulunmaktadır. Bu noktada İsrail'in neden özellikle diplomatik müzakereler üzerinden düşman devletlerin nükleerleşme çabalarını engellemeye

gitmediği sorulabilir. İsrail'in diplomatik düzeyde söz konusu devletlerin nükleer davranışlarını etkileme konusunda hareket alanı hem bireysel hem de uluslararası toplum nezdinde oldukça kısıtlıdır. Bireysel düzeyde ele alındığında İsrail'in düşman aktörlerle diplomatik ilişkileri oldukça sınırlıdır. İsrail Devleti, 1948 yılında kurulduğundan beri Arap devletleri tarafından diplomatik olarak izole edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Suriye, Irak gibi bölgenin önemli Arap devletleri İsrail'i resmî olarak tanımaya yanaşmamaktadır. Diğer taraftan, İsrail'in bölgede nükleer silahsızlanma konusunda uluslararası toplum üzerinden hareket etmek istememesinin en büyük nedeni de uluslararası nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine yönelik yaklaşımı ile ilgilidir. Nitekim İsrail nükleer silahların engellenmesine yönelik çabaların temel kurumsal yapısı olan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlemesi Antlaşması'na (NPT) Antlaşma 1970 yılında yürürlüğe girdiğinden beri taraf olmayı kabul etmemektedir. İsrail'in bu tutumu uluslararası toplumun birçok üyesi tarafından eleştiri odağı olmaktadır.

Bu bağlamda diplomasi dışı zorlayıcı eylemler üzerinden hareket eden İsrail'in nükleer silahlanma ile mücadelesinin temelini sahip olduğu dışsal ve içsel kabiliyetler oluşturmaktadır. İsrail'in ittifak güçlerini kullanması dışsal kabiliyetler olarak değerlendirilebilir. Örneğin, bölgede nükleer silahların yayılmasının önüne geçmek isteyen İsrail, Orta Doğu bölgesine stratejik silah teknolojisi ve uzmanlığı sağlayan başlıca tedarikçiler arasında yer alan Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin üzerinde nüfuzunu kullanması için ABD ile olan "özel ilişkisinden" yararlanmıştır (Koblentz, 2011).

İsrail'in kendi imkânları üzerinden bölgesinde nükleer silahlanma ile mücadele etmesinin diğer yolu da içsel kabiliyetlerini kullanmasıdır. Bu noktada içsel kabiliyetler İsrail'in elinde bulunan askerî savunma ve saldırı ile istihbarat ve karşı istihbarat kapasiteleri içermektedir. Özellikle İsrail'in içsel kabiliyetlerini kullanarak nükleer silahların bölgede yayılmasını önlemeye yönelik ortaya koyduğu çabalar bu çalışmanın ana odağını oluşturmaktadır.

İsrail'in Nükleer Silahların Yayılmasını Önlemeye Yönelik Uyguladığı Zorlayıcı Önlemler

İsrail'in çevresindeki devletlerin nükleer programlarını engellemek amacıyla ortaya koyduğu taktiksel yöntemler ile hedef devletin nükleer programında yer alan yetişmiş personelin ve fiziksel unsurların zarar görmesinin ya da tamamen yok edilmesinin sağlanmasını amaçladığı söylenebilir. İsrail tarafından nükleer faaliyetleri önlemek amacıyla uygulanan taktiksel eylemler içerisinde nükleer program dahilinde önemli pozisyonda yer alan bilim adamlarına yönelik suikast düzenleme, nükleer tesislerin fiziksel açıdan zarar görmesi için sabotaj ve siber sabotaj eylemleri gerçekleştirme ve askerî bombardıman yer almaktadır.

Nükleer Bilim İnsanlarına Düzenlenen Suikastlar

Ulusal güvenliğe tehdit olarak görülen kişilerin suikast yoluyla öldürülmeleri tarih boyunca devletlerin güvenliklerini korumak için başvurabileceği yöntemlerden biri olmuştur. Örneğin, Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD, istihbarat birimi Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) vasıtasıyla Sovyetlere yaklaştığı düşünülen Kongo'nun

devlet başkanı Patrick Lumumba'yı suikast yoluyla öldürmüştür (Reid, 2023).

Devletlerin güvenlik endişesi olarak gördükleri figürlere karşı her ne kadar suikast düzenleme konusunda kabiliyetleri olsa da bir kişiyi ya da kişileri doğrudan öldürmeyi hedefleyerek saldırı düzenlemek uluslararası hukuk açısından oldukça tartışmalıdır (Melzer, 2008). Her ne kadar kilit sivillerin öldürülmesi, genellikle bir devletin devlet dışı silahlı örgütlerinin üyelerini hedef alması anlamına gelen "hedefli öldürme"nin tipik örnekleri arasında yer almasa da (Meisels, 2014, s. 211) uluslararası hukuk bağlamında ele alındığında bir devletin başka bir devlet içindeki bireylere yönelik öldürme eylemine başvurmasının, prensip olarak, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 4. fıkrasında ifade edilen devletlerarası kuvvet kullanımı yasağı kapsamına girdiği ve yapılan eylemin haklı gösterilebilmesi için devletlerarası meşru müdafaa durumunun veya hedefin bulunduğu devletin yetki vermesinin ya da BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesinin gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır (Melzer, 2008, s. 51). Diğer taraftan, belirli bir bireye ya da bireylere yönelik yapılan saldırı eylemi meşru müdafaa gibi yukarıda belirtilen haklı gerekçelerden en az birine dayansa bile yapılan saldırı eyleminde bireylerin yaşam haklarından mahrum bırakılması söz konusu olduğundan uluslararası hukuka uygunluğunun insan hakları hukukuna bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiği de iddia edilmektedir (Melzer, 2008, s. 52). 2000'lerin başında İsrail ordusunun uluslararası hukuk şubesinin başkanı olan Albay Daniel Reisner, suikastların değerlendirilmesinde savaş ve barış olmak üzere iki farklı durumun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir ("'We view people who attack us as legitimate targets'", 2001). Reisner'in bu yaklaşımı savaş ya da silahlı çatışma durumunda hedefli öldürme ya da suikast eylemlerinin gerçekleştirilmesi meşru olarak değerlendirilebilir mi sorusunu düşündürmektedir. Silahlı çatışma hukuku olarak da adlandırılan Uluslararası İnsancıl Hukuk'un temel belgelerinden olan 2 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerinde doğrudan suikast ya da hedefli öldürme ile ilgili bir maddenin yer almadığı görülmektedir. Ancak silahlı çatışma sırasında özellikle sivillerin hedef olamayacağı açık bir şekilde belirtilmektedir. 1977 yılında kabul edilen Ek 1 Protokolü'nün 51. Maddesinde "Sivil halk ve bireysel olarak siviller, askerî operasyonlardan doğan tehlikelere karşı genel bir korumadan yararlanacaklardır" yer alan ifade ile 52. Maddede yer alan "Saldırılar sadece askerî hedeflerle sınırlı olacaktır" ifadede saldırının şekline bakılmaksızın hedefin içeriği açık bir şekilde sınırlandırılmıştır (Yamaner vd., 2009, ss. 213-215). Diğer taraftan, Savaş Hukuku Uzmanı Michael N. Schmitt ise bir diğer Savaş Hukuku Uzmanı olan Hays Parks'ın değerlendirmeleri temelinde yaptığı çalışmada suikast eyleminin haince öldürme eylemi olarak değerlendirilebileceğini ve Ek Protokolün 37. Maddesi'nde silahlı çatışma sırasında düşmana karşı "hainlik" eylemi gerçekleştirmenin yasak olduğunu belirtmektedir (Schmitt, 2021). Notre Dame Üniversitesi Hukuk Profesörü Mary Ellen O'Connell ise suikastları niteliğine, niyetine bakılmaksızın, her koşulda hukuka aykırı bir eylem olarak ele almıştır (O'Connell, 2024).

İsrail de kurulduğundan beri çeşitli amaçlarla hedefli öldürme ya da suikast yöntemini kullanmaktan çekinmeyen devletlerden biridir. Örneğin, İsrail 1948'de henüz bir devlet olarak ortaya çıkarken Birleşmiş Milletler (BM) müzakerecisi

Folke Bernadotte, ileride İsrail başbakanı da olacak olan Yitzhak Shamir'in de yer aldığı Lehi çetesi tarafından öldürülmüştür (Pletka, 2025). Eski bir CIA operasyon görevlisi olan Robert Baer, suikast düzenlemenin İsrail'in ulusal politikalarının bir parçası olduğunu belirterek İsrail'in bu tür eylemlere rahatlıkla başvurabildiğini işaret etmiştir (Younes, 2018).

Devletlerin düşman hedeflere yönelik suikast girişiminde bulunmalarının gerekçelerinden biri, yabancı hükümetler tarafından doğrudan yapılan saldırılar, planlanmış veya olası terör eylemleri gibi ulusal güvenliğe son derece zararlı sayılabilecek eylemlerin önlenmesidir (Richelson, 2002). Bu türden bir önleme eylemi doğrudan bir uyarı olmadığında, iki nedenden dolayı gerçekleştirilebilir: Bunlardan ilki uyarının her zaman garanti edilmediği bilgisi ile ilgilidir. İkincisi ise özellikle nükleer veya biyolojik silahların kullanımı söz konusu olduğunda caydırıcı bir başarısızlığın oldukça kapsamlı şekilde zarar verici sonuçlarının olmasıdır (Richelson, 2002). İsrail'in istihbarat ve karşı-istihbarat kabiliyetlerini kullanarak çevresindeki devletlerin nükleer programlarını tamamlamalarını engellemek için uyguladığı suikast saldırıları ulusal güvenliği tehdit edici olası gelişmelerin önlenmesine yönelik eylemler kategorisinde gösterilebilir.

Begin doktrini ile stratejik hedeflerini açıkça ortaya koyan İsrail, çevresinde nükleer silahların yayılmasını önlemek için nükleer programlarda önemli görevler üstlenen yetişmiş ve sorumlu personellerin hedefli olarak öldürülmeleri konusunda girişimler gerçekleştirmiştir. Bölgede nükleer programıyla İsrail için tehdit oluşturan ülkelerin başında Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak gelmekteydi. 1980'lerin başında askerî amaçlı kullanacağı düşüncesiyle Irak'ın nükleer programını durdurmak için İsrail'in başvurduğu yöntemlerden biri programda yer alan kilit personellerin hedeflenerek öldürülmesi olmuştur. Program dahilinde yer alan bazı Iraklı nükleer bilim insanları ülke dışındayken gizemli koşullar altında öldürülmüşlerdir. Bu durum Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in de dikkatini çekmiş olacak ki söz konusu nükleer bilim insanlarının Irak'tan ayrılmalarını yasaklayan bir uygulama çıkarmıştır (The death of a nuclear dream, 2006). Ancak alınan önlemlere rağmen Irak'ın nükleer çalışmalarında rol oynayan bazı isimler çeşitli nedenlerle şüpheli bir şekilde hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu ölümlerin arkasında her ne kadar İsrail sorumluluğu kabul etmese de İsrail istihbarat servisi Mossad'ın olduğu iddia edilmektedir (Peck, 2012). Bu saldırılar arasında Irak nükleer programında önemli bir pozisyonda görev yapan Mısırlı fizikçi Yahya al-Mashad ile inşaat mühendisi ve Irak'ın nükleer tesislerinin inşa edilmesi ile ilgili programda görev yapan Iraklı Abd al-Rahman Rasoul'un İsrail istihbaratı tarafından öldürülmeleri gösterilebilir (Bergman, 2018, ss. 343-361). Örneğin, İsrail istihbaratının hedefinde olan Al Mashad 1980 yılının Haziran ayında Paris'teki bir otel odasında kimi kaynaklara göre İsrail gizli servisi Mossad Ajanları tarafından dövülerek ya da bıçaklanarak öldürülmüştür (Bergman, 2010; Claire, 2004, s. 63). Nükleer proje için binaların inşasından sorumlu bir inşaat mühendisi olan Rasoul'un ise ölümünden sonra yapılan otopsi sonucunda vücudunda garip bir virüs tespit edilmiştir. Nitekim kendisi iddiaya göre zehirlenerek öldürülmüştür (Snider, 2020). Diğer taraftan, programda yer alan bir başka önemli bir isim olan Iraklı nükleer bilimci Salman Rashid al-Lami 9 Haziran 1981 tarihinde bilinmeyen bir virüs nedeniyle Cenevre'de ölü bulunmuştur (The death of a nuclear dream,

2006). Ancak Rashid al-Lami'nin ölümü ile İsrail arasında bir bağlantının olduğuna ilişkin resmî bir belge ya da açıklama bulunmasa da Bergman (2018, ss. 343-361) Lami'nin ölümünün arkasında İsrail gizli servisi Mossad'ın olduğunu iddia etmiştir.

Bununla birlikte, Irak'ın nükleer bilim insanlarına yönelik İsrail'in gerçekleştirdiği suikast eylemleri hedeflenen yetişmiş personelin öldürülmesi konusunda sonuç getirse de Bağdat Yönetimi'nin nükleer programını bu gelişmelerden dolayı sonlandırmasını sağlamamıştır. Ancak bu gelişmeye rağmen İsrail bu tür eylemlerine daha sonra bölgede bir başka tehdit unsuru olarak değerlendirilecek olan İran'ın nükleer programına zarar vermek amacıyla devam edecektir.

Bölgesel düzeyde İsrail'in kendisine karşı önemli bir tehdit olarak gördüğü İran'ın nükleer çalışmalarını engellemek için nükleer program ile ilgili bilim insanlarına karşı suikast yöntemini kullandığı söylenebilir (Patrikarakos, 2012, s. 269). 2002 yılında İranlı muhalif grup Ulusal Direniş Konseyi'nin İran'ın gizli nükleer faaliyetlerine dair yaptığı açıklamalarından sonra nükleer çalışmaları ile gündeme gelen İran'daki bazı bilim insanları İsrail'in arkasında olduğu düşünülen birtakım yöntemlerle öldürülmüşlerdir. Özellikle ABD ve AB'nin İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmaya yönelik diplomatik çabalarından istenilen sonucun alınamamasından sonra 2007 yılından bu yana nükleer programın ilerlemesine önemli katkılar sağlayabilecek İranlı bazı nükleer bilim insanları çeşitli nedenlerle hayatlarını kaybettiler. Bu ölümler ile ilgili İran özellikle İsrail'i sorumlu tutmuşur (Jedinia, 2020). Örneğin, 2012 yılında İran'ın Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisi'nde çalışan Mustafa Ahmedi Roşan adlı nükleer bilim insanı, Tahran'ın merkezinden işe giderken, yoldan geçen bir motosikletlinin aracına yerleştirdiği manyetik bir bomba ile öldürülmüştür (Patrikarakos, 2012, ss. 270-71). İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney ise nükleer fizikçinin öldürülmesinin sorumluluğunu ABD ve İsrail'e yüklemiştir ("İran intikam peşinde", 2012). Bu nükleer bilim insanlarından en önemlisi İran nükleer programında üst düzey pozisyonda yer alan Mohsen Fakhrizadeh 2021 yılında iddiaya göre İsrail istihbaratının düzenlediği saldırı sonucunda ölmüştür. Yapılan suikast eyleminde uydu aracılığı ile kontrol edilebilen ve "yapay zekâ" teknolojisine sahip bir silahın kullanıldığı belirtilmiştir ("İran: Muhsin Fahrizade, uydudan kontrol edilen yapay zekaya sahip silahla öldürüldü", 2020). Diğer taraftan, her ne kadar açık kaynaklarda (Atwood, 2020; TOI Staff, 2021) bu suikast eyleminin İsrail tarafından yapıldığı iddia edilse de İsrail resmî olarak bu iddiaları ne doğrulamakta ne de bu konuya ilişkin argümanları inkâr etmektedir (Jedinia, 2020). Ancak ABD yönetiminde yer alan üst düzey bir yetkili, söz konusu öldürme eyleminin arkasında İsrail olduğunu belirtilmiştir (Gunerigok, 2020).

Uluslararası hukuk nezdinde meşruluğu oldukça tartışmalı olan suikast ya da devlet destekli hedefli öldürme eylemi kapsamında nükleer bilim insanlarının öldürülmelerinin hukuki bir tasarruf olamayacağı da belirtilmelidir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki nükleer bilim insanları birer bilim insanı olarak sivil kategorisinde yer almaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere savaş durumunda dahi sivil insanların ne şekilde olursa olsun öldürülmeleri hukuk dışı bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası hukukun yanında haklı savaş teorisi

bağlamında ele alındığında da sivil bireyler olarak nükleer bilim insanlarının hedef olamamaktadır (Meisels, 2014, s. 208). Uluslararası insan hakları hukuku bağlamında değerlendirildiğinde ise İsrail'in, bu türden hedefleyerek öldürme eylemlerinde bilim insanlarının çok sayıda uluslararası düzenlemelerle kendilerine tanınan yaşam hakkını sadece ihlal etmekle kalmamakta, aynı zamanda açık bir şekilde diğer devletin toprak egemenliğiyle ilgili antlaşmaları da ihlal etmektedir (Brosius, 2013). Örneğin, Mohsen Fakhrizadeh'ın öldürülmesi üzerine Uluslararası Barolar Birliği İnsan Hakları Enstitüsü IBAHRI Eş Başkanı Michael Kirby AC CMG "Bağlam ne olursa olsun, devlet aktörleri tarafından işlenen hiçbir yargısız infaz hoş görülmemelidir. Bu tür eylemler uluslararası hukuka göre yasadışıdır ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6. Maddesi'ne göre 'kimse keyfi olarak hayatından mahrum bırakılamaz'" diyerek bu tür eylemlerin meşru olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir ("IBAHRI condemns extrajudicial killing of Iran's nuclear scientist, Mohsen Fakhrizadeh", 2020).

Diğer taraftan, 14 Haziran 2025 tarihinde İsrail Savunma Kuvvetleri'nin resmî X hesabından İran'a yönelik 2025 yılında gerçekleştirdiği saldırı ile ilgili yapılan bir paylaşımda "İran rejiminin nükleer silah programının geliştirilmesinden sorumlu 9 üst düzey bilim adamı ve uzmanın etkisiz hâle getirildiği" belirtilirken İsrail Savunma Kuvvetleri, "etkisiz hâle getirilen tüm bu bilim adamları ve uzmanlarının, İran'ın nükleer silahlarının geliştirilmesinde kilit rol oynayan kişiler olduklarını ve bu kişilerin elimine edilmesi ile rejimin kitle imha silahları elde etme kabiliyetine de önemli bir darbe vurulduğunu" ifade etmiştir. (Israel Defense Forces, 2025). Bu açıklamadan İsrail'in nükleer bilim insanların öldürülmesindeki haklı gerekçesi olarak bu insanların sivil olarak değerlendirilemeyecekleri çünkü nükleer silah üretimine katkı sağladıkları gösterilebilir. Ancak her ne kadar İran'a yönelik Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) tarafından yapılan denetimlerde birtakım uyumsuzluklar tespit edilmiş olsa da ("Atomic watchdog says Iran not complying with nuclear safeguards", 2025) uyumsuz olarak nitelendiren bu eylemler İran'ın nükleer enerji programını nükleer silahlanmaya yönlendirdiğini açık bir şekilde doğrular nitelikte değildir. Tahran Yönetimi de en azından bu çalışmanın yapıldığı sürece kadar nükleer silah üretimi niyetinde olmadığını, nükleer teknolojisini sadece barışçıl amaçlarla kullanmak istediğini defalarca dile getirmiştir. Örneğin, İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan BM Genel Kurul'a hitaben yaptığı konuşmada İran'ın hiçbir zaman nükleer bomba üretmeye çalışmadığı ve çalışmayacağını vurgulayarak söylemiştir ('Iran has never sought and will never seek to build a nuclear bomb,' President tells General Assembly, 2025). Bu bağlamda, İsrail'in bilim insanlarını öldürme eylemlerini meşrulaştırmak amacıyla ortaya koyduğu "düşmanlıkta yer aldıkları" iddiası İran'ın nükleer silah programına sahip olduğuna ya da nükleer silah elde etmeye çalıştığına dair söylemsel ifadeler ve eylemsel göstergeler ile desteklenmediğinden İsrail'in yaptığı bu öldürme eylemleri hukuksal bağlamda desteklenebilir bir nitelikte değildir. Konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunan Uluslararası Hukuk ve Uluslararası İlişkiler Uzmanı Richard Falk da Fakhrizadeh suikastı özelinde yaptığı açıklamada söz konusu öldürme eyleminin uluslararası ilişkilerde güç kullanımını düzenleyen kabul edilebilir herhangi bir teoriyle hukuksal ve siyasal düzeyde haklı olarak gerekçelendirilemeyeceğini ve bu

sürecin uluslararası boyutta emsal olarak değerlendirilmesinin oldukça olumsuz sonuçlara yol açacağını belirtmiş ve söz konusu nükleer bilim insanının böyle bir yöntem ile öldürülmesine dair eylemin BM İnsan Hakları Konseyi tarafından birçok kere koşulsuz olarak hukuka aykırı olarak "yargısız infaz" niteliğinde kınandığını ileri sürmüştür ("Murdering nuclear scientists does not prevent proliferation, a nuclear free Middle East does", 2020).

Bununla birlikte İran nükleer programı bu yapılan suikast eylemlerine rağmen yavaşlamış olsa da durdurulamamıştır. Ancak İsrail'in diplomasi dışında nükleer silahlanmayı durdurmaya yönelik eylemleri suikastlar ile sınırlı değildir. Nükleer programın ilerlemesinde rol oynayan yetişmiş personelin dışında nükleer materyallerin çeşitli yöntemler ile zarar görmesi de İsrail'in hedeflediği eylemler arasındadır.

Nükleer Tesislere Yönelik Sabotaj Eylemleri (Konvansiyonel ve Sibersabotaj Eylemleri)

İsrail'in düşman devletlerin nükleer faaliyetlerini durdurmak amacıyla uyguladığı hukuksal açıdan sorunlu bir başka eylem de kendi toprakları dışında yer alan nükleer tesislere ya da nükleer materyallere yönelik sabotaj eylemleridir.

Bu tesislerin değerlendirilmesi İsrail'in stratejik hedefleri açısından ele alındığında belirli yapıların ön plana çıktığı görülmektedir. Bir devletin nükleer silah geliştirebilmesi için öncelikle sahip olması gereken materyal silah amaçlı kullanabileceği nükleer yakıttır. Bomba yapımında kullanılabilecek bu yakıtlar ise zenginleştirilmiş uranyum (HEU) ve plütonyumdur. HEU'nun elde edilmesinde kullanılan yapı uranyum zenginleştirme tesisidir. Bomba yapımında kullanılan bir diğer yakıt olan plütonyum üretebilmek için de bir nükleer programda reaktör ile birlikte yeniden işleme tesisinin olması gerekmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, nükleer silah edinmeyi amaçlayan herhangi bir devletin nükleer programının yapısal olarak durdurulması için şu iki tesisten birinin ya da her ikisinin çalışır vaziyette inşa edilmelerinin engellenmesi gerekir: (a) bir uranyum zenginleştirme tesisi veya (b) hem bir plütonyum üretim reaktörü hem de kullanılmış yakıt yeniden işleme tesisi (Sloss, 2003, s. 43).

İsrail'in başka devletlerin nükleer tesis ya da malzemelerini kullanılamaz hâle getirmek amacıyla düzenlediği bu türden yöntemler konvansiyonel ve siber sabotaj eylemleri olarak ayrılabilir. Konvansiyonel yöntemlerde kastedilen espiyonaj, sahada görev yapan insan kaynaklı istihbarat ve karşı istihbarat unsurlarının kullanılması ile nükleer materyallerin kullanılamaz hâle getirilmesidir. Siber sabotaj ise gelişen teknolojilere bağlı olarak nükleer çalışmaların programsal düzlem üzerinden donanımsal olarak zarar görmelerine sebep olabilecek eylemleri içermektedir.

Bu türden eylemlerin meşruluğu ve yasallığı uluslararası hukukta tartışmalı bir konu (Haataja & Akhtar-Khavari, 2018; Tramazzo, 2023) olsa da bir başka ülkenin toprağında saldırı eylemi gerçekleştirmek hedefli öldürme fiilinde bahsedildiği gibi BM Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 4. fıkrasında belirtilen "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı gerek BM'nin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına

başvurmaktan kaçınırlar"(Birleşmiş Milletler Antlaşması, t.y.) ifadesine aykırı bir durum oluşturmaktadır.

İsrail'in konvansiyonel sabotaj eylemlerine Irak'ın nükleer programını durdurma çabaları dahilinde başvurduğu bilinmektedir. Nükleer programı çerçevesinde 1976 yılında Fransa ile nükleer iş birliği anlaşması yapan Irak'ın iki Fransız (Osirak) reaktörü satın alması Bağdat Yönetimi'nin nükleer çalışmalarını ne amaçla yürüttüğü konusunda İsrail açısından endişe yaratmıştır. Bunun nedeni Irak'ın Fransa'ya, yılda 150 kilogram plütonyum üretebilen bir gaz-grafit güç reaktörü için yaptığı talebin, elektrik üretimi veya sivil amaçlı kullanım için uygun olmamasıdır (Braut-Hegghammer, 2011, s. 108). Nükleer silahlanma amacıyla bu reaktörün kullanılabileceği düşüncesiyle hareket eden İsrail bu sevkiyatı engellemek için eyleme geçmiştir. Bu amaç doğrultusunda 6 Nisan 1979 tarihinde İsrail istihbaratı Irak'ın nükleer programını engellemek için reaktör çekirdeğinin inşa edildiği Toulon yakınlarındaki Le Seyne-sur-Mer'deki bir Fransız nükleer santralinin depolarına yönelik sabotaj eylemi gerçekleştirmiş ve böylece çekirdek imha edilmiştir (Black & Morris, 1991, ss. 333-334). Irak'ın nükleer programını en az 18 ay geciktirmiş olduğu düşünülen saldırının sorumluluğunu "French Ecological Group" adlı bir örgüt üstlenmiş olsa da şüpheler İsrail üzerinde yoğunlaşmıştır (Koven, 1979). Bununla birlikte, Stewart Steven (1981, s. XVII) yapılan sabotaj eyleminin Fransa ve Irak arasında yapılan nükleer anlaşmanın Irak'ın askerî amaçlı kullanımına hizmet edeceği düşüncesiyle anlaşmanın bozulma bahanesi yaratmak için Fransız istihbaratı tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmüş olsa da İsrail nükleer reaktöründe bir dönem görev yapmış İsrailli nükleer mühendis Micky Ron söz konusu sabotaj eyleminin İsrail tarafından gerçekleştirildiğini doğrulamıştır (Melman, 2021). Nitekim Bergman'ın da (2018) çalışmasında Fransa topraklarında yapılan sabotaj eyleminde Mossad'ın suikast timi olarak bilinen Bayonet Birimi'nin rol aldığını belirtmesi Ron'un ifadelerini destekler niteliktedir.

İsrail'in nükleer programını kullanarak nükleer silah geliştireceğini düşündüğü, bölgede yer alan ve tehdit olarak tanımladığı bir başka aktör olan İran da İsrail kaynaklı sabotaj eylemlerine siber düzeyde maruz kalmıştır. 2010 yılında Belarus'tan bir virüs firması daha sonra Stuxnet adı verilen bir bilgisayar solucan virüs keşfetmiştir. Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan bu bilgisayar virüsü İran'ın nükleer programına yönelik nükleer çalışmalarına zarar vermek amacıyla tasarlanmıştır (Çetinkaya & Terzi, 2024, s. 44). Endüstriyel kontrol sistemlerini (ICS) hedef alarak İran'ın nükleer programını sabote etmek için kullanılan virüs ile yapılan siber saldırının resmî olarak onaylanmasa da ABD ve İsrail kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Leyden, 2012). New York Times Gazetesi yazarı David Sanger da çalışmasında söz konusu saldırıda kullanılan solucan virüsün öncelikle ABD tarafından tasarlandığını ancak operasyonun İsrail ile birlikte yapıldığını belirtmiştir (Sanger, 2012). Stuxnet siber saldırısı ile İran'ın Buşehr nükleer santrali ve Natanz uranyum zenginleştirme tesislerinin zarar görmesinin hedeflendiği ileri sürülmektedir (Çetinkaya & Terzi, 2024, s. 47; Halliday, 2010). Yapılan saldırı ile özellikle İran'ın uranyum zenginleşme çalışmalarının etkilendiği söylenebilir. Saldırıda yaklaşık 1.000 santrifüj (toplam sayının yaklaşık %10'u) imha edilmiş ve bu sebeple İran'ın nükleer programı yaklaşık bir yıl gecikmiş ancak program tamamen durmamıştır (Kamiński, 2020, s. 68). Birçok yönden öncü bir eylem olan

Stuxnet saldırısı ile sibernetik araçların kullanılarak kritik tesislerdeki alt yapının kalıcı olarak ilk kez yok edilebileceği görülmüştür. Yapılan bu siber sabotaj saldırı eylemi ABD ve İsrail'in "Olimpiyat Oyunları" adı verilen ortak düzenledikleri bir operasyon bağlamında gerçekleşmiştir (Kamiński, 2020, s. 64).

Bu sabotaj eylemlerinin uluslararası hukuk bağlamında değerlendirmesi yapıldığında öncelikle bu eylemlerde devletlerin egemenlik haklarının korunması ve iç işlerine karışmama ilkelerinin ihlalinin söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin, İsrail, 1979 yılında Irak'a sevkiyatı planlanan nükleer malzemeleri barındıran ve Fransa topraklarında yer alan depoyu bombalayarak Fransa'nın egemenlik haklarına doğrudan müdahale etmiştir ("Seeking to thwart Iraq's nuclear programme Israel bombed French warehouse, book claims", 2021). Bu eylemde hukuksal olarak ihlal niteliğinde ele alınması gereken bir diğer husus da söz konusu sabotaj saldırısının başka ülke sınırları içerisinde düzenlenmesinin yanında sivil bir hedefe yönelik gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nitekim her ne kadar İsrail ve Fransa arasında savaş olmadığından konu dahilinde olmasa bile belirtmek gerekir ki sivil unsurların silahlı çatışmalarda dahi hedef olamayacakları Cenevre Sözleşmelerinin Ek Protokolün 52. Maddesi'nde "Sivil nitelikte mallar saldırı ya da misillemelere hedef olmayacaktır" ifadesi ile belirtilmiştir (Yamaner vd., 2009, s. 215).

İsrail'in İran'a ABD ile birlikte gerçekleştirdiği siber sabotaj eyleminde ise öncelikle Stuxnet olayının bir saldırı davranışı olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğinin açığa kavuşturulması gerekmektedir. Nitekim, bu konuya açıklık getirilmesi uluslararası hukuk çerçevesinde bir devletin diğer devletlerin içişlerine karışması, başka bir devlete karşı güç kullanımında ya da saldırgan eylemlerde bulunmasının uygun görülmemesi bakımından önem arz etmektedir. Uluslararası Hukuk Uzmanı David P. Fidler (Fidler, 2011) doktrin çerçevesinde bir olayın güç kullanımı veya silahlı saldırı teşkil edip etmediğini; kullanılan araçlara, verilen hasara, hasarın kapsamına, süreye, niyete ve olayı içinde bulunduğu koşullara bakılarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu kriterler çerçevesinde ele alındığında yapılan eylemin zarar verme amaçlı tasarlanan siber bir silah ile düzenlenen bir saldırı olduğu görülmektedir (Fidler, 2011, s. 57). Nitekim ABD ulusal güvenlik topluluğu, İran nükleer tesisine düzenlenen Stuxnet saldırısını bir siber savaş olayı olarak değerlendirmiştir (Richardson, 2011, s. 8). Alman Siber Güvenlik Uzmanı Ralph Langner da "Stuxnet'in fiziksel dünyadaki bir endüstriyel süreci yok etmeyi amaçlayan yüzde 100 yönlendirilmiş bir siber saldırı" olduğunu vurgulamaktadır (Clayton, 2010). Yol açtığı hasar ve yapılan siber sabotajın amacı göz önüne alındığında yapılan eylemin bir saldırı olarak değerlendirilmesi BM Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 4. Fıkrasında belirtilen kuvvet kullanma yasağının açıkça ihlal edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan, yapılan siber sabotaj eyleminin açık bir şekilde uluslararası hukukta yer alan bir saldırı eylemi ya da kuvvet kullanımı olarak nitelendirilemeyeceğini ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin, James A. Lewis siber saldırıların genel olarak kuvvet kullanma olarak değerlendirilemeyeceğini, kuvvet kullanımı olarak değerlendirilseydi 2007 yılında Rusya ya da Rusya bağlantılı grupların Estonya'ya yönelik gerçekleştirdiği siber saldırıda NATO, üyesini korumak için antlaşma gereği kabul edilen 5. maddeyi işletirdi diyerek siber saldırıların kuvvet kullanma

eylemi olarak değerlendirilmesini eleştirmiştir (Zetter, 2013). Ancak konuya dair daha sonra açıklama yapan NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargahı Siber Bölümünden Sorumlu Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tuğgeneral Christos Athanasiadis'in siber saldırılara ilişkin angajman kurallarının oluşmasından sonra Estonya'ya yapılan saldırının benzer şekilde günümüzde yapılacak olması durumunda NATO'nun etkili bir karşılık vereceğini belirtmesi (Bryan & Smith, 2018, s. 42) bilgi teknolojileri ve iletişim araçlarının kullanarak bir devletin diğer devlete siber uzay üzerinden zarar verici bir eylemde bulunmasının saldırı niteliğinde değerlendirilebileceğine işaret etmiştir.

Bununla birlikte her ne kadar İsrail'in karşı istihbarat ile siber kabiliyetlerine dayanarak gerçekleştirdiği bu tür operasyonel eylemler yapısal ve materyal temelinde nükleer çalışmalara zarar vermiş olsa da aktörlerin ne niyetle olursa olsun nükleer programlarını sürdürme konusunda kararlı yaklaşımlarından vazgeçmelerini sağlayamamıştır. Diğer taraftan, İsrail'in rakip aktörün nükleer çalışmalarını oldukça kapsamlı şekilde sonlandırabilecek daha kapsamlı saldırı eylemlerine başvurduğu da bilinmektedir.

Nükleer Tesislere Düzenlenen Önleyici Askerî Saldırılar

Bir devletin nükleer çalışmalarına en etkili zarar vermenin yöntemi programın işleyişinde temel oluşturan ana tesisleri etkisiz hâle getirmektir. Bu tesisler çalışmada daha önce de belirtilen nükleer yakıt döngüsünün tamamlanmasında kilit rol oynayan yapıları içermektedir. Diğer taraftan, bu tesislere yapılabilecek olası askerî bir saldırının bölgesel düzeyde radyoaktif bir yayılmanın oluşmaması için belirli bir zaman aralığında olması gerekmektedir (Sloss, 2003). Tüm bu parametreler çerçevesinde İsrail, düşman devletler olarak tanımladığı Irak, Suriye ve İran'a yönelik nükleer tesislerini imha etme amacıyla "önleyici" nitelikte saldırılar düzenlemiştir.

Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımının meşruluğu birtakım kısıtlamalar ve koşullar eşliğinde sorgulanmaktadır (Yüksel, 2024, s. 1159). Diğer taraftan, İsrail tarafından bu saldırıların meşru-müdafaa çerçevesinde değerlendirilebileceği ileri sürülse de yapılan bu eylemler uluslararası hukuk açısından oldukça tartışmalıdır. Örneğin, İsrail 2025 yılının Haziran ayında İran'a yönelik gerçekleştirilen saldırıyı olası nükleer tehdide yönelik meşru-müdafaa olarak nitelendirirken, Uluslararası Hukuk Uzmanı Matthias Goldmann da İsrail'e yönelik yakın zamanda bir tehdit olmadığını vurgulayarak bu eylemin meşru-müdafaa çerçevesinde düşünülemeyeceğini belirtmiştir (Schaer, 2025). Bununla birlikte saldırıya maruz kalan yapılar nükleer tesis olarak düşünüldüğünde söz konusu bombalama eylemlerinin her ne kadar İsrail taraf olmasa da 2 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin 1977 yılında kabul edilen Ek-1 Protokolü'nün 56. maddesinde belirtilen "(...) nükleer elektrik üretim tesisleri gibi tehlike arz eden unsurlar barındıran yapılar ya da tesisler, bir saldırının, buralardaki tehlikeli unsurların salıverilmesine ve sonuç olarak, sivil halk arasında ciddi kayıplara neden olacak durumlarda, askerî hedef teşkil etseler dahi saldırıya hedef olmayacaktır" (Yamaner vd., 2009, s. 217) ifadelerine de aykırı bir durum oluşturulduğu da belirtilmelidir.

İsrail'in gerçekleştirdiği bu tür askerî saldırılardan ilki 1981 yılında Irak'ın inşa hâlinde olan nükleer reaktörüne yönelik düzenlenmiştir. Irak'ın askerî amaçlı kullanacağı düşüncesiyle nükleer programını engellemek için çalışmada daha önceki kısımlarda yer alan çeşitli taktiksel yöntemlere başvuran İsrail, söz konusu nükleer programın durdurulmasına yönelik reaktörün imha edilmesi amacıyla 1981 yılının Haziran ayında Bağdat yakınlarında konumlanan nükleer tesis alanına operasyonel bir hava harekâtı düzenlemiştir (Operation Opera-– An Inside Look into one of the Most Infamous IDF Operations, 2023). ABD'nin sağladığı F-15 ve F-16 uçaklarını kullanarak İsrail'in Irak'ın Tuwaitha kentindeki Osirak nükleer araştırma reaktörüne yapılan ve "Opera Operasyonu" adıyla kodlanan saldırıda söz konusu tesis kısmen imha edilmiş ve saldırıda on Irak askeri ile bir Fransız mühendis hayatını kaybetmiştir(Israeli Attack on Iraq's Osirak 1981: Setback or Impetus for Nuclear Weapons?, 2021). Saldırının yapıldığı sırada tesis içerisinde radyoaktif materyalin bulunmaması çevresel kirlenmenin gerçekleşmesini önlemiştir. Bombalama sonucunda nükleer reaktör ciddi ölçüde hasar almıştır. Başta ABD olmak üzere birçok devlet yapılan saldırıyı kınarken İsrail saldırının Irak'ın olası nükleer tehdidini durdurmaya yönelik olduğunu iddia etmiştir (Shipler, 1981). Bununla birlikte reaktöre yapılan askerî saldırı ciddi ölçüde tesise hasar vermiş olsa da İsrail'in beklentilerinin aksine saldırılardan sonra Saddam Yönetimi'nin nükleer programını sürdürmeye çalıştığı, hatta bu saldırının Bağdat'ı nükleer çalışmalarını silahlanmaya yönlendirme konusunda daha motive ettiği de iddia edilmektedir (Braut-Hegghammer, 2011, ss. 131-132).

İsrail'in algıladığı nükleer tehditlere yönelik gerçekleştirdiği bir başka askerî saldırı ise 2007 yılında Suriye'nin başkenti Şam yakınlarında yer alan Al-Kibar nükleer tesisini imha etmek amacıyla yapılmıştır ("Israel admits striking suspected Syrian nuclear reactor in 2007", 2018). New York Times gazetesinden David Sanger ve Mark Mazzetti'nin haberine göre İsrail'in düzenlediği hava saldırısının hedefinde olan tesisin Kuzey Kore'nin nükleer silah yakıtı stokunu oluşturmak için kullandığı reaktörden esinlenerek kısmen inşa edilmiş bir nükleer reaktör olduğu iddia edilmektedir. Nitekim istihbarat raporlarına erişimi olan Amerikalı ve yabancı yetkililere göre de bu hava saldırısına maruz kalan bu tesis Kuzey Kore'nin nükleer silah yakıtı stokunu elde etmek için inşa ettiği reaktörden esinlenerek tasarlanmıştır (Sanger & Mazzetti, 2007). Suriye yönetimi, İsrail tarafından yok edilen tesisin nükleer program dahilinde bulunan bir tesis olduğunu inkâr etse de Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından yapılan çalışmalara istinaden bombalanan yapının olası bir nükleer reaktör olduğu dönemin UAEK Direktörü Yukiya Amano'nun 2011 yılında yaptığı açıklamada belirtilmiştir ("Syria 'very likely' had an unreported nuclear plant, UN agency chief says", 2011).

İsrail'in kendisine yönelik nükleer tehlikeleri yok etmek amacıyla gerçekleştirdiği saldırıların hedefinde yer alan bir diğer ülke de İran olmuştur. İran'ın nükleer çalışmalarını durdurmak için çalışmada da üzerinde durduğumuz nükleer bilim insanlarının öldürülmeleri, siber sabotaj saldırıları gibi birçok tartışmalı eylemin İran'ın nükleer çalışmalarının engellenmesi konusunda yeterli gelmemesinden dolayı İsrail İran'ın nükleer tesislerine doğrudan askerî saldırı düzenlemeyi hedeflemiştir. Nitekim 2025 yılının Haziran ayında İran ile yaşanan çatışmada

özellikle İran'ın nükleer tesisleri hedef alınmıştır. İsrail'in saldırı düzenlediği bu tesisler arasında İran'ın nükleer programında önemli bir yapı olan ve nükleer yakıtın önemli bir kısmının üretildiği Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi, İsfahan'daki bir nükleer araştırma merkezi ve oldukça korunaklı bir şekilde inşa edilen Fordov'daki nükleer yakıt zenginleştirme tesisinin bulunduğu bölge yer almaktadır (Beaumont, 2025). Bu hedeflerin etkisiz hâle getirilmesi konusunda İsrail'in yakın müttefiki olarak ABD'nin de bu saldırılarda İsrail'e destek verdiği görülmüştür (ABD, İran'da nükleer tesisleri vurdu, 2025). Nitekim ABD ordusu Fordov, Natanz ve İsfahan'daki İran'ın nükleer tesislerine yönelik hava saldırıları düzenlemiştir (Ravid, 2025). Nükleer tesislere yönelik saldırılara dair açıklama yapan İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, söz konusu saldırıları İsrail halkının ikinci bir Holokost yaşamaması için gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. (Benjamin Netanyahu, 2025). Diğer taraftan, saldırılardan ciddi etkilenen İran ise nükleer programı dahilinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdüreceğini beyan etmiştir. ("Iran's FM says nuclear enrichment will continue, but open to talks", 2025).

İsrail'in Irak, Suriye ve İran'a karşı nükleer tesislerine yönelik gerçekleştirdiği bu askerî saldırıları, kendi ülkesini korumak amacıyla gerekçelendirdiği görülmektedir. İsrail Yönetimi 1981 yılında Irak'a yönelik düzenlediği saldırıdan sonra yaptığı resmî açıklamada "(...) Irak'ta atom bombası yapımına karşı kendimizi savunmak zorunda kaldık; Irak da bunu İsrail'e ve nüfus merkezlerine karşı kullanmaktan çekinmeyecekti (...) Bu nedenle, İsrail Hükümeti halkımızın güvenliğini sağlamak için daha fazla gecikmeden harekete geçmeye karar verdi. (...) İsrail vatandaşlarını zamanında ve elimizdeki tüm imkanlarla savunacağız" ifadelerini kullanmıştır ("Israeli and Iraqi Statements on Raid on Nuclear Plant", 1981). 2007 yılında Suriye'ye yönelik gerçekleştirilen saldırı ile ilgili olarak da Savunma Bakanı Yisrael Katz 2018 yılında sosyal medya üzerinden yaptığı açıklamada 2007'de gerçekleştirilen saldırının İsrail'in varlığını tehdit eden İran gibi ülkelerin nükleer silaha sahip olmasına asla izin vermeyeceğine dair açık bir mesaj niteliğinde olduğunu belirtmiştir (X'te Israel Katz, 2018). Bu açıklama ile İsrail'in aynı zamanda 2007 yılında gerçekleşen bu saldırı eylemini de 11 yıl sonra resmî olarak kabul etmiş olduğu da söylenebilir. Benzer söylemlerin İsrail Hükümeti tarafından 2025 yılı haziran ayında İran'a yönelik gerçekleştirilen saldırılar için de kullanıldığı görülmektedir. 13 Haziran 2025 tarihinde yapılan askerî saldırıya dair açıklamalarda bulunan Başbakan Netanyahu bu saldırının İsrail'in güvenliğini koruyacağını belirtmiştir. Bu çerçevede İsrail'in bu saldırıları uluslararası hukuk bağlamında meşru bir zemine oturtma çabasıyla "önleyici meşru müdafaa" ile gerekçelendirdiği iddia edilebilir (Israeli Prime Minister Netanyahu Announces Attack on Iran, June 2025", 2025).

BM bünyesinde yer alan her devletin meşru müdafaa yolu ile kuvvet kullanım hakkı BM Sözleşmesinin 51. Maddesi ile güvence altına alınmıştır. Söz konusu maddede yer alan "İşbu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birine karşı silahlı bir saldırı olması hâlinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için gerekli önlemleri alıncaya kadar, bu üyenin bireysel veya toplu meşru müdafaa hakkını zedelemez" ifade ile devletlerin meşru müdafaa hakkının sadece silahlı bir saldırı olması hâlinde

kullanabileceği belirtilmiştir (Birleşmiş Milletler Antlaşması, t.y.). Bu kapsamda İsrail'in kendi güvenliğini koruma sebebiyle başka bir devlete yönelik askerî saldırı düzenlemesi hukuka uygun bir eylem olarak görülemez. Nitekim İsrail'in 1981 yılında Irak'ın nükleer tesisine yönelik gerçekleştirdiği hava saldırısından sonra derhal toplanan BM Güvenlik Konseyi 487 Nolu aldığı kararda "İsrail'in Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni ve uluslararası davranış normlarını açıkça ihlal eden askerî saldırısını şiddetle kınanması ve İsrail'i gelecekte bu tür eylemlerden veya tehditlerden kaçınmaya çağrılması"(Resolution 487, 1981) yapılan eylemin BM sözleşmesine uygun olmayan bir niteliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Ancak İsrail'in çevresindeki devletlere yönelik gerçekleştirdiği bu kuvvet kullanımı durumlarında vurguladığı husus "önleyici" bir niyetinin olmasıdır. Irak, Suriye ve İran'ın ellerindeki kabiliyetleri kullanarak nükleer bomba elde edecekleri ve bu nükleer silahları İsrail'e karşı kullanacakları beklentisi ile İsrail bu devletlerin tesislerine askerî operasyon düzenlemiştir. BM Sözleşmesi'nde doğrudan yer almayan önleyici meşru müdafaa, uluslararası sistemde kendiliğinden ortaya çıkan uluslararası örf ve âdet hukuku çerçevesinde devletlere tanımlanmış bir haktır (Değdaş, 2018, s. 31). 1837 yılında ABD ve İngiltere arasında yaşanan Caroline Olayı üzerine formüle edilen önleyici meşru müdafaa doktrininde bir devletin bu gerekçe ile kuvvet kullanımında bulunması için kendi topraklarına karşı silahlı bir saldırıya maruz kalmış olma koşulu aranmaz. Buna karşın, daha az bir önlemin yeterli olmayacağı yakın bir saldırıya karşılık verdiğini gösterebilmesi yeterlidir (Pogany, 1981, s. 416). Bu çerçevede İsrail'in askerî saldırı eylemleri değerlendirildiğinde olası nükleer silah geliştirilmesinin engellenmesi amacıyla düzenlenen bu saldırıların yakın bir zamandaki bir saldırı tehdidine karşı olmadıklarından yine hukuk dışı nitelikte oldukları söylenebilir.

Sonuç

1960'ların sonlarına doğru nükleer güce sahip olduğu düşünülen İsrail, bölgede nükleer vuruş gücüne sahip ilk ve tek devlet olarak değerlendirilmektedir. İsrail'in o tarihlerden itibaren nükleer güç konusunda tekel olmayı sürdürme çabaları en temel güvenlik politikalarından birini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda uyguladığı iki stratejik anlayıştan biri İsrail'in nükleer silaha sahip olduğunu açık bir şekilde beyan etmek yerine belirsizlik politikası izleyerek nükleer kapasiteye ulaştığını resmî olarak ne kabul ne de inkâr etmesidir. Bu belirsizlik yaklaşımı, İsrail'e caydırıcılık gücü sağlarken nükleer silahlanma konusunda bölgedeki diğer aktörler için de teşvik edici nitelik olarak değerlendirilmemektedir.

Bulunduğu bölgede İsrail'in nükleer silahlanma konusundaki üstünlüğünü sürdürmeye dair ortaya koyduğu diğer önemli anlayış da düşman olarak tanımladığı çevre ülkelerin nükleer silahlanma çalışmalarını engellenmesine dair aktif bir eylem planı içerisinde olmasıdır. Bu bağlamda, İsrail, nükleer silahlanmaya evrilebilme olasılığını düşünerek düşman aktörlerin her türlü nükleer faaliyetlerine zarar vermek amacıyla çeşitli eylemler gerçekleştirmektedir. İsrail'in uyguladığı uluslararası düzenin temel normlarını ihlal eder nitelikte bu tür zorlayıcı eylemler ve bu eylemlerin uluslararası hukuk bağlamında meşruiyetlerinin incelenmesi bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

İsrail'in nükleer düzeyde elde ettiği stratejik üstünlüğünü korumak için uyguladığı bu eylemler arasında hedef ülkenin nükleer programında yer alan önemli bilim adamlarının suikast girişimleriyle öldürülmeleri, nükleer faaliyetlerin sürdürülmesi amacıyla inşa edilen yapılara yönelik sabotaj eylemleri, gelişen teknolojik unsurların kullanılması ile gerçekleştirilen siber saldırı faaliyetleri ve kapsamlı bir imha amacını güden askerî operasyonlar yer almaktadır. Uluslararası toplumun temel aktörü olan devletlerin egemenlik anlayışlarının ihlal edildiği bu faaliyetlerin bir kısmı İsrail tarafından inkâr edilirken bir kısmı da resmî olarak kabul edilmektedir.

İsrail, uluslararası hukuk normları ile uyuşmayan bu tür saldırı eylemlerini meşru bir zemine oturtma çabası içerisinde, bu girişimlerini ulusal güvenliğini sağlamak, bekasını korumak amacıyla yaptığını belirterek gerekçelendirmektedir. Bu gerekçelendirmenin altında ise saldırı düzenlediği ülkeler olan Suriye, Irak ve İran'in nükleer silah programlarına sahip oldukları ve bu çalışmalar neticesinde elde ettikleri nükleer kabiliyetler ile İsrail halkına ikinci bir soykırım yaşatacaklarına dair bir beklenti yer almaktadır. Ancak bu durum hukuksal bağlamda ele alındığında belirtilmelidir ki gayri nizami ve operasyonel nitelikte nükleer faaliyetlerine yönelik saldırıya maruz kalan bu devletler, uluslararası nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik oluşturulan rejimin yapıtaşı niteliğinde olan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NPT) "nükleer silaha sahip olmayan devlet" statüsünde taraf olarak Antlaşma'nın 2. maddesi kapsamında hiçbir şekilde nükleer silahları doğrudan ya da dolaylı olarak devralmamayı, üretmemeyi ve elde etmemeyi taahhüt etmişlerdir. Diğer taraftan İsrail, NPT'nin bir parçası olmayı kabul etmeyerek söz konusu antlaşmaya hiçbir şekilde taraf olmamıştır (*Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons* [NPT], t.y.). Bununla birlikte kapsamlı askerî operasyona maruz kalarak tesisleri bombalanan bu devletler bu eylemlerden sonra da nükleer çalışmalarının barışçıl olduğuna dair tutumlarını politikaları ve söylemleriyle ortaya koymuşlardır. Örneğin, İsrail'in 1981 yılındaki saldırısından sonra BM Güvenlik Konseyi'ne açıklamalarda bulunan Irak Dışişleri Bakanı Sa'adun Hammadi, İsrail'in nükleer silaha sahip olduğunu belirtirken Irak'ın da NPT'nin gerektirdiği şekilde, tüm nükleer faaliyetlerinin UAEK ile imzalanan anlaşma çerçevesinde denetim altında olduğunu ifade etmiştir (Hammadi, 1981, ss. 1-6). Suriye'nin Viyana'daki BM Daimî Büyükelçisi Bassam Sabbagh da 2018 yılında yaptığı konuşmada Suriye'nin NPT antlaşmasına katılan ilk ülkelerden biri olduğunu nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının taahhüt edilen bu antlaşmaya bağlı kaldığını ve kalmaya devam edeceğini söylemiştir. İran'ın da söylemlerinde nükleer enerjiyi sadece barışçıl olarak kullanma niyetinde olduğu yer almaktadır. Nitekim nükleer silahların kullanımının dini açıdan da uygun olmadığı Dini Lider Hamaney'in fetvası ile de belirtilmiştir. ("Tehran stands by Leader's fatwa banning nuclear weapons", 2025).

Diğer taraftan, devletlerin nükleer çalışmalarında uyumsuzluk olduğuna dair birtakım şüphelerin oluşması öncelikle o devlete karşı herhangi bir saldırı eyleminin gerçekleştirilmesini gerektirmemektedir. Uluslararası hukuk normlarını ihlal eder nitelikteki bu eylemler kurala dayanan uluslararası düzene zarar verirken aynı zamanda nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik

ortaya konan uluslararası çabaların işlemesini de aşındırmaktadır. İsrail'in Irak'a yönelik askerî saldırısından sonra BM Güvenlik Konseyi'nin *Resolution 487* kararında da "Söz konusu saldırının, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine Dair Anlaşma'nın temelini oluşturan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun tüm güvenlik denetimleri rejimine ciddi bir tehdit oluşturmaktadır" ifadesine yer verilmiştir (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi [BMGK], 1981).

Son olarak belirtmek gerekir ki İsrail'in bölgedeki farklı aktörlere karşı ortaya koyduğu bu agresif eylemler aktörlerin nükleer faaliyetlerini kimi zaman tamamen durduramasa da ciddi zarar vermiştir. Diğer bir ifadeyle, yaklaşık 50 yıldan fazladır İsrail, bölgedeki nükleer hegemonyasını sürdürmesinde bu tür faaliyetlerin katkısı göz ardı edilemeyecek niteliktedir. Bu bağlamda, her ne kadar bu tür zarar verici uygulamalar hukuki meşruiyet açısından son derece sorunlu görünse de İsrail'in bölgede varlığını sürdürmek, güvenliğini artırmak ve hareket alanını genişletmek amacıyla uygun koşulların oluşması durumunda nükleer silahların bölgede düşman aktörler tarafından elde edilmemesi amacıyla bu tür zorlayıcı ve önleyici eylemleri uygulamaya devam edeceği beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

ABD, İran'da nükleer tesisleri vurdu. (2025, Haziran 22). BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/articles/cwyq87nvl4zo

Atomic watchdog says Iran not complying with nuclear safeguards. (2025, Haziran 12). UN News. *https://news.un.org/en/story/2025/06/1164291*

Atwood, K. (2020, Aralık 2). *US official says Israel was behind assassination of Iranian scientist*. CNN. https://www.cnn.com/2020/12/02/politics/iran-scientist-israel-assassination-us

Barrett, L. G. (2025, Haziran 15). What Israel wants is a monopoly of control over nuclear weapons - By Readers of The National. *The National*. https://www.thenational.scot/news/world/25240595.israel-wants-monopoly-control-nuclear-weapons/

Beaumont, P. (2025, Haziran 15). What has Israel hit in Iran and how has Iran responded? *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2025/jun/13/what-has-israel-hit-in-iran-and-who-were-the-generals-and-nuclear-scientists-killed

Benjamin Netanyahu: Operation Rising Lion prevented Iranian nuclear Holocaust. (2025, Haziran 15). *The Jerusalem Post*. https://www.jpost.com/israel-news/article-857838

Bergman, R. (2010). Killing the killers. *Newsweek*. https://www.newsweek.com/killing-killers-69081

Bergman, R. (2018). *Rise and kill first: The secret history of Israel's targeted assassinations*. Random House.

Birleşmiş Milletler Antlaşması. (t.y.). United Nations Türkiye. https://turkiye.un.org/tr/33499-birle%C5%9Fmi%C5%9F-miletler-antla%C5%9Fmas%C4%B1 adresinden 27.07.2025 tarihinde erişildi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi [BMGK]. (1981, 19 Haziran). *Resolution 487* (S/RES/487). https://digitallibrary.un.org/record/22225

Black, I., & Morris, B. (1991). *Israel's secret wars: A history of Israel's intelligence services*. Grove Weidenfeld.

Braut-Hegghammer, M. (2011). Revisiting Osirak: Preventive attacks and nuclear proliferation risks. *International Security*, *36*(1), 101-132.

Brosius, R. (2013). Killing outside the law: The case of Israel's policy of assassinating Iranian nuclear scientists. *Law School Student Scholarship. Student Works. 89.* https://scholarship.shu.edu/student_scholarship/89

Bryan, E. D., & Smith, H. A. (2018). North Atlantic Treaty Organization: Challenges to collective defense in cyberspace. *American Intelligence Journal*, *35*(2), 42-45.

Claire, R. W. (2004). *Raid on the Sun: Inside Israel's Secret Campaign that Denied Saddam the Bomb*. Broadway Books.

Clayton, M. (2010, Eylül 21). Stuxnet malware is "weapon" out to destroy … Iran's Bushehr nuclear plant? *Christian Science Monitor*. https://www.csmonitor.com/USA/2010/0921/Stuxnet-malware-is-weapon-out-to-destroy-Iran-s-Bushehr-nuclear-plant

Cohen, A. (1998). *Israel and the Bomb*. Columbia University Press.

Cohen, A. (2011). Israel's Nuclear Future: Iran, Opacity, and the Vision of Global Zero. In C. M. Kelleher & J. Reppy (Eds.), *Getting to Zero the path to nuclear disarmament.* (pp. 187-205). Stanford Security Studies.

Cohen, A., & Burr, W. (2016, Aralık 8). What the U.S. government really thought of Israel's apparent 1979 nuclear test. *Politico Magazine*. https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/1979-vela-incident-nuclear-test-israel-south-africa-214507

Cohen, A., & Miller, M. (2010). Bringing Israel's bomb out of the basement. *Foreign Affairs*, *89*(5), 30-44.

Çetinkaya, Ş., & Terzi, S. (2024). Analysing the effects of cyber security on national security from a realist perspective: "Stuxnet" example. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, *26*(1), 38-51. https://doi.org/10.54627/gcd.1443278

Değdaş, U. C. (2018). Uluslararası hukukta önleyici meşru müdafaa hakkı. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *4*(6), 21-40.

Fidler, D. P. (2011). Was Stuxnet an act of war? Decoding a cyberattack. *IEEE Security and Privacy*, *9*(4), 56-59. https://doi.org/10.1109/MSP.2011.96

Gunerigok, S. (2020, Aralık 3). *US official: Israel behind Iranian scientist's killing*. Anadolu Agency. https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-security/us-official-israel-behind-iranian-scientists-killing/31198

Haataja, S., & Akhtar-Khavari, A. (2018). Stuxnet and international law on the use of force: An informational approach. *Cambridge International Law Journal*, 7(1), 99-121. https://doi.org/10.4337/cilj.2018.01.05

Halliday, J. (2010, Eylül 24). Stuxnet worm is the "work of a national government agency". *The Guardian*. https://www.theguardian.com/technology/2010/sep/24/stuxnet-worm-national-agency

Hammadi, S. (1981). *The Israeli aggression against the peaceful nuclear installations in Iraq: Statement made by Dr. Sa'adoun Hammadi, Minister for Foreign Affairs of Iraq, before the Security Council, 12 June 1981*. Republic of Iraq, Ministry of Foreign Affairs. http://archive.org/details/TheIsraeliAggressionAgainstThePeacefulNuclearInstallationsInIraq

IBAHRI condemns extrajudicial killing of Iran's nuclear scientist, Mohsen Fakhrizadeh. (2020, Aralık 3). International Bar Association. https://www.ibanet.org/article/e60e1f31-47b3-433a-b009-fc91df00f44c

'Iran has never sought and will never seek to build a nuclear bomb,' President tells General Assembly. (2025, Eylül 24). UN News. *https://news.un.org/en/story/2025/09/1165935*

Iran's FM says nuclear enrichment will continue, but open to talks. (2025, Temmuz 22). Al Jazeera. *https://www.aljazeera.com/news/2025/7/22/irans-fm-says-nuclear-enrichment-will-continue-but-open-to-talks*

Israel admits striking suspected Syrian nuclear reactor in 2007. (2018, Mart 21). BBC. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43481803

Israel Defense Forces [@IDF]. (2025, Haziran 14). *ELIMINATED: 9 senior scientists and experts responsible for advancing the Iranian regime's nuclear weapons program. All of the eliminated scientists...*[Tweet]. X. https://x.com/IDF/status/1933830006557286549

Israeli and Iraqi statements on raid on nuclear plant. (1981, Haziran 9). The New York Times. *https://www.nytimes.com/1981/06/09/world/israeli-and-iraqi-statements-on-raid-on-nuclear-plant.html*

Israeli attack on Iraq's Osirak 1981: Setback or ımpetus for nuclear weapons? (2021, Haziran 7). National Security Archive. *https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/iraq-nuclear-vault/2021-06-07/osirak-israels-strike-iraqs-nuclear-reactor-40-years-later*

Israeli, O. (2015). Israel's nuclear amimut policy and its consequences*. Israel Affairs, 21(4), 541-558.*

Israeli Prime Minister Netanyahu announces attack on Iran, June 2025. (2025, Haziran 18). CIE*. https://israeled.org/prime-minister-netayahus-address-to-the-nation-on-the-war-with-iran/*

İçöz, E. (2023). Nükleer silahsızlanma rejiminin ilk anomalisi: İsrail ve nükleer belirsizlik stratejisi. İçinde H. Aras & K. Süvari (Eds.), *Uluslararası Sistemin Nükleer Güçleri: Bombaya Sahip Olmak* (ss. 205-245). Nobel Akademik Yayıncılık.

İran intikam peşinde. (2012, Ocak 14). *Milliyet Gazetesi*. https://www.milliyet.com.tr/dunya/iran-intikam-pesinde-1488697

İran: Muhsin Fahrizade, uydudan kontrol edilen yapay zekaya sahip silahla öldürüldü. (2020, Aralık 7). BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55211243

Jedinia, M. (2020, Aralık 3). *History of assassinations of Iran's top nuclear scientists*. Voice of America. https://www.voanews.com/a/extremism-watch_history-assassinations-irans-top-nuclear-scientists/6199135.html

Katz, Israel [@Israel_Katz]. (2018, Mart 21). *The courageous decision of the Israeli government almost 11 years ago to destroy the nuclear reactor in Syria and the...* [Tweet]. X. *https://x.com/Israel_katz/status/976367830156431360*

Kamiński, M. A. (2020). Operation "Olympic Games" cyber-sabotage as a tool of American intelligence aimed at counteracting the development of Iran's nuclear programme. *Security and Defence Quarterly*, *29*(2), 63-71. https://doi.org/10.35467/sdq/121974

Koblentz, G. (2011). *Coercive nonproliferation: Israel's use of coercive diplomacy to prevent the proliferation of weapons of mass destruction*. APSA 2011 Annual Meeting Paper [Conference Paper]. https://ssrn.com/abstract=1900518

Koven, R. (1979, Nisan 7). Bombs damage French plant making reactors for Iraq. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/04/07/bombs-damage-french-plant-making-reactors-for-iraq/3f61ca4c-98eb-4ff4-b930-c935b02cf794/

Kristensen, H. M., & Korda, M. (2022, Ocak 17). Nuclear notebook: Israeli nuclear weapons, 2022. *Bulletin of the Atomic Scientists*. https://thebulletin.org/premium/2022-01/nuclear-notebook-israeli-nuclear-weapons-2022/

Kristensen, H. M., & Korda, M. (2024). *World nuclear forces*. Stockholm International Peace Research Institute. https://www.sipri.org/yearbook/2024/07

Leyden, J. (2012, Haziran 1). *US officials confirm Stuxnet was a joint US-Israeli op*. The Register. https://www.theregister.com/2012/06/01/stuxnet_joint_us_israeli_op/

Lobell, S. E. (2020). Why Israel launched a preventive military strike on Iraq's nuclear weapons program (1981): The fungibility of power resources. *Journal of Strategic Studies*, 319-344. https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1837116

Melman, Y. (2021, Haziran 13). *Israeli nuclear engineer confirms: The Mossad sabotaged Iraqi nuclear equipment on French soil*. Haaretz. https://www.haaretz.com/israel-news/2021-06-13/ty-article/.premium/israeli-nuclear-engineer-the-mossad-sabotaged-iraqi-nuclear-equipment-in-france/0000017f-f234-d487-abff-f3fe40c40000

Melzer, N. (2008). *Targeted killing in International Law*. Oxford University Press.

Meisels, T. (2014). Assassination: Targeting nuclear scientists. *Law and Philosophy*, *33*(2), 207-234.

Murdering nuclear scientists does not prevent proliferation, a nuclear free Middle East does. (2020, Aralık 6). Global Justice in the 21st Century. https://richardfalk.org/2020/12/06/3314/

O'Connell, M. E. (2024, Ağustos 6). *Assassination is always unlawful - regardless of who is killed and on whose orders*. The Conversation. http://theconversation.com/assassination-is-always-unlawful-regardless-of-who-is-killed-and-on-whose-orders-236004

Operation Opera––An inside look into one of the most ınfamous IDF operations. (2023, Haziran 7). The Israel Defense Forces (IDF). https://www.idf.il/en/articles/2023/operation-opera-an-inside-look-into-one-of-the-most-infamous-idf-operations/

Patrikarakos, D. (2012). *Nuclear Iran: The birth of an atomic state*. I.B. Tauris.

Peck, D. (2012, Ocak 12). The long tradition of killing Middle Eastern nuclear scientists. *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/01/the-long-tradition-of-killing-middle-eastern-nuclear-scientists/251338/

Pogany, I. (1981). The destruction of Osirak: A legal perspective. *The World Today*, *37*(11), 413-418.

Pletka, D. (2025, Temmuz 31). Why does Israel keep assassinating Iranian officials? Because it works. *Foreign Policy*. https://foreignpolicy.com/2022/06/29/iran-irgc-assassinations-israel-targeted-killing-nuclear/

Prime Minister of Israel [@IsraeliPM]. (2025, Haziran 13). *Prime Minister Netanyahu: "Moments ago, Israel launched Operation Rising Lion, a targeted military operation to roll back the Iranian threat...* [Tweet]. X. https://x.com/IsraeliPM/status/1933329728246534596

Ravid, B. (2025, Haziran 22). *U.S. enters Israel's war against Iran*. Axios. https://www.axios.com/2025/06/21/us-strike-iran-nuclear-israel-trump

Reid, S. A. (2023, Ekim 17). How the U.S. issued its first ever order to assassinate a foreign leader. *Politico*. https://www.politico.com/news/magazine/2023/10/17/patrice-lumumba-congo-washington-00121755

Reiter, D. (2005). Preventive attacks against nuclear programs and the "success" at Osiraq. *The Nonproliferation Review*, *12*(2), 355-371.

Richardson, J. (2011). Stuxnet as cyberwarfare: Applying the law of war to the virtual battlefield. *UIC John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, *29*(1), 1-27.

Richelson, J. T. (2002). When kindness fails: Assassination as a national security option. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, *15*(2), 243-274.

Sanger, D. E. (2012). *Confront and conceal: Obama's secret wars and surprising use of American power*. Crown Publishers.

Sanger, D. E., & Mazzetti, M. (2007, Ekim 14). Israel struck syrian nuclear project, analysts say. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2007/10/14/washington/14weapons.html

Schaer, C. (2025, Haziran 18). *Israel's Iran attack sparks legal debate*. DW. https://www.dw.com/en/israel-iran-attack-legality-international-law/a-72952324

Seeking to thwart Iraq's nuclear programme Israel bombed French warehouse, book claims. (2021, Haziran 14). Middle East Monitor. https://www.middleeastmonitor.com/20210614-seeking-to-thwart-iraqs-nuclear-programme-israel-bombed-french-warehouse-book-claims/

Sharon, J. (2025, Haziran 19). *Do Tehran's nuclear program and terror proxies legally justify Israel's attack?* The Times of Israel. https://www.timesofisrael.com/do-tehrans-nuclear-program-and-terror-proxies-legally-justify-israels-attack/

Shipler, D. K. (1981, Haziran 9). Israeli jets destroy Iraqi atomic reactor; attack condemned by U.S. and Arab nations. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/1981/06/09/world/israeli-jets-destroy-iraqi-atomic-reactor-attack-condemned-us-arab-nations.html

Schmitt, M. N. (2021, Ekim 15). Assassination in the law of war. *Lieber Institute West Point*. https://lieber.westpoint.edu/assassination-law-of-war/

Sloss, D. (2003). Forcible arms control: Preemptive attacks on nuclear facilities. *Chicago Journal of International Law*, *4*(1), 39-57.

Snider, T. (2020, Ekim 26). *Covert strikes against Iran recount Israeli campaign against Iraq*. Mondoweiss. https://mondoweiss.net/2020/10/covert-strikes-against-iran-recount-israeli-campaign-against-iraq/

Snyder, J. C. (1983). The road to Osiraq: Baghdad's quest for the bomb. *Middle East Journal*, *37*(4), 565-593.

Steven, S. (1981). *The spymasters of Israel*. Ballantine Books.

Syria 'very likely' had an unreported nuclear plant, UN agency chief says. (2011, Haziran 6). UN News. https://news.un.org/en/story/2011/06/377512

Talbot, B. (2023). Israel's begin doctrine: Preventive strike tradition and Iran's nuclear pursuits. *Æther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower*, *2*(4), 7-21.

Tamsett, J. (2004). The Israeli bombing of Osiraq reconsidered: Successful counterproliferation? *The Nonproliferation Review*, *11*(3), 70-85.

Tehran stands by Leader's fatwa banning nuclear weapons: Parliament. (2025, Temmuz 13). *Tehran Times*. https://www.tehrantimes.com/news/515569/Tehran-stands-by-Leader-s-fatwa-banning-nuclear-weapons-Parliament

The death of a nuclear dream. (2006, Haziran 7). Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2006/6/7/the-death-of-a-nuclear-dream

TOI Staff. (2021, Eylül 18). *Mossad killed Iran's top nuke scientist with remote-operated machine gun—NYT*. The Times of Israel. https://www.timesofisrael.com/mossad-killed-irans-top-nuke-scientist-with-remote-operated-machine-gun-nyt/

Tramazzo, J. C. (2023, Haziran 23). *Sabotage in law: Meaning and misunderstandings*. Lieber Institute West Point. https://lieber.westpoint.edu/sabotage-law-meaning-misunderstandings/

Transcripts—Piers Morgan live one-on-one with Prime Minister Benjamin Netanyahu. (2011, Mart 17). CNN. https://transcripts.cnn.com/show/pmt/date/2011-03-17/segment/01

Treaty on the non-proliferation of nuclear weapons (NPT). (t.y.). United Nations Office for Disarmament Affairs. https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt/text/ adresinden 12.10.2025 tarihinde erişildi.

"We view people who attack us as legitimate targets". (2001, Şubat 15). *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2001/feb/15/israel1

Yamaner, M. B., Öktem, A. E., Kurtdarcan, B., & Uzun, M. C. (2009). *12 Ağustos 1949* tarihli *Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Younes, A. (2018, Nisan 22). *How Israel's Mossad assassinates*. Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2018/4/22/how-mossad-carries-out-assassinations

Yüksel, M. A. (2024). Askeri güç kullanımında davetle müdahale argümanı ve Rusya'nın 2014 Ukrayna müdahalesi. *Karadeniz Araştırmaları*, *21*(84), 1158-1174.

Zetter, K. (2013, Mart 25). Legal experts: Stuxnet attack on Iran was illegal "Act of Force". *Wired*. https://www.wired.com/2013/03/stuxnet-act-of-force/

Extended Summary

One of the most significant developments that would concern Israel, located in a region of geostrategic importance at both the regional and global levels, as a threat to its security, is a possible nuclear acquisition by hostile actors in the region. In particular, the possession of nuclear weapons by states that reject Israel's existence would both break Israel's nuclear power monopoly in the region and pose an existential threat to Israel. To prevent such a situation, Israel has been implementing various coercive measures to prevent the proliferation of nuclear weapons in the region. This study examines these methods, particularly those that are legally controversial. The study aims to clarify these questions: Which unlawful methods does Israel apply to prevent the proliferation of nuclear weapons in its strategic environment? Why are these methods used by Israel considered problematic in terms of international law? How have these strategic and tactical methods used to coerce surrounding states to abandon nuclearization affected the target actor's program?

Open sources were used to obtain the findings for the study. Official discourse on the Israeli government was used as primary sources, while opinions, academic studies, and reports were used as secondary sources.

In this study, the strategic approach Israel has attempted to develop to counter potential nuclear proliferation in its surrounding region is examined first. Israel, which was considered to possess nuclear weapons in the late 1960s, can be assessed as the first and only state in the region with a nuclear strike force. Since then, Israel's efforts to maintain its monopoly on nuclear power have constituted one of its most fundamental security policies. One of the two strategic approaches Israel has implemented in this regard is a policy of nuclear ambiguity, which, instead of openly declaring its possession of nuclear weapons, officially neither acknowledges nor denies its acquisition of nuclear capability. This ambiguity approach provides Israel with a deterrent capacity while not encouraging other actors in the region to acquire nuclear weapons. Another important approach Israel has demonstrated to maintain its nuclear dominance in its region is its active action plan to prevent the nuclear proliferation of surrounding countries, which it defines as enemies. The understanding of preventing such a possible situation came to the fore with the Begin Doctrine put forward by Israel's nuclear Prime Minister Menachem Begin in the early 1980s. In this context, Israel, considering the possibility of evolving into nuclear proliferation, is undertaking various actions to undermine the nuclear activities of all hostile actors. These coercive actions, which violate fundamental norms of the international order, constitute the focus of this study.

The study discusses these various tactical actions Israel has taken against actors in its surrounding region to maintain its strategic power superiority based on the nuclear capability it acquired in the 1970s. Israel appears to have employed a range of tactical methods, questionable under international law, to disrupt the nuclear programs of states it perceives as enemies, with the expectation that these nuclear studies can be used for military purposes. These methods include a variety of military and intelligence activities, including the assassination of various nuclear scientists, sabotage and bombing attacks intended to render nuclear infrastructure

unusable, military operations aimed at completely destroying nuclear facilities, and cyberattacks intended to disrupt nuclear activities at the program level.

For example, in the 1980s, key nuclear scientists involved in Iraq's nuclear research were killed under suspicious circumstances. Sabotages were also carried out against Iraq's nuclear facilities in those years. Furthermore, a military airstrike was conducted by Israel against Iraq's nuclear reactor. Similarly, in the 2000s, some key figures in Iran's nuclear program were also killed. Cyberattacks and military operations were also conducted to neutralize Iran's nuclear activities. Syria was another country targeted by Israel. Israel destroyed a potential Syrian nuclear facility with an airstrike in 2007. Some of these actions, which violate the territorial sovereignty of states as key actors in the international community, are denied by Israel; others are officially acknowledged.

Israel, in its attempt to legitimize such attacks, which contradict international legal norms, justifies these actions by claiming they are aimed at ensuring national security and preserving its survival. Underlying this justification is the expectation that the countries it attacks—Syria, Iraq, and Iran—have nuclear weapons programs and, with the nuclear capabilities they acquire as a result of these efforts, will inflict a second genocide on the Israeli people. However, when considering this situation in a legal context, it should be noted that these states, which have been subjected to attacks related to their irregular and operational nuclear activities, are parties as "non-nuclear-weapon states" to the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT), a main arrangement of the international regime established to prevent the proliferation of nuclear weapons. On the other hand, the emergence of suspicions of non-compliance in a state's nuclear activities does not necessarily necessitate any act of aggression against that state. These actions, which violate international legal norms, undermine the rules-based international order and erode the effectiveness of international efforts to prevent the proliferation of nuclear weapons.

While these aggressive actions taken by Israel against various actors in the region sometimes fail to halt their nuclear activities completely, they can be said to have inflicted significant damage. In other words, the contribution of such activities to Israel's maintenance of its nuclear hegemony in the region over the past 50 years cannot be ignored. In this context, while such damaging practices appear highly problematic in terms of legal legitimacy, it is expected that Israel will continue to implement such coercive and preventive actions to maintain its presence in the region, enhance its security, and expand its sphere of influence to prevent hostile actors from acquiring nuclear weapons.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Threat Multiplier or Peace Builder: A Systematic Review of the Environment-Security Nexus

Tehdit Çarpanı veya Barış İnşacısı: Çevre-Güvenlik İlişkisine Sistematik Bir Bakış

Yunus ÖZTÜRK[1]

[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Rize, Türkiye.
Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Rize, Türkiye.

ABSTRACT

This study examines whether environmental issues lead to armed conflicts or peaceful resolutions among parties. Despite extensive research on environmental security, there is still a lack of scholarly consensus on whether environmental issues trigger armed conflicts or facilitate cooperation. Through a systematic review, this study investigates the nexus between environmental issues and their security outcomes. The study develops a preliminary typology of causal pathways connecting environmental issues to divergent security outcomes while identifying critical research gaps in theory, methodology, and empirical coverage. The research findings reveal that similar environmental issues are more likely to produce divergent security outcomes, depending on five key mediating factors in the environment-conflict nexus, namely (i) governance capacity, (ii) power dynamics, (iii) historical context, (iv) resource characteristics, and (v) external influence. Consequently, environmental issues more readily facilitate cooperation among parties rather than trigger conflicts when robust institutional mechanisms, power symmetry, positive historical relations, alternative resources, and external support exist. These findings have significant implications for policymakers in the areas of conflict prevention, environmental peacebuilding, and institutional design, particularly in environmentally stressed regions, including the Middle East and North Africa, Sub-Saharan Africa, and South and Central Asia.

KEYWORDS Environmental Conflict | Environmental Peacebuilding | Environmental Security | Resource Wars

ÖZ

Bu çalışma, çevresel sorunlarının taraflar arasında silahlı çatışmalara mı yoksa barışçıl çözümlere mi yol açtığını incelemektedir. Çevresel güvenlik üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara rağmen, çevresel sorunların silahlı çatışmaları tetikleyip tetiklemediği veya işbirliğini kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı konusunda hala bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu çalışma, sistematik bir incelemeyle, çevresel sorunlar ve bunların güvenlik sonuçları arasındaki bağı incelemektedir. Bu amaçla çalışma, teori, metodoloji ve ampirik kapsam noktasında kritik araştırma boşluklarını ortaya koyarken, çevresel sorunları farklı güvenlik sonuçlarına bağlayan nedensel yolların bir başlangıç tipolojisini geliştirmektedir. Araştırma bulguları, benzer çevresel sorunların, çevre-çatışma bağlantısındaki beş temel aracı faktöre, yani (i) yönetişim kapasitesi, (ii) güç dinamikleri, (iii) tarihsel bağlam, (iv) kaynak özellikleri ve (v) dış etkiye bağlı olarak farklı güvenlik sonuçları üretebileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, sağlam kurumsal mekanizmalar, güç simetrisi, olumlu tarihsel ilişkiler, alternatif kaynaklar ve dış destek mevcut olduğunda, çevresel sorunlar taraflar arasında çatışmaları tetiklemekten daha çok işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Bu bulgular, özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika ve Güney ve Orta Asya'yı içeren çevresel açıdan stres altındaki bölgelerde çatışmaların önlenmesi, çevresel barış inşası ve kurumsal tasarım alanlarında politika yapıcılar için önemli çıkarımlar ortaya koymaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Çevresel Barış İnşası | Çevresel Çatışma | Çevresel Güvenlik | Kaynak Savaşları

Atıf | Citation: Öztürk, Y. Threat multiplier or peace builder: A systematic review of the environment-security nexus. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 119-156. https://doi.org/10.54078/savsad.1768552

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Yunus ÖZTÜRK
y.ozturk@erdogan.edu.tr

Geliş Tarihi | Received 19.08.2025
Kabul Tarihi | Accepted 20.04.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Introduction

In contemporary security studies, one of the most consequential yet contested areas is the nexus between environmental issues and their respective security outcomes (Bernauer et al., 2012, p. 015601). As global environmental challenges such as climate change, water scarcity, land degradation, and biodiversity loss have intensified over the last few decades, the need to understand whether environmental issues lead to armed conflicts or peaceful resolutions among parties has become urgent. This study, therefore, endeavors to understand when and how environmental issues are more likely to yield conflicts versus cooperation among parties. As environmental pressures have intensified globally over recent decades, this question has gained prominence in scholarly debates. According to the experts, for instance, if global temperature exceeds 2°C above pre-industrial levels, the global prevalence of armed conflicts is expected to increase by 13%. Similarly, if global temperature exceeds 4°C above the same levels, the risk will increase to 26% (Mach et al., 2019, p. 194). Furthermore, in the first quarter of the 21st century, 1.8 billion people are expected to face absolute water scarcity, and 52% of agricultural land is projected to be, at least, moderately degraded (UNCCD, 2014, pp. 4-5). Significantly, these environmental challenges are likely to intersect with already-existing social, political, and economic vulnerabilities of social groups, which potentially exacerbate social fault lines or, conversely, stimulate new forms of cooperation among actors.

Scholarly attention to environmental security emerged in the 1980s and has evolved incrementally since then. Pioneering scholars in the field, such as Homer-Dixon, a leading figure of the Toronto School, employed a neo-Malthusian approach, wherein renewable resource scarcities (e.g., water, arable land, and forests) were considered the primary drivers of violent conflicts, migration, and state fragility in environmentally stressed developing countries (Homer-Dixon, 1999; 1994). Furthermore, this perspective gained significant policy traction among decision-makers, particularly in the developed world in the early 1990s, with environmental issues becoming incorporated into national security doctrines as security threats, particularly in the United States under the Clinton administration (Floyd, 2010, Chapter 3). With increasing policy attention, environmental issues were conceptualized as "threat multipliers" that exacerbate existing conflicts rather than initiate new ones (CNA Military Advisory Board, 2007). Scholars concurrently began examining the issue from a human security perspective, arguing that "climate change increasingly undermines human security (...), by reducing access to, and the quality of, natural resources that are important to sustain livelihoods" (Barnett & Adger, 2007, p. 639).

Despite this scholarly and policy attention to environmental issues, the security-centric approach remains one of the most contested topics in security studies (e.g., Buhaug, 2016, 2015; 2010; Koubi, 2019). Most quantitative studies have yielded inconclusive and even contradictory findings. For instance, while some scholars identify strong associations between climate and conflicts (Hsiang et al., 2013, p. 1235367; 2011, pp. 438-41), others have found little evidence for such associations (Buhaug, 2015, pp. 269-75; 2010, pp. 16477-82). Rigorous reviews,

therefore, conclude that empirical evidence on the environment-conflict nexus is limited (Koubi, 2019, pp. 343-60) and, at most, indirect and contingent upon certain conditions (Buhaug, 2016, pp. 331-38). Critics, however, attribute these inconclusive and/or contradictory findings to methodological weaknesses in early environmental conflict research, including selection bias, inadequate control for non-environmental factors, endogeneity problems, et cetera (Gleditsch, 2012, pp. 3-9). Parallel to these scholarly debates, an alternative approach consequently emerged in the relevant literature, emphasizing the role of environment in generating cooperation. Conceptualizing as "environmental peacemaking" (Conca & Dabelko, 2002), this framework argues that shared environmental issues are most likely to create opportunities for dialogue and cooperation even between adversaries. Transboundary water resources, in particular, exemplify how environmental issues frequently lead to cooperation among rival actors rather than triggering conflicts (Wolf, 2007, pp. 241-69; Wolf et al., 2003, pp. 29-60). In brief, this approach views environmental issues as catalysts for peace and cooperation rather than drivers of conflict and rivalry among parties.

Given the detrimental impacts of environmental issues and armed conflicts on human lives, people's livelihoods, and the socioeconomic stability of nations, understanding the scholarly debate on environment-security links, be they positive or negative, has profound implications for policymaking processes (Mach et al., 2019, p. 196). On the one hand, if environmental issues are found to trigger conflicts among parties, then policymakers might allocate limited resources primarily toward security policies, including resource protection, migration management, and military buildup as potential solutions. On the other hand, if environmental issues are found to stimulate cooperation, then resources could be directed toward institutional development and governance arrangements. This study, therefore, aims to reconcile these divergent, at times contradictory, perspectives by examining the conditions under which environmental issues lead to different security outcomes.

To ensure clarity and accessibility of the arguments in the research for all, one needs to clarify at least the key concepts. In that sense, by "environmental issues", this study refers to all challenges that could be attributable to renewable resources (e.g., water, land, forests, and fisheries), non-renewable resources (e.g., fossil fuels and minerals), and climate change-induced impacts (e.g., rising temperatures, changing precipitation levels, and extreme weather events). "Armed conflicts," on the other hand, follows the Uppsala Conflict Data Program (UCDP) definition, in which armed conflicts are conceptualized as "[a] contested incompatibility over government and/or territory, where at least one party is a state and the use of armed force results in at least 25 battle-related deaths within a calendar year" (Rustad, 2024, p. 7). Furthermore, given the complexity of the environment-security nexus and the rapidly expanding literature on environmental security, this study focuses solely on empirical studies, particularly those published since 1990, when environmental concerns gained prominence in the international community. Within this scope, the study aims to develop a preliminary typology of causal pathways connecting environmental issues to divergent security outcomes while identifying critical research gaps in theory, methodology, and

empirical coverage. With these broader objectives, the study contributes to the environmental security literature by moving beyond the debate of "whether" environmental issues lead to armed conflicts to investigate "when" and "how" divergent security outcomes emerge. By incorporating insights from peace and conflict studies, the study endeavors to offer a more nuanced perspective than existing frameworks. Furthermore, the study identifies potential research gaps and methodological challenges that can be addressed by future research.

The study is organized as follows. After tracing the historical evolution of the environmental security literature and examining its major theoretical approaches and key debates, the second section explains the methodological approach and analytical framework of the study. The third section reviews the extant literature on whether environmental issues lead to conflict or cooperation and under what conditions. The conclusion synthesizes the findings in order to develop a preliminary typology of pathways linking environmental issues to divergent security outcomes, while identifying research gaps, future research directions, and policy implications for conflict prevention and environmental peacebuilding.

Environmental Security: Evolution, Theories and Debates

Since its emergence in the 1980s, the environmental security field has undergone a significant evolution in conceptualization and empirical research, reflecting broader changes in security thinking and growing environmental awareness among both policymakers and even lay people. In that sense, this section examines this historical evolution while identifying major theoretical perspectives and key debates that still shape the field.

Historical Evolution

The environmental security literature emerged as a distinct field in the final decade of the Cold War when conventional security concepts and perspectives began to fade away incrementally as new security frameworks (e.g., human security) and growing environmental awareness arose. While early environmental security thinking was predominantly influenced by the Neo-Malthusian perspective, which considers resource scarcity and population growth as primary drivers of environmentally induced violent conflicts (Dabelko & Dabelko, 1995; Deligiannis, 2012, pp. 78-100; Homer-Dixon, 1999; 1994, pp. 5-40), the evolution of the field can be traced through several distinct phases, each characterized by varying theoretical approaches and empirical emphases.

The foundational phase, covering from 1980s to early 1990s, was particularly marked by the securitization of environmental issues, wherein both scholars and policymakers began considering as well as framing environmental issues as potential threats to national security (Ullman, 1983, pp. 129-53; Mathews, 1989, pp. 162-77; Buzan, 1983; Myers, 1989, pp. 23-41; Renner, 1988, pp. 571-72). Although there was no consensus among scholars on defining environmental security (Dalby, 1992, pp. 95-134; Deudney, 1990, pp. 461-76; Walt, 1991, pp. 211-39), this phase was crucial for establishing environmental security as a distinct academic field. Research during this period focused on concerns of resource

scarcity, particularly water and arable land, as potential sources of interstate conflicts (Homer-Dixon, 1994; 1999). This neo-Malthusian perspective, pioneered by Homer-Dixon's influential pieces on environmental security and violent conflict (a.k.a. the Toronto School) (1999; 1994), began to dominate the field in the mid-1990s, establishing causal mechanisms linking scarcity of renewable resources to civil war onsets. This research agenda also received empirical support from the Bern-Zurich School led by Baechler (1999), which provided systematic evidence for neo-Malthusian arguments by synthesizing environmental transformation and violent conflicts, thereby gaining significant policy traction.

Despite growing attention to the Toronto and Bern-Zurich Schools during the foundational phase, the late 1990s and early 2000s witnessed criticism of the simplistic and deterministic arguments of the neo-Malthusian perspective. During this second phase, scholars became skeptical about the proposed direct links between environmental issues and security outcomes, calling for more rigorous empirical research. Methodological problems, such as selection bias in (comparative) case studies and inadequate control variables in statistical analyses, were frequently raised (Gleditsch, 2012; 1998, pp. 381-400; Adams et al., 2018, pp. 200-203).

In the third phase, from the mid-2000s to early 2010s, the field shifted significantly towards climate change-induced environmental issues as the most urgent security concern. This climate security phase expanded the environmental security agenda beyond neo-Malthusian scarcity arguments to encompass adverse climate impacts globally. While policymakers began to pay greater attention to climate-related security risks, scholars reached consensus on anthropogenic factors behind climate change and emphasized their adverse impacts, particularly on human security (Barnett & Adger, 2007; Malhi, 2017, pp. 77-104). Despite scholarly emphasis on environmental conflict in initial phases, the field experienced another shift during the 2010s (and onwards) with the environmental peacebuilding perspective, which considers environmental issues as primary drivers of cooperation rather than conflict among actors. This environmental peacebuilding turn, pioneered by Conca and Dabelko, demonstrated how environmental issues are more likely to create opportunities for dialogue and cooperation even between former adversaries (Conca & Dabelko, 2002; Ali, 2002). With this last turn, the environmental security field found limited empirical evidence for the possibility of environmental conflicts and normative concerns about the securitization of environmental issues. Consequently, scholars began emphasizing the potential positive impacts of environmental issues in generating cooperation.

Theoretical Perspectives

To better understand the environment-conflict nexus, one needs to acknowledge that the environmental security field encompasses several competing theoretical perspectives. Reflecting broader theoretical traditions in IR and security studies, each perspective offers distinctive causal mechanisms and empirical evidence to examine whether environmental issues lead to positive or negative security outcomes. In that sense, this sub-section evaluates the five most prominent theoretical perspectives in the field, namely (i) the neo-Malthusian perspective,

(ii) the political ecology perspective, (iii) the environmental governance perspective, (iv) the environmental peacebuilding framework, and (v) the environmental securitization perspective. By elaborating on each perspective, the study demonstrates how each one of them links environmental issues to varying security outcomes.

The first theoretical perspective, pioneered by Homer-Dixon, relies primarily on neo-Malthusian arguments, arguing that scarcity of renewable resources (e.g., water, arable land, forests, et cetera) drives social (in)stability and violent conflicts in developing countries. Rather than treating all renewable resource scarcities equally, this perspective particularly emphasizes three scarcity types, including (i) resource degradation as a supply-induced factor, (ii) population growth as a demand-induced factor, and (iii) unequal resource distribution as a structural factor. For Homer-Dixon, these three scarcities potentially result in subnational violence through the following causal mechanism: decreased agricultural productivity and consequent economic decline in agricultural countries, followed by population displacement to resource-rich areas and resulting social disruptions in receiving areas (Homer-Dixon, 1999; 1994, pp. 6-7). Although this perspective suggests direct causal links between environmental issues and violent conflicts, it nevertheless acknowledges that the impact of resource scarcities is conditional on social and institutional contexts.

The political ecology perspective, however, challenges these simplistic and deterministic assumptions of the neo-Malthusian perspective by emphasizing the significance of political economy and power relations in the environment-conflict nexus. Pioneered by Le Billon, this perspective suggests that violent conflicts may be triggered, aggravated, or sustained by the exploitation of existing natural resources by warring parties, but the primary driver is the political ecology of conflicts, which relates directly to resource access and control by ruling groups/elites at the expense of subordinate groups (Le Billon, 2005; 2001). That is, factors such as rent seeking for wealth accumulation and effective (or weak) state capacity to control resource abundance, but not scarcity (a.k.a. the resource curse), are the most influential factors determining whether environmental issues are more likely to yield violent conflicts. In line with political ecology arguments, the environmental governance perspective, influenced by Young's piece, particularly emphasizes the moderating role of governance institutions in aggravating or mitigating adverse impacts of environmental issues on varying security outcomes (Young, 2002). From this perspective, effective institutions can prevent environmental issues from escalating to violent conflicts among parties, with established institutional mechanisms largely determining the success or failure of addressing environmental challenges, and, accordingly violent conflicts. With particular emphasis on governance institutions, this liberal institutional approach highlights the significance of institutional design, including adaptive capacity, flexibility, and inclusivity, as crucial factors in generating peaceful or violent security outcomes.

In contrast to the aforementioned perspectives, environmental securitization and environmental peacebuilding perspectives highlight the negative consequences

of environmental conflict arguments. The environmental securitization perspective, influenced primarily by the Copenhagen School and particularly Dalby's work, for instance, questions the securitization of environmental issues and examines how they are constructed as existential security threats through discursive processes (Dalby, 1992; see also Wæver, 2007, pp. 66-98; Buzan et al., 1998, Chapter 4). According to this perspective, the securitization move by a securitizing actor is critical for understanding how it shapes potential political solutions and who benefits from such discursive constructions. In other words, the securitization of environmental issues is more likely to produce unintended consequences for both environmental protection and peace by limiting political possibilities to primarily military solutions, thereby making normal political processes, including the pursuit of binding rules and procedures, irrelevant as emergency measures take precedence. The last, but not least, counterperspective is environmental peacebuilding, developed primarily by Conca and Dabelko (2002; see also Wolf, 2007; Ali, 2002; cf. Duffy, 2001), which views environmental issues as suitable opportunities to build cooperation even among adversaries rather than as potential sources of conflict. By facilitating dialogue, building trust, and creating incentives and/or motivations for cooperation in times of environmental crises, environmental issues can serve broader peacebuilding efforts through joint problem-solving and functional cooperation mechanisms, as even adversaries may require mutual support and assistance.

Key Debates

These perspectives have fundamental disagreements about causality, methodology, and policy implications that continue to shape the environmental security field. Although multiple nuances exist between these theoretical perspectives, this sub-section only examines key debates reflecting deeper theoretical disagreements since the 1980s, when the environmental security literature emerged as a distinct academic subfield. Understanding these key debates that continue to shape the field is crucial for comprehending how similar environmental issues yield varying security outcomes across different contexts.

The fundamental debate within the environmental security literature concerns whether the environment-conflict nexus is deterministic or contextual. Put it differently, whether environmental issues have direct causal impacts on varying security outcomes or operate through contextual moderating factors establishes the foundational debate. In that sense, while some scholars claim strong direct climate-conflict links (e.g., Hsiang et al., 2013; 2011), others challenge such deterministic arguments, highlighting limited empirical evidence for direct associations and emphasizing multiple contextual factors or moderating variables between environment and security (e.g., Buhaug, 2016; 2015). Consequently, critics argue that environmental issues are neither necessary nor sufficient causes of violent conflicts, given the significance of conventional political, social, and economic factors in initiating and sustaining armed conflicts (see Buhaug et al., 2014, pp. 391-97; Gleditsch, 1998). However, these criticisms do not suggest that environmental issues are negligible factors in violent conflicts. Instead, these criticisms demonstrate that the impact of environmental issues on conflicts is

auxiliary, indirect, and contingent on multiple political, social, and economic variables, such as social cohesion, socioeconomic development, and state capacity. In this regard, Wolf shows how the relationship between shared transboundary water resources and interstate conflicts is more contingent, complex, and historically dependent than the deterministic "water wars" narrative suggests (Wolf, 2007; Wolf et al., 2003; cf. Gleick, 1993, pp. 79-112).

Another influential debate concerns whether absolute scarcity or relative distribution of natural resources matters more for security outcomes. As explained above, while the neo-Malthusian perspective underscores the significance of absolute resource scarcity (Homer-Dixon, 1999; 1994), the political ecology perspective emphasizes the impact of unequal distribution of resources and "relative deprivation" arguments on security outcomes (Le Billon, 2005; 2001; see also Gurr, 2010). Examining the impact of renewable natural resources on violent conflicts, one study reveals that the scarcity arguments have "limited explanatory power in terms of (...) violence" compared to socioeconomic and political factors (Theisen, 2008, p. 801), aligning with the contextual and indirect arguments of the political ecology and environmental governance perspectives. Moreover, another study on resource-conflict relationships demonstrates that different resources affect conflicts differently (Ross, 2004, pp. 337-56); thus, distinguishing between resource types, not just their absolute or relative scarcity, may provide a more nuanced understanding of resource-conflict relationships.

The last influential debate relates to the referent object of the environmental security literature: state security versus human security. Although traditional environmental security scholarship focused solely on state security, and thus primarily interstate and/or intrastate conflicts, during the emerging phase of the field (e.g., Ullman, 1983; Mathews, 1989; Myers, 1989; Renner, 1988), the contemporary scholarship directs attention to human security, analyzing the impact of environmental issues at individual and community levels (e.g., Barnett & Adger, 2007; Barnett et al., 2010; Matthew et al., 2010; O'Brien & Barnett, 2013; Daoudy, 2021; Elliott, 2015; Scheffran, Brzoska, Brauch, et al., 2012; see also Weinert, 2009). The shift from state-centrism to human-centrism is grounded in the reasoning that environmental issues constitute urgent security concerns for all, as they undermine people's livelihoods and states' economic performance, increase mass migration of vulnerable social groups, and challenge states' capacity by undermining the provision of basic needs and services. As environmental challenges force actors to compromise culture and identity while addressing their adverse impacts, and as their solutions transcend the existing state boundaries and require solidarity among states, it is not a mere coincidence that the emphasis on human security approach has become increasingly prominent in the field in recent decades (UNDP Team, 2022, p. 188; 1994, p. 136; see also Weinert, 2011).

Methodology and Analytical Framework

As is known, the environmental security literature is inherently interdisciplinary, spanning political science, international relations, conflict studies, and environmental studies. This interdisciplinary nature necessitates a systematic review process to identify, analyze, and synthesize research on environmental

issues and their security outcomes. In that sense, four major academic databases, including Web of Science (WoS), Scopus, Google Scholar, and the Environmental Sciences and Pollution Management Database (ESPM), were searched for environmental security research.[1] To narrow the expansive corpus, the study applied multiple inclusion criteria, selecting only peer-reviewed academic papers written in English between 1990 and 2023 with clearly defined environmental independent variable (e.g., water scarcity, land degradation, climate change or resource scarcity/abundance) and security dependent/outcome variable (e.g., violent conflict, non-violent conflict, passive cooperation or active cooperation) and explicit causal mechanisms/pathways connecting environemntal issues to the aforementioned security outcomes. Non-English, non-peer-reviewed (e.g., policy briefs, book reviews, or opinion pieces), purely conceptual or theoretical studies lacking established causal mechanisms or lacking empirical evidence were excluded. Duplicate records across the four aforementioned databases were also identified through title and author matching and duly removed prior to the screening process. Given resource and time constraints, only the most influential studies based on their citation metrics (total citations and citations per year) were prioritized, ensuring adequate representation across environmental issue types, methodological approaches, geographical scope, and both conflict and cooperation outcomes. As a result, the process yielded a final sample of 32 empirical as well as influential studies for in-depth analysis (see Appendix 1 for the Extraction Table and Appendix 2 for the Distribution Table of Security Outcomes). Nevertheless, the study acknowledges that such a review process has certain limitations, such as potential bias toward English-language publications and African cases, which dominate the field's empirical base (see Adams et al., 2018).[2]

To analyze the selected literature, this study developed an analytical framework whereby selected publications were categorized across five key dimensions (see Appendix 3 for the Codebook). First, studies were classified by their environmental issue type, including water scarcity, land degradation, climate change, and resource scarcity/abundance. Then, they were categorized along a spectrum from violent conflicts to active cooperation, with intermediate categories of non-violent conflicts and passive cooperation. Third, the analysis identified certain conditions that influence causal pathways from environmental issues to divergent security outcomes, including governance capacity, power dynamics, historical context, resource characteristics, and external influence. Fourth, studies were distinguished by their level of analysis, including local, national, regional, and international levels. Fifth, research materials were categorized by their methods: whether quantitative, qualitative, or mixed methods. As a result, each piece was coded by the author based on the primary findings and causal mechanisms reported in the relevant publication.

[1]Searches in the aforementioned databases were conducted using the following keyword combinations that were applied to titles, abstracts and keyword fields: ("environmental security" OR "climate change" OR "water security" OR "land degradation" OR "resource scarcity" OR "resource abundance" OR "resource curse") AND ("armed conflict" OR "civil war" OR "violent conflict" OR "cooperation" OR "peacebuilding" OR "environmental peacemaking").

[2]The final sample of peer-reviewed 32 empirical studies is distributed across multiple regions, including global or cross-regional analyses (11 studies), Sub-Saharan Africa (8 studies), the MENA region (2 studies), Central Asia (2 studies), South/Southeast Asia (2 studies) and local-level cases (3 studies).

This analytical framework enables "integrative cumulation" of knowledge from multiple perspectives (Ide & Scheffran, 2014), incorporating neo-Malthusian concerns with resource scarcity (Homer-Dixon, 1999; 1994), the political ecology approach to power relations (Le Billon, 2005; 2001), and institutional approaches to environmental governance (Young, 2002), while identifying certain patterns, contradictions, methodological choices, and potential gaps in the literature. To "make sense of disparate findings" (Salehyan, 2014, pp.1-5; see also Scheffran, Brzoska, Kominek, et al., 2012, pp. 869-71), the study analyzes both conflict and cooperation outcomes for each environmental issue type while identifying conditional factors. The study particularly examines their methodological approaches, contextual variations, and temporal dimensions that potentially explain these discrepancies. In other words, the study pays particular attention to conditional relationships rather than seeking universal patterns in the environment-conflict nexus. In that sense, wherever possible, the study compares how similar environmental issue types produce different outcomes -or *vice versa*- under varying conditions, aligning with the recommendation that "future research should continue the recent trend toward spatial and temporal disaggregation, focus on political violence beyond civil war, and investigate possible indirect mechanisms and intervening factors" (Buhaug et al., 2014, p. 396). Last but not least, this synthetic approach culminates in a preliminary typology of specific causal pathways linking environmental issues to varying security outcomes, identifying conditional factors that primarily determine when environmental issues lead to conflict versus cooperation. Such an approach aims to provide a more nuanced understanding of the environment-conflict nexus rather than single-factor explanations.

Threat Multiplier or Peace Builder: Empirical Evidence

The literature examining the impact of environmental issues on security outcomes spans across multiple issue types, geographical contexts, and analytical scales. By reviewing empirical evidence, this section systematically elaborates on the links between four major types of environmental issues -water scarcity, land degradation, climate change, and resource scarcity/abundance- and their potential security outcomes -violent conflict, non-violent conflict, passive cooperation, and active cooperation. Acknowledging the methodological and analytical diversity across studies, this section only focuses on identifying key patterns in when and how environmental issues yield varying security outcomes.

Environmental Conflict

Since the field's emergence in the 1980s, the availability of water resources has become a central issue in environmental security research, with scholars examining whether transboundary water resources trigger wars between riparian states or domestic communal violence between social groups over water control. The empirical evidence, however, demonstrates that water availability-violent conflict assumptions are more complex than the deterministic expectations of conventional wisdom, with specific conditional factors playing a central role.

At the international level, for instance, Wolf et al. examine 1,831 international

river basin events over a 50-year period (1948-1999) globally and discover limited empirical evidence for so-called water wars. In other words, cooperation, rather than conflict, over transboundary waters has been far more frequent, with only 507 conflictive events compared to 1228 cooperative and 96 neutral events. They also found 37 instances of acute water conflicts, whereas there were 157 water treaties during this period. They emphasize specific conditions that increase conflict risk among riparian states, namely (i) rapid changes in either the physical system or the institutional framework of international water resources/basins, (ii) the lack of sufficient institutional capacity to absorb such rapid physical and/or institutional changes, and (iii) historical (contentious) relations between riparian states in the river basin (Wolf et al., 2003). Aligning with this outcome, Bernauer and Siegfried find in their analysis of the Syr Darya that transboundary water conflicts are more frequent in regions with high water stress and weak institutional frameworks, such as the Aral Sea basin in Central Asia. They argue that climate change-induced hydrological changes (e.g., glacial melt) increase the risk of interstate wars as such changes can alter seasonal water availability patterns in water-stressed regions with weak regional cooperation mechanisms for shared resource management (Bernauer & Siegfried, 2012). Hydrological changes interacting with political factors are more likely to create conflict-prone situations among riparian states. Similarly, underscoring the significance of institutional frameworks in moderating potential water conflicts from the liberal institutional perspective, Tir and Stinnett find that even under the conditions of increasing water scarcity, states are less likely to initiate violent conflicts in transboundary river basins with well-developed institutional frameworks and mechanisms for shared resource management (Tir & Stinnett, 2012). By testing the historical data (1950-2000) among signatory states of water treaties, they highlight the role of institutional frameworks, mechanisms, and capacity in determining security outcomes, rather than physical resource scarcity emphasized by the neo-Malthusian perspective.

At the national and local levels, the variable of water scarcity has been associated with various forms of domestic conflict, with significant contextual variations. Hendrix and Salehyan examine the impacts of rainfall variability in Africa and conclude that extreme deviations from normal precipitation levels, be they wetter or drier years, increase the risk of all conflict types through predominantly disrupting economic activity, but such effects vary across regions and conflict types. Furthermore, they find that wetter years or the availability of water through excessive rainfall is more likely to yield frequent domestic violent events, including demonstrations, communal conflicts, and even insurgencies (Hendrix & Salehyan, 2012). They find that neither resource abundance nor scarcity triggers frequent violent events in Africa. Similarly, examining water-related conflicts in Kenya's drylands, Adano et al. find that climate change-induced water scarcity or abundance impacts both the frequency and intensity of local conflicts by affecting people's livelihoods. Unlike Hendrix and Salehyan, they posit that either scarcity (resource competition) or abundance (resource curse) among pastoral and agricultural communities for renewable natural resources (e.g., water) could be the key causal mechanism for communal violence, depending on local resource management frameworks and mechanisms (Adano et al., 2012). Rather

than underlining the role of resource competition or resource curse arguments, they stress the role of traditional or local institutional arrangements in either exacerbating or mitigating communal violence. Consistent with the environmental governance perspective, this empirical evidence underscores the moderating role of institutions in mitigating the potential risks of so-called water conflicts/wars at local, national, regional, and international levels.

Encompassing deforestation, desertification, soil erosion, and loss of agricultural productivity, land degradation is another important variable in the environmental security literature. Primarily through undermining people's livelihoods and generating resource competition among social groups, land degradation contributes to violent conflicts, but like water availability arguments, the proposed links are mediated through institutional and socioeconomic factors. Conducting a global statistical analysis of land degradation and civil conflict, Theisen finds that land degradation does not have any significant effect on the risk of civil conflict onset when controlling for political and economic variables (Theisen, 2008). Highlighting methodological challenges in establishing causal relationships between land degradation and civil conflict, his research reminds us that aggregate measures of land degradation might mask disaggregate, local-level dynamics where land degradation may cause violent conflicts among communal groups in contexts of low economic development, including poverty and dysfunctional state institutions. In a similar vein, analyzing the impacts of population density and land degradation on violent conflicts across Africa, Raleigh and Urdal conclude that land degradation increases the risk of violent conflict, particularly in contexts of high population density and weak state institutions (Raleigh & Urdal, 2007). Their study suggests that land degradation operates as a threat multiplier in places with dense populations and weak institutions, meaning that it exacerbates existing vulnerabilities rather than triggering new ones from scratch.

Particularly in semi-arid regions experiencing persistent droughts and desertification, violent conflicts between pastoral versus agricultural social groups represent a prominent form of land degradation-induced violence. Examining the Tuareg rebellion in northern Mali, Benjaminsen challenges supply-side arguments (physical scarcity); instead, he emphasizes demand-side arguments (unequal distribution) by demonstrating how political marginalization and discrimination against certain social groups are the primary drivers of conflict compared to the neo-Malthusian absolute resource scarcity perspective (Benjaminsen, 2008). Consistent with the political ecology perspective, the Tuareg case in Mali illustrates how political factors such as marginalization and discrimination, resulting in unequal access to natural resources, override pure environmental factors in land-based conflicts in the African context. Furthermore, unequal distribution might be aggravated in the receiving areas when environmentally vulnerable people migrate to resource-rich areas, thereby increasing the risk of violent conflicts. Raleigh and Urdal highlight another potential pathway to violent conflict, arguing that land degradation-induced migration to resource-rich areas or urban centers can increase the risk of conflict in destination areas, particularly when migrants must compete with local actors for scarce resources such as land, water, pasture,

et cetera (Raleigh & Urdal, 2007). They, nevertheless, acknowledge that the interaction between land degradation and migration does not necessarily lead to violent conflicts; instead, characteristics of receiving communities and integration policies heavily determine the security outcome. Similarly, Adano et al. point out the crucial role of traditional as well as official institutional mechanisms in moderating adverse land degradation impacts in Kenya's drylands. Demonstrating how institutional frameworks and arrangements can either amplify or mitigate adverse environmental effects through institutional erosion or by providing resilience, respectively, they state:

> The turning of natural resources into either a blessing or a curse depends on the community shaping and using its own institutional apparatus [...]. Thus, in areas where certain key resources are either scarce or abundant [...], the local institutional arrangements can be instrumental in moderating resource-related conflicts. (2012, p. 77)

Climate change research, including temperature fluctuations, changing precipitation patterns, extreme weather events, and rising sea levels, represents a rapidly growing area of environmental security scholarship. Although the field yields varying, often contradictory findings about the climate-conflict nexus, these debates, in essence, reflect methodological diversity and contextual variations. Analyzing civil wars in sub-Saharan Africa through rigorous statistical methods, Burke et al. find strong evidence for climate-conflict links in which each 1°C increase in annual temperature increases the risk of civil war onset by 49% in the same year, mainly through diminished agricultural productivity and reduced economic performance. They expect a 54% increase in civil war onset by 2030 (Burke et al., 2009, p. 20670). The findings of Burke et al., however, are challenged by subsequent climate research questioning the study's methodology and external validity. Buhaug, in particular, re-analyzes African civil wars using different measures and finds contradictory results: there is no robust association between temperature fluctuations and armed conflicts in African civil wars (Buhaug, 2010, p. 16477). Rather than revealing genuine causal relationships in the climate-conflict nexus, these scholarly exchanges predominantly reflect methodological choices and debates. To reconcile these contradictory findings, Hsiang et al. conduct a meta-analysis of 60 primary studies across multiple temporal and spatial scales, concluding that conflict risk systematically increases when annual precipitation patterns deviate from normal levels and annual temperatures increase from mild to extreme heat levels (Hsiang et al., 2013, p. 1212). Nevertheless, their meta-analysis is criticized by Buhaug et al. for three primary reasons, namely (i) "cross-study independence," (ii) "causal homogeneity," and (iii) "sample representativeness," essentially arguing that their study combines incomparable studies due to methodological choices, thus providing misleading conclusions about climate-conflict relationships (Buhaug et al., 2014, pp. 393-94).

Suggesting localized insights rather than aggregate and uniform analysis, regional studies emphasize spatial and temporal variations in climate-conflict relationships. Examining East Africa, O'Loughlin et al. find that warmer annual temperatures and extreme precipitation levels, particularly droughts,

are associated with increased conflict risk (O'Loughlin et al., 2012, pp. 18344-49). However, they emphasize substantial sub-national variations in these relationships, demonstrating that adverse climate impacts operate through localized mechanisms rather than uniform patterns. Similarly, Von Uexkull et al. examine drought-conflict relationships, particularly in agricultural areas vulnerable to changing precipitation levels, and find that crop-dependent areas in agricultural economies are particularly vulnerable to civil conflict onset during drought seasons (Von Uexkull et al., 2016, pp. 12391-96). The Syrian Civil War, in this regard, has become a typical case study, though scholarly interpretations remain contested. Gleick, in particular, argues that drought played a significant role in the Syrian Civil War's initiation phase mainly through its adverse effects on agricultural productivity, (forced) migration, and socioeconomic problems (Gleick, 2014, pp. 331-40). Similarly, though not directly related to the Syrian Civil War, Schleussner et al. highlight that climate change-induced natural disasters may significantly increase the risk of armed conflict, but particularly in ethnically fractionalized countries, through resource competition and institutional stress (Schleussner et al., 2016, pp. 9216-21). Selby et al., however, challenge these argumentations by claiming that socioeconomic and political factors were the primary drivers of the conflict; therefore, climate change-induced drought played no significant role in the Syrian uprising at all (Selby et al., 2017).

Evidently, attributing causality to environmental issues in inherently complex conflict processes is an arduous task. This largely explains why multiple causal pathways between extreme weather events/disasters and conflicts are suggested in the relevant literature. Resource abundance is one such factor making the field more complex. Contrary to conventional scarcity-focused perspectives, research on resource abundance is largely limited and examined primarily through the arguments of rent-seeking, economic incentives for violence, and state capacity effects. Often labeled "resource curse" (see Ross, 2003), this specific literature identifies robust associations between certain types of natural resources and conflict risk. In one of the foundational studies, Collier and Hoeffler argue that resource-rich countries have a higher risk of conflict, wherein fluctuations in primary commodity exports significantly increase civil war onsets. Highlighting greed-based arguments rather than grievance-based ones, they underscore the salience of economic mechanisms in civil wars where resource abundance reduces the opportunity cost of participation in violent conflicts by providing necessary economic incentives for would-be rebels as well as financing for armed groups (Collier & Hoeffler, 2004; 2000).

Despite the robust findings of early literature, subsequent studies stress the varying impacts of resource types on violent conflicts, where specific resource types and characteristics shape distinct conflict patterns, including conflict mechanisms and outcomes. Analyzing various resource types, Koubi et al. reveal that although oil and gas resources increase both interstate and intrastate conflict risks, renewable resources (e.g., water) comparatively show much more conditional effects (Koubi et al., 2014). Ross analyzes various resource types extensively and demonstrates that different resources yield different conflict patterns: oil and other lootable resources (e.g., diamond), in particular, increase the risk of conflict

onset significantly, whereas agricultural resources (e.g., crops, livestock) show more complex associations (Ross, 2004). Point-source resources such as oil, gems, and minerals are likely to create different conflict dynamics than diffuse resources such as crops, livestock, and forestry, mainly because of their ease of capture and revenue generation. Le Billon particularly emphasizes the role of power relations and controlling access to natural resources through the political ecology perspective, wherein the political ecology of resource exploitation, encompassing resource geography, extraction methods, and benefit distribution, significantly affects conflict dynamics (Le Billon, 2005; 2001). In addition to resource types, his framework points out the significance of resource abundance in generating both incentives and capabilities for violent conflicts.

Environmental Peacebuilding

In contrast to the environmental conflict literature framing that environmental issues as ultimately leading to negative security outcomes (e.g., violence, conflict, war) between or within states, substantial empirical evidence demonstrates the reverse outcome wherein environmental issues frequently stimulate cooperation among actors. In this sub-section, therefore, this study focuses on how various environmental issues are more likely to create opportunities for collaboration, institutional development, and peacebuilding initiatives even among former adversaries (see Table 01 below). According to the environmental peacebuilding perspective, cooperation rather than conflict is more common among actors during environmentally stressful times; however, the cooperative outcome is dependent on multiple factors, including political, institutional, and resource characteristics.

Table 1

A sample of the Most Well-Known Environmental Cooperation Programs

#	Program/Initiative	Area/Domain	Geographic Scope	Peace Mechanism	Current Status
1	Nile Basin Initiative (NBI)	Transboundary Water	Nile Basin	Basin-wide data sharing, benefit-sharing, joint EIAs, cooperative governance of shared waters to reduce interstate tension	Active; CFA gained 6th ratification in 2024; drought early-warning system and Regional Basin Investment Program under development
2	Indus Waters Treaty (IWT)	Transboundary Water	Indus Basin	Legally binding water-sharing with three-tier dispute resolution to contain rivalry	Historically durable but unilaterally suspended by India after 2025 attack; PCA ruled suspension not permitted, leaving treaty contested but not terminated
3	Mekong River Commission (MRC)	Transboundary Water	Lower Mekong	Regional platform with binding procedures for data exchange, monitoring, notification and prior consultation on projects	Active and expanding; Strategic Plan 2026–2030 approved, new MRC–Japan water quality agreement, 5th Summit set for April 2026
4	Blue Peace Initiative	Transboundary Water	Middle East, Central Asia, West Africa, global advocacy	"Safe space" water diplomacy, regional mechanisms, women's network, and Blue Peace bonds to turn competition into collaboration	Active across regions; backed by Global High-Level Panel and Group of Friends for Water and Peace in Geneva
5	OSCE Water Cooperation Programs	Transboundary Water	Central Asia, South Caucasus, Eastern & South-Eastern Europe	Security-framed water governance, training, youth dialogue, support to basin treaties (e.g., Dniester)	Active; Drops of the Future tour ended 2025; implementation continues but Dniester work is affected by war in Ukraine
6	Great Limpopo TFCA/ Peace Parks Foundation	Peace Parks & Restoration	Mozambique, South Africa, Zimbabwe	Transfrontier conservation area, joint management, wildlife reintroduction, community development in post-conflict zones	Active; large wildlife recovery and major translocations; Vision 2050 aims to secure 980,000 km² of transboundary landscapes

7	Greater Virunga Transboundary Collaboration (GVTC)	Peace Parks & Restoration	DRC, Rwanda, Uganda	Treaty-based transboundary conservation, livelihoods and clean-energy jobs including ex-combatants	Active but under severe security pressure; tourism suspended due to M23, yet ranger operations and elephant recovery continue; new 2024–2033 plan adopted
8	Cordillera del Cóndor TP Area	Peace Parks & Restoration	Ecuador-Peru border	Integrating ecological protection zones into peace treaty to resolve territorial dispute	Protected areas established on both sides; initiative active but hampered by mining pressure and incomplete binational coordination
9	Great Green Wall Initiative	Peace Parks & Restoration	Sahel Belt	Large-scale land restoration, agroforestry and pastoral corridor management to reduce conflict drivers	Active but far behind schedule; only 20–30% of 100M ha target restored, funding disbursement and insecurity constrain progress
10	UN Climate Security Mechanism (CSM)	Climate-Security	Global UN system	Deploys Climate, Peace and Security Advisors, conducts risk assessments, supports national climate-security plans	Active Phase III (2023–2028); CPS advisors in multiple missions, growing funding and Peacebuilding Fund portfolio
11	IGAD Climate Security Coordination Mechanism	Climate-Security	Greater Horn of Africa	Integrates climate/vegetation data with conflict early-warning to anticipate violence	Active; created via Kampala Declaration 2022, linked to regional forecasts and high-level ministerial processes
12	Weathering Risk Initiative	Climate-Security	Multi-region: Iraq, Yemen, Somalia, Nigeria, Bay of Bengal, African Union	Combined climate–conflict analysis with pilot “Peace Pillar” field projects and continental risk assessments	Active Phase II; pilots on water disputes, reconciliation, and resource conflicts; hosts Berlin Climate and Security Conference
13	Planetary Security Initiative (PSI)	Climate-Security	Global, with Middle East & South Asia focus	Platform for climate-security diplomacy, conferences, and regional action agendas	Ongoing; after The Hague Declaration, emphasis shifted to concrete regional projects and continuous analysis

14	ENVSEC & OSCE Climate-Security Project	Climate-Security	Central Asia, Eastern & South-Eastern Europe, South Caucasus	Transboundary environmental cooperation, hotspot mapping, joint adaptation strategies	ENVSEC evolved into OSCE flagship project (from 2018); active with multi-donor support and pilot cooperation (e.g., Georgia–Azerbaijan wildfires)
15	Extractive Industries Transparency Initiative (EITI)	Resource Governance	55 implementing countries	Mandatory transparency across extractive value chain, multi-stakeholder oversight to reduce corruption and grievances	Fully active; empirical evidence of reform impacts and increased FDI, but effectiveness depends on national politics
16	Kimberley Process Certification Scheme (KPCS)	Resource Governance	60 participants, 86 countries, global diamond trade	Certification and trade controls to eliminate conflict diamonds	Active yet contested; major success in reducing conflict diamonds, but faces reform deadlock over expanded definitions and watchdog withdrawals
17	UNEP Environmental Cooperation for Peacebuilding (ECP)	Resource Governance	25+ post-conflict countries	Post-conflict environmental assessments, diplomacy, and knowledge platform to link environment with peacebuilding	Evolved into UNEP Disasters and Conflicts programme; active in several countries, maintains large professional community
18	GIZ COSERAM (Mindanao)	Resource Governance	Mindanao, Philippines	Conflict-sensitive land and resource management, ancestral domain titling, integrated peace and land-use planning	Core programme ended 2018; approaches are continued by successor GIZ projects on peace-promoting development and land governance
19	World Bank “Defueling Conflict” Framework	Resource Governance	Fragile & conflict-affected countries	Analytical and operational framework integrating environment and natural resource management into FCV work	Active; underpins projects such as Sahel pastoralism support and CBNRM; PROGREEN extended to 2031.
20	SIPRI Environment of Peace Initiative	Cross-cutting Research	Global, with UN & WFP partnerships	Research on “triple planetary crisis” and peace, along with guidance on combining restoration with just transitions	Ongoing research programme within SIPRI, informing UN operations and work on food–peace–security linkages

Regarding the scarcity of renewable natural resources, particularly water, most empirical evidence shows that water resources more frequently yield cooperative outcomes. This pattern holds across geographical contexts, institutional settings, and levels of water stress. Analyzing 261 international waters during 1918-1994, Wolf's comprehensive database clearly reveals that shared transboundary water basins are far more likely to be a source of cooperation (145 water-related treaties) than of conflict (7 minor skirmishes but no wars) between hostile riparian states, even during periods of increasing water scarcity. Cooperative outcomes outnumber conflicts by a ratio of more than two to one, challenging conventional expectations about so-called "water wars" (Wolf, 1998). Out of 3,600 water-related treaties between 805 and 1984, only 37 instances of acute water conflict between states can be identified (Wolf et al., 2003; Wolf, 1998). Evidently, across diverse political contexts and time frames, water resources generate robust incentives for collaborative water management among riparian states.

Although such an argument seems simple and deterministic at first glance, multiple factors continue to play a significant role in influencing cooperative outcomes. In that sense, Mitchell and Zawahri emphasize how water-related treaties and institutional design heavily impact cooperative outcomes. Analyzing bilateral water treaties in particular, Mitchell and Zawahri find that treaties including information exchange, monitoring, enforcement, and dispute resolution mechanisms are more likely to be successfully implemented compared to those excluding such provisions (Mitchell & Zawahri, 2015). They point out that treaties addressing multiple issues beyond mere water allocation provisions are more effective in preventing water disputes. Put differently, their study highlights the importance of comprehensive approaches in water treaties to make them more durable than narrow technical agreements. Tir and Stinnett introduce a similar dimension of water cooperation concerning institutional adaptation in response to changing environmental conditions. Water-related institutions can easily adapt to climate change-induced water stress when joint monitoring, dispute resolution, and enforcement mechanisms, along with the delegation of authority to an intergovernmental organization, are included in treaty designs (Tir & Stinnett, 2012). These empirically supported arguments demonstrate that well-designed treaties and institutions can maintain cooperation even under changing environmental conditions by including multiple collaboration mechanisms.

Beyond institutional design, power (a)symmetries also reflect how power relations impact the possibility of collaboration among riparian states. According to Dinar et al., in places with moderate water scarcity, the level of governance, diplomatic relations, and trade between riparian states are the primary factors explaining the possibility of cooperation. In contrast to realist expectations that power asymmetries determine relationships between riparian states, "welfare power" largely explains the mechanism: more developed states are more likely to provide incentives (e.g., financial transfers) to less developed states for cooperation in signing international agreements on shared water resources (Dinar et al., 2011). Bernauer and Siegfried examine regional variation in water management mechanisms through the Aral Sea basin in the post-Soviet period, finding limited cooperation among riparian states despite shared challenges. The lack of water

cooperation in the Syr Darya, one of the two largest rivers in Central Asia, is attributed to weak regional institutions but predominantly to power asymmetries between upstream (Kyrgyzstan) and downstream (Uzbekistan) states (Bernauer & Siegfried, 2012). In contrast to Dinar et al., the findings of Bernauer and Siegfried indicate that political factors, particularly asymmetrical power relations among riparian states, can constrain the possibility of cooperation even when conditions for cooperation exist and are favorable. Looking at local-level water cooperation mechanisms, as Adano et al. suggest, can provide additional insights. Encompassing traditional management systems as well as community-based institutions, local-level mechanisms might potentially prevent conflicts between different social groups as occurred historically in Kenya's drylands (Adano et al., 2012). Briefly, instead of searching for solutions at the national level, indigenous institutions can provide effective frameworks/mechanisms for water cooperation at the local level.

In addition to water cooperation, land-based environmental cooperation, such as collaborative responses to land degradation, sustainable land management programs, and transboundary conservation initiatives, also generates innovations in conflict prevention and environmental governance. Peace parks, in particular, demonstrate how transboundary protected areas (TBPAs) serve a peacebuilding function beyond conservation efforts. Peace parks essentially generate zones of cooperation among neighboring states that transcend political boundaries. Moreover, they can be readily expanded to broader economic and political cooperation among states beyond wildlife management. Through analysis of 17 transboundary protected areas, ranging from the Kuril Islands to Liberia, Ali shows how land-based cooperation initiatives maintain a global scope in "ecological diplomacy," particularly utilizing TBPAs to foster trust, cooperation, and conflict resolution even among historical adversaries (Ali, 2002). His editorial study highlights across multiple cases the significance of TBPAs' institutional design in determining cooperative outcomes, where participating actors' political support, adequate funding, and community involvement prove decisive. His multi-case analysis reveals that land-based conservation efforts like peace parks create opportunities for the peaceful resolution of historical animosities by generating economic benefits for collaborative initiatives.

Notably, land-based cooperation efforts are essentially context-dependent. At the local level, traditional management systems and/or customary institutions are utilized by local actors in order to address various environmental challenges. Although their effectiveness varies according to institutional support and/or external pressures, these systems/institutions are employed by local communities to develop cooperative mechanisms primarily for sustainable land resource management. In the Loita Maasai area of Kenya, Adano et al. show how the traditional pasture management system generates reciprocal arrangements for grazing access in pastoral areas, specifically during drought periods (Adano et al., 2012, p. 74). At the regional level, large-scale land management systems against land degradation, such as the Great Green Wall for the Sahara and Sahel Initiative, represent ambitious initiatives for regional cooperation against desertification. However, due to implementation challenges and limited effectiveness, such

large-scale cooperations for transboundary land management have significant constraints in addressing desertification and related land-based environmental challenges (Aigbokhaevbo, 2014, pp. 375-79). At the international level, Matthew et al. demonstrate that environmental restoration projects serve as entry points for broader peacebuilding initiatives among former adversaries. Often supported by international development programs (e.g., Afghanistan-Iran Sistan Basin), these projects contribute to reconciliation processes in post-conflict environments where even former adversaries are inclined to collaborate on shared environmental challenges (Matthew et al., 2009, pp. 22, 26-27).

Climate change represents another important environmental issue generating extensive international cooperation, primarily through mitigation and adaptation efforts, with mixed results in terms of effectiveness and scope in different contexts. Climate cooperation generally occurs through institutionalized global agreements (e.g., United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), Kyoto Protocol, Paris Agreement); however, given the significant implementation challenges, this study focuses extensively on regional collaboration initiatives/ mechanisms that provide the most relevant examples. In that sense, Krampe and Mobjörk examine the growing area of cooperation in climate adaptation efforts by regional organizations, specifically how non-Western regional organizations (e.g., ASEAN, ECOWAS, IGAD, and SAARC) respond to climate-related security risks. Their findings reveal the recognition of climate change as a transnational challenge by regional organizations requiring collaboration and coordinated efforts among member states, such as early warning systems, joint adaptation plans, and resource sharing arrangements for climate-related risks (Krampe & Mobjörk, 2018, pp. 330-37). During times of political tension, climate-related disasters (e.g., heatwaves, bushfires, floods, droughts, et cetera) have generated extensive cooperation even between adversarial states through formal and informal means when climate-induced immediate humanitarian crises urge political actors to override their political differences and create foundations for broader cooperation (Carius, 2006). Institutionalizing cooperation primarily between developed and developing states for shared environmental challenges, bilateral and regional climate finance arrangements also promise potential, though contentious, in addressing the underlying political tensions with well-designed mitigation and adaptation projects (Xu, 2025). Existing political tensions and/or power asymmetries between neighboring states, however, can hinder climate cooperation despite shared environmental challenges and local-level initiatives, as is the case in the Aral Sea Basin, where riparian states, Kyrgyzstan and Uzbekistan, lack water cooperation in the Syr Darya predominantly due to power asymmetries and weak regional institutional mechanisms in the post-Soviet period (Bernauer & Siegfried, 2012). Put differently, the Aral Sea basin demonstrates how local-level cooperation efforts can persist despite continuing political tensions among states, hindering a broader cooperative environment.

The last area that this study elaborates on environmental peacebuilding, is resource management cooperation, which includes the management of renewable and non-renewable resources such as water, fisheries, forests, fossil fuels, gems, and minerals. Resource management cooperation is generally developed as a response

to the depletion of both renewable and non-renewable resources, as well as to capture economic benefits from their management. Despite varying effectiveness resulting from inadequate enforcement mechanisms, such cooperations have generated extensive international agreements/institutions, highlighting how technical cooperation in certain areas can lead to broader collaboration in resource management. Giordano et al. shed light on how resource management agreements/institutions often emerge in response to resource depletion (e.g., fisheries), which creates incentives for cooperation before conflicts escalate among actors. However, the design of agreements/institutions generally determines cooperative outcomes, with monitoring mechanisms, adaptive management provisions, and assessment procedures serving as the primary factors (Giordano et al., 2005).

Beyond international agreements/institutions, conservation efforts such as forest conservation can also generate favorable conditions for resource management cooperation by linking such efforts to both economic development and conflict prevention. In post-conflict settings, conservation efforts can rebuild social trust among former adversaries while simultaneously providing employment opportunities, particularly for youth. Cross-border conservation initiatives demonstrate how environmental cooperation in a niche area can transcend political boundaries and contribute to regional peace and stability over time (see Matthew et al., 2009). Similarly, joint management of extractive resources such as oil can generate benefit-sharing arrangements among otherwise rival actors. Political factors, however, often constrain the potential for cooperation. Singleton, in this regard, highlights the significance of fair distribution of benefits in resource cooperation by arguing that resource-sharing agreements can be sustained as long as the benefits of resource extraction are distributed transparently and fairly (Singleton, 2000). The high economic value of extractive resources, nevertheless, can hinder cooperative initiatives by creating economic incentives for unilateral control.

In Lieu of Conclusion: Conditionality of Environmental Security

This study, so far, has examined whether and how environmental issues lead to violent conflicts or cooperation among actors at both interstate and intrastate levels. Through a systematic analysis of 32 influential empirical studies in the environmental security field (see Appendix 3: Codebook) primarily covering water scarcity (8 studies), land degradation (7 studies), climate change (12 studies) and resource scarcity/abundance (6 studies), this study reveals that the conventional perspective is overly simplistic and deterministic, suggesting instead that the environment-security nexus rather operates conditionally (see Appendix 1: Extraction Table). In other words, the empirical evidence makes clear that environmental issues do not automatically yield either conflict or cooperation; rather, they produce divergent security outcomes depending on certain contextual factors. Despite early thinking in the environmental security field (e.g., Neo-Malthusian arguments) suggesting direct links between resource scarcities and violent conflicts, the empirical record reveals a more complex picture. Notably, environmental cooperation is more likely to occur than environmental conflict across multiple environmental issue areas, particularly when certain conditions are

met (see Appendix 2: Distribution Table). Water cooperation, in particular, clearly exemplifies this pattern as cooperative interactions even among adversarial actors in water resource management mechanisms outnumber conflictual outcomes by a significant margin (>2:1).

In that sense, this study discovers five key conditional factors (a.k.a. moderating variables) determining whether environmental issues primarily lead to conflictual or peaceful outcomes. First and foremost, governance capacity and institutional strength emerge as a primary variable (18 out of 32 studies), as well-designed institutions are more capable of managing environmental issues even under severe resource scarcity conditions. Second, (a)symmetrical power relations between actors significantly impact security outcomes (8 studies), as power asymmetries frequently constrain potential for cooperative interactions while power symmetries facilitate the emergence of collaborative conditions. Third, pre-existing historical relations between actors largely shape how environmental issues are interpreted and addressed (5 studies), as positive historical contexts provide conditions for cooperative outcomes. Fourth, resource characteristics, such as substitutability and geographic distribution, also impact the feasibility of different resource management approaches (12 studies), thereby producing divergent security outcomes. Last but not least, external engagement as well as international support can either facilitate environmental cooperation or exacerbate existing tensions among actors (6 studies), depending on the nature and design of such engagement and interventions.

These findings clearly suggest that the environment-security nexus is not deterministic, but rather dependent on the interaction between environmental issues and conditional factors, be they social, economic, and political. In that sense, this study identifies distinct preliminary causal mechanisms or pathways linking varying environmental issues to divergent security outcomes. Environmental cooperation pathways, for instance, typically include functional incentives for collaboration, joint management of scarce resources, and, undoubtedly, economic benefits. Environmental conflict pathways, on the other hand, often involve institutional weaknesses, economic disruptions, and political manipulation of already existing grievances, which are exacerbated by environmental issues. That is to say, environmental cooperation is most likely when, at least, three conditions are met, namely (i) robust institutional mechanisms capable of adaptive management, (ii) relatively symmetric power relations among parties, and (iii) positive or, at least, non-antagonistic historical relations. Conversely, environmental conflict is most probable when institutional weaknesses combine with political manipulations of environmental grievances. Put differently, the evidence suggests that environmental issues do not independently cause armed conflicts in any of the 32 studies reviewed. Rather, conflict emerges through interaction effects and, in each case, the environmental variables function as a risk multiplier, exacerbating pre-existing vulnerabilities rather than acting as an independent causal factor. Furthermore, methodology-wise, although small-n qualitative studies tend to find strong associations between environmental issues and varying security outcomes, large-N quantitative studies reveal either weak or contradictory associations. This, undoubtedly, reflects how methodological choices

heavily influence reported outcomes as well as how establishing robust causality in complex social-environmental systems remains challenging for scholars, as multiple social, economic, and political factors, along with environmental issues, interact across different times and places.

Lastly, the conditionality of environmental security requires a nuanced approach from both scholars and policymakers to avoid environmental determinism as well as environmental dismissal. As demonstrated throughout this study, environmental issues often represent risk or opportunity factors rather than direct causes of conflict or cooperation, respectively. This nature, therefore, requires an integrated approach addressing both environmental challenges and socioeconomic and sociopolitical vulnerabilities of relevant actors. Understanding such complexity is vital for developing effective policy strategies and social theories that specify when and how environmental issues lead to varying security outcomes rather than seeking universal explanations or prescriptions. For policymakers, environmental issues should be understood as opportunities for cooperation or risk factors for conflicts. To avoid conflicts, in particular, policymakers should focus on strengthening institutional capacity, addressing power asymmetries, and creating non-zero-sum outcomes from environmental cooperation. Similarly, scholars should prioritize multi-method approaches that capture both broad patterns and context-specific mechanisms.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

Adams, C., Ide, T., Barnett, J., & Detges, A. (2018). Sampling bias in climate–conflict research. *Nature Climate Change, 8*(3), 200–203.

Adano, W. R., Dietz, T., Witsenburg, K., & Zaal, F. (2012). Climate change, violent conflict and local institutions in Kenya's drylands. *Journal of Peace Research, 49*(1), 65–80.

Aigbokhaevbo, V. (2014). The Great Green Wall: Implementation constraints. *Environmental Policy and Law, 44*(4), 375–379.

Ali, S. H. (2002). *Peace parks: Conservation and conflict resolution*. The MIT Press.

Baechler, G. (1999). *Violence through environmental discrimination*. Springer Science+Business Media B.V.

Barnett, J., & Adger, W. N. (2007). Climate change, human security and violent conflict. *Political Geography, 26*(6), 639–655.

Barnett, J., Matthew, R. A., & O'Brien, K. (2010). Global environmental change and human security: An introduction. In R. A. Matthew, J. Barnett, B. McDonald, & K. O'Brien (Eds.), *Global environmental change and human security* (pp. 3–32). MIT Press.

Benjaminsen, T. A. (2008). Does supply-induced scarcity drive violent conflicts in the African Sahel? The case of the Tuareg rebellion in northern Mali. *Journal of Peace Research, 45*(6), 819–836.

Bernauer, T., Böhmelt, T., & Koubi, V. (2012). Environmental changes and violent conflict. *Environmental Research Letters, 7, Article 015601.*

Bernauer, T., & Siegfried, T. (2012). Climate change and international water conflict in Central Asia. *Journal of Peace Research, 49*(1), 227–239.

Buhaug, H., Nordkvelle, J., Bernauer, T., Böhmelt, T., Brzoska, M., Busby, J. W., Ciccone, A., Fjelde, H., Gartzke, E., Gleditsch, N. P., Goldstone, J. A., Hegre, H., Holtermann, H., Koubi, V., Link, J. S. A., Link, P. M., Lujala, P., O'Loughlin, J., Raleigh, C., & von Uexkull, N. (2014). One effect to rule them all? A comment on climate and conflict. *Climatic Change, 127*(3), 391–397.

Buhaug, H. (2010). Climate not to blame for African civil wars. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 107*(38), 16477–16482.

Buhaug, H. (2015). Climate-conflict research: Some reflections on the way forward. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change, 6*(3), 269–275.

Buhaug, H. (2016). Climate change and conflict: Taking stock. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 22*(4), 331–338.

Burke, M. B., Miguel, E., Satyanath, S., Dykema, J. A., & Lobell, D. B. (2009). Warming increases the risk of civil war in Africa. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 106*(49), 20670–20674.

Buzan, B. (1983). *People, states & fear: The national security problem in international relations*. Wheatsheaf Books.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers.

Carius, A. (2006). Environmental cooperation as an instrument of crisis prevention and peacebuilding: Conditions for success and constraints. *Adelphi Report. Environmental Peacebuilding*. Adelphi Consult GmbH; German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ) – Division 210.

CNA Military Advisory Board. (2007). National security and the threat of climate change. *Security and Climate*. The CNA Corporation.

Collier, P., & Hoeffler, A. (2000). Greed and grievance in civil war. *Policy Research Working Paper*. The World Bank.

Collier, P., & Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers, 56*(4), 563–595.

Conca, K., & Dabelko, G. D. (2002). *Environmental peacemaking*. Woodrow Wilson Center Press; The Johns Hopkins University Press.

Dabelko, G. D., & Dabelko, D. D. (1995). Environmental security: Issues of conflict and redefinition. *Environmental Change and Security Project Report*. The Woodrow Wilson Center.

Dalby, S. (1992). Security, modernity, ecology: The dilemmas of post-Cold War security discourse. *Alternatives: Global, Local, Political, 17*(1), 95–134.

Daoudy, M. (2021). Rethinking the climate–conflict nexus: A human–environmental–climate security approach. *Global Environmental Politics, 21*(3), 4–25.

Deligiannis, T. (2012). The evolution of environment-conflict research: Toward a livelihood framework. *Global Environmental Politics, 12*(1), 78–100.

Deudney, D. (1990). The case against linking environmental degradation and national security. *Millennium: Journal of International Studies, 19*(3), 461–476.

Dinar, S., Dinar, A., & Kurukulasuriya, P. (2011). Scarcity and cooperation along international rivers: An empirical assessment of bilateral treaties. *International Studies Quarterly, 55*, 809–833.

Duffy, R. (2001). Peace parks: The paradox of globalisation. *Geopolitics, 6*(2), 1–26.

Elliott, L. (2015). Human security/environmental security. *Contemporary Politics, 21*(1), 11–24.

Floyd, R. (2010). *Security and the environment: Securitisation theory and US environmental security policy*. Cambridge University Press.

Giordano, M. F., Giordano, M. A., & Wolf, A. T. (2005). International resource conflict and mitigation. *Journal of Peace Research, 42*(1), 47–65.

Gleditsch, N. P. (1998). Armed conflict and the environment: A critique of the literature. *Journal of Peace Research, 35*(3), 381–400.

Gleditsch, N. P. (2012). Whither the weather? Climate change and conflict. *Journal of Peace Research, 49*(1), 3–9.

Gleick, P. H. (1993). Water and conflict: Fresh water resources and international security. *International Security, 18*(1), 79–112.

Gleick, P. H. (2014). Water, drought, climate change, and conflict in Syria. *Weather, Climate, and Society, 6*(3), 331–340.

Gurr, T. R. (2010). *Why men rebel*. Paradigm Publishers.

Hendrix, C. S., & Salehyan, I. (2012). Climate change, rainfall, and social conflict in Africa. *Journal of Peace Research, 49*(1), 35–50.

Homer-Dixon, T. F. (1994). Environmental scarcities and violent conflict: Evidence from cases. *International Security, 19*(1), 5–40.

Homer-Dixon, T. F. (1999). *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.

Hsiang, S. M., Burke, M., & Miguel, E. (2013). Quantifying the influence of climate on human conflict. *Science, 341*(6151), Article 1235367.

Hsiang, S. M., Meng, K. C., & Cane, M. A. (2011). Civil conflicts are associated with the global climate. *Nature, 476*(7361), 438–441.

Ide, T., & Scheffran, J. (2014). On climate, conflict and cumulation: Suggestions for integrative cumulation of knowledge in the research on climate change and violent conflict. *Global Change, Peace & Security, 26*(3), 263–279.

Koubi, V. (2019). Climate change and conflict. *Annual Review of Political Science, 22*(1), 343–360.

Koubi, V., Spilker, G., Böhmelt, T., & Bernauer, T. (2014). Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict? *Journal of Peace Research, 51*(2), 227–243.

Krampe, F., & Mobjörk, M. (2018). Responding to climate-related security risks: Reviewing regional organizations in Asia and Africa. *Current Climate Change Reports, 4*, 330–337.

Le Billon, P. (2001). The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts. *Political Geography, 20*(5), 561–584.

Le Billon, P. (2005). *Fuelling war: Natural resources and armed conflicts*. Routledge.

Mach, K. J., Kraan, C. M., Adger, W. N., Buhaug, H., Burke, M., Fearon, J. D., Field, C. B., Hendrix, C. S., Maystadt, J.-F., O'Loughlin, J., Roessler, P., Scheffran, J., Schultz, K. A., & von Uexkull, N. (2019). Climate as a risk factor for armed conflict. *Nature, 571*(7764), 193–197.

Malhi, Y. (2017). The concept of the Anthropocene. *Annual Review of Environment and Resources, 42*(1), 77–104.

Mathews, J. T. (1989). Redefining security. *Foreign Affairs, 68*(2), 162–177.

Matthew, R. A., Barnett, J., McDonald, B., & O'Brien, K. (2010). *Global environmental change and human security*. MIT Press.

Matthew, R., Brown, O., & Jensen, D. (2009). *From conflict to peacebuilding: The role of natural resources and the environment*. United Nations Environment Programme (UNEP).

Mitchell, S. M., & Zawahri, N. A. (2015). The effectiveness of treaty design in addressing water disputes. *Journal of Peace Research, 52*(2), 187–200.

Myers, N. (1989). Environment and security. *Foreign Policy, 74*(2), 23–41.

O'Brien, K., & Barnett, J. (2013). Global environmental change and human security. *Annual Review of Environment and Resources, 38*(1), 373–391.

O'Loughlin, J., Witmer, F. D. W., Linke, A. M., Laing, A., Gettelman, A., & Dudhia, J. (2012). Climate variability and conflict risk in East Africa, 1990–2009. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 109*(45), 18344–18349.

Raleigh, C., & Urdal, H. (2007). Climate change, environmental degradation and armed conflict. *Political Geography, 26*(6), 674–694.

Renner, M. (1988). National security: The economic and environmental dimensions. *Bulletin of Science, Technology & Society, 8*(6), 571–572.

Ross, M. (2003). The natural resource curse: How wealth can make you poor. In *I. Bannon & P. Collier (Eds.), Natural resources and violent conflict: Options and actions (pp. 17–42)*. The World Bank.

Ross, M. L. (2004). What do we know about natural resources and civil war? *Journal of Peace Research, 41*(3), 337–356.

Rustad, S. A. (2024). Conflict trends: A global overview, 1946-2023. *PRIO Paper*. Peace Research Institute Oslo (PRIO).

Salehyan, I. (2014). Climate change and conflict: Making sense of disparate findings. *Political Geography, 43*, 1–5.

Scheffran, J., Brzoska, M., Brauch, H. G., Link, P. M., & Schilling, J. (2012). *Climate change, human security and violent conflict*. Springer Berlin Heidelberg.

Scheffran, J., Brzoska, M., Kominek, J., Link, P. M., & Schilling, J. (2012). Climate change and violent conflict. *Science, 336*(6083), 869–871.

Schleussner, C.-F., Donges, J. F., Donner, R. V., & Schellnhuber, H. J. (2016). Armed-conflict risks enhanced by climate-related disasters in ethnically fractionalized countries. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 113*(33), 9216–9221.

Selby, J., Dahi, O. S., Fröhlich, C., & Hulme, M. (2017). Climate change and the Syrian civil war revisited. *Political Geography, 60*, 232–244.

Singleton, S. (2000). Co-operation or capture? The paradox of co-management and community participation in natural resource management and environmental policy-making. *Environmental Politics, 9*(2), 1–21.

Theisen, O. M. (2008). Blood and soil? Resource scarcity and internal armed conflict revisited. *Journal of Peace Research, 45*(6), 801–818.

Tir, J., & Stinnett, D. M. (2012). Weathering climate change: Can institutions mitigate international water conflict? *Journal of Peace Research, 49*(1), 211–225.

Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International Security, 8*(1), 129–153.

UNCCD. (2014). *The land in numbers: Livelihoods at a tipping point*. UN Convention to Combat Desertification.

UNDP Team. (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. United Nations Development Programme (UNDP).

UNDP Team. (2022). *New threats to human security in the Anthropocene: Demanding greater solidarity. Special Report 2022*. United Nations Development Programme (UNDP).

von Uexkull, N., Croicu, M., Fjelde, H., & Buhaug, H. (2016). Civil conflict sensitivity to growing-season drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 113*(44), 12391–12396.

Wæver, O. (2007). Securitization and desecuritization. In B. Buzan & L. Hansen (Eds.), *International security* (pp. 66–98). SAGE.

Walt, S. M. (1991). The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly, 35*(2), 211–239.

Weinert, M. S. (2009). From state security to human security? In P. Hayden (Ed.), *The Ashgate research companion to ethics and international relations* (pp. 151–165). Ashgate.

Weinert, M. S. (2011). Reframing the pluralist-solidarist debate. *Millennium: Journal of International Studies, 40*(1), 21–41.

Wolf, A. T. (1998). Conflict and cooperation along international waterways. *Water Policy, 1*, 251–265.

Wolf, A. T. (2007). Shared waters: Conflict and cooperation. *Annual Review of Environment and Resources, 32*(1), 241–269.

Wolf, A. T., Yoffe, S. B., & Giordano, M. (2003). International waters: Identifying basins at risk. *Water Policy, 5*(1), 29–60.

Xu, C. (2025). Achieving environmental justice: The role of climate finance and international cooperation between developed and developing countries. *University of St Andrews Law Journal, 4*(1), 66–78.

Young, O. R. (2002). *The institutional dimensions of environmental change: Fit, interplay, and scale*. The MIT Press.

Appendices

Appendix 1

Extraction Table: Systematic Extraction of 32 Empirical Studies Linking Environmental Issues to Security Outcomes

#	Author(s)	Year	Environmental Issue	Security Outcome	Moderating Factor(s)	Level of Analysis	Method
1	Wolf et al.	2003	Water Scarcity	Active cooperation / Violent Conflict	Governance, Historical context	International	Quant.
2	Bernauer & Siegfried	2012	Water Scarcity	Non-violent Conflict	Governance, Power dynamics	Regional	Quant.
3	Tir & Stinnett	2012	Water Scarcity	Active Cooperation	Governance	International	Quant.
4	Hendrix & Salehyan	2012	Water Scarcity	Violent conflict / Non-violent conflict	Resource characteristics characteristics	National	Quant.
5	Adano et al.	2012	Water Scarcity / Land Degradation	Violent conflict / Passive cooperation	Governance, Resource characteristics	Local	Mixed
6	Theisen	2008	Land Degradation	No significant association*	Governance	National	Quant.
7	Raleigh & Urdal	2007	Land Degradation	Violent conflict (conditional)	Governance, Resource characteristics	National	Quant.
8	Benjaminsen	2008	Land Degradation	Violent conflict	Power dynamics, Historical context	Local	Qual.
9	Burke et al.	2009	Climate Change	Violent conflict	Resource characteristics characteristics	National	Quant.
10	Buhaug	2010	Climate Change	No significant association*	N/A (challenges determinism)	National	Quant.
11	Hsiang et al.	2013	Climate Change	Violent conflict	Multiple	International	Quant.
12	Buhaug et al.	2014	Climate Change	No significant association*	N/A methodological critique)	International	Quant.
13	O'Loughlin et al.	2012	Climate Change	Violent conflict (conditional)	Governance, Resource characteristics	Local/ National	Quant.
14	Von Uexkull et al.	2016	Climate Change	Violent conflict (conditional)	Resource characteristics	National	Quant.
15	Gleick	2014	Climate Change	Violent conflict	Governance, Resource characteristics	National	Qual.
16	Schleussner et al.	2016	Climate Change	Violent conflict (conditional)	Historical context, Governance	National	Quant.

17	Selby et al.	2017	Climate Change	No significant association*	N/A (challenges climate link)	National	Qual.
18	Collier & Hoeffler	2024; 2020	Resource Scarcity / Abundance	Violent conflict	Power dynamics, Resource characteristics	National	Quant.
19	Koubi et al.	2014	Resource Scarcity / Abundance	Violent conflict (conditional)	Resource characteristics	National/ International	Quant.
20	Ross	2004	Resource Scarcity / Abundance	Violent conflict (conditional)	Resource characteristics, Power dynamics	National	Mixed
21	Le Billon	2005; 2001	Resource Scarcity / Abundance	Violent conflict (conditional)	Power dynamics, Resource characteristics	Multiple	Qual.
22	Wolf	1998	Water Scarcity	Active cooperation	Governance, Historical context	International	Qual.
23	Mitchell & Zawahri	2015	Water Scarcity	Active cooperation	Governance	International	Quant.
24	Dinar et al.	2011	Water Scarcity	Active cooperation	Power dynamics, Governance	International	Quant.
25	Ali	2022	Land Degradation	Active cooperation	Governance, External influence	International	Qual.
26	Aigbokhaevbo	2014	Land Degradation	Passive cooperation	Governance, External influence	Regional	Qual.
27	Matthew et al.	2009	Land Degradation	Active cooperation	External influence, Governance	International	Qual.
28	Krampe & Mobjörk	2018	Climate Change Climate Change	Active cooperation	Governance, External influence	Regional	Qual.
29	Carius	2006	Climate Change	Passive cooperation	Historical context, External influence	International	Qual.
30	Xu	2025	Climate Change	Passive cooperation	Power dynamics, External influence	International	Qual.
31	Giordano et al.	2005	Resource Scarcity / Abundance	Active cooperation	Governance, Resource characteristics	International	Qual.
32	Singleton	2000	Resource Scarcity / Abundance	Passive cooperation	Power dynamics, Governance	Local	Qual.

Note. Some studies appear in both conflict and cooperation outcomes (e.g., Adano et al. 2012; Wolf et al., 2003; Wolf, 1998). Where this occurs, the study is listed once with both outcomes separated by by a slash (/). Geographic regions not listed separately: Cross-regional analyses (11), Sub-Saharan Africa (8), MENA (2), Central Asia (2), South/Southeast Asia (2) and local cases (3).

* Studies coded as "No significant association" report null findings or constitute methodological critiques of proposed environment-conflict links. These studies do not fit the four-category security outcome spectrum but are retained in the extraction table as they provide essential evidence for this study's hypothesis about the contested and conditional nature of the environment-security nexus.

Appendix 2

Distribution Table of Security Outcomes: Results of Systematically Reviewed 32 Empirical Studies Linking Environmental Issues to Security Outcomes

Security Outcome	N	Definition & Scope
Violent Conflict	5	Studies finding a direct, statistically significant or empirically substantiated link to armed conflict
Violent Conflict (Conditional)	7	Studies finding violent conflict only under specific moderating conditions
Non-violent conflict	1	Studies finding elevated tensions, disputes or failed cooperation without armed hostilities
Active Cooperation	8	Studies finding formal agreements, joint institutions, treaties or sustained collaborative frameworks
Passive Cooperation	4	Studies finding informal, ad hoc, crisis-driven or declaratory cooperation without sustained institutional mechanisms
Mixed (Dual Outcome)	3	Studies reporting both conflictual and cooperative outcomes depending on conditions
No significant association*	4	Studies reporting null fidings or methodological critiques challenging proposed environment-conflict links

Note. Three studies (Wolf et al., 2003; Hendrix & Salehyan, 2012; Adano et al., 2012) report dual outcomes and therefore coded as "Mixed". The * symbol marks null findings that fall outside the four-category security outcome spectrum but are retained for analytical integrity.

Appendix 3

Codebook: Variable Definitions & Coding Rules

Variable 1: Independent Variable - Environmental Issue Types

Each piece was classified by its primary environmental issue type. Where a piece addressed more than one environmental issue type, then the piece was coded under the dominant variable as identified by the author(s)'s own framing. Four catagories, in this regard, were used:

(i) *Water Scarcity*

Studies examining freshwater availability, transboundary water resources, rainfall variability or hydrological changes as the primary environmental variable.

(ii) *Land Degradation*

Studies examining deforestation, desertification, soil erosion, loss of agricultural productivity or transboundary land management as the primary environmental variable.

(iii) *Climate Change*

Studies examining temperature fluctuations, changing precipitation patterns,

extreme weather events, droughts, rising sea levels or climate-induced natural distasters as the primary environmental variable.

(iv) *Resource Scarcity/Abundance*

Studies examing non-reneweable resources (e.g., oil, gas, minerals, gems) or mixed resource types (reneweable and non-reneweabe), where the focus is on abundance, scarcity or resource management rather than a single environmental stressor.

Variable 2: Dependent Variable - Security Outcomes

Each piece was coded by its security outcome along a four-category spectrum. Where a piece reported both conflictual and cooperative outcomes, then the piece was coded as "both conflict and cooperation" with the conditioning factor noted in the moderating factors column.

(i) *Violent Conflict*

Studies identifying a statistically significant or empirically substantiated link between, at least, one of the environemnental variables and armed conflict, including civil war onset, interstate conflict or communal violence resulting in battle deaths.

(ii) *Non-violent Conflict*

Studies identifying heightened tensions, protests, demonstrations or non-lethal disputes linked to environmental pressures, without escalation to armed violence.

(iii) *Passive Cooperation*

Studies identifying informal, *ad hoc* or tacit cooperation among actors in response to environmental challenges, without formalized institutional mechanisms (e.g., traditional resource-sharing customs, disaster-driven temporary collaboration, *et cetera*).

(iv) *Active Cooperation*

Studies indentifying formal agreements, joint institutions, treaties, monitoring mechanisms or sustained collaborative frameworks explicitly linking environmental management to cooperative outcomes.

Variable 3: Moderating Variables

Each piece was assessed for which contextual or intervening variables the author(s) identified as shaping the causal pathway from environmental issue to security outcome. Five categories, which were derived inductively from the reviewed pieces, were applied.

(i) *Governance Capacity*

Studies identifying institutional strength, treaty design, adaptive capacity or state capacity as a determining factor.

(ii) *Power Dynamics*

Studies identifying asymmetric/symmetric power relations, elite capture, rent-seeking or political marginalization as a determining factor.

(iii) *Historical Context*

Studies identifying pre-existing political relations, historical grievances, ethnic fractionalization or colonial legacies as shaping the outcome.

(iv) *Resource Characteristics*

Studies identifying resource types (lootable *versus* diffuse), substitutability, geographic distribution or renewability as influencing the conflict/cooperation dynamic.

(v) *External Influence*

Studies indetifying international intervention, development programs, climate finance or external organizational support as relevant.

Variable 4: Level of Analysis

Each piece was coded as (i) *local*, (ii) *national*, (iii) *regional* and (iv) *international* based on the primary unit of analysis in the study's research design.

Variable 5: Methodological Approaches

Each piece was coded as (i) *quantitative* (e.g., statistical analysis, large-N datasets), (ii) *qualitative* (e.g., case study, process tracing, discourse analysis) or (iii) *mixed-method* based on the study's stated research design.

Genişletilmiş Özet

Çevresel sorunların deterministik olarak tehdit çarpanı ya da barış inşacısı olarak değerlendirildiği geleneksel görüşlere meydan okuyan bu çalışma, 1980'lerden bu yana alanı şekillendiren tartışmaları ele almaktadır. Bu kapsamda, çalışma, Web of Science, Scopus, Google Scholar ve ESPM veritabanlarında yapılandırılmış aramalara dayalı olarak, 1990 ile 2023 yılları arasında yayınlanan 32 adet hakemli ampirik çalışmayı sistematik olarak incelemektedir (bkz. Ek-C). İlgili literatür, (i) çevresel sorun türü, (ii) güvenlik sonucu, (iii) moderatör faktörler, (iv) analiz düzeyi ve (v) metodolojik yaklaşım olmak üzere beş boyutta kodlanarak sistematik olarak incelenmiş (bkz. Ek-A) ve bunun sonucunda elde edilen bulgular, çevre sorunlarının, özellikle su kıtlığı, arazi bozulması, iklim değişikliği ve kaynak kıtlığı/bolluğunun, evrensel, belirli nedensel mekanizmalardan ziyade, büyük ölçüde belirli moderatör ve bağlamsal faktörlere dayalı olarak farklı güvenlik sonuçları doğurduğunu ortaya koymuştur (bkz. Ek-B).

Çevresel güvenlik literatürü, Soğuk Savaş'ın son on yılında, Homer-Dixon'in etkili çalışmaları ve liderliğini yaptığı Toronto Okulu tarafından, neo-Malthusçu bakış açısının hâkim olduğu ayrı bir akademik alan olarak ortaya çıktı. Bu temel aşamada, yenilenebilir kaynak kıtlıkları (örneğin su kıtlığı), özellikle çevresel stresin yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelerde, şiddetli çatışmaların başlıca nedenleri olarak kavramsallaştırıldı. Bu türden kaynak kıtlıkları, tarımsal verimlilikteki düşüş, ekonomik gerileme ve nüfus göçü yoluyla iç savaşların ortaya çıkmasına neden olan nedensel mekanizmalar olarak ele alındı. 1990'ların başında bu aşamanın gerilemesinin ardından, ilgili literatür, çevresel sorunların güvenlikleştirilmesi, deterministik argümanlara yönelik metodolojik şüphecilik, kıtlık endişelerinin ötesinde iklim güvenliğine vurgu yapılması ve son kertede, çevre sorunlarını sadece çatışmaların itici güçleri olarak değil, iş birliğinin de katalizörleri olarak yeniden ele alan çevresel barış inşası gibi farklı bakış açılarının katkılarıyla gelişti.

İlgili literatür zamanla çevre-güvenlik bağlantısı anlayışını günümüzde de şekillendiren beş farklı teorik perspektif geliştirmiştir. Neo-Malthusçu perspektif, yenilenebilir kaynak kıtlığının arz kaynaklı, talep kaynaklı ve yapısal faktörler yoluyla sosyal istikrarsızlığa yol açtığını savunmuştur. Buna karşılık, politik ekoloji perspektifi, güç ilişkileri ve kaynak kontrol mekanizmalarını vurgulamış ve kaynakların mutlak kıtlığından ziyade politik ekonomi faktörlerinin güvenlik sonuçlarını belirlediğini savunmuştur. Çevresel yönetişim perspektifi ise, kurumların arabuluculuk rollerini vurgulamış, etkili yönetişim yapıları ve kurumsal mekanizmaların çevresel sorunların şiddetli çatışmalara dönüşmesini önleyebileceğini öne sürmüştür. Kopenhag Okulu'ndan etkilenen çevresel güvenlikleştirme perspektifi ise, çevresel sorunların varoluşsal tehditler olarak söylemsel bir şekilde nasıl kurgulandığını incelemiş ve çevresel sorunlara yönelik siyasi çözümlerin yalnızca askeri müdahalelerle sınırlandırılarak istenmeyen sonuçların doğabileceğini belirtmiştir. Son olarak, çevresel barış inşası perspektifi, çevresel sorunları, rakip aktörler arasında dahi, diyalog ve iş birliği için fırsatlar sunan birer imkân olarak ele almıştır.

Ampirik verilerin değerlendirildiği sistematik literatür taraması yoluyla bu

çalışma, çevresel sorunlar ile güvenlik sonuçları arasındaki indirgemeci ve deterministik nedensel varsayımları sorgulayarak, çevre-güvenlik bağlantısında karmaşık ve koşullu ilişkiler olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Su kıtlığı araştırmaları, sınır ötesi su kaynaklarının çatışmalardan daha sıklıkla iş birliği sonuçları doğurduğunu göstermiştir. Ancak, fiziksel veya kurumsal sistemlerdeki/mekanizmalardaki hızlı değişikliklerin, absorbe kapasitesi düşük kurumsal yapılar ve kıyı devletler arasındaki tarihsel ilişkiler gibi belirli koşulların bu sonuçları etkilediği belirtilmiştir. Arazi bozulmasına odaklanan çalışmalar da benzer şekilde çevre-güvenlik bağlantısında koşullu etkileri ortaya koymaktadır. Yapılan küresel bir analizde, siyasi ve ekonomik değişkenler kontrol altına alındığında, arazi bozulması ile çatışmalar arasında önemli bir doğrudan ilişki bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, arazi bozulması, yüksek nüfus yoğunluğu ve zayıf devlet kurumlarının olduğu ortamlarda, özellikle de yarı kurak bölgelerde hayvancılık ve tarım sektörlerini önemli ölçüde etkileyerek, bir tehdit çarpanı olarak işlev görmektedir. Mali'nin kuzeyinde cereyan eden Tuareg İsyanı'nda olduğu gibi, siyasi marjinalleşme ve adaletsiz kaynak dağılımı gibi faktörler, çatışmaların sonuçlarını belirlemede yalnızca çevresel faktörlerin etkili olmadığını göstermektedir. İklim değişikliği araştırmaları ise, kullanılan metodolojik yaklaşımlara ve analitik ölçeklere bağlı olarak çelişkili sonuçlar ortaya koymuş ve bu yönüyle konuyla ilgili en tartışmalı bulguları ortaya koymuştur. Örneğin, Sahra Altı Afrika'da sıcaklık ve çatışma arasında güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiş olsa da benzer analizlerde farklı ölçütler ve metodolojik yaklaşımlar kullanılarak bu bulgular farklı bulgular nedeniyle sorguya açılmıştır. Meta-analitik yaklaşımlarla bir uzlaşı oluşturulmaya çalışılsa da çalışmalar arası karşılaştırılabilirlik ve nedensellik varsayımları noktasında meta-analizler eleştirilere maruz kalmaya devam etmiştir.

Ampirik veriler aynı zamanda çevre sorunlarının çeşitli nedensel mekanizmalar aracılığıyla iş birliğine dayalı sonuçlar doğurma kapasitesini de ortaya koymuştur. Su iş birliği bunu en açık şekilde ortaya koymaktadır. Çeşitli siyasi bağlamlarda uluslararası su anlaşmaları, su anlaşmazlıklarından kaynaklı çatışmalara kıyasla sayısal olarak önemli ölçüde fazladır (>2:1). Kurumsal tasarım bu noktada aktörler arasındaki iş birliği başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin, bilgi alışverişi, izleme, uygulama ve uyuşmazlık çözümü mekanizmalarını içeren uluslararası anlaşmalar, dar kapsamlı teknik anlaşmalara göre daha kalıcı olabilmektedir. Diğer yandan, barış parkları ve sınır ötesi koruma alanları, siyasi sınırları aşan ve katılımcı sosyal gruplar için ekonomik faydalar sağlayan yenilikçi iş birliği yapıları olarak değerlendirilmiştir. On yedi vakanın incelendiği bir analizde, ekolojik diplomasinin çok daha geniş kapsamlı ekonomik ve siyasi iş birliğine dönüşebilecek iş birliği alanları yarattığını göstermiştir. İklim iş birliği ise, öncelikle ulusötesi zorluklara yanıt vermeye odaklanan bölgesel kuruluşlar aracılığıyla ortaya çıkmış ve ASEAN, ECOWAS ve diğer Batı dışı uluslararası örgütlerin erken uyarı sistemleri ve ortak uyum stratejileri geliştirmesine olanak sağlayarak gelişmiştir. Kaynak yönetimi kapsamındaki iş birlikleri ise, kıtlık endişelerine yanıt olarak ortaya çıkmış ve çatışmaların tırmanmasından önce iş birlikleri için teşvikler yaratmıştır. Ancak, siyasi faktörler, özellikle de adil ve şeffaf kaynak dağılımı/paylaşımı düzenlemeleri noktasında, iş birliği

potansiyelini sıklıkla kısıtlamaktadır. Değerli madenler gibi doğal kaynaklar, tek taraflı kontrol için aktörleri teşvik ederken iş birliğini engelleyebilmekte, yenilenebilir kaynaklar konusunda koşullara bağlı olarak daha çok iş birliği imkânlarını günyüzüne çıkarabilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, çevresel sorunların aktörler arasında çatışma mı yoksa iş birliğine dayalı bir sonuç mu doğuracağı noktasında beş kritik aracı faktörü öne çıkarmaktadır. Yönetişim kapasitesi, ciddi kaynak kıtlığı koşullarında bile çevresel sorunların iyi tasarlanmış kurumlarla yönetilebileceğini ortaya koyan birincil değişken olarak ele alınmaktadır. Güç dinamikleri bağlamında aktörler arasındaki asimetrik ilişkiler iş birliği potansiyelini kısıtlarken, simetrik ilişkiler iş birliğini kolaylaştırarak güvenlik sonuçlarını pozitif yönde önemli ölçüde etkilemektedir. Tarihsel bağlam ise, aktörlerin birbirlerinin davranışlarını yorumlama ve tepki verme şekillerini ciddi anlamda etkilemektedir. Dolayısıyla, olumlu tarihsel ilişkiler iş birliklerini mümkün kılarken, çekişmeli tarihsel arka plan iş birliği çabalarını kısıtlamaktadır. İkame edilebilirlik ve coğrafi dağılım gibi kaynak özellikleri ise, aktörler arasında farklı mekanizmaların uygulanabilirliğini etkilemektedir. Petrol ve mineraller gibi doğal kaynaklar, elde edilme kolaylığı ve gelir yaratma potansiyeli nedeniyle, tarım ve hayvancılık gibi yaygın ekonomik kaynaklardan farklı olarak çatışma dinamikleri yaratmaktadır. Son olarak, dış etkenler ve uluslararası destek, müdahale biçimi ve uygulanma şekil bağlı olarak, aktörler arasındaki iş birliğini kolaylaştırabildiği gibi aktörler arası gerilimleri de şiddetlendirebilmektedir.

Çalışma, çevre-güvenlik bağlantısında olduğu gibi karmaşık sosyal-çevresel sistemlerde nedensellik ilişkisi kurmanın önemli metodolojik zorluklarını da ortaya koymaktadır. Örneğin, küçük örneklemli nitel araştırmalar, çevre ve güvenlik arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, büyük örneklemli nicel analizler, çok sayıda değişken arasında zamansal ve mekânsal etkileşimin karmaşıklığını yansıtan zayıf veya çelişkili bulgular ortaya koymaktadır. Bu metodolojik farklılıklar, geniş ölçekli bulgularla bağlama özgü mekanizmaları birleştiren entegre yaklaşımlara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Teori geliştirme, ampirik kanıt sunma ve metodolojik açıdan önemli araştırma boşluklarının olduğu çevresel güvenlik literatürü, Afrika vakalarına ağırlık vermesi sebebiyle genelleştirilebilirdik sorunuyla mücadele ederken, aynı zamanda pozitif güvenlik sonuçlarına yeterince değinmemesi nedeniyle de teorik anlamda ilerlemesi sınırlı kalmıştır. Gelecekteki araştırmaların, mekânsal ve zamansal ayrıştırmayı önceliklendirmesi, dolayısıyla dolaylı mekanizmaları ve aracı faktörleri daha on plana çıkarması, aynı zamanda hem sistematik kalıpları hem de bağlamsal farklılıkları yakalayan farklı yaklaşımlar geliştirmesi gerekmektedir.

Çevresel güvenliğin koşullu doğası hem çevresel determinizmi hem de çevresel güvenlik konusuna yönelik küçümseyici yaklaşımları göz ardı eden politika yaklaşımları geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Çevresel sorunlar, politika yapıcılar tarafından sosyal düzeni etkileyen doğrudan bir neden olmaktan ziyade birer risk veya fırsat olarak görülmeli; çevresel sorunların yanı sıra sosyoekonomik ve siyasi kırılganlıkları da ele alan entegre politikalar geliştirilmelidir. Bu nedenle politika yapıcılar, çevresel sorunları iş birliği fırsatları olarak kavramsallaştırırken,

kurumsal mekanizmaları güçlendirmeli ve güç asimetrisinin azaltılması için gerekli olan adımları de hesaba katmalıdır. Diğer bir ifadeyle, çatışma önleme stratejilerin ve sağlam kurumsal mekanizmaların geliştirilmesi, kapsayıcı yönetişim düzenlemelerinin teşvik edilmesi ve çevresel iş birliğinden sıfır toplamlı olmayan sonuçlar elde edilmesi gibi ön alıcı politikalara odaklanmalıdır. Çevresel barış inşası girişimleri, işlevsel iş birliği girişimlerinden yararlanırken, kapsamlı kurumsal tasarım yoluyla altta yatan siyasi gerilimleri de ele almalıdır. Bu süreçte bölgesel kuruluşlar ise, özellikle iklim adaptasyonu ve sınır ötesi kaynak yönetimi alanlarında, koordineli bir şekilde çevresel sorunlara yönelik müdahaleler için daha fazla kapasiteye kavuşturulmalıdır.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Sultan Hüseyin Baykara'nın Meydan Muharabeleri-I: Çınaran Savaşı

The Battles of Sultan Husain Bayqara-I: The Battle of Chinaran

Muhammed Emin KOÇAK[1]

[1] Bağımsız Araştırmacı.
Independent Researcher.

ÖZ

Hem anne hem babası tarafından soyu Emîr Timur'a uzanan Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara (1470-1506) dönemi, Timurlu Devleti'nin kültür ve sanat hayatının zirveye ulaştığı bir aralıktır. Onun zamanı, Herat'ın bir kültür ve sanat merkezi haline gelmesiyle öne çıkar. Bununla birlikte zikredilen dönem yalnızca kültürel ve sanatsal gelişmelerle değil, aynı zamanda şiddetli taht mücadeleleri ve iç savaşlarla da dikkat çekicidir. Bahsi geçen mücadelelerin en önemlileri arasında yer alan ve 1469 Eylül'ünde Meşhed yakınlarında gerçekleşen Çınaran Savaşı, bu çalışmanın odak noktasıdır. Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in (1451-1469) ölümünden sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Timurlu mirzası Yadigâr Muhammed'i güçlü bir orduyla Horasan'a göndermiştir. İlk başarılarını Cürcân'da elde eden Mirza Yadigâr Muhammed'e karşı, Sultan Hüseyin Baykara öncü birlikler yollamış, sonrasında da ordusunu Meşhed'de toplamıştır. Taraflar Meşhed yakınlarındaki Çınaran'da karşı karşıya gelmiş ve Sultan Hüseyin Baykara büyük bir zafer kazanmıştır. Savaşta rakiplerin, kılıç, mızrak, hançer gibi yakın dövüş silahlarını kullanılması göğüs göğüse kanlı bir mücadelenin yaşandığını göstermektedir. Bu çalışmada Çınaran Savaşı'nda tarafların çatışmaya hazırlık süreci, orduların düzeni, önemli komutanlar, muharebe sırasında kullanılan silahlar, başvurulan taktikler ve uygulanan stratejik adımlar, dönemin ana kaynakları ışığında ortaya konulacaktır.

ANAHTAR KELİMELER Horasan | Taktik ve Strateji | Timurlu Askerî Tarihi | Timurlu Ordusu

ABSTRACT

The reign of Sultan Husain Bayqara (1470-1506), the last ruler of the Timurids, whose lineage on both his mother's and father's side traced back to Amir Timur, marked the peak of the Timurid Empire's cultural and artistic life. However, the period mentioned is notable not only for cultural and artistic developments, but also for fierce struggles for the throne and civil wars. The Battle of Chinaran, which is among the most important of the aforementioned struggles and took place near Mashhad in September 1469, is the focus of this study. After the death of the Timurid ruler Sultan Abû Sa'id (1451-1469), the ruler of the Aqquyunlu, Uzun Hasan, sent the Timurid Mirza Yadgar Muhammad, to Khorasan with a strong army. Against Mirza Yadgar Muhammad, who achieved his first successes in Gurgân, Mirza Yadgar Muhammad sent vanguard troops and then gathered his army in Mashhad. The sides faced each other at Chinaran, near Mashhad, and Sultan Husain Bayqara won a great victory. The use of melee weapons such as swords, spears and daggers by the opponents in the war indicates that a bloody hand to hand struggle took place. In this study, the preparation process of the opponents for the conflict, the order of the armies, the important commanders, the weapons used during the battle, the tactics used and the strategic steps taken in light of the main sources of the period were investigated.

KEYWORDS Khorasan | Tactic and Strategy | Timurid Military History | Timurid Army

Atıf | Citation: Koçak, M.E. Sultan Hüseyin Baykara'nın meydan muharabeleri-I: Çınaran Savaşı. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 157-171. https://doi.org/10.54078/savsad.1777409

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Muhammed Emin KOÇAK
emin.kocak0@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 03.09.2025
Kabul Tarihi | Accepted 21.04.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara (ö.1506), 1438 yılında Herat'ta doğmuştur. Annesi Firuze Begim, Emîr Timur'un oğlu Mirza Miranşah soyundan, babası Mirza Mansur ise Emîr Timur'un bir diğer oğlu Mirza Ömer Şeyh soyuna mensuptur (Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, s. 857; Bâbür, 1970, II, ss. 253-254; Woods, 1990, ss. 24-25). Dolayısıyla onun nesebi hem anne hem baba tarafından Emîr Timur'a uzanmaktadır. Yedi yaşında babası Mirza Mansur'u kaybeden Sultan Hüseyin Baykara, annesinin tavsiyesiyle Timurlu hükümdarı Mirza Şahruh'un torunu Mirza Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetine girmiştir. Mirza Ebu'l-Kasım Babür'ün, 1454 yılında bir diğer Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in (1451-1469) hakimiyetindeki Semerkant kuşatmasına katılan Sultan Hüseyin Baykara, onunla geri dönmeyerek Sultan Ebu Said'in yanında kalmıştır. Bu sırada Sultan Ebu Said'e karşı ayaklanan Mirza Ömer Şeyh soyundan Sultan Üveys Mirza'nın isyanı neticesinde bahsi geçen Timurlu hükümdarı, Sultan Hüseyin Baykara dahil olmak üzere yanında bulunan Timurlu mirzalarını Semerkant Kalesi'ne hapsetmiştir. Onun tutuklanma haberi Herat'ta bulunan annesi Firuze Begim'e ulaştığında, annesi Semerkant'a giderek Sultan Ebu Said'den oğlunun affedilmesini istemiştir. Firuze Begim, Sultan Ebu Said'in akrabası olduğu için isteği kabul edilmiş ve Sultan Hüseyin Baykara esaretten kurtularak annesi ile beraber Herat'a gitmiş ve ikinci kez Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetine girmiştir (Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 113-114).

Mirza Şahruh'un 1447 yılından ölümünden sonra Horasan ve Mazenderan'ın tamamı, Simnan, Damgan, Bedehşan, Merv ve Mahan, Sistan'da hüküm süren Timurlu mirzası Ebu'l-Kasım Babür'ün hâkimiyetine geçmiş, onun 1457 yılında Meşhed'de vefat etmesinin ardından Herat tahtına küçük yaştaki oğlu Mirza Şah Mahmud çıkmıştır (Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, ss. 786, 788). Hamisinin ölümünden dolayı Sultan Hüseyin Baykara Herat'tan ayrılıp Merv'de bulunan bir diğer Timurlu hanedan üyesi Sencer Mirza'nın yanına giderek onun kızı Bike Sultan Begim ile evlenmiştir. Bir müddet iyi geçinen Sultan Hüseyin Baykara ve kayınbabası Mirza Sencer'in arası zamanla açılmıştır. Mirza Sencer'in 1457 tarihinde Meşhed'e gitmesini fırsat bilen Sultan Hüseyin Baykara, yanındaki adamlarıyla şehri ele geçirse de daha sonra Mirza Sencer'e sadık olan Merv halkının ve *emîr*lerin isyanı neticesinde kaçmak zorunda kalmıştır (Subtelny, 2007, ss. 52-53; Oruç, 2021, ss. 12-13). 1457'den Herat'ın Sultan Hüseyin Baykara tarafından ele geçirildiği 1469 yılına kadar olan süreç onun, iktidar mücadelesinin en çetin safhasıdır.[1] 1469 yılının Şubat ayında Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in, Karabağ'da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey tarafından öldürülmesini fırsat bilen Sultan Hüseyin Baykara, adı geçen tarihte Herat'ı ele geçirmiş ve kendi adına hutbe okutmuştur (Aka, 2014, s. 139).

Sultan Hüseyin Baykara dönemi daha çok kültürel ve sanatsal gelişmeler ile ön plana çıkan[2] tarihi bir aralıktır. Bahsi geçen hükümdar zamanında Timurlu başkentlerinden olan Herat'ta, şair, tarihçi ve ressam gibi muhtelif alanlardaki ilim adamlarının himaye edilmesi sayesinde zikredilen şehir, adeta dönemin bir

[1]Bu süreç hakkında bkz. (Subtelny, 2007 ss. 54-60).
[2]Dönemin kültür hayatı ve sanatsal gelişmeler için bkz. (Subtelny, 1979; Rejepova, 2019; Erdoğan, 2023).

cazibe merkezi haline gelmiştir. Hükümdarın kendisi dahi Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır (Hüseyin Baykara, 2021). Onun çağdaşı Bâbür'ün (1970, II, s. 277), "Sultan Hüseyin Baykara zamanında Horasan ve özellikle Herat şehri fazilet ehli, eşsiz insanlarla doluydu. Bir iş üzerinde uğraşan herkes, zikredilen işi en iyi şekilde yapmaya çalışıyordu" ifadeleri dönemin entelektüel hayatı hakkında önemli bir kayıttır.

Madalyonun diğer tarafından bakıldığında ise Sultan Hüseyin Baykara'nın iktidar mücadelesi sırasında ve iktidara geldikten sonra yaşanan iç karışıklıklar neticesinde pek çok mücadele yaşanmıştır. Bu durum onun hükümdarlık dönemini askerî tarih açısından önemli kılmaktadır. Bâbür'ün (1970, II, s. 255), Sultan Hüseyin Baykara hakkındaki "birçok kez kendisi kılıç kullanmış, muharebelere katılmıştır. Hatta Emîr Timur soyundan, onun kadar kılıç kullanan hiç kimse malum değildir" kayıtları mühimdir. Müellif, burada abartılı bir yaklaşım sergilese de Sultan Hüseyin Baykara döneminde yaşanan iktidar savaşlarının fazlalığına dikkat çeker. Zikredilen mücadelelerden birisi, 1469 yılının Eylül ayında Sultan Hüseyin Baykara ile Mirza Şahruh soyundan Mirza Yadigâr Muhammed arasında Meşhed yakınlarındaki Çınaran'da (چناران) meydana gelen Çınaran Savaşı'dır. Bu çalışmanın odak noktası olan Çınaran Savaşı'nda tarafların çatışmaya hazırlık süreci, orduların düzeni, önemli komutanlar, muharebe sırasında kullanılan silahlar, başvurulan taktikler ve uygulanan stratejik adımlar, dönemin ana kaynakları ışığında ortaya konulacaktır.

Sultan Hüseyin Baykara dönemine dair ülkemizde mühim çalışmalar kaleme alınmıştır. Aka'nın (2014), *Timur ve Devleti* adlı eseri, bütüncül bir Timurlu tarihi sunmasının yanı sıra Sultan Hüseyin Baykara zamanına dair değerli bilgiler verir. Alan'ın (2015), *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular* isimli çalışması, benzer şekilde Timurlu tarihini detaylı bir şekilde inceleyerek, Sultan Hüseyin Baykara dönemine dair kıymetli bilgiler içerir. Rejepova (2019) ve Erdoğan'ın (2023) tezleri, dönemin kültür hayatına, siyasi gelişmelerine ve sanatsal faaliyetlerine ışık tutar. Oruç (2021) tarafından kaleme alınan *Son Timurlu Hüseyin Baykara* adlı eser, bahsi geçen hükümdar dönemine dair yapılan detaylı çalışmalar arasındadır. Yurt dışında ise mezkûr hükümdar hakkında Subtelny'nin (2007) telif eser ve makaleleri kıymetlidir. Görebildiğimiz kadarıyla Çınaran Savaşı'na dair Türkçe literatürde müstakil bir araştırma yapılmamıştır ki, bu çalışma alandaki söz konusu boşluğu doldurma amacı taşımaktadır. Çalışmada, dönemin Farsça kaynaklarından istifade edilmiş, savaş sonrası kaleme alınan ancak çok kullanılmayan *Fetihnâme*'den de faydalanılmıştır. Ayrıca Türkçe, Farsça ve İngilizce araştırma eserlere de başvurulmuştur.

Çınaran Muharebesi'ne Giden Süreç ve Tarafların Faaliyetleri

Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in, Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı çıktığı Azerbaycan Seferi, felaketle sonuçlanmış ve bahsi geçen Timurlu hükümdarı, 1469 yılının Şubat ayında Uzun Hasan'ın yanında bulunan Timurlu hanedan üyesi Mirza Yadigâr Muhammed tarafından öldürülmüştür (Tihranî, 2014, s. 320). Yukarıda zikredildiği üzere Sultan Ebu Said'in ölüm haberi alan Sultan Hüseyin Baykara ise aynı yılın Mart ayında Herat'ı ele geçirmişti. Timurlu ülkesindeki karışıklığı iyi okuyan Akkoyunlu Bey'i Uzun Hasan, Mirza Yadigâr Muhammed'e verdiği ordu

ve önemli *emîr*ler (*bey*) ile onu, Horasan'ı hâkimiyet altına almaya göndermiştir. Sultan Hüseyin Baykara tarafından yazdırılan *Fetihnâme*'de onun yanında Türkmen askerlerinin yanı sıra maktul Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in bazı *emîr*lerinin olduğu da yer alır (İsnad-ı Mektubat, 2536 ş.y., s. 350). Mirza Yadigâr Muhammed ve ordusu öncelikle Cürcân'ı ele geçirmiş, Sultan Hüseyin Baykara'nın adamlarından Emîr Şeyh Zahid Tarumî, onlara karşı koyamayarak geri çekilmiştir (Devletşâh Semerkandî, 1977, IV, s. 600).

Söz konusu durum Herat sarayına ulaştığında ise Sultan Hüseyin Baykara, ilk olarak istihâreye yatmış, (İsnad-ı Mektubat, 2536 ş.y., s. 350) ardından Emîr Nasıreddin Abülhalık ve Emîr Nizameddin Veli Bey komutasında yiğit askerlerden oluşan öncü askerî birliği, Mirza Yadigâr Muhammed'in ordusunu karşılamaya göndermiştir. Emîr Nasıreddin Abülhalık ve Emîr Nizameddin Veli Bey komutasındaki bu ordu, Nişabur'dan Samlekan'a ulaşmış ve birkaç gün orada konaklamıştır. Sultan Hüseyin Baykara, gönderdiği orduyu yeterli bulmamış olacak ki, *emîr*lerinin arkasından Timurlu hanedan üyesi Kiçik Mirza'yı da yollamıştır. Kiçik Mirza tarafından desteklenen Timurlu öncü kuvvetleri, o esnada Esterâbâd'dan dışarı çıkmış olan Mirza Yadigâr Muhammed'in üzerine yönelmiştir (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, ss. 5693-5694; Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 139). Timurlu ordusu, Mazenderan'daki Şorab'a ulaştığında, Herat sarayından bir mektup gelmiş ve hükümdar, onların rakiple çatışmaya girmemelerini emrederek, oldukça sarp ve ulaşılmaz olan Horos Yaylağı Dağı'na mevzilenmelerini istemiştir. Bu esnada Mirza Yadigâr Muhammed'de Horos Yaylağı Dağı'na ulaşmış ancak buranın sarp ve engebeli olmasından ötürü İsferâyin'e yönelmiştir. Tüm bunlar yaşanırken Sultan Hüseyin Baykara'da, 1469 yılının Eylül ayında payitaht Herat'tan hareketle Meşhed'e gelerek ordugâhını kurmuştur. Hükümdar, mezkûr şehirde İmam Ali er-Rızâ'nın türbesini[3] ziyaret etmeyi de ihmal etmeyerek türbenin hizmetlilerine armağanlarda bulunmuştur (Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 139; Rumlu, 2020, ss. 477-478).

Muharebe öncesi tarafların faaliyetleri hakkında şunlar söylenebilir: Mirza Yadigâr Muhammed ve yanındaki Akkoyunlu Türkmenlerinden oluşan komuta kademesi ve askerlerin, sürpriz bir saldırı ile Cürcân'ı ele geçirmesi taktiksel bir başarıdır. Sultan Hüseyin Baykara'nın ise bahsi geçen saldırıdan haberdar olarak Mirza Yadigâr Muhammed'e karşı komutanlarını göndermesi ve söz konusu askerî birliği Timurlu hanedanına mensup Kiçik Mirza ile desteklemesi ise önemlidir. Böylece hem rakibin manevraları gözlenecek hem de gerekirse hükümdarın başında olduğu ana ordu gelene kadar rakip vur kaç taktiği ile yıpratılacaktır. Başkentten gönderilen haberci ile herhangi bir çatışmaya girilmemesi ve korunaklı bir alanda mevzilenme emri ise, Sultan Hüseyin Baykara'nın sahadaki komutanlarının faaliyetlerinden haberdar olduğunu ve başarılı bir istihbarat teşkilatına[4] sahip olduğunu gösterir. Sultan Hüseyin Baykara'nın ordugâhını Meşhed'de kurarak İmam Ali er-Rızâ'nın türbesini ziyaret etmesi ve türbenin hizmetlilerine hediyeler vermesi de dikkat çekicidir. Böylece, askerlerin maneviyatları güçlendirilmiş ve bölge halkının da desteği alınmıştır.

[3] Timurlu hükümdarları, türbe ziyaretleri yaparak gerek kendileri gerekse siyasî ve askerî amaçları için vefat etmiş din büyüklerinin ruhlarından yardım ister, türbeleri himaye ederdi (Yüksel, 2009, s. 191).
[4] Timurlularda istihbarat ve yam teşkilatı için bkz. (Koçak, 2024, ss. 187-194).

Sultan Hüseyin Baykara'nın Meşhed'e geldiği haberi, Horos Yaylağı Dağı'na sığınmış olan komutanlar ve Mirza Kiçik'e ulaştığında onlar, Horos Yaylağından inerek Mirza Yadigâr Muhammed'in peşinden gittiler. Sultan Hüseyin Baykara, Mirza Yadigâr Muhammed'in İsferâyin şehrine geldiğini haber aldığında ise savaş meydanına doğru ilerledi. O, Elengradgan'dan (النك رادگان), Cunuşan (جنوشان) ve Yelgirgaç (يلغريغاج) ovasından geçerek İsferâyin'deki dağlara ulaştı. Mirza Kiçik ve *emîr*ler, Sultan Hüseyin Baykara'nın yanına gelerek Mirza Yadigâr Muhammed'in ordusunun yolda olduğu haberini verdiler. Sultan Hüseyin Baykara zikredilen haberi alınca Emîr Seyyid Murad Oğlakçi[5], Emîr Ali Mirâhur ve Şeyhim'i tam teçhizatlı bin süvari ile öncü olarak Mirza Yadigâr Muhammed'in üzerine göndermiştir. Gece olduğunda Sultan Hüseyin Baykara ordugâhta savaş hazırlıklarını yapmış ve askerlerin gönlünü alarak onları cesaretlendirmiştir. Rakip üzerine gönderilen Seyyid Murad Oğlakçi, Emîr Ali Mirâhur ve Şeyhim, karşı taraftan Emîr Ali Celayir ile karışılarak cesurca savaşmış ancak öncü birliklerin çarpışmasını Emîr Ali Celayir kazanmıştır. Mücadele sırasında Seyyid Murad Oğlakçi öldürülmüş, geriye kalan *emîr*ler, Sultan Hüseyin Baykara'nın ordugâhına geri dönmüştür (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, s. 5694; Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 140).

Sonuç olarak çatışma öncesi atılan adımlar değerlendirildiğinde Sultan Hüseyin Baykara'nın rakibi Mirza Yadigâr Muhammed'in faaliyetlerini adım adım takip ettiği görülür ki, bu durum Mirza Yadigâr Muhammed'in karşı istihbarat konusunda yetersiz olduğunu gösterir. Mirza Yadiğar Muhammed'in öncülerinin, savaştan hemen önce Sultan Hüseyin Baykara'nın gönderdiği öncü birliği yenmesi ve komutanlarından Emîr Seyyid Murad Oğlakçi'nin öldürülmesi ise mühimdir. Böylece o, daha savaş başlamadan rakibinin moraline darbe vurarak üstünlük kazanmıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın savaş öncesi, ordusundaki askerlerin gönlünü alarak onları cesaretlendirmesi ise askerin moral ve motivasyonuna verdiği önemi gösterir.

Çınaran Meydan Savaşı

1469 tarihinin Eylül ayında Meşhed yakınlarındaki Çınaran mevkinde gerçekleşen savaş hakkında kaynaklardaki bilgiler şu şekildedir: Sabah vaki Sultan Hüseyin Baykara ordusunu çatışmaya hazırlayarak bizzat kendisi cevşen zırhını[6] giymiştir. Ardından ordunun sağ kanadının komutanlığına Emîr Mübarezeddin Veli Bey'i[7] atamış, sol kanadı ise Mirza Kiçik ve Emîr Abdülhalık'a bırakmış, kendisi ise merkezde konumlanmıştır. Öncü birliğe ise Emîr Hasan Şeyh Timur, Emîr Moğol ve Emîr Şeyh Ebu Said Han'ı atanmıştır. Timurlu ordusunun muhaberedeki teçhizatını tarif eden bir beyitte "ordunun çelikten meydana geldiği, askerlerin hançer ve mızrak (نیزه)[8] kullandıkları" görülür (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, s. 5695; Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 140). Sultan Hüseyin Baykara'nın ordusunun zırhlı askerlerden oluştuğu, hatta hükümdarın bizzat zırhını giydiği bilgisi mühimdir.

[5]Bahsi geçen bey, *Divân-ı mâl* üyesi olup malî teşkilatta güçlü bir makama sahipti (Muizzü'l-Ensâb, v. 157b).
[6]Cevşen, demir ve çelik pullardan müteşekkil örgülü bir zırh türüdür.
[7]Zikredilen emîr, Sultan Hüseyin Baykara döneminde ordunun adeta bel kemiği olan tavaçi görevindeydi. (Muizzü'l-Ensâb, v. 157b).
[8]İnce uçlu ve güçlendirilmiş bir mızrak türü olan neyze, yeni Farsça'da hem süvari hem de piyadelerin kullandığı bir silahtır. Detaylı bilgi için bkz. (Khorasani, 2011, ss. 72-73).

Askerlerin yakın dövüş silahı olan hançer kullanması savaşın, kıran kırana geçtiğini gösterir. Ayrıca hem yakın hem uzak dövüş silahı mızrağın kullanması ise mezkûr orduda, piyade ve süvarilerin yer aldığının kanıtıdır. Hükümdarın, ordunun sol kanadına iki komutanı ataması ise değerlidir, çünkü savaş sırasında bir komutan ölür yahut yaralanırsa komuta eksikliği olmadan diğeri savaşı idare edebilecektir.

Rakip tarafta ise Mirza Yadigâr Muhammed savaş alanına gelmiş[9] ve ordusunun merkezinde yer almıştır. O, sağ kanadına Emîr Ali Celayir'i, sol kanadına ise Emîr Ali Farsi Barlas ve Emîr Sultan Hasan Arhengi'yi konuşlandırmıştır. Öncü birlik olarak ise Eyüp, Şeyhi Celayir ve Muhammed Kükeltaş'ı görevlendirmiştir. Kaynaklarda Mirza Yadigâr Muhammed'in ordusunun sayıca fazla olduğu ve bu sebepten ötürü kibirlendiği görülür. Onun ordusunu betimleyen bir beyitte geçen "askerlerin elinde keskin kılıçlar vardı" ifadesi de kıymetlidir (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, ss. 5695-5696). Ordular savaş meydanına konuşlandıktan sonra muharebe başlamış, Sultan Hüseyin Baykara savaşa bizzat iştirak etmiştir. Mirza Yadigâr Muhammed'de, dörtgen temrenli (ok ucu) *hadeng*[10] okları ile rakibine saldırmış, bu esnada savaş davulları da çalmaya başlamıştır. Savaş sırasında Sultan Hüseyin Baykara'nın sağ kanadındaki Emîr Mübarezeddin Veli Bey, rakip ordunun sol kanadına saldırarak onları bozguna uğratmıştır. Bunun üzerine Mirza Yadigâr Muhammed, ordusunun sol kanadına doğru harekete geçmiş ve burada bulanan rakip ordun birliklerine ağır bir darbe indirmiştir (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, s. 5696; Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 141).

Her iki ordunun da ağırlıklı olarak süvari birliklerinden oluştuğu anlaşılmaktadır ki, muharebe anlatılırken yapılan bir benzetmede geçen "süvarilerin fazlalığı ortalığı toz bulutu ile kapladı. Savaş o kadar kanlıydı ki kılıçlardan dökülen kanlar, ovada kırmızı laleler gibi çiçek açtı" bilgisi (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, s. 5696) ve *Fetihnâme'*de yer alan bir şiirde geçen "Süvarilerin çıkardığı toz bulutunun tüm havayı kararttığı" ifadesi (İsnad-ı Mektubat, 2536 ş.y., s. 350) konumuz açısından kıymetlidir. Burada her ne kadar abartılı bir benzetme yapılmış olsa da savaşın göğüs göğüse çarpışma şeklinde ilerlediği ve bu sebepten ötürü her iki tarafında fazla zaiyat verdiği görülmektedir. Ayrıca Mirza Yadigâr Muhammed'in dörtgen temrenli ok uçları kullanması da savaşın çetin geçtiğinin bir diğer örneğidir. Çünkü dörtgen ok uçları, zırh ve demirleri delip geçebilen, çıkartıldığında ise girdiği yeri parçalayan bir özelliğe sahipti (Yavaş, 2020, s. 129).

Mirza Yadigâr Muhammed'in bahsi geçen saldırısı, Sultan Hüseyin Baykara'nın birliklerini sersemleştirmiş olacak ki, askerlerin birçoğu bozguna uğramıştır (Rumlu, 2020, s. 479). Bunu gören Sultan Hüseyin Baykara, atlı *bahadur*larını,[11] Mirza Yadigâr Muhammed üzerine göndermiş, rakip ordu ise, üzerine gelen atlıları ok yağmuruna tutmuştur. Karşı atağa geçen Mirza Yadigâr Muhammed'in ordusundan bir grup, üzerlerine atılan oklara rağmen Sultan Hüseyin Baykara'nın yanına kadar gelerek kılıç ve mızraklar ile saldırmıştır. Durumun kötüye gittiği gören Sultan Hüseyin Baykara ve saldırının şokunu atlatan askerleri, yakınlarına

[9]Rumlu (2020, s. 478) savaş meydanına ilk olarak Mirza Yadigâr Muhammed'in geldiğini ifade eder.
[10]Hadeng'in hangi ağaç türü olduğu tartışmalıdır. Göksu, Hadeng'in, kayın ağacı olduğunu zikreder (Göksu, 2019, ss. 130-131).
[11]Bahadur, yiğit, cesur ve kahraman kimselere verilen isim ve ünvandır (Köprülü, 1991, C. IV, s. 454).

kadar sokulan süvarileri cesurca püskürtmüştür. Ardından karşı saldırıya geçen Sultan Hüseyin Baykara'nın ordusu, sayıca az olmalarına rağmen Mirza Yadigâr Muhammed'in ordusunu yenilgiye uğratmış, kaçan rakip askerleri takip edilerek, ele geçirilenlerden bazıları öldürülmüş bazıları da esir edilmiştir. Esir alınanlar arasında Emîr Behlül Kaşani, Emîr Şeyh Said Tuani, Emîr Muhammed Kükeltaş, Emîr Eyyüp, Emîr Ahmet, Emîr Sultan Hüseyin Arhengi'nin isimleri zikredilir. Bazı esirlerin ise hayatları bağışlanmış (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, s. 5697), *Fetihnâme*'de bağışlamanın padişahlara has bir uygulama olduğu da vurgulanmıştır (İsnad-ı Mektubat, 2536 ş.y., s. 351). Devletşâh Semerkandî'ye göre ise (1977, IV, s. 602), öldürülen bazı esirlerin bedenleri, vahşi hayvanlara yem edilmiştir.

Çınaran Savaşı, Sultan Hüseyin Baykara'nın müdafaa, Mirza Yadigâr Muhammed'in ise taarruz ettiği bir muharebedir. Çatışmada tarafların kılıç, mızrak, hançer gibi yakın dövüş silahlarını kullanılması göğüs göğüse kanlı bir mücadelenin yaşandığını göstermektedir. Ayrıca her iki tarafta bozkır savaş sanatında bilinen rakibi ok yağmuruna tutma stratejisine başvurarak karşı tarafın saflarını bozup, büyük kayıp verdirmeyi amaçlamıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın ordusunun zırhlı olması yakın dövüşte askerlere büyük bir avantaj sağlarken, rakip tarafından zırh delici okların kullanılması, asker kayıplarının artmasına neden olmuştur. Mirza Yadigâr Muhammed'in sayıca üstün olmasına rağmen yenilmesini kaynaklar, onun kibirli oluşuna bağlar. Onun yanındaki ordunun çoğunluğu, yukarıda ifade edildiği üzere kendisine Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından verilen Türkmen askerlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla onlar, bölgeye dışarıdan gelen ve yerel halk tarafından desteklenmeyen kimselerdi. Timurlu ordusu ise dışarıdan gelen rakibe karşı, kendi vatanlarını savunan, yerel halkın desteğini almış askerlerden oluşmaktaydı. Bir diğer önemli nokta ise Sultan Hüseyin Baykara'nın savaşa bizzat iştirak etmesidir ki, böylece ordusunu cesaretlendirmiş ve askerlerin savaşma azmini arttırmıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın kaçan rakibi takip etme taktiği de konumuz açısından kayda değerdir. Bilindiği üzere bir çatışma sonrası, düşmanı tamamen imha ederek bir kez daha saldırıya geçmesini engelleme mühim bir taktiksel adımdır (Aksoy, 2021, s. 90). O, kaçan rakibin ardına düşerek önemli komutanları esir almış, bazılarını da öldürerek yırtıcı hayvanlara parçalatmıştır. Ancak Mirza Yadigâr Muhammed, ele geçirilememiştir ki, bu durum taktiksel bir hatadır. Öldürülenlerin yırtıcı hayvanlara yem edilmesi ise, dosta güven düşmana korku veren bir uygulama olarak, psikolojik üstünlük sağlamaya yöneliktir.

Çınaran Savaşı Sonrası Tarafların Durumu

Kazandığı zaferden sonra hızlı bir şekilde üç gün içerisinde Meşhed'den, payitahta dönen Sultan Hüseyin Baykara, Esterâbâd'a vali olarak Emîr Hasan Şeyh Timur'u göndermiş, kendisi ise kışı, Herat'taki Bağ-ı Sefid'de[12] geçirmiştir (Hondmir, 1389 h.ş., IV, s. 142). *Fetihnâme'*de, Emîr Hasan Şeyh Timur'un[13] büyük bir cesaret ile

[12] Bağ-ı Sefıd, Timurlu başkentlerinden Herat'ın kuzeydoğusunda yer almaktaydı. Timurlu hükümdarı Mirza Şahruh döneminde (1405-1447), 1410 yılında burada geniş çaplı imar faaliyetlerinde bulunulmuştur (Hâfız-ı Ebrû, 1395 h.ş., C. III, s. 390). Aynı zamanda Mirza Şahruh'un oğlu Mirza Baysungur'un ikamet yeri olan Bağ-ı Sefıd, dönemin önde gelen ulema, şair, yazar, hattat, tezhipçi, musikişinas ve ressamların buluşma yeriydi (İsfızârî, 1388 h.ş., C. II, s. 25).

[13] Bahsi geçen bey, Sultan Hüseyin Baykara'nın mali teşkilattan sorumlu Divân-ı mâl emîrleri arasında yer almaktaydı (Muizzü'l-Ensâb, v. 157b).

savaştığı ve zaferin onu çabaları sayesinde elde edildiği zikredilir. Mirza Yadigâr Muhammed ise yanında kalan az sayıdaki kişi ile kaçarak canını zor kurtarmıştır (İsnad-ı Mektubat, 2536 ş.y., s. 352). Onun beraberinde yirmi kişi civarında askerinin kaldığı, Simnan ve Damgan tarafına kaçtığı görülür (Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, s. 1029). Kazandığı zaferin akabinde Sultan Hüseyin Baykara, Akkoyunlu Uzun Hasan'a elçi ile beraber bir mektup göndermiştir. Mektubun içeriği şu şekildedir: "İki hanedan arasında dostluk ve iş birliği[14] vardı. Eğer Sultan Ebu Said [Timurlu hükümdarı], vefasızlık yolunu tuttu ise layık olduğu şeyi buldu. Şimdi tarafınızdan beklenti ve ümidimiz, bize şefkat gözüyle bakması ve diğerlerinden küçük görmemesidir" (Rumlu, 2020, s. 479). Söz konusu mektuba karşılık Akkoyunlu Uzun Hasan'da, Sultan Hüseyin Baykara'ya 1470 yılının Ocak ayında Kadı Ali adlı yakın adamını elçi olarak göndermiştir. Kadı Ali, Timurlu sarayında iyi karşılanmış, kendisine hürmette kusur edilmemiştir (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, ss. 5698-5699).

Sultan Hüseyin Baykara'nın bu şekilde davranmasının nedeni, savaş meydanında kazandığı zaferi, siyasî alana da taşımak istemesinden kaynaklanmış, ancak onun bahsi geçen çabası başarıya ulaşmamıştır. Çünkü Akkoyunlu Uzun Hasan Bey, kendisinden tekrardan yardım isteyen Mirza Yadigâr Muhammed'e, iki bin kişiden oluşan tam teçhizatlı süvari birliği göndermiştir. Gönderilen yardım birliğinde Uzun Hasan'ın akrabalarından Emîr Yusuf Bey ve Emîr Hasan Bey'de yer almıştır. Zikredilen kuvvetler, Horasan'a girerek Cam'ı ele geçirmiş, bu sırada Akkoyunlu Zeynel Bey'de Kuhistân'a ilerleyerek Emîr Şeyh Zahid Tarumi'yi öldürmüş ve bölgeyi yağmalamıştır. Ardından o, Meşhed yakınlarındaki Tebes Kale'sine saldırmış ancak Sultan Hüseyin Baykara'ya bağlı olan kale komutanı Pir Hüseyin, saldırıyı püskürtmüş ve kaleden yapılan huruç hareketiyle çevredeki Akkoyunlu askerleri öldürülmüştür. Bahsi geçen haberler, başkentte bulunan Sultan Hüseyin Baykara'ya ulaştığında hükümdar, 1470 yılının Mart ayında Herat'tan ayrılarak ordusu ile Sebzvâr'a gelmiştir (İsfizârî, 1388 h.ş., C. II, ss. 344-345). Bu sırada Sebzvâr'da konuşlunan Mirza Yadigâr Muhammed, adamlarından Kadı Bey'i ve ordusunun bir kısmını orada bırakarak, Damgan ve Simnan tarafına hareket etmiştir. Sultan Hüseyin Baykara ise, Mirza Yadigâr Muhammed'in geride bıraktığı adamlarının üzerine yürümüş, çatışma sonrasında Kadı Bey katledilerek Sebzvâr Kale'si ele geçirilmiştir. Bu esnada Akkoyunlu Sultan Halil'in, büyük bir ordu ile Sari üzerinden Mirza Yadigâr Muhammed'in yardımına geldiği haberi, Timurlu ordugâhına ulaşmıştır. Bu haberin doğruluğu teyit edilmiş ve öyle büyük bir etkisi olmuştur ki, ordugâhtaki bazı *emîr*ler, kaçarak Mirza Yadigâr Muhammed'e sığınmıştır. Ordusunun çözülmesi bir yana çok güvendiği *emîr*i Esterâbâd valisi Emîr Hasan Şeyh Timur'un da Mirza Yadigâr Muhammed'in tarafına geçtiğini öğrenen Sultan Hüseyin Baykara, Serahs üzerine gitmekten vazgeçerek Herat'a dönmeye karar vermiştir. Timurlu ordugâhından firarlar bitmemiş, dönüş yolunda dahi askerler gruplar halinde kaçmıştır (İsfizârî, 1388 h.ş., C. II, ss. 346-347).

Çınaran Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler, bahsi geçen çatışmayı kaybeden Mirza Yadigâr Muhammed lehine olmuştur ki, bunun temel sebebi Akkoyunlu

[14] 1402 yılındaki Ankara Savaşı'ndan önce, 1400 tarihinde Avnik'e gelen Emîr Timur'a, Akkoyunlu Kara Yülük Osman kılavuz olmuştu. Savaş sonrasında ise Emîr Timur, müttefiki Kara Yülük Osman'a Diyarbakır'ı vermiştir (Erdem & Paydaş, 2021, s. 78).

Uzun Hasan Bey'in kesintisiz desteğidir. Uzun Hasan, Timurlu coğrafyasındaki iktidar mücadeleleri ve otorite boşluğunu değerlendirerek, kendi desteklediği adayın iktidara gelmesi için büyük çaba göstermiştir. Sultan Hüseyin Baykara, Çınaran'da zafer kazansa da ortadan kaldıramadığı Mirza Yadigâr Muhammed, tekrar kendisine saldırmıştır. Timurlu hükümdarı ise bu sefer, sadece Mirza Yadigâr Muhammed ile değil Akkoyunlu ordusu ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Sebzvâr'da konuşlu Timurlu ordusuna ulaşan Akkoyunlu Sultan Halil'in rakibe yardım için geldiği haberi, büyük bir infial yaratmış ve ordugâhtan firarlar başlamıştır. Bu durum bir komutanın savaş öncesi başına gelebilecek en kötü hallerden birisi olduğu için Sultan Hüseyin Baykara, Mirza Yadigâr Muhammed'in üzerine yürümeyerek Herat'a yönelmiş ancak yol üzerinde de askerler firar etmeye devam etmiştir. Geç dönem Timurlu tarihinde önde gelen beylerin (*emîr*), efendilerine ihanet etmesi rastlanılan bir hususdur. Çınaran Muharebesi'nin kazanılmasında büyük katkıları olan Emîr Hasan Şeyh Timur'un dahi rakip tarafa geçmesi Sultan Hüseyin Baykara ve askerin moraline büyük bir darbe vurmuştur.

Sultan Hüseyin Baykara cephesinde bunlar yaşanırken Mirza Yadigâr Muhammed ise büyük bir engel ile karşılaşmadan başkent Herat üzerine ilerleyişine devam etmiş ve Tus'a kadar gelmiştir. Sultan Hüseyin Baykara ise Herat'ın yakınlarında şehrin kuzeyinde bulanan Tiratu/Neretû Kale'sine[15] yöneldiği sırada, Mirza Yadigâr Muhammed'in halası Payende Sultan Begim[16] ve ona bağlı olan bazı komutanlar, Herat'a girerek şehri ele geçirmiştir. Bu haber sonrası hızlı bir şekilde Herat'a ulaşan Mirza Yadigâr Muhammed, Timurlu payitahtını 1470 yılının Temmuz ayında hâkimiyetini altına alarak adına hutbe okutmuştur. Daha sonra Murgab Nehri tarafına çekilen Sultan Hüseyin Baykara'yı takip eden Mirza Yadigâr Muhammed, onu ele geçirememiş ve Herat'a geri dönmüştür (Hondmir, 1389 h.ş., IV, ss. 146-147). Çınaran Muharebesi'nden sonra Sultan Hüseyin Baykara'nın yaptığı taktiksel hatanın aynısını, Mirza Yadigâr Muhammed'de tekrarlamıştır. O, rakibi Sultan Hüseyin Baykara'yı ele geçirip ortadan kaldırmadan başkente geri dönmüştür ki, daha sonra bu hatasının bedelini canı[17] ile ödemiştir.

Sonuç

Sultan Hüseyin Baykara döneminde meydana gelen Çınaran Savaşı'nın incelenerek, tarafların çatışma öncesi ve sonrasındaki faaliyetleri, orduların savaş düzeni, komutanlar, muharebe esnasında kullanılan askerî teçhizat, başvurulan taktik ve stratejik adımların tartışıldığı bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bahsi geçen muharebe, Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said'in ölümünden sonra yaşanan iktidar mücadelelerinin bir parçasıdır. Çatışma, Timurlu iç savaşı sırasında iki Timurlu hanedan üyesi olan Sultan Hüseyin Baykara ve Mirza Yadigâr Muhammed arasında gerçekleşse de arka planda Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in

[15] Timurlular döneminde müstahkem bir yapıda olan bu kale için bkz. (Şahin, 2013, s. 435).
[16] Timurlu hanedan kadınları, dönemin siyasî ve sosyal hayatında güçlü bir konumdaydı. Detaylı bilgi için bkz. (Koçak, 2020).
[17] Mirza Yadigâr Muhammed, Herat'ta yaklaşık bir buçuk ay hüküm sürmüştür. O, sürekli eğlence ile vakit geçirmiş, yanındaki Türkmen emîrler ise halka eziyet etmiştir. Bu durumu fırsat bilen Sultan Hüseyin Baykara, 1470 yılının Ağustos ayında bir gece baskını ile Herat'a girerek, Mirza Yadigâr Muhammed'i öldürmüş ve ikinci kez Herat'ı ele geçirmiştir (Mîr Caferî, 1375 h.ş., ss. 117-118).

kışkırtması ve Timurlu ülkesinde, kendi desteklediği adayı iktidara taşıma çabası gözden kaçırılmamalıdır. Sultan Hüseyin Baykara'nın müdafaa, Mirza Yadigâr Muhammed'in ise taarruz ettiği Çınaran Muharebesi, geç dönem Timurlu askerî tarihine dair mühim detaylar içeren kayda değer bir çatışmadır. Tarafların savaş düzeni, Hz. Peygamber döneminden itibaren Müslümanlar tarafından bilinen ve Türk-İslâm devletlerinin çoğunlukla kullandığı, beşli sistemdir. Zikredilen sistem, sağ kanat, sol kanat, merkez, öncü ve artçı birliklerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla Çınaran Savaşı, savaş formasyonu özelinde bir yenilik taşımamaktadır. Dönemin kaynaklarında iki ordunun sayısına dair net bir bilgi bulunmasa da Mirza Yadigâr Muhammed'in daha fazla askere sahip olduğu zikredilir. Savaş öncesinde, Sultan Hüseyin Baykara'nın öncü birliğinin, rakip öncüleri tarafından yenilgiye uğratılması hususu, Mirza Yadigâr Muhammed'e kayda değer bir moral üstünlüğü sağlamıştır. Savaş öncesi Sultan Hüseyin Baykara, rakibinin faaliyetleri hakkında bilgilendirilmiştir. Bu durum onun iyi işleyen bir istihbarat ağına sahip olduğunu gösterir. Diğer taraftan Mirza Yadigâr Muhammed ise istihbara karşı koymada (kontrespiyonaj) başarısız olmuştur ki, bu husus onun savaşı kaybetmesinin nedenleri arasındadır. Rakip orduların, muharebe sırasında kullandıkları kılıç, mızrak ve hançer gibi yakın dövüş silahları, çatışmanın göğüs göğüse meydana geldiğini göstermektedir. Mirza Yadigâr Muhammed'in ordusunun, Sultan Hüseyin Baykara'ya karşı saldırması ve yakınına kadar gelmesi, konumuz açısından değerlidir. Çünkü o, Sultan Hüseyin Baykara'yı esir edip yahut öldürerek muharebeyi bir an önce sona erdirme niyetindeydi.

Sultan Hüseyin Baykara'nın bizzat savaşa katılarak rakip ordunun saldırısını püskürtmesi ise önemli bir askerî liderlik örneğidir. Sultan Hüseyin Baykara ve ordusunun zırhlı olduğu bilgisi ise konumuz açısından mühimdir. Bilindiği üzere bozkır orduları, genellikle hafif zırhlı süvarilerinden meydana gelmekteydi ve bahsi geçen süvariler, ağır zırhlı olmadığı için yakın dövüşten kaçınırdı. Savaş esnasında her iki tarafta, bozkır savaş tarihinde sıkça kullanılan adımlardan olan rakibi ok yağmuruna tutma stratejisine başvurarak, karşı tarafın saf düzeni bozmayı amaçlamıştır. Özellikle zırh delici okların kullanılması, asker kayıplarını fazlalaştırarak savaşın şiddetini arttırmıştır. Çınaran Savaşı sonrası Sultan Hüseyin Baykara'nın ele geçirilen bazı esirleri öldürmesi ve bazılarının ise vahşi hayvanlara yem edilmesi, dikkat çekici psikolojik bir adımdır. Böylece kendisine isyan edenlerin başına ne geleceğini göstererek olası rakiplerine göz dağı vermiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın muharebe sonrası, kaçan rakip orduyu takip ederek son darbeyi vurması önemli bir taktiksel adımken, rakip ordunun liderini ele geçirememesi büyük bir taktiksel hatadır. Yukarıda zikredildiği üzere Mirza Yadigâr Muhammed, savaş sonrası Akkoyunlu Uzun Hasan'ın desteğini alarak tekrar saldırmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abdürrezzak-ı Semerkandî. (1383 h.ş.). *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn* (Cilt II/2). (Abdülhüseyn-i Nevâî, Yay.). Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi.

Aka, İ. (2014). *Timur ve devleti*. TTK Yayınları.

Aksoy, M. (2021). *Savaşçının dokuz ilkesi.* Historia Yayınları.

Alan, H. (2015). *Bozkırdan cennet bahçesine Timurlular (1360-1506)*. Ötüken Neşriyat.

Devletşâh Semerkandî. (1977). *Devletşâh tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)* (Cilt IV). (N. Lugal, Çev.). Kervan Yayıncılık.

Ebu Bekr-i Tihranî. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (M. Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.

Erdem, İ., & Paydaş, K. (2021). *Ak-Koyunlu devleti (siyasî tarihi ve yönetim yapısı).* Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Erdoğan, Ö. (2023). *Conception of political power and the Timurid cultural achievements during the reign of Sultan Husayn Bayqara* (Yayın No. 797361) [Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Göksu, E. (2019). *Türk kültüründe silah. Ötüken* Neşriyat.

Hâfız-ı Ebrû. (1395 h.ş.). *Zübdetü't- Tevârih-i Baysungurî* (C. III). (Hac Seyyid S. K., Yay.). İntişarat-ı Esatir.

Hasan-ı Rumlu. (2020). *Ahsenü't-Tevârîh*. (M. Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.

Hondmir. (1389 h.ş.). *Habibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer* (Cilt IV). (Muhamme Debir Siyâkî, Yay.). İntişarat-ı Hayyam.

Hüseyin Baykara. (2021). *Dîvân*. (T. Yıldırım, Haz.). TDK Yayınları.

Khorasani, M. M. (2011). A history of the development of spears and lances in Iran. *Quaderni Asiatici*, (94), 65–89.

Koçak, M. E. (2020). *Siyasi ve sosyal hayatta etkin bir güç: Timurlu hanedan kadınları* (Yayın No. 630110) [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Koçak, M. E. (2024). *Timurlularda ordu ve askerî organizasyon (1370-1447)* (Yayın No. 874877) [Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Köprülü, O. F. (1991). Bahadır. *DİA* içinde (C. IV, s. 454). TDV Yayınları.

Mîr Caferî, H. (1375 h.ş.). *Târîh-i Timurîyân ve Türkmânân*. İntişarat-ı Dânişgâh-ı İsfahan.

Mîrhând. (1385 h.ş.). *Ravzâtü's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hülefâ* (Cilt XI). (C. Keyânfer, Yay.). İntişarat-ı Esatir.

Muideddin Muhammed Zemçî-i İsfizârî. (1388 h.ş.). *Ravzât'l-Cennât fi Evsâf-ı Medineti Herat* (Cilt II). (S. M. K. İmam, Yay.). Dânişgâh-ı Tahran.

Muizzü'l-Ensâb. (t.y.). Bibliothèque Nationale Paris, Persian 67.

Nevai, A. (Haz.). (2536 ş.y.). *İsnad-ı mektubat-ı tarih-i İran. Bongah-ı Tercüme ve Neşri Kitap.*

Oruç, C. (2021). *Son Timurlu Hüseyin Baykara (1438-1506)*. Selenge Yayınları.

Rejepova, A. (2019). *Timurlularda kültürel hayat ve Sultan Hüseyin Baykara dönemi* (Yayın No. 605950) [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Subtelny, M. E. (1979). *The poetic circle at the court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its political significance* [Doctoral dissertation, Harvard University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Subtelny, M. E. (2007). *Timurids in transition (Turko-Persian politics and acculturation in Medieval Iran)*. Brill.

Şahin, M. (2013). *Orta Çağda Herât bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurluların yıkılışına kadar 961-1507)* (Yayın No. 411780) [Doktora tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Woods, J. E. (1990). *The Timurid dynasty*. Indiana University.

Yavaş, A. (2020). *Ortaçağ temrenleri (Anadolu Ortaçağı'nın 9-13. yüzyıl temren teknolojisi üzerine kronolojik, morfolojik, terminolojik, tipolojik ve metalürjik bir değerlendirme)*. Türkiye Bilimler Akademisi.

Yüksel, M. Ş. (2009). *Timurlularda din ve devlet ilişkisi*. TTK Yayınları.

Zahirüddin Muhammed Bâbür. (1970). *Baburnâme, (Babur'un Hatıratı)* (Cilt II). (R. R. Arat, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.

Extended Summary

The reign of Sultan Husain Bayqara (1470-1506), the last ruler of the Timurids, whose lineage on both his mother's and father's side traced back to Amir Timur, marked the peak of the Timurid Empire's cultural and artistic life. Poets, historians, painters, and scholars gathered in the capital Herat, under the patronage of Sultan Husain Bayqara, and the city became one of the most important intellectual centers of the period. However, the period mentioned is notable not only for cultural and artistic developments but also for fierce struggles for the throne and civil wars. The Battle of Chinaran, which is among the most important of the aforementioned struggles and took place near Mashhad in September 1469, is the focus of this study. After the death of the Timurid ruler Sultan Abû Sa'id (1451-1469), the ruler of the Aqquyunlu, Uzun Hasan, sent the Timurid Mirza Yadgar Muhammad to Khorasan with a strong army. Against Mirza Yadgar Muhammad, who achieved his first successes in Gurgān, Mirza Yadgar Muhammad sent vanguard troops and then gathered his army in Mashhad. The sides faced each other at Chinaran, near Mashhad, and Sultan Husain Bayqara won a great victory. Consequently, when the preliminary steps undertaken prior to the conflict are assessed, it becomes apparent that Sultan Husayn Bayqara meticulously and sequentially monitored the maneuvers of his rival, Mirza Yadgar Muhammad, a circumstance that unequivocally underscores the latter's palpable deficiency in counter-intelligence operations. Moreover, it is of considerable significance that Mirza Yadgar Muhammad's vanguard forces routed the advance contingent dispatched by Sultan Husayn Bayqara immediately before the main engagement and that one of its commanders, Amir Sayyid Murad Oghlakchi, fell in this skirmish. Through this preemptive tactical victory, Mirza Yadigar Muhammad succeeded in undermining his adversary's morale, thereby seizing the strategic initiative even before the formal commencement of open hostilities. In contrast, Sultan Husayn Bayqara's efforts on the eve of the war to secure loyalty and boost the morale of his troops clearly exemplify the paramount importance he ascribed to the morale and motivation of his military personnel. The Battle of Chinaran was a conflict in which Sultan Husain Bayqara defended and Mirza Yadgar Muhammad attacked. The use of melee weapons such as swords, spears and daggers by the opponents in the war indicates that a bloody hand-to-hand struggle took place. In addition, both sides resorted to the strategy of arrow storm on the opponent known in the steppe art of war, aiming to disrupt the ranks of the other side and inflict great losses. While the use of armor by Sultan Husain Bayqara's army gave the soldiers a great advantage in close combat, the use of armor-piercing arrows by the opponent led to an increase in soldier losses. Among the most striking aspects of the battle were the prevalence of cavalry units, the ferocity of hand-to-hand clashes, the deployment of armor-piercing arrows, and the high number of fatalities. The Battle of Chinaran was one of the turning points in the power struggles in which Sultan Husain Bayqara demonstrated his military skills. When the war narrative in the sources was examined, important information about the military tactics, weapon technology, and psychological warfare methods of the period was discussed. In this study, the preparation process of the opponents for the conflict, the order of the armies, the important commanders, the weapons

used during the battle, the tactics used, and the strategic steps taken in light of the main sources of the period were investigated.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

6 Eylül 1917 Haydarpaşa Liman ve Tren Garı Patlaması*

The September 6, 1917 Explosion at Haydarpaşa Port and Railway Station

Ayşe YAR[1] Ersoy ZENGİN[2]

* Bu makale, Ayşe YAR'ın yüksek lisans tezinden üretilmiştir. | This article is based on Ayşe YAR's Master's dissertation.

[1] Bağımsız Araştırmacı.
Independent Researcher

[2] Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli, Türkiye.
Munzur University, Faculty of Letters, Department of History, Tunceli, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışma, 6 Eylül 1917'de Haydarpaşa Liman ve Tren Garı'nda meydana gelen patlamayı ve bu olayın I. Dünya Savaşı'nın seyrine etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Çalışmanın ana odağını teşkil eden Haydarpaşa liman ve tren garı patlaması, arşiv belgeleri temel alınarak tarihsel bağlam içinde ele alınmış; olayla ilgili tanıklıklar, hatıratlar ve dönemin kaynakları ışığında detaylandırılmıştır. Osmanlı askeri ve idari görevlilerinin yazışmalarında patlama bir kaza olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı hükümetinin savaş ortamında Haydarpaşa'da gerçekleşen patlamayı kaza olarak değerlendirmesi stratejik açıdan üzerinde durulması gereken bir hususdur. Öncelikle, düşmanın başkentte ve Haydarpaşa liman ve garı gibi en önemli lojistik merkezindeki başarılı sabotajı kaza olarak değerlendirilerek sabotajın yaratacağı etki en aza indirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı-Anadolu Demiryolu Şirketi'nin sigorta şirketlerinden tazminat alabilmesi patlamanın kaza olmasına bağlıydı. Arşiv belgelerinde patlama her ne kadar kaza olarak değerlendirilmişse de tarihi veriler analiz edildiğinde patlamanın sabotaj olma ihtimalinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER Haydarpaşa | Patlama | Sabotaj | I. Dünya Savaşı | Filistin Cephesi

ABSTRACT

The study deals comprehensively with the explosion at the station and its effects on the course of the First World War. The main focus of the study, the explosion at the Haydarpaşa harbor and railway station, is examined within its historical context on the basis of archival documents and elaborated upon in the light of eyewitness accounts, memoirs, and contemporary sources. In the correspondence of Ottoman military and administrative officials, the explosion was evaluated as an accident. The Ottoman government's characterization of the Haydarpaşa explosion as an accident during wartime is a strategic issue that deserves attention. First, by labeling the enemy's successful sabotage at the capital's most important logistical hub—the Haydarpaşa harbor and station—as an accident, the government sought to minimize the psychological impact that sabotage would have created. On the other hand, the ability of the Ottoman–Anatolian Railway Company to obtain compensation from insurance companies depended on the explosion being classified as an accident. Although archival records consistently treat the explosion as an accident, historical evidence suggests that the likelihood of it being sabotage is considerably higher.

KEYWORDS Haydarpaşa | Explosion | Sabotage | World War I | Palestine Campaign

Atıf | Citation: Yar, A. & Zengin, E. 6 Eylül 1917 Haydarpaşa liman ve tren garı patlaması. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 173-195. https://doi.org/10.54078/savsad.1782764

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Ayşe YAR
ayseyar13@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 12.09.2025
Kabul Tarihi | Accepted 18.02.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

I. Dünya Savaşı, yalnızca cephedeki silahlı çatışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda büyük güçler arasındaki ittifaklar, stratejik hesaplar ve siyasi hedeflerle de şekillenmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Almanya ile yakınlaşması, devletin savaşta aktif bir taraf olmasına zemin hazırlamış, ancak aynı zamanda birçok cephede mücadele etme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Almanya'nın Orta Doğu üzerindeki nüfuz alanını genişletme arzusu ile Osmanlı'nın topraklarını koruma amacı, bu iş birliğinin temelinde yer almıştır. Bu bağlamda Osmanlı ordusu, özellikle Filistin gibi kritik bölgelerde, çoğu zaman Alman askeri stratejilerine uyum sağlayarak hareket etmek zorunda kalmıştır. Filistin Cephesi, savaşın hem askeri hem de lojistik bakımdan en zorlu cephelerinden biri olmuştur.

I. Dünya Savaşı sırasında cephelere olan lojistik bağlantılar büyük ölçüde demiryolu ağları aracılığıyla sağlanmıştır. Anadolu ile Ortadoğu arasında stratejik öneme sahip bir nokta olan İstanbul'daki Haydarpaşa liman ve tren garı, askeri sevkiyat ve malzeme taşımacılığında merkezi bir rol oynamıştır. Askerlerin, cephanenin ve erzakların buradan geçirilmesi, savaş cephesiyle imparatorluk arasındaki bağlantının devamlılığını mümkün kılmıştır. Ancak 6 Eylül 1917'de meydana gelen büyük patlama, sadece bir sabotaj eylemi olmanın ötesinde, özellikle Filistin Cephesi'nin zayıflama sürecini tetikleyen önemli bir olay olarak görülmelidir.

Amaç ve Yöntem

Bu makalede, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde Haydarpaşa Liman ve Tren Garı patlamasına odaklanılmıştır. Çalışmada 6 Eylül 1917 Haydarpaşa Liman ve Tren Garı patlamasının kaza ve sabotaj ihtimallerini ele alan kaynaklardan faydalanarak yeni bir perspektif ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada, bahsi geçen hadisenin, I. Dünya Savaşı'nın seyrini İngilizlerin lehine nasıl değiştirdiğine yer verilmiştir. I. Dünya Savaşı, casusluk faaliyetleri, 6 Eylül 1917 Haydarpaşa patlaması ve Filistin Cephesi'nin düşüşü arasındaki bağlantı ele alınarak konu çok boyutlu bir perspektifte incelenmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirecek kadar büyük bir etki yaratan 6 Eylül 1917 Haydarpaşa Liman ve Tren Garı patlamasına dair herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma söz konusu boşluğun giderilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ana kaynaklarını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerinin konuyla ilgili belgeleri temin edilip, değerlendirilmiştir. Konu hakkında arşiv belgelerinin oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Belgelerden yeterli bilgi elde edilemediğinden hatıralara dayanarak patlama aydınlatılmaya çalışılmıştır. Hatıraların tarafsız olamayacağı, gerçeği olduğu gibi yansıtamayacağı, yazarının duygu ve düşüncelerinin bir ürünü olduğu göz önünde bulundurularak elde edilen bilgiler eleştiri süzgecinden geçirilerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak konuyla ilgili bilimsel araştırmalardan faydalanılarak konu incelenmiştir.

Haydarpaşa Tren Garı Patlaması

6 Eylül 1917'de saatler 17.30'u gösterdiğinde Haydarpaşa Tren Garı'nda İstanbul tarihinin en büyük patlamasıyla sarsılmıştır. Patlamanın ardından ne olduğunu anlamaya çalışan İstanbul'daki askeri merciler Haydarpaşa ve Üsküdar'daki Nokta Kumandanlıklarından patlama hakkında bilgi istemeye başlamışlardır (ATASE, BDH, 585/10). Kumandanların kısa süre sonra yangını söndürmek için gerekli yönlendirmeleri yaptıkları anlaşılmaktadır (ATASE, BDH, 5753/1). Dakikalar ilerledikçe olayın yarattığı şaşkınlık kalkmaya başlamış ve yaralıların hastanelere nakliyle yangının söndürülmesi noktasında daha teferruatlı emirler verilmeye başlamıştır (ATASE, BDH, 5753/1). Saat 19.45'te Menzil Nakliye Nöbetçi Kumandanı Kaymakam Mehmet Zühtü Bey, Üsküdar'daki İkinci Katar Kumandanlığına çektiği telgrafta patlama alanına çevre birliklerden yapılacak olan yardımı planlamıştır (ATASE, BDH, 5753/1). Olay yerine giden askeri birlikler yalnızca Haydarpaşa Hastanesine kadar gidebilmiş ve daha ileriye gidememişlerdir (ATASE, BDH, 585/10).

Mühimmat ve benzin gibi yanıcı, patlayıcıların bulunduğu Haydarpaşa'da yangını söndürmek kolay olmamış ve ertesi gün yangın devam etmiştir. Haydarpaşa Nokta Kumandanı Nuri Bey'in 7 Eylül 1917 tarih ve saat: 17:10'da Birinci Menzil Müfettişliğine sunduğu yazıda durum şu şekilde özetlenmişti:

> 6-7 Eylül 333 tarih ve 186 numaralı telgrafta bildirildiği üzere, saat dörde çeyrek kala patlama sona ermiştir. Ancak ateş içinde kalan bazı bombalar aralıklı olarak patlamaya devam etmektedir. Haydarpaşa Garı ve bağlı yapıları tamamen yanmıştır. Garın Kadıköy cephesinde, deniz kıyısına yakın, taş istinat duvarlarıyla çevrili iskele bölgesinde yaklaşık üç bin sepete yakın şarapnel parçası ve tahminen bin beş yüz ila iki bin kadar bomba bulunmaktadır. Bunların bir kısmı mevcut nakliye araçlarımızla başka yerlere taşınmaktadır. Ancak Bulgurlu ve Üsküdar'daki genel karargâhın nakliye araçları da devreye sokulsa bile, bu mühimmatın taşınması yarın akşama kadar tamamlanamayacaktır. Şu an itibarıyla Osmanlı askerlerinden bir asker hayatını kaybetmiş, bir asker ise (silik) olarak bulunmuştur. Kısıklı Nekahethanesinden görevlendirilen doktor vasıtasıyla (silik) konusunda dikkatli olunması sağlanacaktır. Allah'a şükür sivil halk arasında bir can kaybı olmamıştır. Daha önce bildirildiği üzere, gar içinde ve olayın meydana geldiği bölgede bazı kişilerin üzerinde yapılan aramalarda on beş adet Mavzer tüfeği ve bazı asker çantaları gibi devlet eşyaları ele geçirilmiş olup, bunlar karargâhımızda muhafaza altına alınmıştır. Olayla ilgili soruşturmanın sonucu yarın ayrıntılı olarak bildirilecektir. Bu olay esnasında Birinci Kolordu Komutanı, Birinci Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi, Birinci Ordu Levazım Reisi, Menzil Levazım Reisi, diğer askeri yetkililer ve itfaiye komutanları da hazır bulunmuştur. Haydarpaşa Birinci Nokta Kumandanı Nuri. (ATASE, BDH, 5753/1)

Hadisenin önemine binaen belgede de görüldüğü gibi birçok üst düzey subay Haydarpaşa'da durumu tetkik etmişlerdir. Yaralıların sağlık kurumlarına sevki ve savaşın sürdürülmesi noktasında hayati öneme sahip olan mühimmatın yangından kurtarılması için çaba göstermişlerdir.

8 Eylül 1917'de patlama hakkında Menzil Müfettişliği 'ne sunulan rapor şöyleydi:

6 Eylül 1917 günü saat 17:30 sularında meydana gelen patlama hakkında rapordur.

> 1-Haydarpaşa Garı rıhtımında bulunan bomba dubasından (bomba taşıyan deniz aracı) vinçle çekilmekte olan bombalardan biri, her nasılsa birdenbire düşerek infilak etmiş müteakiben diğer üç adedi de birbirlerini takiben düşerek infilak etmiş. Rıhtım üzerindeki diğer bombalara, benzin ve mazota sirayet ederek yangın büyümüştür. Bilumum gar dâhilindeki cephane ve benzin vesaire gibi depolar tamamen yanmıştır.
>
> 2-Mezkûr infilak esnasında ve gar rıhtımı içinde bulunan Osmanlı askerlerinden iki nefer yaralanmış ve dört nefer ölmüş bir nefer suda boğulmuş toplamda 7 asker zayiat verilmiştir. Bunlardan altı nefer Haydarpaşa Hastanesi ve diğer görevli doktorlar refakatinde defnedilmiştir. Yaralı askerlerden biri hastaneye kaldırılmıştır.
>
> 3-Haydarpaşa Garı'nın Kadıköy cephesindeki denize uzanan Poterel iskelesi civarında henüz vagonlara yüklenmemiş ve açıkta duran bir sepette; 32.485 adet şarapnel, 825 yıldırım (topçu birliğine ait mühimmat) ve 163 el bombası bulunduğu tespit edilmiştir. Bu mühimmat, Menzil vasıtaları (nakliye araçları) ile olay yerinden uzaklaştırılarak patlamaların büyümesinin önüne geçilmiştir. Ayrıca vagonlar içinde ahaliye ait bazı ev eşyaları gibi mallar kurtarılmış ve 15 adet Mavzer ele geçirilmiştir.
>
> 4-Patlama sadece gar sahası içinde kalmış, diğer bölgelere yayılmamıştır. Ancak gar içindeki tüm binalar, yaklaşık 60 vagon, otomobil, hınta (buğday) ve benzeri nakliye eşyası yanmıştır. (ATASE, BDH, 5753/1)

Raporda patlamanın yere düşen bir bombanın patlaması neticesinde diğer bomba ve benzinin alev almasıyla ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Patlamanın üzerinden yaklaşık olarak 2 gün geçtikten sonra ölü sayısının altı, yaralı sayısının da bir olduğu belirtilmektedir. Raporun oldukça kesin ifadelerle düzenlendiği göze çarpmaktadır. Henüz bilgilerin netlik kazanmadığı, ölü, yaralı ve maddi kaybın artabileceğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Aynı gün Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, vilayet ve müstakil mutasarrıflıklara patlamayla ilgili bilgi vererek spekülasyonlara izin verilmemesini istemiştir. Gönderilen telgraf şöyleydi:

> Ayın 6'sında Perşembe ba'dez zeval (öğlenden sonra) beş buçuk (17.30) sularında Haydarpaşa'daki, yeni istasyon ile silolar arasındaki sevkiyat iskelesinde bulunan benzin fıçılarından birinin kazara tutuşması sonucu, yeni istasyonun bir kısmı ile, istasyona ait elektrik fabrikası, silolar, sevkiyat iskelesinde bulunan …..vagonlar yanmış ve vagonlar içinde bulunan mühimmat infilak etmiştir. İstasyon gerisinde bulunan külli miktardaki mühimmat tamamen kurtarılmıştır. O aralık istasyonda ve rıhtımda yolcu vapuru bulunmadığı, ahaliden hiçbir zayiat olmadığı gibi istasyon binasında bulunan memurinden ağır mecruh olan liman müdürü ile kâtibi haricindekiler tamamen kurtulmuş ve nüfus zabitanı vazife-i sevkiyat iskelesinde bulunanlara inhisar etmiştir ki bunların da yekûnu ölü ve mecruh olarak 100'e yakın bulunmuştur. Eski istasyon binalarıyla yeni istasyon arasındaki binalar ve şimendifer fabrikasıyla depolar ve

> bütün edevatı kurtarıldığı gibi Haydarpaşa ve Kadıköy'deki hanelerden de hiçbiri yanmamış yalnız mühimmatın infilakından dolayı birtakım evlerin camları kırılmıştır. Anadolu trenleri dünden ve banliyö trenleri de bugünden itibaren tekrar işlemeye başlamıştır. Vakanın oralarda farklı tarzda şayi olması ihtimaline binaen hakikatin tebliğ olunması. (BOA, DH. KMS, 45/36; DH. ŞFR, 79/58)

Vilayetlere bilgilendirme yazısı yazan Talat Paşa aynı gün benzer içerikteki bir yazının da matbuata verilmesini istemiştir. Yazı içeriği şöyleydi; "Bilumum matbuata; Haydarpaşa istasyonunda bulunan benzin fıçılarından birinin kazaen iştiali neticesinde istasyon binalarının bir kısmıyla birkaç vagon muhterik olmuştur." (BOA, DH. KMS, 45/36).

Patlamadan 2 gün sonra hazırlanan rapor ve patlamayla ilgili olarak vilayetlere gönderilen her iki yazıda da az bir kayıp yaşandığı hissi uyandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca her iki yazı incelendiğinde bazı bilgilerin farklılığı hemen dikkat çekmektedir. İlk olarak raporda yangının çıkış sebebi yere düşen bir bomba gösterilmişken Dâhiliye Nezaretinin vilayetlere gönderdiği telgrafta benzin fıçılarından birinin tutuşması yangın ve patlamanın sebebi olarak gösterilmiştir. Yine ölü ve yaralı sayılarında da bir tutarsız olduğu belirlenmektedir. Raporda altı ölü bir yaralıdan bahsederken Dâhiliye Nezaretinin telgrafında ölü ve yaralı sayısının 100'e yakın olduğu bildirilmektedir.

Patlamadan 3-4 gün sonra Haydarpaşa limanı çevresinde Alman askeri ve sivil dalgıçları arama yapmış ve buldukları sandıkları götürmüşlerdir. 10 Eylül 1917'de patlamanın gerçekleştiği Haydarpaşa'da hasar tespitleri çalışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır.

> Menzil İnşaat Müdürlüğü'ne;
>
> Haydarpaşa'da meydana gelen patlamada, Haydarpaşa Erzâk Ambarının kepenkleri ile Kıta Erzâk Ambarının kapı çerçeveleri ve camları tahrip olmuştur.[1] Bu nedenle, zarar gören alanların tespit edilmesi ve raporunun ilgili birime gönderilmesi gerekmektedir. (ATASE, BDH, 5753/1)

10 Eylül 1917'de Ertuğrul Sancağı Mutasarrıfı Rauf Bey'in verdiği bir dilekçe ise Haydarpaşa patlamasının ardından yaşanan tazminat meselesini aydınlatması bakımından önemlidir. Rauf Bey yeni görev yeri olan Bilecik'e gitmek için Gelibolu'dan İstanbul'a doğru yola çıktığını, 5 Eylül'de eşyalarını Haydarpaşa'da Anadolu Demiryolları Şirketi görevlilerine teslim ederek nakliye ücretini verdiğini bildirmektedir. 6 Eylül'de gerçekleşen patlamayla birlikte tüm eşyalarının yok olduğunu, bundan dolayı şirketin zararını tazmin etmesini istemiştir. Dahiliye Nezaretine verdiği dilekçe Hukuk Müşavirliğince incelenmiştir. Hukuk Müşavirliği Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'nin mukavele, şartname ve nizamnamesini incelemiş ve şirkete teslim edilip sonrasında ziyan olan eşyanın tazmin edileceğine dair bir madde bulamamıştır. Ancak *"Memalik-i Mahrusa Demiryollarının Usul-i Zabıtasına Dair Olan Nizamname'nin"* 6. maddesinde kumpanya görevlilerinin hatasından kaynaklanan zararın şirket tarafından karşılanması gerektiği

[1] Erzak ambarının sadece kapı çerçeve ve camları zarar görmemiş içerisindeki, çadır, hastane çadırı, züccaciye, peynir mayası ve 11.954 kg şeker de yanmıştır (Polat, 2022, s. 138).

bildiriliyordu.[2] Bu durumda yine Rauf Bey'e bir tazminat ödenemezdi çünkü patlama sonrasında Dâhiliye Nezaretinin vilayetlere gönderdiği yazıya bakılırsa şirketin kusurlu olduğuna dair bir ifade yoktu. Yani şahısların trende yaşadığı ziyan ister sabotaj olsun isterse kaza olsun tazminat çerçevesinde değerlendirilmiyordu. Yaşadığı maddi kaybın büyüklüğüne dikkat çeken Hukuk Müşavirliği Rauf Bey'in gittiği yerde büyük bir sıkıntıya düşeceğini, görevini ifa etmekte zorlanacağını, bundan dolayı Dâhiliye Nezareti'nin bir miktar para yardımında bulunabileceğini ifade etmekteydi (BOA, DH.İ.UM.EK, 40/21).

Nuri Bey'in 11 Eylül 1917'de Birinci Menzil Müfettişliğine gönderdiği yazıda ise 12 kişinin öldüğü 26 kişinin de yaralı olduğu bildirilmiştir (ATASE, BDH, 5753/1). Konunun aydınlatılmasında birinci derecede önemli olan bu belgelerde olayın bir kaza olduğu kesin olarak ifade edilmekte ve sabotaj olma ihtimaline karşı en küçük bir şüphe bile duyulmadığı görülmektedir. Haydarpaşa mıntıkasından sorumlu olan Nokta Kumandanı Nuri Bey hadisenin ilk dakikalarından itibaren patlamanın bir kaza eseri olduğunu ifade etmiştir. Hakikat gerçekten de bu muydu? Yani patlama kazayla mı ortaya çıkmıştı? Esasen bunun bir sabotaj olması halinde gerekli önlemleri almadığı noktasında Nuri Bey'i zor durumda bırakacağı, bundan dolayı ilk andan itibaren Nuri Bey'in hadisenin çıkış sebebini kazaya bağlama ihtimali bulunmaktadır. Ancak şu da bir gerçektir ki Nuri Bey haricinde birçok askeri görevli olay yerinde incelemelerde bulunmuştur. Sabotaj olma ihtimali de muhakkak ki araştırılmış olmalıdır. İster kaza olsun ister sabotaj olsun bu olayın gerçek sebebini o günün şartlarında bulmak kolay değildir. Çünkü patlamayla birlikte çevredeki canlı, cansız her şey yok olmuştur.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 12 Eylül 1917'de yazıp 15 Eylül 1917'de Dâhiliye Nezaretine sunduğu tezkirede ise Haydarpaşa'da askeri nakliyatın başladığını, şimdiye kadar asker ve şimendifer görevlilerinden 23 yaralı ve 5 kişinin vefat ettiği ve enkaz altında kalan olup olmadığının araştırıldığını, patlamadan önce Haydarpaşa Hastanesine sevk edilip yangın sırasında kaçmış olan esirlerin büyük kısmının yakalandığını, Haydarpaşa-Kadıköy iskelelerine seferlerin başlamamış olduğunu, 208 yük vagonunun harap olduğunu bildirmektedir (BOA, BEO, 4484/336243).

İngiliz basını eylül sonu ile ekim başında İstanbul'daki patlamayı okuyucusuna duyurmuştur. Gazete haberlerinde Falkenhayn komutasındaki Suriye ve Filistin'de bulunan Osmanlı orduları için biriktirilen cephanenin yok olduğu bildiriliyor, Enver Paşa'nın yeniden cephane temini için Almanya'ya gittiği ve olayın sabotaj ya da kaza olduğu hakkında bilgi verilmiyordu (The Evening Herald (Dublin) 26 Eylül 1917; The Kerry News Friday Evening, 26 September 1917; The Daily Mail, 1 October 1917; Liverpool Daily Post and Mercury, 27 September 1917). Sadece bir gazete aynı bilgileri verdikten sonra diğerlerinden farklı olarak daha önceleri İngiliz savaş uçakları ve denizaltılarının Osmanlı silah fabrikaları, Haydarpaşa garı ve demiryollarına saldırılar düzenlemiş olduğunu hatırlatarak patlamanın failli hakkında bir imada bulunmaktaydı (The Lyttelton Times, 27 September 1917.

[2] Anadolu Demiryolu Şirketi ile Osmanlı Hükümeti arasında 1890 yılında imzalanan sözleşmede savaş esnasında ya da barış zamanında asker, mahkûm, memur ve posta çantalarının sevkiyat ve nakliyatı hakkında da özel bir düzenleme bulunmaktadır. Bu hususta şirkete ayrıca sorumluluk yüklenmektedir Bkz. (Bilgili, 2016, s. 34).

s. 4.)

Danimarka basınında da patlama yer almıştır. Kopenhag'da bulunan Osmanlı temsilcisinin İstanbul'a gönderdiği bilgilere göre 3 Ekim 1917 tarihli Berlingske Tidene gazetesinden alıntılanmış metinde Haydarpaşa'da depolanmış büyük miktardaki mühimmatın infilakı nedeniyle 20.000 Alman askerinin öldüğü bildirilmektedir (BOA. HR. SYS, 2441/60).

Kasım ayına gelindiğinde, Haydarpaşa patlaması sırasında gösterdikleri hizmet ve gayretlerinden dolayı yabancı subayların ödüllendirildiği tespit edilmektedir. Osmanlı yönetiminin Alman personelin gayretini takdir ederek ödüllendirmesi ittifak ilişkilerinin sahadaki pratiğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. 17 Kasım 1917 tarihli padişah emriyle ödüllendirilenler arasında, Yavuz zırhlısında görevli Alman Çarkçı Yüzbaşı Dinendal'a gümüş iftihar madalyası, vapur bölüğünde görevli Alman Çavuş Frederick'e bir adet gümüş iftihar madalyası (BOA. MV, 259/8). Almanyalı Galase Efendi'ye tahlisiye (can kurtarma) madalyası verilmesine karar verilmiştir (BOA, BEO,4499/337423).

18 Aralık 1917'de İstanbul Defterdarlığı tarafından Haydarpaşa'da meydana gelen patlama sonrası hasara uğrayan dükkânların tamiratı hakkında Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda kiracıların talepleri dile getirilmiştir (BOA, ML. EEM, 1261/20).

Patlama sonrası Osmanlı hükümeti yanan istasyon binasının tazmini için sigorta şirketlerine başvurmuştur. Yanan istasyon binasındaki hasarın ortaya çıkarılması için fen memuru tarafından verilmiş fenni rapora ihtiyaç vardı. Hasar tespitini yapmak üzere Berlin'de ikamet eden Alman mühendis Hartmann Appel'in İstanbul'a gelmesi için 3 Aralık 1917'de Berlin Konsolosluğuna gerekli talimatlar verilmiştir (BOA, HR.İD..76/101).

I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanmış olan Haydarpaşa patlaması şüphesiz İstanbul tarihinin en büyük patlaması ve yangınlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu olayın gerçekleşme sebebi yani sabotaj mı yoksa kaza eseri mi gerçekleştiği Osmanlı kamuoyunda hiçbir zaman tartışılmamıştır. Savaş yıllarında ordu ve halkın moral ve motivasyonunu düşürücü hadiselerin gazetelerde sansüre uğraması anlaşılabilir bir durumdur. Haydarpaşa patlamasının psikolojik harp ile sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Burada sigortadan tazminat alma kaygısıyla patlamanın kaza olarak kabul edilmesinin bir etkisi olabilir mi? Bu sorunun doğru yanıtını bulabilmek için yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte "evet" ya da "hayır" demek için bazı öngörülerde bulunabiliriz.

Bir kere Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'nin savaş yıllarında tamamen devlet kontrolü altına girmemiş olması garipsenecek bir durumdur. Diğer düşündürücü noktalardan birisi de Almanya'dan sipariş edilmiş olan harp malzemesinin Osmanlı topraklarına ulaştırılmasında tüm sorumluluğun Osmanlı hükümetine bırakılmasıdır. Yani Alman yetkililer siparişi Almanya'da teslim ettikten sonra depolama, teslim, tesellüm ve nakliyat gibi konularda Osmanlı makamlarını sorumlu tutmuşlardır (Yılmaz, 1993, s. 192). Bu bilgiden yola çıkarak Haydarpaşa'daki patlamada kaybedilen savaş malzemesi için ne Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi ne de başka bir kurum sorumluluk kabul etmeyecektir. Zaten patlamadan kısa süre sonra 17 Ekim 1917'de Enver Paşa'nın

Almanya ile yeni bir askeri ittifak yapmasını da Haydarpaşa'da kaybedilen savaş malzemesine bağlamak yanlış olmayacaktır. Nitekim anlaşmanın 8. Maddesinde savaş durumunda gerekli cephanenin miktarı ve yedek cephanenin emniyetle muhafazası için iki ordu idaresi arasında özel anlaşmaların yapılacağı kayıtlıdır (Yılmaz, 1993, s. 174). Osmanlı Devleti'nin parası sonradan verilmek üzere sipariş ettiği ve değeri çok büyük bir meblağa tekabül eden savaş malzemesinin yok olması karşılığında sorumlu tutabileceği bir şirket ya da sorumlu olmadığını kabul etmek doğru gibi durmaktadır. Ertuğrul Mutasarrıfı Rauf Bey'in patlamada yok olan eşyalarının tazmini konusunda demiryolu şirketi ya da başka bir sigorta şirketinin tazminat için sorumlu tutulamayacağı da yukarıda görülmüştü. Yani bırakın milyarlarca liralık savaş malzemesini birkaç bin liralık ev eşyasının dahi zararı tazmin edilmemiştir. Yani Osmanlı Devleti'nin tazminat alabilmek için patlamayı kaza olarak kabul ettirmeye çalışması gerekli değildi.

3 Aralık 1917'de yanan istasyon binasının tazmini için sigorta şirketlerine verilmek üzere bilirkişi raporu gerekiyor ve Alman mühendis Hartmann Appel'in İstanbul'a gelmesi isteniyordu. Buradan anlaşılan sadece gar binasının sigortalı olduğudur. Bu da esasen Osmanlı hükümetinin değil Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketiyle sigorta şirketi arasındaki bir mesele gibi durmaktadır. Demiryolu şirketinin sigortadan tazminat alabilmesi için patlamanın kaza olması gerekiyordu, düşmanın sebep olduğu hasardan sorumlu değildi. Burada Osmanlı Devleti'nin dolaylı olarak konuya dâhil olabileceğini varsayabiliriz. Yani savaş malzemesini taşıyan Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketiyle yapılan kader birliğinin yarattığı bir durum olabilir. En nihayetinde demiryolunun yaşayacağı maddi kayıp Osmanlı hükümetinin işine yaramayacağından şirketin tazminat alabilmesi için patlamanın kaza olduğunu ileri sürmesi geçerli bir neden olabilir. Bundan dolayı en başından beri olayın kaza olduğu tezi işlenmiş olabilir. Sabotaj olma ihtimaline dair derinlemesine bir araştırma dahi yapılmamasını ve patlama hakkında derinlemesine bilgi veren belgelerin yokluğunun sebebini buna bağlamak yanlış olmayacaktır.

Resmi yazışmalar incelendiğinde, 1917 yılında Haydarpaşa Garı'nda meydana gelen patlama ve ardından çıkan yangın, Osmanlı ordusu için hem büyük bir lojistik kayıp hem de ciddi bir güvenlik sorunu teşkil etmiştir. Bu yazışmalar, olayın büyüklüğünü ve panik havasını açıkça ortaya koyarken, askeri makamların hızlı ve koordineli bir şekilde müdahale etmeye çalıştığını göstermektedir. Patlama sırasında önemli miktarda mühimmatın infilak etmesi, bölgedeki askeri tesislerin savunmasızlığını gözler önüne sermiştir. Yaralıların taşınması ve yangının söndürülmesi için tüm imkânların seferber edilmesi, Osmanlı yönetiminin duruma verdiği önemin bir göstergesidir. Ancak Danimarka basınındaki abartılı haberler, Osmanlı makamlarının açıklamalarıyla çelişmiştir. Bu durum, savaş ortamında bilgi kirliliği ve propaganda unsurlarının da etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak, bu olay Osmanlı ordusunun savaş koşullarında karşılaştığı iç güvenlik ve lojistik zorluklarını somut şekilde yansıttığı değerlendirmesi yapılabilir.

6 Eylül 1917'de Haydarpaşa Garı'nda meydana gelen büyük patlamanın ardından sevkiyatlar ancak üç gün sonra, 9 Eylül'de yeniden başlatılabilmiş; kalan kısmı ise ancak Kasım ayında cepheye gönderilebilmiştir. Patlama sonucunda çok sayıda

askerî personel ve malzeme kaybedilmiş, ayrıca sivil halktan ve gar personelinden ölümler yaşanmıştır. Yangın, garın tüm depolarını tamamen yok etmiştir (Coşar & Demirci, 2018, ss. 294-295).

Patlama sonrası olayın bir diğer görgü tanığı olduğunu iddia eden ve Osmanlı Ordusunda gönüllü subay olarak görev alan Venezuela asıllı Rafael De Nogales Mendez'dir. Mendez, anılarında cephane ve benzinin toplu halde Haydarpaşa'da biriktirilmesinin yanlış olduğunu bundan dolayı Von Falkenhayn veya Enver Paşa'nın hatalı olduğunu dile getirmektedir. "Haydarpaşa Garında 200-300 vagonluk cephane bilinmeyen bir nedenle patladı. Benim düşünceme göre, kaza iskeleye demirli cephane yüklü mavnaların boşaltılması esnasında Türk askerlerinin dikkatsizliğinden olmuştur. İlk patlama olduğunda ben de istasyonun avlusundaydım ve bir Alman çavuşuna, subayının çadırını neden bu patlayıcılar ve benzin depolarının arasına kurduğunu soruyordum. Sağımızda on-oniki adım ötedeki ilk patlama beni atımın üzerinden attı ve köpeğimin birini ölü olarak atımın ayağının dibine fırlattı. Hemen peşinden daha yakın olarak ikincisi geldi. İstasyondan ve tren saatinde tren bekleyen, patlamanın korkudan çılgına çevirdiği kalabalığın arasından uçtum. Bir iki saniye sonra, kutular değil benzin ve cephane dolu vagonlar füze gibi havaya uçuyordu. Tüfek mermisi dolu vagonlar savaş cephesindeki gibi sesleri kesilmeden çatırdıyorlardı. Kadıköy'ün Kordon boyu caddesine güçlükle vardım. Orada dinamit veya cephane dolu bir bina büyük gürültüyle patladı ve yere çöktü. Havada öyle bir titreşim yaptı ki denize bakan bütün camlar kırıldı ve beni neredeyse üzengilerimden koparacaktı. Çevrede ve kentte panik korkunçtu. Dedikodulara göre İngiliz donanması Çanakkale'yi zorlayıp geçmiş ve kente saldırmıştı. Halk evlerini açık bırakarak her yöne koşuyordu.

> Bütün ikindi ve gece, Yakındoğu'nun belki de Balkanlar'ın en büyük garını alevler yaktı. Bu yanan volkanın çekiciliğine dayanamayarak: Tahsin'le birlikte yavaş yavaş yaklaştık. Gece yarısından sonra istasyonun ana binasına girdik. Kıpkızıl alevler denize vuruyordu. Isı o kadar yoğundu ki, açıkta duran yatlar bile yanmaya başlamıştı. Tutuşan cephane yüklü mavnalar denize açılmış sürükleniyorlardı. İstasyon restoranının yıkıntıları arasından sarhoş Alman askerlerine rastladık. Sepetler dolusu yiyecek taşıyorlardı. Özürleri, yiyecekleri almasalardı hepsi yanacaktı. (Nogales, 2008, ss. 276-278)

Rafael De Nogales, patlamayı cephaneyi yükleyen Türk askerlerinin dikkatsizliğine bağlamaktadır. Talat Paşa'nın vilayetlere gönderdiği telgrafta o sırada gar ve vapurda sivillerin bulunmadığını bildirmişti. Rafael De Nogales ise tren bekleyen kalabalıktan söz etmektedir. Verilen bilgilerden patlama anında sivillerin bulunup bulunmadığı ve sivillerden can kaybı olup olmadığı netlik kazanamamaktadır. Ancak verilerden çıkarılabilecek kesin bir sonuç var ki o da cephanelerin depolandığı alana sivillerin ulaşabilme imkânının olduğudur. Bunun ise büyük bir güvenlik zafiyeti yaratacağı muhakkaktır. Rafael De Nogales'in dikkat çektiği diğer bir nokta da patlamanın ilk önce Boğazı geçen İngiliz donanması tarafından yapılmış olduğu zannıydı. Gerçekten de Haydarpaşa'da yıllardır devam eden cephane naklinde daha önce böyle bir kaza vakası yaşanmadığından deniz ya

da hava saldırılarıyla patlamanın yaşanmış olacağı ilk olarak akla gelmekteydi. Rafael De Nogales bu patlamadan sonra Bağdat'ın geri alınması için yapılan planların uygulanamadığını, İngilizlerin Sina'da güçlü bir gösteri yaptıklarını, Gazze'yi taciz etmeye başladıklarını, Falkenhayn'ın Suriye ve Filistin'i korumaya zorladığını bildirmektedir (Nogales, 2008, ss. 276-278).

Olay esnasında Galata'dan Kadıköy'e yolculuk etmekte olan Feldmann isimli Alman da patlamanın kaza eseri olduğunu 18 Ekim 1931 tarihli Berliner Morgenpost gazetesine verdiği bir röportajda şöyle ifade etmiştir:

> Türk gazeteleri, uzun süredir beklenen İstanbul'daki Haydarpaşa Garı>nın yeniden inşasının nihayet düzenleneceğini bildiriyor. İstanbul>da pek çok kişi muhtemelen hâlâ bu güzel Bağdat Demiryolunun başlangıç noktasının, yani Türkiye'deki Alman mühendislik eserinin bir anıtının, savaşın dördüncü yılında bir patlama felaketinin kurbanı olduğunu bilmiyor. O dönemde bu olay tamamen sansürlenerek gizlenmişti.
>
> Bu patlamada, Ortadoğu'daki birliklerimizin cephane vagonları havaya uçtu. Suriye ve Irak'taki Türk-Alman cephesi çöktü. Olayın sebebi hakkında düşman kamplarında bile fikir birliği yoktu: Kimileri gizemli bir hava saldırısından, kimileri ise Dardanel engeline rağmen Marmara Denizi'ne ulaşan bir İngiliz denizaltısının bombardımanından bahsediyordu. Bugünse patlamayı İtilaf Devletlerinin ajanlarının gerçekleştirdiği daha fazla kabul görüyor.
>
> Eğer bu "beyler" (ajanlar) bunun için ödüllendirildiyseler verilen para geri alınmalıdır. Bir görgü tanığı olarak patlamanın talihsiz bir kaza sonucu meydana geldiğini teyit edebilirim. 6 Eylül 1917'de öğleden sonra saat üç ila dört arasında bir Türk subay arkadaşımla Galata köprüsünden Asya yakasındaki Kadıköy'e doğru seyahat ediyordum. Subay bana uzun bir hikâye anlatırken mavnaların boşaltım yaptığı Haydarpaşa istasyonuna doğru baktım. Aniden bir hamalın bir sandığı düşürdüğünü gördüm. Biraz sonra yüksek bir patlama sesi geldi. Arkadaşımla sarsıldık.
>
> Bulunduğumuz buharlı gemide panik çıktı. Çevremiz dalga dalga patlamalarla sarıldı; vapurdaki herkes kendini bir yerlere sakladı. Kaptan panikledi, patlamaların tam ortasına doğru gitmeye başladı. Bir Türk deniz subayı komutayı ele alarak vapuru güvenli bir yere sürdü. Patlamalar gece yarısına kadar sürdü. Vagonlar bir bir patladı. Savaşın başlamasından yalnızca birkaç yıl önce açılmış olan gar, bütün gece boyunca yandı. Felakette yaşanan can kaybı ise bilinmiyor.
>
> Alman firmaları da dâhil olmak üzere tüm sigorta şirketleri olayın düşman kuvvetleri tarafından meydana geldiğini iddia ederek tazminat ödemeyi reddetti. Bağdat Demiryolu Şirketi'nin yasal halefi olan Türk hükümeti patlamanın kaza eseri olduğunu kanıtladı ve davayı kazandı. Şimdi sadece hasarın miktarı tartışılmaktadır. Şimdi harabe olan istasyonun yakında eski ihtişamına kavuşması bekleniyor. (Feldmann, 1931)

Feldmann'ın beyanlarından, 1930'lu yıllarda Haydarpaşa patlamasının genel hatlarıyla bir sabotaj olarak değerlendirildiği, kendisinin ise bu yaygın kanının

aksine olayın bir kaza olduğunu savunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Feldmann'ın bu iddiası ciddi şüpheler barındırmaktadır. Öncelikle, Galata'dan Kadıköy'e seyahat eden bir kişinin Haydarpaşa'daki bir hamalın sandığı düşürdüğüne net bir şekilde tanıklık etmesi fiziksel olarak oldukça zayıf bir ihtimaldir. Dahası, Feldmann'ın bu gerçeği açıklamak için Türkiye Cumhuriyeti'nin davayı[3] kazandığı 1931 yılını beklemesi inandırıcılığını daha da zedelemektedir. Meselenin arka planına bakıldığında; I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Versay Antlaşması'nın Almanya'ya getirdiği silah sanayisi kısıtlamaları dikkat çekmektedir. Savaştan sonra uzun süre iç karışıklıklarla boğuşan Almanya, silah endüstrisini ve sermayesini rahatça yürütebileceği Türkiye gibi ülkelere kaydırma yoluna gitmiştir (Hürkuş, 2021, s. 192). Bu yeni siyasi atmosferde Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler ivme kazanmış ve 1917'deki infilaktan beri bir türlü sonuca bağlanamayan tazminat meselesi 1930'larda çözüme kavuşturulmuştur. Sonuç olarak Feldmann'ın açıklamalarını, dönemin bu karşılıklı çıkarlara dayalı siyasi ve ekonomik konjonktüründen bağımsız değerlendirmek eksik bir yaklaşım olacaktır.

Armstrong[4] *Türkiye'nin Doğum Sancıları* kitabında Kilikya'dan Halep'e oradan Musul'a kadar uzanan yolun Almanlar için çok önemli stratejik değer taşıdığını şöyle ifade etmiştir;

> Almanlar bu yolu kim eline geçirirse Yakındoğu'ya egemen olabileceğini fark etmiş, Haydarpaşa'dan Toroslar'a oradan Suriye ve Mısır'ın zenginliklerini alarak Bağdat ve Basra'ya ve belki de bir gün Hindistan'a kadar gidecek olan büyük bir demiryolunun hayalini kurmuşlardır. Bu Büyük Doğu İmparatorluğu hayaliydi ama Haydarpaşa'da doğmuş orada ölmüştü. İstasyonda büyük bir saat vardı. Onun üstünde de burmalı bir kiriş ve kırık bir baca duruyordu. Saat 12.31'de durmuştu. Bu 1917'deki büyük patlamanın saatiydi. Avlular ve trenler General Allenby ve Maude'un karşısındaki Türk birliklerine gönderilecek mühimmat ve silahla doluydu. Alman uzmanlarıyla dolu bir tren kalkacaktı ki o korkunç patlama oldu. Tonlarca mühimmat, demir kirişler, tren parçaları havaya uçmuştu. Diğer tarafta, Mezopotamya ve Suriye'de Türklerin yiyeceği ve mühimmatı kalmamıştı ve General Allenby ilerliyordu. Saat de; eli, ayağı kopan o büyük hayalin sembolüydü. (Armstrong, 2011, s. 201)

Patlamada Sabotaj İhtimali

I. Dünya Savaşı yıllarında hem Osmanlı Devleti'nin hem de müttefik Almanya'nın savaşı kaybetmelerinin en önemli nedenlerinden birisi de casusluk faaliyetlerini önleyemeyişlerine bağlamak gerekir. Savaş sonrasında Alman Başkumandanlığı

[3] Cumhuriyet döneminde patlamanın ardından açılan tazminat davasına dair karar için bkz. (BCA, 30.10.0.0/198. 355.23).

[4] Harold Armstrong, Kraliyet Askerî Okulu'ndaki eğitiminin ardından Mezopotamya'ya gönderilen İngiliz keşif birliklerine katılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Kutü'l-Amare kuşatması sırasında Osmanlı kuvvetleriyle girişilen çatışmalarda esir düşmüştür. Osmanlı topraklarını iyi bilen ve bu topraklarda İngilizler lehine fiilen casusluk yapan bir kişidir. Savaş sonrası 1920 yılında, bu kez İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetlerinde görev alarak yeniden Türkiye'ye dönmüştür. Bu süreçte İngiliz Yüksek Komiserliği'nde askerî ataşe olarak bulunmuş, esas görevi ise İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ile Osmanlı Genelkurmayı arasında irtibat subayı olarak görev yapmaktı. Bir nevi casustu. (Yılmaz, 1995, s. 721)

istihbarat görevlisi Albay Oberst Walter Nikolai savaş yıllarındaki casusluk olaylarını inceleyen kitabının başlangıcında "Düşmanın durumunu ya da maksadını bilmemek, yanılmak, genellikle devlet ve milletlerin kaderi için önemli olan savaşlarda tehlikeli sonuçlara sebep olmaktadır." ifadesine yer vermiştir. Bahsedilen kitabı 1925 yılında Almancadan çeviren Bursalı Mehmed Nihad ise kitabın önsöz kısmında casusluğu *"kaleyi içten fethetmek"* tabiriyle ifade etmektedir (Bursalı Mehmed Nihad, 2021, ss. 13-15).

Haydarpaşa patlamasını kazadan ziyade düşman casusları tarafından düzenlenmiş bir sabotaj olması daha güçlü bir olasılıktır. Nitekim cephelerin ikmalinin sağlandığı Haydarpaşa garı casusların en önemli hedefi konumundaydı. Bundan dolayı Haydarpaşa'nın güvenliğini sağlamak çok önemliydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin çok uluslu oluşu ve tren işletmesi gibi teknik konularda Türklerden çok Gayrimüslimlerin bu mesleklerde çalışması başlı başına bir güvenlik sorunu yaratmıştır. Nitekim Haydarpaşa İstasyonu Baş Memuru Kostantin Penaropulos seferberliğin ilanından beri düşman sefaretlerine Haydarpaşa'dan sevk olunan asker, cephane, top, hayvan, lokomotif, vagon gibi askeri bilgileri ulaştırmaktaydı (Lüleci, 2014, ss. 180-181).

General Liman Von Sanders'in Türkiye'de Beş Sene isimli hatıralarında (Sanders, 2020, s. 246). Aziz Hüdai Akdemir *Dünyada ve Bizde Casusluk* isimli kitabında (Akdemir, 2023, s. 102), Hans Guhr *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza* isimli hatıralarında patlamayı sabotaj olarak değerlendirmişlerdir (Guhr, 2006, s. 123).

Dönemin şahitlerinden Yusuf Hikmet Bayur, hadiseyi *Türk İnkılap Tarihi* kitabında şöyle ifade etmektedir:

> Yıldırım için Almanya'dan gelip İstanbul'da Haydarpaşa garında birikmiş olan cephane, benzin vesaire 6 Eylül 1917 günü ateş alır ve saatlerce yanarak hemen kâmilen yok olur. Bu olay Yıldırım ve Alman Asya kolu için büyük bir yıkımdı. Bu eseri yazanın şahidi bulunduğu bir olay o sırada ordudaki manevi durumu aydınlatmaya yarayabilir. Haydarpaşa'da patlama ve yangınlar devam ederken İstanbul'dan kalkan vapurların Kadıköy ve Haydarpaşa iskelelerine gitmeyip Üsküdar'a gitmeleri tensip edilmişti. Bu yazar da o akşam böyle bir vapurun güvertesinde üniformalı olarak oturuyordu. Karşıya oturan bir topçu binbaşısı hiç tanımadığı halde kendisine, yanındakilerin de duyabilecekleri bir biçimde şunları söyler; 'Bağdat'ı geri almak için bu cephaneler buraya yığılmıştı, bu hareket ise bir delilik olacaktı. Belki Allah bizi korumak için bu yangını çıkardı ve böylelikle bu şuursuz hareketi önledi'. O devri bilenler bir subayın vapurda herkesin içinde bu biçim konuşabilmiş olmasına ancak şaşabilirler. Bu hal ordu içinde Enver Paşa'ya karşı nasıl bir aleyhtarlık uyanmış ve birtakım subayların kimseden çekinmeyerek konuşmaya yüreklenmelerini mümkün kılacak kadar gelişmiş olduğunu gösterir. (Bayur, 1991, s. 420)

Bayur'un gözlemleri dikkate değerdir. Vapurdaki Osmanlı subayının Bağdat'ı geri almayı delilik olarak görmesi, patlamayı adeta sevinçle karşılaması Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu acıklı durumu ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Bayur'un şahit olduğu bu olay ordu içindeki parçalanmışlığı, askeri

disiplinin bozulduğunu, bundan dolayı casusların rahat hareket edebildiği sonucuna varılabilir. Osmanlı ordusunda tümen komutanı olarak görev yapan Hans Guhr, adeta Bayur'un gözlemlerini ete kemiğe büründürerek patlamanın harp karşıtı unsurlarla casusların işbirliği neticesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Guhr, 2006, s. 123).

I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da yaşayan İngiliz Marie Lyster ile Dünya Savaşı yıllarında İngiliz ordusunda subay olarak çalışıp Millî Mücadele yıllarında Türkiye'de istihbarat subaylığı yapan Marie Lysterin oğlu Henry Newbolt Lyster'ın günlüklerinden oluşan ve daha sonra torunları Ian Lyster'in derlediği *Osmanlıların Arasında: Birinci Dünya Savaşı Türkiye'sinden Günlükler* isimli eserde hadise hakkında bilgiler bulunmaktadır. Marie Lyster patlama hakkında şu bilgileri vermektedir:

> Ne feci kaza, daha doğrusu felaket! Haydarpaşa Garı tamamen havaya uçuruldu. İlk patlamada bizim caddede bile çoğu pencerenin camı kırıldı. Annem de ben de korkmadık çünkü pencereden karşıda olduğunu görebiliyorduk. Ama patlamanın ne olduğunu ve nerede olduğunu bilmeyenlerin aklı oynadı ki gayet anlaşılır bir şey. Çok can kaybı varmış. Umarım tasarlanan harekâtı durdurur. Adeta tek bir sağlam cam kalmamış ve çarşıda da yerlerine takılabilecek hiç cam yok. Patlamanın çok sayıda kurbanı olmuş, birçoğu denize uçmuş ve ölü askerler kıyıya vuruyormuş. Öyle anlaşılıyor ki talihsizlik kazayla oldu ama tabii herkesin başka hikâyesi var.

Günlükte patlamanın şiddeti tüm açıklığıyla ortaya koyulmuştur. İtilaf Devletleri'nin tebaasından kişilerin Osmanlı Devleti'nin Bağdat ve Suriye Cephelerinde başarısız olmasını istemesi gayet doğaldır. Anormal olan ise Bayur'un yukarıda verdiği Osmanlı subayının tutumudur.

Marie Lyster'in günlüğünün 7 Eylül'deki kısmında yazdığı bu yazılara Millî Mücadele yıllarında İngiliz istihbarat subayı olarak görev yapan oğul Henry Newbolt Lyster şu açıklama notunu düşmüştür:

> Türklerin başına gelen bu felakete bizim ajanlarımızın General Allenby'nin Filistin'deki ilerleyişine engel olmak için gönderilmeye hazırlanmış cephane katarlarının bulunduğu bölgeye bomba yerleştirmeleri neden oldu. Şehre zafer kazanmış taraf olarak girdiğimizde orası hâlâ harap haldeydi. (Lyster, 2013, s. 187).

Görüldüğü gibi Millî Mücadele yıllarında İstanbul'da İngiliz işgal yönetiminin istihbarat subayı Henry Newbolt Lyster patlamanın sabotaj olduğunu, patlamaya İngiliz ajanlarının cephane yığınaklarına koydukları bombanın sebep olduğunu ifade etmektedir. Henry Newbolt Lyster'in istihbarat görevlisi olması verdiği bilgiyi kıymetlendirmektedir.

O dönem Yıldırım Orduları Grubu Başhekimliği yapan Dr. Werner Steuber, hadiseyle ilgili olarak kesin bir ifade kullanmasa da patlamanın düşman tarafından yapıldığını ima etmiştir.

> Türk donanmasından küçük, süratli bir motor; istimbota refakat ediyor. Haydarpaşa'da hususi trene binildi. Türk ricali ve tanıdıklarla

> kısa bir vedadan sonra tren artık Anadolu'nun karanlıklarına karıştı. Hareketimizden 48 saat sonra Haydarpaşa istasyonu, üzerindeki cephane trenleri ve benzin depoları ile birlikte havaya uçtu. Pek mühim neticeleri olan bu yangında mesuliyetin kime ait olduğu anlaşılamadı. Söylendiğine göre cephaneye dikkatsiz bakıldığından hizmette kayıtsızlıkla infilak meydana gelmiş herhalde düşmanlarımız için bundan daha ziyade şayanı arzu bir hadise olamazdı. Çünkü mühim miktarda Alman cephanesi ve telafisi imkânsız diğer malzeme harap olmuştu. (Steuber, 2021, s. 55)

Veli Yılmaz'ın aktarımına göre Carl Mühlmann da 6 Eylül 1917'de Haydarpaşa'da gerçekleşen patlamayı sabotaj olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Mühlmann, ortaya çıkan büyük kayıp nedeniyle neredeyse Yıldırım'ın yapacağı harekâtın durdurulması düşüncesinin ortaya çıktığını bildirmektedir (Yılmaz, 1993, s. 209).

Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği ve İstanbul'un halen İngiliz işgali altında bulunduğu Haziran 1923'te, İskoçya'da yayımlanan *Blackwood's Magazine* dergisinde Haydarpaşa patlamasının bir sabotaj olduğunu öne süren dikkat çekici bir makale yer almıştır. "Hasta" takma adıyla kaleme alınan "A Bow with Two Strings"[5] başlıklı bu yazı; her ne kadar Osmanlı Devleti'ni karalayan kurgusal bir siyasi propaganda metni olsa da, olası bir sabotajın operasyonel detaylarını sunması açısından tarihsel bir değere sahiptir.

Makaleye göre; 1917 baharında İngiliz istihbaratı, Osmanlı ordusunun Irak ve Filistin cephelerini desteklemek amacıyla Haydarpaşa'ya büyük bir askeri yığınak yaptığını tespit etmiştir. Toroslardaki demiryolu inşaatı bitene kadar burada depolanacak olan ağır silahlar, cephaneler ve araç parçaları 11 Ekim'de cepheye sevk edilecektir. Bu sevkiyatı durdurmanın bir ordu komutanından bile daha büyük bir etki yaratacağını hesaplayan İngiliz istihbaratı, sabotaj görevi için Dr. George Roupin'i görevlendirir. İki hafta boyunca patlayıcılar üzerine özel eğitim alan Dr. Roupin, Ermeni ve Rum casusların yardımıyla Haydarpaşa›daki 147. Alay'a "Ermeni bir tabip yüzbaşı" olarak sızar. Kısa sürede komutanların güvenini kazanan Roupin, iş kazalarını bahane ederek mühimmat depolarının tam merkezine ilk yardım istasyonları kurdurur. Bu istasyonların aydınlatma ve telefon kabloları aslında gizli birer fitil, ilaç şişeleri ise yanıcı sıvılardır. Ancak sabotaj sabahı Dr. Roupin bir kamyonun altında kalarak yaralanır. Hastanede görevi tamamlayamamanın hayal kırıklığını yaşarken aniden büyük patlamalar başlar ve Dr. Roupin, Haydarpaşa›da kendisinden başka İngiliz casuslarının da görev yaptığını o an fark eder (Hasta, 1923, ss. 713-736).

Yazıda dikkat çeken noktalardan birisi de yığınak oluşmasının sebebi, ulaşımın güvensizliğine değil de Toros dağlarında tamamlanamayan tünellere bağlanmasıdır. Yazı her ne kadar kurgusal olsa da sabotajın detaylarını oldukça gerçekçi vermiştir. Olayın şahitleri saniyeler içinde arka arkaya patlamaların yaşandığını ifade etmişlerdir. Bir cephane sandığının yere düşmesiyle bütün cephaneliklerin kısa aralıklarla patlamasının mümkün olamayacağı düşünüldüğünde yanıcı kablo ve sıvıların patlamanın gerçek nedeni olarak kabul etmek mantığa uygun durmaktadır.

[5] İngilizcede "to have two strings to one's bow" (yayında iki kiriş bulunması) popüler bir deyimdir. "Birden fazla çaresi/seçeneği olmak", "işini garantiye almak" manasında kullanılmaktadır.

ABD Büyükelçisi Amiral Bristol ve İngiliz istihbarat görevlisi M.G. Pears ile 15 Haziran 1924'te yaptıkları görüşme Blackwoods Magazine'de çıkan yazıyı doğrular niteliktedir. Nitekim burada Pears, Haydarpaşa patlamasının İngiliz istihbaratı tarafından Ermeni bir casusa yaptırıldığını ifade etmiştir (Köse, 2013, s. 56). Görüldüğü gibi birçok kaynakta patlamanın sabotaj olduğu ileri sürülmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nezaretinde kurulan İhracat, İthalat ve Sipariş-i Umumiye Dairesinde yedek subay olarak görev yapan Baha Özler'in iddiaları da patlamanın sabotaj olduğu yönündedir. Özler, *Yıllar Boyu Tarih Dergisi*'nin Ekim 1980 tarihli sayısında "Haydarpaşa'yı Havaya Uçuran Adamı Tanıdım" başlıklı yazıyı yayımlamıştır. Özler, sabotaj sonrasında bütün İstanbul'da yaşayanların günlerce dehşet içinde kaldıklarını, yedi saniye ara ile iki büyük patlama sonrasında Avrupa yakasındaki Ahırkapı'daki evlerin bile camların kırıldığını bildirmektedir. Ayrıca resmi evraklarda hiç bahsedilmeyen tamamen dolu bir banliyö treni ile bir tabur askerin diri diri yandığını ifade etmektedir. Sabotajın Alman ordusunda görev yapan Alses-Lorenli George Mann adında bir Fransız ajanı ve beraberindeki yardımcıları tarafından gerçekleştiğini iddia etmiştir. Baha Özler' in çalıştığı yerde tercümanlık yapan ve çevresinin güvenini kazanan Mann, savaştan önce Haydarpaşa demiryolunun inşaat işlerini yürüten Philips kumpanyasında çalışmıştır. Savaşın başlamasıyla Breslau zırhlısında, sonra da İstanbul'daki Alman Askeri Sevkiyat Dairesi Başkanı Yüzbaşı Kurtz'un emrinde görev yapmıştır. Oldukça girişken bir kişiliğe sahip olan Mann kısa sürede hem Alman hem de Osmanlı komuta kademesinin güvenini kazanmıştır. Harbiye Nezaretine rahatlıkla girip çıkabilmektedir. Baha Özler patlamadan sonra Mann'ın Haydarpaşa'ya kendisini de götürerek yanan binaların fotoğrafını çektiğini ifade etmektedir (Özler, 1980, ss. 9-12)

Özler, özellikle Mann'ın Alsas-Lorenli olduğunun altını çizmektedir. Nitekim 1871 yılında Fransız-Alman savaşından sonra Almaya toprağı olan Alsas-Loren halkı Alman ırkından olsalar da Katolik olmaları ve uzun yıllar Fransız kültürüyle yaşamalarından dolayı kendilerini Fransız milletinin bir parçası olarak görüyorlardı. Nitekim I. Dünya Savaşı yıllarında Alman Başkumandanlığında istihbarat hizmetini uhdesine alan Albay Oberst Walter Nikolai'nin kaleme aldığı *Savaş Günlerinde Gizli Kuvvetler* isimli eserinde İtilaf Devletleri istihbaratlarının özellikle Alsas Lorenlileri casus olarak kullandıklarını ifade etmektedir. Casuslar, tren istasyonlarını, askeri garnizonları, resmi mevkileri, ahırları ve silah fabrikalarını tahrip etmeye çalışıyorlardı. Vagonların tekerlerinin yağdanlarına kum dökmek, vagon bağlantılarını kesmek, treni rayından çıkarmak, patates üzerine sülfirik asit dökmek, zirai ürünlere zarar vermek başlıca amaçlarıydı. Casuslar özel olarak yetiştiriliyor ve hayvanları zehirlemek için özel donanım ve bir yere konulduktan 3,5 saat sonra faaliyete geçen yangın çıkaracak aletler sağlıyorlardı. Böylece casuslar savaşın kazanılması noktasında cephede savaşan askerlerden daha büyük hizmetler gerçekleştiriyorlardı (Bursalı Mehmed Nihad, 2021, ss. 120-157).

Özler'in ifadeleri gerçekten ilginçtir. Fransa istihbaratına çalışan Mann'ın sabotaj eylemi, tarihi gerçekliğe uygundur. Ancak anlatımdaki mantıksızlıklar bu anlatının gerçekliğine gölge düşürmektedir. Bir kere casus Mann'ın fotoğraf

çekmek için yanında Özler'i götürmesi ve patlamaların devam ettiği esnada Mann'ın denizden fotoğraf çekmek yerine yangın yerine girmesi mantık sınırlarını zorlamaktadır. Özler'in hadiseyi neden 1980 gibi geç bir tarihe kadar kamuoyu ile paylaşmadığı da merak uyandırmaktadır. Nitekim Millî Mücadele kazanılıp yeni Türk devleti kurulduktan sonra I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de görev almış kişiler anılarını yayımlamaya başlamışlardır. Hadiseden yaklaşık 63 yıl sonra konu hakkında bilgi verilmesinin sebebi olarak sigorta şirketi ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yaşanan anlaşmazlık olduğu akla gelse de çok daha önceleri patlamanın sabotaj olduğunu iddia edenler bulunmaktadır.

Özler'in ifadeleri Haydarpaşa'da cephanenin neden biriktiğine açıklık kazandırmaktadır. Sevkiyatın ancak gündüz yapılabildiğini, yolların firariler sebebiyle güvensiz olduğunu, bundan dolayı mühimmatın hızlıca cepheye sevk edilemediğini ve Haydarpaşa'da birikerek düşman casuslarının hedefi haline geldiğini ifade etmektedir.

Hükümetin halkın güvenini kaybetmesi, orduda muhalif grupların oluşması şüphesiz casusların daha rahat hareketine imkân sağlamıştır. 20 Eylül 1917'de 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa genel vaziyet hakkında üst makamlara sunduğu rapor Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve alınması gereken önlemleri sıralamaktaydı. Raporda ahali ile hükümet arasındaki güvenin sarsıldığını, yeniden güvenin tesis edilmesi idari, adli ve iktisadi önlemlerin alınması gerektiği ifade ediliyordu. Orduların ikmalinin sağlanamadığını, İngilizlerin Irak'ta hedeflerine ulaştıkları mevcut şartlarda Irak'ın geri alınmasına imkân kalmadığını ancak Sina ve Hicaz cephelerinde hedeflerine ulaşamadıklarından buraya önem verilmesini ve 7. Ordunun bu cephede görevlendirilmesini istemekteydi. Ayrıca Suriye ve Hicaz'daki orduları bir Alman komutanının değil Osmanlı komutanının idare etmesi gerektiğini bildirmişti (Hatipoğlu, 2009, ss. 105-108).

Sonuç ve Tartışma

6 Eylül 1917 günü saat 17.30'da Haydarpaşa Limanı'nda meydana gelen patlama, Osmanlı ordusunun lojistik ve askeri stratejisi açısından kritik bir kırılma noktası olmuştur. Savaş koşullarında temini son derece güç olan yüzlerce vagon dolusu askeri mühimmat bu olayla yok olmuştur. Can kayıplarına dair veriler ise oldukça çelişkilidir; resmi kayıtların birinde 12 ölümden bahsedilirken, bir diğerinde ölü ve yaralı sayısı 100 olarak belirtilmektedir. Buna karşın dönemin şahitlerinden Baha Özler, resmi verileri aşarak kayıpları bir banliyö treni dolusu asker ve bir tabur (300-1300 kişi) olarak aktarır. Ancak bu rakamlar resmi belgelerle taban tabana zıt olduğundan ihtiyatla karşılanmalıdır.

Patlama, bilhassa Filistin Cephesi'nde İngilizlere karşı mücadele eden Yıldırım Ordular Grubu'nun savaş kapasitesine ağır bir darbe vurmuştur. İmha olan yalnızca cephane değil; iaşe, nakliye ve sağlık araçlarıdır. Zaten yetersiz olan demiryolu altyapısı, yüzlerce vagon ve lokomotifin kullanılmaz hale gelmesiyle tam bir krize sürüklenmiştir. Ayrıca bölgeye sevk edilmeyi bekleyen otomobiller, kamyonlar, uçaklar, Fırat ve Dicle nehirlerinde kullanılacak motor botlar ile muazzam miktarda benzin de bu yangında kül olmuştur.

Osmanlı Devleti, Haydarpaşa patlamasını ilk andan itibaren bir kaza olarak nitelendirmiş ve olayla ilgili derinlemesine bir soruşturma yürütmekten kaçınmıştır. Savaş yıllarının getirdiği psikolojik harp koşulları dikkate alındığında, konunun basında sansürlenerek tartışılmasının engellenmesi olağan bir durum olarak görülebilir. Esasen, profesyonel istihbarat örgütlerince planlanan sabotajların faili gizleyecek şekilde gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, patlama sonrası kaza veya sabotaj ayrımını yapacak somut bir delile ulaşmanın zorluğu aşikardır.[6] Ancak askeri makamların araştırmayı bu denli yüzeysel tutarak dosyayı kapatmasının arkasındaki mantığı anlamak yine de zordur.

Hükümetin ısrarla «kaza» tezini savunmasının arkasında, mali kaygılar ve sigorta tazminatı arayışı yatıyor olabilir. Osmanlı Devleti'nin yok olan muazzam askeri mühimmatı sigorta yoluyla tazmin etmesi mümkün olmasa da, kader birliği yaptığı Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Haydarpaşa Garı için tazminat talep etme hakkı bulunuyordu. Sigorta şirketlerinin düşman saldırısı veya sabotaj kaynaklı hasarları karşılamadığı gerçeği göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti›nin kendi müttefiki olan şirketin menfaatlerini korumak adına olayı kaza olarak rapor ettiğini ileri sürmek oldukça makul bir yaklaşımdır.

Patlamayı Osmanlı idarecileri gibi Rafael De Nogales Mendez ve Dr. Wilhelm Feldmann da kaza olarak değerlendirmişlerdir. Ancak verdikleri bilgilerden patlamanın kaza olduğu sonucuna varmak mümkün değildir. Olayı gördüğünü iddia eden her iki kişi de dikkatsizlik sonucu yere düşen bir sandığın patlamaya sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Bir kere görüş sahası içinde olan bir kişinin patlamadan sağ çıkmasının düşük bir ihtimal olduğunu belirtmek gerekir. İkinci olarak Almanya'dan Filistin Cephesine kadar onlarca kez yüklenip boşaltılan sandıkların başka bir yerde değil de cephanenin depolandığı Haydarpaşa'da patlamasının bir tesadüf olamayacağını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Araştırmamızda nakliye yolu boyunca yere düşüp de patlayan herhangi bir cephane kaydına rastlanılmamıştır.

Liman Von Sanders, Aziz Hüdai Akdemir, Hans Guhr, ve Carl Mühlmann patlamanın sabotaj olduğunu tahmin etmiş ve herhangi bir delil ileri sürememişlerdir. Millî Mücadele yıllarında İngiliz işgal yönetiminin istihbarat subayı olan Henry Newbolt Lyster patlamaya İngiliz casuslarının sebep olduğunu ifade etmektedir. Bir İngiliz istihbarat subayının bu bilgileri vermesi patlamanın sabotaj olarak değerlendirilmesine imkân teşkil etmektedir.

Diğer taraftan Edinburg'da yayımlanan *Blackwood's Magazine*'de (1817-1980) 1923 yılında çıkan bir yazıda patlamanın sabotaj olduğu ifade edilmiştir. "Hasta" takma adıyla yazılan "A Bow with Two Strings" başlıklı metin kurgu-roman biçiminde yazılmıştır. Yazıda Dr. George Roupin isimli bir Ermeni'nin patlamayı gerçekleştirmek için görevlendirildiği hikâye edilmektedir. Bu yazıda patlamanın hızlı ateş alan telefon kabloları ve çeşitli kimyasallarla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Yazı her ne kadar edebi yolla propaganda amacını taşısa da patlamanın gerçekte böyle bir düzenekle gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu yazıda

[6] Haydarpaşa patlamasına benzer hadiseler II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaş sonrasında da yaşanmıştır. 23 Haziran 1941'de batırılan Refah Şilebinin bir sabotaja uğradığı kesin olmakla birlikte faili gizemini korumaktadır(bkz. Yalçın & Şahin, 2018, ss. 209-210). 2 Mart 1949'da Sütlüce'de havaya uçan Nuri Killigil Fabrikasının da sabotaja uğradığı hakkında iddialar vardır (bkz. Oral, 2016, s. 649).

verilen bazı detaylar da dikkate değer şekilde gerçeği yansıtmaktadır. Örneğin cephanenin Haydarpaşa'da birikmesinin ulaşım imkânlarının kısıtlı oluşundan kaynaklandığı doğru olarak tespit edilmiştir. 1924 yılında Amiral Bristol ve İngiliz İstihbarat görevlisi M.G. Pears görüşmesi sırasında Pears'ın Haydarpaşa patlamasını bir Ermeni'nin gerçekleştirdiğini ifade etmesi Blackwoods Magazine'de yayımlanan yazının gerçekliğini artırmıştır.

Olayın şahitlerinden Baha Özler de 1980 yılı gibi oldukça geç bir tarihte patlamanın sabotaj olduğunu iddia etmiştir. Özler'e göre sabotajı Alman asıllı Fransız ajanı George Mann ve arkadaşları gerçekleştirmiştir. Ancak Özlerin verdiği bilgilerde tutarsızlıklar bulunmaktadır. En önemlisi patlamadan sonra Mann'ın fotoğraf çekmeye giderken Özleri de olay yeri olan Haydarpaşa'ya götürmesi mantık dışı bir hareket olacağından inanılırlığını düşürmektedir.

Dönemin şahitlerinden Yusuf Hikmet Bayur patlama gecesi vapurda seyahat ederken bir topçu subayının "Bağdat'ı geri almak için bu cephaneler buraya yığılmıştı, bu hareket ise bir delilik olacaktı. Belki Allah bizi korumak için bu yangını çıkardı ve böylelikle bu şuursuz hareketi önledi" şeklindeki konuşmasını aktararak kalabalık içinde bir subayın bunları söyleyebilmiş olmasının Enver Paşa'ya karşı oluşan aleyhtarlığı ortaya koyması bakımından mühimdir. Bu ortamda casusların çok rahat hareket edebileceğini tahmin etmek zor değildir. Ayrıca ordu hizmetinde kullanılan Haydarpaşa İstasyonu Baş Memuru Kostantin Penaropulos gibi birçok Gayrimüslimin düşman gizli servislerine bilgi verdikleri bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas ve Filistin cephelerinde yaşadığı yenilgilerin sebepleri incelendiğinde büyük bir benzerlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim 6 Kasım 1914'te Bahr-i Ahmer, Bezm-i Alem ve Mithat Paşa vapurlarının Rus donanması tarafından Karadeniz'de batırılması sonucunda (Atış, 2023, ss. 60-62) Kafkas Cephesine yeterli ikmal malzemesi yetiştirilememiş ve Sarıkamış Kuşatma Harekâtı başarısız olmuştur. 6 Eylül 1917'de gerçekleşen Haydarpaşa patlamasında ise Filistin Cephesi'ne gönderilen savaş malzemesi yok olmuş ve bu cephede savaşın kaybedilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu iki hadise savaş malzemesinin korunmasının savaşın kazanılmasındaki hayati rolünü ve casusluğa karşı koymanın önemini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Haydarpaşa ve Halifax[7] patlamaları, savaş teknolojilerinin yıkıcı potansiyellerini gözler önüne sererek modern silah tasarımlarında ve özellikle kitle imha silahlarının geliştirilmesine yönelik bilimsel merakı tetiklemiştir. Bu tür patlamalar, özellikle nükleer silah araştırmalarında görev alan bilim insanlarının ilgisini çekmiş; 2023 yılı yapımı olan *Oppenheimer* filminde de bu ilginin patlamaların bilimsel ve askeri boyutlarının silah üretimine nasıl yön verdiği vurgulanmıştır.

[7] 6 Aralık 1917'de, büyük miktarda mühimmat ve patlayıcı madde taşıyan Fransız bandıralı SS Mont-Blanc ile Norveç bandıralı SS Imo, Kanada'nın Nova Scotia eyaletindeki Halifax Limanı'nda çarpışmıştır. Çarpışmanın ardından SS Mont-Blanc'ta bulunan mühimmatın infilak etmesi sonucu meydana gelen patlama, 1.963 kişinin yaşamını yitirmesine ve yaklaşık 9.000 kişinin yaralanmasına neden olmuştur (Scanlon, 2000, s. 39). Olayın ardından çeşitli sabotaj iddiaları gündeme gelmiş olmakla birlikte, bunları doğrulayan kesin kanıtlara ulaşılamamış; resmî soruşturmalar patlamayı gemi çarpışması sonucu meydana gelen bir kaza olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle Halifax Patlaması, nedenlerine ilişkin tartışmalar bakımından Haydarpaşa Patlaması ile benzerlik göstermektedir.

Tüm bu veriler ışığında İstanbul'da gerçekleşen tarihi patlamanın kaza değil bir sabotaj olduğunu güçlü bir şekilde iddia etmek mümkündür. Ancak eldeki verilerin genellikle hatırat türüne dayandığı, resmî belgelerde patlamanın kaza olarak değerlendirildiği unutulmamalıdır. Bunu ise planlayıcıların arkada hiçbir delil bırakmadan gerçekleştirmelerine, yani sabotajın doğasına ve casusluk olaylarıyla ilgili belgelerin sır olarak saklanmasına bağlamak gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Akdemir, A. H. (2023). *Dünyada ve bizde casusluk: Unutturmadıklarımız serisi.* Dorlion Yayınevi.

Armstrong, H. C. (2011). *Türkiye'nin doğum sancıları* (B. T. Alankuş, Çev.). Mızrak Yayınları.

ATASE. (t.y.). BDH, Kls. 585, Dos. H10, Fon 2.

ATASE. (t.y.). BDH, Kls. 5753, Dos. 1, Fon 2-55.

Atış, E. S. (2023). *Türk bahriyesinde Bezmiâlem vapuru (1906-1914)* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılâbı tarihi: 1914–1918 Genel savaşı* (Cilt 3). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BCA, 30.10.0.0/198. 355.23.

Bilgili, N. (2016). *İstanbul limanlarının modernizasyonu: Dersaadet Rıhtım ve Anadolu Demiryolları şirketlerinin inşa faaliyetleri (1890-1934)* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].

BOA, BEO.4484/336243.

BOA, BEO, 4499/337423.

BOA, DH, KMS, 45/36.

BOA, DH. İ.UM. EK. 40/21.

BOA, DH. ŞFR, 79/58.

BOA, HR. İD. 76/101.

BOA, HR. SYS, 2441/60.

BOA, ML. EEM, 1261/20.

BOA, MV, 259/8.

Bursalı Mehmed Nihad. (2021). *Savaş günlerinde gizli kuvvetler istihbarat, casusluk ve propaganda.* Yeditepe Yayınevi.

Coşar, N., & Demirci, S. (2018). La première guerre mondiale et la gare ferroviaire d'Haydarpaşa [Haidar Pasha Station in World War I]. *Revue d'histoire des chemins de fer,* (50), 275–299. https://doi.org/10.4000/rhcf.2906

The Daily Mail, 1 October 1917.

The Evening Herald (Dublin), 26 Eylül 1917.

Feldmann, W. (1931, 18 Ekim). Bahnhof Haydarpascha - Eine totgeschwiegene Katastrophe. *Berliner Morgenpost.*

Guhr, H. (2006). *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle omuz omuza.* İş Bankası Yayınları.

Hasta. (1923). A bow two strings. *Blackwoods Magazine,* June, 713-736.

Hatipoğlu, S. (2009). *Mustafa Kemal Paşa; Filistin cephesinden Adana'ya.* Yeditepe Yayınevi.

Hürkuş, V. (2021). *Bir tayyarecinin anıları.* Yapı Kredi Yayınları.

The Kerry News Friday Evening, 26 September 1917.

Köse, İ. (2013). *Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinin* Yüksek Komiser Amiral Bristol'un günlük ve raporlarına yansıması (1917-1927) [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi].

Liverpool Daily Post and Mercury, 27 September 1917.

Lüleci, A. (2014). *I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde casusluk faaliyetleri* (1914-1918) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi].

Lyster, I. (Der.). (2013). *Osmanlıların arasında: Birinci Dünya Savaşı* Türkiye'sinden günlükler (K. Akalın, Çev.). Doğan Kitap.

The Lyttelton Times, 27 September 1917.

Oral, A. (2016). *Kafkasya'da İslam Ordusu kumandanı*, Haliç'te silah ve cephane fabrikatörü, Enver Paşa'nın kardeşi: Nuri Killigil. Demkar Yayınları.

Özler, A. B. (1980). Haydarpaşa Garı'nı havaya uçuran adamı tanıdım! *Yıllar Boyu Tarih, 5*(10).

Polat, Ü. G. (2022). "Bu cihette şeker bulunursa da cüz'i, bulunsa da pek pahalıdır": I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde şeker ihtiyacı-temin yöntemlerine dair tespitler. S. Polat & Ü. G. Polat (Edt.), *Kalede nefer, seferde ordu esarette asker* içinde. Selenge Yayınları.

Rafael de Nogales. (2008). *Osmanlı ordusunda dört yıl (1915-1919)* (V. İlmen, Çev.). Yaba Yayınları.

Sanders, L. von. (2020). *Türkiye'de beş yıl* (E. B. Özbilgen, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Scanlon, J. (2000). Source of threat and source of assistance: The maritime aspect of the 1917 Halifax Explosion. *The Northern Mariner, 10*(4), 39-50. https://doi.org/10.25071/2561-5467.623

Steuber, W. (2021). *Cihan Harbinde Yıldırım* (B. M. Nihat, Çev.). Ötüken Yayınları.

Yalçın, O., & Şahin, M. (2018). İkinci Dünya Savaşı'nda Refah Şilebi hadisesi ve sonrası gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34*(98), 181-226.

Yılmaz, M. (1995). Harold C. Armstrong'un 'Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study Of A Dictator' (Bozkurt-Mustafa Kemal) kitabı üzerine. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 11*(33), 721–756.

Yılmaz, V. (1993). *I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve askeri yardımlar* (1. baskı). Cem Ofset Matbaacılık.

Extended Summary

At 17:30 on 6 September 1917, an explosion occurred in the Haydarpaşa harbor, marking a turning point for the Ottoman armies. Hundreds of wagons of military supplies—extremely difficult to obtain during wartime—were destroyed. Precise information on casualties is unavailable, as records give conflicting numbers: one document reports 12 deaths, while another mentions around 100 dead and wounded. Historian Baha Özler, contrary to official records, claimed the human losses amounted to the soldiers of an entire suburban train or even a battalion.

The explosion greatly crippled the Yıldırım Army Group, fighting against the British in Palestine. Not only ammunition but also transport and medical vehicles were destroyed. Already inadequate railway transport was dealt a major blow, as hundreds of wagons and locomotives were lost. Automobiles, trucks, airplanes, motorboats for transport on the Tigris and Euphrates, as well as fuel supplies, were also destroyed.

From the very beginning, the Ottoman government treated the incident as an accident and did not conduct an in-depth investigation. The press was censored and prevented from debating the matter. Considering the importance of psychological warfare during wartime, this is understandable. Sabotage planned by intelligence agencies was typically executed in a way that left no trace of the perpetrators. Once the Haydarpaşa explosion had occurred, it was indeed very unlikely that definitive proof could ever be found as to whether it was an accident or sabotage. The lack of thorough investigation and the quick classification of the incident as an accident are difficult to explain logically. Another possible reason for declaring it an accident may have been concern about insurance claims for the damage at the station and harbor. Although the Ottoman state could not claim compensation for its lost military supplies, the Ottoman Anatolian Railway Company did have the right to demand compensation for Haydarpaşa station. Thus, it would not be entirely wrong to argue that the Ottoman Empire declared it an accident at least partly in the interest of its allied railway company, since insurance companies were not obliged to cover enemy-inflicted damage.

Like the Ottoman officials, Rafael De Nogales Méndez and Dr. Wilhelm Feldmann also described the explosion as an accident. Yet their testimonies are unconvincing. Both claimed that the explosion was caused by a crate accidentally dropped, but it is doubtful that someone in visual range of the explosion could have survived. Moreover, the fact that crates, loaded and unloaded countless times from Germany to Palestine, exploded not elsewhere but specifically at Haydarpaşa raises suspicions. No records exist of any munitions exploding along the transport route after being dropped.

Other figures such as Cemal Pasha, Liman von Sanders, Aziz Hüdai Akdemir, Hans Guhr, and Carl Mühlmann suspected sabotage, though without offering evidence. During the Turkish War of Independence, British intelligence officer Henry Newbolt Lyster stated that British spies were responsible for the explosion, which provides grounds for treating it as sabotage.

Similarly, an article published in 1923 in Blackwood's Magazine (1817–1980), titled

"A Bow with Two Strings" under the pseudonym "Hasta," also described the explosion as sabotage. Written in a semi-fictional style, the article told the story of an Armenian named Dr. George Roupin, allegedly tasked with carrying out the explosion using fast-burning telephone wires and chemicals. Although written as propaganda, the story suggested that such a device might indeed have been used. Some of its details were accurate—for example, the observation that munitions were stockpiled at Haydarpaşa due to limited transport capacity. Furthermore, Admiral Bristol's 1924 conversation with British intelligence officer M.G. Pears, in which Harbord stated that an Armenian was responsible for the explosion, lends credence to the Blackwood's account.

Much later, in 1980, Baha Özler also argued that the incident was sabotage, carried out by the German-born French agent George Mann and his associates. However, his account contains inconsistencies. Most notably, the claim that Mann returned to the scene of the explosion to take photographs is highly implausible and undermines its credibility.

The testimony of Yusuf Hikmet Bayur is also noteworthy. He recalled a conversation he overheard on a ferry the night of the explosion, in which an artillery officer remarked: "These munitions had been piled up here to retake Baghdad, which would have been madness. Perhaps God created this fire to save us from such reckless action." The fact that such words could be spoken publicly reveals the growing hostility towards Enver Pasha, and it is not difficult to imagine that spies could operate with ease in such an environment. Moreover, it is known that many non-Muslims in Ottoman service, such as Haydarpaşa Station's chief officer Konstantin Penaropulos, provided information to enemy intelligence services.

When examining the Ottoman defeats on the Caucasus and Palestine fronts, striking similarities emerge. On 6 November 1914, the sinking of the Bahr-i Ahmer, Bezm-i Alem, and Mithat Pasha by the Russian navy prevented supplies from reaching the Caucasus Front, contributing to the failure of the Sarikamish Campaign. Likewise, the Haydarpaşa explosion of 6 September 1917 destroyed munitions destined for the Palestine Front, marking a turning point in the loss of that front. These two incidents highlight the crucial importance of protecting supplies and the need to counter espionage in determining the outcome of war.

The Haydarpaşa and Halifax explosions also revealed the destructive potential of wartime technologies, sparking scientific curiosity in the design of modern weapons, especially weapons of mass destruction. Such explosions influenced scientists involved in nuclear research, as reflected in the 2023 film Oppenheimer, which emphasized how these events shaped the scientific and military dimensions of weapons development.

In light of all this evidence, it is possible to strongly argue that the explosion in Istanbul was not an accident but sabotage. However, no definitive source exists to prove this claim. This is due to the very nature of sabotage—executed without leaving evidence—and to the secrecy surrounding espionage-related documents.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Servet-i Fünun Mecmuasının Kara Harp Okulu Özel Sayısı Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Special Issue of the Servet-i Fünun Journal Dedicated to Turkish Military Academy

Ahmet Metehan ŞAHİN[1]

[1] Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Turkish Language and Literature, Ankara, Türkiye.

ÖZ

Tanzimat ile birlikte ivme kazanan yenileşme ve modernleşme hareketleri hem edebiyat hem de basın alanında sistematik bir kimlik kazanarak Servet-i Fünun topluluğu etrafında olgunlaşma evresine girmiştir. Ahmet İhsan Tokgöz tarafından yayımlanmaya başlayan, dönemin düşünsel platformu niteliğinde olan Servet-i Fünun dergisi; teknik donanımı, baskı kalitesi ve içeriğindeki çeşitlilik gibi özellikleri sayesinde devrin en etkili süreli yayınlarından biri olarak Türk edebiyatı sahnesinde yerini almıştır. Söz konusu dergi, 23 Temmuz 1911 tarihinde yayımlanan, 1050 numaralı özel sayısını, Mekteb-i Harbiyenin 75. kuruluş yıl dönümüne ithaf etmiştir. Çıkarılan bu özel sayı, Harp Okulunun idari ve akademik kadrosunu, okutulan dersleri, kurumun toplum içerisindeki işlevi ile tarihi gelişimini ayrıntılı bir biçimde aktarmaktadır. Ayrıca derse giren öğretmenlerin hayatlarına dair bilgiler, kişi ve kurumla ilgili görseller dönemin eğitim anlayışı ve sistemiyle alakalı içerikleri görünür kılmaktadır. Bunun yanında içerikte, askerî meslek derslerinin yanında; edebiyat, yabancı dil ve fen bilimleri gibi çeşitli alanlara da yer vermesi, Harbiyenin Osmanlı modernleşmesinde etkili bir rol oynadığını ispatlar niteliktedir. Sonuç olarak, *Servet-i Fünun* dergisinin bu özel sayısı, Harp Okulu'nun yenileşme sürecinde üstlendiği rolü belgeleyen, askerî eğitim ile Osmanlı basın tarihini aynı düzlemde kesiştiren ve kurumsal hafızanın inşasına katkıda bulunan bir kaynak niteliğindedir. Bu çalışmada söz konusu özel sayı ve içeriği, dönemin toplumsal ve kültürel şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Böylece derginin yayımlandığı yıllarda, Mekteb-i Harbiyenin devrin insanları tarafından algılanış biçimi, Harp Okulunda derse giren öğretmenler, yönetimde bulunun isimler ve biyografilerine dair bilgilere ulaşılması amaçlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER Servet-i Fünun Mecmuası | Mekteb-i Harbiye | Kara Harp Okulu

ABSTRACT

The reform and modernization movements that accelerated during the Tanzimat era gradually assumed a systematic character in both literature and the press, reaching a stage of consolidation with the emergence of the Servet-i Fünun community. Published by Ahmet İhsan Tokgöz, Servet-i Fünun functioned as one of the foremost intellectual platforms of its time, securing a distinguished place in Turkish literary history through its technical sophistication, printing quality, and diversity of content. On 23 July 1911, the journal devoted its 1050th issue to commemorating the seventy-fifth anniversary of the Turkish Military Academy (Mekteb-i Harbiye). This special issue provides a comprehensive portrayal of the Academy's administrative and academic staff, curriculum, institutional functions within society, and historical development. It also includes biographical accounts of instructors and visual materials concerning both individuals and the institution, thereby illuminating the educational philosophy and practices of the period. Moreover, the presence of disciplines such as literature, foreign languages, and the natural sciences alongside military training underscores the pivotal role of the Academy in the broader process of Ottoman modernization. In this respect, the issue serves as a significant primary source that documents the Academy's contribution to modernization, situates military education within the history of the Ottoman press, and contributes to the construction of institutional memory. This study examines the special issue within the social and cultural context of its publication, with the aim of reconstructing contemporary perceptions of the Military Academy, its teaching staff and administrators, and their biographical profiles.

KEYWORDS Servet-i Fünun Journal | Mekteb-i Harbiye | Turkish Military Academy

Atıf | Citation: Şahin, A. M. Servet-i Fünun Mecmuası'nın Kara Harp Okulu özel sayısı üzerine bir inceleme. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 197-213. https://doi.org/10.54078/savsad.1784704

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Ahmet Metehan ŞAHİN
ahmetmetehannn@yandex.com

Geliş Tarihi | Received 15.09.2025
Kabul Tarihi | Accepted 11.06.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

"Harbiyeliler! Ümidim sizlerdeydi.
Askerliğin bütün gereklerini öğreniniz ve öğretiniz!"
Sultan II. Mahmut

Giriş

Türk edebiyatı bünyesindeki modernleşme hareketi, Servet-i Fünun topluluğu ile birlikte sistemli bir yapıya ulaşarak daha kapsamlı bir nitelik kazanmış hem düşünsel hem de sanatsal alanlarda gerçek etkisine ve olgunluğuna kavuşmuştur. Ramazan Korkmaz, özellikle edebî sahadaki gelişmelerin somut hâldeki neticelerini "Edebiyyât-ı Cedîde" (Yeni Edebiyat) olarak isimlendirilen Servet-i Fünun topluluğu zamanında verildiğini ifade eder (Korkmaz, 2013, s. 131). Korkmaz'ın bu tespiti; değişim, dönüşüm ve yenileşme sürecinin edebî alanda sistematik bir nitelik kazanarak yeni ve modern bir estetik anlayışa evrildiği bir aşamayı işaret etmesi bakımından önem arz eder.

Tanzimat Dönemi'nde edebî ve sanatsal faaliyetlerin temel mecrası genellikle gazeteler olmuştur. 1880'li yıllara gelindiğinde ise edebî muhteviyata sahip dergilerin sayısında ciddi bir artış yaşanmış böylece edebiyat sahasındaki çalışmaların yönü yavaş yavaş gazete sütunlarından dergi sayfalarına çevrilmiştir. Edebiyyât-ı Cedîde yani Servet-i Fünun topluluğu zamanına gelindiğinde ise bahsi geçen yönelim belirgin bir hâl kazanmıştır (Akyüz, 2013, s. 88). Netice itibarıyla özellikle bu dönemde dergiler, sadece edebî içeriğe sahip eserlerin yayımlandığı vesikalar olmasının yanında dönem içerisinde faaliyet gösteren şahsiyetlerin edebî/sanatsal eğilimlerinin tartışıldığı ve şekillendiği, Türk edebiyatı için ehemmiyeti tartışılamaz merkezî bir zemin işlevi görmüştür.

Servet-i Fünun dergisi, önceleri İstanbul'da Nikolaidis tarafından çıkarılan ve içerik bakımından fen bilgisi ağırlıklı olan *Servet* gazetesinin eki şeklinde 27 Mart 1891 tarihi itibarıyla Ahmet İhsan (TOKGÖZ) tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Dergi ilerleyen yıllarda başta Edebiyyât-ı Cedîde topluluğu olmak üzere, Fecr-i Âtî, Millî Edebiyat ve Yedi Meşaleciler gibi Türk edebiyatı bünyesinde iz bırakmış ve belli bir nesli etkilemiş edebî hareketlerin yayın organı olarak 25 Mayıs 1944 tarihine kadar kesintisiz olarak yayımlanmıştır. Dergi, birçok bakımdan özellikle dönem ve şartları düşünüldüğünde ileri bir vizyona ve teknolojiye sahiptir. Baskı tekniği, mizanpajı, zengin içeriklere sahip olması, pek çok yazar ve şairin gelişim gösterdiği bir yer olması yanında onların edebî çevreler tarafından tanınmasına vesile olduğu için hem Türk basını hem de Türk edebiyatı açısından kıymetiharbiyesi sorgulanmayacak dergilerin başında gelmektedir (Parlatır, 2009, s. 573). Bilge Ercilasun, Ahmet İhsan'ın resim klişelerinin basım yöntemlerini ve farklı teknikleri öğrenmek maksadıyla Avrupa'ya seyahat ettiğini belirtir. Örneğin, bahsedilen dönem için henüz yeni sayılabilecek olan çinkografiyi yerinde deneyimleme fırsatı bulmuştur. Böylece Ahmet İhsan ülkeye döndüğünde, yurtdışında tecrübe ettiği bilgi ve deneyimleri uygulayarak Avrupai basım teknikleriyle *Servet-i Fünun* dergisini yayımlamaya başlamıştır (Ercilasun, 2019, s. 101).

256. sayıdan itibaren *Servet-i Fünun* dergisinin yazı işleri müdürlüğüne Tevfik Fikret getirilir. Böylece yeni edebiyat taraftarları derginin etrafında toplanmaya başlar (Andı, 2006, s. 535). İsmail Parlatır ise bahsedilen gelişmeyle beraber

Servet-i Fünun edebiyatının teşekkül etmeye başladığını vurgular (Parlatır, 2011, s. 10). Yukarıda da ifade edildiği gibi dergi 1891 ile 1944 yılları arasında kesintisiz bir şekilde yayımlanmış olduğundan öncelikle Türk basın tarihindeki istikrarın sembolü bir mahiyet kazanmıştır. Ayrıca dergi, Edebiyyât-ı Cedîde topluluğunun ortaya çıkması ve edebî çevreler ile toplum tarafından tanınır olmasını sağladığı gibi birçok edebî topluluk tarafından yayın organı olarak kullanılması nedeniyle nesiller arasında kültürel bir köprü vazifesi üstlenmiştir. Yayımlandığı dönemlerde geniş bir okur kitlesine ulaşmayı başaran *Servet-i Fünun* dergisi, sadece edebiyat yahut sanat alanlarında sınırlı kalmamış toplumsal meseleler üzerine de birtakım görseller yanında yazı ve şiirler de yayımlanmıştır. Dergide, iç ve dış siyasetle birlikte özellikle savaş dönemlerinde; askerlikle alakalı yazıları, toplumun yaşantısını, beklentilerini, his ve fikirlerini bulmak mümkündür. Böylece dergi, toplumun başından geçen savaş gibi olağanüstü durumlarda hem milletin hem de ordunun nabzını tutarak devrin toplumsal atmosferini görünür kılmıştır.[1]

Servet-i Fünun dergisi yayım hayatı boyunca birçok sayı çıkarmış bu sayılardan bazıları da kişi yahut kurumlara ithafen yayımlanan özel sayılar olmuştur. Bahsi geçen özel sayılardan biri de "Mekteb-i Harbiye"nin yani Kara Harp Okulu'nun kuruluşunun 75. yıl dönümü vesilesiyle 23 Temmuz 1911 yılında çıkardığı "nüsha-i mümtazesi"dir. Bu özel sayı, devrin Harp Okulu'na olan bakış açısı, askerî okul yöneticileri ile derse giren öğretmenler hakkında bilgi vermesi bakımından hem edebî hem de tarihi açıdan önemli vesikalar arasındadır. Bu çalışmada, derginin Harp Okulu için çıkarılan özel sayısı; muhteviyat bakımından incelenecek, sayının yayımlandığı toplumsal koşullar ve dönemin şartları dikkate alınarak dergide yer alan bilgiler ile görseller sınıflandıralacaktır. Böylece Mekteb-i Harbiye'nin (Kara Harp Okulu) modernleşme sürecindeki konumu, okuldaki akademik ve askerî eğitim hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanında okulun, idari ve akademik kadrosu tanıtılacak böylece kurumun sadece askerî bir eğitim ocağı değil, aynı zamanda ilim ve kültür merkezi olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Servet-i Fünun Mecmuası'nın Harp Okulu'nun 75. Kuruluş Yıl Dönümü Vesilesiyle Çıkardığı Özel Sayı Hakkında Değerlendirmeler

Derginin 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911) tarihli ve 1050 numaralı nüshası okulun kuruluş yıl dönümü vesilesiyle Harp Okulu'na tahsis edilmiştir. Bu durum derginin kapak sayfasında okuyucuya, "Bu nüsha, gencine-i seyf-ü kalem, Mekteb-i Harbiye'ye ithaf olunmuştur." ibaresi ile duyurulur (*Servet-i Fünun*, 1911). Dergi, toplam yedi (7) sayfadan oluşmaktadır ancak sayfa numaraları belirsizdir. Derginin içerisinde diploma ve geçit törenlerinin, Mekteb-i Harbiye binasının, derse giren isimlerin, komutanların ve öğrencilerin geniş açıyla toplu hâlde çekilmiş yirmi (20) adet görseli yer almaktadır. Her resmin altında açıklama mevcuttur. Başlangıçta imzasız, "Mekteb-i Harbiye" başlıklı bir yazı bulunur. Daha sonra vefat eden ve hayatta olan öğretmenlerin isim, soyisim, rütbe, ünvan, branş bilgileri yazılmıştır. Bu kısımdan, o dönemde Harp Okulu'nda okutulan dersler hakkında bilgi edinmek de mümkün olmaktadır. "Mekatib-i Askeriye Nazırları" başlığını taşıyan bölümde de askerî okullardan sorumlu isimler ile idareci kadroda yer alan kişilerle ilgili hususi ve mesleki bilgilerden söz edilmiştir.

[1] Konuyla ilgili daha fazla bilgi almak için (bkz. Şahin, 2024).

Bu isimler sırasıyla şöyledir: Galip Paşa, Selim Paşa, Şevket Paşa, Süleyman Paşa, Ethem Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Mehmet Tevfik Paşa, Erkanıharbiye Mirlivası Esat Paşa, Mekteb-i Harbiye Müdürü Binbaşı Vehip Bey, Müteveffa Ömer Maili Paşa ve Kapıcı Gazi Hüseyin Baba'dır (*Servet-i Fünun*, 1911).

Mekteb-i Harbiye'ye Dair Görüşler

Harbiye'nin kuruluş sürecini takip eden yıllardan, resmiyette açıldığı tarih olan 1835'e kadar kurum; "Ecole Militaire", "Mekteb-i Hassa" ve "Mekteb-i Harbiye" gibi birçok farklı isimle anılmıştır.[2] 1834 yılında, Serezli Yusuf Paşazade Kaymakam Mazhar Bey, okulun ilk müdürü olarak görevlendirilmiştir. Kurumun öğretim kadrosu ise büyük oranda sivil hocalar ile Mühendishane'den temin edilerek eğitim faaliyetleri icra edilmeye başlanmıştır (Gürses, 2021, s. 41). Mekteb-i Harbiye, kurulduğu tarihten bugüne kadar başta Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere Türk tarihi açısından son derece önem arz eden birçok isim yetiştirmiştir. "Mekteb-i Harbiye" günümüzde Kara Harp Okulu[3] ismiyle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmekte tarih boyunca sadece Türkiye'de değil uluslararası düzeyde de çeşitli kurum, kuruluş ve şahsiyetler tarafından takdir edilmektedir. Bahsi geçen beğeni ve ilginin somut bir şekilde yansımasını ise Kara Harp Okulu namına çıkarılan özel sayılarda görmek mümkündür. Bu anlamda Kara Harp Okulu'nun kuruluşu yahut gelişimi hakkında çıkarılan birçok özel sayı mevcuttur. Genellikle Harp Okulu'nun kuruluş yıl dönümünde yayımlanan özel sayılarda, Harbiye'nin tarihi ve eğitim anlayışı ile ilgili incelemeler yer alır. Söz konusu olan özel sayılar; askerî eğitim tarihini, toplumsal ve kültürel dönüşüm ile modernleşme sürecini muhteviyatında barındırarak kurumsal hafızayı inşa etmesinin yanında akademik araştırmalara kaynaklık eden önemli vesikalardır.

[2] "Kurulduğu dönemde Mekteb-i Ulûm-i Harbiyye, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye, Asâkir-i Hâssa-i Şâhâne, Mekteb-i Harbiyye-i Mansûre ve Mekteb-i Hâssa gibi isimlerle anılan bu kurum, II. Mahmut'un 1835'de mektebe yaptığı ziyaretin ardından Cumhuriyet'e kadar resmî olarak Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şahâne adıyla, gayriresmî olarak ise Mekteb-i Harbiyye adıyla anıldı." (Kara Harp Okulu [KHO], t.y.)

[3] "11 Mayıs 2000 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen ve 17 Mayıs 2000 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Harp Okulları Kanunu ile Kara Harp Okulu "yükseköğretim kurumları" içerisinde "üniversiteler" ile birlikte sayılmış, çağdaş bir yükseköğretim kurumu olarak, üniversite yapısı çerçevesinde teşkilatlanmasının yasal dayanağı oluşmuştur. Türk askeri eğitim-öğretim sisteminin yeniden yapılandırılması kapsamında 9 Kasım 2016 tarihli 6756 sayılı kanun ile Millî Savunma Üniversitesi (MSÜ) kurulmuş ve akabinde Bakanlar Kurulu'nun 14 Kasım 2016 tarihli 2016/9522 sayılı kararı ile harp okulları MSÜ kuruluşuna dâhil edilmiştir. MSÜ bünyesinde teşkilat ve kadrosu yeniden yapılandırılan Kara/Hava/Deniz Harp Okulu, 4566 sayılı Harp Okulları Kanunu'nda 15 Ağustos 2017 tarihli 694 no.'lu KHK ile yapılan değişiklik hükümlerine uygun olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmektedir" (KHO, t.y.).

Resim 1
Pangaltı'da Mekteb-i Harbiye'nin Genel Görünüşü

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Servet-i Fünun dergisi tarafından çıkarılan özel sayının ilk sayfasında giriş mahiyetinde "Mekteb-i Harbiye" başlığını taşıyan kısa bir yazı yer aldığından söz edilmişti. Yazı, III. Selim ve II. Mahmut'un yapmış olduğu askerî ve eğitim alanlarındaki reformların takdir edilmesi ile başlar. Avrupa devletleri, sanayi ve üretim alanında ilerleme kaydettikleri gibi artan bir silahlanma eğilimindedirler. Bu nedenle yukarıda söz konusu edilen isimler gibi padişahların, Osmanlı Devleti'nde orduya yönelik yaptığı yatırımlar, bilim ve eğitimin gelişimine katkı da bulunmuştur:

> Orduya subay, mühendis ve tabip yetiştirmek için Harbiye, Mühendishane, Tıbbıye gibi askerî okullarda öğrenim gören gençlerin seçkinleri bir yandan ordunun ilerlemesine hizmet ettikleri gibi, öte yandan da öğrenim sıralarında oturan onlardan sonraki kuşakların düşünsel terbiyelerini de artırarak ve takviye etmek göreviyle meşgul oldular. (*Servet-i Fünun*, 1911)

Resim 2
Mekteb-i Harbiye'nin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriye Merasiminden

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Harbiye, Mühendishane ve Tıbbıye gibi askerî okullar orduya; subay, mühendis ya da doktor yetiştirmenin yanında aynı zamanda modern fikirlerin gelecek nesillerin zihninde teşekkül etmesine de vesile olmuştur. Bu kurumlarda eğitim alarak mezun olan öğrenciler hem ordu içerisinde nitelik sahibi kadrolar meydana getirmiş hem de ülkenin aydınlanma sürecine katkıda bulunmuşlardır. Sivil eğitim kurumları olan, "Mekteb-i Sultani" ile "Mekteb-i Mülkiye" eğitim ve öğretim faaliyetleri ile ülkeye önemli hizmetlerde bulunmuş olmalarının yanında askerî eğitim kurumlarından çok sonra kurulmuşlardır. Bu anlamda, Mekteb-i Harbiye'nin Osmanlı eğitim tarihinde öncü bir konumda değerlendirilmesi yanlış bir tutum olmayacaktır. Ayrıca "Darüşşafaka" gibi modern çağa ayak uyduran eğitim merkezlerinin kuruluşunda askerî kökenli aydın ve fikir adamlarının yer alması, Harbiye'nin entelektüel bir kimliğe sahip, ilim ve irfan yuvası olduğunu kanıtlar niteliktedir:

> İşte tüm bu duygularla kalbimizin dolu olmasındandır ki, birkaç ay önce yetmişbeşinci yılını kutlayan "Mekteb-i Harbiye" adına, Osmanlı Hürriyet ve Meşrutiyet bayramı olan 10 Temmuz'a rastlayan günde "*Servet-i Fünun*" bu özel nüshayı yayınlamaya şanlı ordumuzun "tevkir-i şerefine bir seria-yı Cemile ittihaz etti. (*Servet-i Fünun*, 1911)

Son olarak özel sayının içeriği noktasında okuyucuyla kısa bir bilgi paylaşılmıştır. Buna göre, Harbiye Mektebi binası, subay ve öğrencilere dair resimler yayımlanmış, okulda nazırlık görevinde bulunan isimlerin portreleri ile kısa biyografilerine de yer verilmiştir. Ayrıca okulun eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuş öğretmenlerin isimleri de hayatta olanlar ile vefat edenler olarak iki ayrı bölümde incelenerek anılmışlardır (*Servet-i Fünun*, 1911).

Resim 3
Servet-i Fünun dergisi Kara Harp Okulu Özel sayısının Kapak Sayfası

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Vefat Eden ve Hayatta Olan Öğretmenlerin Bilgileri ile Okutulan Dersler

Özel sayı içerisinde, vefat edenler ile hayatta olan öğretmenlerin; isim, soyisim, ünvan ve girdikleri derslerin bilgilerine ulaşılması mümkündür. Böylece derginin yayımlandığı tarih olan 1911'e kadar Mekteb-i Harbiye'de kimlerin derse girdiği ve hangi derslerin okutulduğu noktasında içeriklere ulaşılmasına imkân sağlanmıştır. Harbiye'de uygulanan ders programı; akademik ve sosyal içerikli derslerden oluşmaktadır. Bunların yanında, teorik ve uygulamalı askerî meslek dersleri ile yabancı dil eğitimi de verilmektedir. Öğretim kadrosunun çoğunluğu subaylardan oluşmakta, özellikle yabancı dil ve kitabet dersleri ise sivil öğretim görevlileri tarafından verilmektedir (Gürses, 2021, s. 142). *Servet-i Fünun* dergisinin özel sayısı incelendiğinde, derse giren öğretim kadrosu ile yürütülen derslere ilişkin bilgiler şöyledir:

* Vefat Eden Öğretmenler,

"Fosfor Müşir Mustafa Paşa, Seraskerlik etti

Ferik Hüseyin Hami Paşa, Baytar Sınıfından

Müşir Derviş Paşa, Hikmet (Fizik) Öğretmeni

Topçu Feriki Sezai Paşa, İstihkâm Fenni Öğretmeni

Topçu Feriki Nuri Paşa, Yüksek Riyaziyat (Matematik) Öğretmeni

Müşir Muzaffer Paşa, Askerî Coğrafya ve Harp Fenni Öğretmeni

Müşir Vidinli Tevfik Paşa, Yüksek Riyaziyat Öğretmeni

Miralay Bosna'lı Tahir Bey, Alman Dili Öğretmeni

Mirliva Kitapsız Mustafa Paşa, Riyaziye ve Topoğrafya Öğretmeni

Mirliva Sadeddin Paşa, Makine Fenni Öğretmeni

Topçu Miralayı Refik Bey, Hendese-i Resmiye ve Topçuluk Öğretmeni

Binbaşı Aşık Rıfat Bey, Askerî Edebiyat Öğretmeni

Mirliva Mustafa Paşa, Harp Fenni Öğretmeni

Miralay Mustafa Bey, Yabancı Dil Öğretmeni

Mirliva Macar Osman Paşa, Yabancı Dil Öğretmeni

Binbaşı Deli Sait Bey, Hikmet- i Tabiiye Öğretmeni

Mösyö Flori, Kimya Öğretmeni" (*Servet-i Fünun*, 1911)

* Hayatta Olan Öğretmenler,

"Trabzonlu Ali Naki Efendi (mebus), Edebiyat Öğretmeni

Ferik İsmail Paşa, Süvari Öğretmeni

Ferik Hasan Bedri Paşa, Erkânıharp Sınıfları Öğretmeni

Mirliva Saffet Paşa, Hey'et ve Taksim-i Arazi Öğretmeni

Miralay Reşit Bey, İstihkâmat-ı Cesime Öğretmeni

Mirliva Esat Paşa, Asakiri Fünün Öğretmeni

Mirliva Çerkez Hasan Paşa, Ulum-u Riyaziye Öğretmeni

Mirliva Çerkez İshak Paşa, Yabancı Dil Öğretmeni

Ferik Ahmet Muhtar Paşa, Fününu Askeriye ve Topçuluk Öğretmeni" (*Servet-i Fünun*, 1911)

Tüm bu isimlere ek olarak Harbiyenin modernleşme sürecindeki katkılarından ötürü önemli yabancı askerî danışmanlardan biri olan Müşir Von Der Goltz Paşa'dan da bahsedilmektedir: "O muktedir öğretmen, okula, askerî fenlerin kuramlarını ve tatbikatlarını yeni usüle sokmuştur. Otuz yıldan beri Osmanlı Ordusuna yetişen, bugün o ordunun mukadderatı ellerine teslim olunan askerî erkân (generaller) ve ümera (yüksek rütbeli subaylar) hep onun kıymetbilir öğrencileridirler. Mekteb-i Harbiye o adı, saygı anılarında ilelebet saklayacaktır." (*Servet-i Fünun*, 1911)

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Harbiye'de askerî edebiyattan matematiğe, fizikten yabancı dil eğitimine kadar birçok farklı branşta yerli ile yabancı öğretmenler tarafından eğitim verilmektedir. Özel sayıda ismi geçmeyen daha birçok ders de Harbiyede okutulmuştur. 1900 ve 1901 yılları arasında okutulan dersler (Taşkıran, 2009, ss. 61-63) ile 1970-1973 yılları arasında verilen derslerin isimlerine ulaşılması mümkündür (Kara Harp Okulu Tarihçesi, 1973, s. 61). Özel sayıda dikkat çeken detaylardan biri, "Edebiyat" dersine ek olarak bir de "Askerî Edebiyat" isimli ayrı bir dersin de müfredatta yer almasıdır. Bu köklü gelenek, hâlihazırda Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu'nda "Harp Edebiyatı"

dersi vasıtasıyla devam ettirilmektedir.

Askerî Okullardan Sorumlu İsimler ve Diğer Personeller

Özel sayıda, "Mekatib-i Askeriye Nazırları" ismini taşıyan son bir başlık bulunmaktadır. Bu kısımda, askerî okullardan sorumlu yöneticiler, Mekteb-i Harbiye'de Müdürlük (Okul Komutanlığı) ve Ders Nazırlığı (Dekanlık) ile kapıcılık yapmış isimlerin hayatı ve kişiliği ile alakalı kısa bilgilere yer verilmiştir (*Servet-i Fünun*, 1911).

Ferik (Korgeneral) Galip Paşa

Galip Paşa, onuncu askerî okullar nazırıdır (Harp Okulu Tarihçesi, 1945, s. 23). Özel sayıda kendisine ayrılan bölümde, Sultan Abdülaziz döneminin en parlak askerî okullar nazırı olarak okuyucuya tanıtılır. Eğitimini Viyana'da tamamlamıştır. Kendisinin uzmanlık alanı matematik ve fen bilimleridir. Galip Paşa ayrıca; ilmi bilgilere, Batı uygarlığına ve görgü kurallarına son derece hakim bir şahsiyettir. Öğrenciler üzerinde kuvvetli bir otoriteye sahiptir (*Servet-i Fünun*, 1911). Harp Okulu'nda okutulmak üzere ilmi sebâhat (yüzme ilmi) ismiyle bir ders açtırmıştır. Bunun yanında askerî okullar için öğretmen ve yardımcı öğretmen yetiştirmek maksadıyla Harp Okulu'nda muavin sınıfı kurmuştur (Harp Okulu Tarihçesi, 1945, s. 23).

Resim 4
Ferik (Korgeneral Galip Paşa)

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ferik (Korgeneral) Selim Paşa

Dergiden edinilen bilgiye göre Selim Paşa, topçu sınıfından yetişmedir. On birinci Nazırdır. Kendisi Galip Paşa ve Şevket Paşa'ya halef olarak iki kez Okul nazırlığı görevini üstlenmiştir (Servet-i Fünun, 1911). Selim Paşa'nın görev yaptığı süreçte mühendishane öğrencileri Harp Okulu'na nakledilmiştir (Harp Okulu Tarihçesi, 1945, s. 24).

Resim 5
Ferik (Korgeneral Selim Paşa)

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ferik (Korgeneral) Şevket Paşa

Şevket Paşa okura, Harp Okulu'nun yetiştirdiği en çelebi ve vakur simalardandır, şeklinde tanıtılır. On ikinci nazırdır. Ayrıca kendisi Tuğgeneral rütbesindeyken Harp Okulu ders nazırlığı (Dekan) görevinde bulunmuştur. Disiplini ve otoriter tavırları ile bilinen Şevket Paşa hem hususi yaşantısında hem de görevi süresince askerî itaat ve terbiyeye son derece önem vermiştir (Servet-i Fünun, 1911). Ayrıca Şevket Paşa zamanında askerî okullardaki sınıflar; iyi, orta ve fena şeklinde üç farklı dereceye ayrılmıştır. Kaynaklarda İşkodra'ya Vali olarak tayin edildikten sonra bir teftiş esnasında nehri atla geçerken boğularak vefat ettiğinden bahsedilmektedir (Harp Okulu Tarihçesi, 1945, s. 24). Özel sayıda da Şevket Paşa'nın ölümüyle alakalı bir ayrıntıya yer verilir. Kendisinin İşkodra Derin Nehri'ni geçerken atının ayağının kaymasıyla düşerek suda boğulduğu ifade edilir (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 6
Ferik (Korgeneral) Şevket Paşa

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Müşir (Mareşal) Süleyman Paşa

Askerî okullarda ismi her zaman hatırlanacak şahsiyetlerden biri olarak

kendisinden söz edilir. On dördüncü nazırdır. Süleyman Paşa, Galip Paşa'nın nazırlığı sırasında Harp Okulu'nda Askerî Edebiyat ve Dünya Tarihi öğretmeni olarak görev yapmıştır. Kendisi, Mirlivalık (Tuğgeneral) rütbesiyle nazırlığa gelmiştir. Ayrıca Süleyman Paşa, okulda tesis edilen intizamın devamlılığını sağladığı gibi Rüştiye Mekteplerini kurarak askerî okulların nitelikli öğrenci yetiştirmelerine katkıda bulunmuştur (Servet-i Fünun, 1911). Bu bilgilere ek olarak Süleyman Paşa, askerî mektepler ders nazırı olarak da görev yapmıştır (Beydilli, 2010, s. 90). Özel sayıda Süleyman Paşa'ya ayrılan kısım şu şekilde son bulur: "Sonra Müşir oldu. Başkomutan oldu. Galip oldu, mağlup oldu. Mahkûm oldu, tard oldu. Bağdat'a sürüldü. Akibet mahvaldu, gitti. Fakat adı kaldı" (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 7
Müşir (Mareşal) Süleyman Paşa

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Müşir (Mareşal) Ethem Paşa

Ethem Paşa askerî okulların on altıncı nazırıdır. Kırım Savaşı'ndan sonra Paris'te kurulmuş olan "Mekteb-i Osmani"de öğrenimini tamamlamıştır. Harp Okulu'nda Harp Fenni öğretmenliği yapmıştır. Harp Okulu'nda okutulmak üzere hazırlanan Harp Fenni (Tabiye) kitabı Ethem Paşa'nın eseridir (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 8
Müşir (Mareşal) Ethem Paşa

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ferik (Korgeneral) İsmail Fazıl Paşa

Özel sayıda yer alan bilgilere göre İsmail Fazıl Paşa, Meşrutiyet Dönemi'nin ilk, askerî okullar nazırıdır. Kendisi, Harp Okulu'nda süvari sınıfları öğretmenliği yapmıştır. Bilgi ve gayretleriyle Türk ordusuna birçok süvari subayı yetiştirmiştir. Çevresi tarafından aklı ve nezaketi ile bilinmektedir (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 9
Ferik (Korgeneral) İsmail Fazıl Paşa

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Mehmet Tevfik Paşa

Mehmet Tevfik Paşa, askerî okulların en son nazırıdır. Derginin çıktığı tarihte halen nazır olarak görevine devam etmektedir. Tuğgeneral rütbesindeyken Harp Okulu ders nazırlığına atanmıştır. Bir yıl kadar bu görevte bulunduktan sonra izinsiz bir şekilde Avrupa'ya gitmiştir. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra vatana dönmüş ve çeşitli görevlerde bulunmuştur (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 10
Mehmet Tevfik Paşa

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Erkanıharbiye Mirlivası (Tuğgeneral) Esat Paşa

Esat Paşa, Almanya'da eğitimini tamamlamış dönemin ileri gelen subaylarındandır. Tevfik Paşa'nın okuldan ayrılmasından sonra ders nazırlığı görevine getirilmiştir. Kendisi, matematik bilimi ile askerî fenne son derece hakim, görevine bağlı bir şahsiyettir. Meşruiyet'ten sonra Genelkurmay İkinci Başkanlığına getirilmiştir (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 11
Erkanıharbiyye Mirlivası (Tuğgeneral) Esat Paşa

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Mekteb-i Harbiye Müdürü (Okul Komutanı) Binbaşı Vehip Bey

Binbaşı Vehip Bey, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da yetişmiş topçu kurmaylardandır. Meşrutiyet yıllarında Manastır Harp Okulu müdürü olarak görev yapmıştır. Özel sayının çıktığı tarihlerde Harp Okulu Müdürlüğü görevini yerine getirmektedir. Okulun düzenli ilerleyişini devam ettirdiği ve değerli hizmetlerinden ötürü bahsi geçen göreve ek olarak Kuleli Mekteb-i İdadisi Müdürlüğü de kendisine verilmiştir (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 12
Mekteb-i Harbiye Müdürü (Okul Komutanı) Binbaşı Vehip Bey

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Mekteb-i Harbiye Öğretmenlerinden Ömer Naili Paşa

Ömer Naili Paşa, "Osmanlı Harp Okulu'nun yetiştirdiği en değerli kurmay subaylardandır" ifadesi ile özel sayıda tanıtılmıştır. Okulda verdiği dersler ve ordunun öğretimi ile düzenlenmesi noktalarında hizmetleri bulunmuştur. Harp Okulu'nda okutulmak üzere Harp Tarihi gibi çeşitli konularda kitaplar yazmıştır. Genç yaşta vefat eden Ömer Naili Paşa, geride bıraktığı hizmetleri ve okuldaki öğretimi ile özel sayıda hatırlanan isimler arasındadır (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 13
Mekteb-i Harbiye Öğretmenlerinden Ömer Naili Paşa

Not. *Servet-i Fünun* (1911) kaynağından alınmıştır.

Kapıcı Gazi Hüseyin Baba

Gazi Hüseyin Baba, Harp Okulu'nun en eski yiğitlerinden biri olarak nitelendirilir. Kendisi, Sultan Mahmut'un 44 seferinde düşmanla mücadeleye girmiştir: "Mert göğsünde mutlaka ağzındaki dişlerden çok kurşun yarası, kahramanlık nişanesi vardı." (Servet-i Fünun, 1911) cümlesi ile okuyucuya tanıtılır. Gazi Hüseyin Baba, Harp Okulu'nun yapımı ile başlayan kapıcılık görevini ileri yaşına rağmen sürdürmüştür (Servet-i Fünun, 1911).

Resim 14
Kapıcı Gazi Hüseyin Baba

Not. *Servet-i Fünun* (1911) kaynağından alınmıştır.

Yukarıdaki isimlerden sonra gelen paragrafta ise, özel sayının çıkarılma amacından söz edilir. Servet-i Fünun dergisinin bu özel sayıyı çıkarmaktaki maksatlarından biri, Osmanlı Ordusunun en alicanip (cömert), en ehliyetli simalarını, resimlerinden ve kişiliklerinden yola çıkarak yeni nesil subaylara tanıtmaktır: "Bilgili, çalışkan, görevsever, hamiyetli subaylarımıza ordumuzun ölümsüz simaları, daima bir takdir ve taklit örneği olmak meziyetine maliktirler..." (Servet-i Fünun, 1911) Özel sayıda, sadece eğitim ve öğretim kadrosunda bulunan isimlere yer verilmekle kalınmamış, aynı zamanda bir kadirşinaslık göstergesi olarak ilerlemiş yaşına rağmen, uzun yıllar Harp Okulu'nun kapıcılık vazifesini yerine getirmiş Gazi

Hüseyin Baba'dan da bahsedilmiştir.

Sonuç

Servet-i Fünun dergisinin Mekteb-i Harbiyenin 75. kuruluş yıl dönümü münasebetiyle çıkarmış olduğu 23 Temmuz 1911 tarihli ve 1050 numaralı özel sayısı, bir tür anımsatma vesikası olmasının yanında, ayrıca Osmanlı modernleşme sürecinde askerî eğitime dair önemli bir belge niteliğindedir. Derginin, Mekteb-i Harbiyenin tarih sahnesindeki konumunu, akademik ve idari kadrosu ile okutulan derslerini tarihi gerçekliği göz önünde bulundurarak ele alması, kurumun askerî bir eğitim yuvası niteliğinde bulunmasının yanında bilim, fikir ve kültür alanlarında merkezî bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. *Servet-i Fünun* dergisinin bu özel sayısı, Tanzimat'la birlikte hız kazanan değişim ve dönüşüm hareketlerinin eğitim kurumları vasıtasıyla toplum yaşantısında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Tarih boyunca Harbiye, müfredatında yer alan askerî, fenni ve sosyal içerikli dersler ile yetiştirdiği nitelikli subaylar sayesinde, Cumhuriyet'e uzanan süreçte hem devletin askerî gücü olmuş hem de kültürel ve toplumsal ilerleyişe katkı sağlayan bir dayanak noktası niteliği kazanmıştır. Bu bağlamda, derginin özel sayısında yer alan öğretmen ve yöneticiler ile Harbiyede okutulan dersler, genel çerçevede Osmanlı eğitim tarihinin özelde ise Mekteb-i Harbiyenin kurumsal hafızasının tespit edilmesi ve gelecek nesillere aktarılması noktasında dikkate değer bir yapıya sahiptir. Özel sayının bir diğer önem arz eden tarafı ise devrin toplumsal ve kültürel atmosferine dair bilgileri bünyesinde barındırmasıdır. Dergide Mekteb-i Harbiyenin kuruluş ve gelişim seyri ile ilgili biyografilere, görsellere ve tanıtıcı içeriklere yer verilmesi, yalnızca askerî eğitim tarihini aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda askerî kurumların entelektüel bir görev üstlendiğini de ortaya koyar. Müfredat içerisinde "Askerî Edebiyat" gibi derslerin varlığı, Harbiyenin öğretici/yönetici kadrosu ve bütüncül bir bakış açısıyla hem zihinsel hem de kültürel gelişimi ön plana çıkaran bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir. 1900'lü yıllarda Mekteb-i Harbiyede edebiyat dersinin yanı sıra "Askerî Edebiyat" isimli bir dersin de müfredatta yer alması, Türk edebiyatı bünyesinde harp edebiyatı olarak nitelendirilebilecek müstakil bir alanın varlık gösterdiğini de işaret etmektedir. Bunun yanında askerî kurumların ders içeriğinde edebiyatın hususi bir alt başlık altında ele alınması, harp edebiyatının devrin zihin dünyasında, kurumsal ve entelektüel bir karşılık bulduğunu da ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bahsi geçen özel sayı; Osmanlı modernleşmesi, askerî eğitim tarihi, basın ve edebiyat ilişkisi gibi birçok alanda araştırmacılara değerli veriler sunan önemli bir kaynak niteliğindedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Akyüz, K. (2013). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri 1860-1923*. İnkilâp Kitabevi

Andı, K. (2006). Servet-i Fünûn mecmuası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(7), 533-544.

Beydilli, K. (2010). Süleyman Hüsnü Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde.

Ercilasun, B. (2019). *Edebiyat tarihi ve tenkit*. Dergâh Yayınları.

Gürses, F. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Harbiye'de eğitim ve öğretim faaliyetleri (1894-1914)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Harp Okulu Tarihçesi. (1945). Harp Okulu Matbaası.

Kara Harp Okulu. (1973). *Kara Harp Okulu tarihçesi*. Harp Okulu Basımevi.

Kara Harp Okulu. (t.y.). *Kara Harp Okulu tarihçesi*. Millî Savunma Üniversitesi. 02.09.2025 tarihinde https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/tarihce.html adresinden erişildi.

Korkmaz, R. (2013). Servet-i Fünun şiiri (1896-1901). *Türk edebiyatı tarihine bir bakış yeni Türk edebiyatı* içinde. Kurgan Edebiyat.

Parlatır, İ. (2009). Servet-i Fünûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 36, 573-575).

Parlatır, İ. (Koord.). (2011). *Servet-i Fünun edebiyatı*. Akçağ Yayınları.

Servet-i Fünun dergisi. (1911). *Servet-i Fünun dergisinin Harp Okulunun 75. kuruluş yılı vesilesiyle çıkardığı özel sayı* (Sayı 1050).

Şahin, A. M. (2024). Cephe gerisinden savaşa bakmak: Servet-i Fünun dergisinde harbin yansımaları. *Söylem Filoloji Dergisi*, *9*(2), 681-698.

Taşkıran, C. (2009). *Yüzyıllardır Harbiye*. Doğan Kitap.

Extended Summary

Besides being mere publications of works with literary content, the magazines also served as a central platform where the literary/artistic tendencies of the figures active during the period were discussed and shaped, and their importance for Turkish literature is undeniable. Servet-i Fünun Magazine, which managed to reach a wide readership during its time, wasn't limited to literature or the arts; it also published articles and poems on social issues, along with visuals. The magazine also features articles on domestic and foreign politics, particularly during wartime, as well as military service, as well as the lives, expectations, feelings, and opinions of society. Thus, the magazine kept its finger on the pulse of both the nation and the army during extraordinary times such as war, making the social atmosphere of the era visible.

Servet-i Fünun Magazine has published numerous issues throughout its life, some of which have been special issues dedicated to individuals or institutions. One of these special issues is the exclusive copy published on July 23, 1911, on the occasion of the 75th anniversary of the founding of the "Mekteb-i Harbiye" or the Turkish Military Academy. This special issue is among the most important documents, both literary and historical, as it provides information about the perspective of the period on the Military Academy, the military school administrators, and the teachers who taught the courses. The magazine's inclusion of biographies, visuals, and promotional content related to the establishment and development of the Harbiye not only illuminates the military training calendar but also reveals the intellectual role military students play. The presence of courses such as "Military Literature" within the curriculum demonstrates that the Harbiye's teaching/administrative staff, with their holistic perspective, prioritized both intellectual and cultural development. The inclusion of a course titled "Military Literature" alongside literature courses at the Harbiye in the 1900s also indicates the existence of a distinct field within Turkish literature that could be classified as harp literature. Furthermore, the special subordination of literature within the military student course content demonstrates that war literature found an institutional and intellectual response in the revolutionary mindset.

This study will examine the content of the special issue published for the Military Academy. The information and visuals within the magazine will be classified, taking into account the social conditions and the circumstances of the period in which the issue was published. This will provide information about the position of the Mekteb-i Harbiye (Turkish Military Academy) in the modernization process and the academic and military education at the school. In addition, the administrative and academic staff of the school will be introduced, thus demonstrating that the institution is not only a military training center but also a scientific and cultural center.

EKLER

Servet-i Fünun Mecmuası'nın Kara Harp Okulu özel sayısında yer alan diğer resimler.

Ek 1
Mekteb-i Harbiye Öğrenci Taamhanesi (Yemekhanesi)

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ek 2
Mekteb-i Harbiye Süvari Bölüğünde Bir Ağır-ı

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ek 3

Mekteb-i Harbiye Koğuşlarından

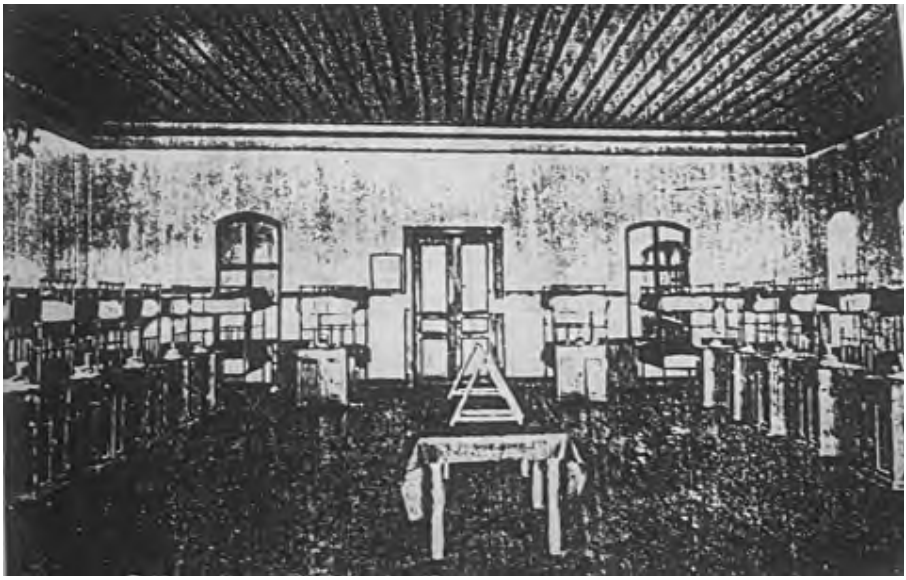

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ek 4

1910 senesinde Ayas Ağa'da Mekteb-i Harbiye Öğrencileri Çadırlı Ordugâhı (Beşinci Bölük)

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

Ek 5
Mekteb-i Harbiye Alayı Zabitanı

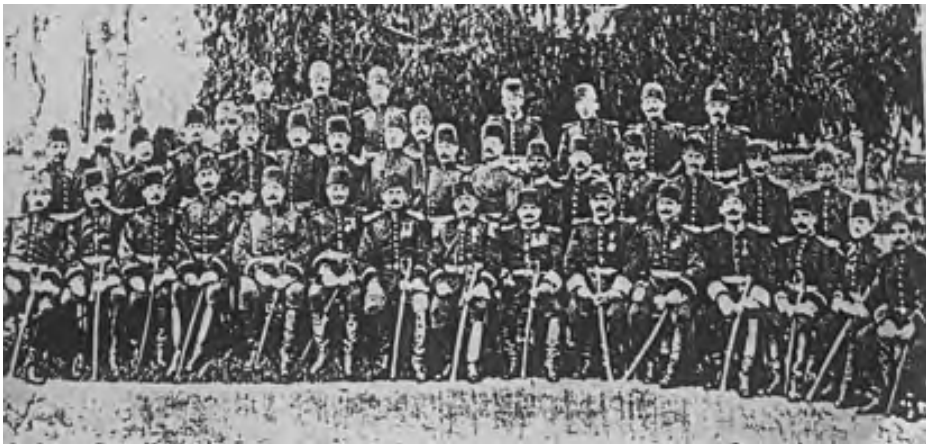

Not. Servet-i Fünun (1911) kaynağından alınmıştır.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Envisioning Systemic Crisis Period Wars Through the Cases of the War of the Spanish Succession and the Napoleonic Wars

İspanya Veraset Savaşı ve Napolyon Savaşları Örnekleri Üzerinden Sistemik Kriz Dönemi Savaşlarını Tasavvur Etmek

Bilgehan EMEKLİER[1] Nihal EMEKLİER[2]

[1] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Manisa Türkiye.
Manisa Celal Bayar University, Salihli Vocational School, Department of Management and Organization, Manisa, Türkiye.
[2] Polis Akademisi, İzmir Rüştü Ünsal Polis Meslek Yüksekokulu, İzmir, Türkiye.
Police Academy, İzmir Rüştü Ünsal Police Vocational College, İzmir, Türkiye.

ABSTRACT

This article analyses "systemic crisis period wars" through two major historical examples of the Spanish Succession War and Napoleonic Wars. The main inquiry is about whether wars occurred during certain historical periods, marked by crisis, significantly impact the international power configuration and contribute to continuity of the existing systemic structure. The article attempts to identify the main patterns and outcomes associated with systemic crisis period wars through these specific historical cases. The focus is on making sense of how these conflicts, while causing shifts in the distribution of power, may not fundamentally transform the global systemic structure but rather contribute to the maintenance of the existing order.

KEYWORDS Systematic Wars | Systematic Crisis Periods | Great Powers | War of the Spanish Succession | Napoleonic Wars

ÖZ

Bu makale, "sistemik kriz dönemi savaşlarını" İspanya Veraset Savaşı ve Napolyon Savaşları örnekleri üzerinden incelemektedir. Çalışmanın temel sorusu, krizlerle tanımlanan belirli tarihsel dönemlerde patlak veren savaşların uluslararası güç dengelerini ne ölçüde etkilediği ve mevcut sistemik yapının sürekliliğine nasıl katkıda bulunduğudur. Makale, bu tür savaşların başlıca örüntülerini ve sonuçlarını bu iki tarihsel örnek üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, bu çatışmaların güç dağılımında değişimlere yol açsa da küresel sistemik yapıyı köklü biçimde dönüştürmekten ziyade mevcut düzenin korunmasıvna nasıl katkıda bulunduğunu anlamaya odaklanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Sistematik Savaşlar | Sistematik Kriz Dönemleri | Büyük Güçler | İspanya Veraset Savaşı | Napolyon Savaşları

Atıf | Citation: Emeklier, B. & Emeklier, N. Envisioning Systemic Crisis Period Wars Through the Cases of the War of the Spanish Succession and the Napoleonic Wars. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 217–237. https://doi.org/10.54078/savsad.1784625

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Bilgehan EMEKLİER
bilgehanemeklier@yahoo.com

Geliş Tarihi | Received 15.09.2025
Kabul Tarihi | Accepted 05.05.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Introduction

Systemic wars are large-scale, high-intensity conflicts that erupt in times of structural breakdown and redefine architecture of the international system. According to the theoretical contribution of Midlarsky, being inherently embedded in the structural dynamics of the system, a systemic war involves the disintegration of the existing international system by triggering the emergence of new geopolitical, economic, and institutional structures (Midlarsky, 1986, 1988). These wars reflect the rivalry between great powers of the period, encompass multiple geographical regions, and essentially reshape international norms, territorial boundaries, and power hierarchies. But systemic wars may produce different structural outcomes. It is possible to make a sub-classification based on the conceptual distinction between structural transition and structural restoration according to the outcomes of systemic wars.[1] According to this view, systemic transition period wars are transformative wars that produce a new systemic configuration and order. These wars culminate in power transitions, structural reordering, and institutional redesign at the global level.[2] Systemic crisis period wars, by contrast, occur in response to revisionist attempts to alter the system and conclude with the restoration and reinforcement of the existing systemic structure through the concerted action of status quo coalitions. In other words, the systemic crisis period wars cause changes in the distribution of power between actors. They do not essentially play a transformative role in the structure of the system and even contribute to the continuity of the existing systemic structure. In a similar vein, Matthew Melko distinguishes between two types of general war outcomes: first is turning points, which bring systemic reconfiguration or expansion, and second is status quo wars, which preserve the existing system despite shifts in power. His typology aligns with our approach to classifying systemic wars by their structural consequences (Melko, 2001).

This paper concentrates especially on one subtype of systemic war: the *systemic crisis period war.* While systemic wars generally exhibit features such as broad participation, long duration, and global repercussions, not all of them result in fundamental structural transformation. Systemic crisis period wars, as we define them, are conflicts that emerge during periods of systemic strain or disequilibrium yet ultimately serve to stabilize or restore the existing structure of the international system rather than transform it. These wars alter power distributions among states and may intensify rivalries, but their outcomes consolidate the prevailing system through recalibration, rather than ushering in a new systemic order. Through this conceptual lens, the paper analyzes systemic crisis period wars as regulatory mechanisms of the international system—conflicts that mitigate disorder without leading to structural overhaul. By focusing on the War of the Spanish Succession (1701–1714) and the Napoleonic Wars (1803–1815) as two historical instances of systemic crisis period wars we aim to trace how these wars functioned as systemic corrections rather than systemic ruptures, and

[1] Classifying wars provides a methodological tool to analyze and explain their key dimensions by highlighting distinct causes, actors, scale, and outcomes. This typological approach helps identify empirical patterns and supports both theoretical and quantitative analysis of war dynamics (Valeriano & Vasquez, 2010).

[2] For our article in which we explore the systemic transition period wars and examine the Thirty Years' War and the First and Second World Wars as historical cases see (Emeklier & Emeklier, 2024).

to understand the conditions under which crisis leads to continuity rather than transition. In the two wars selected for this study, the European balance of power system was put to the test through war; although the configuration of power among actors shifted as a result, the underlying structure of the system and the established order endured. To explore the structural and actorial dynamics that led to these wars, we analyze the strategic interactions between revisionist and status quo powers and show how, through prolonged military confrontation and alliance building, the prevailing systemic order was ultimately restored. By examining the underlying mechanisms of these wars, we seek to reveal the logic of systemic preservation under existential threat and to contribute to a deeper understanding of restoration-oriented warfare in the modern international system.

Systemic Crisis Period Wars: Actors, Process and Structure

To introduce and clarify our use of the term "systemic crisis period war", we first examine the concept of crisis by focusing on how its structural and temporal dimensions relate to the emergence of war. Systemic crisis or global crisis, a widespread terminology in social sciences is usually used as one of the key concepts of economic and financial analysis of the global system. Barry F. Gills highlights that crisis in its etymological Greek origin corresponds to a medical situation in which the patient can either regenerate and restore health or regress and degenerate or die, it is a medical turning point for better or worse in the case of a patient. In Chinese sense crisis is a combined situation including danger and opportunity together (Gills, 2010; Pfaltzgraff, 2008). In general crisis means a time of intense difficulty or danger in which a decision must be taken for the maintenance of existing system, dyadic relations, environmental conditions, psychological statement, and/or whatever in question. In other words, as for an illness, crisis is an urgent and sudden situation or a change of situation by the breakdown of the routine processes and order of any system (İşyar, 2008). As for social sciences, especially in systemic context, a crisis increases the intensity of disruptive interactions, destabilizes the relationships between parties by reflecting a state of conflict and challenges the entire system (Brecher, 1993, 1996).

What will be the consequence of the crisis? Does the system survive or not? The restoration of systemic stability as an outcome of crisis process can be considered like a patient's recovery. This dilemma constitutes our choice in order to identify the wars in which an actor or a group of actors poses a challenge to structural equilibrium or stability of the system and in which status quo seeking actors try to prevent breakdown of the system and preserve the existing order vis-à-vis this crisis by different political instruments leading to war (Lebow, 1981). These wars do not emerge randomly, but rather in response to specific systemic conditions that reflect both structural imbalance and actorial confrontation. The key conditions that give rise to systemic crisis period wars can be summarized as follows:

Table 1
Conditions Leading to Systemic Crisis Period Wars

#	Condition	Explanation
i	Emergence of a revisionist great power	A rising power challenges the systemic status quo through increased capabilities and hegemonic aims.
ii	Destabilization of systemic balance	The power configuration and equilibrium of the international system come under threat.
iii	Escalation of strategic competition	Tensions rise between the revisionist actor and status quo powers across multiple domains.
iv	Failure of diplomatic mechanisms	Institutional tools, norms, and negotiations fail to resolve the growing crisis or already become a part of it.
v	Formation of defensive alliance bloc	Status quo powers coordinate collectively to resist the revisionist challenge.
vi	Mutual uncompromising behavior	Neither side abandons its strategic objectives, deepening the crisis.
vii	Breakdown of routine systemic processes	Institutional order and regular inter-state interactions are disrupted.
viii	Multi-regional and multi-dimensional crisis expansion	The conflict can spread to different regions or issue areas (e.g., military, economic, ideological).
ix	Geopolitical rivalry combining land and maritime domains	The systemic conflict involves structural rivalry in continental (land-based) and maritime areas, encompassing multiple strategic spaces.
x	Transformation into prolonged total war	The unresolved crisis can escalate into widespread, long-lasting, and intense warfare.

As seen, the crisis period arises from a state that becomes a hegemonic threat by increasing its relative power and leadership aspirations (Doran, 1996). As a result of systemic crisis period war the continuity of the existing system is assured. In other words, the patient survives. In the end this kind of war becomes a restoration opportunity or a regulatory mechanism to preserve normal flow of the system, existing order, hierarchical stability and balance of power on behalf of status quo seeking actors. With a brief conceptual description, systemic crisis period wars are restoration wars whose onset is based on a systemic crisis induced by a hegemony seeking revisionist great power; which end with the victory of alliance bloc constituted for preventing this hegemony attempt by status quo seeking great powers and so by which the existing systemic power structure is preserved. It is possible to handle these wars at the international system level within a cycle in terms of actor, process, and structure. At first, the major actor who plays a role in the emergence of the systemic crisis is a revisionist great state; because the main factor that disrupts the balance and stability of the international system is the hegemonic attitudes and behaviors of this state. It should not be forgotten

that every systemic input has an output. Actions of the actors who are the units of the system, and the phenomenon of war which is applied as a foreign policy instrument take place within the framework of action-reaction. As follows imperialist, revisionist, oppressive, aggressive, and confrontational policies of a great power that wants singly exercise domination over the international system disturb the systemic balance and stability; thus, leading to crisis of the system. The alliance of other great powers against this state and the reflexive, competitive and status quo policies that they pursue in line with this alliance deepen the systemic crisis and make war inevitable. Therefore, the war as an actional result of revisionist and status quo seeking blocs appears in consequence of the fact that both blocs don't give up their policies, don't compromise their interest and that they escalate the crisis to its peak point. The systemic crisis period war that appears and takes place in such an equation ends when the alliance of the status quo powers overcomes the revisionist power. The ending of war in this way inhibits hegemonic and unipolar intentions of the great revisionist power on the one hand and prevents the crisis from becoming a structural problem or give rise to a global scale change-transformation on the other. Thus, the international system continues its way with its existing structure by being restored with post-war institutional regulations and norms. The systemic balance and stability are ultimately restored at the end of this actor-driven systemic war.

Figure 1

The Cycle of the Systemic Crisis Period War

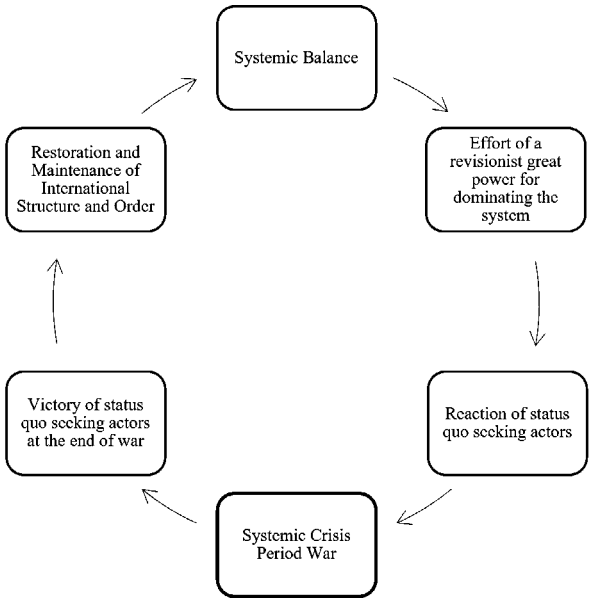

The War of the Spanish Succession (1701-1713)

Although the Peace of Westphalia, the ontological treaty of modern interstate system, had established a balance of power among France, England, Austria, Spain, the Netherlands and Sweden, the great powers of time (Levy, 1983); France wanted to upset this balance in its favor since the second half of the 17th century. The Franco-Dutch (1675-1679) and Franco-Augsburg Wars (1688-1697) were empirical examples of this process, while the War of the Spanish Succession demonstrated the insistence of Louis XIV of France (1643-1715) in his hegemonic effort. Even though the unique reason of the War of the Spanish Succession was the legacy of the Spanish King Charles II regarding the territorial future of Spain and the acceptance of this legacy by Louis XIV for his grandson who was the primary successor of his throne, the background systemic reason of war was the desire of the king of France to establish an "universal monarchy". In other words, this was an effort to dominate the interstate system. Louis XIV aimed to make France a superior power in Europe, America, and the seas by combining the resources of Spain and France (Sander, 2003). As a matter of fact, as soon as he accepted the inheritance, he occupied the southern Netherlands on behalf of his grandson and granted great privileges to French merchants within the vast imperial territory of Spain's western hemisphere (Kennedy, 1988).

The Great Britain was the main power trying to keep the balance against revisionist France in quest of being a transcontinental power through Spanish imperial hinterland extending Europe, America, and Africa. The Grand Alliance bloc led by Great Britain defending status quo contained Netherland, Portugal, Austrian Habsburgs, Duchies of Brandenburg, and Savoy. The expansionist politics of XIV. Louis pushed Spain to the opposite bloc and France had to fight alone against the alliance of many great powers. From the point of the actorial equation, the War of the Spanish Succession was a prototype of the world war;[3] because the primary actors directly involved in the war were five of the six great powers at the top of the systemic power configuration of the period: France, England, Netherlands, Spain, Austrian Habsburgs (Levy, 1983). Among these powers, France and England were at the top of the power scale in terms of military capacity and army size; [4] according to McNeill France had a definite superiority over its rivals between 1653 and 1689 (McNeill, 1967).

[3] Oral Sander argues that the War of the Spanish Succession has three important features in terms of world history: i- it constituted the typical characteristic of future wars of the 18th century; it has been a series of wars waged not by the entire population but by professional armies; ii- it was the first large-scale war in which religion played little role; the main issue was trade and maritime power; iii- it was the first war that can be called "world war" by including the overseas world as well as the leading states of Europe (Sander, 2003).

[4] In the co-authored article of Thompson and Rasler, the two states with the highest increase in military capacity and army size of the period were France and England. According to them, as in the Wars of the Spanish Succession, such great wars arise from mainly the rivalry between the two states whose increase in their military power is greatest. As a matter of fact, the most concrete examples of this are what happened between Spain and France in the Thirty Years' War, between France and England in the War of Spanish Succession and Napoleonic Wars, between Germany and England during the First and Second World Wars (Thompson & Rasler, 1999).

Table 2
The Periods of Great Powers in Modern Great Power System (1495-1975)

Great Powers	Periods
France	1495-1975
England / Great Britain	1495-1975
Austrian Habsburgs / Austria / Austria-Hungary	1495-1519 / 1556-1918
Spain	1495-1519 / 1556-1808
Ottoman Empire	1495-1699
United Habsburgs	1519-1556
The Netherlands	1609-1713
Sweden	1617-1721
Russia / Soviet Union	1721-1975
Prussia / Germany / West Germany	1740-1975
Italy	1861-1943
United States	1898-1975
Japan	1905-1945
China	1949-1975

This first systemic crisis period war of the modern interstate system was a global-scale systemic war both in terms of actorial composition, and geography. Even though the ontological space of the war was Europe, since every Eurocentric conflict is projected onto North America (Parker, 2005), tvhe war directly or indirectly affected America, Africa, and Asia as well. In this power struggle, which included transcontinental control of trade and transoceanic colonies; sea geopolitics was as important as land. Hence France and England clashed not only in continental Europe, but also in America and India on the high seas as well (Tilly, 1990). Thus, the war in question was a series of battles carried out by the armies of the great powers in a very wide geography and on many fronts.

The war broken out in 1701, took over all the continent with the domino effect by spreading to the Italian, Spanish, Dutch and Bavarian fronts and lasted for 12 years. The parties of war gained superiority against each other on different fronts and times throughout the war. While the years 1702-1704 were passed by the military successes and superiority of the French army, these were far from leading France to a definitive conclusion (Potyemkin et al., 2009). The period of 1704-1710, passing with the military victories and psychological superiority of the alliance forces led by England,[5] was a complete destruction for France; the British army achieved decisive victories first at Bleinheim which was the most notable battle of the war, in 1704, and then at the battles of Ramillies (1705), Turin (1706), Oudenaarde (1708) and Malplaquet (1709) (Al-Shayban, 2015; Parker, 2005). This period witnessed complete superiority of the alliance bloc such that the allied armies led by Malborough even came to a position to invade France in 1709 (Al-Shayban, 2015) and England had a clear advantage over France by the year of 1710. The military successes of the French army after this date could not prevent Louis

[5] This 6-year period was the period in which the hottest and strategic conflicts of the war were experienced and were decisive in terms of the actors who won and lost in line with its outputs. In this regard, in John Conybeare's quantitative study, the peak date of the War of the Spanish Succession is 1707 (Conybeare, 1992).

XIV from losing the war. Louis XIV's overreliance on the French military capacity, his aggression provoking the intervention of other powers and these strategic mistakes underestimating the power of the other side had a major role in France's loss of the war (Lebow, 2010).

The War of Spanish Succession came to end with Utrecht Treaty signed on 11 April 1713. The Peace of Utrecht was one of the most important treaties of the modern era because of its systemic outcomes. First of all, the international system based on Treaty of Westphalia was consolidated by getting even stronger; because the hegemonic threat of France was eliminated, the European balance of power was preserved and thus the system had empirically proven that it was stronger than its strongest member. Secondly, Westphalian international system had augmented its spatial influence by extending to the "new world" geographically. Thirdly, it had been ruptured from geopolitical and geostrategic equation; for instance, France had forced to share its military, diplomatic and politic superiority obtained in 1648 with England aftermath of the Peace of Utrecht (Özdal & Jane, 2014). This revealed that the systemic relative power of France was decreasing, while that of England was increasing. The important point here was to reduce the French influence, but not to try to eliminate it completely. According to the balance of power logic, while a great power is not allowed to take over the system, its effect is prevented from completely disappearing, because the balance of power mechanism abhors a vacuum. As England knew this rule of the international game very well, it had been very successful in putting this rule into practice in the peace treaties it had signed, especially in Utrecht. As a matter of fact, according to Al-Shayban (2015), the terms of the Peace of Utrecht activated England on the way to the empire rather than the War of the Spanish Succession.

Likewise, England, united with Scotland during the war, became the dominant naval power in the Mediterranean via Gibraltar and Minorca (Port Mahon) (Al-Shayban, 2015; Sander, 2003), while it had a say in the Atlantic with the important North American colonies it received from France (Black, 2013). Additionally, England expanded its freedom of movement and sphere of influence in the triangle of Africa, Europe, and America by gaining the privilege of entering Spanish ports and transporting African slaves to Spanish America. These strategical achievement of England on the way to empire, represent the starting point of absolute naval supremacy (Al-Shayban, 2015; Potyemkin et al., 2009); thus England would not leave the "balancer" role it played in the European balance of power system to any actor during the 18th and 19th centuries.[6] Fourthly, the territorial boundaries of states were redefined, the roles and status quo of the actors in the system

[6] Regarding to this conceptualization, Kenneth Waltz, referring to this empirical role played by Britain in the 18th and 19th centuries, argues that the concept of balancer is a historical generalization rather than a theoretical concept (Waltz, 1979). Additionally, for the concept of "Balancer in balance of power" in detail see (Sheehan, 1989).

changed, transformed and new actors appeared on the international stage.[7] As a result, with all these components, France was not allowed to establish hegemony in the international system. The Euro-centric balance of power was restored and the system continued on its way with its existing structure.

Figure 2
The Cycle of the War of the Spanish Succession

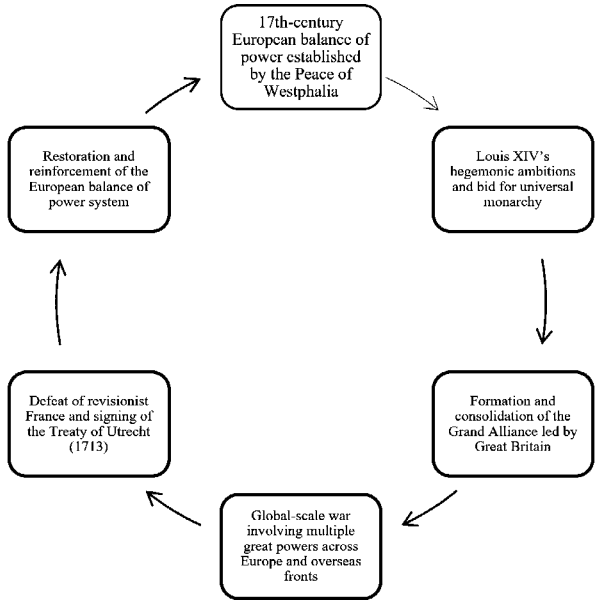

Napoleonic Wars (1803-1815)

Although the Peace of Utrecht ending the hegemonic threat of France preserved the multipolar balance of power between the great powers of the 18th century system France, Great Britain, Austria, Spain, Russia, and Prussia (Levy, 1983), it could not break the centenary periodic cycle of systemic wars. France having the strongest army of Europe after 1648 (Yalçınkaya, 2008) increased its military power even more by putting the army order to a new concept with the 1789 Revolution and dragged the Eurocentric system into the systemic crisis period war for the second time. Even the internal turmoil, terror and chaotic environment brought by the Revolution could not hinder France's motivation to take over the system. The challenge that started with the Revolutionary Wars (1792-1802) reached its peak with the wars during Napoleon's reign and the system came under the hegemonic threat of France once again. There were several causes provoking the outbreak of war. Limiting or eliminating the sea dominance and trans-ocean commerce

[7] Savoy and Brandenburg, which were small states until that time and would form the foundations of Italy and Germany, were accepted as kings with the Utrecht Treaty since they were on the victorious side of the war and played important roles in the history of Europe as Sardinia/Piedmont and Prussia as rising actors in the next period. On the other hand, while the European balance of power mechanism was previously operated against the Ottoman Empire in the East with the Treaty of Karlowitz (1699), the cards are shuffled once again in international politics, and it was used against France in the West with Utrecht. For the place of the Ottoman Empire in the European balance of power system see (Sander, 2004).

of Great Britain, pursuing power and seeking to control the Mediterranean via Malta and Egypt through military campaigns and blocking the Indian sea route, intra-continental power struggle with major land states such as Russia, Austria and Prussia, the domination over the Iberian Peninsula and Africa, economic and commercial competition are some causes that lead to war. As Table I suggests, the emergence of Napoleonic France as a revisionist power and strategic competition with Great Britain across both continental and maritime domains corresponds the systemic conditions leading to a crisis period war.

The essential motivation underlying the war was the effort of Napoleon to transform French empire to an "European empire". In fact, Napoleon desired to extend the territorial boundaries not only to a land-continental empire centered on the European mainland, but also to a transcontinental global empire that dominates the seas and oceans. The biggest obstacle to this ideal was, of course, Great Britain. From this point of view, the Napoleonic Wars were an operational outcome of the geopolitical rivalry and power struggle between the two most powerful states in the system, France as land power versus Great Britain as sea power.[8] The composition and equation of Napoleonic Wars was more complicated than the previous systemic crisis period war, the War of Spanish Succession. As well as the six great powers of the period were all primary actors of war (Levy, 1983), Britain, who had well experienced that it was not possible to stop revisionist France without a continental alliance (Black, 2008), confronted Napoleon with four different alliances consisting of a combination of great land states. With the same awareness, Austria, Prussia and Russia as the other great powers of the system, played a role as allies in this combination. The situation of Spain was somewhat different. Although Spain fought against Great Britain as an ally of France at the beginning of the war because of Napoleon's expansionist policy it had to defend his lands against France in the trajectory of the war. Napoleon's boundless ambition and geopolitical isolation led the alliance bloc leader, Great Britain to consolidate coalition forces;[9] thusly, with the coalition victories in the last stage of the war, France was not allowed to establish hegemony in the system once again.

This second systemic crisis period war of the modern period was a global-scale war in regard to both multitude and size of the primary actors, and geographical/spatial and instrumental points. In this war, sea and land battles took half of all Europe by interpenetrating. Commercial-economic factors played a role as well as military-tactical and political-geopolitical moves and in fact, economic factors and strategy are more intertwined than ever before (Kennedy, 1988). Moreover, the citizen-armies created by the French Revolution and strengthened by the tax revenues of the nation-state were increasing severity of the war and their

[8] For these two great powers Kennedy (1988) uses the metaphors of whale and elephant, the largest creatures in their own domain. He argues that one was supreme on land and the other at sea, each felt threatened and insecure.

[9] In addition to being the primary actor in the war, Great Britain was also the financier of alliances against France and provided money and arms to its allies in the amount of £23.25 million in 1803-1812 and £39.5 million in 1813-1815. In 1809, Britain was described as "the financial resource of all those who no longer have money". Of course, increasing British tax revenues played an important role in this; for example, tax revenue rose from £18.1 million in 1793 to £39.1 million in 1802 and £77.9 million in 1815 (Black, 2008).

fronts, prolonging the duration and causing the war to become total (Yalçınkaya, 2008). Hence, the Napoleonic Wars that was interrupted by the ceasefire/peace agreements, spread to different fronts and turned into a series of 12-years battles, took place in history as another "world war" with all these parameters after the War of the Spanish Succession a century ago (Sander, 2003).

The first episode of the war (1803-1805) was opened as Napoleon enacted his plan to invade Great Britain (26 April 1803). During this phase of the war, three important battles took place, one at sea and two on land. Spain entered the war as an ally of France in the naval battle against England. Even though the British navy under the command of Admiral Nelson fought alone and the number of ships and guns was less than the Franco-Spanish navies, England once again demonstrated its superiority in the seas with the Trafalgar victory (20 October 1805). Upon this failure, Napoleon turned to the continental mainland and carried the war to land battles. Despite the alliance Great Britain, Russia and Austria, *Grande Armée* defeated the Austrian army at the Battle of Ulm (19 October 1805) and won a great victory against the Austrian and Russian armies at the Battle of Austerlitz (2 December 1805) (Kennedy, 1988). These victories concluded the first phase of the war in favor of France and increased Napoleon's motivation for the later phases of the war.

Napoleon initiated the second phase of war by mobilizing against Prussia (8 October 1906).[10] The actor composition of the alliance led again by Great Britain to stop France, consisted of Russia and Prussia this time. In the Battle of Jena (14 October 1806), the French army that overwhelmed the Prussian army, entered Berlin, and captured all Prussia. Then he turned towards Russia and fought the Russian army in the Battle of Eylau (7-8 February 1807). But he did not get the final result expected, in response he declared war on Russia again and achieved the victory that he insisted on with the Battle of Friedland (14 June 1807). Thus, Napoleon, who came out of this phase of the war with absolute victory, made France the dominant power of Europe and brought his personal career to the peak with the Treaty of Tilsit (7-9 July 1807).[11]

As for the third phase of the war (1807-1809), Napoleon wanted to paralyze the biggest rival, Great Britain by implementing the continental blockade (21 November 1806). This policy aiming the isolation of Great Britain and destruction of its economy by breaking its sea and commercial domination symbolized the carrying of the war to a different dimension instrumentally and strategically. As Portugal dependent on British trade refused the continental blockade, Napoleon entered Portugal by agreeing with Spain (November 1807); but his wrong moves caused

[10] Prussia, which was not in the previous alliance due to its neutrality policy for ten years, secretly made an alliance with Russia and Austria before the Battle of Austerlitz (3 November 1805), but with the agreement signed after France's victory in this battle (15 December 1805), Prussia was on the side of France, and eventually entered into an alliance with Great Britain and Russia. This fluctuating foreign policy of Prussia played a facilitating role for Napoleon, who was already looking for a reason for war (Armaoğlu, 2007).

[11] For the Treaties of Tilsit signed between France and Russia and Prussia, which placed Napoleon in a privileged position in Europe see, (Armaoğlu, 2007; Kennedy, 1988).

him to lose Spanish support and later to be defeated in battles in Iberia.[12] France that became completely isolated with Russia's withdrawal from the continental blockade and indirectly supporting Austria, even so concluded its wars with Austria in its favor, despite all these negativities. As a matter of fact, although he could not obtain a definite result from the Battles of Aspern and Essling (21 May 1809), he was able to overcome this phase of the war with his victory in the Battle of Wagram (9 July 1809). Nonetheless, the heavy burden brought on the French economy by the continental blockade policy and the war fatigue made questionable how long Napoleon could continue his expansionist policy.

The last episode of the war (1812-1815) opened by French army turning to Moscow after Tsar Alexander's formal withdrawal from the Continental Blockade (December 1810), when Napoleon was at the peak of his power and looking for a reason to restart the war. By progressing to Eastern Europe and Russia, Napoleon was planning to dominate the heartland, to maintain militarily and geopolitically the European Continental System (land order) which he could not maintain with economic-political instruments, and ultimately to transform this system into a world empire. Euro-Asia, the heartland of world geopolitics, was an important geostrategic area and the conquest of Russia would give Napoleon a great advantage to control the heartland (Hugill, 2009); because, as Mackinder stated, a power that wanted to build the empire of the World had to take control of Euro-Asia and its resources (Mackinder, 1904). Napoleon, who defeated Prussia in Jena, divided Germany and took it under his control, would be able to establish the Berlin-Moscow geopolitical axis if he could take possession of Russia; so it would be possible to transform his empire into a global empire. For this purpose, he practiced his last strategy and entered Russian territory by passing his army of 422,000 soldiers across the Niemen River (24 June 1812) (Friendly, 2002);[13] but on return (12 December 1813) 6 months after the Niemen River which he entered Russian territory, only 10,000 soldiers of Napoleon remained.[14] Briefly, the Moscow defeat that brought about the retreat of France to the defense and the offensive actions of the allied states drove a nail in Napoleon's coffin. As a matter of fact, Napoleon lost his sovereignty in Germany after being defeated by the combined armies of Russia, Prussia, Austria, and Sweden in the Battle of Leibzig (16-19 October 1813), which was the climax of the war; afterwards, Prussian and Austrian armies entered France from the east and north, and the British army the victorious of the Peninsular War, entered France from the south for the first time (Kennedy,

[12] One of the most strategical mistakes of Napoleon was that by not trusting Spain he deposed King IV. Charles and replaced him with his brother Joseph, the King of Naples. Henceforth, a national uprising and resistance began in Spain against Napoleon; this national awakening spread to Europe, especially Austria, Prussia, Germany and Italy, and the nationalist sentiments of the 1789 Revolution, which France had used in favor until then, turned against them. Moreover, Great Britain had landed troops in Portugal, armed the Iberian Peninsula, and strengthened the Portuguese-Spanish alliance led by provoking national uprisings against France (Armaoğlu, 2007; Esdaile, 2008). Briefly, Napoleon consolidated the opposing bloc in a way he never wanted and unwittingly prepared the end. As a matter of fact, Great Britain, with the alliance of Portugal and Spain, defeated the *Grande Armée* in the Peninsular Wars (1808-1813), and the British army under the command of Wellington invaded France from the southern line.

[13] Although different figures are given in the literature about the number of soldiers participating in the *Grande Armeé*'s campaign to Russia, this army was the greatest army Napoleon ever led; (Roberts, 1996).

[14] Russia's harsh climate, diseases, depth and breadth of the land, logistics and supply problems, Tsar Alexander's refusal to make peace, the unorthodox and effective military strategy-tactic of Russian General Kutuzov had overturned the classical military strategy of Napoleon that he had been successfully conducted for a long time (Hobsbawm, 1996; Engel & Martin, 2015; Friendly, 2002).

1988; Parker, 2005). Thusly, by the beginning of 1814, Napoleon was now in a position to defend only the borders of France (Roberts, 1996); however, this effort did not last long, and he had to abdicate (April 6, 1814) as a result of the occupation of Paris by the allied forces (30-31 March 1814). Although he attempted to restore his power in 1815), the final victory of the coalition forces at the Battle of Waterloo (16-18 June 1815) marked the end of Napoleon (Hobsbawm, 1996).

Aftermath of the inconclusive result of hegemonic attempt of France, the significant decisions were taken to shape the post-Napoleonic order in the Congress of Vienna (15 September 1814 – 8 June 1815). Undoubtedly, the prevailing thought of the congress was the principle of balance of power; while the four great victorious alliance states (Great Britain, Russia, Austria, Prussia) designed the future status of Europe as a calculation of forces (Monnier, 1977), especially Great Britain was very sensitive about the quest for balance as usual, related to the state of its arbitration and hegemony (Saint-Aulaire, 1946). Because traditional British diplomacy prioritized a systemic distribution of power, both to ensure the security of its unique maritime power and overseas trade, and to prevent the power of a land state that could dominate continental Europe on its own. For this reason, the British Foreign Minister Castlereagh conducted his diplomacy on the one hand to prevent Alexander's Russia from settling in the heart of the West (Saint-Aulaire, 1946) and, on the other hand, to prevent Metternich's Austria from stretching its power to destabilize continental Europe. Therefore, Great Britain acted with consideration of the balancing role of Prussia against Russia and France against Austria (Armaoğlu, 2007). The search for balance was also pursued by other states; despite losing the war, care was taken to keep France in the system in accordance with the logic of the balance of power and considering the geopolitical and geostrategic importance of France.

The second essential theoretical thought influencing the Congress of Vienna was the principle of legitimacy.[15] The legitimacy thesis defended by the victorious statesmen led by Metternich was based on the view that the "old order" and monarchical regimes threatened by the French Revolution and Napoleon were legitimate.[16] This reflected the expectations, motions, and interests of the big four (Quatre Grands) (Saint-Aulaire, 1946). The territorial borders and political map of Europe were also shaped within the framework of these two principles, according to legitimacy and the balance of power. According to the Peace of Vienna, while France was forced to withdraw to the borders of 1790 and leave its lands which were expanded with the Revolution and Napoleonic Wars, its borders were taken under control by being surrounded by powerful states. The Treaty of Chaumont (March 1, 1814), the First Treaty of Paris (30 May 1814), and the Second Treaty of Paris (20 November 1815) were the prominent treaties in the construction of Vienna Peace and order. While the first two treaties foresee the withdrawal of France to

[15] Just as the concept of *droit des peuples* in 1919 and democracy in 1946 left their mark, the dominant concept in 1815 is legitimacy (Saint-Aulaire, 1946).

[16] More clearly, the legitimacy thesis of Metternich and thus the Congress of Vienna claimed that the borders of the existing states are sacred, these borders cannot be touched, every state can act as it wishes and establish any regime within these sacred borders. This view meant that the existing monarchies and dynasties were legitimate and re-established the "legitimate" monarchies that Napoleon had deposed (Sander, 2003).

the borders of 1792, the Second Treaty of Paris containing harsher substances for French people, on the other hand, forced France to withdraw to the borders of 1790. Moreover, while France was bordering on the north with the Nederland state, which was created by the unification of the Netherlands and Belgium at the request of England (with the intention to be able to pressure and control France from the north and ensure the security of the English Channel), a powerful Italian state became neighbor to France in the south by the fact that the Kingdom of Sardinia expanded its territory (Nice, Savoie and Genoa). In addition, while the influence of Austria on Italy increased, the existence of the Papal State in Central Italy was accepted, and the Spanish Bourbons were again brought to the head of the Kingdom of Sicily in Southern Italy. Switzerland was inserted between France and Austria as an independent, permanently neutral and buffer state consisting of 22 cantons (Armaoğlu, 2007; Monnier, 1977; Saint-Aulaire, 1946).

Consequently, the defeat of Napoleon had left legacy of Louis XIV' France territory to French people within a European map which was very different than in Louis XIV' reign (Saint-Aulaire, 1946). Although the geographic borders in question were drawn according to a balance that favored the interests of all the winning actors, the most strategic role and acquisitions in this territorial construction belonged to England.[17] As a matter of fact, Great Britain emerged from this peace as the hegemonic power of the seas and superior to all the great powers (Saint-Aulaire, 1946),[18] and during the next half century, it succeeded in becoming a "superdominant economy". Because the principle of balance was only valid for territorial regulation in Europe and did not contain colonies and trade areas (Kennedy, 1988). Additionally, the Eurocentric balance of power had been finally settled between Great Britain Russia, Austria, Prussia, and France with the Vienna arrangements, and the *pentarchique* multipolar international system was restored once again after the Peace of Utrecht (Saint-Aulaire, 1946). In conclusion, in the system that France had put into crisis with the Napoleonic Wars in the early 19th century, it was not allowed to establish hegemony by the alliances led by Great Britain; the European Harmony order which emerged with the Vienna Peace, preserved the balance and stability between states until the World Wars, a century later. And there is something more that the harmony brought about by the Vienna peace and order was only at the system and state level. In other words, even though the existential problems of the European states' system were resolved and there was no major systemic war in the period of 1815-1914, as the 1830 and 1848 revolutions showed, at the societal level, the conflicts, dissonances, and contradictions among the defenders of the "old order" (monarchy, church, religion, aristocracy) and the defenders of the "new order" (nation-state,

[17] In particular, the construction of the Nederland state bordering on the north of France directly reflected the interests of Great Britain as a landing stage and a continental gendarme in front of France for the British army (Saint-Aulaire, 1946).

[18] Naturally, as the winning side of the war, the alliance states got the best of the Peace of Vienna. To exemplify, while Austria expanding its territory became the most influential state in the German geography, where the Roman-Germanic Empire, which Napoleon had taken under the name of the Rhine Federation, was transformed into the Germanic Confederation this time; Prussia and Russia also increased their relative power in Continental Europe with their territorial gains. Moreover, Great Britain, expanded the borders of the colonial empire considerably with its gains in the Mediterranean, South Africa, and South America, and became the most advantageous state from the Napoleonic Wars (Armaoğlu, 2007).

liberalism, nationalism and bourgeoise) had continued (Aaslestad, 2015). This, in turn, played a key role in the outbreak of systemic war in the 20th century.

Figure 3
The Cycle of Napoleonic Wars

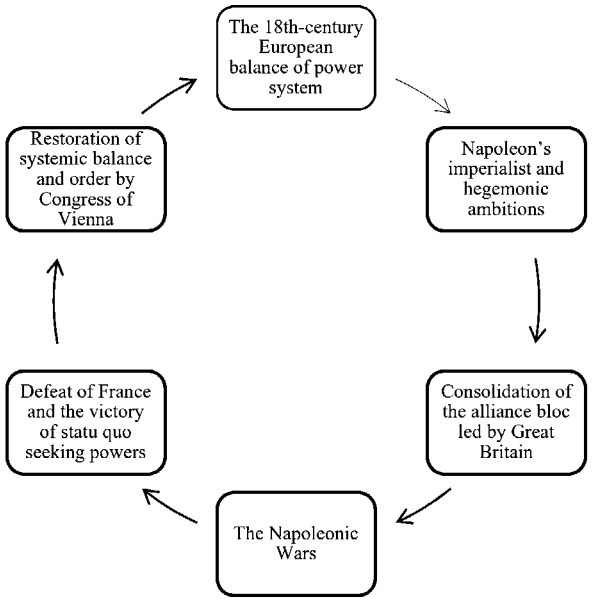

Conclusion

In this article, we tried to elaborate on the main patterns of systemic crisis period wars through actors, structure, and processes. The examination of War of the Spanish Succession and Napoleonic Wars provides valuable insights about how these historical instances fit into the proposed conceptualization of systemic crisis period wars. In these actor-driven wars, the most important reason why the revisionist state had lost systemic crisis war and thus could not establish its hegemony in the system is that the total power of the status quo states is more than the relative power of this state. At this point, it is possible to describe the systemic role of this crisis war with the scale analogy as follows: at one scale pan there is a great power that wants to disturb the balance and turn it in its favor, at the other scale pan there is a status quo-seeking alliance composed of at least two great powers. At the end of the power competition between these two groups, the outcome is the scale rebalance by the fact that the total power of status quo seeking scale pan predominates the weight of single great power at the revisionist scale pan. Such wars can be interpreted as restoration wars at the end of which the power status quo of the international system is preserved and even strengthened. From this view, systemic order mechanisms and equations in the distribution of power do not allow the transformation of the system. Systemic crisis period war enables power transitions between actors; thus, the current system is preserved until the next systemic test. In brief, the systemic crisis period wars contribute to the maintenance of the existing order. Again, as relevant historical examples show us, the War of the Spanish Succession was a systemic crisis period war

because France's attempt to build a universal monarchy disrupted the European balance but was ultimately contained by a broad coalition, thereby preserving the Westphalian order. Similarly, the Napoleonic Wars illustrate the same pattern, as Napoleon's bid to construct a continental empire challenged the system but was defeated by successive coalitions and at the end restored the balance through the Vienna peace settlement. Additionnaly, systemic crisis wars can be the precursors of systemic transition period wars in the era of major transformations in the global economic politics, and they can give a clue to a long-term preparation period for the systemic transition.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

Aaslestad, K. B. (2015). Review: Serious work for a new Europe: The Congress of Vienna after two hundred years. *Central European History*, *48*(2), 225-237.

Al-Shayban, S. (2015). The treaty of Utrecht and Addison's Cato: Britain's War of the Spanish Succession, peace and the imperial road map. In R. E. de Bruin, C. van der Haven, L. Jensen, & D. Onnekink (Eds.), *Performances of peace: Utrecht 1713*. Brill.

Armaoğlu, F. (2007). *20. yüzyıl siyasi tarihi*. Alkım Yayınevi.

Black, J. (2008). British strategy and the struggle with France 1793-1815. *The Journal of Strategic Studies*, *31*(4), 553-569.

Black, J. (2013). The making of the British Atlantic. *History Today, 63(6)*.

Brecher, M. (1993). *Crises in world politics: Theory and reality.* Oxford University Press.

Brecher, M. (1996). Introduction: Crisis, conflict, war: State of the discipline. *International Political Science Review, 17*(2), 127-139.

Conybeare, J. A. C. (1992). Weak cycles, length and magnitude of war: Duration dependence in international conflict. *Conflict Management and Peace Science*, *12*(1), 99-116.

Doran, C. F. (1996). *Systems in crisis: New imperatives of high politics at century's end*. Cambridge University Press.

Emeklier, B., & Emeklier, N. (2024). Envisioning systemic transition period wars through the Thirty Years' War and the First and Second World Wars. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, War and International System, 5-22.

Engel, B. A., & Martin, J. (2015). Russia in world history. Oxford University Press.

Esdaile, C. J. (2008). De-constructing the French wars: Napoleon as anti-strategist. *The Journal of Strategic Studies*, *31*(4), 515-552.

Friendly, M. (2002). Visions and re-visions of Charles Joseph Minard. *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, *27*(1), 31-51.

Gills, B. K. (2010). Going south: Capitalist crisis, systemic crisis, civilisational crisis. *Third World Quarterly*, *31*(2), 169-184.

Hobsbawm, E. (1996). *The age of revolution, 1789-1848*. Vintage Books.

Hugill, P. J. (2009). Transitions in hegemony: A theory based on state type and technology. In W. R. Thompson (Ed.), *Systemic transitions: Past, present, and future* (pp. 33-54). Palgrave Macmillan.

İşyar, Ö. G. (2008). Definition and management of international crises. *Perceptions*, 1-49.

Kennedy, P. M. (1988). *The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000*. Unwin Hyman.

Lebow, R. N. (1981). *Between peace and war: The nature of international crisis.* The Johns Hopkins University Press.

Lebow, R. N. (2010). The past and future of war. *International Relations, 24*(3), 243-270.

Levy, J. S. (1983). *War in the modern great power system: 1495-1975*. The University Press of Kentucky.

Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal, 23(4)*, 421-437.

McNeill, W. H. (1967). *A world history*. Oxford University Press.

Melko, M. (2001). The importance of general wars in world history. *Peace Research*, *33*(1), 83-100.

Midlarsky, M. I. (1986). A hierarchical equilibrium theory of systemic war. *International Studies Quarterly*, *30*, 77-105.

Midlarsky, M. I. (1988). *The onset of world war*. Routledge.

Monnier, L. (1977). Le Congrès de Vienne. *Revue Européenne des Sciences Sociales*, *15*(41), 81-85.

Özdal, B., & Jane, M. (2014). 'La Der Des Ders'in uluslararası sistemin yapısına etkileri. *Akademik Bakış*, *7*(14), 215-246.

Parker, G. (2005). *The Cambridge history of warfare*. Cambridge University Press.

Pfaltzgraff, R. L. (2008). Crisis management: Looking back and looking ahead [Konferans sunumu]. Crisis Management Conference, Athena. *www.ifpa.org/pdf/athena_08*

Potyemkin, V., Bakruşin, S., Efimov, A., Mintz, İ., & Kosminski, E. (2009). *Uluslararası ilişkiler tarihi (Diplomasi tarihi) (Cilt 1)*. (A. Tokatlı, Çev.). Evrensel Basın Yayın.

Roberts, J. M. (1996). *A history of Europe*. Helicon Publishing.

Saint-Aulaire, C. de. (1946). Le Congrès de Vienne. *La Revue Hommes et Mondes*, 1(5), 1-34.

Sander, O. (2003). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi.

Sander, O. (2004). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü: Osmanlı diplomasi tarihi üzerine bir deneme*. İmge Kitabevi.

Sheehan, M. (1989). The place of the balancer in balance of power theory. *Review of International Studies*, *15*, 123-133.

Thompson, W., & Rasler, K. (1999). War, the military revolution(s), controversy, and army expansion: A test of two explanations of historical influences on European state making. *Comparative Political Studies*, *32*(1), 3-31.

Tilly, C. (1990). *Coercion, capital, and European states (AD 990-1992)*. Basil Blackwell.

Valeriano, B., & Vasquez, J. A. (2010). Identifying and classifying complex interstate wars. *International Studies Quarterly*, *54*, 561-582.

Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley Publishing Company.

Yalçınkaya, H. (2008). *Savaş: Uluslararası ilişkilerde güç kullanımı*. İmge Kitabevi.

Genişletilmiş Özet

Sistemik savaşlar, uluslararası sistemin mevcut yapısının sorgulandığı veya bozulduğu durumlarda ortaya çıkan geniş ölçekli ve yüksek yoğunluklu çatışmalardır. Bu savaşlar, belirli bir dönemin büyük güçlerini kapsar ve çoğu zaman birden fazla bölgeye ve mücadele alanına yayılır. Bazı sistemik savaşlar, yeni düzenler tesis ederek temel dönüşümlere yol açar ve "sistemik geçiş dönemi savaşları" olarak adlandırılabilir. Buna karşılık, diğerleri mevcut yapıyı koruma ve güçlendirme işlevi görür. Bu ikinci tür çatışmalar, revizyonist güçlerin sistemin dengesini değiştirmeye çalıştığı, ancak statükocu koalisyonların başarılı bir şekilde direnerek sistemik dönüşüme yol açmaksızın istikrarı yeniden sağladığı "sistemik kriz dönemi savaşları" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda çalışmada kavramsal olarak geliştirilen sistemik kriz dönemi savaşları, uluslararası sistemin düzenleyici mekanizmaları olarak görülebilir; çünkü güç dağılımında değişimlere yol açmalarına rağmen nihayetinde sistemik sürekliliğe katkıda bulunurlar.

İspanya Veraset Savaşı (1701–1713), sistemik kriz dönemi savaşının prototipik bir örneğini temsil etmektedir. XIV. Louis yönetimindeki Fransa, İspanyol ve Fransız kaynaklarını birleştirerek bir evrensel monarşi kurmaya çalışmış ve bu doğrultuda hegemonik hedefler izlemiştir. Bu revizyonist girişim, Avrupa güç dengesi için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Buna karşılık, Büyük Britanya liderliğinde geniş bir statükocu güçler koalisyonu Fransa'ya karşı harekete geçmiştir. Savaş Avrupa'ya yayılmış ve Amerika, Afrika ve Asya'daki sömürge cephelerine uzanarak ilk küresel ölçekli sistemik çatışmalardan biri hâline gelmiştir. Fransa başlangıçta askerî başarılar elde etmiş olsa da nihayetinde hegemonik meydan okumasını sürdürememiştir. Utrecht Barışı (1713), Vestfalya güç dengesini korumuş, Fransa'nın hedeflerini sınırlandırmış ve Büyük Britanya'nın denizcilik ve ticari bir güç olarak yükselişinin önünü açmıştır. Daha da önemlisi, sistemik yapı varlığını sürdürmüş ve böylece sistemik kriz dönemi savaşlarının yeniden tesis edici işlevini göstermiştir.

Napolyon Savaşları (1803–1815) ise sistemik kriz dönemi savaşlarının bir diğer prototipik örneğidir. Fransız Devrimi'nin ardından Napolyon, Fransa'yı kıtasal ve küresel bir imparatorluğa dönüştürmeye çalışmış ve böylece Avrupa merkezli güç dengesini doğrudan tehdit etmiştir. Büyük Britanya bir kez daha koalisyonların liderliğini üstlenmiş; bu kez Avusturya, Rusya ve Prusya ile birlikte hareket etmiştir. Savaşlar hem kıtasal hem de deniz aşırı cepheleri kapsarken, ekonomik ve ticari rekabetler jeopolitik mücadeleyle iç içe geçmiştir. Napolyon savaşın ilk aşamalarında etkileyici zaferler kazanmış olsa da aşırı yayılma, stratejik hatalar ve koalisyon güçlerinin dayanıklılığı nihayetinde yenilgisine yol açmıştır. Viyana Kongresi (1814–1815), güç dengesi ve meşruiyet ilkelerini kurumsallaştırmış, Fransa'yı sıkı sınırlar altında yeniden sisteme dâhil etmiş ve Büyük Britanya'nın denizcilik ve ticari üstünlüğünü pekiştirmiştir. Bir kez daha sistemik kriz dönemi savaşı, sistemi dönüştürmek yerine mevcut düzeni güçlendirmiş ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca göreli istikrar sağlayan "Avrupa Uyumu"nun (Concert of Europe) başlangıcını oluşturmuştur.

Sonuç olarak, hem İspanya Veraset Savaşı hem de Napolyon Savaşları sistemik kriz dönemi savaşlarının temel örüntülerini göstermektedir. Bu çatışmalar, sisteme

meydan okuyan revizyonist güçler tarafından başlatılmakta; ancak statükocu koalisyonların dengeyi yeniden tesis etmesiyle sona ermektedir. Bu tür savaşlar, büyük güçler arasındaki göreli güç dağılımında önemli değişimlere yol açsa da sistemik mimariyi temelden dönüştürmemektedir. Aksine, güç dengesini koruyan ve sistemik sürekliliği güçlendiren restoratif savaşlar olarak işlev görmektedirler. Bu örnekler incelendiğinde, sistemik kriz dönemi savaşlarının uluslararası sistem içerisindeki düzenin sürdürülmesinde kritik bir rol oynadığı ve bir sonraki büyük sistemik geçişe kadar sistemin varlığını sürdürmesini sağladığı açıkça görülmektedir.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

The Strategic Communication Front of Hybrid Warfare: The Construction of Disinformation in Israeli Official Narratives and Western Media After October 7

Hibrit Savaşın Stratejik İletişim Cephesi: 7 Ekim Sonrası İsrail Resmî Anlatılarında ve Batı Medyasında Dezenformasyonun İnşası

İbrahim Halil YAŞAR[1]

[1] Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo TV Sinema Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye.
Harran University, Faculty of Fine Arts, Department of Radio, TV and Cinema, Şanlıurfa, Türkiye.

ABSTRACT

This study examines the strategic role of disinformation in modern conflicts through the Israel–Palestine context after October 7, 2023. Disinformation emerges as a multidimensional security tool integrated with military and intelligence goals. Analysis of Israeli statements and Western media reveals three strategies: legitimizing operations, attributing civilian harm to Hamas, and framing Israel as combating terrorism. Narratives served intelligence aims of discrediting opponents and reinforcing allies, while militarily legitimizing actions through psychological warfare. Western media initially echoed Israeli accounts, amplifying disinformation, but later highlighted civilian costs, exposing its fragility. The study concludes that disinformation is not only communicative but a layered strategic instrument shaping military planning, intelligence, and diplomacy.

KEYWORDS Strategic Communication | Disinformation | Hybrid Warfare | Israel Palastine Conflict | Western Media

ÖZ

Bu çalışma, 7 Ekim 2023 sonrası İsrail–Filistin bağlamı üzerinden dezenformasyonun modern çatışmalardaki stratejik rolünü incelemektedir. Dezenformasyon, askerî ve istihbarî hedeflerle bütünleşmiş çok boyutlu bir güvenlik aracı olarak ortaya çıkmaktadır. İsrail'in resmî açıklamaları ve Batı medyasının analizi üç stratejiyi ortaya koymaktadır: operasyonların meşrulaştırılması, sivil kayıpların Hamas'a atfedilmesi ve İsrail'in terörle mücadele eden aktör olarak konumlandırılması. Bu söylemler, istihbarî açıdan rakipleri itibarsızlaştırma ve müttefik desteğini pekiştirme amacını taşırken askerî açıdan eylemleri psikolojik harp yoluyla meşrulaştırmıştır. Batı medyası başlangıçta İsrail'in söylemlerini büyük ölçüde yankılayarak dezenformasyonu güçlendirmiş, ancak daha sonra sivil kayıplara odaklanarak dezenformasyonun kırılganlığını açığa çıkarmıştır. Çalışma, dezenformasyonu yalnızca iletişimsel değil; askerî planlama, istihbarî öncelikler ve diplomasiye yön veren çok katmanlı bir stratejik araç olarak konumlandırmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Stratejik İletişim | Dezenformasyon | Hibrit Savaş | İsrail-Filistin Çatışması | Batı Medyası

Atıf | Citation: Yaşar, İ. H., The strategic communication front of hybrid warfare: The construction of disinformation in Israeli official narratives and western media after October 7. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 239-273. https://doi.org/10.54078/savsad.1792177

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: İbrahim Halil YAŞAR
i.halilyasar@hotmail.com

Geliş Tarihi | Received 27.09.2025
Kabul Tarihi | Accepted 29.04.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Introduction

The rapid transformation of information and communication technologies has fundamentally reshaped the nature of contemporary international relations and security landscapes. Information is no longer merely a flow of data; rather, it has become a strategic source of power in shaping social structures, influencing political decision-making processes, and driving international competition. The speed, accessibility, and global reach enabled by digitalization and the new media ecosystem have radically altered both the production and dissemination of information. As Castells (2009) observes, at the core of today's power relations lies the production and control of information, while the structural logic of the network society provides significant advantages to actors who dominate these flows.

In this transformation, individuals have ceased to be passive recipients and have instead become active producers and distributors, emerging as communication nodes on a global scale through social media. This development has weakened mechanisms of verification and facilitated the dissemination of manipulative content. Consequently, disinformation, defined as the intentional manipulation of information for strategic purposes, has come to occupy a central place in contemporary communication and security agendas (Wardle & Derakhshan, 2017).

Although often conflated with the concept of misinformation, disinformation is distinguished by a fundamental difference. As Fallis (2015) emphasizes, misinformation refers to the unintentional sharing of false information, whereas disinformation entails the deliberate dissemination of information known to be false, driven by specific interests. Accordingly, disinformation is not merely a communication problem but a multilayered practice with strategic, political, and security dimensions. Particularly, the algorithmic architecture of social media platforms amplifies the impact capacity of disinformation. Particularly, the algorithmic architecture of social media platforms amplifies the impact capacity of disinformation. One key mechanism in this process is the emergence of echo chambers, which refer to information environments in which individuals are predominantly exposed to opinions and narratives that reinforce their pre-existing beliefs, while opposing viewpoints are systematically excluded (Sunstein, 2018). Closely related to this phenomenon are filter bubbles, defined as algorithmically personalized information ecosystems that curate content based on users' prior behaviors and preferences, thereby limiting exposure to diverse perspectives (Pariser, 2011). Together, these dynamics confine individuals to homogeneous information flows and increase their vulnerability to manipulation. More recently, AI-powered content generation tools have further sophisticated the nature of disinformation. Deepfakes, which are synthetically generated or manipulated audiovisual materials produced using deep learning techniques, enable the creation of highly realistic but entirely fabricated images, audio recordings, and videos (Chesney & Citron, 2019; Vaccari & Chadwick, 2020; Fallis, 2021). Such generative AI technologies have exponentially increased the security risks associated with disinformation by undermining trust in digital content and complicating efforts to verify the authenticity of online information. Indeed,

recent reports by the European Parliament and NATO emphasize that AI-driven disinformation constitutes a "growing threat" to international security (EPRS, 2021; NATO, 2024; NATO, 2025).

One of the most visible domains of disinformation is international crises and conflicts. Hybrid warfare, which has become an integral part of modern war doctrines, encompasses not only the use of military force but also cyberattacks, economic pressures, and information operations. Rid (2020) identifies disinformation within the context of hybrid warfare as one of the most effective tools employed by states against their adversaries. Similarly, Schmid (2017) regards disinformation as a strategic practice situated at the very core of hybrid warfare. From this perspective, the allegations concerning weapons of mass destruction that paved the way for the invasion of Iraq (Farkas & Schou, 2020) or the information operations conducted by Russia during its annexation of Crimea in 2014 (Lucas, 2013) underscore the critical role of disinformation in constructing international legitimacy.

In recent years, the literature on the international security and intelligence dimensions of disinformation has expanded considerably. Polyakova and Fried (2019) define disinformation as "a core instrument of modern geopolitical competition," while Starbird et al. (2022) demonstrate how social media networks have become catalysts for its rapid proliferation. In this context, disinformation is not employed solely to mislead public opinion but is increasingly integrated into intelligence operations with the purpose of disrupting decision-making processes, generating social instability, and exerting psychological pressure on international actors.

For intelligence agencies, disinformation constitutes a proactive strategic instrument that extends beyond the classical functions of information gathering and analysis. Intelligence is not merely about acquiring knowledge but also about employing disinformation to disrupt the adversary's information cycle, mislead decision-makers, and secure psychological advantage (Rid, 2020). In modern intelligence studies, disinformation is conceptualized as a form of active measure, deliberately designed to shape the attitudes and behaviors of rival actors (Bittman, 1985). From this perspective, disinformation is not only a communication phenomenon but also an operational component of intelligence, playing a critical role within national security strategies.

Disinformation is frequently encountered as a component of the struggle in areas of ongoing conflict and competition across different regions. The rising practice of conflict, particularly centered on Israel in the Middle East, is a current example worth examining in this regard. The process following the Al-Aqsa Flood Operation launched by the Hamas-affiliated Kassam Brigades against Israel on October 7, 2023, is a current example showing how disinformation was functionalized as a component of hybrid warfare and intelligence activities. The power imbalance between the parties is reflected not only on the battlefield but also in the approach of international media organizations to the process and the parties involved. Thus, while the fighting continues on the ground, the struggle has simultaneously spread to the communication arena, encompassing traditional

and digital media.

In this context, the present study aims to examine the use of strategic disinformation through the example of the hybrid war launched by Israel after October 7. The study makes two important contributions to the relevant literature. The fırst contribution is the development of an interdisciplinary approach to the problem by integrating the disinformation conceptually and theoretically with an intelligence perspective. The second fundamental contribution of the study to the literature is that it reveals, through case analysis and empirical data, how disinformation diversifıes during crisis processes, through which network structures it spreads, and how it is reproduced, particularly in Western media. In this context, the study reveals that disinformation is more than just an ordinary communication phenomenon; it is a strategic power tool used in the context of international relations and a critical component of intelligence activities.

Theoretical Framework

In the information age, communication has evolved beyond interpersonal interactions to become a strategic element shaping inter-state relations, international security dynamics, and political processes. In this context, disinformation has emerged as one of the most debated concepts in contemporary literature. It is defined as the deliberate and planned circulation of information known to be false, employed with the purpose of shaping the perceptions of target audiences (Wardle & Derakhshan, 2017). A crucial distinction from misinformation is evident here: whereas misinformation refers to the unconscious and unintentional dissemination of false information, disinformation entails the intentional production and dissemination of content for strategic purposes (Fallis, 2015). This distinction transforms disinformation from a mere technical communication issue into a multilayered phenomenon with political, strategic, and security dimensions. Indeed, processes grounded in false information not only distort individual opinions but also erode societal trust, weaken confidence in democratic institutions, and enable the manipulation of international relations (Bennett & Livingston, 2020).

The intensification of these effects is primarily driven by transformations in digital communication technologies. Social media platforms, by enabling users to assume the roles of both content producers and distributors, have propelled the circulation speed of disinformation to historically unprecedented levels. The algorithmic architectures of these platforms confine users to content that affirms their existing views, thereby excluding alternative perspectives and increasing susceptibility to manipulation. Pariser's (2011) notion of the "filter bubble" and Sunstein's (2018) concept of the "echo chamber" elucidate this process. More recently, the incorporation of artificial intelligence–based content generation tools into the digital ecosystem has rendered disinformation more sophisticated and dangerous. Deepfake technologies and AI-generated fake texts, images, and videos complicate verification processes and further amplify the impact of disinformation (Vaccari & Chadwick, 2020; Fallis, 2021). Madrid-Morales et al. (2024) classify such practices as "next-generation hybrid threats," while reports by the European Parliamentary Research Service (EPRS, 2021) and NATO (2024 &

2025) have also highlighted AI-enabled disinformation as a critical challenge to international security.

The strategic dimensions of disinformation, however, are not confined to the digital ecosystem. Historically intertwined with practices of propaganda and psychological warfare, disinformation has been defined, in line with Bernays's (1928) theory of propaganda, as a method aimed at deliberately influencing mass perceptions to instill fear, despair, distrust, and division within rival societies (Bittman, 1985). Linebarger (1954) conceptualizes "psychological warfare" as the planned use of information and related measures, through propaganda, to affect enemy emotions, attitudes, and behaviors, in order to support national policy or military objectives. In this sense, disinformation is not simply informational noise but a strategic instrument that shapes emotions, attitudes, and behaviors. While Bittman (1985) positions disinformation at the core of perception management, Starbird et al. (2022) frame it as a participatory process shaped not only by states but also by civil actors, bot networks, and online communities.

At this point, the role of disinformation within states' strategic communication policies becomes clearer. Strategic communication constitutes a planned process encompassing the production, distribution, and manipulation of information to achieve diplomatic, military, political, and economic objectives. Within this process, disinformation functions not only as a security-oriented tool but also as a central component of foreign policy and public opinion management (Rid, 2020). From an intelligence perspective, disinformation was particularly prominent during the Cold War, when it was among the "active measures" employed by Soviet intelligence. The examples presented by Bittman (1985) demonstrate how disinformation was systematically employed to disrupt the decision-making processes of adversaries, deepen social divisions, and undermine their international legitimacy. Today, similar strategies persist across various regions, where disinformation continues to occupy a significant place in the operational repertoire of intelligence agencies as a proactive offensive method (Rid, 2020).

Within this framework, it can be said that disinformation has gained further significance within the modern paradigm of international relations and hybrid warfare doctrines. Hybrid warfare is a multi-layered method of combat that involves military operations as well as economic, diplomatic, and informational dimensions. Information operations, which encompass the control and monitoring of information flow, are of critical importance in the hybrid warfare approach (Schmid, 2017). Indeed, disinformation was used as an instrument of war strategy in coordination with military operations, such as the US-led coalition's claim of weapons of mass destruction prior to the Iraq War and Russia's annexation of Crimea in 2014 (Lucas, 2013; Farkas & Schou, 2020). Following Crimea, disinformation continued to be used as an important tool on the communications front of the war amid rising tensions over Russia's occupation of regions in eastern Ukraine. On the other hand, various studies indicate that disinformation is used not only to support military operations but also to systematically influence public opinion and affect international actors and diplomatic processes (Zannettou et al., 2018; Ivančík, 2022; Pierri et al., 2022).

In conclusion, the literature reveals that disinformation is not merely a routine communication issue but has taken root on a broader strategic ground. This is because disinformation is closely linked to security and foreign policy as an integral part of intelligence and war strategies. The widespread impact of disinformation has been particularly amplified by digital infrastructure and artificial intelligence technologies; it has become intertwined with propaganda, psychological warfare, and strategic communication practices. At this point, disinformation has become one of the critical elements positioned on the communication front of hybrid warfare practices and the battlefield.

Contemporary scholarship on hybrid warfare emphasizes that modern conflicts rarely unfold solely through conventional military engagements but increasingly involve the coordinated use of informational, cyber, diplomatic, and psychological instruments. Within this framework, information operations, particularly disinformation, constitute a central component of hybrid warfare strategies aimed at shaping international perceptions and legitimizing military actions. It is important to clarify that this study does not seek to categorize the entirety of Israel's post–October 7 military campaign as a hybrid war in a strict doctrinal sense. Rather, the focus of the analysis lies in examining how disinformation operates within the strategic communication dimension of hybrid conflict environments. In this regard, the Israeli case provides an illustrative example of how official narratives, media circulation, and international perception management interact as part of the broader informational battlefield of contemporary conflicts.

Methodology

This study adopts a qualitative and descriptive research design to examine the strategic use of disinformation as intertwined with intelligence activities. Methodologically, the study combines comparative content analysis with framing analysis. Krippendorff's (2004) approach to content analysis enables the systematic coding of data and the measurement of reliability, while Entman's (1993) framing theory allows for the examination of how events are presented by official actors and the media, as well as the causalities and attributions of responsibility through which they are constructed. The combination of these two methods has made it possible to reveal not only the textual repetitions of disinformation but also its discursive strategies and frames.

The research design is based on the construction of a multi-source dataset. Accordingly, two groups of data were examined: (i) official statements of Israeli state institutions (the Prime Minister's Office, the Ministry of Defense, the Israel Defense Forces [IDF], and the Ministry of Foreign Affairs), (ii) news coverage from leading Western media outlets (The New York Times, BBC, CNN, The Guardian, and Le Monde). This structure enabled the comparative evaluation of official narratives, their representations through the media, and their circulation in the digital public sphere. In line with Yin's (2018) principle of multiple data triangulation, the integration of different sources increased the reliability of the findings. The dataset covers the period from October 7, 2023, when the conflict began, to December 31, 2023. This time frame captures both the stage when the information war was most intense and the period when international public

attention was at its peak.

Data selection was based on purposive sampling (Patton, 2015). Official statements were collected directly from government institutions' websites and verified social media accounts, while media reports were retrieved from the online archives of the respective outlets. This approach ensured the authenticity of the data while minimizing verification issues. The dataset ultimately consisted of 100 official statements and 50 media reports. This broad and balanced sample made it possible to conduct a comparative analysis of how state-level disinformation was circulated and reconfigured through media and social media.

The collected data were systematically compiled from digital archives and recorded into a coding table that included date, source, type (official statement, news report, social media post), and title/topic. NVivo 12 software was employed for the coding process. The software was chosen because it facilitates the thematic organization of large datasets and supports multilayered analyses. Visual materials, particularly infographics released by the IDF and fabricated images, were also included in the analysis alongside textual explanations. This decision allowed disinformation to be addressed not only as a textual phenomenon but also as a visual-communicative practice (Rose, 2010).

The coding process was based both on theoretical categories derived from the literature and on emergent themes in the dataset. Core categories drawn from the literature included "demonization of the enemy," "legitimation of civilian casualties," "construction of security threats," and "shaping international public opinion" (Snow & Benford, 1988; Rid, 2020). In addition, new codes emerging from the dataset were incorporated to create a dynamic categorization. Coding was conducted independently by two researchers, and Krippendorff's Alpha was calculated at 0.82, indicating a high level of inter-coder reliability.

The analysis was conducted through an integrated application of two methods. First, content analysis was employed to statistically identify the most frequently recurring concepts, themes, and metaphors in the discourse (Neuendorf, 2017). Second, framing analysis was applied to reveal how official actors and the media constructed events through causal chains, responsibility attributions, and proposed solutions (Entman, 1993). This methodological approach has revealed not only the content dimension of disinformation but also its dynamics of circulation and reproduction.

The study has certain limitations. First, since the analysis is limited to Western media, Arab or Palestinian sources were not included. This confines the scope of the study to the interaction between Western narratives and Israel's official discourse. From an ethical perspective, the study was conducted solely on publicly available official statements, media content, and social media posts; personal data requiring special permission was excluded, and all data were analyzed at the institutional level.

In conclusion, this methodological approach provides an original contribution by addressing disinformation not only as a communication problem but also as a strategic component of intelligence activities. The combined use of content and

framing analysis has made it possible to simultaneously reveal the discursive strategies of disinformation as well as its circulation and reproduction through media. In doing so, the study offers a methodological contribution not only to communication research but also to the fields of security and intelligence studies.

Findings

In this section, the findings of the research are presented along two main dimensions. The first concerns the official narratives of Israeli state institutions, while the second focuses on the reproduction and/or transformation of these narratives within Western media. The discourse analysis and quantitative data indicate that, following October 7, 2023, disinformation was strategically employed as an instrument of power. The results derived from the collected dataset systematically demonstrate how Israeli narratives were reproduced by Western media, in which contexts they were transformed, and in which environments stronger counter-narratives emerged. Overall, the findings reveal that Israel's official discourse was predominantly framed around the themes of "self-defense," "counter-terrorism," and the attribution of "responsibility for civilian casualties to Hamas." While Western media largely transmitted Israel's official narratives, it adopted a more critical tone during periods of heightened crisis, particularly when high civilian casualties came to the fore. Furthermore, the findings highlight that disinformation circulated not only through state-centered narratives but also through media representations. Within this framework, the subsequent analysis first details the findings related to Israel's official narratives, followed by those concerning Western media.

Several of the incidents discussed in the findings, such as attacks on healthcare facilities, the deaths of journalists, and restrictions on humanitarian assistance, have also been widely debated within the framework of international humanitarian law (IHL). Under the Geneva Conventions and their Additional Protocols, certain categories of persons and institutions are afforded specific protections during armed conflict. Medical personnel, hospitals, and humanitarian relief operations are protected under the First and Fourth Geneva Conventions, while journalists operating in conflict zones are considered civilians and are entitled to protection provided that they do not take direct part in hostilities (ICRC, 1949; Additional Protocol I, Art. 79). These legal protections form a central component of the normative framework regulating conduct in armed conflicts and are frequently referenced in international reports assessing the humanitarian consequences of military operations. In recent years, international organizations such as the United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), the World Health Organization (WHO), and the International Committee of the Red Cross (ICRC) have repeatedly emphasized the legal obligation of parties to armed conflicts to protect civilians, medical infrastructure, and humanitarian personnel (ICRC, 2020; OHCHR, 2023b).

Within this broader legal context, allegations concerning attacks on hospitals, journalists, and humanitarian actors during the Gaza conflict have generated significant international debate. Reports and statements issued by international organizations, human rights groups, and investigative bodies have contributed

to the emergence of competing narratives regarding responsibility, legality, and proportionality in the conduct of hostilities. In addition, discussions surrounding potential investigations by international judicial institutions, most notably the International Criminal Court (ICC), have further amplified the legal dimension of these debates (ICC, 2024). While the present study does not seek to provide a legal determination regarding specific incidents, the visibility of such legal discussions in international media has played a crucial role in shaping global perceptions of the conflict. Consequently, the interaction between official narratives, international legal debates, and media representations constitutes an important element of the broader information environment examined in this study.

Findings on Israeli Official Narratives

The findings of the study reveal that, in the aftermath of October 7, 2023, the narratives produced by Israel's official institutions (the Prime Minister's Office, the Ministry of Defense, the Israel Defense Forces [IDF], and the Ministry of Foreign Affairs) constituted not only communicative tools but also integral components of intelligence-oriented disinformation strategies. The analyzed data demonstrate that these official narratives were primarily constructed to manage perceptions, limit international public criticism, and obscure humanitarian losses. Table 1 below summarizes this pattern through selected case examples, while Figure 1 illustrates the quantitative distribution of counter-verifications related to Israel's disinformation-driven official narratives. A brief explanation and commentary are presented below.

Table 1

Israeli Official Narratives, Counter-Verifications, and Findings

Case / Event	Official Narrative (IDF / Government)	Counter-Verification (Sources)	Outcome / Assessment
Al-Ahli Baptist Hospital (18 Oct 2023)	IDF: "The explosion was caused by an Islamic Jihad rocket." Regev: "Israel does not target hospitals."	BBC, The Guardian, Open source intelligence: Evidence contradictory. GMOH: 470 dead. OHCHR: Call for investigation.	Denial of responsibility and deflection. A typical example of a disinformation strategy.
Ambulance Attacks (Nov 2023)	IDF: "Ambulances were transporting Hamas militants."	WHO, ICRC: Medical personnel and civilians killed.	Portrayal of medical targets as legitimate military objectives.
Deaths of Journalists (Oct–Dec 2023)	IDF: "Journalists are spreading Hamas propaganda."	IFJ, RSF: At least 70 journalists killed.	Violation of press freedom. Narrative framed around "terrorist labeling."
UN Staff & NGOs (2024)	Israeli MFA: "UNRWA is linked to Hamas."	UN and Guterres: No evidence; aid must continue.	Delegitimization of international institutions. Disinformation at the level of diplomatic discourse.
Al-Shifa Hospital Raid (Nov 2023)	IDF: "Hamas command center is located here."	WHO, MSF, CNN: Evidence shown to be weak.	Portrayal of medical facilities as "terror hubs."
Use of White Phosphorus (Oct 2023)	Netanyahu: "White phosphorus was not used."	Amnesty International, HRW: White phosphorus residues found.	Attempt to dismiss allegations of violations of international humanitarian law.
UNRWA Schools (2023–2024)	IDF: "Schools are being used by Hamas as weapons depots."	UNRWA reports and independent observers: No conclusive evidence.	Delegitimization of educational institutions.
Civilian Infrastructure (Electricity, Water, Communications)	Israeli Ministry of Energy: "Hamas uses electricity for war purposes."	OCHA reports: Infrastructure collapse in Gaza affects civilians.	Narrative of legitimizing collective punishment.
Mass Graves in Gaza (2024)	Israeli Army: "Mass graves are the result of Hamas executions."	UN and international media: Civilian deaths following Israeli bombardments.	Attribution shift of atrocities; framing the adversary as "barbaric."

The table presents the narratives articulated by the Israeli government, the military, and official spokespersons, alongside counter-verifications conducted by international organizations (UN, UNRWA, WHO), independent human rights groups (Amnesty International, Human Rights Watch), and international media outlets. Among the highlighted cases are the Al-Ahli Baptist Hospital attack, the targeting of medical teams, the killing of

journalists, and assaults on UN facilities. The findings indicate that official narratives were predominantly structured around strategies of blaming Hamas, legitimization, or denial; however, counter-verifications proved to be statistically stronger and more multidimensional. This demonstrates that while official narratives were employed as instruments for producing international legitimacy, they were seriously challenged by independent reports and evidence from the field.

Figure 1

Comparison of Official Narratives and Counter Verifications

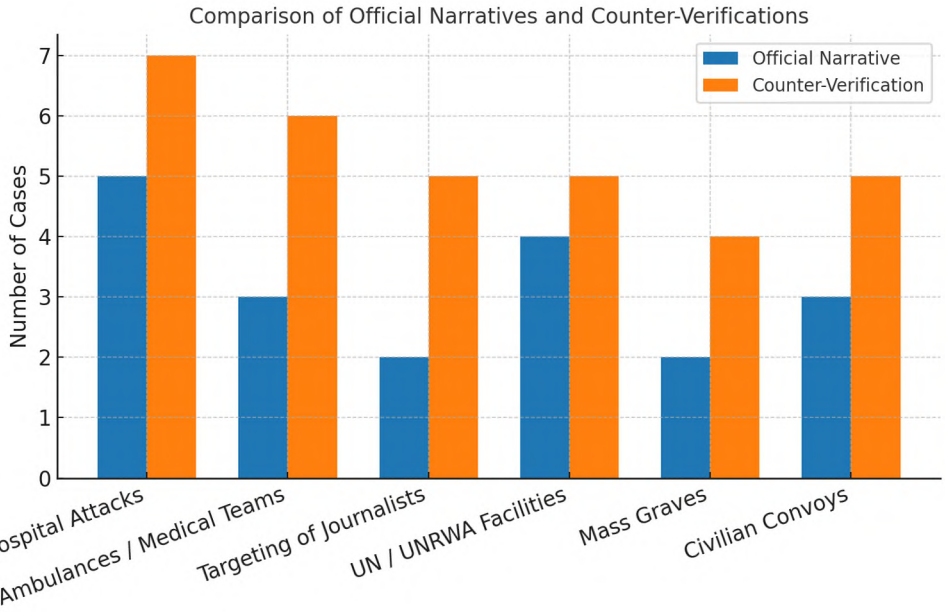

Figure 1 illustrates the quantitative gap between official narratives and the counter-verifications addressing them. Official narratives were concentrated particularly on issues such as hospital attacks and claims that civilian infrastructure was under Hamas control, whereas counter-verifications, primarily through UN reports and international media coverage, refuted or reframed these claims. The figure demonstrates that while official narratives sought to establish short-term informational dominance, in the longer term, international verification mechanisms became more prominent. This finding highlights the strategic use of disinformation.

Another aspect examined in the study concerns the thematic distribution of Israel's official narratives and their dissemination. The findings indicate that these narratives were not constructed arbitrarily but rather within the framework of a deliberate strategy. Table 2 below illustrates how such narratives were produced through concrete case examples and how they were addressed by independent international sources, while Figure 2 displays the quantitative intensity of these narratives. In this way, Israel's disinformation strategies become clearly visible,

both in terms of their content and their relative frequency.

Table 2

Thematic Distribution of Israeli Official Narratives (October 2023 - January 2024)

Theme	Official Narrative	Example Case	Counter-Verification	Source
Legitimacy and Self-Defense	Military operations were framed as the "right of self-defense" against terrorist attacks.	Netanyahu's statement, 10 Oct 2023.	UN reports highlighted Israel's disproportionate use of force.	UN OCHA, 2023
Associating Hamas with Terrorism	Hamas was held responsible for all civilian casualties.	IDF Spokesperson Hagari's statement, 14 Oct 2023: "Hospitals are under Hamas control."	WHO and BBC verifications showed that hospitals were heavily used by civilians.	WHO, BBC, 2023
Denial of Responsibility for Civilian Harm	Israel claimed it did not target civilians, asserting that civilian casualties were "Hamas's responsibility."	Al-Ahli Baptist Hospital explosion (17 Oct 2023).	Independent investigations (Forensic Architecture, Amnesty) strengthened the likelihood of Israeli involvement.	Amnesty, 2023
Hospitals and Healthcare Facilities	Health facilities were depicted as Hamas "military bases."	Raid on Al-Shifa Hospital (Nov 2023).	Reports by CNN, Reuters, and the WHO did not support these claims.	WHO, Reuters, CNN, 2023
Targeting Journalists and NGOs	Journalists were accused of being "Hamas propagandists."	Deaths of Reuters and Al Jazeera correspondents in Gaza.	CPJ reports documented that journalists were deliberately targeted.	CPJ, 2023
Responses to International Criticism	Criticism from the UN and NGOs was described as "double standards" and "anti-Israel bias."	Statements from the Israeli Ministry of Foreign Affairs.	International law experts raised the issue of possible war crimes in Gaza.	HRW, 2023

Figure 2

Thematic Intensity of Israeli Offical Narratives (Total=100)

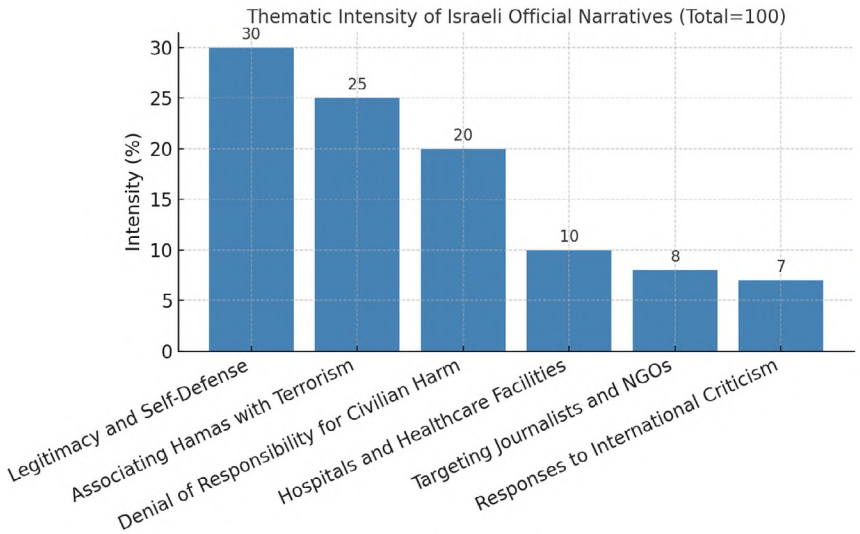

When Table 2 and Figure 2 are considered together, it becomes evident that the dominant themes in Israel's narratives are legitimacy and self-defense (30%) and the association of Hamas with terrorism (25%). These two themes constitute the main pillars for justifying military operations. Themes with lower intensity, by contrast, were primarily emphasized during moments of acute crisis, such as hospital attacks, the deaths of UN personnel, or the targeting of journalists.

The findings demonstrate that, in the post–October 7, 2023 period, Israel's official narratives relied heavily on disinformation not only to legitimize ongoing military operations but also to shape international perceptions. These narratives were particularly formulated by the IDF, the Prime Minister's Office, and the Ministry of Foreign Affairs and were widely disseminated through their reproduction in Western media. The evidence suggests that Israel's communication strategy was centered on techniques frequently used in intelligence operations, including denial of responsibility, attribution of blame to the adversary, and the obfuscation of humanitarian costs.

Hospital attacks emerged as one of the most striking examples. Following the explosion at the Al-Ahli Baptist Hospital in Gaza on October 18, 2023, IDF Spokesperson Daniel Hagari declared that the incident was the result of a "failed rocket launch by Islamic Jihad" (IDF, 2023a). Prime Minister's Spokesperson Mark Regev reiterated in international media interviews that Israel never targets hospitals and that full responsibility lay with Hamas (CNN, 2023c). In contrast, BBC (2023c), The Guardian (2023d), and independent OSINT communities pointed out contradictions in the visual and technical evidence provided by Israel, while the Office of the UN High Commissioner for Human Rights emphasized that the incident must be subject to a comprehensive independent investigation (OHCHR, 2023a; OHCHR, 2024a). The Gaza Ministry of Health reported 470 fatalities, triggering widespread international outrage. This case illustrates how Israel's disinformation strategy deployed techniques of "preemption" and "attribution of blame."

A similar pattern is observable in the targeting of medical staff and emergency teams. In November 2023, the IDF claimed that ambulances hit in Gaza were "carrying Hamas fighters" (IDF, 2023b). Defense Minister Yoav Gallant further legitimized the strikes by describing health facilities as "shields for terrorists." This aligns with attribution techniques used to justify attacks. However, the World Health Organization (WHO, 2024) and the International Committee of the Red Cross (ICRC, 2023) documented that numerous health workers and civilians were killed in these strikes. Here again, Israel's discourse framed humanitarian targets as legitimate military objectives, exposing a stark contradiction between field realities and official statements.

The case of journalists also reveals the strategic use of disinformation. The IDF claimed that Palestinian journalists were deliberately targeted because they were "conducting Hamas propaganda" (IDF, 2023c). By labeling deceased journalists as "Hamas propagandists," Israel employed a strategy of discrediting information sources, a common intelligence practice. The targeting of journalists thus highlights disinformation's role in controlling information flows. Reports by the

International Federation of Journalists (IFJ, 2024a) and Reporters Without Borders (RSF, 2024a) documented that by the end of 2023, more than 80 journalists had been killed in Gaza, the highest death toll of journalists recorded in modern conflict. By 2025, the number had surpassed 200 (IFJ, 2024b; RSF, 2024b). These findings indicate that disinformation not only shapes perceptions but also directly undermines the processes of information production.

Accusations directed at the UN and humanitarian organizations underscore the institutional dimension of disinformation. The delegitimization of UN staff and NGOs became a recurring element of Israel's official discourse. The Ministry of Foreign Affairs claimed that UNRWA was "collaborating with Hamas" (MFA, 2024), a claim widely echoed in Western media. In response, UN Secretary-General António Guterres underlined that no evidence supported these allegations and emphasized the necessity of continuing humanitarian aid for civilians in Gaza (UN, 2024). Despite this, over 380 humanitarian workers were killed in Gaza during 2024. These findings reveal that disinformation functioned not only as a weapon of information warfare but also as a tool for obstructing humanitarian relief.

Overall, the findings indicate that Israel's official narratives were strategically employed within the framework of disinformation, frequently relying on techniques such as denial and deception, attribution of blame, discrediting of information sources, and preemptive framing. These narratives were systematically shaped to enhance the legitimacy of military operations, deflect international attention, and delegitimize the adversary. Thus, disinformation emerged as a multilayered strategy encompassing both content production and global circulation.

The evidence also demonstrates how Israel's official narratives were circulated internationally. Western media outlets rapidly picked up and headlined the statements of Israeli government and military spokespersons, thereby contributing to the global legitimization of these narratives. The next section of the study analyzes the representations and discourses in Western media, making the interaction between Israeli official narratives and international public opinion more visible. In this regard, the framing strategies of Western media provide a critical dimension for understanding how Israel's disinformation strategies reverberated within the international arena.

Findings on Western Media Framing and Narratives

This section presents the analysis and findings derived from Western media coverage. The study's results indicate that, in the aftermath of October 7, 2023, Western media outlets such as BBC, CNN, The Guardian, The New York Times, and Le Monde largely reproduced Israel's official narratives in the initial phase, but subsequently engaged in critical verification processes in the following days. This dual mechanism enabled disinformation to exert short-term influence over international public opinion, while in the longer term, it became subject to scrutiny. Within this framework, Western media played a critical intermediary role in the global circulation of Israel's official discourse, yet also contributed, albeit in a limited way, to the deconstruction of disinformation over time. Thus,

the media assumed a dual role, acting both as a carrier of disinformation and as a verifier.

The general findings regarding Western media are presented below. Following this overview, case-specific results for individual outlets (BBC, CNN, The Guardian, The New York Times, and Le Monde) are displayed in comparative tables accompanied by further explanations.

The table illustrates prominent news content in Western media after October 7, 2023. Israel's official narratives were primarily constructed around arguments such as the "right to self-defense," the claim that "Hamas uses civilians as human shields," the portrayal of health and education institutions as being used for terrorist purposes, and the framing of international organizations as biased. In contrast, the media outlets included in the table, together with reports by international organizations (UN, WHO, Amnesty, HRW), questioned or exposed contradictions in these narratives at various levels. For instance, in the case of the Al-Ahli Baptist Hospital attack, Israel denied responsibility, whereas independent investigations and OSINT evidence strengthened the possibility of Israeli involvement. Regarding ambulance and health facility strikes, the IDF's claim that "ambulances were transporting Hamas fighters" was contradicted by WHO and ICRC reports documenting that medical staff were directly targeted. In cases involving the deaths of journalists, Israel framed them as "propagandists," while IFJ and RSF reports underscored their civilian status. With respect to the targeting of the UN and NGOs, the Israeli Ministry of Foreign Affairs attempted to portray UNRWA as linked to Hamas, but UN Secretary-General António Guterres and independent sources confirmed that no supporting evidence existed.

Table 3

Reproduction of Israeli Official Narratives and Counter-Verifications in Western Media

Case / Event	Official Narrative (Israel)	Initial Coverage in Western Media	Counter-Verification (Independent Sources / Later Reports)	Outcome / Assessment
Al-Ahli Baptist Hospital (18 Oct 2023)	IDF: "The explosion was caused by an Islamic Jihad rocket." Regev: "Israel does not target hospitals."	BBC, CNN, NYT: IDF statement headlined on the first day. The Times supported with visuals.	The Guardian, Le Monde, OSINT: Contradictory evidence revealed. OHCHR called for an investigation.	Official narrative dominant during crisis; challenged within days by critical scrutiny.
Ambulance Attacks (Nov 2023)	IDF: "Ambulances were transporting Hamas militants."	CNN, Sky News: IDF narrative emphasized in early reports.	Reuters, WHO, ICRC: Documented civilian and medical staff casualties.	Medical targets initially criminalized, later reframed around humanitarian losses.
Raid on Al-Shifa Hospital (Nov 2023)	IDF: "Hamas's command center is located here."	NYT, The Times: Strong headlines amplifying IDF claim.	Reuters, BBC, CNN: Reported weak evidence. WHO/ MSF criticized the operation.	Legitimizing narrative dominated early; credibility weakened in subsequent coverage.
Deaths of Journalists (Oct–Dec 2023)	IDF: "Journalists are conducting Hamas propaganda."	CNN, BBC: Reported Israel's accusations.	RSF, IFJ: At least 70–80 journalists killed. Guardian and Al Jazeera emphasized press freedom.	Press freedom violations are strongly documented, undermining the official narrative.
Delegitimization of UN and NGOs (2024)	Israeli MFA: "UNRWA is linked to Hamas."	CNN, Fox News: Statements reported directly.	Guardian, Le Monde, BBC: Highlighted Guterres's rejection of the allegations.	Diplomatic discourse divided: U.S.-based media more receptive, European press more critical.
Use of White Phosphorus (Oct 2023)	Netanyahu: "White phosphorus was not used."	BBC, NYT: Official denial covered in initial reports.	Amnesty International, HRW: Verified phosphorus traces. The Guardian and Le Monde reported findings.	Human rights organizations' evidence amplified by European media.
Mass Graves in Gaza (2024)	IDF: "Mass graves were the result of Hamas executions."	Fox News, Jerusalem Post: Claims headlined prominently.	UN reports, The Guardian: Linked graves to civilian deaths from Israeli bombardments.	Typical example of attribution and deflection strategies.
Cut-off of Electricity and Water Infrastructure (Oct 2023)	Israeli Ministry of Energy: "Hamas uses electricity and water for warfare."	NYT, Sky News: Reported the narrative in early coverage.	UN OCHA, Al Jazeera: Documented impact of infrastructure collapse on civilians.	Collective punishment legitimized through security framing.
Border Crossings and Humanitarian Aid (Rafah, 2023–2024)	Israel: "We allow humanitarian aid; Hamas obstructs it."	CNN, Reuters: Initially foregrounded Israeli claims.	UNRWA, WHO, MSF: Reported Israeli restrictions on aid delivery.	Humanitarian assistance exposed as a political/military tool.
Civilian Infrastructure under Hamas Control (2023)	IDF: "Gaza's electricity and communication systems serve Hamas."	Times of Israel, Fox News: Narrative reproduced.	OCHA, independent media: Showed that infrastructure primarily affects civilians.	Critical infrastructure criminalized, civilians collectively punished.

The comparisons in the table demonstrate that Western media initially reproduced Israel's narratives in the short term, but in the medium and long term, international reports and independent verifications constrained these narratives. Thus, the

table makes visible both the processes of repetition (the circulation of narratives through the media) and of contestation (their verification by international actors). At the same time, although the media later incorporated critical verifications, from the perspective of the initial impact of communication, it can be argued that the media served as an intermediary for the perpetrator's strategy of gaining time and manipulating public perception.

Figure 3

Thematic Distribution of Israeli Official Narratives in Western Media (Oct 2023-Jan 2024)

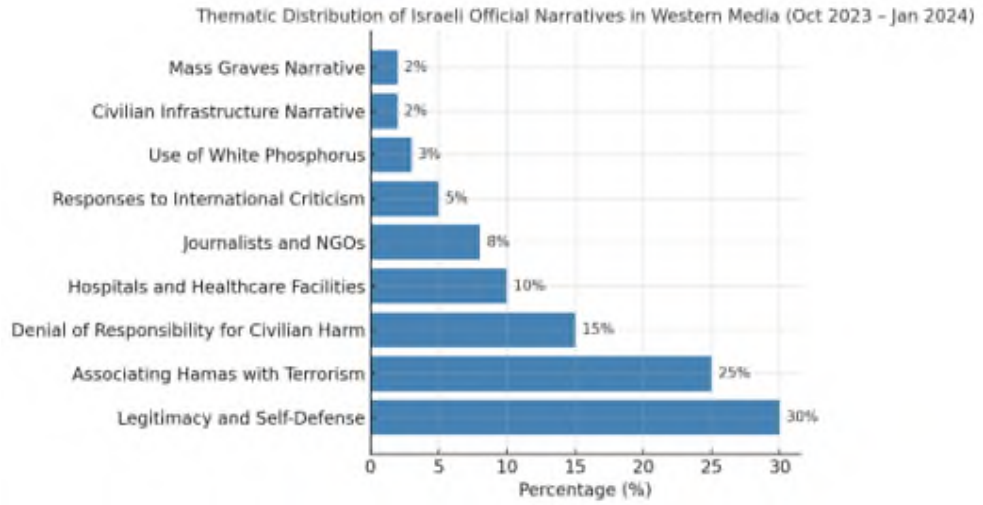

The graph presents the proportional distribution of discursive themes highlighted in Western media (BBC, CNN, The Guardian, The New York Times, Le Monde) after October 7, 2023. The most prominent theme, comprising 30% of the coverage, was "legitimacy and self-defense," within which Israel's military operations were justified in terms of national security and the right to self-defense. This was followed by "associating Hamas with terrorism" (25%), where responsibility for civilian casualties was attributed to Hamas, and Israeli narratives were reiterated. Although less prevalent, "denial of responsibility for civilian harm" accounted for 15%, while the "hospitals/healthcare facilities" theme represented 10%, both of which became particularly salient during critical crises such as the Al-Ahli Baptist Hospital explosion and the raid on Al-Shifa Hospital. In addition, "targeting journalists and NGOs" appeared in 8% of the coverage, while "responses to international criticism" accounted for 5%. This distribution shows that Western media initially prioritized Israel's official narratives during moments of crisis but subsequently incorporated critical verifications framed within international law and human rights discourse. Consequently, Western media played a dual role, acting both as a carrier facilitating the global circulation of disinformation and, in the longer term, as an actor that amplified alternative sources of information.

Figure 4

Comparison of Framing Categories in Western Media Outlets (Oct 7 – Dec 31, 2023)

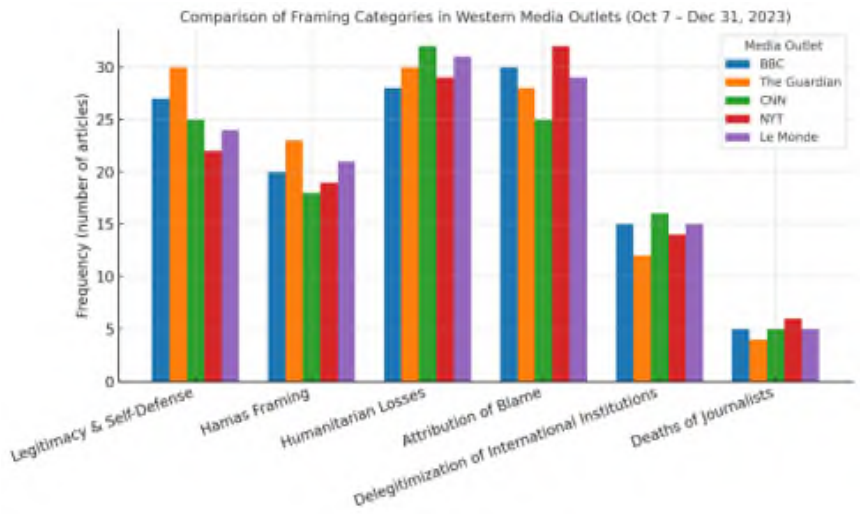

An analysis of the news coverage of the five major Western media outlets (BBC, The Guardian, CNN, The New York Times, and Le Monde) between October 7 and December 31, 2023, reveals not only journalistic practices but also overlaps with disinformation and intelligence strategies. BBC and CNN, particularly in the early days of the conflict, emphasized the themes of the "right to self-defense" and the "Hamas terrorism frame," thereby adopting a discourse closely aligned with Israel's official security narratives. In this sense, their reporting overlapped with the intelligence-driven strategic communication pursued by the IDF and the Prime Minister's Office. This suggests that the media often played a role as a reproducer in the circulation of disinformation.

By contrast, The Guardian and Le Monde foregrounded themes of humanitarian losses, violations of international law, and collective punishment, relying on UN reports, OSINT data, and counter-verifications from human rights organizations to maintain a critical distance from Israel's official discourse. The New York Times, meanwhile, occupied a position between these two tendencies, generally employing a legitimacy and security-oriented language while occasionally highlighting humanitarian crises. Overall, the findings show that Western media did not produce a uniform discourse; rather, some outlets functioned as intermediaries of intelligence-centered disinformation, while others performed a more critical balancing role.

Figure 5

Degree of Alignment Between Western Media and Israeli Official Narratives (Oct 7 – Dec 31, 2023)

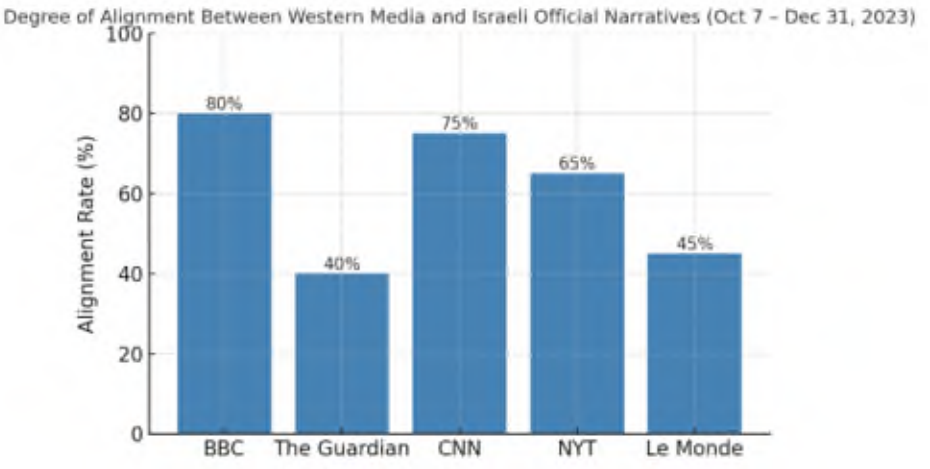

The graph covering the period from October 7 to December 31, 2023, clearly illustrates the relationship between Western media and Israel's official narratives. BBC (80%) and CNN (75%) were the outlets most closely aligned with the discourse of "self-defense" and the framing of Hamas as a terrorist organization, while The New York Times (65%) maintained a more balanced but still largely supportive stance toward the official narrative. By contrast, The Guardian (40%) and Le Monde (45%) more frequently emphasized humanitarian losses and violations of international law, thereby questioning official narratives and providing space for alternative perspectives. This distribution demonstrates that Western media did not adopt a uniform position; rather, while some outlets reproduced Israel's official discourse, others maintained a critical distance and offered alternative framings.

In the subsequent sections of this study, the findings related to each of the Western media outlets examined (BBC, CNN, The Guardian, The New York Times, and Le Monde) are presented in detail.

Table 4
Frames and Narratives Employed in BBC News Coverage

Theme / Category	News Example	Framing	Source
Legitimacy and Self-Defense	08 Oct 2023 – BBC highlighted Netanyahu's statement: "Israel has the right to defend itself."	Military operations legitimized as a response to "terrorist attacks."	BBC News, 2023a
Humanitarian Losses and Civilian Suffering	18 Oct 2023 – The Al-Ahli Baptist Hospital explosion headlined on BBC; death toll reported as 500.	Emphasis on civilian targeting and high death tolls.	BBC News, 2023c
Attribution of Blame	14 Oct 2023 – BBC reported the IDF's statement: "Hospitals are being used by Hamas for military purposes."	Blame shifted to Hamas; healthcare facilities were framed as military targets.	BBC News, 2023b
International Reactions and Diplomacy	27 Oct 2023 – UN Secretary-General's call for a ceasefire received broad coverage on the BBC.	Diplomatic framing; emphasis on ceasefire detmands.	BBC News, 2023d
Hospitals and Healthcare Facilities Narrative	Nov 2023 – Following the raid on Al-Shifa Hospital, the BBC reported IDF's claim that it was a "Hamas command center."	Healthcare facilities are framed as terrorist infrastructure.	BBC News, 2023f
Humanitarian Aid and NGOs	20 Dec 2023 – BBC highlighted Israel's accusation that UNRWA was "collaborating with Hamas."	Delegitimization of humanitarian organizations.	BBC News, 2023g
Civilian Infrastructure	10 Nov 2023 – BBC reported on electricity and water cuts in Gaza impacting civilians.	Criticism of collective punishment.	BBC News, 2023e

Although the BBC's reporting language ostensibly adopts a stance of "balance" and "equidistance to both sides," the table indicates that this claim of neutrality often amounted to a repetition of Israel's official narratives. Phrases such as the "right to self-defense" and "Hamas using civilians as human shields" were prominently featured, framing events in a manner consistent with the language of international law. This approach reflects the BBC's global news agency identity while simultaneously reproducing the media reflections of Western governments' policies toward Israel. Nevertheless, the BBC did include counter-verifications from the UN, WHO, and independent journalists in critical cases such as the Al-Ahli Baptist Hospital explosion and the raid on Al-Shifa Hospital, making humanitarian losses visible. However, this editorial balance frequently remained limited to the formula of "both sides claim," lacking analytical depth. According to the table, BBC coverage largely clustered around three axes: legitimacy, humanitarian losses, and international reactions. Compared to The Guardian, the "delegitimization of international institutions" category appeared with lower intensity in BBC reporting. This indicates that while the BBC played a more indirect role in reproducing disinformation, it did not entirely exclude evidence emerging from the field.

Table 5
Frames and Narratives Employed in The Guardian News Coverage

Theme / Category	News Example (Date / Event)	Framing	Source
Legitimacy & Self-Defense	08 Oct 2023 – Israel's airstrikes on Gaza	Emphasis on Israel's "right to self-defense."	Guardian, 2023a
Hamas Framing	10 Oct 2023 – Statements following Hamas attacks	Portrayal of Hamas as a "terrorist organization."	Guardian, 2023b
Attribution of Blame	14 Oct 2023 – Claim that "hospitals are under Hamas control"	Linking healthcare infrastructure to Hamas.	Guardian, 2023c
Humanitarian Losses / International Law	17 Oct 2023 – Al-Ahli Baptist Hospital explosion	Israel's denial of responsibility vs. UN and OSINT counter-verifications.	Guardian, 2023d
International Law & Humanitarian Losses	22 Oct 2023 – Humanitarian aid crisis in Gaza	Israel's claim that "Hamas is obstructing aid."	Guardian, 2023e
Attribution of Blame	02 Nov 2023 – Ambulance attack in Gaza	Narrative that ambulances were transporting Hamas fighters.	Guardian, 2023f
Collective Punishment / Attribution	18 Dec 2023 – Civilian infrastructure (electricity, water, communication)	Claim that Hamas used infrastructure for warfare.	Guardian, 2023g

The Guardian's coverage between October 7 and December 31, 2023, largely reported Israel's official narratives, yet rather than reproducing them unilaterally, it tended to balance them with counter-verifications. In the early days, Israel's emphasis on the "right to self-defense" and the framing of Hamas as a "terrorist organization" received wide attention, alongside attributions that hospitals, ambulances, and infrastructure facilities were being used by Hamas. However, The Guardian frequently juxtaposed these claims with reports from the UN, WHO, MSF, and independent observers, thereby breaking the one-sidedness of the official accounts. In this way, its reporting language conveyed Israel's security-centered framing while constructing a more multi-dimensional narrative enriched with critical sources.

Particularly in critical incidents such as the Al-Ahli Baptist Hospital explosion and the humanitarian aid crisis, The Guardian reported Israel's denials of responsibility while simultaneously highlighting UN and OSINT analyses, making contradictions visible. Narratives labeling journalists and international organizations as "linked to Hamas" were also covered, but framed alongside the counter-positions of actors such as RSF, IFJ, and the UN. Overall, the findings indicate that The Guardian adopted a journalistic approach that did not ignore Israel's narratives but maintained a critical distance by foregrounding humanitarian losses and the framework of international law. This approach shows that the newspaper played a role in questioning Israel's security-centered discourse and making alternative sources of information more visible.

Table 6
Frames and Narratives Employed in CNN News Coverage

Theme / Category	News Example (Date & Event)	Framing (Official Narrative / Counter-Verification)	Source
Legitimacy & Self-Defense	07–08 Oct 2023 – Netanyahu: "Israel has suffered an attack equivalent to 9/11."	CNN foregrounded Israel's "right to self-defense."	CNN, 2023a
Hamas Framing	10 Oct 2023 – Statements that "Hamas is a barbaric terrorist organization."	Emphasis on Hamas targeting civilians.	CNN, 2023b
Humanitarian Losses / Hospital Incident	17 Oct 2023 – Al-Ahli Baptist Hospital explosion	Initial reports highlighted Israel's claim; later coverage included OSINT and UN sources revealing contradictions.	CNN, 2023c
Humanitarian Crisis	22 Oct 2023 – Cuts in electricity, water, and fuel in Gaza	Israeli officials: "Pressure on Hamas"; CNN also reported the impact on civilians.	CNN, 2023d
Attribution of Blame (Healthcare & Ambulance)	02 Nov 2023 – Ambulance attack	IDF: "It was transporting militants." CNN included WHO and Red Cross objections.	CNN, 2023e
Collective Punishment	12 Dec 2023 – Mass displacement in Gaza	Israel: "Military necessity." CNN highlighted mass civilian displacement and humanitarian destruction.	CNN, 2023f
U.S. Perspective / Diplomatic Discourse	18 Dec 2023 – Statements by Blinken & Biden	CNN strongly reported U.S. support for Israel while balancing coverage of ceasefire calls.	CNN, 2023g

In CNN's coverage between October 7 and December 31, 2023, Israel's official narratives were particularly dominant in the early phase of reporting. Netanyahu's framing of the attacks as "equivalent to 9/11" and emphasis on the "right to self-defense" were relayed by CNN in a manner closely tied to the historical memory of the U.S. public, while Hamas was consistently presented within a "terrorist organization" frame. In critical cases such as the Al-Ahli Baptist Hospital explosion, ambulance attacks, and the raid on Al-Shifa Hospital, Israel's attribution of blame and claims of legitimacy initially took precedence, while counter-verifications from international organizations remained secondary in the news cycle. This suggests that although CNN ostensibly displayed a "search for balance," in practice, it placed Israel's narratives in a primary and dominant position.

In November and December, CNN devoted more coverage to humanitarian crises and international reactions, highlighting the destruction of Gaza's infrastructure with references to RSF, IFJ, and UN reports. Nevertheless, during the same period, the U.S. administration's unconditional support for Israel also remained strongly emphasized in its reporting. This overall pattern demonstrates that while CNN sought to make humanitarian losses visible, it simultaneously maintained a journalistic discourse aligned with the pro-Israel orientation of U.S. foreign policy. Accordingly, the case of CNN exemplifies how disinformation, once rapidly circulated during moments of crisis, cannot be fully counterbalanced by subsequent verifications, thereby reflecting the operation of intelligence-driven propaganda processes through media channels.

Table 7

Frames and Narratives Employed in The New York Times News Coverage

Theme / Category	News Example	Framing	Source
Legitimacy & Self-Defense	08 Oct 2023: Netanyahu – "Israel is acting for national security."	Emphasis on Israel's right to self-defense.	NYT, 2023a
Hamas Framing	10 Oct 2023: "Hamas is a terrorist organization threatening global security."	Presentation of Hamas solely as a violent actor.	NYT, 2023b
Attribution of Blame (Healthcare Infrastructure)	14 Oct 2023: IDF – "Hospitals are Hamas's operational bases."	Criminalization of healthcare institutions.	NYT, 2023c
Humanitarian Losses / International Law	17 Oct 2023: Al-Ahli Baptist Hospital explosion – IDF claimed "Islamic Jihad rocket."	Responsibility for civilian casualties is attributed to the Palestinian side.	NYT, 2023d
International Law & Humanitarian Crisis	21 Oct 2023: Israel – "Hamas is obstructing aid deliveries."	Attributing responsibility for the humanitarian crisis to Hamas.	NYT, 2023e
Attribution of Blame (Ambulances)	03 Nov 2023: IDF – "Ambulances are transporting Hamas fighters."	Civilian medical vehicles reframed as legitimate targets.	NYT, 2023f
Collective Punishment / Attribution of Blame	19 Dec 2023: Israel – "Hamas is using electricity for warfare."	Justification of infrastructure destruction.	NYT, 2023g

In the New York Times' coverage between October 7 and December 31, 2023, a framing that legitimized Israel's security concerns and depicted Hamas as an absolute threat prominently prevailed. The narratives of the "right to self-defense" and "global security threat" were frequently reiterated in the newspaper's reporting, aligning with Israel's strategy of justifying its military operations within the framework of international law. Attacks on healthcare facilities and humanitarian infrastructure were often reported through a "criminalization" lens; in incidents such as the Al-Ahli Baptist Hospital explosion and the ambulance strikes, Israel's accusations of blame were foregrounded, while the humanitarian toll on the ground remained secondary.

Moreover, claims that energy and infrastructure were being used by Hamas as "tools of warfare" also contributed to a narrative that legitimized large-scale destruction. In this way, the New York Times consistently reproduced Israel's strategic communication frameworks, reinforcing a discourse that shifted responsibility for the humanitarian crisis in Gaza onto Hamas. This approach corresponds with broader findings that highlight the dual role of Western media in disinformation processes, as both carriers and legitimizers of official state narratives.

Table 8
Frames and Narratives Employed in Le Monde News Coverage

Theme / Category	News Example	Framing	Source
Legitimacy & Self-Defense	08 Oct 2023 – Israel's statements on the "right to self-defense"	Reporting Israel's discourse with a legitimizing frame of the attacks.	Le Monde, 2023a
Hamas Framing	10 Oct 2023 – Hamas attacks presented as "terrorist acts"	Security threat narrative centered on Hamas.	Le Monde, 2023b
Humanitarian Losses	14 Oct 2023 – Debate over civilian deaths in Gaza	Civilian casualties reported but largely contextualized as part of the "conflict."	Le Monde, 2023c
Hospital Narrative	17 Oct 2023 – Al-Ahli Baptist Hospital explosion	Israel's claim of an "Islamic Jihad rocket" received significant coverage.	Le Monde, 2023d
International Law & Aid	22 Oct 2023 – Blockage of humanitarian aid to Gaza	Israel's claim that "Hamas is obstructing aid" was reported, alongside UN counter-statements.	Le Monde, 2023e
Attribution of Blame	02 Nov 2023 – Ambulance attack and IDF's statement that "terrorists were being transported"	Emphasis on Israel's security-based justification.	Le Monde, 2023f
Infrastructure & Collective Punishment	18 Dec 2023 – Electricity and water cuts	Israel's claim that "Hamas uses electricity for war" was reported, while OCHA reports were also included.	Le Monde, 2023g

In Le Monde's coverage between October 7 and December 31, 2023, reporting initially overlapped significantly with Israel's official narratives. Security-centered frames such as the "right to self-defense" and the depiction of Hamas as a "terrorist organization" were prominently conveyed in the early phase, while IDF statements took precedence in critical incidents such as the Al-Ahli Baptist Hospital explosion and ambulance attacks. This approach indicates that during the initial stage of the conflict, Israel's security discourse was legitimized through media reporting. However, in the later stages, Le Monde shifted toward a more balanced stance, particularly by incorporating counter-statements from institutions such as the UN, MSF, and RSF in cases like the humanitarian aid crisis. Infrastructure destruction was also balanced with critical sources, leading to an increasingly humanitarian-oriented and critical tone in the newspaper's framing. This demonstrates that while Le Monde's coverage initially aligned with Israel's official discourse, it gradually evolved into a more questioning journalistic approach that foregrounded humanitarian losses.

In summary, the findings reveal that after October 7, 2023, Western media outlets (BBC, CNN, The Guardian, The New York Times, and Le Monde) largely reproduced Israel's official narratives during moments of crisis but subsequently activated processes of critical verification in the following days. This dual mechanism allowed disinformation to exert a powerful influence in the short term, while eventually being scrutinized in the longer term. The Al-Ahli Baptist Hospital case represents a typical example of this process: BBC, CNN, and NYT headlined IDF statements at first, while The Guardian, Le Monde, and independent OSINT sources later exposed contradictions. Similarly, in cases of ambulance attacks and the raid on Al-Shifa Hospital, official narratives were prioritized in the early stage,

only to be questioned later by reports from the UN, RSF, IFJ, and independent organizations. Thus, Western media played a "dual role," both as a vehicle for the dissemination of disinformation and as an actor that subsequently contributed, albeit partially, to its deconstruction.

Conclusions and Discussions

The findings of this study demonstrate that disinformation in contemporary crises is not merely a source of informational noise but also a strategic instrument of intelligence. Rid's (2020) notion of active measures and Bittman's (1985) historical accounts highlight disinformation's role in disrupting the information cycle of adversaries, undermining decision-making processes, and reconstructing international legitimacy. As observed in this study, Israel's official narratives following October 7, 2023, were consistently structured around the axes of "legitimacy and self-defense," "association with terrorism," and "shifting responsibility for civilian casualties." This aligns with Bernays's (1928) theory of propaganda, which emphasizes that information is not merely used to reflect reality but also to reconstruct it.

The decisive role of speed in crisis communication corresponds to Bruns and Highfield's (2016) concept of "first narrative advantage." As the case of the Al-Ahli Baptist Hospital illustrates, narratives circulated during the first hours of the incident became entrenched in public perception; although later evidence challenged this framing, its initial impact endured over time. This finding underscores the temporal asymmetry of disinformation: powerful in the short term, yet fragile in the long run. While verification communities, international organization reports, and independent investigations reveal such fragility, their delayed interventions often prove insufficient in reshaping already formed public perceptions.

The role of Western media in this regard is ambivalent. In line with Bennett's (1990) indexing hypothesis and Bennett and Livingston's (2020) findings on media alignment with state elites during crises, this research shows that outlets such as BBC and CNN largely amplified official narratives in the early days of the conflict. Over subsequent weeks, however, The Guardian and Le Monde adopted a more critical distance, foregrounding humanitarian casualties, UN reports, and independent OSINT analyses. This dual dynamic reflects Starbird et al.'s (2022) concept of a "participatory disinformation cycle": disinformation rapidly enters circulation in the first phase, while verification and counter-narratives emerge only belatedly.

The strategic dimension of disinformation was found to be not only discursive but also operational. The delegitimization of health workers, journalists, and humanitarian organizations served to weaken alternative information channels and obstruct the flow of information from the field. This corroborates Linebarger's (1954) insights from psychological warfare literature, which emphasize strategies of undermining morale and silencing information sources. In this way, disinformation operates not only as an instrument of perception warfare but also as a means of controlling humanitarian domains and information flows.

The international legal dimension of the conflict has further intensified debates surrounding the narratives circulating in global media. In contemporary conflicts, allegations of violations of international humanitarian law frequently become central elements of political and informational contestation. In this regard, international legal institutions play an increasingly visible role in shaping global discourse. In particular, discussions concerning investigations and legal proceedings within international judicial institutions, most notably the International Criminal Court (ICC), have contributed to the contestation of official narratives and the emergence of competing interpretations in international public opinion. The ICC's ongoing investigation into the Situation in the State of Palestine, initiated following Palestine's accession to the Rome Statute in 2015, has generated substantial international attention and has been widely referenced in diplomatic statements, media reporting, and political debates concerning accountability in the conflict (ICC, 2024). As a result, legal processes have become closely intertwined with broader struggles over legitimacy, responsibility, and the framing of events in the international arena.

At the same time, international legal debates do not unfold in isolation from the information environment in which conflicts are interpreted and communicated. Reports and statements issued by international organizations, including the United Nations, the Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), and various human rights monitoring bodies, often serve as important reference points in media narratives concerning allegations of violations of international humanitarian law (OHCHR, 2023b; United Nations, 2024). These institutional assessments can reinforce, challenge, or complicate the narratives advanced by state actors, thereby influencing the framing of conflict-related events in global media. Consequently, contemporary conflicts are not only fought through military operations but also through legal arguments, diplomatic positioning, and information strategies aimed at shaping international legitimacy. In this sense, legal claims, institutional investigations, and media narratives become intertwined components of the broader strategic communication environment in which competing actors seek to influence global perceptions of the conflict (Kreß, 2016; Schabas, 2020).

Furthermore, the algorithmic structures and temporal dynamics of the digital ecosystem amplify the diffusion capacity of disinformation. The simultaneous repetition of narratives by official actors, supportive networks, and bot accounts generates a "reality effect," which Vargas et al. (2020) demonstrate through network analysis. Combined with Entman's (1993) framing theory, this suggests that disinformation must be analyzed not only in terms of "what is said" but also "how, by whom, and at what speed" it is disseminated. As Neuendorf (2017) shows, repetition patterns, metaphors, and thematic intensities reveal how frames are constructed and function in legitimacy struggles.

These findings confirm the integration of disinformation into the logic of intelligence. The "preemption" function of official narratives prevents adversaries from establishing informational dominance, reinforces allied support, and disperses the costs of legitimacy. Yet, the strengthening of verification mechanisms and

the expansion of alternative data flows from the ground constrain the long-term effects of such strategies. This demonstrates that in modern hybrid warfare, the information front generates not permanent victories but oscillating advantages.

In sum, this study shows, through the case of Israel's post–October 7 narratives, how disinformation in crisis contexts is interwoven with propaganda, psychological warfare, and intelligence strategies (Rid, 2020; Bernays, 1928; Starbird et al., 2022). The study's theoretical contribution lies in two key areas: first, the temporal asymmetry of disinformation, meaning that while it can establish strong perceptual dominance in the short term, it becomes fragile in the face of verification mechanisms over time; and second, its functional duality, as it not only constructs discursive frames but also possesses the operational capacity to disable information channels.

At the policy level, three recommendations emerge. First, international media outlets should activate simultaneous verification protocols (OSINT, satellite imagery, independent witness cross-checking) rather than relying solely on official statements during crises (Bennett, 1990; Bennett & Livingston, 2020). Second, the reporting capacities of the UN and independent human rights organizations should be strengthened to ensure that field-based data circulates rapidly. Third, given the growing role of AI-generated disinformation, regulatory and ethical frameworks must be developed to limit misuse, while AI-based verification tools should be made more widely accessible.

The study has several limitations. It focuses exclusively on Western media and does not include Arab or Palestine-centered sources. Future research could generalize these findings by exploring the effectiveness of counter-narratives, the impact of platform design on speed and reach, and the institutional logic of intelligence–media interactions.

In conclusion, disinformation in modern international conflicts functions not only as a communicative device but also as an intelligence and operational tool. While it may yield short-term informational advantages, these advantages erode with the strengthening of independent verification mechanisms. Combating disinformation, therefore, requires not merely fact-checking but a comprehensive and interdisciplinary approach encompassing media policy, international law, humanitarian mechanisms, and technological governance.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

BBC News. (2023a, 8 Ekim). *Israel-Gaza war: Live coverage of the conflict*. https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-67046262

BBC News. (2023b, 14 Ekim). *Israel-Gaza war: Hospitals in Gaza and claims of Hamas use*. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67401064

BBC News. (2023c, 18 Ekim). *Gaza hospital blast kills hundreds, Palestinians say, as Israel and Hamas trade blame*. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67147059

BBC News. (2023d, 27 Ekim). *UN chief calls for immediate humanitarian ceasefire in Gaza*. https://www.bbc.com/news/topics/c2vdnvdg6xxt

BBC News. (2023e, 10 Kasım). *Gaza power crisis: Electricity and water cuts deepen humanitarian toll*. https://www.bbc.com/news/topics/c2vdnvdg6xxt

BBC News. (2023f, 15 Kasım). *Gaza's al-Shifa hospital: Israeli forces raid complex, citing Hamas command centre*. https://www.bbc.com/news/topics/c2vdnvdg6xxt

BBC News. (2023g, 20 Aralık). *UNRWA faces Israeli accusations over alleged Hamas links*. https://www.bbc.com/news/topics/c2vdnvdg6xxt

Bennett, W. L. (1990). Toward a theory of press-state relations in the United States. *Journal of Communication*, *40*(2), 103-127. https://web.stanford.edu/class/comm1a/readings/bennett-press-state.pdf

Bennett, W. L., & Livingston, S. (2020). *The disinformation age: Politics, technology, and disruptive communication in the United States*. Cambridge University Press.

Bernays, E. L. (1928). *Propaganda*. H. Liveright. https://goodtimesweb.org/industrial-policy/2014/PropagandaedwardBernays1928.pdf

Bittman, L. (1985). *The KGB and Soviet disinformation: An insider's view*. Pergamon-Brassey's. https://archive.org/details/TheKGBAndSovietDisinformationLadislavBittman/mode/2up

Bruns, A., & Highfield, T. (2016). The use of Twitter in the formation of ad hoc publics. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, & C. Puschmann (Ed.), *Twitter and society* içinde (ss. 69-81). Peter Lang.

Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.

Chesney, R., & Citron, D. K. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. *California Law Review*, *107*(6), 1753-1820. https://doi.org/10.2139/ssrn.3213954

CNN. (2023a, 7 Ekim). *Netanyahu vows war as attacks kill hundreds*. https://edition.cnn.com

CNN. (2023b, 10 Ekim). *Israel-Hamas war: Coverage of the conflict's early days*. https://edition.cnn.com

CNN. (2023c, 18 Ekim). *Mark Regev: Israel did not target Gaza hospital*. https://edition.cnn.com/2023/10/18/middleeast/gaza-hospital-explosion-israel-hamas-intl

CNN. (2023d, 22 Ekim). *Gaza humanitarian crisis: Electricity, water, and fuel shortages*. https://edition.cnn.com

CNN. (2023e, 3 Kasım). *Israeli air strike on ambulance convoy outside Al-Shifa Hospital*. https://edition.cnn.com

CNN. (2023f, 7 Aralık). *Mass displacement intensifies as Israeli forces press deeper into southern Gaza*. https://edition.cnn.com

CNN. (2023g, 18 Aralık). *U.S. diplomatic discourse on Gaza: Blinken and Biden statements*. https://edition.cnn.com

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, *43*(4), 51-58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

European Parliamentary Research Service. (2021, Mart). *Strategic communications as a key factor in countering hybrid threats*. European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656323/EPRS_STU%282021%29656323_EN.pdf

Fallis, D. (2015). What is disinformation? *Library Trends*, *63*(3), 401-426. https://doi.org/10.1353/lib.2015.0014

Fallis, D. (2021). The epistemic threat of deepfakes. *Philosophy & Technology*, *34*(4), 623-643. https://doi.org/10.1007/s13347-020-00419-2

Farkas, J., & Schou, J. (2020). *Post-truth, fake news and democracy: Mapping the politics of falsehood*. Routledge.

International Committee of the Red Cross. (1949). *Geneva Conventions of 12 August 1949*.

International Committee of the Red Cross. (2020). *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*.

International Committee of the Red Cross. (2023). *Annual report 2023*. https://www.icrc.org/en/report/icrc-annual-report-2023

International Criminal Court. (2024). *Situation in the State of Palestine*. https://www.icc-cpi.int/palestine

International Federation of Journalists. (2024a, 1 Şubat). *IFJ killed list report – 2023*. https://www.ifj.org/media-centre/reports/detail/ifj-killed-list-report-2023

International Federation of Journalists. (2024b, 14 Mayıs). *2023 "one of the worst years" for killing of journalists says IFJ*. https://www.nuj.org.uk/resource/2023-one-of-the-worst-years-for-killing-of-journalists-says-ifj.html

Israel Defense Forces (IDF). (2023a). *Operational updates, October 2023*. IDF Spokesperson Unit. https://www.idf.il/en/mini-sites/israel-at-war/briefings-by-idf-spokesperson-bg-effie-defrin/october-press-briefings/press-briefing-by-idf-spokesperson-rear-admiral-daniel-hagari-october-12th-1130/

Israel Defense Forces (IDF). (2023b). *Statement on civilian infrastructure in Gaza*. IDF Spokesperson Unit. https://www.idf.il/en/mini-sites/israel-at-war/briefings-by-idf-spokesperson-bg-effie-defrin/december-briefings/press-briefing-by-idf-spokesperson-rear-admiral-daniel-hagari-december-25th-2025/

Israel Defense Forces (IDF). (2023c). *Gaza hospital blast: Initial IDF al-Ahli report*. IDF Spokesperson Unit. https://www.idf.il/en/mini-sites/israel-at-war/all-articles/al-ahli-al-maamadani-hospital-initial-idf-aftermath-report-october-18-2023/

Ivančík, R. (2022). Disinformation, propaganda, and fake news as non-military security threats for contemporary modern human society. *Security Dimensions*, *40*(1), 55-72. https://doi.org/10.24356/SD/40/2

Kreß, C. (2016). The International Criminal Court and the crime of aggression. *Journal of International Criminal Justice*, *14*(4), 891-910.

Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2. Baskı). SAGE.

Le Monde. (2023a, 8 Ekim). *Israel-Gaza war: Coverage of the right to self-defense*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Le Monde. (2023b, 10 Ekim). *Hamas attacks presented as terrorist acts*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Le Monde. (2023c, 14 Ekim). *Debate over civilian deaths in Gaza*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Le Monde. (2023d, 17 Ekim). *Al-Ahli Baptist Hospital explosion: Israel's claim of an Islamic Jihad rocket*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Le Monde. (2023e, 22 Ekim). *Blockage of humanitarian aid to Gaza*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Le Monde. (2023f, 3 Kasım). *Ambulance attack and IDF's statement on transported terrorists*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Le Monde. (2023g, 18 Aralık). *Electricity and water cuts: Israel's claim that Hamas uses electricity for war*. https://www.lemonde.fr/en/israel-hamas-war/

Linebarger, P. M. A. (1954). *Psychological warfare* (2. Baskı). Duell, Sloan and Pearce.

Lucas, E. (2013). *Deception: Spies, lies and how Russia dupes the West*. Bloomsbury Publishing.

Madrid-Morales, D., Wasserman, H., & Ahmed, S. (2024). The geopolitics of disinformation: Worldviews, media consumption and the adoption of global strategic disinformation narratives. *International Journal of Public Opinion Research*, *36*(1), 1-23. https://doi.org/10.1093/ijpor/edac030

NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2024, 18 Eylül). *About StratCom COE: Focus areas including countering disinformation*. https://www.act.nato.int/article/stratcom-coe-2024

NATO. (2025, 3 Şubat). *NATO's approach to counter information threats*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm

Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook* (2. Baskı). SAGE Publications.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2023a, 27 Aralık). *Flash report on the human rights situation in the West Bank, including East Jerusalem (7 October–20 November 2023)*. United Nations. https://www.un.org/unispal/document/flash-report-on-the-human-rights-situation-in-the-west-bank-including-east-jerusalem-7-october-20-november-2023-un-human-rights-office-ohchr/

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2024a, 19 Haziran). *Thematic report – Gaza conflict (October–December 2023)*. United Nations. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/opt/20240619-ohchr-thematic-report-indiscrim-disprop-attacks-gaza-oct-dec2023.pdf

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2024b, 8 Kasım). *Six-month update report on the human rights situation in Gaza: 1 November 2023 – 30 April 2024*. United Nations. https://www.ohchr.org/en/documents/reports/six-month-update-report-human-rights-situation-gaza-1-november-2023-30-april-2024

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2024c, 31 Aralık). *Press release: Pattern of Israeli attacks on Gaza hospitals raises grave concerns*. United Nations. https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/12/pattern-israeli-attacks-gaza-hospitals-raises-grave-concerns

Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin Press.

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods* (4. Baskı). SAGE.

Pierri, F., Luceri, L., Jindal, A., & Ferrara, E. (2022). *Propaganda and misinformation on Facebook and Twitter during the Russian invasion of Ukraine*. arXiv. https://arxiv.org/abs/2212.00419

Polyakova, A., & Fried, D. (2019). *Democratic defense against disinformation*. Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/democratic-defense-against-disinformation/

Reporters Without Borders. (2024a, 3 Ocak). *More than 100 journalists killed in 2023, half of them in Gaza*. https://rsf.org/en/more-100-journalists-killed-2023-half-them-gaza

Reporters Without Borders. (2024b, 3 Ekim). *One year in Gaza: How Israel orchestrated media blackout in the region at war*. https://rsf.org/en/one-year-gaza-how-israel-orchestrated-media-blackout-region-war

Rid, T. (2020). *Active measures: The secret history of disinformation and political warfare*. Farrar, Straus and Giroux.

Rose, G. (2010). *How wars end: Why we always fight the last battle*. Simon & Schuster.

Schabas, W. A. (2020). *An introduction to the International Criminal Court* (6. Baskı). Cambridge University Press.

Schmid, A. P. (2017). Hybrid warfare on the rise: A conceptual overview. *International Centre for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT) Research Paper*. https://icct.nl/publication/hybrid-warfare-on-the-rise-a-conceptual-overview

Snow, D. A., & Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. *International Social Movement Research*, *1*, 197-217.

Starbird, K., Arif, A., & Wilson, T. (2022). Disinformation as collaborative work: Surfacing the participatory nature of strategic information operations. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, *6*(CSCW1), 1-32. https://doi.org/10.1145/3512901

Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.

The Guardian. (2023a, 8 Ekim). *Israel's airstrikes on Gaza: Coverage of the right to self-defense*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The Guardian. (2023b, 10 Ekim). *Statements following Hamas attacks*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The Guardian. (2023c, 14 Ekim). *Claim that hospitals are under Hamas control*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The Guardian. (2023d, 17 Ekim). *Al-Ahli Baptist Hospital explosion: Israel's denial of responsibility*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The Guardian. (2023e, 22 Ekim). *Humanitarian aid crisis in Gaza*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The Guardian. (2023f, 3 Kasım). *Ambulance attack in Gaza*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The Guardian. (2023g, 18 Aralık). *Civilian infrastructure: Claim that Hamas used infrastructure for warfare*. https://www.theguardian.com/gnm-archive

The New York Times. (2023a, 8 Ekim). *Israel is acting for national security, Netanyahu says*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

The New York Times. (2023b, 10 Ekim). *Hamas presented as a terrorist organization threatening global security*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

The New York Times. (2023c, 14 Ekim). *IDF claims hospitals are Hamas's operational bases*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

The New York Times. (2023d, 17 Ekim). *Al-Ahli Baptist Hospital explosion: IDF claims Islamic Jihad rocket*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

The New York Times. (2023e, 21 Ekim). *Israel says Hamas is obstructing aid deliveries*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

The New York Times. (2023f, 3 Kasım). *IDF strikes ambulance, says it transported Hamas fighters*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

The New York Times. (2023g, 19 Aralık). *Israel says Hamas is using electricity for warfare*. https://www.nytimes.com/news-event/israel-hamas-gaza

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2023b). *Protection of civilians in armed conflict: Legal obligations and accountability*. OHCHR.

United Nations. (2024). *Protection of civilians in armed conflict: Report of the Secretary-General*. https://www.un.org

Vaccari, C., & Chadwick, A. (2020). Deepfakes and disinformation: Exploring the impact of synthetic political video on deception, uncertainty, and trust in news. *Social Media + Society*, *6*(1), 1-13. https://doi.org/10.1177/2056305120903408

Vargas, L., Emami, P., & Traynor, P. (2020). On the detection of disinformation campaign activity with network analysis. *CCSW'20* içinde. https://doi.org/10.1145/3411495.3421363

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making* (Council of Europe report DGI(2017)09). Council of Europe. https://rm.coe.int/information-disorder-report-2017/1680764666

World Health Organization. (2024, 2 Mayıs). *Public health situation analysis on hostilities in the occupied Palestinian territory (oPt)* [Durum raporu]. United Nations. https://www.un.org/unispal/wp-content/uploads/2024/05/WHO-PHSA-oPt-020524-FINAL.pdf

Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6. Baskı). SAGE.

Zannettou, S., Sirivianos, M., Blackburn, J., & Kourtellis, N. (2018). *The web of false information: Rumors, fake news, hoaxes, clickbait, and various other shenanigans*. arXiv. https://arxiv.org/abs/1804.03461

Genişletilmiş Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı dönüşüm, uluslararası ilişkilerin doğasını ve çağdaş güvenlik ortamlarını derinden yeniden şekillendirmiştir. Bilgi artık yalnızca tarafsız bir veri akışı olarak değil, siyasi karar alma süreçlerini biçimlendiren, toplumsal algıları yönlendiren ve uluslararası rekabeti besleyen stratejik bir araç olarak kavranmaktadır (Castells, 2009). Bu dijital ekosistemde, yeni medya yapılarının hız ve küresel erişimi manipülatif içeriklerin dolaşımını hızlandırmış, dezenformasyonu, stratejik amaçlarla kasten yanlış bilgi yayma eylemi olarak tanımlanan olguyu, güvenlik tartışmalarının merkezine yerleştirmiştir (Wardle & Derakhshan, 2017).

Dezenformasyon, yanlış bilgilendirmeden (misinformation) ayrılmalıdır. Yanlış bilgilendirme kasıtsız biçimde yanlış bilgilerin yayılmasını ifade ederken, dezenformasyon siyasi veya stratejik çıkarlarla motive edilen kasıtlı çarpıtmayı ifade eder (Fallis, 2015). Bu ayrım, onun çok katmanlı doğasını vurgular: yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda siyasi, stratejik ve güvenlik odaklıdır. Algoritmik medya yapılarının ve dijital iletişim platformlarının artan kullanımı, yankı odaları üreterek dezenformasyonun etkisini büyütmekte ve alternatif bakış açılarına erişimi sınırlandırmaktadır (Pariser, 2011; Sunstein, 2018). Bunun ötesinde, deepfake gibi yapay zekâ üretimli sentetik medyanın ortaya çıkışı dezenformasyonu daha sofistike ve tehlikeli hale getirmiştir. Bu eğilim, yapay zekâ destekli dezenformasyonu büyüyen bir uluslararası güvenlik tehdidi olarak tanımlayan güncel AB ve NATO raporlarında da vurgulanmaktadır (EPRS, 2021; NATO, 2024 & 2025).

Tarihsel olarak dezenformasyon, propaganda ve psikolojik savaşın bir parçası olmuştur. Hibrit savaş doktrinlerinde askerî, ekonomik ve siber operasyonların yanında ayrılmaz bir bileşen olarak işlev görür. Rid (2020) dezenformasyonu modern hibrit çatışmaların en etkili araçlarından biri olarak tanımlarken, Schmid (2017) onun stratejik etki yaratmadaki merkeziliğini öne çıkarmaktadır. Irak Savaşı öncesinde kitle imha silahı iddiaları (Farkas & Schou, 2020) ve 2014 Kırım ilhakı sırasında Rusya'nın bilgi operasyonları (Lucas, 2013) dezenformasyonun uluslararası meşruiyet inşasındaki rolünü örneklemektedir.

Bu çalışma, 7 Ekim 2023'teki Hamas saldırılarının ardından İsrail'in resmî anlatılarına odaklanarak, istihbarat faaliyetleri bağlamında dezenformasyonun stratejik kullanımını incelemektedir. Metodolojik olarak araştırma, içerik ve çerçeveleme analizini birleştiren nitel ve betimsel bir tasarım kullanmaktadır (Krippendorff, 2004; Entman, 1993). Veri seti iki ana kaynaktan oluşmaktadır: (i) Başbakanlık Ofisi, Savunma Bakanlığı, İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) ve Dışişleri Bakanlığı dâhil olmak üzere İsrail devlet kurumlarının resmî açıklamaları; (ii) BBC, CNN, The Guardian, The New York Times ve Le Monde gibi önde gelen Batı medya kuruluşlarının haberleri. Toplamda 100 resmî açıklama ve 50 medya haberi sistematik olarak kodlanmış ve karşılaştırılmış, güvenilirliği artırmak için üçleme (triangulation) yöntemi kullanılmıştır (Yin, 2018).

Bulgular, İsrail'in 7 Ekim sonrası söylemlerinin üç ana tema etrafında stratejik olarak inşa edildiğini göstermektedir: meşruiyet ve öz savunma, sorumluluğun

Hamas'a atfedilmesi ve sivil kayıplar için suçun reddi. Al-Ahli Baptist Hastanesi patlaması, ambulans saldırıları ve Şifa Hastanesi baskını gibi vaka analizleri, İsrail'in sorumluluktan kaçınmak için önleyici söylem ve suç atfetme stratejilerini nasıl kullandığını göstermektedir. Ancak Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Af Örgütü ve bağımsız araştırmaların karşı doğrulamaları, bu iddiaları sürekli olarak sorgulamış, çelişkileri açığa çıkarmış ve uzun vadeli güvenilirliği zedelemiştir.

Batı medyası ise ikili bir rol üstlenmiştir. Saldırıların hemen sonrasında BBC, CNN ve The New York Times gibi kuruluşlar, İsrail'in resmî açıklamalarını büyük ölçüde yeniden üretmiş, güvenlik ve terörizm çerçevelerine öncelik vermiştir. Ancak sonraki haftalarda The Guardian ve Le Monde giderek insani maliyetleri, uluslararası hukuk ihlallerini ve bağımsız raporları öne çıkarmıştır. Bu ikircikli model, Bruns ve Highfield'in (2016) "ilk anlatı üstünlüğü" olarak tanımladığı olguyu ortaya koymaktadır: kısa vadede dezenformasyon gündemi belirlerken, karşı-anlatıların ortaya çıkmasıyla uzun vadede inandırıcılığını kaybetmektedir (Starbird vd., 2022).

Analiz ayrıca dezenformasyonun yalnızca söylemsel çerçeveleme aracı olarak değil, operasyonel amaçlara da hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Gazeteciler, sağlık personelleri ve uluslararası yardım kuruluşlarının itibarsızlaştırmaya çalışılması, İsrail'in alternatif bilgi akışlarını bastırma ve bağımsız aktörlerin güvenirliğini zayıflatmayı amaçladığını göstermektedir. 200'den fazla gazetecinin (RSF, 2024) ve yüzlerce yardım görevlisinin (BM, 2024) ölümünü belgeleyen raporlar, dezenformasyonun propaganda ile sahadaki operasyonel engellemelerin kesişimini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak çalışma ilgili literatüre iki temel katkı sunmaktadır. Bunlardan ilki, dezenformasyonun zamansal asimetrisini kavramsallaştırmış olmasıdır. Zira dezenformasyonun kısa vadede anlatı üstünlüğü kurmada etkili olmakla birlikte, uzun vadede bağımsız doğrulamalarla aşınmaya açık olduğu gösterilmiştir. Çalışmanın ikinci katkısı ise dezenformasyonun yalnızca eylemleri meşrulaştırmaya ilişkin söylemsel bir araç değil; aynı zamanda, alternatif bilgi akışlarını devre dışı bırakmaya yönelik operasyonal bir mekanizma olduğunu ortaya koymasıdır. Politika önerileri arasında (i) medya kuruluşlarının OSINT ve bağımsız uzmanlık kullanarak gerçek zamanlı doğrulama protokolleri geliştirmesi, (ii) uluslararası örgütlerin hızlı karşı-anlatılar sunmak için kurumsal raporlama kapasitesini güçlendirmesi ve (iii) yapay zekâ destekli dezenformasyon risklerini ele alan düzenleyici çerçevelerin geliştirilmesi yer almaktadır. Sonuç olarak dezenformasyonu iletişim, istihbarat ve hibrit savaşın kesişiminde konumlandıran bu araştırma, onun hem kısa vadeli taktiksel bir araç hem de kırılgan ancak uzun vadeli bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Tâlî Cephe Paradoksu: Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi Stratejisi*

The Secondary Front Paradox: Ottoman Strategy on the Iraq Front at the Outbreak of the First World War

Feyyaz KARINCALI[1]

* Bu makale, yazarın doktora tezinden üretilmiştir. | This article is based on the author's doctoral dissertation.
[1] Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

ÖZ

Bu makale, Osmanlı Genelkurmayı'nın Birinci Dünya Savaşı arifesinde Irak'a yönelik stratejik önceliklendirme tercihlerini ve bu tercihlerin ortaya çıkardığı "Tâlî Cephe Paradoksu"nu incelemektedir. Temel sav, Irak'taki nizami kuvvetlerin önemli bir bölümünün Kafkasya ve Kanal cephelerine kaydırılması sonucunda bölgenin savunmasının sınırlı sayıdaki nizami birlik ile yerel unsurların desteğine dayandırıldığıdır. Bu savunma anlayışı, mevcut lojistik yetersizlikler, kurumsal reformların uygulamadaki aksaklıkları ve Irak'ın kendine özgü sosyo-politik yapısıyla birleşerek cepheyi kısa vadeli bir kuvvet tasarrufu aracından uzun vadeli bir stratejik maliyet unsuruna dönüştürmüştür. Bu doğrultuda Irak Cephesi'nde savaşın ilk safhalarında görünür hâle gelen askerî kırılganlığın kökenlerinin savaş öncesi stratejik tercihlere dayandığı ileri sürülmektedir. Bu savı temellendirmek amacıyla, XIX. yüzyılda Irak'taki askerî teşkilatlanma süreci, savaş öncesinde gerçekleştirilen reformlar ve 1914 seferberliği sırasında uygulanan kuvvet dağıtım politikaları incelenerek bölgedeki askerî kapasitenin yapısal sınırları ortaya konulmaktadır. Seferberlik sürecinde uygulanan kuvvet dağıtım politikaları, Irak'taki düzenli askerî varlığı önemli ölçüde azaltmış; bunun sonucunda bölgenin savunma kapasitesi büyük ölçüde yerel destek unsurlarına bağımlı hâle gelmiştir. Irak'taki parçalı aşiret yapısı, mezhepsel farklılıklar ve yerel güç ilişkileri, Trablusgarp deneyimlerinden esinlenen gayrinizamî savunma modelinin uygulanabilirliğini sınırlandırmış; dönemin askerî yöneticileri ile saha gözlemcileri, bu yaklaşımın düzenli ordunun sevk ve idare kapasitesinin yerini dolduramadığını vurgulamıştır. Irak Cephesi'ndeki erken dönem başarısızlıkların, taktik ve operasyonel eksikliklerden çok, Balkan Savaşları sonrasında İstanbul ve Boğazlar merkezli güvenlik anlayışının şekillendirdiği stratejik önceliklendirme ve buna bağlı kaynak tahsisi tercihlerinin öngörülebilir sonuçları olduğu gösterilmektedir. Bu çerçevede Irak'ın stratejik öncelikler hiyerarşisinde ikincil konuma itilmesi, kısa vadeli bir kuvvet ekonomisi stratejisini zamanla daha yüksek askerî ve siyasî maliyetler üreten bir "Tâlî Cephe Paradoksu"na dönüştürmüştür.

ANAHTAR KELİMELER Birinci Dünya Savaşı | Irak Cephesi | Osmanlı Ordusu | Seferberlik | Tâlî Cephe | Gayrinizamî Harp

ABSTRACT

This article examines the Ottoman General Staff's strategic prioritization of Iraq on the eve of the First World War through the concept of the "Secondary Front Paradox." It argues that transferring much of Iraq's regular forces to the Caucasus and Suez fronts, while relying on a limited number of regular units supported by tribal and irregular auxiliaries, transformed Iraq from a short-term economy-of-force measure into a long-term strategic liability. This outcome resulted from the interaction of logistical constraints, shortcomings in military reform, and the region's socio-political conditions. The article traces the Ottoman military establishment in Iraq during the nineteenth century and the reforms implemented before the war. Mobilization policies significantly reduced the Ottoman regular military presence, leaving the defence of Iraq to limited regular forces supported by local auxiliaries. Fragmented tribal structures and local power relations limited the applicability of the irregular warfare model developed during the Italo-Turkish War. Contemporary military leaders questioned whether these forces could compensate for the command and combat capabilities of regular troops. The study argues that the military vulnerability that emerged during the opening phase of the Mesopotamian campaign was rooted in pre-war strategic decisions rather than battlefield developments alone. Early setbacks on the Iraq Front are therefore interpreted as the foreseeable consequences of strategic prioritization and resource-allocation decisions shaped by the Ottoman leadership's post-Balkan Wars security outlook. By relegating Iraq to a secondary position within the empire's strategic hierarchy, these decisions produced what this study conceptualizes as the "Secondary Front Paradox."

KEYWORDS World War I | Mesopotamian Front | Ottoman Army | Mobilization | Secondary Front | Irregular Warfare

Atıf | Citation: Karıncalı, F. Tâlî cephe paradoksu: Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi stratejisi. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 275-290. https://doi.org/10.54078/savsad.1799577
Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Feyyaz KARINCALI
feyyazkarincali@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 08.10.2025
Kabul Tarihi | Accepted 15.12.2025
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Britanya İmparatorluğu arasında önemli muharebelere sahne olan Irak Cephesi, İngiliz kaynaklarında genellikle "Mesopotamia", Osmanlı belgelerinde ise "Irak" olarak adlandırılmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren bölge, Basra Körfezi'ne açılan konumu, İran sınırına yakınlığı ve Fırat-Dicle havzasını kontrol etmesi nedeniyle uzun süre stratejik önemini korumuştur. Bununla birlikte Irak, merkezî otoritenin bölge üzerindeki denetiminin sınırlı kaldığı, aşiret yapılarının ve yerel güç odaklarının siyasî ve idarî dengeleri etkilediği bir coğrafya olmuştur. XVIII. yüzyılda Bağdat ve Basra'da ortaya çıkan yarı özerk yerel yönetimler, bu yapısal özelliklerin en belirgin örneklerinden birini oluşturmuş; bölgenin merkezî otoriteyle bütünleştirilmesi ancak XIX. yüzyılda gerçekleştirilen idarî ve askerî reformlarla yeniden Osmanlı devlet politikasının temel hedeflerinden biri hâline gelmiştir (Baysun, 1979, ss. 207–210; Çetinsaya, 2006, ss. 4–5; Halaçoğlu, 1991, s. 435; Hartman, 1997).

Irak'ın sahip olduğu bu stratejik önem ve kendine özgü idarî-toplumsal yapısı, Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgenin askerî açıdan neden kritik bir mücadele alanına dönüştüğünü anlamak bakımından da önem taşımaktadır. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi üzerine yapılan çalışmalar büyük ölçüde Kûtü'l-Amâre, Bağdat'ın kaybı ve Mezopotamya Harekâtı'nın askerî seyri gibi operasyonel gelişmelere odaklanmıştır. Özellikle resmî askerî tarihler ile daha sonraki çalışmalar, Osmanlı başarısızlıklarını çoğunlukla lojistik yetersizlikler, komuta problemleri, İngiliz askerî üstünlüğü veya yerel unsurlarla kurulan ilişkiler çerçevesinde açıklamaktadır (Barker, 1967; Busch, 1971; Moberly, 1923). Bu yaklaşımlar Irak Cephesi'ndeki askerî gelişmelerin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamış olmakla birlikte, Osmanlı Genelkurmayı'nın savaş öncesinde Irak'a yönelik stratejik yaklaşımı, seferberlik sürecinde aldığı kuvvet dağıtım kararları ve bu tercihlerin cephe üzerindeki uzun vadeli etkileri görece sınırlı biçimde incelenmiştir. Oysa savaşın ilk safhalarında Irak Cephesi'nde ortaya çıkan askerî kırılganlığın önemli bir bölümü, cephedeki taktik gelişmelerden ziyade savaş öncesinde alınan stratejik kararlarla yakından ilişkilidir.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Irak'ı neden tâlî cephe olarak değerlendirdiği ve bu stratejik tercihin savaşın ilk safhalarında ortaya çıkan askerî kırılganlığı nasıl şekillendirdiği sorularına odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada "Tâlî Cephe Paradoksu", bir cephenin kısa vadeli kuvvet ekonomisi sağlamak amacıyla stratejik öncelikler hiyerarşisinde ikincil konuma yerleştirilmesinin, zamanla aynı cephede daha yüksek askerî, lojistik ve siyasî maliyetler üretmesi durumu olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu amaçla XIX. yüzyılda Irak'taki askerî teşkilatlanma süreci, savaş öncesinde gerçekleştirilen reformlar ve 1914 seferberliği sırasında uygulanan kuvvet dağıtım politikaları birlikte ele alınmaktadır. Böylece Irak Cephesi'nde savaşın ilk safhalarında ortaya çıkan askerî kırılganlığın sırf cephede yaşanan gelişmelerle açıklanamayacağı; bunun savaş öncesinde benimsenen stratejik önceliklendirme anlayışı ve buna bağlı kuvvet tahsisi kararlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede çalışma, Irak Cephesi'ndeki erken dönem başarısızlıkları, operasyonel gelişmelerin, lojistik eksikliklerin veya bireysel

komutanlık hatalarının ötesinde, Osmanlı Genelkurmayı'nın savaş öncesinde benimsediği stratejik önceliklendirme ve buna bağlı kuvvet tahsisi tercihlerinin öngörülebilir sonuçları olarak yorumlamaktadır.

Osmanlı Askerî Teşkilatında Irak ve Dönüşüm Süreci (1831-1913)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak üzerindeki merkezi denetim kurma çabaları, uzun süre siyasî, idarî ve askerî sorunlar nedeniyle sınırlı kalmış, bölge II. Mahmud dönemine kadar merkezî otoritenin etkisinin zayıf hissedildiği bir alan olmuştur. Ancak 1831'de Bâb-ı Âlî, Irak'taki özerk yönetime son vererek bölgeyi yeniden doğrudan merkeze bağlı bir statüye dönüştürmüştür (Kurşun, 1994, s. 18). Tanzimat reformları çerçevesinde Irak'ta vergi, askerlik ve kamu yönetimi alanlarında standartlaşma hedeflenmiş; merkezî otoritenin taşradaki etkinliğini artırmak amacıyla nizamiye teşkilatına dayalı askerî yapılar oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Irak'ta hem idarî denetimini güçlendirmeyi hem de bölgesel güvenliği daha düzenli bir askerî yapı üzerinden sağlamayı amaçlamıştır.

Bu bağlamda 6 Eylül 1843 tarihinde hazırlanan yeni teşkilat planıyla Osmanlı toprakları, ilk kez stratejik ve coğrafi esaslara göre bölgesel ordu merkezlerine ayrılmıştır (Türkmen, 2000, s. 568). Bu düzenleme, modern bölgesel ordu sisteminin kurulmasına yönelik ilk sistematik girişimlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak doğu sınırlarındaki güvenlik ihtiyaçlarının artması üzerine mevcut yapı 1848 yılında genişletilmiş ve Bağdat merkezli Irak Ordusu teşkil edilmiştir (Yıldız, 2013, s. 53). Irak Ordusu'nun kurulması, bir yandan Osmanlı-İran sınır hattındaki askerî dengeyi gözetirken diğer yandan merkezî otoritenin bölge üzerindeki denetimini güçlendirmeyi amaçlamıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı askerî teşkilatında gerçekleştirilen reformlar kapsamında bölgesel ordu sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede 1863 yılında coğrafi esaslara dayanan ordu adlandırmaları kaldırılarak numaralandırma sistemine geçilmiş ve Bağdat merkezli Irak Ordusu, 6'ncı Ordu adını almıştır. Yeni teşkilat yapısıyla 6'ncı Ordu; piyade, süvari ve topçu birliklerinden oluşan daha düzenli bir askerî kuvvet hâline getirilmiştir (Çakın & Orhon, 1978, s. 202). Aynı dönemde Osmanlı ordusunun genel teşkilat yapısı da yeniden düzenlenmiş ve merkezileşme çabaları askerî alanda daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Hallı, 1996, ss. 123-124).

Osmanlı askerî teşkilatında uygulanan ordu numaralandırma sistemi sadece idarî bir düzenleme değil, imparatorluğun güvenlik ihtiyaçlarına verilen bir cevap niteliğindeydi. Ulaşım ve haberleşme imkânlarının sınırlı olması nedeniyle devlet, farklı bölgelerde daimî askerî kuvvetler bulundurmayı zorunlu görmüştür. Bu ordular salt dış tehditlere karşı savunma görevi üstlenmemiş; vergi toplama, asker temini, isyanların bastırılması ve asayişin sağlanması gibi idarî işlevler de yürütmüştür (Yıldız, 2013, s. 40). Sistemin en belirgin uygulama alanlarından biri, devlet nüfuzunun uzun süre sınırlı kaldığı Irak olmuştur. Bu nedenle 6'ncı Ordu, Irak'ta askerî güvenliğin sağlanmasının yanı sıra devletin taşra üzerindeki denetimini güçlendiren kurumsal bir araç işlevi de görmüştür (Yıldız, 2013, s. 54).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı askerî teşkilatındaki reform

süreci hız kazanmış, Ahmet İzzet Paşa'nın Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Reisliği döneminde ordu teşkilatının modernleştirilmesine yönelik kapsamlı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Furgaç, 2017, ss. 74-75). Bu çerçevede 9 Temmuz 1910 tarihinde yürürlüğe giren Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esasî Nizâmnâmesi, Osmanlı ordusunda önemli bir yeniden yapılanma başlatmıştır. Nizamnâme ile kare tümen sisteminden vazgeçilerek üçgen tümen modeline geçilmiş, tümenlerin teşkilatı sadeleştirilmiş ve komuta-kontrol mekanizmasının daha etkin işlemesi amaçlanmıştır (*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi*, 1910, s. 2). Bu reformlar, Osmanlı ordusunu çağdaş savaş koşullarına daha uygun bir yapıya kavuşturmayı hedeflemiştir (Uyar & Erickson, 2017, s. 443). 1910 reformlarının ardından Osmanlı ordusundaki kurumsal dönüşüm, üst komuta kademelerine de yansımıştır. Bu çerçevede alınan kararla kolordular, sadece savaş zamanında oluşturulan geçici kuvvet grupları olmaktan çıkarılarak barış döneminde de varlığını sürdüren kalıcı askerî yapılar hâline getirilmiştir. Düzenli kurmay kadrolarıyla desteklenen bu yeni sistem, tümen ve ordu komutanlıkları arasında ara bir komuta kademesi oluşturarak Osmanlı ordusunun sevk ve idare kapasitesini artırmayı amaçlamıştır. Kolordu seviyesinin kurumsallaştırılması, birliklerin eğitim ve hazırlık süreçlerinin daha düzenli yürütülmesine de katkı sağlamıştır (Karatamu, 1996, s. 95).

1910 tarihli Teşkilât-ı Esasî Nizâmnâmesi ile 1869'dan beri faaliyet gösteren bölgesel ordu komutanlıkları da kaldırılarak İstanbul, Selanik, Erzincan, Bağdat ve Şam merkezli beş ordu müfettişliği kurulmuştur (BOA, 21 Şubat 1911, DH, İD, D: 158, G: 2). Kolordu sisteminin kabulüyle gerçekleştirilen bu düzenleme, geniş ölçekli ordu karargâhlarının yerini eğitim, seferberlik hazırlıkları ve idarî denetim faaliyetlerine odaklanan yeni bir yapıya bırakmıştır. Bu çerçevede Irak'taki 6'ncı Ordu Komutanlığı kaldırılmış ve yerine Bağdat merkezli 4'üncü Ordu Müfettişliği teşkil edilmiştir. 4'üncü Ordu Müfettişliği, muharip bir birlik komutanlığından ziyade kolordu seviyesinde yetkilerle donatılmış bir hazırlık ve denetim kurumu olarak tasarlanmıştır. Müfettişliğin başına ise daha önce bölgede 6'ncı Ordu Komutanlığı görevini yürütmüş olan Nazım Paşa atanmıştır (BOA, 8 Şubat 1911, İ, HB, D: 158, G: 2).

Ancak yeni teşkilat yapısı teoride öngörülen biçimiyle Irak'ta tam olarak uygulanamamıştır. 1910 tarihli reformlarla kabul edilen üçgen tümen sisteminde, üç tümenin bir kolorduyu ve üç kolordunun bir orduyu oluşturması öngörülmekteydi. Buna karşın Irak'taki 4'üncü Ordu Müfettişliği yalnızca 12'nci ve 13'üncü Kolordulardan meydana gelmiştir (BOA, 21 Şubat 1911, DH, İD, D: 158, G: 2). Benzer şekilde her kolordunun üç tümen içermesi planlanmasına rağmen, Irak'taki her iki kolordu da ikişer tümenle teşkil edilmiştir (Belen, 1964, ss. 39-40). Bu çerçevede Musul merkezli 12'nci Kolordu, 35'inci ve 36'ncı Tümenlerden; Bağdat merkezli 13'üncü Kolordu ise 37'nci ve 38'inci Tümenlerden oluşmuştur. Bununla birlikte 4'üncü Ordu Müfettişliği ve bağlı birliklerin başına deneyimli ve yüksek rütbeli subayların atanması, Osmanlı yönetiminin bölgedeki askerî yapılanmayı güçlendirmeye verdiği önemi göstermektedir (BOA, 9 Şubat 1911, BEO, D: 3855, G: 289120).

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin uğradığı askerî ve demografik

kayıplar, ordunun yeniden yapılandırılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu doğrultuda 11 Aralık 1913'te yürürlüğe giren Teşkilât-ı Umûmiyye-i Askeriyye Nizâmnâmesi, Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşı öncesindeki son büyük kurumsal reformunu oluşturmuştur. Yeni düzenleme ile ordu, dört müfettişlik ve on üç kolordu bölgesi esasına göre yeniden teşkilatlandırılmış; eğitim, seferberlik hazırlıkları ve idarî işlerde daha işlevsel bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır (Akbay, 1964, ss. 122-124). Aynı zamanda kolordu seviyesinde kurulan ahz-ı asker daireleri sayesinde asker temini, sevki ve ikmal faaliyetlerinin bölgesel esaslara göre yürütülmesi hedeflenmiştir (Belen, 1964, s. 38). Irak bölgesinde de 12'nci ve 13'üncü Kolordular bu sistemin temel unsurlarını oluşturmuştur. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirilen reformlar Irak'taki askerî teşkilatı önemli ölçüde yeniden şekillendirmiş olsa da bölgedeki kuvvet yapısı teoride öngörülen seviyeye ulaşamamıştır. Bu nedenle savaş başladığında Irak'ın askerî kapasitesini belirleyecek temel unsur, kurumsal reformların kendisinden ziyade seferberlik sürecinde alınacak stratejik kuvvet dağıtım kararları olacaktı.

1914 Seferberliği, Kuvvet Dağılımı ve Irak Cephesi'nin İkincilleştirilmesi

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti, askerî teşkilatını yeniden düzenleme çabalarını sürdürürken Balkan Savaşları'nın yol açtığı ağır askerî, lojistik ve moral kayıplarla da yüzleşmek zorunda kalmıştır. Çatalca hattında konuşlu birliklerin eski garnizonlarına gönderilmesi, savaş esaretinden dönen askerlerin yeniden birliklerine katılması ve çeşitli bölgelerde ortaya çıkan asayiş sorunları, askerî idarenin yükünü artırmıştır. Bu ortamda Temmuz Krizi'nin Avrupa çapında bir savaşa dönüşmesi üzerine Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli ittifak antlaşması imzalamış ve aynı gün genel seferberlik ilan etmiştir (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2008, Sayı: 141, Belge No: 2). Seferberlikle birlikte barış döneminde görev yapan ordu müfettişlikleri kaldırılarak yerlerine seferî ordu komutanlıkları kurulmuş, Irak'ta konuşlu 4'üncü Ordu Cavit Paşa'nın emrine verilmiştir (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013, s. 40; Uyar, 2016). Böylece Osmanlı ordusu savaş koşullarına uygun biçimde yeniden teşkilatlandırılmış ve Birinci Dünya Savaşı'na seferî bir yapılanmayla girmiştir.

Genel seferberliğin ilanıyla birlikte Osmanlı askerî idaresinde önemli yapısal değişiklikler yapılmış; yabancı ordularla yürütülecek harekât ve dış askerî haberleşmeye ilişkin görevler Başkomutanlık Karargâhı'na devredilirken, seferberlik, teçhizat ve mali işlerle ilgili sorumluluklar Harbiye Nezareti'nde bırakılmıştır (Akbay, 1964, s. 127). Bu yeni yapılanma içerisinde Osmanlı Genelkurmayı Erkân-ı Harbiye Birinci Reisliği görevine Alman General Friedrich Bronsart von Schellendorf atanmıştır (Erickson, 2003, s. 22; Akbay, 1964, s. 48). Schellendorf, seferberlik planlaması ve harekât hazırlıklarında üstlendiği rol sayesinde Osmanlı savaş stratejisinin şekillenmesinde etkili bir aktör hâline gelmiştir (Sâbis, 1990, s. 170).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin seferberlik hazırlıkları, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın talebi üzerine General Friedrich Bronsart von Schellendorf tarafından hazırlanan 7 Haziran 1914 tarihli layihaya dayanmıştır (Shaw, 2014, s. 127). Planda muhtemel rakipler olarak Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan öngörülmüş; asıl muharebe alanı ise "imparatorluğun kalbi" olarak

değerlendirilen İstanbul ve Boğazlar bölgesi kabul edilmiştir. Balkan Savaşları'nın yarattığı travma ve Rus tehdidinin devam ettiği yönündeki değerlendirmeler, Osmanlı karar alıcılarını Boğazlar'ın savunmasını birinci öncelik olarak görmeye yöneltmiştir (Uyar, 2021, s. 67). Bu doğrultuda Yemen, Hicaz ve Irak'taki birlikler dâhil olmak üzere dört ordu, on üç kolordu ve otuz sekiz tümen İstanbul ve Boğazlar havzasına yığınak yapacak şekilde tertiplenmiş; strateji, "kat'î neticenin alınacağı noktada güçlü bulunmak" anlayışına dayandırılmıştır (Belen, 1964, s. 56). Sınır güvenliğinin ise büyük ölçüde jandarma ve ihtiyat birliklerine bırakılması öngörülmüştür. Enver Paşa tarafından onaylanan bu plan, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifakı sonrasında kısmen değişikliğe uğrasa da savaşın ilk safhalarında kuvvet dağılımı ve birlik konuşlandırmalarına yön veren temel çerçeveyi oluşturmuştur.[1]

1914 yazında Avrupa'da savaşın başlaması üzerine Osmanlı Devleti'nin Temel Seferberlik Planı yeniden düzenlenmiştir. Almanya ile kurulan askerî ittifak ve İttifak Devletleri ile birlikte savaşa girme ihtimali, Osmanlı Genelkurmayı'nı stratejik önceliklerini yeniden değerlendirmeye yöneltmiş; daha önce İstanbul ve Boğazlar merkezli tasarlanan kuvvet dağılımı buna bağlı olarak yeniden şekillendirilmiştir. Yeni planlamada Kafkasya ve Süveyş istikameti öncelikli harekât sahaları olarak belirlenmiş, Musul'da konuşlu 12'nci Kolordu Kanal Cephesi'ne, Bağdat merkezli 13'üncü Kolordu ise Kafkasya Cephesi'ne tahsis edilmiştir (Erickson, 2003, s. 64). Buna rağmen İstanbul ve Boğazlar hattı stratejik önemini korumuş, on üç kolordunun altısının başkent çevresinde konuşlandırılması Osmanlı karar alıcılarının temel güvenlik önceliğinin değişmediğini göstermiştir. Bu yaklaşımın sonucu olarak Irak'taki nizami kuvvetlerin önemli bir bölümü cepheden çekilmiş; bölge, sınırlı askerî kaynaklarla savunulması öngörülen tâlî bir cephe konumuna indirgenmiştir. Böylece savaşın başlangıcında alınan bu stratejik tercihler, bu makalede "Tâlî Cephe Paradoksu" olarak kavramsallaştırılan sürecin askerî temelini oluşturmuştur.

1914 yılında Genelkurmay'ın aldığı bu karar, dönemin komutanları ve sonraki askerî tarihçiler tarafından yoğun biçimde eleştirilmiştir. Irak'tan sorumlu 4'üncü Ordu Komutanı Mirliva Cavit Paşa, 12'nci ve 13'üncü Kolorduların cepheden çekilmesinin askerî ve siyasî bakımdan sakıncalı olduğunu belirterek bu birliklerin Irak'ta tutulmasını savunmuştur (Cavit Paşa, 1918, s. 10; Mehmed Nuri Efendi, 2016, s. 24). Cavit Paşa'nın değerlendirmesi, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri ve bölgedeki aşiretlerle kurduğu ilişkiler dikkate alındığında stratejik

[1] Bu layihaya ek olarak, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak kurmasının ardından Enver Paşa'nın, "Karadeniz'de iki taraf donanmalarının savaşa sebebiyet vermeleri hâlinde ne yapılmalı?" sorusu üzerine 20 Ağustos 1914 tarihinde 1 Numaralı Seferberlik Planı adıyla yeni bir layiha hazırlanmıştır. Bu plan; Odesa kıyılarına çıkarma harekâtını, Kafkasya'da Rus kuvvetlerinin durumuna göre yürütülecek harekâtı, Balkanlar'da Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerine yönelik taarruzları, Mısır'a taarruzu ve Bulgaristan ile birlikte Sırbistan'a karşı harekâtı öngörmekteydi (Akbay, 1964, ss. 160-162). Schellendorf'un hazırladığı 1 Numaralı Seferberlik Planı'na ilaveten Osmanlı Genelkurmayı İkinci Başkanı Albay Hafız Hakkı Bey tarafından da 4 Eylül ve 21 Ekim 1914 tarihlerinde iki ayrı harekât planı hazırlanmıştır. İlk plana göre İstanbul'daki 1'inci ve 5'inci Kolordular ile Tekirdağ'daki 3'üncü Kolordu deniz yoluyla Samsun ve Giresun'a taşınacak, buradan Batum ve Tiflis istikametinde taarruza geçecekti. Aynı zamanda 3'üncü Ordu batıdan Ardahan yönünde ilerlerken, Irak'tan sevk edilecek 13'üncü Kolordu, takviye edilmiş Van Jandarma Tümeni ve ihtiyat süvari tümenleriyle birlikte Azerbaycan yönünde harekât icra edecekti. Ancak öngörülen kuvvet konuşlandırmasının gerçekleştirilemeyeceğinin anlaşılması üzerine bu plan uygulamaya konulamamıştır. Hafız Hakkı Bey'in hazırladığı ikinci plan ise Bulgaristan'a, Sırbistan'a karşı yürütülecek harekâtta destek verilmesini öngörmekteydi. Bununla birlikte gerekli askerî ve siyasî şartlar oluşmadığından bu plan da uygulamaya geçirilememiştir (Erickson, 2003, ss. 65-66).

bir uyarı niteliği taşımaktaydı. Fahri Belen de özellikle 13'üncü Kolordu'nun Kafkasya'ya sevkini askerî bakımdan hatalı bir tercih olarak değerlendirmiştir (Belen, 1964, s. 59). Benzer biçimde Yusuf Hikmet Bayur, Osmanlı seferberlik planlarının imparatorluğun ihtiyaçlarından ziyade Alman stratejisinin gereklerine göre şekillendiğini ileri sürmüş; 12'nci ve 13'üncü Kolorduların başka cephelere kaydırılmasıyla Irak'ın fiilen savunmasız bırakıldığını belirtmiştir (Bayur, 1991, ss. 308-309). Bu eleştiriler, Irak Cephesi'nin stratejik öncelikler hiyerarşisinde sistematik biçimde ikincilleştirildiğine ve bunun askerî, siyasî ve ekonomik bakımdan önemli sonuçlar doğurduğuna işaret etmektedir. Nitekim Sofya'da bulunan Mustafa Kemal Bey de Süleyman Askerî ile yaptığı görüşmede Irak Cephesi'nin bütünüyle ihmal edilmesinin ciddi tehlikeler yaratabileceğini vurgulamış ve bu cephenin stratejik önemine dikkat çekmiştir (Bayur, 1991, s. 398).

II. Meşrutiyet sonrasında Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisliği görevini yürüten ve Balkan Savaşları sonrasında ordunun yeniden teşkilatlanmasında önemli rol oynayan Ahmet İzzet Paşa da Irak kolordularının sevkine ilişkin eleştirileri paylaşmış, ancak daha farklı bir çözüm önermiştir. Paşa'ya göre Bağdat'ta konuşlu 13'üncü Kolordu yerine, iklim ve coğrafi koşullar bakımından Kafkasya'ya daha uygun olan Musul'daki 12'nci Kolordu'nun 3'üncü Ordu emrine verilmesi gerekirdi. Bu nedenle 13'üncü Kolordu'nun Irak'ta bırakılmasının daha isabetli olacağını savunmuş ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu dikkate alındığında Irak'ın düzenli birliklerden büyük ölçüde yoksun bırakılmasını ciddi bir hata olarak değerlendirmiştir (Furgaç, 2017, ss. 229-230).

Ahmet İzzet Paşa'nın değerlendirmeleri, Irak'tan birlik çekilmesi kararının basit bir kuvvet dağılımı meselesi olmadığını, savaş öncesinde yeniden teşkil edilen ordunun hazırlık seviyesine ilişkin daha derin sorunlarla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Nitekim savaş öncesinde yürütülen kapsamlı yeniden yapılanma faaliyetleri, ordunun kurumsal çerçevesini modernleştirmiş olsa da birçok birliğin yeniden teşkil edilmesini zorunlu kılmış; bu durum eğitim, personel ve teçhizat alanlarında önemli eksikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Erickson, 2003, s. 30). Dolayısıyla Osmanlı ordusu Birinci Dünya Savaşı'na kurumsal bakımdan yenilenmiş, ancak insan gücü ve muharebe hazırlığı açısından önemli zaaflarını tam olarak gidememiş bir yapı ile girmiştir. Bu kırılganlıklar, düzenli kuvvetlerin önemli bölümünün başka cephelere kaydırıldığı Irak gibi ikincil bölgelerde daha belirgin şekilde hissedilmiştir.

Osmanlı Genelkurmayı, 1914 genel seferberliğinin teorik olarak 22 günde tamamlanabileceğini öngörmüş, ancak fiiliyatta bu sürenin 45 güne kadar uzayabileceğini kabul etmiştir. Ordunun yeniden yapılandırıldığı, ulaşım imkânlarının sınırlı kaldığı ve asker alma sisteminin henüz tam olarak oturmadığı bir dönemde bu değerlendirme gerçekçi bir nitelik taşımaktaydı. Buna rağmen uygulamada daha ciddi gecikmeler yaşanmış; Irak Cephesi'nde görevlendirilen 12'nci Kolordu planlanan 23 gün içinde hazırlıklarını tamamlayamayarak 31. günde dahi seferberlik işlemlerini bitirmeden cepheye intikal etmiştir (Akbay, 1964, s. 178). Bu durum, Osmanlı ordusunda son yıllarda gerçekleştirilen kurumsal reformların taşra teşkilatlarında beklenen etkinliği henüz sağlayamadığını

göstermektedir. Nitekim seferberlik sürecindeki aksaklıklar, düzenli kuvvetlerin cepheye intikalini geciktirmiş ve savaşın ilk safhalarında Osmanlı ordusunun hareket serbestisini sınırlandırmıştır.

Seferberlikte yaşanan bu aksaklıklar sadece idarî ve teşkilat sorunlarından kaynaklanmıyordu; Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve lojistik kapasitesi de bu süreci doğrudan sınırlandırmaktaydı. Mevcut koşullar altında Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı gibi uzun süreli ve topyekûn bir savaşı destekleyecek ekonomik ve endüstriyel kapasiteden yoksundu. Harp sanayisinin büyük ölçüde İstanbul ve çevresinde yoğunlaşması, ordunun ağır silah, mühimmat ve çeşitli askerî malzemeler bakımından dış kaynaklara bağımlı kalmasına yol açmıştır (Toprak, 1995a, s. 113; Toprak, 1995b, s. 3). Ulaşım altyapısının yetersizliği, sınırlı demiryolu ağı ve denizyollarındaki düşman üstünlüğü ise Osmanlı ordusunun lojistik hareket kabiliyetini ciddi biçimde sınırlandırmıştır. Bu yapısal sorunlar özellikle Irak Cephesi'nde daha belirgin şekilde hissedilmiştir. Cepheye yapılacak sevkiyat büyük ölçüde Bağdat Demiryolu'na dayanmakta, ancak hattın tamamlanmamış kısımları ile Toros ve Amanos geçitlerindeki darboğazlar düzenli ikmali güçleştirmekteydi (Beydilli, 1991, ss. 442-444). Ayrıca Basra Körfezi ile demiryolu ağının son noktaları arasındaki yaklaşık 1200 kilometrelik mesafe, askerî hareketliliği yavaşlatmış ve cephedeki operasyonel etkinliği sınırlandırmıştır (Pomiankowski, 1990, s. 84).

Bu lojistik kırılganlık, Irak'ın coğrafi şartları ve ulaşım ağının sınırlılıkları nedeniyle daha da derinleşmiştir. Merkezle güçlü bir bağlantısı bulunmayan, kara yolları harekâta elverişsiz ve iklim koşulları bakımından son derece zorlu olan Irak bölgesi, deniz ulaştırmasını etkin kullanan İngiliz kuvvetleri açısından Osmanlı ordusuna kıyasla daha elverişli bir harekât sahası teşkil etmiştir. Osmanlı ikmal sistemi büyük ölçüde Fırat ve Dicle nehirlerine dayanmakta; Fırat'ta şahturlar, Dicle'de ise kelekler aracılığıyla Bağdat'a kadar ulaşım sağlanabilmekteydi. Bağdat-Basra hattında nehir vapurları işletilse de bu ulaşım ağı mevsimsel seller ve med-cezir hareketlerinden önemli ölçüde etkilenmekteydi. Fırat ve Dicle ulaşım koridorları işlevlerinin yanı sıra Irak Cephesi'ndeki askerî harekâtın temel eksenini oluşturuyordu (Hüsameddin, 1917). Bölgenin çöllerle çevrili olması, su kaynaklarının sınırlılığı ve Suriye-Irak arasındaki uzun çöl geçişleri de ikmal hatlarını kırılgan hâle getirmekteydi. Halep-Musul ve Halep-Deyr-i Zor güzergâhları üzerinden kurulan bağlantılar ise bu yapısal güçlükleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir.

Ulaştırma altyapısındaki bu yetersizlikler, mühimmat ve malzeme sevkiyatıyla sınırlı kalmamış; insan gücünün cepheye ulaştırılmasını da güçleştirmiştir. Balkan yenilgilerinin ardından Osmanlı karar alıcıları, imparatorluğun güvenliğinin ancak zorunlu askerlik yükümlülüğünün toplumun tüm kesimlerine yayılmasıyla sağlanabileceğini düşünmüş ve 1914 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kânun-ı Muvakkatı bu yaklaşımın hukuki temelini oluşturmuştur. Ancak 1913 Asker Alma Nizamnâmesi ile kurulan bölgesel asker alma sistemi Irak Cephesi'nde beklenen sonucu verememiştir. Özellikle demiryolu bulunmayan bölgelerde menzil teşkilatının yetersiz kalması, asker sevkinde gecikmelere ve firar vakalarının artmasına yol açmıştır. Nitekim Musul'daki 35'inci Tümen'de yalnızca bu nedenle

1.187 erin firar ettiği tespit edilmiştir (Belen, 1964, s. 54). Ayrıca asker alma bölgeleri ile cephe ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk ve donatım eksiklikleri seferberlik sürecini daha da zorlaştırmıştır. 4'üncü Ordu Komutanı Cavit Paşa da özellikle insan kaynağı ve teçhizat yetersizliklerine dikkat çekmiş; birçok askerin yazlık kıyafetlerle ve eksik donanımla silah altına alındığını belirtmiştir (Akbay, 1964, s. 175; Belen, 1964, ss. 52–53).

Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Genelkurmayı, 7 Haziran 1914 tarihli Temel Seferberlik Planı doğrultusunda kuvvet dağılımını uygulamaya koymuştur. 4'üncü Ordu Komutanı Cavit Paşa'nın itirazlarına rağmen 13'üncü Kolordu parçalanmış ve 37'nci Tümen Doğu Cephesi'ndeki 3'üncü Ordu emrine verilmiştir. Ancak Fırat ve Dicle üzerinden gerçekleştirilen sevkiyat sırasında yaşanan gecikmeler, bu birliklerin Ruslara karşı yürütülen harekâta zamanında katılmasını engellemiştir. Daha sonra Mısır'a yönelik planların öncelik kazanmasıyla 12'nci Kolordu da Suriye'ye kaydırılmış ve burada 4'üncü Ordu teşkil edilmiştir. Böylece Irak Cephesi'nde yalnızca 38'inci Tümen ile hudut taburları, seyyar jandarma birlikleri ve aşiret müfrezeleri kalmıştır. Yeni oluşturulan Irak ve Havalisi Komutanlığı'nın emrine verilen bu kuvvetler, Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde Irak'taki düzenli askerî varlığın temelini oluşturmuştur. Cephedeki toplam mevcut 377 subay ve 22.939 erden ibaretti (Fırat & Balkış, 1979, ss. 43–45; Mehmed Emin, 1336, s. 671; Mehmed Nuri Efendi, 2016, s. 22). Bu veri, Irak'ın savaşın başlangıcında sınırlı askerî kaynaklarla savunulduğunu ve stratejik öncelikler arasında ikincil konumda bırakıldığını açık biçimde göstermektedir.

Bu sorunlar, Irak'ta bırakılan düzenli kuvvetlerin personel niteliği ve muharebe hazırlığı üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak Cephesi'nde görev yapan 38'inci Tümen'in muharebe kabiliyeti, dönemin gözlemcileri tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. Mehmed Emin Zeki Bey'e göre tümen personeli savaş öncesinde ağırlıklı olarak iç güvenlik ve eşkıya takibi görevlerinde kullanıldığından düzenli eğitim ve talimden yeterince geçememiştir. Bu durum birliklerin harbe hazırlık seviyesini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Özellikle ikmal hizmetlerinde görev yapan erlerin önemli bir kısmı, kendilerine teslim edilen silahları etkin biçimde kullanabilecek eğitimden yoksundu. Mevcut hâl cephede ortaya çıkabilecek kayıpların süratle telafi edilmesini ve yardımcı personelin muharebe görevlerine aktarılmasını güçleştirmekteydi. Bölgenin Osmanlı askerî-idari yapısıyla tam olarak bütünleştirilememiş olması ve yerel nüfusun seferberliğe sınırlı destek vermesi firar vakalarını yükseltmiştir. Eksikliklerin giderilmesi amacıyla bazı birliklerde henüz askerlik çağına ulaşmamış gençler de silah altına alınmıştır. Ancak bu personelin askerî eğitim ve psikolojik dayanıklılık bakımından yetersiz olması, özellikle yoğun topçu ateşi altında disiplin problemlerini artırmıştır. En temel ihtiyaçlardan biri olan su mataraları dahi Irak'ta düzenli biçimde sağlanamamış, askerler yerel imkânlarla temin edilen kapları kullanmak zorunda kalmıştır. Ekmek torbası, sırt çantası ve çeşitli kişisel donanımların eksikliği günlük yaşamı zorlaştırırken, kıyafet ve örtünme malzemelerindeki yetersizlikler de askerlerin dayanıklılığını olumsuz etkilemiştir. Bu vaziyet, 38'inci Tümen'in hem insan kaynağı hem de lojistik açıdan kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ve Osmanlı'nın Irak Cephesi'ndeki

askerî varlığının yapısal zafiyetlerini açık biçimde ortaya koymaktadır (Mehmed Emin, 1336, ss. 685-686).

Personel ve eğitim alanındaki bu zayıflıklar, birliklerin sahip olduğu silah ve teçhizatın sınırlılıklarıyla birleşince daha belirgin bir muharebe dezavantajı yaratmıştır. Irak'taki Osmanlı birlikleri yaklaşık 17.948 piyade tüfeği, 25 sahra topu ve 9 dağ topuna sahipti. Ancak bu silah sistemlerinin önemli bir bölümü teknolojik bakımdan çağdaş muadillerinin gerisinde kalmıştı. Osmanlı piyadesinin kullandığı Mauser tüfekleri ile topçu sınıfındaki Krupp sahra ve dağ topları, ateş gücü ve kullanım etkinliği açısından İngiliz ordusunun Lee-Enfield tüfekleri ve modern sahra toplarına kıyasla dezavantajlı bir konumdaydı. Özellikle Mauser ve Lee-Enfield tüfekleri arasındaki atış sürati ve kullanım kolaylığı farkı, piyade muharebelerinde İngiliz birliklerine önemli bir üstünlük sağlamaktaydı. Benzer şekilde Osmanlı topçusunun kullandığı eski model Krupp topları da atış hızı ve ateş desteği bakımından İngiliz sahra topçusunun gerisinde kalıyordu. Bu nedenle Osmanlı kuvvetleri, personel, lojistik, ateş desteği ve silah teknolojisi bakımından rakiplerine göre daha sınırlı imkânlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Mehmed Emin, 1336, ss. 686-687).

Ancak sorun salt silah sistemlerinin niteliğiyle sınırlı değildi; bu silahların etkin biçimde kullanılmasını sağlayacak mühimmatın temini de ciddi bir problem oluşturuyordu. Cephane temini, Osmanlı ordusunun Irak Cephesi'nde karşılaştığı en önemli sorunlardan biriydi. Piyade birliklerinde kullanılan mühimmatın bir kısmının kusurlu olması, silahların güvenilirliğini azaltırken, merkez depolardan sürekli takviye talep edilmesine yol açmıştır. Topçu cephanesi de son derece sınırlıydı; mevcut mühimmat miktarı uzun süreli ve yoğun muharebeleri destekleyecek düzeyden uzaktı. Üstelik merkez depolardaki stokların da yetersiz olması ikmal sorununu daha da ağırlaştırmıştır. Benzer bir durum nehir ve körfez ulaşımında da görülmekteydi. Fırat, Dicle ve Basra Körfezi'nde Osmanlı'nın elindeki deniz unsurları birkaç küçük gemi ve motorla sınırlı kalmış, bu durum lojistik ve ateş desteği kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır (General Staff, India, 1915, ss. 12-19). Dolayısıyla Osmanlı kuvvetleri, mühimmat ve ulaştırma imkânları açısından da ciddi kısıtlamalar altında faaliyet göstermek zorunda kalmıştır.

Dönemin cephe komutanlarının değerlendirmeleri de bu askerî hazırlık düzeyinin yetersizliğini doğrulamaktadır. Irak Cephesi'nde görev yapan Cavit Paşa, savaş öncesinde bölgedeki askerî hazırlık düzeyini son derece yetersiz bulmuş; cephane eksiklikleri, ikmal sorunları ve personel yetersizliğinin Osmanlı savunma kapasitesini ciddi biçimde sınırlandırdığını belirtmiştir. Bununla birlikte Paşa'nın dikkat çektiği sorunlar yalnızca askerî alanla sınırlı değildi. Ona göre Irak ve Suriye'de Osmanlı yönetimine yönelik toplumsal desteğin zayıf olması, aşiretlerin ve yerel unsurların seferberlik sürecine sınırlı katılım göstermesi ile merkezî otoriteye karşı mesafeli tutumları, cephedeki askerî sorunları daha da derinleştirmiştir. Bu nedenle Irak'taki savunma güçlükleri, lojistik ve personel eksikliklerinin yanı sıra bölgenin sosyo-politik yapısıyla da yakından ilişkiliydi (Cavit Paşa, 1918, ss. 33-36).

Bu yapısal eksiklikler karşısında Osmanlı yönetimi, düzenli birliklerin

yetersizliğini telafi etmek amacıyla yerel unsurlara dayalı farklı bir savunma anlayışına yönelmiştir. Irak Cephesi'ndeki düzenli birliklerin Kafkasya ve Kanal cephelerine kaydırılmasının ardında münferit stratejik öncelik değişikliği değil, Enver Paşa'nın yerel aşiretlere dayalı bir savunma modeli oluşturma düşüncesi de bulunmaktaydı. Enver Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında elde edilen gayrinizamî harp tecrübelerinin Mezopotamya'ya da uygulanabileceğini ve aşiretlerin silahlandırılmasıyla İngiliz ilerleyişinin nehir hatları boyunca yavaşlatılabileceğini düşünüyordu (Uyar, 2021, s. 73). Ancak Irak'ın toplumsal ve siyasî yapısı, bu modelin başarılı olduğu Trablusgarp'tan önemli ölçüde farklıydı. Libya'da Senusî hareketi etrafında daha bütünleşik bir direniş örgütlenebilirken, Irak'ta aşiretler arasındaki rekabet, mezhepsel farklılıklar ve yerel güç mücadeleleri ortak bir savunma cephesi oluşturulmasını zorlaştırmıştır (Shaw, 2014, s. 36). Dahası, Irak'ta karşı karşıya kalınan rakip, Trablusgarp'taki İtalyan kuvvetlerinden çok daha güçlü lojistik, deniz ve ateş desteğine sahip olan İngiliz ordusuydu. Bu nedenle Irak'ta aşiretlere dayalı savunma modeli, henüz başlangıç aşamasında ciddi yapısal sınırlılıklar taşımaktaydı.

Dönemin komutanlarından Ali İhsan Sâbis Paşa da Enver Paşa'nın Trablusgarp'taki düzensiz harp tecrübelerini Irak'a uyarlama girişimini eleştirmiştir. Sâbis'e göre, Trablusgarp'ta İtalyan kuvvetleri kıyı şeridiyle sınırlı kalırken İngilizlerin amacı Basra'dan Bağdat'a uzanan havzayı kontrol altına almaktı. Bu nedenle Libya'da belirli ölçüde etkili olan yöntemlerin Irak'ta aynı sonucu vermesi beklenemezdi. Ayrıca gönüllü ve aşiret kuvvetlerine aşırı güven duyulması, düzenli ordunun sevk ve idare bütünlüğünü zayıflatmış ve stratejik planlamada önemli sorunlar yaratmıştır (Sâbis, 1990, ss. 212–213). Netice itibarıyla Osmanlı Genelkurmayı'nın Irak'ı tâlî cephe olarak değerlendirmesi, düzenli kuvvetlerin önemli bir bölümünü diğer cephelere tahsis etmesi ve bölgenin savunmasını sınırlı sayıdaki nizami birlik ile yerel unsurların desteğine dayandırması, Irak'ın askerî kapasitesini zayıflatmıştır. Irak'ın sosyo-politik yapısı, yerel güç dengeleri ve İngilizlerin üstün askerî imkânlarıyla birleşen bu tercih, savaşın ilk safhalarında ortaya çıkan askerî kırılganlığı derinleştirmiştir. Böylece kısa vadede kuvvet ekonomisi sağlamayı amaçlayan bu strateji, uzun vadede daha yüksek askerî ve siyasî maliyetler üreten bir "Tâlî Cephe Paradoksu"na dönüşmüştür.

Sonuç

Bu çalışma, "Tâlî Cephe Paradoksu" kavramsallaştırması çerçevesinde Osmanlı Genelkurmayı'nın Birinci Dünya Savaşı arifesinde Irak'ı stratejik öncelikler hiyerarşisinde ikincil bir konuma yerleştirmesini incelemiştir. Elde edilen bulgular, Irak'ın tâlî cephe olarak değerlendirilmesinin kısa vadede kuvvet ekonomisi sağlamayı amaçladığını; ancak zamanla askerî, lojistik ve siyasî maliyetler üreterek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konumunu zayıflattığını göstermektedir. Çanakkale, Kafkasya ve Kanal gibi cephelerin önceliklendirilmesi uğruna Irak'taki nizami kuvvetlerin önemli bir bölümünün başka bölgelere kaydırılması, mevcut kurumsal ve lojistik sınırlılıklarla birleşerek bölgenin savunma kapasitesini zayıflatmıştır.

Balkan Savaşları sonrasında gerçekleştirilen askerî reformlar, Osmanlı ordusuna daha modern bir teşkilat yapısı kazandırmayı hedeflemiş olsa da Irak örneğinde bu

dönüşümün uygulama kapasitesi sınırlı kalmıştır. Seferberlik sürecinde yaşanan gecikmeler, personel ve teçhizat eksiklikleri, eğitim seviyesindeki yetersizlikler ve ikmal sistemindeki aksaklıklar, savaş öncesinde oluşturulan kurumsal çerçevenin sahaya etkin biçimde yansımasını engellemiştir. Benzer şekilde, bölgenin savunmasını sınırlı sayıdaki nizami birlik ile aşiret ve yerel unsurların desteğine dayandıran yaklaşım da beklenen sonucu vermemiştir. Trablusgarp tecrübesinden esinlenen bu anlayış, Irak'ın kendine özgü toplumsal yapısı, aşiretler arası rekabet, mezhepsel ayrışmalar ve yerel güç dengeleri nedeniyle sürdürülebilir bir savunma modeli oluşturamamıştır.

Sosyo-politik düzlemde ise Irak'ın Osmanlı Devleti ile bütünleşme sürecinde yaşanan sorunlar, merkezî otoritenin seferberlik ve mobilizasyon kapasitesini sınırlandırmıştır. Yerel halkın önemli bir bölümünün devlete yönelik mesafeli tutumu, aşiretlerin farklı yönelimleri, firar vakaları ve disiplin problemleri askerî zafiyetleri derinleştirmiştir. Böylece askerî, lojistik ve toplumsal sorunlar birbirini besleyen çok katmanlı bir kırılganlık üretmiştir. Bu kırılganlık, İngilizlerin sahip olduğu ulaştırma, ikmal ve harekât üstünlüğü karşısında Osmanlı savunmasının direnç kapasitesini daha da azaltmıştır.

Çalışmanın temel katkısı, Irak Cephesi'ndeki erken dönem askerî başarısızlıkları muharebe sahasındaki gelişmeler veya bireysel komutan hatalarıyla açıklamak yerine, bunları savaş öncesinde şekillenen stratejik önceliklendirme süreci içerisinde değerlendirmesidir. Bu çerçevede cephenin ilk safhalarında ortaya çıkan askerî başarısızlıklar, savaşın başlamasından sonra gelişen beklenmedik olayların değil; kuvvet dağılımı, kurumsal hazırlık düzeyi, lojistik kapasite ve yerel sosyo-politik koşullar arasındaki uyumsuzluğun öngörülebilir sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Nihayetinde Irak Cephesi'nin ikincilleştirilmesi, Osmanlı Devleti'nin stratejik esnekliğini artırmak yerine onu lojistik bakımdan kırılgan, operatif düzeyde savunmacı ve siyasî açıdan dezavantajlı bir konuma sürüklemiştir. Bu durum, Irak Cephesi'nde yaşanan askerî gelişmelerin savaş öncesinde şekillenen stratejik tercihlerden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Irak'ın tâlîleştirilmesi cephedeki krizin sonucu değil, bizzat krizi üreten stratejik tercihin kendisi olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Akbay, C. (1964). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi*. Genelkurmay Basımevi.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi. (2008). (*141).* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

Barker, A. J. (1967). *The bastard war: The Mesopotamian campaign of 1914-1918*. Dial Press.

Baysun, M. C. (1979). Bağdat. İçinde *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (C. 2). Millî Eğitim Basımevi.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi* (Cilt 3, Kısım 1: 1914-1915). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Belen, F. (1964). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1914 Yılı Hareketleri*. Genelkurmay Basımevi.

Beydilli, K. (1991). Bağdat Demiryolu. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 442–444). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (1911, 21 Şubat). DH.İD. D:158, G:2.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (1911, 8 Şubat). İ.HB. D:158, G:2.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (1911, 9 Şubat). BEO. D:3855, G:289120.

Busch, B. C. (1971). *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921*. University of California Press.

Cavit Paşa. (1918). *Irak Seferi ve İttihat Hükûmetinin hayâlât ve cehâlet-i siyasiyesi*. Müdafaa Matbaası.

Çakın, N., & Orhon, N. (1978). *Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi: III. Cilt*, 5. Kısım (1793-1908). Genelkurmay Basımevi.

Çetinsaya, G. (2006). *Ottoman administration of Iraq*, 1890-1908. Routledge.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi. (1910). Matbaʿa-i Askeriyye.

Erickson, E. J. (2003). *Size ölmeyi emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu* (T. Akad, Çev.). Kitap Yayınevi.

Fırat, N., & Balkış, N. (1979). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Cilt III, Irak-İran Cephesi, 1914-1918 (1. kısım)*. Genelkurmay Basımevi.

Furgaç, A. İ. (2017). *Feryadım* (C. 1). Timaş Yayınları.

General Staff, India. (1915). *Field notes: Mesopotamia*. Government Monotype Press. British Library, India Office Records (IOR/L/MIL/17/15/49).

Halaçoğlu, Y. (1991). Bağdat. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 4). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hallı, R. (1996). *Balkan Harbi (1912–1913): Harbin sebepleri, askerî hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin harbe girişi*. Genelkurmay Basımevi.

Hartman, M. (1997). Irak. İçinde *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5/2). Millî Eğitim Basımevi.

Hüsameddin (Çev.). (1917). *Irak'a dâ'ir harp notları*. Matbaa-i Askeriye.

Karatamu, S. (1996). *Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi: III. cilt, 6. kısım (1908-1920)*. Genelkurmay Basımevi.

Kurşun, Z. (1994). Davut Paşa. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mehmed Emin. (1336). *Osmanlı-İngiliz Irak Seferi hatalarımız*. Matbâa-i Âmire.

Mehmed Nuri Efendi. (2016). *Harb-i Umûmide Irak Harekâtı "Kûtü'l-Amâre"* (İ. Dağdelen, Haz.). Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

Moberly, F. J. (1923). *History of the Great War based on official documents: The campaign in Mesopotamia, 1914-1918* (Vol. 1). His Majesty's Stationery Office.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2013). *Osmanlı belgelerinde Birinci Dünya Harbi*.

Pomiankowski, J. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü* (K. Turan, Çev.). Kayıhan Yayınları.

Sâbis, A. İ. (1990). *Harp hatıralarım: Birinci Cihan Harbi (C. 2)*. Nehir Yayınları.

Shaw, S. J. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu* (B. S. Aydaş, Çev.). Türk Tarih Kurumu.

Toprak, Z. (1995a). *İttihat Terakki ve devletçilik*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1995b). *Milli iktisat-milli burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkmen, Z. (2000). II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Ordusunda ordu-siyaset ilişkileri. *Erdem, 12*(36), 567–591.

Uyar, M. (2016). Pasha, Cavit. İçinde *International Encyclopedia of the First World War*. https://doi.org/10.15463/ie1418.10966

Uyar, M. (2021). *The Ottoman army and the First World War*. Routledge.

Uyar, M., & Erickson, E. J. (2017). *Osmanlı askeri tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldız, G. (2013). Kara Kuvvetleri. İçinde G. Yıldız (Ed.), *Osmanlı askerî tarihi: Kara, deniz ve hava kuvvetleri (1792-1918)* (ss. 47–113). Timaş Yayınları.

Extended Summary

This article, derived from the author's ongoing doctoral research, examines what it terms the "Secondary Front Paradox" in the Ottoman Empire's approach to Mesopotamia on the eve of the First World War. Rather than interpreting the early setbacks on the Mesopotamian Front as the product of battlefield tactics or individual command failures, the study argues that they were rooted in a prior strategic decision to relegate Iraq to a secondary theatre in favour of the Caucasus, the Straits, and the Suez Canal. When this prioritisation intersected with logistical constraints, the incomplete implementation of military reforms, and the region's socio-political realities, a short-term economy of force evolved into a long-term strategic liability.

Methodologically, the article draws upon Ottoman archival documents, military regulations, memoirs, and contemporary testimonies, alongside the relevant secondary literature. By combining institutional, operational, logistical, and socio-political perspectives, it seeks to connect high-level strategic decision-making with conditions on the ground. In doing so, the study integrates four analytical dimensions: military reform, mobilisation geography, logistical infrastructure, and local social structures.

The analysis begins with the military reforms implemented between 1910 and 1913. Although the introduction of triangular divisions, permanent corps headquarters, and corps-based recruitment districts represented an ambitious attempt to modernise the Ottoman army, these reforms remained unevenly implemented in Iraq. In practice, the region continued to suffer from shortages of trained manpower, artillery, machine guns, transport assets, and medical services. Consequently, the organisational reforms that appeared coherent on paper failed to generate a comparable level of operational capability in the field.

The article then examines the mobilisation plans prepared on the eve of the war. Ottoman strategic planning prioritised the defence of Istanbul and the Straits, while also assigning increasing importance to the Caucasus and Suez fronts. As a result, the regular forces stationed in Iraq were progressively redeployed elsewhere. The 13th Corps was transferred to the Caucasus, while the 12th Corps was redirected toward Syria and the Canal front. This left Iraq with only limited regular forces and encouraged reliance on tribal auxiliaries and irregular formations to compensate for the reduction in military manpower.

A central argument of the study concerns the limitations of this strategy. Inspired in part by the Ottoman experience in Libya, Enver Pasha and other decision-makers assumed that tribal mobilisation could provide an effective substitute for regular military formations. However, the fragmented nature of Iraqi tribal politics, sectarian divisions, and the region's complex local power structures undermined the viability of such an approach. Unlike the Italian forces encountered in Libya, the British possessed superior logistical resources, stronger firepower, and a coherent operational strategy based on integrated maritime and riverine transportation. Consequently, the conditions that had enabled irregular resistance in Libya were largely absent in Mesopotamia.

The study further demonstrates that logistical constraints played a decisive role in shaping events. The incomplete Baghdad Railway, transportation bottlenecks in the Taurus and Amanus mountain ranges, and the inadequacy of the road network hindered the regular movement of troops, equipment, and supplies from the imperial centre to Iraq. At the same time, the Ottoman war industry remained heavily concentrated around Istanbul and lacked the capacity to sustain distant theatres effectively. British forces, by contrast, benefited from an integrated transportation system linking the Persian Gulf, the Shatt al-Arab, and the Tigris-Euphrates river network, enabling a far greater degree of operational continuity.

The socio-political environment compounded these difficulties. Weak integration between the Ottoman state and segments of the local population limited mobilisation efforts and reduced the effectiveness of appeals to loyalty and jihad. Desertion, morale problems, and distrust toward state authorities further weakened military effectiveness. Contemporary observers such as Cavit Pasha associated these problems directly with the broader strategic decision to rely on irregular forces rather than maintaining a stronger regular military presence in the region.

The article's principal contribution lies in its reinterpretation of the early failures on the Mesopotamian Front. Rather than treating them as the outcome of tactical mistakes or battlefield contingencies, it situates them within the broader framework of pre-war strategic prioritisation and resource allocation. In this sense, the "Secondary Front Paradox" captures the unintended consequences of relegating a theatre to secondary status: a strategy designed to conserve resources may ultimately generate greater costs when logistical capacity, institutional preparedness, and local political conditions are insufficient to sustain substitute forms of defence.

By situating Mesopotamia within the wider context of Ottoman wartime strategy, the study demonstrates that peripheral theatres were not merely passive recipients of imperial decision-making. Rather, they constituted arenas in which strategic prioritisation itself could become a source of military vulnerability. The case of Iraq therefore offers a broader insight into the relationship between strategic planning, logistical capability, and imperial governance during the First World War.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Military Innovation and Political Change in Seventeenth-Century England

On Yedinci Yüzyıl İngiltere'sinde Askerî Yenilik ve Siyasal Değişim

Sinan GÜL[1]

[1] Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Yabancı Diller Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of Foreign Languages, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

This essay investigates the emergence of the New Model Army as a pivotal force in the transformation of seventeenth-century England's political and military structures. Established in 1645 under Sir Thomas Fairfax and Oliver Cromwell, the army represented a revolutionary departure from the feudal and aristocratic organization of warfare, advancing a professional, merit-based, and ideologically cohesive model of military service. Situating the New Model Army within the broader European "military revolution," the essay traces England's progression from Tudor statutory musters to the institutionalization of a standing army under the Restoration. It argues that the army's distinct synthesis of religious zeal, political radicalism, and organizational discipline redefined the relationship between military authority and civil governance. Beyond its battlefield achievements, the New Model Army became a crucible for constitutional debate—embodied in the Agreements of the People—and a vehicle for the emergence of modern notions of political legitimacy, moral order, and state power. The study contends that the army's legacy lies in its dual role as both an agent of military modernization and a catalyst for ideological transformation in early modern England.

KEYWORDS New Model Army | English Civil War | Military Revolution | Oliver Cromwell

ÖZ

Bu makale, Yeni Ordu'nun (New Model Army) on yedinci yüzyıl İngiltere'sinin siyasal ve askerî yapılarının dönüşümünde belirleyici bir güç olarak ortaya çıkışını incelemektedir. 1645 yılında Sir Thomas Fairfax ve Oliver Cromwell önderliğinde kurulan bu ordu, savaşın feodal ve aristokratik örgütlenmesinden devrim niteliğinde bir kopuşunu temsil etmiş; profesyonel, liyakate dayalı ve ideolojik olarak bütünleşmiş bir askerî hizmet modeli geliştirmiştir. Yeni Ordu'yu Avrupa'daki genel "askerî devrim" bağlamına yerleştiren bu makale, İngiltere'nin Tudor Dönemi'ne ait zorunlu askerî yoklamalardan Restorasyon Dönemi'nde daimî ordunun kurumsallaşmasına kadar uzanan sürecini izlemektedir. Çalışma, ordunun dinsel coşku, siyasal radikalizm ve örgütsel disiplinin özgün bir sentezini oluşturarak askerî otorite ile sivil yönetim arasındaki ilişkiyi yeniden tanımladığını ileri sürmektedir. Yeni Ordu, savaş meydanlarındaki başarılarının ötesinde, Halk Mutabakatları (Agreements of the People) belgelerinde vücut bulan anayasal tartışmaların bir potası hâline gelmiş ve siyasal meşruiyet, ahlaki düzen ve devlet gücü gibi modern kavramların doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, Yeni Ordu'nun mirasının, hem askerî modernleşmenin bir aracı hem de Erken Modern İngiltere'de ideolojik dönüşümün bir tetikleyicisi olmasında yattığını savunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Yeni Ordu | İngiliz İç Savaşı | Askerî Devrim | Oliver Cromwell

Atıf | Citation: Gül, S. Military innovation and political change in seventeenth-century England. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 291-311. https://doi.org/10.54078/savsad.1815938

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Sinan GÜL
sinangul36@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 02.11.2025
Kabul Tarihi | Accepted 13.01.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Introduction

If an army traditionally belongs to the king and declares loyalty to him, then in the context of a civil war, whose side will the army take? What conditions enable a force, formerly characterized by loyalty to its ruler, to realign its ideological commitments, political affiliations, and ethical framework? The New Model Army (NMA) offers a striking seventeenth-century example of this phenomenon: an army that fought in alignment with the de facto ruler rather than the monarch and that exercised a degree of political and military autonomy rarely seen in earlier English history. In addition to its battlefield successes, the army played a transformative role in shaping the political, social, and cultural landscape of the country, demonstrating how military organizations could directly influence the broader trajectory of the nation.

The emergence of the New Model Army during the English Civil War (1642–1651) marked a decisive turning point not only in the outcome of the conflict but also in the evolution of modern military organization. Established in 1645 under the leadership of Sir Thomas Fairfax (1612–1671), a leading Parliamentarian general and the first commander of the New Model Army, and the ideological guidance of Oliver Cromwell (1599–1658), a Parliamentarian statesman, military leader, and later Lord Protector of the Commonwealth, the New Model Army introduced a professionalized, merit-based structure that broke decisively from the traditional feudal and aristocratic organization of warfare (Gentles, 1992, pp. 420–422). The Self-Denying Ordinance of 1645, which required members of Parliament to resign their military commissions, further institutionalized professionalism and sought to eliminate the overlap of political favoritism and military command (Woolrych, 2002, p. 302).

Between the reigns of Henry VIII and Charles II, England's military system underwent a profound transformation, evolving from a decentralized feudal levy into a permanent professional army. Under Henry VIII (r.1509–1547), the process of centralization began with statutory musters, the construction of coastal "Device Forts," and the establishment of a standing navy and dockyards, marking the initial stages of England's maritime militarization (Hale, 1983; Loades, 1992). Elizabeth I (r. 1558–1603) maintained a militia-based defense through the Trained Bands, while naval professionalism reached its zenith with the defeat of the Spanish Armada (Fissel, 2001; Rodger, 1997). In contrast, the early Stuarts, James I (r. 1603-1625) and Charles I (r. 1625-1649), failed to modernize the militia or fund standing forces, provoking political crises over billeting and ship money that contributed directly to civil war (Cust, 2005; Kishlansky, 1996). It was within this context of institutional stagnation and political tension that the New Model Army emerged, signaling a decisive break from earlier military practices: a disciplined, salaried, and ideologically unified force, which under Cromwell's Protectorate became both the instrument and symbol of military government (Gentles, 1992; Hill, 1972; Woolrych, 2002). Following the Restoration, Charles II disbanded much of the army but retained select regiments, most notably the Coldstream Guards, establishing a small permanent force that balanced royal authority with parliamentary oversight (Childs, 1976). By the late seventeenth century, England

had thus institutionalized a standing army, completing a century-long evolution in military organization and state power (Morrill, 1993).

This transformation of England's armed forces provided the institutional framework for Parliament's success in the Civil War, situating the conflict within the broader European phenomenon later identified as the Military Revolution. The New Model Army, as both catalyst and product of this modernization, unified Parliament's fragmented regional forces under Sir Thomas Fairfax, replacing aristocratic command structures with a professionalized and bureaucratic organization. Its formation reflected continental patterns of state-controlled standing armies, where discipline, merit, and centralized coordination increasingly superseded personal loyalty and localism. The decisive Battle of Naseby (14 June 1645) illustrated the effectiveness of these innovations: Oliver Cromwell's cavalry, rigorously trained and ideologically motivated, exemplified a synthesis of religious conviction and military professionalism that overwhelmed the disjointed Royalist forces (Wanklyn & Jones, 2005, p. 277). In contrast, King Charles I's reliance on traditional modes of command and his underestimation of the New Model Army as the "New Noddle" (Wanklyn, 1981, pp. 70–74) revealed a failure to grasp the structural evolution of warfare occurring across Europe. Parliament's victory was therefore not merely a tactical achievement but the outcome of systemic military modernization, which redefined both warfare and political authority in seventeenth-century England.

Yet the New Model Army's significance extended beyond structural reform, encompassing a distinctive fusion of military professionalism and religious conviction. Its disciplined composition, coupled with an emphasis on godliness and moral zeal, infused military life with a sense of providential purpose (Worden, 1974, p. 112). Soldiers were not merely trained professionals but also agents of a divine mission, a conviction reinforced through the sermons and writings of army chaplains such as Hugh Peters and Henry Walker (Morrill, 1993, p. 156). This integration of discipline and religious commitment fostered both cohesion and ideological coherence, which proved vital in securing victories at Naseby and during subsequent campaigns (Roberts, 2004, p. 233). In effect, the army's moral and organizational rigor functioned in tandem, demonstrating that its power rested as much on shared conviction as on military skill.

Building on this moral and organizational foundation, the NMA also became a site of radical political debate. From 1647 onward, it evolved into a self-conscious political community in which officers and soldiers articulated ideas about sovereignty, representation, and individual rights, most famously expressed in the Agreements of the People (Roberts, 2004, pp. 142–145). These developments transformed the army from a mere instrument of war into an active participant in redefining English governance. By intertwining its military function with political discourse, the army exemplified a novel conception of power in which armed force could simultaneously enforce policy and contribute to constitutional innovation. In this sense, the NMA not only secured Parliament's triumph on the battlefield but also embodied a reformist movement that redefined the relationship between military authority, political legitimacy, and moral order.

By synthesizing organizational professionalism, ideological zeal, and political activism, the NMA represents a pivotal moment in the broader trajectory of early modern European military and political history. Its innovations set precedents for the development of standing armies and the modern state apparatus, establishing enduring links between the discipline of the barracks and the principles of governance and reform. In doing so, the army's legacy extended far beyond its immediate victories, illustrating how military innovation could drive broader societal transformation and shape the evolving relationship between power, conscience, and institutional authority.

Military Reform and Organizational Innovation

In this light, the NMA can be interpreted within the context of the European Military Revolution, a framework first articulated by Michael Roberts in 1955, which situates early modern warfare between approximately 1560 and 1660 within a period of profound structural and tactical transformation. Roberts argued that innovations in tactics, army size, and organization—particularly in the United Provinces (Dutch Republic) and under Gustavus Adolphus in Sweden—revolutionized the conduct of war and had long-lasting societal and political consequences. Key tactical developments included the gradual replacement of lances—and the continued use of pikes until the end of the eighteenth century—with muskets; the adoption of shallower troop formations to maximize firepower; and the development of coordinated maneuvers such as the volley and offensive countermarch. These innovations required permanent, professional armies, extensive officer training, and detailed administrative systems, which in turn strengthened centralized state authority and facilitated the rise of absolutist monarchies (Black, 1991, pp. 1–8).

Building on this European framework, the NMA exemplifies the English manifestation of the broader military revolution. It was designed as a disciplined, centrally organized, and professional force, emphasizing merit-based promotion, standardized training, and ideological cohesion (Kishlansky, 1996, pp. 74–77). Tactical reforms mirrored continental innovations: infantry units were drilled to maintain coordinated volleys, while cavalry was trained to execute decisive charges. These measures enhanced battlefield effectiveness and strategic flexibility, allowing Parliamentarian forces to achieve victories against larger, less professional Royalist armies, most notably at Naseby.

Moreover, the significance of the NMA extended well beyond battlefield performance, highlighting the interconnectedness of military and political transformation emphasized by Roberts. The army's permanent organization required administrative and financial support, while its collective political consciousness—manifested in the election of Agitators and the submission of petitions—enabled soldiers to influence Parliament and assert a novel form of agency in governance (Worden, 1974, pp. 40–46). In this way, the NMA not only reflected the tactical and organizational principles of the European Military Revolution but also contributed to the reshaping of English political power, laying the groundwork for the constitutional experiments of the Commonwealth and Protectorate.

Thus, the NMA serves as a compelling case study in the intersection of military innovation and state-building, illustrating the dual impact of professionalization and strategic reform. Its establishment and evolution show that England participated fully in the wider early modern military revolution, adapting continental models to its own social, political, and ideological context, and showing how disciplined, professional armies could simultaneously secure military victories and drive political transformation.

Furthermore, the NMA marked a decisive departure from the decentralized, semi-feudal levies of earlier English armies. Before its creation, Parliament's forces were largely composed of regional militias and semi-feudal levies whose loyalties were fragmented and whose discipline was uneven (Gentles, 1992, p. 33). In contrast, the NMA sought to replace this localism with a centralized, professional force built upon uniform training, pay, and command. The Ordinance for the New Model of the Army (February 1645) institutionalized a standing army of 22,000 men—12,000 infantry, 6,600 cavalry, and 1,000 dragoons—under a single, cohesive command structure led by Sir Thomas Fairfax (Roberts, 2004, p. 41). This was a significant step toward modern military organization, as it replaced temporary levies with a disciplined, full-time force serving a national rather than local authority.

A key innovation lay in the meritocratic principles underpinning appointments and promotions. The army aimed to curtail the influence of aristocratic privilege by elevating officers based on ability and commitment rather than birth or patronage excluded members of Parliament from holding military commands. Oliver Cromwell's emphasis on "godly" officers—men of "religion and valour"—further institutionalized the idea that moral conviction and competence, not lineage, defined military leadership (Worden, 1974, p. 117). This professional ethos transformed the English military landscape, laying the foundation for a permanent and disciplined force whose loyalty was to Parliament and, ultimately, to the emerging state rather than to individual patrons.

Equally transformative were the army's tactical and logistical reforms. The NMA's regiments were standardized in size and equipment, and soldiers received regular pay—though often delayed—ensuring greater cohesion and predictability in military operations (Gentles, 1992, pp. 121–123). Discipline was enforced through a strict code of conduct that prohibited plundering and emphasized moral restraint, setting it apart from the often-unruly royalist forces. On the battlefield, the army demonstrated superior mobility and coordination, particularly in its use of cavalry. Cromwell's "Ironsides" cavalry units epitomized the new emphasis on disciplined shock tactics rather than the impetuous charges typical of earlier engagements (Roberts, 2004, p. 92). These improvements were vividly demonstrated at the Battle of Naseby, where the NMA's organization, training, and command efficiency delivered a decisive victory that effectively ended Royalist hopes for success.

Ultimately, in its structure, discipline, and ethos, the NMA introduced a comprehensive model of military professionalism, unprecedented in England. It not only centralized command and standardized practice but also established a moral and ideological framework that fused military precision with spiritual purpose. In doing so, it not only secured immediate military success but also anticipated

broader European developments influencing subsequent developments in European military thought, anticipating the rationalization and bureaucratization of armed forces that would define the modern era. The NMA thus embodies the intersection of military innovation, political reform, and ideological coherence, demonstrating how disciplined, professionalized armed forces could reshape both warfare and the foundations of state authority in early modern Europe.

Religious and Moral Dimensions of the New Model Army

Building on the structural and tactical innovations discussed above, the creation of the New Model Army emerged as a direct response to the strategic and organizational failures of Parliament's military forces in 1644. Although the victory at Marston Moor marked a high point, the inability of parliamentary generals to exploit the win revealed the fragility of their war effort: Sir William Waller's army disintegrated after Cropredy Bridge, the Earl of Essex surrendered at Lostwithiel, and the Earl of Manchester failed to prevent the relief of Donnington Castle despite commanding superior forces (Morrill, 1993, pp. 261–263). These repeated setbacks exacerbated discord within the armies, Parliament, and London, exposing the limitations of traditional command structures and the absence of a disciplined, unified force.

Underlying these failures were longstanding political, religious, and personal tensions, which further compromised military effectiveness. Divisions between Scots and English, Presbyterians and sectarians, and the war and peace factions of Parliament undermined both coordination and morale. Cromwell's earlier clashes with Manchester over local issues such as the drainage of Somersham Fen, and his promotion of petitions within the Eastern Association army to favor officers of his own sectarian persuasion, illustrate how ideological and factional loyalties complicated military effectiveness. Officers who resisted these measures were often intimidated, further destabilizing the command hierarchy (Gentles, 1992, pp. 3–4).

In this context, the NMA represented both a practical and ideological solution to Parliament's military and organizational crises in overcoming the failures of 1644 and enforcing strategic discipline across regional armies. The reforms were framed within conservative military principles: the NMA consolidated officers and troops from the existing forces, standardized pay and recruitment, and reduced the influence of local factionalism (Kishlansky, 1979, pp. 44–51). Cromwell's leadership was crucial, not only in embodying the discipline and religious fervor that would unify the army, but also in mediating between ideological factions, ensuring that the army could function as a cohesive instrument of parliamentary power. The NMA's formation thus reflected both the urgent military necessity created by prior failures and the strategic recognition that a professional, centrally controlled army was essential to Parliament's survival in the Civil War.

While the NMA was a triumph of military organization, its distinctiveness also lay in the moral and religious ethos that animated its ranks. Far from being a purely professional fighting force, it was conceived as a "godly army," a community of believers united by shared conviction that they were instruments

of divine providence in the struggle against tyranny and corruption under godly reformation (Worden, 1974, p. 19). The fusion of Puritan spirituality and martial purpose created an unprecedented sense of ideological unity that strengthened both discipline and morale. Soldiers were not merely fighting for Parliament but for a sacred cause—what they often called "the Lord's work"—imbuing their service with a spiritual gravity that elevated it above mercenary duty (Morrill, 1993, p. 158).

The presence of army chaplains and the circulation of religious pamphlets, sermons, and psalm-singing reinforced this godly identity. Cromwell and Fairfax both insisted that the army be composed of men who "fight for their religion, laws and Christian liberties" (Gentles, 1992, p. 96). This emphasis on individual conscience and moral integrity translated into an internal culture of piety, self-discipline, and collective prayer. Despite the divisions among them, "the radicals in the New Model Army were united in the idea that things could and should change much more fundamentally than then moderates in the House of Commons wished" (Pelz, 2016, p. 37). In this sense, the religious dimension of the army served as a psychological and ethical mechanism for maintaining order and purpose in prolonged and morally taxing campaigns.

Equally significant was the army's moral code, which marked a clear departure from earlier wartime practices. Strict regulations forbade drunkenness, swearing, gambling, and plundering—behaviors that were widespread in contemporary European armies (Kishlansky, 1979, p. 65). The enforcement of these codes not only reduced indiscipline but also projected an image of moral superiority that legitimized the Parliamentary cause in the eyes of many civilians. Moreover, this ethical framework had political ramifications: the army's emphasis on personal conscience and divine guidance laid the groundwork for later radical debates about liberty of conscience and religious toleration (Kishlansky, 1979, pp. 67–68).

Ultimately, the NMA's religious and moral character transformed it into more than a mere military institution. It became a spiritual fellowship and a political community whose members believed that divine providence had chosen them to reshape England's moral and political order. In this respect, the army stood at the intersection of faith, politics, and modern military culture—its fusion of spiritual discipline and civic mission serving as a model for the intertwining of moral purpose and state authority that would characterize later national armies.

Officer Selection, Professionalization, and the Self-Denying Ordinance in the New Model Army

A crucial factor in the New Model Army's effectiveness was the selection and organization of its officer corps, which represented both military and political innovation. The army was formed by consolidating three separate parliamentary forces—the armies of Essex, Manchester, and Waller—each of which had demonstrated both successes and serious shortcomings in command, coordination, and discipline. Failures such as Essex's surrender at Lostwithiel, Manchester's stalled momentum after Marston Moor, and Waller's inconsistent campaigns highlighted the urgent need for a centralized, professionally led force capable of

overcoming the operational and factional weaknesses of 1644 (Wanklyn & Jones, 2005, pp. 198–213).

In response, the New Model Army Ordinance (February–April 1645) reorganized these disparate forces into a single, unified army under Sir Thomas Fairfax, whose previous record in northern campaigns and reputation for courage and tactical skill made him an ideal commander. His appointment marked a departure from the fragmented and factionalized leadership of the earlier armies, establishing clear lines of authority and accountability. The Army's structure also reflected a rationalization of command and troop organization: 12 regiments of infantry, 11 of cavalry, and one of dragoons replaced the previous proliferation of regiments with widely varying sizes and compositions. This uniformity reduced administrative complexity, lowered costs, and enabled standardized training and drilling, essential for implementing the coordinated tactics associated with the European Military Revolution (Kishlansky, 1996, pp. 150–153).

Officer selection was carefully regulated not only for military competence but also for ideological reliability, linking structural reform with the army's broader moral and religious framework. Officers were required to swear an oath aligned with the National Covenant, representing the Anglo-Scottish Presbyterian alliance, though wording was flexible enough to allow inclusivity of Independents (Wanklyn, 2014, p. 110). The selection of officers also reflected lessons learned from prior controversies: Fairfax generally promoted men within the same rank, prioritized experience in a given role, and largely avoided introducing senior officers from outside the southern armies, preserving unit cohesion and limiting resentment (Kishlansky, 1979, pp. 64–67). These measures ensured that the officer corps was both tactically competent and ideologically compatible with the army's moral and religious ethos.

Importantly, the Self-Denying Ordinance preceded the full operationalization of the New Model Army and shaped its character in fundamental ways. Contrary to the later myth of a radical, Independents-controlled army, the NMA was created from military necessity, using familiar parliamentary procedures and organizational models. The Self-Denying Ordinance required MPs and peers holding military commands to resign, resolving conflicts between civil and military roles, reducing factionalism, and temporarily disrupting aristocratic dominance in the officer corps (Kishlansky, 1979, pp. 19–28). While it generated initial conflict, particularly with the Lords, it emphasized moral and administrative reform over political opportunism, reflecting Puritan ideals of self-discipline and collective responsibility. The measure was intended to reconcile competing factions and restore cohesion to Parliament's forces, rather than serve as a partisan victory for the Independents or Cromwell.

Thus, the creation of the NMA combined pragmatic military organization, professionalized officer selection, and moral-reformist principles. By merging experienced commanders, standardizing regiments, implementing ideological screening, and enforcing the principles of self-denial, the army became a cohesive, disciplined, and politically aware force. Its professionalization ensured battlefield effectiveness, while the Self-Denying Ordinance underscored the broader

parliamentary and religious context in which the army operated. Officer selection and structural reform were therefore central to the revolutionary character of the New Model, not because they reflected radical political agendas from the start, but because they blended tactical innovation with institutional and ethical foundations that shaped its later role in the Glorious Revolution of 1688.

Political Radicalism and Ideological Debate

The political significance of the New Model Army extended far beyond its battlefield victories. From 1647 onward, it emerged as one of the most politically articulate and ideologically self-aware military institutions in early modern Europe. The same religious and moral convictions that had provided the army's internal cohesion also inspired its members to reflect critically on the nature of authority, justice, and the legitimacy of political power. The army's political awakening was a natural outgrowth of its moral discipline and spiritual unity (Gentles, 1992, p. 211). The men who had fought for Parliament's liberties increasingly demanded that those liberties be extended to the people themselves.[1]

This shift became visible during the *Army Debates* of 1647, held at Putney Church, where elected representatives—known as *Agitators*—joined senior officers to discuss the political future of England. The debates revealed deep tensions between the army's radical and conservative factions. Figures associated with the Leveller movement, such as Thomas Rainsborough, argued that legitimate government must rest on the consent of the governed, declaring that "the poorest he that is in England hath a life to live as the greatest he" (as cited in Farr, 2006, p. 493). *The Agreements of the People* (1647–49), drafted by Leveller sympathizers within the army, proposed far-reaching reforms: extended suffrage, equality before the law, and religious toleration (Online Library of Liberty, 2016). Although these proposals were never fully adopted, they still demonstrate the extent to which the NMA had become a crucible for constitutional experimentation and popular sovereignty.

The politicization of the army also reflected its growing self-awareness as a representative body. The establishment of the General Council of the Army created a platform for deliberation that blurred the boundaries between military and civil authority (Woolrych, 2002, pp. 373–375). For the first time in English history, a standing army acted as both a guarantor and a critic of government, embodying a paradox at the heart of modern state formation: the simultaneous need for military obedience and political conscience. Oliver Cromwell himself struggled to balance these forces, seeking to prevent the army's radicalism from undermining

[1] In *The World Turned Upside Down* (1972), Christopher Hill argues that the army became an "arena of debate" where soldiers—many from humble backgrounds—were suddenly empowered to question political authority, religious orthodoxy, and social hierarchy. Because officers tolerated an unusual degree of free speech, the ranks developed unprecedented political consciousness. Hill links this openness to the rise of groups such as the Levellers, Baptists, and Fifth Monarchists, showing how radical pamphlets and petitions circulated widely among soldiers.
In his view, the New Model Army thus served not just as a military force but as a crucible of revolutionary thought, where ideas about equality, representation, and individual liberty were debated and refined. Hill explicitly contrasts this democratic ferment with the conservative aims of Parliament and the gentry, who had hoped the army would restore order rather than unleash political transformation (Hill, 1972, pp. 96–103).

the fragile postwar settlement while recognizing that its ideological energy was essential to the revolutionary transformation of English politics (Morrill, 1993, pp. 28–29).

The NMA thus functioned as both a political forum and a social experiment in participatory governance. Its soldiers, accustomed to prayer meetings and collective decision-making, translated the structures of religious fellowship into political deliberation. The army's councils were, in miniature, the republic it imagined—disciplined, godly, and self-governing (Roberts, 2004, p. 128). Although its radical momentum was eventually curbed after 1649, the New Model Army's legacy persisted in the revolutionary language of liberty, conscience, and equality that continued to echo throughout English and Atlantic political thought.

The army's politicization accelerated when the parliamentary cause fragmented and Denzil Holles's (1599-1680) Presbyterian faction attempted to consolidate power. Holles sought to reconcile with King Charles I, reorganize the army, and suppress radical elements within Parliament, but these moves provoked strong opposition from the soldiers themselves. Learning of plans to disband or redeploy regiments, the New Model soldiers drafted petitions, elected Agitators, and articulated collective grievances—steps that marked the development of a radical political consciousness. Far from being merely self-interested, their demands reflected a growing awareness that both royal and parliamentary authority could be perverted, and that the Army had a responsibility to defend liberty and justice (Kishlansky, 1996, pp. 9–10).[2]

The Army's actions—impeaching Holles, challenging the City of London militia,

[2] Mark Kishlansky's account of the New Model Army's creation offers a revisionist correction to the assumption—prevalent since S. R. Gardiner and later popularized by Marxist historians such as Christopher Hill—that the army was born out of radical or revolutionary intent. Drawing on parliamentary records, committee papers, and contemporary pamphlets such as The London Post (no. 27, 11 March 1645) and Vindiciae veritatis (1654), Kishlansky demonstrates that the formation of the New Model in 1645 was a product of administrative pragmatism rather than ideological innovation. The reorganization of Parliament's military forces was conducted through the ordinary channels of the Lords and Commons, and adds that "the army was established in accordance with the conservative traditon of parliamentary decision making" (Kishlansky, 1983, 28). Far from a revolutionary blueprint, the New Model represented an amalgamation of existing regiments, reflecting a continuity of command and finance with earlier forces.
Kishlansky's use of parliamentary committee records, particularly those of the Committee of Both Kingdoms and the Army Committee, exposes the bureaucratic conservatism underpinning the army's design. The new force remained firmly subordinate to Westminster, its strategy dictated by politicians and its pay subject to the same chronic inefficiencies that had plagued earlier armies. Kishlansky challenges Denzil Holles's later contention that the New Model was a "Cadmean seed" destined to turn its swords against its creators. Instead, the structural dependence of the army on parliamentary oversight underscores the essentially conservative nature of its origins.
The strength of Kishlansky's argument lies in his reconstruction of the army's subsequent transformation not as a predetermined trajectory but as a contingent political evolution. By foregrounding material grievances—arrears of pay, issues of honor, and Parliament's failure to recognize the army's corporate identity—he situates the army's radicalization within the lived realities of post-war disillusionment rather than in the ideological intentions of its founders. The political consciousness that emerged after 1647, culminating in *The Case of the Army Truly Stated* and *the Agreement of the People*, thus marks, in Kishlansky's phrase, "the genesis, not the maturation, of the English Revolution" (1978, p. 74).
In rejecting teleological interpretations that read the New Model's later political assertiveness back into its formation, Kishlansky restores a sense of historical contingency and institutional continuity to mid-seventeenth-century military politics. His evidence from contemporary correspondence and pamphlet literature reveals that the army's creation was conceived within the framework of parliamentary conservatism, and that its subsequent politicization arose not from ideological design but from the failure of that very framework to contain the social and moral energies unleashed by war.

and ultimately marching on London to assert its influence—illustrate the Army's emergence as a reformatory political actor. This radicalization was not anarchic; it grew directly from the same principles that had motivated the Civil War—freedom from tyranny and the defense of native liberties—but now interpreted in a more interventionist manner (Kishlansky, 1996, p. 158). By asserting both political and moral authority, the NMA effectively constrained Parliament, shaping the trajectory of constitutional reform and enabling the experiments of the Commonwealth and Protectorate. In this sense, the Army's reformatory impact lay not only in its military innovations but also in its capacity to redefine the balance of political power in seventeenth-century England.

In this sense, the army's political radicalism represented a culmination of its earlier reforms. Its disciplined structure made political organization possible; its moral and religious ethos provided ideological coherence; and its experience of collective struggle nurtured a new political vision. By transforming its soldiers into both agents and thinkers of reform, the NMA bridged the worlds of military necessity and political idealism, leaving an enduring mark on the evolution of modern republican and democratic discourse.

Different Approaches to the Structure of the Army

The New Model Army has been portrayed as either a revolutionary force, a moral crusade, or—following Kishlansky—a conservative reorganization within Parliament's traditional framework. From Edward Hyde Clarendon's (1609-1674) *The History of the Rebellion and Civil Wars in England* (published in 1702) onward, the Army's creation has been a touchstone for understanding the dynamics of the English Revolution. Writing as both participant and royalist historian, Clarendon interpreted the Army's foundation as a decisive and dangerous innovation within Parliament's war effort—engineered by the Independents, particularly Henry Vane and Oliver Cromwell, to purge the moderate leadership of Essex and Manchester (Clarendon, 1888, Vol. 4, pp. 2–3). For him, the Army's success stemmed less from its structure than from the discipline of Cromwell's cavalry, though he offered little analysis of how that discipline emerged. In the nineteenth century, Thomas Carlyle, the first editor of Cromwell's personal and political writings, endowed the New Model with transcendental significance, calling it "an entirely new epoch" (Carlyle, 1845, Vol. 1, p. 188), while S. R. Gardiner (1829-1902), one of the most influential English historians of the nineteenth century known for his work on seventeenth-century England, historicized its success in pragmatic and ideological terms, emphasizing its unity, superior provisioning, and "revolutionary spirit" (Gardiner, 1893, Vol. 1, p. 251; Vol. 3, p. 82).

Gardiner's student C. H. Firth (1857-1936) offered a more empirical correction, noting that the Army initially comprised recruits from existing forces and many conscripts, suffered heavy desertion, and contained only a small minority of "religious zealots" (Firth, 1902, pp. 35–36, 316–317). American historian W. C. Abbott (1869–1947), however, revived Gardiner's interpretation by portraying the Army as fundamentally "Cromwell's": a force driven by the Ironsides (Cromwell's elite, highly disciplined Parliamentarian cavalry of the early English Civil Wars), whose moral fervor and tactical innovation made it, in his view, "the most

formidable body of fighting men in the British Isles." (Abbott, 1937–1947, Vol. 1, p. 358). Later, Christopher Hill (1912-2003) reframed the New Model as a social and ideological vanguard, describing it as "a hothouse of political ideas" and "socially representative of the English people" (Hill, 1972, p. 46). Although many conservative voices had vehemently resisted its formation, the establishment of the NMA ultimately appeared to preserve the existing social hierarchy—a result likely anticipated by several members of Parliament who had supported its creation. Yet, by June 1647, the Army itself proclaimed that it was "no mere mercenary Army," asserting its identity as a body drawn from ordinary people whose sympathies lay nearer to the common populace than to the landed elite or Parliament. Within this unprecedented institution, open debate was encouraged, fostering an extraordinarily swift evolution of political consciousness and theory (Hill, 1972, pp. 24–25).

Against this long tradition, Mark Kishlansky (1948-2015) advanced a revisionist critique in *The Rise of the New Model Army* (1979), arguing that the army's creation represented continuity rather than rupture. Drawing on parliamentary papers and committee records, he contended that it was founded on "conservative military principles" (Kishlansky, 1979, p. 50) and functioned much like its predecessors—beset by "under-recruitment, desertion, absenteeism and pay arrears" (Kishlansky, 1979, pp. 66–67). For Kishlansky, religion was "of minor political importance" in an army marked by "secular domination" (Kishlansky, 1979, p. 73), and the radicalism of 1647 emerged not from the Army's formation but from later material and political grievances. His claim that the New Model embodied "the last triumph of consensus politics in the history of the Long Parliament" (Kishlansky, 1979, p. 291) thus directly subverted Hill's and Gardiner's teleological narratives.

Offering a different reading of the New Model Army's origins, John Morrill (born in 1946), in *The Nature of the English Revolution*, interprets it as the product of Parliament's internal contradictions during the war. Parliament had entered the Civil War under the banner of civil liberty, invoking the defense of property rights, freedom from arbitrary taxation and imprisonment, and the preservation of local autonomy against the centralizing tendencies of the Stuart monarchy. Yet, the practical imperatives of war compelled Parliament to violate these very ideals. In order to maintain its armies and administer the conflict, Parliament imposed unprecedented fiscal demands, infringed upon property rights, suspended habeas corpus, and ruled through martial law and centralized committees—measures that eroded the constitutional safeguards enshrined in the Petition of Right. This abandonment of principle generated widespread disillusionment, evident in the localist resistance of the Clubmen and the democratic radicalism of the Levellers, both of which protested against the unchecked authority of a remote and coercive government. However, neither movement could withstand the new military and political force that Parliament had itself brought into being. The NMA, professionalized, centralized, and increasingly politicized, embodied the very concentration of power that Parliament had gone to war to resist. In Morrill's account, Parliament's military victory thus entailed its political undoing, as the NMA emerged as the true bearer of revolutionary authority.

Conclusion: The Reformatory Legacy of the New Model Army

The Restoration of Charles II in 1660 marked the dissolution of the New Model Army, whose soldiers were paid their arrears in full before disbandment. Only small garrisons were retained in Scotland, Ireland, and at Dunkirk and Mardyke, while the king kept a modest lifeguard that included George Monck's old regiment—later known as the Coldstream Guards—and his troop of horse, renamed the Duke of Albemarle's Troop. In 1662, Dunkirk and Mardyke were sold to France, and many former New Model soldiers were transferred to the unhealthy garrison at Tangier, part of Queen Catherine of Braganza's dowry. One of these units, Colonel Sir Robert Harley's regiment, merged with the "Old Tangier" regiment in 1668 and was later renamed the Queen's Foot when Tangier was abandoned in 1684 (Childs, 1976, pp. 115–118). Politically, the Restoration brought the Act of Indemnity and Oblivion (1660), which pardoned most Parliamentarians but excluded those directly involved in the execution of Charles I; figures such as Thomas Harrison, John Okey, Daniel Axtell, Hercules Huncks, Francis Hacker, and John Barkstead were executed, while others like Edmund Ludlow and Edward Whalley fled into exile (Fraser, 1974, p. 551). Many common soldiers managed to reintegrate into civilian life, as Samuel Pepys noted in 1663 that "of all the old Army now you cannot see a man begging about the street," observing that former officers had become tradesmen of various kinds (Childs, 1976, p. 11). Yet Restoration ballads often depicted destitute "wandering soldiers" in their "redcoat rags," suggesting uneven fortunes among veterans. Militarily, the Restoration weakened England's international standing: the navy was reduced, and in 1667 a Dutch fleet sailed up the Medway, burning ships and seizing the *Royal Charles*, an event John Evelyn described as "a dreadful spectacle (…) a dishonour never to be wiped off" (Fraser, 1974, p. 521). In retrospect, many—including Pepys—admired Cromwell's strength, remarking on "what brave things he did and made all the neighbour princes fear him," while even the French admitted that Cromwell "was a great man and made himself feared by land and sea" (Fraser, 1974, p. 551). The episode reveals both the political realignment and the diminished military stature of England after 1660, contrasting the monarchy's fragility with the former might of the New Model Army.

The NMA was primarily distinguished by its discipline and organizational efficiency rather than innovative tactics or weaponry. Initially composed largely of inexperienced pressed soldiers, the army underwent rigorous training under Major-General Philip Skippon, with infantry armed mainly with muskets and pikes in a two-to-one ratio. While the cumbersome matchlock muskets and heavy pikes defined its armament, it was the strict code of conduct, regular pay, and effective leadership by commanders such as Fairfax, Cromwell, and Monk that forged the NMA into a formidable force, noted for preventing desertion and plundering. The army achieved decisive victories at battles like Naseby and Worcester and later extended its influence beyond England. Although initially religiously diverse, the NMA increasingly reflected Independent political and religious views, setting the stage for post-war factionalism. Despite its later political role, at formation the army comprised mainly English gentlemen and volunteers focused on swiftly ending the war (Baillie, 1841, pp. 126–151).

The NMA stands as one of the most transformative institutions of the English Civil War and of early modern Europe more broadly. What began as a pragmatic response to the inefficiencies of Parliament's early campaigns evolved into a revolutionary experiment in military professionalism, moral discipline, and political consciousness. Its structural innovations—centralized command, standardized training, and merit-based promotion—laid the foundations for a permanent, professional standing army that would serve as a model for later military systems across Europe (Gentles, 1992, p. 241). Yet its legacy cannot be reduced to organization alone. The NMA's moral and religious ethos redefined the meaning of military service, fusing obedience and faith, discipline and conviction, in ways that reshaped the ethical character of modern warfare.

More profoundly, the army's political radicalism transformed it into a laboratory of new ideas about governance, representation, and individual liberty. In its councils, petitions, and debates, the soldiers articulated principles—such as consent, equality, and freedom of conscience—that would resonate in later revolutionary contexts, from the English Commonwealth to the Atlantic republican tradition. Its existence revealed both the promise and the peril of political armies: that a force created to defend a state could also become an engine of ideological renewal and social reform. As Austin Woolrych has noted, "the discipline of the New Model Army after Naseby, … not only shortened a war that might have been prolonged by desperate resistances, but saved many lives and spared much property" (2002, p. 337). Yet this ideological and disciplinary coherence was not a mere byproduct of circumstance but the very mechanism through which the army merged moral conviction with institutional transformation. The army's reformatory significance therefore lies in its synthesis of three distinct but interconnected revolutions: military, moral, and political. It professionalized warfare, moralized service, and politicized obedience. By doing so, it challenged long-standing assumptions about hierarchy, loyalty, and the sources of legitimate authority. Even after its dissolution in 1660, the New Model Army's example persisted—both as a model of disciplined force in the service of principle and as a warning of the tensions between military power and civil liberty.

In reimagining the very nature of the army, the NMA also redefined the fragile covenant between the soldier, the state, and society. What had once been the obedient arm of monarchy became, through the tempests of civil war, a living crucible in which questions of faith, duty, and freedom were melted down and recast. Its reformatory spirit, kindled in the heat of conflict, did more than reshape the conduct of war—it redrew the moral geography of an age, tracing new boundaries between power and conscience, command and conviction. The Army stood at once as the sword of necessity and the mirror of aspiration, reflecting a nation struggling to reconcile obedience with liberty, and divine order with human justice. In its march and its prayer, its discipline and its doubt, one hears the first murmurs of modernity—the sense that authority must justify itself before the tribunal of the individual mind. The NMA, in this light, was less an instrument of destruction than a workshop of political and moral renewal, where the future was hammered into shape upon the anvil of war. Its legacy endures not merely in the institutions it influenced, but in the enduring belief that the defense of a nation

must also be the defense of its conscience.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

References

Abbott, W. C. (Ed.). (1937–1947). *The writings and speeches of Oliver Cromwell* (Vol. 1). Harvard University Press.

Baillie, R. (1841). *The letters and journals of Robert Baillie, 1637–1662* (D. Laing, Ed., Vol. 3). A. Laurie. https://archive.org/details/lettersandjour7303bailuoft

Black, J. (1991). *A military revolution?: Military change and European society, 1550–1800.* Macmillan Education UK.

Carlyle, T. (1845). *Oliver Cromwell's letters and speeches: With elucidations* (Vol. 1). Chapman & Hall.

Childs, J. (1976). *The army of Charles II.* Routledge & Kegan Paul.

Clarendon, E. H., Earl of. (1888). *The history of the rebellion and civil wars in England* (W. D. Macray, Ed., 6 vols.). Clarendon Press.

Cust, R. (2005). *Charles I: A political life.* Pearson.

Farr, D. J. (2006). [Review of the book *Thomas Rainborowe (c. 1610–1648): Civil War Seaman, Siegemaster, and Radical*]. *The Journal of Military History, 70*(2), 493–494.

Firth, C. H. (1902). *Cromwell's army: A history of the English soldier during the Civil Wars, the Commonwealth and the Protectorate.* Methuen.

Fissel, M. C. (2001). *English warfare, 1511–1642.* Routledge.

Fraser, A. (1974). *Cromwell, our chief of men.* Weidenfeld and Nicolson.

Gardiner, S. R. (1893). *History of the Great Civil War, 1642–1649* (Vols. 1–4). Longmans, Green, and Co.

Gentles, I. (1992). *The New Model Army in England, Ireland and Scotland, 1645–1653.* Blackwell.

Hale, J. R. (1983). *Renaissance war studies.* Arnold.

Hill, C. (1972). *The world turned upside down: Radical ideas during the English Revolution.* Penguin.

Kishlansky, M. A. (1978). The case of the Army truly stated: The creation of the New Model Army. *Past & Present, 81*(1), 51–74.

Kishlansky, M. A. (1979). *The rise of the New Model Army.* Cambridge University Press.

Kishlansky, M. A. (1983). The case of the Army truly stated: The creation of the New Model Army. In J. Morrill (Ed.), *The nature of the English Revolution* (pp. 49–56). Longman.

Kishlansky, M. A. (1996). *A monarchy transformed: Britain 1603–1714.* Penguin.

Loades, D. (1992). *The Tudor navy: An administrative, political and military history.* Scolar Press.

Morrill, J. (1993). *The nature of the English Revolution.* Longman.

Online Library of Liberty. (2016, January). No. 72: "Three Agreements of the People" (1647–49). In *The OLL Reader: An anthology of the best of the OLL.* Retrieved October 20, 2025, from https://oll.libertyfund.org/pages/oll-reader-72

Pelz, W. A. (2016). *A people's history of modern Europe.* Pluto Press.

Roberts, K. (2004). *Cromwell's war machine: The New Model Army, 1645–1660.* Pen & Sword.

Rodger, N. A. M. (1997). *The safeguard of the sea: A naval history of Britain, 660–1649.* HarperCollins.

Wanklyn, M. (1981). Royalist strategy in the south of England, 1642–1644. *Southern History, 3, 55–79.*

Wanklyn, M. (2014). Choosing officers for the New Model Army, February to April 1645. *Journal of the Society for Army Historical Research, 92*(370), 109–125.

Wanklyn, M., & Jones, F. (2005). *A military history of the English Civil War, 1642–1646: Strategy and tactics.* Pearson Longman.

Worden, B. (1974). *The Rump Parliament, 1648–1653.* Cambridge University Press.

Woolrych, A. (2002). *Britain in revolution: 1625–1660*. Oxford University Press.

Genişletilmiş Özet

Bu çalışma, İngiliz İç Savaşı (1642–1651) sırasında ortaya çıkan ve yalnızca savaşın sonucunu değil, aynı zamanda İngiltere'nin siyasal, askerî ve toplumsal yapısını da köklü biçimde dönüştüren Yeni Model Ordu'nun (New Model Army – NMA) kuruluşunu, gelişimini ve tarihsel önemini incelemektedir. Çalışmanın temel sorusu, geleneksel olarak krala bağlı olan bir ordunun hangi koşullar altında hükümdardan koparak farklı bir siyasal ve ideolojik bağlılık geliştirebildiğidir. NMA, bu dönüşümün erken modern Avrupa tarihindeki en dikkat çekici örneklerinden birini oluşturur.

Makale öncelikle İngiliz askerî sisteminin XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonlarına kadar geçirdiği dönüşümü ele almaktadır. VIII. Henry döneminde başlayan merkezileşme süreci, Elizabeth dönemindeki milis teşkilatları ve donanma reformlarıyla devam etmiş, ancak Stuart kralları I. James ve I. Charles dönemlerinde askerî modernleşmenin yetersiz kalması siyasal krizleri derinleştirmiştir. Özellikle zorunlu askerî yükümlülükler, gemi vergileri ve merkezi otoritenin mali talepleri, İç Savaş'ın ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda NMA, eski feodal ve yerel askerî örgütlenmelerden kopuşu temsil eden profesyonel, maaşlı ve merkezi bir askerî güç olarak ortaya çıkmıştır.

NMA'nın ortaya çıkışı Avrupa tarih yazımında önemli bir yere sahip olan "Askerî Devrim" (Military Revolution) teorisi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Michael Roberts tarafından geliştirilen bu teoriye göre 1560–1660 yılları arasında Avrupa savaşları, taktikler, askerî organizasyon ve devlet yapılarında köklü dönüşümler yaşamıştır. Hollanda Cumhuriyeti ve İsveç'te geliştirilen yeni savaş teknikleri, disiplinli piyade birlikleri, düzenli ateş gücü ve profesyonel orduların ortaya çıkmasını sağlamıştır. NMA da bu Avrupa eğiliminin İngiltere'deki karşılığı olarak görülmektedir. Merkezi komuta yapısı, liyakate dayalı yükselme sistemi, standart eğitim ve ideolojik birlik anlayışı sayesinde Parlamento kuvvetleri dağınık Kraliyetçi ordular karşısında üstünlük sağlamıştır. Bu dönüşümün en önemli göstergelerinden biri, 14 Haziran 1645'te gerçekleşen Naseby Muharebesi'dir. Oliver Cromwell'in disiplinli süvari birlikleri ve NMA'nın profesyonel organizasyonu, Kraliyetçi kuvvetlerin yenilgiye uğratılmasında belirleyici olmuştur. Makaleye göre Parlamento'nun zaferi yalnızca askerî bir başarı değil, aynı zamanda İngiltere'nin askerî ve siyasal modernleşmesinin bir sonucudur.

Ancak NMA'nın önemi yalnızca askerî profesyonelleşmeyle sınırlı değildir. Ordunun karakterini belirleyen temel unsurlardan biri güçlü dinsel ve ahlaki kimliğidir. NMA, kendisini sıradan bir savaş gücü olarak değil, Tanrı'nın iradesini yerine getiren kutsal bir topluluk olarak görmüştür. Puriten inançlar, askerlerin disiplinini ve motivasyonunu artırmış; Hugh Peters ve Henry Walker gibi vaizlerin faaliyetleri, ordunun dinsel birlik duygusunu güçlendirmiştir. Askerler savaşlarını yalnızca Parlamento adına değil, aynı zamanda "Tanrı'nın işi" olarak değerlendirmişlerdir. Bu durum, ordunun iç dayanışmasını artırırken askerî başarıların da temel kaynaklarından biri olmuştur. Dinsel bağlılık, ordunun ahlaki düzenlemelerine de yansımıştır. İçki, küfür, kumar ve yağma gibi davranışlar sıkı biçimde yasaklanmış; böylece NMA çağdaş Avrupa ordularından farklı olarak yüksek disiplin düzeyine sahip bir kurum hâline gelmiştir. Bu ahlaki çerçeve

yalnızca askerî düzeni sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Parlamento'nun meşruiyetini güçlendiren bir unsur olarak işlev görmüştür.

Makale ayrıca NMA'nın subay kadrosunun oluşturulmasını ayrıntılı biçimde incelemektedir. Ordunun kuruluşundan önce Parlamento'nun çeşitli orduları arasında koordinasyon eksikliği, hizip çatışmaları ve liderlik sorunları bulunmaktaydı. Essex, Manchester ve Waller ordularının birleştirilmesiyle oluşturulan NMA, Sir Thomas Fairfax komutasında merkezi ve standartlaştırılmış bir yapıya kavuşturulmuştur. Subay seçimlerinde aristokratik köken yerine askerî yetenek, deneyim ve ideolojik uyum ön plana çıkarılmıştır. Bu yaklaşım, İngiliz askerî tarihinde önemli bir liyakat ilkesi oluşturmuştur. Bu reform sürecinin önemli unsurlarından biri de 1645 tarihli Kendinden Feragat Kararnamesi (Self-Denying Ordinance) olmuştur. Parlamento üyelerinin askerî görevlerden çekilmelerini öngören bu düzenleme, siyasal ve askerî otorite arasındaki çıkar çatışmalarını azaltmayı amaçlamıştır. Makale, bu uygulamanın sonradan ileri sürüldüğü gibi radikal bir devrimci girişimden çok, Parlamento'nun askerî etkinliğini artırmaya yönelik pragmatik bir reform olduğunu savunmaktadır.

Çalışmanın önemli bölümlerinden biri de NMA'nın siyasal radikalleşme sürecine ayrılmıştır. Özellikle 1647 sonrasında ordu, yalnızca savaşan bir güç olmaktan çıkarak aktif bir siyasal aktör hâline gelmiştir. Putney Tartışmaları (Putney Debates) sırasında asker temsilcileri ve subaylar, egemenlik, temsil, oy hakkı ve bireysel özgürlükler üzerine yoğun tartışmalar yürütmüşlerdir. Leveller hareketiyle bağlantılı isimler, yönetimin halkın rızasına dayanması gerektiğini savunmuş ve İngiltere'deki en yoksul bireyin bile siyasal haklara sahip olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu dönemde hazırlanan Halkın Anlaşmaları (Agreements of the People) belgeleri, genişletilmiş oy hakkı, hukuk önünde eşitlik ve din özgürlüğü gibi dönemin koşulları açısından oldukça radikal öneriler içermekteydi. Her ne kadar bu öneriler tam anlamıyla hayata geçirilmemiş olsa da, NMA'nın anayasal düşüncenin ve halk egemenliği fikrinin gelişiminde önemli bir laboratuvar işlevi gördüğünü göstermektedir. Bir anlamda, ordunun siyasal etkisi yalnızca teorik tartışmalarla sınırlı kalmamıştır. Parlamento içindeki Presbiteryen hiziple yaşanan çatışmalar sırasında ordu, dilekçeler hazırlamış, temsilciler seçmiş ve Londra üzerine yürüyerek siyasal süreçlere doğrudan müdahale etmiştir. Böylece NMA, İngiltere'de askerî güç ile siyasal otorite arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Makale, NMA üzerine geliştirilen farklı tarih yazımı yaklaşımlarını değerlendirmektedir. Clarendon, Carlyle, Gardiner, Abbott ve Christopher Hill gibi tarihçiler orduyu devrimci ve dönüştürücü bir güç olarak yorumlamışlardır. Özellikle Hill, NMA'yı yeni siyasal fikirlerin geliştiği bir düşünce laboratuvarı olarak görmektedir. Buna karşılık Mark Kishlansky, NMA'nın aslında radikal bir kopuş değil, Parlamento'nun geleneksel askerî yapısının pragmatik bir yeniden örgütlenmesi olduğunu ileri sürmektedir. John Morrill ise ordunun yükselişini Parlamento'nun savaş sırasında kendi ilkelerinden uzaklaşmasının bir sonucu olarak açıklamaktadır.

Bu bakımdan makale, Yeni Model Ordu'nun yalnızca İngiliz İç Savaşı'nın kazanılmasını sağlayan bir askerî kurum olmadığını, aynı zamanda modern

devletin, profesyonel ordunun, anayasal düşüncenin ve siyasal katılım anlayışının gelişiminde belirleyici rol oynayan çok boyutlu bir tarihsel aktör olduğunu savunmaktadır. NMA; askerî profesyonellik, dinsel motivasyon, ahlaki disiplin ve siyasal bilinç unsurlarını bir araya getirerek erken modern Avrupa'da devlet, toplum ve iktidar ilişkilerinin yeniden şekillenmesinde merkezi bir konum kazanmıştır.

Makalenin sonuç bölümü, Yeni Model Ordu'nun (NMA) yalnızca İngiliz İç Savaşı'nın sonucunu belirleyen bir askerî güç olmadığını, aynı zamanda İngiltere'nin siyasal, askerî ve ahlaki dönüşümünde merkezi bir rol oynayan reformcu bir kurum olduğunu vurgulamaktadır. 1660'taki Restorasyon ile birlikte II. Charles tahta dönmüş ve NMA resmen dağıtılmış olsa da, ordunun kurumsal ve düşünsel mirası İngiliz tarihini derinden etkilemeye devam etmiştir.

Restorasyon sonrasında askerlerin maaş alacakları ödenmiş ve birliklerin büyük bölümü dağıtılmıştır. Ancak bazı birlikler İskoçya, İrlanda ve İngiltere'nin denizaşırı garnizonlarında varlığını sürdürmüş, bunların bir kısmı daha sonra İngiliz ordusunun kalıcı alaylarına dönüşmüştür. Buna rağmen Restorasyon dönemi, İngiltere'nin uluslararası askerî prestijinde belirli bir gerilemeye yol açmıştır. Donanmanın küçültülmesi ve 1667'de Hollanda filosunun Medway Baskını sırasında İngiliz gemilerini yakması, Cromwell dönemindeki askerî gücün kaybedildiği yönündeki değerlendirmeleri güçlendirmiştir. Dönemin gözlemcileri, özellikle Samuel Pepys ve bazı yabancı diplomatlar, Cromwell döneminin askerî etkinliğini ve Avrupa üzerindeki caydırıcı etkisini geriye dönük olarak takdir etmişlerdir.

Makale, NMA'nın başarısının esas olarak yeni silah teknolojilerinden değil, disiplin, organizasyon ve liderlik kalitesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Fairfax, Cromwell ve Monck gibi komutanların yönetiminde şekillenen ordu; düzenli maaş sistemi, sıkı disiplin anlayışı ve etkili eğitim programları sayesinde dönemin en başarılı askerî güçlerinden biri hâline gelmiştir. Naseby ve Worcester gibi savaşlarda elde edilen zaferler, bu profesyonelleşmenin somut sonuçları olarak değerlendirilmektedir. Ancak NMA'nın tarihsel önemi askerî başarılarının çok ötesine uzanmaktadır. Çalışma boyunca geliştirilen temel argüman, ordunun üç farklı ancak birbirine bağlı dönüşümü aynı anda temsil ettiğidir: askerî, ahlaki ve siyasal devrim.

Birincisi, NMA askerî alanda profesyonelleşmenin öncüsü olmuştur. Merkezi komuta sistemi, standart eğitim, düzenli maaş ve liyakate dayalı yükselme ilkeleri sayesinde İngiltere'de modern daimi ordunun temellerini atmıştır. Bu model daha sonraki Avrupa ordularının gelişimi üzerinde de etkili olmuştur.

İkincisi, NMA askerî hizmetin ahlaki anlamını yeniden tanımlamıştır. Puriten inançlarla şekillenen ordu, askerliği yalnızca savaşma görevi olarak değil, ahlaki ve dinsel bir sorumluluk olarak görmüştür. Böylece disiplin ile vicdan, itaat ile inanç arasında yeni bir ilişki kurulmuştur. Ordunun ahlaki düzenlemeleri ve dinsel motivasyonu, modern savaşın etik boyutlarına ilişkin erken bir örnek teşkil etmiştir.

Üçüncüsü ve en önemlisi, NMA siyasal düşünce alanında derin etkiler yaratmıştır.

Putney Tartışmaları, Halkın Anlaşmaları (Agreements of the People), asker temsilcileri (Agitators) ve Genel Ordu Konseyi gibi kurumlar aracılığıyla temsil, halk egemenliği, vicdan özgürlüğü ve siyasal eşitlik gibi kavramlar ilk kez geniş çaplı biçimde tartışılmıştır. Bu fikirler daha sonra İngiliz Cumhuriyetçiliği, Atlantik dünyasındaki cumhuriyetçi gelenek ve modern demokratik düşüncenin gelişiminde yankı bulmuştur.

Makalenin temel sonucu, NMA'nın reformcu öneminin tam da bu üç alanın kesişiminde ortaya çıktığıdır. Ordu savaşı profesyonelleştirmiş, askerliği ahlakileştirmiş ve itaati siyasallaştırmıştır. Böylece geleneksel hiyerarşi, sadakat ve meşru otorite anlayışlarını sorgulamış; asker, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamıştır. Bu nedenle NMA yalnızca bir askerî kurum olarak değil, erken modern Avrupa'da devlet oluşumu ve siyasal modernleşmenin laboratuvarı olarak değerlendirilmelidir. İç savaşın zorunlulukları içinde ortaya çıkan bu yapı, zamanla bireysel vicdan, siyasal temsil ve meşru otorite üzerine yeni düşüncelerin üretildiği bir alan hâline gelmiştir. Her ne kadar 1660'ta fiziksel olarak ortadan kalkmış olsa da, NMA'nın mirası hem disiplinli ve ilkelere bağlı bir askerî güç modeli olarak hem de askerî gücün sivil özgürlüklerle ilişkisine dair uyarıcı bir tarihsel örnek olarak yaşamaya devam etmiştir.

Sonuç olarak makale, Yeni Model Ordu'yu İngiliz İç Savaşı'nın bir ürünü olmaktan çok, modern devletin, profesyonel ordunun ve modern siyasal bilincin şekillenmesinde belirleyici rol oynayan reformcu bir kurum olarak konumlandırmaktadır. NMA'nın tarihsel önemi, savaş meydanlarında kazandığı zaferlerden ziyade, askerî güç, ahlaki sorumluluk ve siyasal meşruiyet arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış olmasında yatmaktadır. Bu yönüyle NMA, erken modern Avrupa'nın modernliğe geçiş sürecinin en önemli kurumsal deneyimlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Geopolitics and Corridor Wars in the Greater Middle East: A Comparison of BRI and IMEC from Mackinder and Spykman's Eyes

Geniş Orta Doğu'da Jeopolitik ve Koridor Savaşları: Kuşak-Yol Girişimi (BRI) ile IMEC'in Mackinder ve Spykman Perspektifinden Karşılaştırması

Göktuğ SÖNMEZ[1]

[1] Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye.
Necmettin Erbakan Univerisity, Konya, Türkiye.

ABSTRACT

This article examines the Belt and Road Initiative (BRI) and the India–Middle East–Europe Corridor (IMEC) as competing geopolitical projects that redefine Eurasia's strategic landscape with a specific focus on the Middle Eastern region as the overlapping area of clashing designs. Drawing on the classical theories of Halford J. Mackinder and Nicholas J. Spykman, the study argues that the BRI represents a twenty-first-century effort at *Heartland consolidation*, while IMEC embodies a *Rimland-based balancing strategy*. Through comparative conceptual analysis, it explores how infrastructure and connectivity function as instruments of power, linking economic corridors to spatial theories of dominance and containment. The findings suggest that China's BRI operationalizes Mackinder's vision of continental control through overland integration, whereas India's IMEC reflects Spykman's logic of maritime coalition and peripheral containment. The interplay between these initiatives reveals an emerging order of competitive connectivity, in which infrastructure networks serve as geopolitical tools rather than neutral conduits of globalization. By bridging classical geopolitical theory with contemporary infrastructural rivalry, the article demonstrates that geography remains central to global power politics: in the twenty-first century, again, influence belongs not only to those who hold territory but also to those who build and command the routes that connect it.

KEYWORDS Belt and Road Initiative (BRI) | India–Middle East–Europe Corridor (IMEC) | Classical Geopolitics Heartland and Rimland Theories | International Political Economy

ÖZ

Bu makale, Avrasya'nın stratejik jeopolitiğini yeniden tanımlayan iki rakip jeopolitik proje olarak Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) ile Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Koridoru'nu (IMEC) incelemekte; özellikle bu iki tasarımın kesişim alanı olarak Orta Doğu bölgesine odaklanmaktadır. Halford J. Mackinder ve Nicholas J. Spykman'ın klasik jeopolitik kuramlarından hareketle çalışma, BRI'nin 21. yüzyıla özgü bir "Kalpgâh (Heartland)" bütünleştirme çabası, IMEC'in ise "Kenar Kuşak (Rimland)" temelli bir dengeleme stratejisi olarak okunabileceğini ileri sürmektedir. Karşılaştırmalı kavramsal bir analiz aracılığıyla, altyapı ve bağlantısallığın birer iktidar aracı olarak nasıl işlediğini; ekonomik koridorların mekânsal hâkimiyet ve çevreleme (containment) teorileriyle nasıl ilişkilendirildiğini tartışmaktadır. Bulgular, Çin'in BRI aracılığıyla kara entegrasyonu üzerinden Mackinder'in kıtasal hâkimiyet vizyonunu somutlaştırdığını; Hindistan'ın IMEC girişiminin ise Spykman'ın deniz gücüne dayalı koalisyon ve çevresel sınırlama mantığını yansıttığını göstermektedir. Bu iki girişim arasındaki etkileşim, "rekabetçi bağlantısallık" (competitive connectivity) temelinde şekillenen yeni bir düzenin ortaya çıktığını, altyapı ağlarının küreselleşmenin tarafsız araçları olmaktan ziyade jeopolitik araçlara dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Klasik jeopolitik kuram ile günümüzün altyapı rekabeti arasındaki köprüyü kuran makale, coğrafyanın küresel güç siyasetinde hâlâ merkezî [U1.1]bir unsur olduğunu vurgulamaktadır: 21. yüzyılda da nüfuz, yalnızca toprakları elinde tutanlara değil, o toprakları birbirine bağlayan yolları inşa eden ve kontrol edenlere aittir.

ANAHTAR KELİMELER Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) | Hindistan–Orta Doğu–Avrupa Koridoru (IMEC) | Klasik Jeopolitik | Kalpgâh (Heartland) ve Kenar Kuşak (Rimland) Teorileri | Uluslararası Politik Ekonomi

Atıf | Citation: Sönmez, G. Geopolitics and corridor wars in the Greater Middle East: A comparison of BRI and IMEC from Mackinder and Spykman's eyes. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 36(1), 313–340.
https://doi.org/10.54078/savsad.1816017

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Göktuğ SÖNMEZ
goktugsonmez@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 02.11.2025
Kabul Tarihi | Accepted 05.05.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Introduction

In an era defined by renewed competition over connectivity, trade, and strategic geography, transcontinental infrastructure projects have re-emerged as tools of geopolitical influence. Among these, China's Belt and Road Initiative (BRI) and India's India–Middle East–Europe Corridor (IMEC) stand as emblematic cases of how states use economic corridors to project power and reconfigure global alignments. Both initiatives demonstrate that geography remains a decisive factor in international politics despite globalization's promises to transcend it.

The Belt and Road Initiative (BRI), launched by China in 2013, has evolved into a comprehensive connectivity strategy that integrates terrestrial corridors across Eurasia with maritime routes connecting Asia, Africa, and Europe, bolstering Beijing>s strategic influence along critical energy and trade routes. In response to China>s growing infrastructural and geopolitical influence, the India-Middle East-Europe Corridor (IMEC), which was unveiled at the 2023 G20 Summit, is envisioned as a multimodal transport and energy network connecting India to Europe via the Arabian Peninsula, with support from India>s Western allies as part of a comprehensive balance strategy. This article examines the burgeoning competition between the BRI and IMEC through the lenses of Sir Halford Mackinder>s Heartland Theory and Nicholas Spykman>s Rimland Theory, two classical geopolitical frameworks that emphasize, respectively, the strategic significance of the Eurasian landmass and the critical importance of its adjacent coastal periphery. It asks, to what extent can these classical principles explain the strategic reasoning of modern corridor politics, and how do the BRI and IMEC exemplify the changing power relations across Eurasia? According to the article, the BRI represents a modern iteration of Heartland-centric consolidation, combining continental depth with maritime extension, whereas the IMEC represents a Rimland-focused balancing strategy aimed at limiting China>s territorial expansion by strengthening coastal alliances in the Middle East and Indian Ocean. The research employs a comparative conceptual analysis, which is supported by actual observations of infrastructure development trends and burgeoning regional partnerships. The article connects contemporary connection projects to core geopolitical notions, enhancing debates about infrastructural statecraft, great-power competition, and the persisting spatial dimensions of global power dynamics.

Thus, this study will examine the viability, considerations related to security, and potential consequences of these initiatives in reconfiguring regional dynamics, trade networks, and strategic alliances within the wider framework of global geopolitics. The objective of this investigation is to offer a thorough comprehension of the complex relationship between geographic placement, resource control, and global power dynamics, as demonstrated in the BRI and the IMEC, the two initiatives with the potential to impact the very dynamics of present-day international relations.

A Brief Look into Theoretical Geopolitical Background: Mackinder and Spykman

The conceptual roots of modern geopolitical analysis lie in the early twentieth-century writings of Sir Halford J. Mackinder and Nicholas J. Spykman, whose theories continue to shape how scholars interpret spatial dimensions of power. Although developed in a vastly different technological and political context, their ideas remain strikingly relevant for understanding contemporary infrastructure rivalries such as the BRI and IMEC.

Mackinder's Heartland Theory emerged at a time when the global balance of power was shifting from maritime empires to continental states. In his seminal 1904 lecture "*The Geographical Pivot of History*," Mackinder argued that control of the vast, resource-rich landmass of Eurasia's Heartland—stretching from Eastern Europe through Central Asia—was the key to global dominance. His famous dictum, "*Who rules East Europe commands the Heartland; who rules the Heartland commands the World-Island; who rules the World-Island commands the world*," captured his belief that the world's fate hinged on this central zone. The Heartland's geographic insulation from sea power and its potential for self-sufficiency made it, in Mackinder's view, the ultimate "pivot area" of global strategy.

Mackinder divided the world into three concentric zones:

1. The Heartland, the continental core of Eurasia;
2. The Inner or Marginal Crescent, the surrounding coastal territories later termed the Rimland;
3. The Outer Crescent, composed of the maritime powers beyond Eurasia. For Mackinder, history reflected a perpetual contest between land-based powers seeking continental control and sea-based powers aiming to contain them. This framework would later inspire both geopolitical strategy and academic debate throughout the twentieth century (Bassin & Aksenov, 2006; Chowdhury & Kafi, 2015; Clover, 1999; Dugan, 1962; Hess, 2004; Kearns, 2006; Knutsen, 2014; Krause, 2023; Mackinder, 1887, 1904, 1919; Meinig, 1956).

Nicholas Spykman, writing four decades later, reinterpreted Mackinder's model to account for the rising importance of maritime access and coastal regions. In his *Rimland Theory* (1942), Spykman argued that power in Eurasia resided not in the Heartland itself, but in the Rimland—the densely populated, economically dynamic coastal belt stretching from Western Europe through the Middle East and South Asia to East Asia. Whereas Mackinder emphasized land dominance, Spykman highlighted maritime mobility, trade routes, and access to the seas as decisive factors in global strategy. His concise counter-formula—*"Who controls the Rimland rules Eurasia; who rules Eurasia controls the destinies of the world"*—reversed the analytical lens of classical geopolitics. Spykman's framework deeply influenced U.S. containment strategy during the Cold War and continues to inform modern analyses of littoral security and maritime chokepoints. By emphasizing the balance between continental and coastal forces, Spykman offered a more dynamic and economically grounded vision of geopolitics—one that resonates with today's competition over ports, pipelines, and sea lanes. Moreover, both theories underscore that geography is not static but strategic: infrastructure and

connectivity can reinforce or transform spatial hierarchies of power (Bowman, 1942; Dugan, 1962; Fox, 1948; Furniss, 1952; Holmila, 2019; Østerud, 1988; Owens, 1999; Spykman, 1938, 1942, 1944; Spykman & Rollins, 1939).

Expanding on the classical geopolitical principles established by Mackinder's Heartland thesis and Spykman's Rimland framework, current global dynamics indicate a revived competition for connectivity, access, and influence throughout Eurasia. The strict division between continental and marine regions has evolved into a more dynamic geography of interdependence, where economic corridors, digital pathways, and energy pipelines function as the modern counterparts of territorial boundaries. In this changing environment, the rationale of geographic control endures, albeit refracted through the mechanisms of trade, infrastructure, and finance—tools that influence political alignment as effectively as military force ever did. The Belt and Road Initiative (BRI) and the India–Middle East–Europe Corridor (IMEC) can be viewed as material expressions of these enduring ideas. The BRI's overland and maritime routes echo Mackinder's quest for Heartland integration and continental control, while IMEC's maritime orientation and its reliance on coastal nodes align with Spykman's logic of Rimland containment. Read together, Mackinder and Spykman frame geopolitics as a contest over the spatial organization of power—whether through continental depth or coastal leverage. In the contemporary era, this spatial logic has shifted from territorial control to infrastructural connectivity. Corridors, ports, railways, and pipelines function as mechanisms for structuring influence across regions without direct sovereignty claims. The emerging competition between the Belt and Road Initiative (BRI) and the India–Middle East–Europe Corridor (IMEC) thus reflects a renewed struggle over Eurasian spatial order, articulated through geo-economic instruments rather than classical military expansion.

In this light, the subsequent sections utilize these theoretical frameworks to evaluate how emerging transcontinental initiatives—particularly China's Belt and Road Initiative (BRI), the expanding network of Middle Eastern connectivity, and India's increasing strategic influence through projects like the India–Middle East–Europe Corridor (IMEC)—embody conflicting geographical paradigms of order. Each corridor signifies not merely an infrastructure initiative but a geopolitical assertion regarding the forthcoming allocation of power and influence. This research analyzes modern Eurasian and Middle Eastern alignments via the framework of classical and critical geopolitics, contextualizing them within the ongoing discourse of land versus sea, continental depth versus maritime access, and integration versus containment.

The Geopolitics of the Overlapping Transit Area

Within the context of a comprehensive discourse on the Belt and Road Initiative (BRI) and the India Middle East Corridor (IMEC), this analysis examines the geopolitical implications of the trade route rivalry between these two initiatives. Additionally, it explores the potential outcomes for the parties involved, focusing on the specific relationships between the BRI and IMEC and certain countries that are already connected to their respective corridors. By considering these factors, valuable insights can be gained regarding the viability of these projects, as well

as the associated risks and opportunities. While the study of geopolitics can aid in understanding the rationale behind various efforts and the objectives of involved parties, doing process tracing on the ground can serve as a crucial component in determining whether these parties possess the necessary resources to accomplish their aims. Henceforth, this part will expound upon the Chinese dimension and Indian links with the key overlapping interest areas of rival trade routes.

China and the Greater Middle East

This section investigates China's growing interaction with the Greater Middle East, a region that serves as a vital juncture between the Eurasian Heartland and the surrounding Rimland, to see how the spatial logic mentioned above manifests itself in practice. Rather than viewing China's connections with Iran, Israel, Iraq, the Gulf States, and Pakistan as isolated bilateral situations, this study sees them as interconnected nodes in a larger strategy of infrastructure interconnection, energy security, and geopolitical positioning. The Greater Middle East plays a critical role in the growing corridor competition, serving as a transit hub, an energy reservoir, and a maritime chokepoint zone connecting Asia and Europe. The section highlights how China's distinct yet complementary ties across this region operationalize traditional geopolitical logics through current geo-economic statecraft instruments.

To begin with, Iran's role within the context of the Belt and Road Initiative is critical. Over the past five years, China-Iran relations have significantly strengthened of which a key embodiment is the 25-year bilateral pact of 2026, indicating considerable collaboration. This agreement required China to invest $400 billion in Iran's energy, infrastructure, and other sectors ata a time fo deepening economic difficulties experienced in the Iranian economy. Resolving these obstacles will benefit both Iran's energy revenues and Sino-Iranian strategic relations. Over the last decade, cooperation between the two countries has grown in the energy, trade, defense, and technological sectors. Following Total's exit from Iran's South Pars gas field due to US sanctions, the China National Petroleum Corporation (CNPC) purchased Total's interest in the field in 2018, indicating Beijing's willingness to fill holes left by Western corporations. Despite persistent US sanctions, China has continued to import Iranian oil, providing Tehran with an important source of money. The 25-year Comprehensive Strategic Partnership, inked in March 2021, strengthens bilateral cooperation in energy, infrastructure, defense, and cultural exchange. Iran serves as a significant energy provider and transit corridor for China's larger Eurasian agenda, particularly through collaborative development projects in North Azadegan and Yadavaran. Chinese companies have also played an important role in infrastructure development, such as railways, road networks, and port renovation initiatives. Engagements in telecommunications, particularly Huawei's long-standing presence, have increased technological interdependence. Taken together, these measures place Iran as a key node in China's Belt and Road Initiative, allowing both parties to alleviate the consequences of Western economic sanctions. (Azad, 2023; Belal, 2020; Chen, 2010; Garlick & Havlová, 2020; Madani, 2022; Shariatinia & Kermani, 2022).

Iraq is another key component of China's Belt and Road Initiative (BRI) commitment in the Greater Middle East. In recent years, Sino-Iraqi relations have strengthened in areas such as energy, infrastructure, and political collaboration. High-level talks, including President Xi Jinping's 2019 visit, facilitated a number of agreements aimed at strengthening commerce, infrastructure development, and security cooperation. Energy is at the heart of the collaboration, with Chinese firms, particularly the China National Petroleum Corporation (CNPC), playing key roles in the development of major oil and gas resources such as Al-Mansuriya and Halfaya. Beyond upstream investments, bilateral agreements have included transportation infrastructure projects such as highway building and energy transit arrangements that connect southern Iraq to larger export routes.

Within the BRI framework, Iraq plays a strategic role as both an energy provider and a link between the Gulf and the Eastern Mediterranean. China's growing participation in Iraq's hydrocarbon industry, along with infrastructure investment, indicates a geoeconomics strategy aimed at assuring long-term resource access while consolidating power in a strategically important state in the area. (Chaziza, 2020a, 2020b; Gulmohamad, 2022; Hooghe et al., 2025).

Israel has a unique role in China's Middle Eastern engagement owing to its sophisticated technological sector and its strong strategic alliance with the United States. In the last ten years, Sino-Israeli relations have intensified mainly in the economic and technological sectors, with Chinese investments focusing on high-tech industries including artificial intelligence, cybersecurity, medical technologies, and clean energy. Numerous prominent Chinese corporations have initiated research and development operations in Israel, indicating Beijing's focus on engaging with innovation ecosystems rather than energy resources, which predominate its collaborations in other parts of the area. Infrastructure collaboration has garnered attention, especially with Chinese participation in port management initiatives like Haifa. These ties have attracted scrutiny from the United States, which regards Israel as a vital security ally and has articulated worries about Chinese access to sensitive infrastructure and dual-use technologies. Consequently, Israel has enhanced its foreign investment review processes in recent years, imposing restrictions on specific types of Chinese involvement. In contrast to other regional states, Israel is not an official participant in the Belt and Road Initiative (BRI), and its cooperation is characterized by selectivity rather than strategic breadth. Although bilateral economic relations have grown, political sensitivities—particularly Israel's reliance on U.S. security and overarching geopolitical tensions—limit the extent of alignment. Thus, China–Israel ties exemplify a distinct type of engagement in the Greater Middle East, focusing on technology and innovation rather than energy transit or extensive corridor integration. (Efron et al., 2020; Harutyunyan, 2020; Kumaraswamy, 2013; Lavi, 2022; Solomon, 2019, 2025; Yu, 2020; Zhang & Lazin, 2023).

In the Gulf, China's increasing presence has coincided with changing dynamics in U.S. regional participation. As the preeminent oil importer globally, China regards the Gulf as essential to its enduring energy security, positioning the area as a fundamental component of its Middle Eastern policy. In the last ten years, Beijing

has strengthened commercial and political connections with Gulf Cooperation Council (GCC) nations, with energy collaboration serving as the foundation of these partnerships. Chinese companies have engaged in upstream oil and gas initiatives in the United Arab Emirates and Qatar, including participation in Abu Dhabi's offshore concessions and the growth of Qatar's North Field.

In addition to hydrocarbons, China has expanded its presence in infrastructure, logistics, telecommunications, and finance, especially in the United Arab Emirates, which serves as a regional commercial center. Trade volumes between China and Gulf states have increased markedly, with China being a principal trade partner for numerous GCC countries. Financial institutions and state-owned corporations have bolstered these initiatives, enabling investment flows and further integrating Gulf economies into China-centric trade networks. The Gulf has a dual function within the Belt and Road Initiative (BRI) as a vital energy provider and a marine conduit connecting the Indian Ocean to Europe. China's multifaceted involvement in energy production, infrastructure development, and financial services illustrates a comprehensive geo-economic strategy designed to ensure resource access while integrating the region into its growing connectivity framework. (Fulton, 2019; Huwaidin, 2022, 2024; Kang & Wang, 2024; Noroozi & Akbari, 2024).

A Chinese group signed a contract with Qatar Petroleum in 2018 to build a new LNG facility in Ras Laffan Industrial City. Chinese companies have invested heavily in Qatari oil and gas exploration. China National Offshore Oil Corporation (CNOOC) and Qatar Petroleum partnered in South China Sea and Gulf exploration in 2017. Qatari infrastructure projects like the Lusail Sports Arena and Doha Metro Red Line South have involved Chinese companies. Chinese banks have opened in Qatar. ICBC opened a Doha branch in 2015 (Bakir & Al-Shamari, 2025; Chaziza, 2020a, 2020b; Chen et al., 2018; Dorraj, 2020; Duan & Aldamer, 2022; Fulton, 2020a, 2020b; Mesfer, 2025; Niu & Wang, 2024; Saidy, 2017; Sharma, 2019; Zreik, 2025).

Chinese-Saudi relations have improved over the past decade, with a focus on economic and energy cooperation. Saudi Arabia is China's main oil supplier, forming a major Belt and Road Initiative connection. Chinese President Xi Jinping visited Saudi Arabia in 2016 and 14 energy, financial, investment, and culture agreements were signed during this visit. Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman visited China in 2019. The two nations signed $28 billion in deals during this visit. Chinese state-owned firms and Aramco have signed agreements to build a refinery and petrochemical complex in Saudi Arabia. China launched its first yuan-denominated crude oil futures contract in 2018, threatening the US dollar's dominance in global oil commerce. Saudi Arabia reportedly wanted to trade oil via yuan futures contracts. China has also invested heavily in Saudi Arabia's oil and gas sector through partnerships and direct funding. Sinopec bought a 10% stake in Saudi Aramco's Qingdao oil refinery in 2019. Chinese companies have invested heavily in Saudi Arabia's Belt and Road Initiative infrastructure projects (Chen et al., 2018; Dorraj, 2020; Duan & Aldamer, 2022; Fulton, 2020a, 2020b; Sharma, 2019).

The bilateral relationship between China and Pakistan has experienced substantial

expansion and exerted notable influence throughout the course of the previous decade, with a special emphasis on concerns pertaining to Afghanistan. In recent times, a significant consolidation of the bilateral relationship between China and Pakistan has been observed. This consolidation is marked by the reciprocal acknowledgment of both nations as "all-weather friends" and "iron brothers." The two countries share a contiguous border and have actively engaged in several economic and infrastructure initiatives, most notably the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC), which is a significant part of China's Belt and Road Initiative. China has invested heavily in Pakistan's transportation, energy, and maritime infrastructure. The investments include roads, railways, power plants, and ports. The massive China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) infrastructure project requires a lot of money. Xinjiang and Pakistan's Gwadar port will be connected by this project to give China a more direct and efficient marine route to the Arabian Sea. The initiative is projected to boost Pakistan's economy and create jobs. Politically, militarily, and economically, China and Pakistan are closely linked. Pakistan has received weaponry and training from China. Over the past decade, China and Pakistan have signed many major infrastructure, energy, and defense deals. Several notable agreements were reached: China's Belt and Road Initiative (BRI) includes the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC), which connects Xinjiang province to Pakistan's Gwadar port. This project entails building roads, trains, and pipes. This project aims to boost Pakistan's economy and development. Due to its role in CPEC, China has invested heavily in Gwadar. The China Overseas Port Holding Company (COPHC) has a 40-year lease to run the port and make it a global commerce hub. China has invested heavily in Pakistan's Thar coalfield, which contains some of the world's greatest coal reserves. Pakistan can minimize its reliance on foreign fuels by producing energy over 6,000 MW. China and Pakistan have a long-term defense cooperation agreement for cooperative military exercises and defense production. Pakistan has received fighter planes, submarines, and ballistic missiles from China in recent years. China's involvement in Punjab's modern agricultural park shows their investment in Pakistan's agricultural business. China-Pakistan investments and collaborations have enhanced their strategic alliance and benefited Pakistan economically. China's closest BRI partner in the region, Pakistan, represents the southern extension of the Heartland into the Arabian Sea. The China–Pakistan Economic Corridor (CPEC)—linking Xinjiang to the port of Gwadar—embodies Mackinder's logic of securing a reliable outlet from the continental core to warm-water ports. This land–sea axis reduces China's dependency on the Strait of Malacca and deepens its integration into South and Central Asia. In Spykmanian terms, Gwadar functions as a crucial Rimland node, granting China a foothold along the Indian Ocean littoral and symbolizing its fusion of continental and maritime power. (Ahmar, 2014; Esteban, 2016; Faisal, 2018, 2020; Gulrez, 2015; Hali et al., 2014; Hilali, 2019; Khan & Khan, 2019; Lalwani, 2023; Samad, 2025; Saud & Ahmad, 2018; Sharif & Mansoor, 2025).

Overall, the Middle East occupies a pivotal position in China's Belt and Road Initiative, functioning simultaneously as a Heartland gateway and a Rimland corridor linking Asia, Africa, and Europe. Within this geography, China's

partnerships reveal a deliberate strategy to integrate continental routes with maritime access, thereby transforming Mackinder's and Spykman's theoretical frontiers into concrete infrastructure and energy networks. Iran occupies a uniquely strategic position at the junction of the Heartland and Rimland. Through its 25-year cooperation agreement with Tehran, China seeks to secure overland energy routes and logistical connectivity westward toward the Mediterranean. For Mackinder, Iran's central plateau forms part of the transitional belt connecting the Eurasian interior to maritime domains. By investing in Iranian railways, ports, and energy infrastructure, China transforms Iran into a bridge state linking Central Asia to the Gulf. In Spykman's framework, this constitutes the reactivation of the Rimland's central arc—containing the Heartland's influence while granting Beijing access to Western Asia's coasts. In Iraq, China's engagement illustrates the economic side of Heartland outreach. Investments in oil, gas, and transport infrastructure—such as the Baghdad–Basra expressway—extend BRI's continental network into Mesopotamia. Mackinder would interpret this as an effort to stabilize the Heartland's southwestern flank by embedding it within Chinese-controlled supply chains. Yet, because Iraq also borders the Gulf, it simultaneously reinforces China's Rimland presence, underscoring the dual nature of BRI expansion. China's relations with Israel expose the geopolitical tensions that accompany Rimland penetration. While Beijing has invested in high-tech sectors and infrastructure (notably Haifa port operations), these ventures raise concerns among the United States, Israel's principal ally. From Spykman's perspective, control over Mediterranean entry points—Haifa, Piraeus, Port Said—represents an effort to dominate the maritime terminus of Eurasia's Rimland belt. Israel's cautious stance reflects the political fragility inherent in this part of the Rimland, where external influence collides with alliance politics. The Gulf region epitomizes the Rimland's economic and strategic value. Chinese partnerships with Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Qatar combine energy security, infrastructure financing, and port development. These states provide the maritime depth that the Heartland lacks. For Spykman, the Gulf littoral is a linchpin of Eurasian balance—control of which ensures dominance over east–west trade and energy flows. Through participation in BRI projects such as industrial zones, petrochemical complexes, and railway networks, China cements its status as a Rimland stakeholder, balancing U.S. military presence with economic leverage.

Overall, China's multifaceted engagement across the Middle East demonstrates a strategic synthesis of Heartland consolidation and Rimland projection. CPEC and Iran anchor the continental dimension of BRI, while investments in the Gulf and Mediterranean embody its maritime extension. This hybrid geography aligns with both Mackinder's and Spykman's insights: the Heartland provides strategic depth and resource access, whereas the Rimland offers gateways to trade and influence.

India and the Greater Middle East

The connection between India and the Middle East is characterized by its complexity and carries considerable significance across multiple dimensions.

From an economic perspective, the Middle East holds significant importance for India due to its role as a prominent provider of energy resources. Notably, nations such as Saudi Arabia, Iraq, and the UAE serve as primary suppliers of oil and gas to India. In addition to the energy sector, there is an increasing emphasis on the expansion of economic diversification, investments, and trade alliances between India and countries in the Middle East. Furthermore, it is worth noting that the Middle East accommodates a considerable Indian diaspora, whose presence plays a crucial role in bolstering the economies of nations such as the United Arab Emirates, Saudi Arabia, and Qatar. The inflow of remittances from expatriates is a substantial component of India's economy.

From a strategic standpoint, India aims to enhance its alliances with diverse Middle Eastern nations in order to foster regional stability and provide security. This entails the establishment of cooperative measures in counter-terrorism endeavors, collaborative efforts in defense, and activities aimed at enhancing marine security. India has established significant cultural, historical, and diplomatic relations with many Middle Eastern nations, resulting in strong people-to-people interactions and cultural exchanges. India regularly participates in bilateral and multilateral forums to foster engagement with Middle Eastern nations, with the aim of boosting collaboration across a wide range of areas such as trade, technology, healthcare, and agriculture. Over the course of time, India's involvement with the Middle East has seen a significant expansion, encompassing a wider range of collaborative endeavors that extend beyond the realms of energy and trade. Partnerships in contemporary times encompass a wide array of collaborative endeavors, ranging from technological partnerships and healthcare initiatives to educational exchanges and infrastructural development. India's foreign policy, such as the "Neighborhood First" and "Act East" initiatives, encompass the Middle East as well, with a focus on fostering enhanced involvement, reciprocal collaboration, and strategic alignments within the area. The current advancements, like the introduction of the India Middle East Corridor (IMEC) and diplomatic exchanges between Indian officials and their Middle Eastern counterparts, demonstrate India's continuous endeavors to bolster relationships and improve connectivity with the region. The dynamic nature of this relationship exemplifies a holistic approach employed by India, with the objective of cultivating stronger economic, political, and cultural connections with the heterogeneous nations situated in the Middle East (Basak & Soltanieh, 2024; Das, 2024; Inamdar, 2023; Mahmud, 2023; Pant, 2023; Rajagopalan, 2023; Reisinezhad & Reisinezhad, 2025; Singh et al., 2025; Suri et al., 2024).

Since their 1947 partition, India and Pakistan have had complex and conflicted relations. Kashmir has become a major point of contention between the two nations, leading to many wars. Normalized relations and diplomatic conflict resolution have faced challenges, limiting peacekeeping success. Security issues like cross-border terrorism and terrorist operations have strained relations between the parties. India and Pakistan have commerce and people-to-people exchanges, but political and security issues sometimes hinder them. Despite infrequent communication and peace negotiations, the relationship remains tense and unresolved. The 1947, 1965, and 1971 Indo-Pakistani Wars and the 1999 Kargil

conflict are significant historical events. Peace initiatives like the 1972 Shimla Agreement and 1999 Lahore Declaration sought to resolve problems. However, these initiatives did not produce lasting answers. The pursuit of lasting peace and normalized ties between India and Pakistan has faced many obstacles, hindering progress in resolving persistent issues and fostering lasting stability. China, Pakistan, and India form a geopolitical triangle with strategic alliances, economic cooperation, and regional power dynamics. China and Pakistan have a strong bilateral relationship, highlighted by economic collaboration on the Belt and Road Initiative's China-Pakistan Economic Corridor (CPEC). This collaboration focuses infrastructure development and strengthens bilateral ties. China-India relations include economic interdependencies and unresolved territorial disputes, particularly along the Line of Actual Control. Despite economic cooperation, geopolitical competition and unresolved geographical issues may cause difficulties. Pakistan and India have fought over Kashmir and cross-border tensions for decades. Political tensions and security concerns between the two administrations have hampered diplomatic talks. China's diplomatic relations with Pakistan and India affect this geopolitical triangle. Despite economic and strategic collaborations, unresolved disputes, particularly between India and Pakistan, continue to strain bilateral relations. The above interactions significantly affect power distribution in South Asia, emphasizing the need of regional conflict resolution and stability efforts (Hassan, 2019; Mishra, 2019).

India and Iran possess enduring economic, political, and cultural connections influenced by strategic alignment and external limitations. Diplomatic relations were initiated soon after India's independence, with energy cooperation becoming a fundamental aspect of the relationship in the 1990s, as Iran emerged as a prominent crude oil supplier to India. Political discourse has intermittently reiterated shared interest in collaboration, particularly through the 2003 New Delhi Declaration and the 2016 Chabahar Agreement involving India, Iran, and Afghanistan. The advancement of Chabahar Port has been notably significant, granting India critical access to Afghanistan and Central Asia, while augmenting Iran's position as a transit center. In addition to energy and infrastructure, commercial exchanges have traditionally encompassed areas including agriculture, pharmaceuticals, and textiles, supported by lasting cultural and intellectual connections.

Notwithstanding variations induced by sanctions and changing regional dynamics, India and Iran persist in regarding each other as strategically significant allies. Their relationship exemplifies a balancing dynamic: India pursues connectivity and regional access while mitigating sanctions risk, whilst Iran endeavors to diversify ties in the context of geopolitical isolation. The advancement of Chabahar Port constitutes the foremost foundation of India–Iran commercial collaboration. The port grants India direct access to Afghanistan and Central Asia, circumventing Pakistan and so augmenting its strategic autonomy in regional connections. Chabahar enhances Iran's position as a transit nexus connecting South Asia to Eurasia. Bilateral involvement necessitates meticulous diplomatic equilibrium beyond infrastructure. India has sustained pragmatic relations with Tehran despite international sanctions and overarching geopolitical concerns, while endeavoring to mitigate exposure to sanctions-related risks. The two

nations have worked on regional matters, especially with Afghanistan's stability and reconstruction initiatives, indicating shared security interests. In addition to these strategic factors, enduring cultural and civilizational ties—formed through centuries of interaction and Persian influence in the Indian subcontinent—persist as a historical basis for bilateral relations. (Baidya, 2017; Cheema, 2011; Kim & Blank, 2021; Rizvi, 2011; Soltaninejad, 2017; Teja, 2015; Tisheyar & Noorafkan, 2021).

India and Saudi Arabia uphold diverse economic, political, and social connections, with energy collaboration serving as the cornerstone of their partnership. For decades, Saudi Arabia has served as one of India's primary crude oil suppliers, rendering the kingdom integral to India's energy security plan. Bilateral commerce, primarily fueled by hydrocarbons, represents a substantial aspect of India's external energy reliance. Diplomatic relations have progressed into a more organized collaboration, especially following the 2006 Delhi Declaration and subsequent high-level visits, including Prime Minister Narendra Modi's 2016 visit to Riyadh. The political discussion has broadened to include counterterrorism collaboration, regional stability, and defense participation, indicating mutual objectives in addressing Gulf security problems. In addition to intergovernmental collaboration, the substantial Indian diaspora in Saudi Arabia significantly contributes to both economic and social spheres, strengthening interpersonal connections and remittance transfers. In recent years, the relationship has evolved from a solely transactional energy framework to encompass broader strategic and economic coordination, establishing Saudi Arabia as a pivotal partner in India's Gulf policy. (Ahmad, 2020; Ashwarya, 2023; Das & Pradhan, 2014; Gauri, 2013; Janardhan, 2020; Jin & Janardhan, 2020; Kumar, 2023; Mathew, 2021; Prashath & Vinodkumar, 2020; Sarwar, 2020; Siyech, 2020).

India and the United Arab Emirates uphold a very dynamic bilateral partnership in the Gulf, marked by profound economic interdependence and increasing strategic collaboration. The UAE is one of India's largest commercial partners, with bilateral trade encompassing energy, infrastructure, technology, and financial services. Energy collaboration is pivotal: Emirati crude oil and natural gas exports substantially enhance India's energy security infrastructure. Diplomatic relations, initiated in 1971 with the establishment of the UAE, have developed into a robust strategic partnership, especially following high-level interactions that commenced in 2015. Political discourse increasingly transcends commerce to include investment flows, defense collaboration, and regional stability. Both nations have proactively pursued diversification of their interactions beyond hydrocarbons, indicating a transition towards enhanced economic integration and enduring strategic alignment. The UAE's function as a financial and logistical nexus connecting South Asia, the Gulf, and international markets amplifies its significance in India's foreign economic policy. Consequently, India–UAE ties exemplify a sophisticated and institutionalized cooperation propelled by energy interdependence, trade diversification, and mutual regional interests. (Ahmad, 2020; Das & Pradhan, 2014; Janardhan, 2020; Jin & Janardhan, 2020; Prashath & Vinodkumar, 2020; Siyech, 2020).

India and Iraq sustain a relationship predominantly based on oil reliance. In recent years, Iraq has been one of India's principal crude oil suppliers, constituting approximately one-fifth to one-quarter of India's overall oil imports. Bilateral commerce has thus attained an annual value of around 30–35 billion USD in the early 2020s, with hydrocarbons comprising the predominant share of transactions. This concentration highlights the uneven yet mutually reinforcing characteristics of the partnership: Iraq depends on constant export profits, whereas India requires diversified and reliable energy supply to maintain economic growth. Despite the establishment of diplomatic relations in the mid-twentieth century, the 2003 Iraq War and ensuing turmoil hindered trade and restricted further economic interaction. As Iraq has sought rehabilitation and economic stabilization, bilateral engagement has progressively extended beyond crude oil sales. Indian companies have selectively engaged in infrastructure, electricity, and service-sector projects, indicating a cautious intent in diversifying collaboration. Iraq holds a significant position within India's overarching West Asia strategy framework. The energy-focused connection, coupled with increasing rebuilding demands and changing regional dynamics, presents chances for strategic economic collaboration. Notwithstanding ongoing security and political instability, India–Iraq ties exemplify a pragmatic alliance based on oil security, commercial prospects, and gradual post-conflict reintegration. (Bhattacharya, 2024; Khan, 2004; Kotecha & Khatik, 2018; Prakash, 2003; Quamar, 2024).

Since the formal establishing of diplomatic relations in 1992, India and Israel have cultivated a multifaceted cooperation. Defense represents the most established foundation of bilateral relations. Since the late 1990s, Israel has become one of India's three principal defense suppliers. Significant acquisitions have encompassed radar systems, unmanned aerial vehicles (UAVs), air defense platforms like as the Barak missile system, and collaborative development initiatives like the Medium Range Surface-to-Air Missile (MRSAM). From 2010 to 2020, India constituted a substantial portion of Israel's worldwide arms exports, occasionally surpassing 40 percent of total Israeli defense sales. This defense interdependence signifies a convergence of strategic goals, especially in counterterrorism, border security, and sophisticated military technology. In addition to defense, commercial and technological collaboration has consistently grown. Bilateral commerce (excluding defense) has varied between around 5–7 billion USD annually in the early 2020s, with diamonds historically representing a significant share, along with chemicals, machinery, and high-technology exports. Recently, both governments have aimed to diversify trade into innovation ecosystems, fintech, artificial intelligence, renewable energy, and digital technology. Institutional structures like the India–Israel Industrial R&D and Technological Innovation Fund (I4F) have been created to facilitate cooperative ventures. Agricultural collaboration exemplifies a prominent success narrative in bilateral relations. Israeli proficiency in drip irrigation, arid-zone agriculture, and water management has been formalized through numerous Centers of Excellence throughout Indian states. These programs have enhanced crop productivity and water-use efficiency, especially in semi-arid areas. Water desalination, wastewater recycling, and precision agriculture technology exemplify how technological diplomacy

enhances strategic alignment. The relationship gained political prominence with Prime Minister Narendra Modi's 2017 visit to Israel—the inaugural visit by an Indian Prime Minister—which symbolically dissociated India–Israel relations from the Palestinian issue and indicated strategic normalization. India has concurrently sustained diplomatic connections with the Palestinian Authority, indicative of a hedging strategy aimed at maintaining its overarching balancing stance in West Asia, encompassing ties with Gulf states and Iran. In conclusion, although defense cooperation constitutes the foundation of the partnership, the evolution of India–Israel relations that can be regarded as the backbone bilateral link within the context of the IMEC, indicates a shift towards diversification in high-technology sectors, innovation ecosystems, and strategic economic collaboration, mirroring both structural interests and adaptive regional diplomacy (Bhattacharya et al., 2021; Blarel, 2017; Pate, 2020; Zahra & Liaqat, 2023).

Overall, the India–Middle East–Europe Corridor (IMEC), announced at the G20 New Delhi Summit, represents India's most ambitious attempt to extend its strategic reach beyond South Asia into the broader Afro–Eurasian Rimland. Designed to connect Mumbai to European markets via the Arabian Peninsula, the corridor integrates ports, rail networks, and energy infrastructure across India, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Israel, and the Mediterranean basin. Beyond commercial connectivity, IMEC functions as a geo-economic counterweight to China's Belt and Road Initiative, reflecting a deliberate effort to consolidate a Rimland coalition that balances continental power projection.

From a Mackinderian perspective, IMEC embodies a westward strategy aimed at preventing the consolidation of Eurasian connectivity under a single Heartland-centered actor. By reinforcing alternative trade and energy routes that circumvent China-dominated corridors, India seeks to preserve plural access to Eurasian markets and resources. The corridor's trajectory—skirting the periphery of the Eurasian landmass through Middle Eastern and Mediterranean littorals—echoes Mackinder's argument that equilibrium between maritime and continental powers underpins systemic stability. A Spykmanian reading further clarifies IMEC's logic. The initiative consolidates the arc of coastal states linking Europe and Asia, strengthening maritime and overland arteries along the Arabian and Mediterranean seas. In this sense, IMEC is less an infrastructure project than a geo-economic architecture of Rimland consolidation, sustained through coordination among India, European actors, and the United States. India's partnerships with Saudi Arabia and the United Arab Emirates form the corridor's economic backbone. These Gulf states occupy pivotal positions along the Indian Ocean–Arabian interface and remain central to India's energy security and investment flows. Their integration into IMEC anchors India more firmly within the maritime periphery that structures global commerce. Israel functions as the corridor's northwestern gateway, connecting the Red Sea to the Mediterranean through planned trans-Arabian rail links. Cooperation with Israel adds technological and security depth while reinforcing the broader alignment of maritime-oriented states.

The corridor's viability, however, is shaped by India's relations with Iran and

Iraq, both situated along the transitional zone between Heartland and Rimland. Iran—once central to India's westward access strategy through the Chabahar project—remains constrained by sanctions and deepening strategic alignment with China, limiting India's continental penetration. Yet its geography continues to reflect Mackinder's "pivot" logic, where alignment choices carry systemic consequences. Iraq presents parallel complexities: while energy ties and reconstruction engagement create openings for influence, domestic instability and external competition constrain sustained integration. In Spykmanian terms, such volatility underscores the structural fragility of Rimland buffer zones. Taken together, IMEC traces a maritime arc that contrasts with the continental thrust of the Belt and Road Initiative. Whereas BRI prioritizes inland corridors across Eurasia, IMEC emphasizes littoral connectivity and energy-rich coastal states. Its strategic purpose is not containment in a rigid military sense, but the preservation of multipolar access to transcontinental trade routes. By investing in ports, logistics networks, and energy interconnections across the Indian Ocean and Mediterranean, India operationalizes classical geopolitical insights under twenty-first-century conditions. IMEC thus represents not merely an infrastructure scheme, but a doctrine of balance through connectivity.

Comparative Framework Visualized: Strategic and Spatial Logics of BRI and IMEC

Although both initiatives seek to transform Eurasian connectivity, they fundamentally differ in strategic framework, geographic focus, partnership structure, and infrastructural capability. A direct comparison elucidates that these programs are not equivalent rivals but rather unique geopolitical endeavors rooted in disparate material foundations and strategic rationales.

The BRI exemplifies a model of centralized expansion at the strategic level, rooted in China's industrial capabilities and financial resources. It amalgamates continental and marine corridors into a cohesive extension of influence. IMEC, in contrast, embodies a coalition-oriented balancing framework. Instead of expanding from a continental center, it aims to maintain access and diversify routes through collaborations along the maritime perimeter. The BRI projects extend from the heartland of Eurasia while concurrently safeguarding marine chokepoints. IMEC delineates a circumferential arc throughout the Indian Ocean, the Gulf, and the Mediterranean. Their spatial patterns show divergent geopolitical concepts: consolidation vs circumvention; structural centrality versus diffused connection.

Table 1
Competing Corridor Architectures: BRI and IMEC in the Globa Geopolitical Economy

Dimension	BRI	IMEC
Strategic Logic	Heartland consolidation + outward maritime projection	Rimland-based balancing and circumferential access
Geographic Axis	Continental Eurasia (Central Asia → Europe) + Maritime Silk Road	Indian Ocean → Gulf → Mediterranean littoral
Core Partners	Pakistan, Central Asian states, Russia (selective), Global South nodes	Saudi Arabia, UAE, Israel, EU partners
Infrastructure Focus	Rail corridors, pipelines, ports, digital silk road	Ports, rail integration, energy grids, digital connectivity
Power Projection Model	Centralized, China-led network expansion	Multilateral, coalition-based connectivity
Primary Objective	Structural centrality in Eurasian trade flows	Preservation of multipolar access and route diversification
Key Risks	Debt exposure, geopolitical backlash, overextension	Regional instability, financing gaps, political fragmentation
Structural Capacity	Backed by China's large-scale manufacturing base, state financing mechanisms, and global supply-chain centrality	Dependent on multilateral coordination, external financing, and partner-driven implementation; limited unilateral capacity
Scale & Financial Depth	Trillions pledged; centralized execution through state-owned enterprises	Project-based, coalition-dependent, financially fragmented
Industrial Backbone	Integrated industrial-export ecosystem	Emerging manufacturing power with constrained export leverage

This contrast demonstrates that the BRI wants structural depth through continental integration, whereas the IMEC prioritizes lateral connectivity among marine states. One expands from the center outward, while the other consolidates along the periphery inward. As a result, their struggle is regionally diverse rather than symmetrical, reflecting divergent perceptions of Eurasia's geopolitical center of gravity.

Structural capability is where the differences are most noticeable. Large foreign exchange reserves, a vertically integrated industrial ecosystem, and centralized state coordinating procedures all promote China's Belt and Road Initiative. Few entities can match the scale at which Beijing is able to finance, build, and operationalize infrastructure. China's centrality to global supply chains helps the plan by enabling it to integrate infrastructure development into cycles of industrial overproduction and export capacity.

India has comparable manufacturing supremacy, established foreign finance tools, and financial depth. As a result, IMEC follows a different logic, functioning as a coalition-based strategic alignment rather than a unilateral system-shaping instrument. Gulf capital, European involvement, technology alliances,

and consistent diplomatic coordination are necessary for its sustainability. IMEC externalizes execution capacity across partners, whereas the BRI internalizes it. Analytically, this imbalance is essential. While IMEC wants strategic diversification within Eurasian connectivity, the BRI aims to structurally alter it. While the latter is balanced and system-corrective, the former is expansionary and system-defining. As a result, the two initiatives are competing on different scales and using different models: distributed connective diplomacy vs centralized infrastructure statecraft.

By being aware of this difference, analytical exaggeration can be avoided. IMEC should be viewed as a geographically focused counter-architecture intended to maintain strategic pluralism across important maritime corridors rather than as a straight replacement for the BRI's global reach. In this way, the competition between the two projects represents a fundamental conflict between consolidation and evasion within Eurasia's changing geopolitical order rather than a symmetrical struggle for supremacy.

Conclusion

A Mackinderian lens situates the Belt and Road Initiative (BRI) as the most ambitious contemporary attempt to consolidate influence across Eurasia. By expanding railways, pipelines, digital infrastructure, and energy corridors through Central Asia and toward Europe, China operationalizes the logic of Heartland centrality. Viewed under the prism of Mackinder's Heartland Theory, the BRI emerges as a modern embodiment of continental unification. By connecting Western China to Central Asia, the Middle East, and Europe, Beijing is effectively establishing a terrestrial sphere of influence that bypasses conventional maritime limitations. The Heartland, previously an abstract strategic notion, is now being actualized through trains, pipelines, and digital corridors.

Simultaneously, the BRI projects influence across the maritime periphery. Through port investments in Gwadar, Hambantota, and Piraeus, and through the Maritime Silk Road's extension into the Indian Ocean and Mediterranean, China consolidates positions along Eurasia's coastal arc. In this respect, the initiative synthesizes Mackinderian and Spykmanian logics: consolidating the Heartland while expanding leverage across the Rimland's commercial chokepoints. The BRI thus represents not merely an infrastructure network but a spatial reconfiguration of Eurasian connectivity under Chinese leadership.

India's countervailing response emerged in 2023 with the announcement of the India–Middle East–Europe Corridor at the G20 New Delhi Summit. The corridor links Mumbai to European markets via Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Israel, integrating ports, railways, energy grids, and digital infrastructure. From a Mackinderian perspective, IMEC seeks to prevent the monopolization of Eurasian access routes by constructing a circumferential alternative that skirts the continental core. Rather than penetrating the Heartland directly, it preserves access to its markets through maritime and littoral pathways.

From a Spykmanian standpoint, IMEC reinforces the strategic centrality of the Rimland. By consolidating cooperation among Gulf and Mediterranean coastal

states, the corridor strengthens the arc of maritime actors positioned between Europe and Asia. Control over logistical nodes, energy corridors, and digital infrastructure along this coastal belt enhances leverage over continental flows without requiring territorial dominance. IMEC therefore represents a Rimland-based balancing framework rather than a continental expansion strategy.

The comparative logic of BRI and IMEC reveals two distinct but intersecting spatial strategies. The BRI projects power outward from the continental interior, seeking to integrate the Heartland with peripheral markets while securing maritime access points. IMEC, by contrast, consolidates a ring of coastal partnerships designed to counterbalance that expansion through connectivity rather than confrontation. Whereas the BRI emphasizes inland corridors across Eurasia, IMEC prioritizes littoral integration across the Indian Ocean and Mediterranean basins. Yet IMEC's realization is conditioned by regional instability. Political fragmentation in Iraq, prolonged conflict in Syria, and enduring tensions between Israel and Palestine complicate infrastructural integration. The corridor's effectiveness depends on sustained diplomatic coordination, capital investment, and regional security—factors that remain uncertain within the Middle East's volatile environment.

Taken together, the BRI and IMEC illustrate the re-territorialization of globalization. Infrastructure corridors increasingly function as instruments of strategic alignment rather than neutral channels of trade. The BRI embodies a Heartland-to-Rimland projection of power; IMEC reflects a Rimland-centered balancing mechanism. Both initiatives reaffirm a central insight of classical geopolitics: geography continues to structure power, even in an era defined by digital interdependence and global markets. In the twenty-first century, great-power competition unfolds less through territorial conquest than through the construction and control of connective arteries. Whoever shapes the routes shapes the balance of influence across Eurasia.

The juxtaposition of BRI and IMEC thus reveals two complementary yet competing spatial logics:

- The BRI projects power from the Heartland outward, integrating continental interiors with peripheral markets;
- The IMEC consolidates the Rimland as a balancing ring encircling that expansion.

Viewed together, the BRI and IMEC illustrate the persistence of classical geopolitical patterns within contemporary globalization. Both initiatives reaffirm Mackinder's and Spykman's enduring insight: that geography continues to constrain and channel power, even in an era defined by digital flows and global markets. At the global level, this rivalry illustrates the re-territorialization of globalization. Infrastructure corridors—once symbols of integration—are increasingly instruments of strategic alignment. Economic flows now reinforce security blocs, and corridors function as geopolitical statements of intent. The BRI's expansion across the Heartland and the IMEC's construction along the Rimland signal a shift from open globalization toward competitive connectivity, where control of routes equates to influence over regions. Future research, in this

light, is needed to determine if corridor projects result in measurable shifts in trade dependency, supply-chain resilience, and political alignment among participating governments. Second, comparative studies might focus on how "competitive connectivity" influences regional security dynamics, especially in volatile areas like the Eastern Mediterranean and the Gulf. Moreover, further research is needed into the technological dimensions of corridor geopolitics, such as digital infrastructure, energy transition networks, and standards-setting competition, to determine whether twenty-first-century rivalry is increasingly based on control of data and energy grids rather than territory alone. Future research can better assess whether BRI and IMEC are long-term structural reforms or context-bound strategic experiments within a developing multipolar order by combining geopolitical theory with empirical economic and technology indicators.

In conclusion, the twenty-first century's great-power competition is being waged less through territorial conquest than through corridor construction—a struggle over who builds, controls, and secures the arteries of global connectivity. The BRI embodies the logic of Heartland consolidation; the IMEC represents the logic of Rimland balancing. Together, they confirm that while the methods of power projection have evolved, the spatial grammar of geopolitics remains unchanged: whoever shapes the routes, shapes the world.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

Ahmad, T. (2020). UAE–India relations: Expanding "strategic" vistas. In N. Janardhan (Ed.), *The Arab Gulf's pivot to Asia: From transactional to strategic partnerships* (pp. 119–132). Gerlach Press.

Ahmar, M. (2014). Strategic meaning of the China–Pakistan Economic Corridor. *Strategic Studies, 34–35*, 35–49.

Ashwarya, S. (2023). India's national role conception and relations with GCC countries under Modi: A focus on Saudi Arabia. *Journal of Asian and African Studies, 58*(4), 535–555.

Azad, S. (2023). Bargain and barter: China's oil trade with Iran. *Middle East Policy, 30*(1), 23–35.

Baidya, S. (2017). India's policy towards Iran. *International Studies, 54*(1–4), 144–161.

Bakir, A., & Al-Shamari, N. (2025). The art of hedging: Qatar, Saudi Arabia, and the UAE manoeuvres amid US–China great power competition. *Third World Quarterly, 46*(7), 773–794.

Basak, S., & Soltanieh, A. A. (2024). *India–Middle East–Europe Economic Corridor: How feasible?* Vienna International Institute for Middle Eastern Studies (VIIMES).

Bassin, M., & Aksenov, K. E. (2006). Mackinder and the Heartland theory in post-Soviet geopolitical discourse. *Geopolitics, 11*(1), 99–118.

Belal, K. (2020). China–Iran relations: Prospects and complexities. *Policy Perspectives, 17*(2), 47–66.

Bhattacharya, S. B. (2024). Revisiting India–West Asia relations: An analysis of strategic proximities. In P. P. Basu & T. Arshed (Eds.), *75 years of India's foreign policy* (pp. 155–177). Palgrave Macmillan.

Bhattacharya, S., Ray, J., Sinha, S., & Sachdev, B. (2021). An analysis on the growing India and Israel relation and why India requires Israel. *International Journal of Multidisciplinary Advanced Scientific Research and Innovation, 1*(9), 211–216.

Blarel, N. (2017). Assessing US influence over India–Israel relations: A difficult equation to balance? *Strategic Analysis, 41*(4), 384–400.

Bowman, I. (1942). Review of *political geography of power*, by Nicholas J. Spykman. *Geographical Review, 32*(2), 349–352.

Chaziza, M. (2020a). *China and the Persian Gulf: The New Silk Road strategy and emerging partnerships*. Liverpool University Press.

Chaziza, M. (2020b). China–Qatar strategic partnership and the realization of One Belt, One Road initiative. *China Report, 56*(1), 78–102.

Chaziza, M. (2020c). Iraq. In M. Chaziza, *China's Middle East diplomacy: The Belt and Road strategic partnership* (pp. 172–182). Liverpool University Press.

Cheema, S. A. (2011). India–Iran relations: Progress, challenges and prospects. *India Quarterly: A Journal of International Affairs, 66*(4), 383–396.

Chen, J., Shu, M., & Wen, S. (2018). Aligning China's Belt and Road Initiative with Saudi Arabia's 2030 Vision: Opportunities and challenges. *China Quarterly of International Strategic Studies, 4*(3), 363–379.

Chen, W. (2010). China's oil strategy: "Going out" to Iran. *Asian Politics & Policy, 2*(1), 39–54.

Chowdhury, S. K., & Kafi, A. H. (2015). The Heartland theory of Sir Halford John Mackinder: Justification of foreign policy of the United States and Russia in Central Asia. *Journal of Liberty and International Affairs, 1*(2), 1–13.

Clover, C. (1999). Dreams of the Eurasian heartland: The re-emergence of geopolitics. *Foreign Affairs, 78*(2), 9–13.

Das, D. (2024). Revisiting the contours of the evolving Middle Eastern order through the India–Middle East–EU corridor: Mapping India's scopes and limitations. *Asian Journal of Political Science, 32*(1), 35–56.

Das, P., & Pradhan, D. (2014). India–Gulf trade relations. *IOSR Journal of Economics and Finance, 4*(1), 31–41.

Dorraj, M. (2020). The Belt and Road Initiative and China's relations with Iran and Saudi Arabia: A delicate balancing act. In A. Chong & Q. M. Pham (Eds.), *Critical reflections on China's Belt & Road Initiative* (pp. 125–138). Palgrave Macmillan.

Duan, X., & Aldamer, S. (2022). The Saudi Arabia–China relationship at a crossroad: A neoclassical realist analysis. *Asian Politics & Policy, 14*(1), 114–128.

Dugan, A. B. (1962). Mackinder and his critics reconsidered. *The Journal of Politics, 24*(2), 241–257.

Efron, S., Schwindt, K., & Haskel, E. (2020). *Chinese investment in Israeli technology and infrastructure: Security implications for Israel and the United States* (RR-3176). RAND Corporation.

Esteban, M. (2016). The China–Pakistan corridor: A transit, economic or development corridor. *Strategic Studies, 36*(2), 63–74.

Faisal, M. (2018). Impact of geo-economics on Pak–China strategic relations. *Strategic Studies, 38*(1), 66–84.

Faisal, M. (2020). Pakistan–China relations: Beyond CPEC. *Strategic Studies, 40*(2), 23–44.

Fox, W. T. R. (1948). American foreign policy and the Western European Rimland. *Proceedings of the Academy of Political Science, 22*(4), 71–78.

Fulton, J. (2019). China–UAE relations in the Belt and Road era. *Journal of Arabian Studies, 9*(2), 253–268.

Fulton, J. (2020a). China–Saudi Arabia relations through the '1+2+3' cooperation pattern. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 14*(4), 516–527.

Fulton, J. (2020b). Situating Saudi Arabia in China's Belt and Road Initiative. *Asian Politics & Policy, 12*(3), 362–383.

Furniss, E. S. (1952). The contribution of Nicholas John Spykman to the study of international politics. *World Politics, 4*(3), 382–401.

Garlick, J., & Havlová, R. (2020). The dragon dithers: Assessing the cautious implementation of China's Belt and Road Initiative in Iran. *Eurasian Geography and Economics*, 1–27.

Gauri, F. (2013). Indo–Saudi trade relation. *Nigerian Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, 1*(2), 45–57.

Gulmohamad, Z. (2022). The new era in the continuum of China and Iraq's relationship. *Asian Journal of Comparative Politics, 8*(1), 348–363.

Gulrez, B. G. A. (2015). Pakistan–China strategic relations. *Army War College Review, 1*(2), 1–15.

Hali, S. M., Tan, S., & Iqbal, S. (2014). One Belt and One Road: Impact on China–Pakistan Economic Corridor. *Strategic Studies, 34–35*, 147–164.

Harutyunyan, A. (2020). China and Israel: Evolving relationship within the Belt and Road Initiative. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 14*(3), 410–429.

Hassan, M. A. (2019). Growing China–India competition in the Indian Ocean: Implications for Pakistan. *Strategic Studies, 39*(1), 77–89.

Hess, M. (2004). Central Asia: Mackinder revisited? *Connections, 3*(1), 95–106.

Hilali, A. Z. (2019). China–Pakistan Economic Corridor and dynamics of regional connectivity: Prospects and challenges. *Strategic Studies, 39*(4), 89–103.

Holmila, A. (2019). Re-thinking Nicholas J. Spykman: From historical sociology to balance of power. *The International History Review, 42*(5), 951–966.

Hooghe, I. D., Kranenburg, V., & van Veen, E. (2025). *China in Iraq: Oil. More oil. And not the United States*. Clingendael Institute. https://www.clingendael.org/publication/china-iraq

Huwaidin, M. B. (2022). China's strategic partnership with the UAE: Foundation and prospects. *Comparative Strategy, 41*(3), 296–313.

Huwaidin, M. B. (2024). UAE's balancing strategy between the United States and China. *Middle East Policy, 31*(1), 88–101.

Inamdar, N. (2023, October 2). Can India–Europe corridor rival China's Belt and Road? *BBC News*. https://www.bbc.com/news/world-asia-india-66957019.

Janardhan, N. (2020). India's 'Think West' matches Gulf's 'Look East' policy. In N. Janardhan (Ed.), *The Arab Gulf's pivot to Asia: From transactional to strategic partnerships* (pp. 81–96). Gerlach Press.

Jin, L., & Janardhan, N. (2020). Belt and Road Initiative: Opportunities and obstacles for the Gulf. In N. Janardhan (Ed.), *The Arab Gulf's pivot to Asia: From transactional to strategic partnerships* (pp. 35–48). Gerlach Press.

Kang, Y., & Wang, J. (2024). China–UAE diplomatic relations over 40 years: Progress, accomplishments, and future prospects. *Chinese and Arab Studies, 4*(1), 12–40.

Kearns, G. (2006). Naturalising empire: Echoes of Mackinder for the next American century? *Geopolitics, 11*(1), 74–98.

Khan, A. (2004). Situating Iraq in international politics and implications for India. *India Quarterly: A Journal of International Affairs, 60*(4), 110–133.

Khan, M. Z. U., & Khan, M. M. (2019). China–Pakistan Economic Corridor: Opportunities and challenges. *Strategic Studies, 39*(2), 67–82.

Kim, Y., & Blank, S. (2021). Iran and Afghanistan between China and India: Great power competition for regional connectivity in South and Central Asia. *The Korean Journal of Defense Analysis, 33*(4), 665–687.

Knutsen, T. L. (2014). Halford J. Mackinder, geopolitics, and the Heartland thesis. *The International History Review, 36*(5), 835–857.

Kotecha, K., & Khatik, M. (2018). New India initiative: Advancement of India's Look West policy. Towards Excellence: An Indexed Refereed & Peer-Reviewed Journal of Higher Education, 10(2), 196–201.

Krause, O. (2023). Mackinder's "Heartland" – Legitimation of U.S. foreign policy in World War II and the Cold War of the 1950s. *Geographica Helvetica, 78*(1), 183–197.

Kumaraswamy, P. (2013). China, Israel and the US: The problematic triangle. *China Report, 49*(1), 143–159.

Lalwani, S. P. (2023). *A threshold alliance: The China–Pakistan military relationship*. United States Institute of Peace. https://www.usip.org/sites/default/files/2023-03/sr-517_threshold-alliance-china-pakistan-military-relationship.pdf.

Lavi, G. (2022, July). *China and national infrastructure in Israel: Past the peak*. Institute for National Security Studies (INSS). https://www.inss.org.il/strategic_assessment/china-and-national-infrastructure-in-israel-past-the-peak/

Mackinder, H. J. (1887). On the scope and methods of geography. *Proceedings of the Royal Geographical Society, 9*(3), 141–174.

Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal, 23*(4), 421–437.

Mackinder, H. J. (1919). *Democratic ideals and reality: A study in the politics of reconstruction*. Constable.

Madani, S. (2022). Beyond geopolitics: A geoeconomic perspective of China–Iran Belt and Road Initiative relations. *Uluslararası İlişkiler / International Relations, 19*(74), 53–72.

Mahmud, K. U. (2023, November 6). India–Middle East–Europe Economic Corridor: Towards building a new global connectivity. *The Geopolitics*, 1–4.

Mathew, R. (2021). The dynamics of India–Saudi relations through the glimpse of history. *International Journal of Political Science Law and International Relations, 11*(2), 1–12.

Meinig, D. W. (1956). Heartland and Rimland in Eurasian history. *The Western Political Quarterly, 9*(3), 553–569.

Mesfer, M. (2025). China and its foreign relations through the lens of its strategic culture: The case of Sino-Qatari relations (1988–2024). *Siyasat Arabiya, 13*(72), 71–85.

Mishra, S. K. (2019). Prolonged conflict and reconciliation between India and Pakistan. *International Journal of Korean Unification Studies, 28*(2), 37–66.

Kumar, S. (2023). India's relations with Saudi Arabia and UAE under the Modi government. *Malaysian Journal of International Relations, 11*(1), 1–19.

Niu, S., & Wang, D. (2024). "From Jingjing and Sihai to Suhail and Thuraya": China's panda diplomacy towards Qatar. *China: An International Journal, 22*(3), 73–92.

Noroozi, H., & Akbari, Z. (2024). China's network diplomacy and the UAE: Two trade tycoons and new power waves. *Journal of Iran and Central Eurasia Studies, 7*(1), 111–132.

Østerud, Ø. (1988). The uses and abuses of geopolitics [Review of *Western geopolitical thought in the twentieth century; International geopolitical analysis: A selection from Hérodote; Geopolitics*, by G. Parker, P. Girot, E. Kofman, & P. O'Sullivan]. *Journal of Peace Research, 25*(2), 191–199.

Owens, M. T. (1999). In defense of classical geopolitics. *Naval War College Review, 52*(4), 59–76.

Pant, H. (2023). *A transformational moment in India's search for regional connectivity*. Observer Research Foundation. https://policycommons.net/artifacts/4864020/a-transformational-moment-in-indias-search-for-regional-connectivity/5701070/

Pate, T. (2020). Re-(Modi)fying India's Israel policy: An exploration of practical geopolitical reasoning through re-representation of 'India', 'Israel' and 'West Asia' post-2014. *Journal of Asian Security and International Affairs, 7*(1), 7–35.

Prakash, S. (2003). India's options in Iraq. *India Quarterly: A Journal of International Affairs, 59*(3–4), 73–94.

Prashath, R., & Vinodkumar, K. (2020). Bilateral trade relations between India and UAE: Historical perspective. *Global Journal of Management and Business Studies, 10*(1).

Quamar, M. M. (2024). India's Gulf policy: From non-alignment to multi-alignment. In H. V. Pant & H. T. Alhasan (Eds.), *India and the Gulf: Theoretical perspectives and policy shifts* (pp. 15–38). Cambridge University Press.

Rajagopalan, R. (2023). *The geopolitics of the new India–Middle East–Europe corridor*. Observer Research Foundation. https://thediplomat.com/2023/09/the-geopolitics-of-the-new-india-middle-east-europe-corridor/

Reisinezhad, A., & Reisinezhad, A. (2025). The corridor war in the Middle East. *Middle East Policy, 32*(3), 91–108.

Rizvi, M. (2011). Interpreting India's vision in West Asia: A study of India–Iran relations. *South Asian Survey, 18*(1), 81–92.

Saidy, B. (2017). Qatar and rising China: An evolving partnership. *China Report, 53*(4), 447–466.

Samad, Y. (2025). The China–Pakistan Economic Corridor: The politics of development. *Critical Pakistan Studies*, 1–25.

Sarwar, I. (2020). India's relations with Gulf: A case study of Indo–Saudi strategic relationship. *Journal of Indian Studies, 6*(1), 51–62.

Saud, A., & Ahmad, A. (2018). China's engagement in Afghanistan: Implications for the region. *Policy Perspectives, 15*(1), 127–138.

Shariatinia, M., & Kermani, H. (2022). Iran, China and the Persian Gulf: An unfolding engagement. *Global Policy, 14*(S1), 36–45.

Sharif, N., & Mansoor, A. (2025). The China–Pakistan Economic Corridor: Game changer or Chinese colonialism? *The China Quarterly, 262*, 462–481.

Sharma, A. (2019). An analysis of the Belt and Road Initiative and the Middle East. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 13*(1), 35–49.

Solomon, S. (2019). Hong Kong's Baring to buy Israel-based Lumenis at over $1 billion valuation. *The Times of Israel*. https://www.timesofisrael.com/hong-kongs-baring-to-buy-israel-based-lumenis-at-over-1-billion-valuation/

Solomon, S. (2025). Chinese giant Alibaba acquires Israeli artificial reality startup. *The Times of Israel*. https://www.timesofisrael.com/chinese-giant-alibaba-acquires-israeli-artificial-reality-startup/

Singh, S., Raja, W., Kumar, S., Uppal, A., & Rani, N. (2025). India–Middle East–Europe Economic Corridor: A strategic energy alternative. *Energy Research Letters, 6*(4).

Siyech, M. (2020). Understanding India's increased counter-terrorism relations with Saudi Arabia and the UAE. *India Review, 19*(4), 351–375.

Soltaninejad, M. (2017). Iran–India relations: The unfulfilled strategic partnership. *India Quarterly: A Journal of International Affairs, 73*(1), 21–35.

Spykman, N. J. (1938). Geography and foreign policy, I. *American Political Science Review, 32*(1), 28–50.

Spykman, N. J. (1942). *America's strategy in world politics: The United States and the balance of power*. Harcourt, Brace & Co.

Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace*. Harcourt, Brace & Co.

Spykman, N. J., & Rollins, A. A. (1939). Geographic objectives in foreign policy, I. *American Political Science Review, 33*(3), 391–410.

Suri, N., Ghosh, N., Taneja, K., Patil, S., & Mookherjee, P. (2024). *India–Middle East–Europe Economic Corridor: Towards a new discourse in global connectivity*. Observer Research Foundation.

Teja, J. (2015). India–Iran relations in a new context. *American Foreign Policy Interests, 37*(2), 87–94.

Tisheyar, M., & Noorafkan, A. (2021). Iran and India on the Silk Road: Challenges and prospects of economic cooperation in Belt & Road Initiative. *Journal of Iran and Regional Studies, 4*(1), 129–149.

Yu, W. (2020). Israel–China relations in the Trump era. *Journal of Modern Jewish Studies, 20*(3), 277–300.

Zahra, S., & Liaqat, S. (2023). India–Israel strategic cooperation: Implications for Pakistan. *Progressive Research Journal of Arts & Humanities (PRJAH), 5*(1), 51–62.

Zhang, X., & Lazin, F. A. (2023). The agricultural cooperation between China and Israel: Case study of projects in Shandong Province. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 17*(1), 106–126.

Zreik, M. (2025). China–Qatar relations: A historical overview. In *Qatar's role in China's Belt and Road Initiative* (pp. 7–24, 79–103). Palgrave Macmillan.

Genişletilmiş Özet

Bu çalışma, son yıllarda Avrasya jeopolitiğinin merkezine yerleşen iki büyük uluslararası bağlantısallık projesini, Çin öncülüğündeki Kuşak ve Yol Girişimi (Belt and Road Initiative - BRI) ile Hindistan, Körfez ülkeleri, Avrupa Birliği ve ABD tarafından desteklenen Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Koridoru'nu (India-Middle East-Europe Corridor - IMEC) karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Makalenin temel amacı, bu iki girişimin yalnızca ekonomik ve ticari projeler olmadığını, aynı zamanda küresel güç mücadelesinin yeni araçları olarak ortaya çıktığını göstermektir.

Çalışma, analizini klasik jeopolitiğin iki önemli düşünürü olan Halford J. Mackinder ve Nicholas J. Spykman üzerine inşa etmektedir. Mackinder'in "Kalpgâh (Heartland)" teorisine göre Avrasya'nın iç kesimlerini kontrol eden güç, uzun vadede dünya siyasetinde üstünlük sağlayabilir. Buna karşılık Spykman'ın "Kenar Kuşak (Rimland)" teorisi, Avrasya'nın kıyı kuşaklarını kontrol eden devletlerin küresel dengeleri belirleyeceğini savunur. Makale, bu iki teorinin günümüzde altyapı koridorları, enerji hatları, limanlar, demiryolları ve dijital ağlar aracılığıyla yeniden hayat bulduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede, BRI'yi Mackinder'in Kalpgâh mantığının modern bir uygulaması, IMEC'i ise Spykman'ın Kenar Kuşak yaklaşımına dayanan bir dengeleme stratejisi olarak değerlendirmektedir. Çin, BRI aracılığıyla Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan kara bağlantıları kurarken aynı zamanda Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz'de liman yatırımları yaparak hem kıtasal hem de denizsel bir nüfuz alanı oluşturmaktadır. Buna karşılık Hindistan öncülüğündeki IMEC, Çin merkezli kara bağlantılarını dengeleyecek alternatif ticaret ve enerji güzergâhları oluşturmayı hedeflemektedir. Bu nedenle iki girişim arasında yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeostratejik bir rekabet söz konusudur.

Makalede özellikle Orta Doğu'nun bu rekabetin merkezindeki bölge olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü bölge hem enerji kaynaklarının yoğunlaştığı bir alan hem de Asya, Afrika ve Avrupa arasındaki geçiş yollarının düğüm noktasıdır. Çin'in İran, Irak, Körfez ülkeleri, İsrail ve Pakistan ile geliştirdiği ilişkiler bu bağlamda incelenmektedir. İran, Çin açısından hem enerji tedarikçisi hem de Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan kara güzergâhlarının temel halkasıdır. Irak, enerji kaynakları ve ulaştırma ağları bakımından önemli bir geçiş ülkesi olarak değerlendirilmektedir. Körfez ülkeleri ise Çin'in enerji güvenliğinin temel dayanaklarından biri olmanın yanında, deniz yolları üzerindeki stratejik konumları nedeniyle BRI'nin vazgeçilmez parçalarıdır. İsrail ise teknoloji, inovasyon ve liman altyapıları nedeniyle Çin için farklı bir önem taşımaktadır. Özellikle Hayfa Limanı'na yönelik Çin ilgisi, ABD tarafından dikkatle takip edilmektedir. Pakistan ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) ise Çin'in kara gücü ile deniz erişimini birleştiren en önemli proje olarak sunulmaktadır. Gwadar Limanı sayesinde Çin, Malakka Boğazı'na olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir.

Öte yandan Hindistan'ın enerji ihtiyacının önemli kısmı Suudi Arabistan, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerden karşılanmaktadır. Ayrıca Körfez ülkelerinde yaşayan milyonlarca Hint vatandaşının gönderdiği döviz transferleri

Hindistan ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda Hindistan, enerji bağımlılığının ötesine geçerek savunma, teknoloji, lojistik ve yatırım alanlarında da bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede IMEC, Hindistan'ın Orta Doğu ve Avrupa ile entegrasyonunu artırmayı amaçlayan en kapsamlı girişim olarak değerlendirilmektedir. Hindistan'ın İran ile ilişkileri özellikle Çabahar Limanı üzerinden şekillenmektedir. Bu liman Hindistan'a Pakistan'ı bypass ederek Afganistan ve Orta Asya'ya ulaşma imkânı sağlamaktadır. Suudi Arabistan ve BAE ise IMEC'in ekonomik omurgasını oluşturmaktadır. İsrail ise koridorun Akdeniz'e açılan kapısı olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı, Hindistan'ın Çin'e karşı doğrudan askerî bir çevreleme stratejisinden ziyade, alternatif bağlantı ağları oluşturarak çok kutuplu erişimi koruma amacına hizmet etmektedir.

Makalenin karşılaştırmalı analiz bölümünde BRI ve IMEC arasındaki temel farklar sistematik biçimde ortaya konmaktadır. BRI, Çin'in merkezi olarak yönettiği, devasa finansman kaynaklarına dayanan ve kara ile deniz güzergâhlarını bütünleştiren geniş ölçekli bir girişimdir. Çin'in güçlü sanayi altyapısı, yüksek döviz rezervleri ve devlet destekli şirketleri bu projeye büyük avantaj sağlamaktadır. IMEC ise çok taraflı iş birliğine dayanan, ortakların koordinasyonuna bağlı ve finansal olarak daha parçalı bir yapıdadır. Bu nedenle BRI sistem kurucu ve dönüştürücü bir proje olarak değerlendirilirken, IMEC daha çok dengeleyici ve alternatif oluşturucu bir girişim olarak tanımlanmaktadır.

Makalenin temel bulgularından biri, günümüzde yaşanan rekabetin klasik anlamda toprak işgali veya askerî fetihler üzerinden değil, altyapı, lojistik ve bağlantısallık ağları üzerinden yürütüldüğüdür. Demiryolları, limanlar, enerji hatları ve dijital altyapılar yeni jeopolitik araçlar hâline gelmiştir. Böylece küreselleşmenin tarafsız ticaret yolları olarak görülen koridorlar, büyük güçlerin nüfuz mücadelelerinin merkezine yerleşmiştir.

Sonuç olarak çalışma, BRI'nin Kalpgâh merkezli genişleme ve bütünleşme stratejisini, IMEC'in ise Kenar Kuşak merkezli dengeleme ve alternatif oluşturma stratejisini temsil ettiğini savunmaktadır. Her iki proje de Avrasya'nın gelecekteki ekonomik ve siyasi düzenini şekillendirme potansiyeline sahiptir. Makaleye göre 21. yüzyılın büyük güç rekabeti artık doğrudan toprak kazanımı üzerinden değil, küresel bağlantı ağlarını inşa etme, kontrol etme ve yönlendirme kapasitesi üzerinden yürümektedir. Bu nedenle geleceğin jeopolitiğinde belirleyici olan, yalnızca belirli bölgeleri kontrol edenler değil, aynı zamanda bu bölgeleri birbirine bağlayan koridorları kuran ve yöneten aktörler olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Çin'in BRI aracılığıyla Avrasya'nın iç kesimlerini merkeze alan bir "Kalpgâh hâkimiyeti" kurmaya çalıştığını; Hindistan'ın ise IMEC üzerinden Orta Doğu ve Akdeniz kıyılarında bir "Kenar Kuşak koalisyonu" oluşturarak bu yükselişi dengelemeye çalıştığını ve günümüz jeopolitiğinin artık koridorlar ve bağlantı ağları üzerinden şekillendiğini savunmakta, bu noktada ele alınan projeler kapsamında ise Çin'in asimetrik bir avantaja sahip olduğu üzerinde durmaktadır.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Savaşın Gölgesinde Osmanlı'da Sosyal Hizmet Uygulamaları: Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yetim ve Öksüz Çocuklar

Social Work in the Ottoman Empire under the Shadow of War: Orphaned and Parentless Children during World War I

Murat ALTUNTAŞ[1]

[1] Bağımsız Araştırmacı.
Independent Researcher.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumunda çok yönlü ve derin ekonomik, sosyal ve kültürel yıkımlara yol açmış; bu yıkım özellikle yetim ve öksüz çocukların yaşam koşullarını daha da ağırlaştırarak onların korunmasını zorunlu bir toplumsal mesele hâline getirmiştir. Savaş sürecinde aile yapısının çözülmesi, kitlesel göç hareketleri, artan yoksulluk, kıtlık koşulları ve salgın hastalıkların yaygınlaşması, çocukların hem temel yaşam ihtiyaçlarına erişimini hem de güvenli bir ortamda büyümelerini ciddi şekilde engellemiştir. Bu durum, sosyal hizmet anlayışının yalnızca temel yardım sağlama işleviyle sınırlı kalmayıp, çocukların güvenliği, fiziksel sağlığı, eğitimi ve psikososyal gelişimini birlikte ele alan çok boyutlu bir yapıya dönüşmesini zorunlu kılmıştır. Devlet kurumları ile sivil girişimler arasında kurulan iş birliği, ortaya çıkan bu yoğun ihtiyaçlara yanıt verilmesinde kritik bir rol üstlenmiş, böylece daha örgütlü ve sistemli bir yardım ağı oluşturulmuştur. Darülaceze, Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kurumlar, yetim ve öksüz çocukların barınma, beslenme, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda mesleki eğitim ve yönlendirme faaliyetleri aracılığıyla onların toplumsal hayata uyum sağlamalarını da desteklemiştir. Bunun yanında psikososyal destek niteliği taşıyan uygulamalar, savaşın çocuklar üzerindeki travmatik etkilerini azaltmayı hedeflemiştir. Aileler ve yerel toplulukların da bu sürece aktif biçimde katılması, toplumsal dayanışma ağlarını güçlendirmiş ve çocukların korunmasında tamamlayıcı bir rol oynamıştır. Bu bütüncül yaklaşım, kriz dönemlerinde sosyal yardım mekanizmalarının yalnızca bireysel destek değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, sosyal adaleti ve toplumun direnç kapasitesini güçlendiren bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece savaş koşullarında geliştirilen bu sistem, çocukların korunmasını ve topluma uyumlu bireyler olarak yetişmesini sağlayan önemli bir tarihsel sosyal müdahale örneği olarak değerlendirilmektedir.

ANAHTAR KELİMELER Yetim ve Öksüz Çocuklar | Osmanlı Devleti | Toplumsal Dayanışma | Sosyal Hizmet

ABSTRACT

World War I brought severe economic, social, and cultural destruction to Ottoman society, and it particularly worsened the conditions of orphaned and vulnerable children, making their protection a pressing social necessity. During this period, the breakdown of family structures, mass population movements, poverty, famine, and widespread epidemics significantly restricted children's access to basic needs and safe living environments. As a result, social welfare gradually expanded beyond simple relief services and developed into a multidimensional system addressing children's safety, health, education, and psychosocial development in an integrated way. Cooperation between state institutions and voluntary organizations played a crucial role in meeting these growing needs and contributed to the establishment of a more organized support network. Institutions such as Darülaceze, Darüleytam, and the Society for the Protection of Children (Himaye-i Etfal Cemiyeti) provided shelter, food, healthcare, and education for orphaned children, while also supporting their social integration through vocational training and guidance programs. In addition, psychosocial support practices were introduced to reduce the traumatic effects of war and help children adapt to social life. The involvement of families and local communities further strengthened social solidarity and complemented institutional efforts in childcare and protection. This holistic approach shows that social assistance in crisis periods functions not only as individual aid but also as a mechanism that strengthens social cohesion, justice, and resilience. Ultimately, the wartime system represents a significant historical example of social intervention that ensured both the protection of children and their development into socially integrated individuals.

KEYWORDS Orphaned and Parentless Children| Ottoman Empire | Social Solidarity| Social Work

Atıf | Citation: Altuntaş, M. Savaşın gölgesinde Osmanlı'da sosyal hizmet uygulamaları: Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yetim ve Öksüz Çocuklar. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 341-354.
https://doi.org/10.54078/savsad.1881952
Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Murat ALTUNTAŞ
murataltuntas21@hotmail.com

Geliş Tarihi | Received 05.02.2026
Kabul Tarihi | Accepted 28.04.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumu üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmış, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı köklü biçimde sarsmıştır. Savaşın yarattığı yıkım yalnızca cephelerle sınırlı kalmamış, toplumun en savunmasız kesimlerini de etkilemiştir. Bu grupların başında yetim ve öksüz çocuklar gelmektedir. Aile yapılarındaki çöküş, kitlesel göçler, yoksulluk, açlık ve salgın hastalıklar çocukların korunmasını zorunlu hâle getirmiştir. Savaş koşulları sosyal hizmetin önemini artırmış; yardımlar yalnızca fiziksel ihtiyaçları karşılamakla sınırlı kalmayıp, çocukların güvenliğini sağlama, eğitim ve sağlık haklarını koruma ve psikososyal destek sunma gibi çok boyutlu işlevler üstlenmiştir. Bu süreçte devlet kurumları, vakıflar ve sivil toplum örgütleri arasında kurulan iş birliği, Osmanlı sosyal hizmet anlayışının esnekliğini ve krizlere yanıt verme kapasitesini göstermiştir (Çelik, 2025a, ss. 427-430). Ayrıca savaşın yarattığı toplumsal çöküş, geleneksel dayanışma mekanizmalarının yeniden şekillenmesine ve modern sosyal hizmet uygulamalarının temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Savaşın neden olduğu yoksulluk, aileden ayrılmalar ve öksüz çocuk sayısındaki artış, toplumun sosyal dayanışma kapasitesini zorlamış; yetim ve öksüz çocukların korunması hem devletin hem de toplumun sorumluluğu hâline gelmiştir (Abay, 2002, 355-360). Bu bağlamda sosyal hizmet, yalnızca bireysel yardım sağlayan bir araç değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve bütünleşmeyi koruyan kritik bir mekanizma olarak işlev görmüştür.

Osmanlı toplumu tarih boyunca güçlü bir yardımlaşma ve dayanışma geleneğine sahip olmuştur. Bu kültür, hem bireysel hem kurumsal düzeyde yaşamın önemli bir parçası hâline gelmiştir. Ahilik geleneği, vakıf sistemi, loncalar ve cemiyetler gibi yapılar, sosyal hizmet anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu yapılar, toplumun farklı kesimlerine yardım ve destek sağlamıştır (Altuntaş ve Mazak, 2020, s. 112). Ancak Birinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü koşullar, bu geleneklerin sınandığı bir dönem olmuştur. Savaşın yol açtığı ekonomik çöküntü, göçler, ailelerin dağılması ve yoksulluk, sosyal dayanışma kapasitesini ciddi biçimde zorlamıştır. Bu süreçte özellikle yetim ve öksüz çocuklara yönelik hizmetler önem kazanmıştır. Barınma, beslenme, eğitim ve sağlık hizmetleri yalnızca temel ihtiyaçları karşılamakla kalmamıştır. Aynı zamanda sosyal adaletin ve toplumsal direncin bir göstergesi olmuştur (Köprülü, 2005, ss. 10-15). Savaş sırasında devlet kurumları, vakıflar ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliği kurulmuştur. Bu durum, Osmanlı sosyal hizmet anlayışının esnekliğini ve krizlere yanıt verme kapasitesini ortaya koymuştur (Taşkesen, 2017, ss. 58-60). Bu süreç, sosyal hizmetin hem kurumsal hem toplumsal düzeyde işleyişini anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır. Aynı zamanda toplumun kriz dönemlerinde birbirini destekleme kapasitesini ve dayanışma ağlarının sürekliliğini göstermektedir (Şen, 2002, ss. 19-22).

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'da yetim ve öksüz çocuklara yönelik sosyal hizmet uygulamalarını literatür çerçevesinde derlemek ve bu uygulamaların tarihsel önemini ortaya koymaktır. Çalışma, savaş koşullarında sosyal hizmetin nasıl işlediğini, hangi kurum ve mekanizmalar aracılığıyla yürütüldüğünü ve uygulamaların çocukların korunması ile toplumsal dayanışmaya

olan etkilerini sistematik biçimde incelemeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşım, hem Osmanlı sosyal hizmet tarihine dair mevcut bilgileri bir araya getirmeyi hem de savaşın sosyal etkilerini daha iyi anlamayı mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda yetim ve öksüz çocuklara yönelik sosyal hizmet uygulamalarının, toplumun krizler karşısındaki direncine dair önemli ipuçları sağladığı vurgulanmaktadır.

Mevcut literatürde, Osmanlı sosyal hizmetinin savaş döneminde özellikle yetim ve öksüz çocuklar üzerindeki etkilerini ayrıntılı biçimde ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu durum, tarihsel belgelerin dağınıklığı ve sosyal hizmet tarihinin çoğunlukla kurum ve politika odaklı incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla, makale derleme yöntemi kullanarak mevcut çalışmaların sistematik bir değerlendirmesini sunmayı amaçlamaktadır. Literatür taraması yöntemi, farklı araştırmalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı, eksik noktaları belirlemeyi ve sosyal hizmet uygulamalarının tarihsel süreçteki rolünü bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılacaktır.

Bu çalışma, savaşın toplumsal etkilerini özellikle yetim ve öksüz çocuklar üzerinden değerlendirerek, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin işleyişini, sınırlarını ve etkinliğini tartışmayı hedeflemektedir. Böylece, Birinci Dünya Savaşı gibi kriz dönemlerinde sosyal hizmetin rolü, toplumun dayanıklılığı ve sosyal sorumluluk anlayışı daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilecektir. Makale, aynı zamanda tarihsel perspektiften günümüz sosyal hizmet anlayışına dair çıkarımlar yapılmasına da imkân sağlayacak bir temel oluşturmaktadır.

Tarihsel Arka Plan

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumu üzerinde yalnızca askeri ve siyasi etkiler yaratmakla kalmamış, ekonomik ve sosyal yapıyı derin biçimde dönüştürmüştür. Savaş öncesinde kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, savaşın ağır maliyetleri, cephe masrafları ve tarımsal üretimdeki düşüşler nedeniyle ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, geniş halk kesimlerinde yoksulluk, kıtlık ve temel ihtiyaçların karşılanmasında güçlükler olarak kendini göstermiştir (Özbek, 2000, ss. 112-113). Savaş, aynı zamanda aile yapıları üzerinde yıkıcı etkilere yol açmış, kitlesel göçler, salgın hastalıklar ve artan yoksulluk, toplumun sosyal dokusunu zedelemiştir. Özellikle çocuklar, bu olumsuz koşulların en savunmasız mağdurları olmuş, ailelerini kaybeden ya da parçalanmış ailelerde büyüyen çok sayıda yetim ve öksüz çocuk ortaya çıkmıştır. Yetim çocuk sayısındaki bu artış hem devlet hem de toplum için ciddi bir sorumluluk alanı yaratmış, çocukların barınma, beslenme, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması acil bir gereklilik hâline gelmişti (Ünal, 2015, ss. 880-885). Sosyal çöküntü, yalnızca ekonomik yoksunlukla sınırlı kalmayıp, çocukların psikososyal gelişimi, güvenliği ve toplumsal aidiyet duygusunu da olumsuz yönde etkilemiş, savaşın uzun vadeli sosyal etkilerini görünür kılmıştır.

Osmanlı'da sosyal hizmet uygulamaları, tarihsel olarak vakıflar, loncalar, cemiyetler ve devlet kurumları aracılığıyla yürütülmüş, toplumun yardımlaşma ve dayanışma kültürü bu hizmetlerin temelini oluşturmuştur (Arslan ve Şanlı, 2013, ss. 16-19). Savaş öncesinde sosyal hizmet, genellikle temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanırken, savaş koşulları ile birlikte bu uygulamalar daha

kapsamlı ve stratejik bir nitelik kazanmıştır. Yetim ve öksüz çocukların korunması, eğitim, sağlık ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması, yalnızca bireysel yardım sağlama işlevi taşımamış, aynı zamanda toplumsal düzenin ve dayanışmanın sürdürülmesi açısından kritik bir rol oynamıştır (Öztürk, 1983, ss. 10-15). Devlet kurumları, vakıflar ve sivil toplum örgütleri arasındaki iş birliği, sosyal hizmetin esnekliğini ve krizlere yanıt verebilme kapasitesini ortaya koymuş, savaşın yarattığı sosyal çöküntüye karşı çocukların korunması ve desteklenmesini mümkün kılmıştır (Namal ve Kesbiç, 2016, ss. 371-375). Bu çerçevede, Birinci Dünya Savaşı dönemi, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin işleyişini, yetim ve öksüz çocuklara yönelik uygulamaların toplumsal etkilerini ve toplumsal dayanışma mekanizmalarının kriz koşullarındaki etkinliğini incelemek için tarihsel bir temel sunmaktadır.

Osmanlı'da Sosyal Hizmet Uygulamaları

Kurumsal Yapılar

Osmanlı sosyal hizmet uygulamaları, tarih boyunca toplumun ihtiyaçlarına yanıt veren çok katmanlı ve esnek bir yapıya sahip olmuştur. Bu uygulamalar, özellikle kriz ve savaş dönemlerinde yetim ve öksüz çocukların korunmasında önemli bir rol oynamıştır (Özden, 2023, ss. 1917-1918). Sosyal hizmet faaliyetleri yalnızca devletin yürüttüğü resmi girişimlerle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda sivil toplum kuruluşları, vakıflar ve yerel cemiyetlerin katkılarıyla şekillenmiştir. Bu durum, sosyal hizmet anlayışının hem kurumsal hem de toplumsal boyutunu ortaya koymuştur. Osmanlı sosyal hizmetinin temel amacı, çocukların sadece barınma, beslenme, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamak değildir. Aynı zamanda onların toplumsal hayata uyum sağlayabilmeleri için güvenli ve destekleyici bir ortam sunmaktır (Ünal, 2012, ss. 4-5). Bu yaklaşım, savaş ve kriz dönemlerinde çocukların yalnızca fiziksel ve psikolojik güvenliğini sağlamayı değil, uzun vadede toplumsal uyumlarını ve aidiyet duygularını güçlendirmeyi de hedeflemiştir.

Bu çerçevede, Darülaceze kuruluşu, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin en önemli ve kapsamlı örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Başlangıçta yaşlı, yoksul ve bakıma muhtaç bireyleri kapsayan bir sosyal hizmet kurumu olarak kurulmuş olan Darülaceze, özellikle savaş dönemlerinde yetim çocukların korunmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Kurum, fiziksel bakım hizmetlerinin yanı sıra, çocukların eğitim ve mesleki yönlendirme faaliyetlerine de odaklanarak, onların toplumsal hayata kazandırılmasına ve uzun vadede bağımsız bireyler olarak yetişmesine katkıda bulunmuştur (Çelik, 2025b, ss. 279-280). Darülaceze, sadece bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir mekanizma işlevi görmüş, kriz dönemlerinde toplumsal düzenin sürdürülmesine dolaylı yoldan hizmet etmiştir (Tetik ve Korkmaz, 2022, ss. 430-433). Kurumun organizasyon yapısı, Osmanlı devletinin sosyal hizmeti merkezi ve planlı bir biçimde yürütme kapasitesini gösterirken, aynı zamanda savaş gibi olağanüstü koşullara karşı esnek ve uyum sağlayabilir bir yaklaşımı da ortaya koymuştur (Yüksel, 1990, ss. 20-24).

Darülaceze'nin işleyişi, savaşın yarattığı sosyal ve ekonomik çöküntüye karşı yetim

ve öksüz çocukların korunmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiş çok boyutlu bir hizmet modeli sunmaktadır. Kurum, çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra, onların eğitsel ve mesleki beceriler kazanmalarını teşvik etmiş, böylece hem bireysel refahın hem de toplumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin, çocukların meslek edindirme faaliyetleri, onları ileride toplumun üretken bireyleri hâline getirmeyi ve ailelerini kaybetmiş olmalarına rağmen toplumsal bir aidiyet duygusu kazanmalarını sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca, Darülaceze, diğer sosyal hizmet kurumları ve yerel dayanışma ağları ile iş birliği içinde çalışarak, çocukların sağlık, barınma ve eğitim hizmetlerine erişimini güvence altına almıştır (Muraz, 2020, ss. 124–129). Bu bütüncül yaklaşım, Osmanlı sosyal hizmet anlayışının yalnızca bireysel yardım sağlamakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal düzeni, dayanışmayı ve sosyal adaleti koruma işlevi gördüğünü göstermektedir.

Darülaceze örneği, Osmanlı sosyal hizmet anlayışının devlet eliyle kurumsallaşmasının ve kriz dönemlerinde esneklik gösterebilmesinin önemli bir kanıtıdır. Savaşın yarattığı yıkım ortamında, yetim ve öksüz çocukların korunması için geliştirilen sistematik yöntemler, sadece bireylerin fiziksel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda onların psikososyal gelişimini desteklemiş, toplumla bütünleşmelerini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Darülaceze, Osmanlı sosyal hizmet tarihinde, savaş ve kriz koşullarında uygulanabilir bir model sunmuş ve hem kurumsal hem de toplumsal boyutları ile sosyal hizmet anlayışının çok katmanlı doğasını ortaya koymuştur. Kurumun işlevi, çocukların korunmasını sağlayan somut hizmetlerin ötesinde, toplumsal dayanışma ve krizlere karşı direnç mekanizmalarının geliştirilmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir (Okur, 1996, ss. 14–20). Böylece Darülaceze, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin hem tarihsel hem de sosyal açıdan en kapsamlı ve örnek teşkil eden uygulamalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Buna paralel olarak, Darüleytam kurumları, Osmanlı sosyal hizmet sisteminde özellikle yetim ve öksüz çocukların korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla oluşturulmuş yapılar olarak ön plana çıkmıştır. Bu kurumlar, yalnızca bireylerin fiziksel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda çocukların psikososyal gelişimini desteklemek, eğitim ve mesleki beceriler kazandırmak ve onların toplumsal hayata uyum sağlayabilmelerini sağlamak üzere kapsamlı bir yaklaşım benimsemiştir (Kılınç, 2019, ss. 213–216). Darüleytam'lar, özellikle savaş, salgın hastalıklar, kitlesel göçler ve ekonomik çöküntü gibi kriz dönemlerinde ailelerini kaybeden çocukların güvenli bir ortamda barınmasını temin etmiş, temel beslenme ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra çocukların hijyen, bakıma erişim ve tıbbi ihtiyaçlarının karşılanmasını da sağlamıştır. Böylece, kurumlar çocukların hem bedensel hem de ruhsal bütünlüğünü koruyacak şekilde yapılandırılmıştır.

Darüleytam'ların işleyişi, çocukların uzun vadeli gelişimini destekleyecek şekilde planlanmıştır. Kurumlar, eğitim programları aracılığıyla çocukların temel bilgi ve beceriler edinmesini sağlamış, aynı zamanda mesleki yönlendirme faaliyetleriyle onları ileride topluma katkı sağlayabilecek bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, Darüleytam'lar çocuklara sadece ilkokul veya meslek

eğitimi sağlamakla kalmamış, onların sosyal beceriler, disiplin, sorumluluk bilinci ve toplumsal uyum kazanmalarını da hedeflemiştir (Şafak, 2013, ss. 270-274). Böylece, çocukların hem bireysel refahları hem de toplumun sosyal dokusunun sürdürülebilirliği arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur.

Darüleytam'ların bir diğer önemli özelliği, kriz dönemlerinde toplumsal dayanışmayı güçlendirmedeki rolüdür. Bu kurumlar, devlet ile sivil toplum arasında köprü görevi görerek, vakıflar, cemiyetler ve yerel halkın katkılarını organize etmiş, yardımların etkin ve verimli bir biçimde dağıtılmasını sağlamıştır. Kurumun işleyişi, sosyal hizmetin yalnızca bir yardım mekanizması değil, aynı zamanda toplumsal düzeni koruyan ve dayanışmayı pekiştiren bir araç olarak işlediğini göstermektedir (Özkan, 2006, ss. 212-219). Savaş ve kriz ortamında, Darüleytam'lar çocukların güvenliğini sağlamak, onların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini garanti altına almak ve toplumsal bütünleşmelerini desteklemek gibi çok katmanlı bir işlev üstlenmiştir.

Darüleytam'lar, Osmanlı sosyal hizmet anlayışının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kapsamlı bir şekilde uygulandığını ortaya koyan önemli örneklerdir (Eken, 2013, ss. 125-130). Bu kurumlar, savaşın yarattığı yıkım ve sosyal çöküntüye rağmen, yetim ve öksüz çocukların korunmasını, onların fiziksel, ruhsal ve eğitsel gelişimini sağlamayı ve toplumsal hayata entegrasyonlarını desteklemeyi başarmışt (As, 2020, ss. 10-17). Böylece Darüleytam'lar, yalnızca birer sosyal hizmet kuruluşu olmanın ötesinde, kriz dönemlerinde toplumun en savunmasız bireylerinin korunması ve toplumsal düzenin sürdürülmesi açısından kritik öneme sahip yapılar olarak Osmanlı sosyal hizmet tarihindeki yerini almıştır (Müezzinoğlu 2012, ss. 405-411).

Bunların yanı sıra, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Osmanlı topraklarında modern anlamda sosyal hizmet ve çocuk koruma anlayışının kurumsallaşmasında merkezi ve öncü bir rol üstlenmiştir. Cemiyet, kuruluş amacını yalnızca yetim ve öksüz çocukların fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirlemekle kalmamış, aynı zamanda onların eğitim, sağlık ve psikososyal destek hizmetlerine erişimini sağlamak üzere sistematik ve organize edilmiş bir yapı geliştirmiştir (Okay, 1999, ss. 10-23). Bu bağlamda, Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocukların yalnızca barınma ve beslenme gibi temel gereksinimlerini karşılamanın ötesinde, onların ruhsal ve zihinsel gelişimini destekleyecek programlar ve mekanizmalar oluşturmuş, kriz dönemlerinde çocukların güvenli ve destekleyici bir ortamda yaşamalarını sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir (Karataşer, 2023, ss. 430-437). Cemiyetin bu çalışmaları, Osmanlı sosyal hizmet anlayışının, savaş ve kriz koşullarına karşı ne denli esnek ve uyum sağlayabilir olduğunu gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, savaş ve olağanüstü dönemlerde yalnızca çocuklara yönelik hizmet sağlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun dikkatini yetim ve öksüz çocukların durumuna çekmek ve kamuoyu farkındalığı yaratmak amacıyla aktif çalışmalar yürütmüştür. Cemiyetin organize ettiği kampanyalar, yardım faaliyetleri ve bağış toplama süreçleri, toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş ve toplumun farklı kesimlerini sosyal sorumluluk bilincine yönlendirmiştir (Karataşer, 2023, ss. 430-437). Bu yaklaşım, sosyal hizmetin yalnızca bir yardım

mekanizması değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk, dayanışma ve aidiyet duygusunu pekiştiren bir sistem olarak işlediğini göstermektedir. Aynı zamanda, Himaye-i Etfal Cemiyeti, devlet kurumları, vakıflar ve yerel toplum örgütleriyle kurduğu iş birliği sayesinde sosyal hizmetin etkinliğini artırmış, kaynakların ve hizmetlerin organize bir şekilde dağıtılmasını mümkün kılmıştır

Söz konusu kurumsal yapılar, Osmanlı'nın savaş döneminde sosyal hizmeti bir ihtiyaçtan öte stratejik bir sistem olarak organize ettiğini ve kriz koşullarında toplumsal dayanışmayı sürdürülebilir kılma çabasını ortaya koymaktadır. Devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri arasında geliştirilen bu iş birliği modeli, sosyal hizmetin sadece fiziksel bakım ve eğitim hizmetleri sunmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal dayanışma kültürünü güçlendiren, bireyler arası sorumluluk bilincini artıran ve kriz dönemlerinde toplumsal düzenin korunmasını sağlayan bütüncül bir mekanizma olduğunu göstermektedir (Okay, 1999, ss. 20-27). Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyetleri, savaşın yarattığı sosyal ve ekonomik çöküntüye rağmen, yetim ve öksüz çocukların güvenliğini temin etmenin yanı sıra, onların toplumsal hayata entegrasyonunu ve uzun vadede sosyal uyumlarını da garanti altına alan sistematik bir yaklaşımın somut örneğini sunmaktadır.

Bu yönüyle, Osmanlı'da kurumsal yapılar ve organizasyonlar, kriz dönemlerinde sosyal hizmetin sürekliliğini sağlamak, toplumun en savunmasız bireylerinin korunmasını temin etmek ve toplumsal dayanışma mekanizmalarını güçlendirmek açısından tarihi ve işlevsel açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Darülaceze, Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kurumlar, yalnızca bireysel refahı desteklemekle kalmamış, aynı zamanda sosyal düzenin korunmasını sağlayan, krizlere karşı dirençli ve bütüncül bir sosyal hizmet sisteminin Osmanlı topraklarında nasıl hayata geçirildiğini gösteren temel taşlar olarak değerlendirilebilir (Altuntaş ve Mazak, 2020; Abay, 2002, ss. 355-360). Bu kurumların işleyişi, sosyal hizmetin hem devletin hem de toplumun ortak sorumluluğu olarak nasıl örgütlendiğine dair önemli veriler sunmakta ve Osmanlı sosyal hizmet anlayışının modern sosyal hizmet sistemlerine ışık tutan tarihsel temellerini ortaya koymaktadır.

Toplumsal Katılım ve Dayanışma

Osmanlı sosyal hizmet sisteminin etkinliği, yalnızca devlet ve kurumsal yapılarla sınırlı kalmamış, toplumun farklı kesimlerinin gönüllü katkıları, yerel dayanışma ağları ve kültürel değerler üzerinden şekillenen dayanışma mekanizmaları ile güçlendirilmiştir. Bu kapsamda, özellikle aileler, mahalle toplulukları, yerel cemiyetler, vakıflar ve sivil toplum örgütleri, savaş ve kriz dönemlerinde yetim ve öksüz çocukların korunması, günlük bakımı, sağlık hizmetlerine erişimi ve eğitim süreçlerinin sürdürülebilmesinde merkezi bir rol üstlenmişlerdir. Aileler, akrabalık bağları, mahalle dayanışması ve komşuluk ilişkileri aracılığıyla çocukların günlük yaşamını ve temel ihtiyaçlarını karşılamış, çocukların güvenli bir sosyal çevrede büyümesini temin etmiştir. Bu süreçte aileler, yalnızca çocukların fiziksel refahına katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda onların psikososyal gelişimini desteklemiş, toplumsal aidiyet duygusunun pekişmesini sağlamış ve kriz ortamında çocukların güvenli bir toplumsal çevreye sahip

olmasını garanti altına almıştır (Çelik, 2025b, ss. 89-91).

Cemiyetler, dernekler ve vakıflar ise, daha organize ve sistematik bir sosyal hizmet yaklaşımı geliştirmişlerdir. Bu kuruluşlar, savaş ve kriz dönemlerinde yardım kaynaklarını koordine etmek, barınma, beslenme ve eğitim hizmetlerini organize bir şekilde sunmak, çocukların sağlık ve hijyen ihtiyaçlarını karşılamak ve psikososyal destek mekanizmaları oluşturmak gibi çok katmanlı görevleri üstlenmişlerdir (Kesgin, 2016, ss. 83-86). Bu sayede, toplumsal dayanışma sadece bireysel ya da geçici yardım sağlamakla sınırlı kalmamış, kriz dönemlerinde toplumun en savunmasız kesimlerinin korunmasını sağlayan sürdürülebilir ve sistematik bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu mekanizmalar aracılığıyla sosyal hizmet, yalnızca yardım ve bakım sağlama işlevini değil, aynı zamanda toplumun krizlere karşı direnç kapasitesini artırma, toplumsal düzeni koruma ve sosyal bütünleşmeyi destekleme işlevini de üstlenmiştir.

Toplumsal dayanışmanın ve gönüllü katkıların bir diğer temel kaynağı, Osmanlı toplumunun derin tarihsel ve kültürel kökenlere sahip Ahilik geleneği ve diğer dayanışma kültürleridir. Ahilik, yalnızca esnaf ve lonca yaşamını düzenleyen bir sistem olmanın ötesinde, yardımlaşma, paylaşım, mesleki sorumluluk ve toplumsal bağlılığı temel alan bir sosyal normlar bütünü olarak Osmanlı toplumu üzerinde derin etkiler yaratmıştır (Çoban, 2018, ss. 88-91). Bu kültürel değerler, özellikle savaş ve kriz dönemlerinde sosyal hizmet faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Ahilik geleneği, toplumsal dayanışmayı, yardıma muhtaç bireylerin korunmasını ve toplumsal düzenin sürdürülmesini öncelikli kılan norm ve pratikleri ile sosyal hizmetin toplumsal boyutunu güçlendirmiştir. Loncalar, vakıflar ve yerel dayanışma mekanizmaları, Ahilik anlayışının güncel uygulamaları olarak yetim ve öksüz çocukların korunmasında aktif rol almış hem ekonomik kaynak temini hem de barınma, beslenme ve eğitim hizmetlerinin koordinasyonunu sağlamışlardır. Bu kültürel ve toplumsal altyapı, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin kriz dönemlerinde hızlı adaptasyon ve esneklik gösterebilmesini mümkün kılmıştır.

Osmanlı sosyal hizmet sistemi, devlet kurumsallığını ve toplumsal dayanışma mekanizmalarını entegre ederek, savaş ve kriz dönemlerinde çocukların korunmasını, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerini, psikososyal destek mekanizmalarını ve toplumsal aidiyet duygusunu eş zamanlı olarak sağlamıştır. Bu entegrasyon, kurumsal yapılar ile toplumsal katılımın birlikte işlediği çok boyutlu bir sosyal hizmet modelinin ortaya çıkmasına olanak tanımış, sistemin hem kriz koşullarında etkinliğini artırmış hem de sosyal adaletin sürdürülmesini mümkün kılmıştır. Toplumun farklı katmanlarının, Ahilik ve dayanışma kültürleri gibi köklü değerler aracılığıyla yetim ve öksüz çocukların hayatlarına dokunması, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin yalnızca bir devlet politikası değil, aynı zamanda toplumsal bir normlar, değerler ve sorumluluklar bütününe dayandığını göstermektedir (Kesgin, 2016, ss. 83-86).

Bu çerçevede, Osmanlı sosyal hizmeti hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde bütüncül bir sistem olarak işlev görmüş, bireysel refahın korunması ile toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi arasındaki dengeyi sağlamıştır. Kriz ve savaş dönemlerinde bu sistem, toplumun en savunmasız bireyleri olan yetim ve öksüz

çocukların güvenliğini temin etmek, onların eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal hayata entegrasyonlarını desteklemek amacıyla dinamik ve esnek bir şekilde faaliyet göstermiştir. Sonuç olarak, Osmanlı sosyal hizmet uygulamaları, yalnızca çocukların korunmasını sağlamış olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, aidiyet duygusunu ve krizlere karşı toplumsal direnç kapasitesini artıran çok boyutlu bir mekanizma olarak tarihsel önemini ortaya koymuştur. Bu sistem, bireysel yardımın ötesinde, sosyal adaletin, dayanışmanın ve toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan bütüncül bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumu için yalnızca askeri ve siyasi bir kriz değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı derinden sarsan bir süreç olmuştur. Savaşın yarattığı yıkım, özellikle yetim ve öksüz çocuklar gibi savunmasız gruplar üzerinde ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu durum, çocukların korunması ve topluma kazandırılmasını hem devlet hem de toplum için öncelikli bir sorumluluk hâline getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı sosyal hizmet sistemi, yalnızca yardım sağlayan bir yapı olarak kalmamıştır. Aynı zamanda kriz dönemlerinde toplumsal düzeni koruyan, sosyal adaleti destekleyen ve dayanışmayı güçlendiren bir işlev üstlenmiştir.

Savaş öncesinde temeli vakıf sistemi, loncalar, Ahilik geleneği ve cemiyetler gibi toplumsal ve kültürel yapıların oluşturduğu sosyal hizmet anlayışı, savaş döneminde önemli bir esneklik ve adaptasyon kapasitesi göstermiştir. Bu bağlamda, devlet kurumları ile sivil toplum örgütleri, yerel cemiyetler ve aileler arasında kurulan iş birliği, sosyal hizmetin hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde etkinliğini artırmış, çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasının ötesinde, onların psikososyal gelişimi, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi ve toplumsal aidiyet duygusunun güçlendirilmesini mümkün kılmıştır. Darülaceze, Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kurumsal yapılar, bu sürecin merkezi aktörleri olarak, savaşın yarattığı sosyal ve ekonomik çöküntüye karşı sistematik ve bütüncül çözümler geliştirmiş, çocukların korunmasını ve toplumsal uyumlarını güvence altına alacak şekilde yapılandırılmıştır.

Özellikle Darülaceze ve Darüleytam örnekleri, Osmanlı sosyal hizmetinin kriz koşullarına karşı esnek ve adaptif bir yapı gösterebildiğini, sosyal hizmetin yalnızca fiziksel refah sağlamaktan öte, toplumsal dayanışmayı ve uzun vadeli toplumsal bütünleşmeyi destekleyen çok boyutlu bir mekanizma olarak işlediğini göstermektedir. Aynı şekilde, Himaye-i Etfal Cemiyeti, modern anlamda sosyal hizmet ve çocuk koruma anlayışının sistematik ve organize biçimde uygulanabileceğini ortaya koymuş; toplumun dikkatini yetim ve öksüz çocukların korunmasına çekerek sosyal sorumluluk bilincini pekiştirmiş ve kaynakların etkin dağıtımını sağlamıştır. Bu kurumlar, savaş döneminde toplumsal dayanışmayı organize eden, krizlere karşı toplumu diriltici bir işlev gören ve devlet ile sivil toplum arasındaki etkileşimi güçlendiren temel mekanizmalar olarak öne çıkmıştır.

Buna ek olarak, Osmanlı toplumunun derin kültürel ve tarihsel temelleri üzerine

inşa edilmiş olan Ahilik ve diğer dayanışma kültürleri, savaş koşullarında sosyal hizmetin sürekliliğini ve etkinliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Ahilik geleneğinin getirdiği yardımlaşma, paylaşım ve mesleki sorumluluk normları, toplumsal dayanışma ağlarının işleyişini kolaylaştırmış ve savaşın yarattığı yıkım ortamında sosyal hizmet uygulamalarının toplumun farklı kesimlerine nüfuz etmesine imkân tanımıştır. Bu durum, Osmanlı sosyal hizmet sisteminin yalnızca merkezi devlet yapısıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal normlar, gönüllü katılım ve kültürel değerler aracılığıyla şekillenen çok boyutlu ve bütüncül bir yapı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı sosyal hizmet uygulamaları, kriz koşullarına karşı toplumsal direnci artıran, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve sosyal adaletin sağlanmasına katkı sunan kapsamlı bir sistem olarak işlev görmüştür. Yetim ve öksüz çocuklara yönelik hizmetler, yalnızca bireysel refahın korunmasını sağlamamış; aynı zamanda çocukların eğitim, sağlık ve psikososyal gelişimini destekleyerek uzun vadeli toplumsal uyum ve aidiyet duygusunun pekişmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, Osmanlı sosyal hizmet anlayışı, devletin kurumsal kapasitesi ile toplumsal katılım ve dayanışma kültürünü entegre eden bir model olarak, kriz dönemlerinde esnek, sürdürülebilir ve çok boyutlu bir sosyal hizmet yaklaşımının tarihsel bir örneğini sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abay, A. R. (2002). Toplumsal yapı ve toplumsal kurum değişmesi (İhtisap Kurumu'nun zabıta teşkilatına dönüşümü örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 353–368.

Altuntaş, M., & Mazak, A. (2020). *Sosyal hizmet tarihi: Sosyal hizmet bağlamında Ahilik*. Grafiker Yayınları.

Arslan, R., & Şanlı, D. (2013). Osmanlı Devleti'nde bir esnaf örgütlenmesi olaral lonca teşkilatı. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*.

As, İ. (2020). *Bir sosyal hizmet kurumu olarak Darüleytam* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, R. (2025a). Beceri eğitimine bir model: Darülaceze mektepleri ve imalathaneler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *85*, 426–435. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1695028

Çelik, R. (2025b). Yaşlı bakımına bir model: Sivas Darü'r-Raha Vakfı. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(2), 274–285. https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1785620

Çoban, M. (2018). Değerler eğitimi ve Ahîlik ilkeleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *4*(1), 87–102. https://doi.org/10.31592/aeusbed.337602

Eken, G. (2013). Erzincan Darüleytamına dair bazı bilgiler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1), 123–133. https://izlik.org/JA75MC24NH

Karataşer, B. (2023). Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin hizmet kuruluşları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *25*(2), 427–442. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.1297678

Kesgin, B. (2016). Sosyal belediyecilik uygulamalarında sivil toplum ortaklığı. *Strategic Public Management Journal*, *2*(4), 82–94. https://doi.org/10.25069/spmj.290693

Kılınç, M. (2019). Darüleytamlarda yürütülen mesleki teknik eğitim uygulamaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, (64), 211–228. https://izlik.org/JA85XC66JL

Köprülü, M. F. (2005). *İslam ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Akçağ Yayınları.

Muraz Budak, Ö. (2020). Ayintab darüleytamları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *8*(25), 123–141. https://doi.org/10.33692/avrasyad.836096

Müezzinoğlu, E. (2012). I. Dünya Savaşı esnasında yetim ve öksüz çocukların himayesi ve eğitimi: Darüleytamlar. *History Studies*, *4*(1), 399–417.

Namal, Y., & Kesbiç, K. (2019). Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadıköy Şubesi'nin kuruluşu ve faaliyetleri (1912-1922). *Journal of International Social Research*, *12*(66).

Okay, C. (1999). *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti: 1917-1923*. Şule Yayınları.

Özbek, N. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal yardım uygulamaları: 1839-1918. *Toplum ve Bilim*, (Kış 1999/2000), 111–132.

Özden, E. (2023). Osmanlı Devleti'nin yetimler konservatuvarı: Darüleytamlar (1900-1922). *İdil*, (112), 1915–1926. https://doi.org/10.7816/idil-12-112-01

Özkan, S. (2006). Türkiye'de darüleytamların gelişimi ve Niğde darüleytamı. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(19), 211–229.

Öztürk, N. (1983). *Menşe'i ve tarihi gelişimi açısından vakıflar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Şafak, N. (2013). Darüleytamda çocuk olmak: On çocuk on portre. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (2), 261–283.

Şen, M. (2002). Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik: Ahi teşkilatları, loncalar ve vakıflar. *Çimento İşveren Dergisi*, *16*(6).

Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı Döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar. *İş ve Hayat Dergisi*, *5*, 57–66.

Tetik, A., & Korkmaz, A. (2022). Osmanlı döneminde sosyal politika uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *27*(3), 423–443.

Ünal, V. (2012). Osmanlı'nın son dönemlerinde korunmaya muhtaç çocuklar için kurulan sosyal hizmet kuruluşları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık), 1–27.

Ünal, V. (2015). Dünden bugüne kültürümüzde koruyucu aile hizmetleri üzerine bazı değerlendirmeler. *Journal of Turkish Studies*, *10*(6). http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8181

Yüksel, H. (1990). *Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolü üzerine bir araştırma (1585-1683)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Extended Summary

The First World War had a profound and lasting impact on Ottoman society, disrupting its economic, social, and cultural structures. The devastation extended far beyond the battlefields, severely affecting the most vulnerable groups, particularly orphaned and abandoned children. The collapse of family structures, mass migrations, widespread poverty, famine, and epidemics created an urgent need for protective and supportive interventions for children. Under these conditions, social work became essential, evolving into a multidimensional practice that not only addressed immediate physical needs but also ensured children's safety, access to education and healthcare, and psychosocial well-being. The period revealed the flexibility and crisis-response capacity of the Ottoman social work system through collaboration between state institutions, charitable foundations, and civil society organizations. Moreover, the social disruptions caused by the war reshaped traditional solidarity mechanisms and laid the groundwork for modern social work practices. The increase in poverty, family separations, and orphaned children tested the society's resilience, making child protection a clear indicator of both state and community responsibility. Social work, in this context, functioned not only as a form of individual assistance but also as a critical mechanism for strengthening social cohesion and resilience during times of crisis.

Historically, Ottoman society had a strong tradition of mutual aid and social solidarity. Institutionalized structures such as charitable foundations, guilds, and community associations formed the backbone of social work, providing support to various segments of society. However, extraordinary events like the First World War challenged these practices and prompted significant transformations. Economic collapse, population displacement, the disintegration of families, and widespread poverty severely tested social solidarity. In this context, providing shelter, nutrition, education, and healthcare for orphaned and abandoned children represented not only meeting basic needs but also sustaining social justice and community resilience. Cooperation between state institutions, charitable organizations, and civil society during the war demonstrated the Ottoman social work system's ability to adapt and respond to crises, highlighting its crucial societal role.

This study examines social work practices for orphaned and abandoned children during the First World War in the Ottoman Empire, focusing on the functioning, institutional mechanisms, and societal impacts of these interventions. Social work during this period was carried out not only through state-led programs but also through civil society organizations and local community initiatives, reflecting both institutional and societal dimensions. The main objective of social work was not only to meet children's basic needs but also to provide a safe and supportive environment that allowed them to grow and integrate into society.

Key institutions such as Darülaceze initially aimed at caring for the elderly and impoverished, but during wartime, it became central to child protection. It provided shelter, healthcare, education, and vocational training, helping children develop skills to become independent and socially integrated. Similarly, Darüleytam

institutions were specifically established to protect orphaned children, offering comprehensive care including psychosocial support, education, and vocational preparation. Another prominent institution, the Himaye-i Etfal Society, pioneered organized child protection, ensuring children's physical, educational, and psychological needs were met while also coordinating aid and raising public awareness. These institutions illustrate how social work in the Ottoman context extended beyond immediate care to encompass broader social responsibilities, fostering solidarity and maintaining social order.

Social work effectiveness was also strongly supported by societal participation. Families, neighborhood networks, associations, and guilds played crucial roles in caring for children, ensuring their daily needs, education, and psychosocial development. Cultural traditions, particularly the Ahilik system, reinforced values of mutual aid, responsibility, and social cohesion, which became especially important during wartime. This integration of institutional structures with community participation created a comprehensive social work model capable of responding to crises, protecting vulnerable children, and maintaining societal stability.

In conclusion, Ottoman social work during the First World War represents a historically significant and multidimensional system. Institutions such as Darülaceze, Darüleytam, and the Himaye-i Etfal Society, combined with community involvement and cultural traditions, successfully protected and supported orphaned and abandoned children. These practices not only ensured the well-being of individuals but also strengthened social solidarity, maintained social order, and enhanced societal resilience during a period of crisis. The Ottoman experience demonstrates that when social work is organized strategically and supported by the community, it functions as a comprehensive mechanism for individual protection, social cohesion, and crisis management, providing valuable historical insights for contemporary social work practices.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Sultan Abdülaziz Dönemi Askerî Mimari: Aziziye Kışlaları*

Military Architecture During the Reign of Sultan Abdulaziz: The Aziziye Barracks

Zekeriya ŞENTÜRK[2]

* Bu makale yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[1] Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Ankara, Türkiye.

ÖZ

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan askerî mağlubiyetler Osmanlı Devleti'ni zorunlu bir yeniden yapılanmaya sevk etmiş ve bunun neticesinde yapılan askerî teşkilattaki düzenlemeler; iktisadi, sosyal, kültürel ve mimari dönüşümü beraberinde getirmiştir. Yeniçeri Ocağının kaldırılıp yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nun kurulmasıyla başlayan yeni dönemde II. Mahmud (1808-1839) mutlak iktidarını tesis etmeye çalışmıştır. Yeni ordunun askerleri için inşa edilen ve askerlerin "zabt u rapt" altında bulundurulup "talimli" olmalarının istendiği ve önem kazandığı bu süreçte yeni tip kışlaların sayısı artmaya başlamıştır. Bununla birlikte kışlaların yaygınlaşmasında devletin iç ve dış tehdit unsurlarına karşı güvenlik kapasitesini artırma ihtiyacının önemli bir yeri vardır. Kışlalar Türk mimarisine Batı mimarisini taşıyan öncü yapılardı. Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilenler, bu yapıların en görkemlileri arasında yer almıştır. Kışlalar, yeni dönemde hükümdarın güç ve otoritesinin timsali olarak kamusal imgenin pekiştirilmesinde temel bir işleve sahipti. Bu çalışmada Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilen ve padişahın adına atfen isimlendirilen Aziziye kışlaları ele alındı. Ayrıca çalışmada kışlaların inşasına giden süreç, inşa edilme gerekçeleri, teşkil ve isimlendirilme süreçleri işlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER Askerî Mimari | Sultan Abdülaziz | Aziziye | Kışla | İstihkam

ABSTRACT

Military defeats from the last quarter of the 18th century onwards forced the Ottoman Empire into a necessary restructuring, and the resulting reforms in the military organization brought about economic, social, cultural, and architectural transformations. The new era, which began with the abolition of the Janissary Corps and the establishment of the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Army, saw Sultan Mahmud II (1808-1839) attempting to consolidate his absolute power. During this period, the number of new types of barracks increased, built for the soldiers of the new army, where discipline and training were emphasized. However, the need to increase the state's security capacity against internal and external threats played a significant role in the proliferation of barracks. Barracks were pioneering structures that introduced Western architectural influences to Turkish architecture. Those built during the reign of Sultan Abdülaziz are among the most magnificent of these structures. In the new era, barracks played a fundamental role in reinforcing the public image as symbols of the ruler's power and authority. This study examines the Aziziye barracks, built during the reign of Sultan Abdülaziz and named after him. Furthermore, the study explores the process leading to their construction, the reasons for their construction, their organization, and their naming.

KEYWORDS Military Architecture | Sultan Abdulaziz | Aziziye | Barracks | Fortification

Atıf | Citation: Şentürk, Z. Sultan Abdülaziz dönemi askerî mimari: Aziziye Kışlaları. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 355-386.
https://doi.org/10.54078/savsad.1906477
Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Zekeriya ŞENTÜRK
zekeriyasenturk55@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 10.03.2026
Kabul Tarihi | Accepted 09.06.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

İnsanoğlu eski çağlardan itibaren kendisini dış tehlikelere karşı koruma gereksinimi duymuş ve gittikçe karmaşık bir hal alan askerî mimari ortaya çıkmıştır. Askerî yapılar ve istihkamlar tesis eden tarafın kendisini güvende hissetmesini temin eder, zayiatını azaltır ve böylece maddi, manevi kuvvetini artırır. Aynı zamanda hasmın savaşma azmini ve gayretini zayıflatıp, kırarak; maddi, manevi gücünü azaltır ve nihayetinde başarısız olmasını sağlar (Miralay Kerameddîn, 1341, s. 1).

Askerlerin düzen ve nizam içerisinde toplu şekilde barındırılma gerekliliği kışla inşasını zorunlu kılmıştır. Kışla, kelimesi kışın oturulacak yer anlamına gelen "kışlak"tan gelir (Arseven, 1965, s. 1071). Askerler kış mevsimini burada konaklayarak geçirirlerdi. Zira savaşlar havanın ısındığı zamanlarda yapılır, kışın askerler kışlaklarına çekilirdi (Gümüşçü, 2019, ss.669-670). Kışlalar askerlerin sadece konaklamaları için değildi; aynı zamanda itaati, disiplini, temizliği ve yürümeyi öğrendikleri, yeni bir karakter kazandıkları yerdi (Yeşil, 2011, s. 272). Askerler kışlada bulundukları süreçte eğitim ve talim ile meşgul olurlardı (Yeşil, 2016, s. 59).

Osmanlı padişahlarının seferler esnasında konakladıkları Otağ-ı Hümayunlar, Osmanlı çadırlı ordugâhlarının merkezinde yer alırdı. Çadırlı ordugâhlar, seferler esnasında ordunun ihtiyaç duyacağı sokaklar, ibadet yeri, açık çeşme, kiler, mutfak, banyo, hela ve daha birçok farklı ihtiyaç için kurulan çadırların oluşturduğu muvakkat yerleşmelerdi. Meştâ (kışlak) için kurulan çadırlı ordugâhların etrafı güvenlik amacıyla duvarlarla çevrilmekteydi. Kışlaklarda kalan askerler "kışlak askeri", sefer amacıyla gittiği yerde çadırlı ordugâhında kışlayanlara ise "asâkir-i meştâ" veya "şitâ askeri" denilmekteydi. Buna karşın yaz mevsiminde seferber edilen askerlere "bahar askeri" veya "asâkir-i sayfiyye" denilirdi (Çelik, 2022, ss. 42-43).

Osmanlı Devleti'nin erken döneminde ordunun barınaklarına ilişkin hiçbir fiziksel veri günümüze ulaşmamıştır. Bilinebilen ilk kışlalar Yeniçeri "orta"larının kaldığı "oda"lar olup (Kuban, 2007, s. 551) mimari olarak ahşaptan ve genellikle revaklı avlular içerisinde koğuş ve diğer birimlerden müteşekkil olduğu bilinmekle birlikte standart bir tasarımı olmamıştı. Nitekim bu odalar Yeniçeri Ocağının ilga edilmesi sonrasında yakılıp yıkılarak ortadan kaldırılmıştır (Yazıcı, 2012, s. 636).

Osmanlı Devleti'nin "modernleşme"/"batılılaşma"/yeniden yapılanma hareketleri kapsamında orduda gerçekleştirdiği "reformlar" mimariyi etkilemiş; yeni askerî sınıfların eğitilip yetiştirileceği, askerlerin disiplin içerisinde toplu olarak barınacağı (Kubilay, 1994, s. 8) askerî kışlaların inşası önem kazanmıştır (Yazıcı, 2012, s. 636). Öte yandan Osmanlı Devleti, hükümdarın güç ve otoritesini doğrudan temsil eden kışlalar (Doğdu, 2002, ss. 178-181) üzerinden; bürokratikleşme, askerîleşme ve kentleşme ekseninde ve biraz da gölgesinde iç ve dış tehdit unsurlarına göre kurguladığı bir sistem tasavvur etmiş ve uygulamaya çalışmıştır (Gündüzalp, 2021, s. 55, 124).

Modern Osmanlı kışlalarının öncüsü ve İstanbul'da günümüze ulaşan en eski kışla, Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa tarafından 1782'de yaptırılan Kalyoncu

Kışlası'dır (Ramazanoğlu, 2003, ss. 37-38). Kışla, bahriyelilerin sefer sonrası memleketlerine dağılmalarını ve bundan doğan sorunları önlemek, disiplinli ve talimli bahriyeli yetiştirmek amacıyla, padişahın talimatıyla inşa ettirilmiştir. Cezayirli Hasan Paşa, kaptan-ı derya görevine getirildiğinde merkezde kalyonculara ait bir kışla bulunmamaktaydı. Kalyoncu Kışlası, bahriyelilerin her an göreve hazır bulundurulması maksadıyla Haliç'in kuzey yakasında Kasımpaşa semtinde inşa edilmiştir. Kışla üslup olarak barok, plan olarak klasik kışla mimarisinde; avlulu, üç katlı ve yarı kâgir yapılmıştır. Çeşitli dönemlerde okul olarak da kullanılan Kalyoncu Kışlası uzun süre Bahriye'nin İstanbul'daki en büyük kışlası olmuştur (Çelik, 2022, ss. 63-64).

III. Selim (1789-1807) ve onun Nizam-ı Cedid programının ilk ve en somut uygulaması da askerî alanda olmuştur. Yeni düzenin ilk kışlaları Nizam-ı Cedid askerleri için Levent ve Üsküdar'da inşa edilmiştir. Özellikle Üsküdar (Selimiye) Kışlası dönemin karakteristiğini yansıtan ve günümüze ulaşan en önemli yapılardandır (Batur, 1985, s. 1045). III. Selim, Nizam-ı Cedid uygulamaları kapsamında Bostancı Ocağı'na bağlı "Bostancı Tüfenkçisi" adıyla yeni bir birlik kurmuştur. Levent Çiftliği Kışlası'nda kurulan İkinci Orta gelişmeye başladıktan sonra, Üçüncü Orta'nın Üsküdar'da kurulmasına karar verilmiştir. 24 Ağustos 1800'de temeli atılan Selimiye Kışlası, 19 Haziran 1801 tarihinde tamamlanmıştır (Ramazanoğlu, 2003, ss. 56-63, 251-252). Kışla kareye yakın dikdörtgen planlı (267x198 m.) olup üç katlıydı. İç avlulu, dış duvarları düzgün kesme taştan, döşemeleri ve çatısı ise ahşaptan yapılmış, oldukça büyük ve ihtişamlı bir yapıydı (Ramazanoğlu, 2009, ss.436-437). III. Selim'in 1807'de padişahlıktan çekilmesi ve yerine IV. Mustafa'nın (1807-1808) tahta çıkmasıyla Nizam-ı Cedid ilga edilmiş, Selimiye Kışlası ve Anadolu'daki Nizam-ı Cedid kışlaları kapatılmıştır (Ramazanoğlu, 2003, s. 68).

1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusunun kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nde yeni bir döneme girilmiş, II. Mahmud (1808-1839) mutlak iktidarını tesis etmeye yönelik bir yeniden yapılanma hareketi başlatmıştır. Yeni dönemin ordusunu oluşturacak askerlerin talimli olmaları öncelikli bir gaye olarak benimsenmiştir. Talim olgusu; disiplini ve itaati tesis etmeyi amaçlamakla birlikte, silah kullanma becerisinin kazandırılmasının ötesinde bir "iş rejimi" olarak neferlerin "boş durmamaları" böylece başta siyaset olmak üzere istenmeyen diğer konulara yönelen ilgilerini ortadan kaldırmak açısından önem kazanmıştır (Yıldız, 2009, ss. 27, 320, 356). Uygulamaya konan sancılı "modernleşme" programının yarattığı kamuoyu tepkilerine bir cevap niteliğinde anıtsal kışlalar inşa edilmiştir. Bunun sonucunda hükümdarı görünür kılan ve otoritesini güçlendiren yeni dönemin kışlaları, sembolik-politik/ideolojik manalar kazanmıştır (Çelik, 2022, s. 24).

Davud Paşa Kışlası, Edirne Kışlası, Maçka Kışlası, Rami Kışlası gibi kışlalar Sultan II. Mahmud döneminde inşa edilen kışlalardan bazılarıdır (İnce, 1999, s. 284). Neo-klasik üslubun tercih edildiği dönem kışlaları, plan olarak dikdörtgen veya "U" biçiminde tasarlanmış olup ortasında avlu konumlandırılmıştır. İstanbul'da inşa edilen kışlalarının hepsinin köşelerinde, kalelerdeki burçlara benzeyen, üzeri külahlı kuleler yer almıştır (Özen, 2013, ss. 152-153).

Osmanlı kışlaları hem üslup hem de ölçek bakımından Türk mimarisine Batı mimarisini taşıyan öncü yapı olmuşlardır (Kuban, 2007, s. 552). Kışla mimarisi, iki yüzyıl boyunca yeni saraylarla birlikte, Osmanlı başkentinin mimarideki anıtsal boyutlarını saptamıştır. İmparatorluk kentlerinde kışla yapıları, askerlik örgütünün merkezi yapısına bağlı olarak, birbirine benzeyen şemalarda inşa edilmişlerdir. Mimarinin hâkim üslubu Avrupa Neoklasik[1] öğretisi olmuştur (Kuban, 2007, s. 552, 557). Yer seçimi olarak genelde hasbahçeler ve bu bahçelerde yer alan saray ve köşkler tercih edilmiştir. Şehir dışında ve büyük boyutlu inşa edilen kışlalar ise idari açıdan merkezden ayrılan bölgelerde yeni yerleşim alanları yaratarak şehrin genel peyzajını ve siluetini değiştirmiş, merkezle bütünleşmesini sağlamıştır (Kubilay, 1994, ss. 7-8).

Kışlalar askerlerin dinlenebilecekleri, eğitim ve ibadetlerini rahatça yapabilecekleri şekilde fonksiyonel bir mimaride, genellikle ortasında avlulu dikdörtgen veya "U" biçiminde planlamıştır. Söz konusu yapılar, arazinin eğimine uygun olarak genellikle iki katlı nadiren de üç, dört kata kadar inşa edilmiştir. Odalar ekseriyetle uzun koridorların bir tarafında yer alır ve dış bahçeye nazır olup koridorlar orta avluya bakar ve simetrik pencerelerle aydınlatılmıştır. Kışlalar içerisinde koğuşlar, cami, fırın, hamam ve hayvanlar için ahır bulunan kompleks yapılardır. Daha sonraları kışla içerisine padişah geldiği zaman konaklaması için hünkâr kasırları inşa edilmiştir (Doğdu, 2002, ss. 178-181).

Kışlalar askerî işlevlerinin yanı sıra bulundukları şehirlerin kentsel kimliğinin ve tarihî dokusunun şekillenmesinde de önemli rol oynamışlardır (Kuban, 2007, s. 552; Halaçoğlu, 2018, s. 881). Günümüze ulaşabilen kışlaların büyük çoğunluğu XIX. yüzyılda inşa edilmiştir (Ülkü, 2007, s. 248). Bu dönemde bir taraftan yeni kışlalar inşa edilirken diğer taraftan mevcut kalelerin askerî ihtiyaçlar doğrultusunda kışlaya dönüştürülmesi uygulaması yaygınlaştırılmıştır (Aydın, 2017, s. 44).

Osmanlı Mimari Yapılarında Padişah Adlarının İsimlendirmede Kullanılması

Erken dönemde Osmanlı sultanlarının hemen hepsi camiler inşa etmiş ve vakıflar kurmuşlardır. Bunların büyük kısmı, banisi olan padişahın adını almıştır. Bu camiler ve sair yapılar kimi zaman -iye eki alarak (Ör. Selimiye Cami) kimi zaman da doğrudan padişah ismiyle (Ör. Sultan Ahmet Cami) anılmıştır. Ayrıca bir padişah vefat ettiğinde yerine geçen oğlu, türbeye ek olarak cami merkezli toplumsal-dinsel külliyeler inşa ettirmiştir. Vefat eden padişahın ismini alan bu anma külliyeler, hanedanın kesintisiz devamlılığını ve baba soyu çizgisini belirginleştirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı erken döneminde devletin uçtaki değişken sınırları, buralarda yapılan bir nevi simgesel sınır taşları görevi gören camiler ile işaretlenmiştir (Necipoğlu, 2013, ss. 35-36).

Hükümdarların kendilerini, halkı ve üst tabakası nezdinde meşrulaşmasının en büyük göstergesinin mimarî eserler olduğu kabul edilmektedir (Özbek, 2008, s. 541). Osmanlı padişahları erken dönemden itibaren kamusal imgelerini, inşa ettirdiği yapılarla tamamlamıştır. Sunnî İslam'ın hâmisi sıfatını ön plana çıkaran

[1] XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen arkeolojik keşifler, Avrupa'da antikitenin Rönesans'tan sonra yeniden yorumlanmasına neden olmuş, neticede Neoklasik biçem ortaya çıkmıştır. Bu yeni yorum ile barok ve rokoko biçemlerinin abartılı tasarımına tepki olarak yalın, soyluluk ve anıtsallık ön plana çıkmıştır. (Ödekan, 1994, ss. 65-66.)

Sultan Süleyman'ın tebaasına büyük bir cömertlik sunduğu büyük külliyesi Süleymaniye, buna önemli bir örnektir. Ortaya çıkan etki her daim model şehir olan İstanbul'dan eyaletlere yayılmıştır (Necipoğlu, 2013, s. 256). XIX. yüzyıla gelindiğinde prestij eser olarak camilerin yerini kışlalar devralmıştır. Bu dönemde sultanlar tarafından yaptırılan dini yapı inşaatı azalmış, buna karşılık kışlalar artmaya başlamıştır. İstanbul peyzajının ve sivil binaların ölçülerini aşan ilk yapılar olan kışlalar, Süleymaniye'nin etkisine benzer şekilde eyaletlere örnek olmuştur (Kuban, 2007, ss. 552, 557; Kubilay, 1994, s. 8).

İsimlendirmelerin manasının tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin yönetim aygıtındaki dönüşüme ve bu süreçte yeniden şekillenen iktidar konfigürasyonuna bakılması gereklidir. XV ve XVI. yüzyıllardaki Osmanlı hanedanının o dönemin yönetici eliti ile olan karşılıklı etkileşimi XVIII ve XIX. yüzyıllardakinden çok farklı olmuştur (Abou El Haj, 2000, s. 114). XVII. yüzyılın başları itibarıyla siyasi yapıyı yeniden şekillendiren vezir ve paşa kapıları ortaya çıkmıştır. II. Mustafa (1695-1703) merkeziyetçi eğilimleri tekrar artırmış ancak nihayetinde başarısız olmuş ve 1703 isyanı[2] daha fazla ademimerkeziyetçilik[3] getirmiştir (Abou El Haj, 2011, ss. 133, 138-139). Aynı yüzyılın sonunda, vergilendirilen toprakların bir kısmının, malikane sistemi ile âyanlara verilmesi; âyanların yönetimin bir bileşeni olmasını doğurmuş, bunun sonucunda XVIII ve XIX. yüzyıllarda mahalli idare âyanların eline geçerek onların merkezi otorite karşısında dikkate değer derecede bağımsızlık kazanmalarını sağlamıştır (Abou El Haj, 2000, s. 115).

Askerî, sosyal, ekonomik ve dinsel alanlarda bilinçli topyekûn bir yenileşmeyi hedefleyen III. Selim döneminde (Ramazanoğlu, 2003, ss. 184, 251-252) Avrupa ile bağlantı ve ilişkileri bulunan; kale gibi askerî inşa faaliyetlerine nezaret eden kâtipler, devletin tutumunu şekillendiren önemli belirleyiciler haline gelmiştir. Padişaha yakın devlet adamlarının da ön plana çıkışı, iktidarın yeniden Saray'da toplanmasında etkili olmuştur (Yeşil, 2016, s. 276). II. Mahmud ayanlarla olan mücadelede başarılı olarak yeniden merkeziyetçi bir yapı tesis edebilmiştir. Ancak modern merkezileşme, erken dönem merkezileşmesinden farklı olarak potansiyel iktidar ayrışması ve dış müdahaleyi önlemek doğrultusunda kurumsallaşmıştır (Abou El Haj, 2000, s. 120). Âli ve Fuat Paşalar gibi Tanzimat devrinin önemli devlet adamları modern, merkeziyetçi ve bürokratik sistemin tesis edilmesi ve güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır (Ortaylı, 2018, s. 52-54).

III. Selim devrinde yerleşim yeri, gemi, kışla ve sair yapıların padişah adına atfen adlandırılması bir "geleneğin icadı" (Hobsbawm & Ranger, 2006, ss. 1-18) niteliği taşımaktaydı. Bu uygulama fes ve marş isimlendirmeleriyle II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde devam etmiştir. II. Mahmud döneminde yaratılmaya çalışılan "çağdaş monarşi" anlayışının Sultan Abdülaziz döneminde ivme kazandığı söylenebilir. Sultan Abdülaziz, seleflerinin başlattığı yurt içi gezilerine çıkarak halkın arasına karışmış ve hatta bunu yurt dışına taşımıştır. 1863'te

[2] 1703 isyanı; 17 Temmuz 1703 Salı günü İstanbul'da konuşlu altı yüz cebecinin ayaklanması ile başlayan ve II. Mustafa'nın tahttan indirilerek yerine III. Ahmed'in (1703-1730) çıkarıldığı isyandır (Abou El Haj, 2011, ss. 13, 36).

[3] Merkezi otorite tarafından mahalli yöneticilere siyasi, malî ve benzeri alanlarda geniş yetkiler tanınmasıdır (Ünal, 2011, s. 10).

Mısır'da ve 1867'de Paris Dünya Sergisi'yle başlayan Avrupa gezisiyle kendini görünür kılan[4] yegâne Osmanlı padişahı olmuştur.

Padişah adlarının isimlendirmede kullanılması Sultan Abdülaziz devrinde hiç olmadığı kadar artarak yaygınlık kazanmış, Aziziyeler Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesini kuşatmıştır. Osmanlıcılık anlayışı ile bir millet yaratılmaya çalışıldığı döneme paralel olarak kasabalar inşa edilmiştir. Bu yeni bir toplum yaratmak için yeni şehirler kurmak gerektiğini bilen devletlerin (Kaynar, 2000, s. 9) uygulamalarına benzemekte ve kısmen geçerliyse de Osmanlı Devleti için bir ihtiyacın ürünü olmuştur. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen savaşlar, binlerce kişiyi yurtlarından göç etmeye zorlamış imparatorluğun uç noktalarından güvenli bölgelere bir iç göç yaşanmıştır. Gelen muhacirler için yeni yerleşim yerleri, kasabalar inşa edilmiştir. Bu yeni ve eski mevcut kasabalarda önceleri vakıflar tarafından yapılan Tanzimat sonrası merkez ve yerel devlet organlarının sorumlu olduğu bir dizi sosyal ve iktisadi bayındırlık faaliyeti (Ortaylı, 1992, ss. 392-402) ile askerî imar faaliyeti meydana getirilmiştir. Bir hizmetin ürünü olan bu yapılardan bazıları döneminde "saye"sinde teşkil edilen padişaha atfen isimlendirilmiştir.

Sultan Abdülaziz Dönemi Askerî Mimarisi ve Yapıları

1840 yılında Rumeli ve Anadolu'da Tanzimat Fermanı'nın hükümlerinin uygulanışını denetlemek üzere müfettişler görevlendirilmiştir. Bu uygulama uzun süre bir nizama bağlanamamış, muhtelif zamanlarda ihtiyaç hasıl olduğunda olağanüstü yetkilere haiz müfettişler denetleme ve düzenlemeler yapmak üzere olağanüstü yetkilerle eyaletlere gönderilmiştir. 1863 yılında büyük bir teftiş hareketi gerçekleşmiş, Anadolu ve Rumeli'ye emniyet ve asayişi sağlamak, imar faaliyetlerinde bulunmak ve faydalı eserleri ıslah etmek için müfettişler gönderilmiştir (Öntuğ, 2009, s. 45). Müfettişler mıntıkalarında askerî yapı ve istihkâmları da denetlemiş ve gerekli tamir ve inşa faaliyetinde bulunmuştur (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ (MVL), 672/13; Cevdet Paşa, 1986, s.55). 1857'de Anadolu'daki istihkamların denetlenmesi, tamir edilmesi ve hudut boyunca stratejik yerlere yeni askerî yapı inşası kapsamında uzman kişilerden oluşan Anadolu İstihkâmat Komisyonu teşkil edilmiştir. Komisyon, Sultan Abdülaziz döneminde faaliyetlerini sürdürmüştür (Aladağ, 2025, ss. 36-37). Yine bu dönemde Âli ve Fuat Paşalar, "Teftiş heyetleri" aracılığıyla taşra yönetimlerini inşaat, imar dahil her bakımdan denetlemiş, reformların uygulanışını takip etmiştir (Ortaylı, 2018, s. 52-54).

Sultan Abdülaziz devrinde istenen ve amaçlanan -her dönemde olduğu gibi- kuvvetli ve disiplinli bir ordunun, tesis edilebilmesinin; askerlerin kışlalarında "zabt u rabt" altında bulunması, yeni "fenn-i harb" usulünce eğitilmesi ve daima "usûl-ı idâre-i manevra"larını icra etmeleri ile mümkün olacağı düşüncesi hakimdi (Gündüzalp, 2021, ss. 47-48). Zira barış zamanında kışlalarda kazanılan talim ve terbiye, öğrenilen resmî geçit ve yoklama usulleri ile diğer askerî hareketlerin tamamı savaş zamanı düşman karşısında etkili manevra yapabilmeyi sağlardı

[4] "Çağdaş monarşi" hükümdarın muhtelif çağdaşlaşma projelerini desteklemek suretiyle kamu nezdinde kendisini görünür kılmasıdır. Bu sayede bu meşruiyet kaynağından istifade etmiş olur (Deringil, 2009, ss. 54-55).

(Ceride-i Askeriyye, 1864, 10 Aralık). Bu düşüncenin bir ürünü olarak gerek İstanbul'da gerekse eyaletlerde birçok kışla ve askerî yapı inşa edilmiş; mevcut kışla, hastane ve diğer tesisler tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır. Padişahın fermanıyla gerçekleşen bu çalışmalarla, askerlerin refahının daha da artacağı gazetelerde haber olarak yayımlanmıştır (Ceride-i Askeriyye, 1864, 13 Ağustos). Bu çalışma ve gayretlerin bir sonucu olarak askerlerin barış zamanında kışlalarında birbirleriyle huzur ve uyum içerisinde rahat ve ferah bir şekilde istirahat etmekte olduğu başka bir haberde yer almıştır (Ceride-i Askeriyye, 1864, 10 Aralık). Sultan Abdülaziz sürekli olarak Hassa Ordusu'nun yer aldığı Gümüşsuyu, Mecidiye, Selimiye ve Galatasaray Kışlalarını ziyaret ederek denetlemelerde bulunmuş, talimleri izlemiş ve askerlere bahşişler dağıtmıştır (Ünal, 2016, s. 79).

Yeni Pazar Askerî Kışlası, Silistre Kışlası, Davutpaşa Kışlası, Yanya Kışlası, Diyarbakır Kışlası, Debre Kışlası ve Tırhala Kışlası Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilen kışlalardan bazılarıdır. Mecidiye, Selimiye, Kuleli, Beyoğlu Kışlaları ve onlarca eyalet kışlası birçok kez tamir edilmiştir. Yine bu dönemde Erzurum ve Kars Kaleleri başta olmak üzere Anadolu'da mevcut istihkâmlar tahkim edilerek güçlendirilmiş ve yeni toplar yerleştirilmek suretiyle ateş gücü artırılmıştır (Ünal, 2016, ss. 72-73, 201).

Sultan Abdülaziz'in 15 yıllık padişahlık döneminde tamamlanmış 78 yapı tespit edilmiştir. Bunlardan 11'inin kışla olduğu ifade edilmiştir (Aytar, 2016, s. 80). Ancak çalışmamızda Aziziye adlı dört kışla ile Niş, Seniçe, İşkodra, İzvornik, Mostar, Galos gibi yerlerde inşa edilen küçük büyük birçok kışla (BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD), 396/14/1; BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM), 342/94; BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 35/1452/9; BOA, A.}MKT.MHM, 240/9; BOA, A.}MKT.MHM, 270/27; BOA, A.}MKT.NZD, 458/40) ve kale, palanka, burç, tabya, blokhavz gibi sair istihkâmlar (BOA, Hariciye Şifre Kalemi (HR.SFR), 3/71/21) dahil edildiğinde -tayin etmesi zor olmakla birlikte- bu sayının daha fazla olması gerektiği açıktır (BOA, A.}MKT.MHM, 561/89/1; BOA, A.}MKT.MHM, 321/08; BOA, A.}MKT.NZD.438/63; BOA, İ.DH.500/33973; BOA, Taşra Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞRBNM), 27/30).

Askerî yapılarda inşaat ve tamir işlemleri Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî bünyesinde bulunan "Ebniye-i Askeriyye" Komisyonu tarafından yürütülmüştür. Devlet yapılarının bütün masrafları Maliye Hazînesi tarafından karşılanmaktaydı. Masraflar mahalli hükümete, mahalli hükümet de Maliye Hazînesi veya Seraskerliğe bildirirdi. Ancak 12 Mart 1872 tarihinden sonra bu usul değişmiş ve artık bina masrafları göz önünde bulundurulup her dairenin bütçesine belirli bir miktar eklenmiştir. Tamir ve yenilenme durumunda buradan ödenme yoluna gidilmiştir. Merkezlerde ordu müşirlikleri, taşrada mevki kumandanları veya askerî ümera ve zabitler masrafları gösterir keşif defterleriyle Seraskerliğe müracaat eder ve Seraskerliğin onayından geçtiğinde masraflar havale suretiyle karşılanırdı (Ünal, 2016, s. 72).

XIX. yüzyıl Osmanlı ordu modernizasyonu mimariyi etkilemiş, Batılı mimari anlayış doğrultusunda inşa edilen askerî yapılar artmaya başlamıştır. Özellikle anıtsal karakterleriyle inşa edilen askerî kışlalar, kent perspektifinde apayrı bir yer tutmuştur. Bir kısmı Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilen görkemli kışlar İstanbul'un bütün fizyonomisini değiştirmiştir (Kuban, 2007, ss. 552, 557).

Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilen askerî yapıların çoğunda Fransız ampire üslubunun[5] tesiriyle meydana gelen Tanzimat üslubu açıkça dışa vurulmuştur (Eyice, 1992). Batı'da XVIII. yüzyılda popüler olan oryantalist eğilim, Osmanlı'da Sultan Abdülaziz döneminde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde çağdaş birçok devlet gibi yapıların cephelerinde devleti ve sultanı simgeleyen semboller kullanılmıştır. Tuğra kullanımına ay-yıldız ve arma eşlik etmiştir. Avrupa'da popüler olan meşale, rozet, bayrak ve sancak gibi egemenlik sembolleri yaygın olarak kullanılmıştır. Miğfer, zırh, tabanca ve tüfek gibi askerî teçhizat ve silah sembolleri ilk kez Sultan Abdülaziz döneminde görülmüştür. Yine Sultan'ın denize ve denizciliğe ilgisi sebebiyle denizcilik sembolleri kullanılmıştır. Birçok devletin kullandığı, sembol olarak benimsediği güneş ışınları, bu dönemde yıldız şekline dönüşmüş ve Sultanın tuğrasının etrafını süslemiştir (Dursun, 2019, ss. 15, 17).

Sultan Abdülaziz devri kışlaları Tekil (compact blok), Doğrusal (Lineer), L tipi, U tipi ve Dikdörtgen-avlulu planda inşa edilmiştir. Planlar, kışlanın üzerine inşa edildiği arazi ile doğrudan bağlantılıdır. Kışlaların plan tipleri ve büyüklükleri ise kışlanın yapılış amacı ve içerisine yerleştirilmek istenen asker kapasitesine göre değişiklik göstermiştir. Abdülaziz döneminden önce kışlaların, daha çok dikdörtgen orta avlulu planlandığı görülmektedir. Doğrusal, U ve L plan tipleri mevcuttur ancak Tekil forma pek rastlanmamaktadır. Tekil form büyüklük olarak Doğrusal, L, U ve Dikdörtgen-avlulu planların ana giriş yapıları büyüklüğündedir. Abdülaziz devri kışla mimarisi önceki dönemlerle oldukça fazla benzerlik göstermektedir. Buna göre genellikle zemin kat ve birinci kattan oluşan kışlaların koridorları plan kurgusuna göre iç avluya bakmaktadır. Ayrıca cepheler simetrik ve ana girişlerinde cephe hareketlenmesi, sütunlarla yapılan çıkma katlar, cephe köşelerinde cephenin çıkma yapması, en yaygın ortak özellikleridir. Sultan Abdülaziz döneminde kışlaların en önemli mimari özelliği ana girişlerinin, yükseklik ya da cephede kütlesel hareketlilikle farklılaşmasıdır. Bu dönemde kışlalar taş, tuğla veya ikisinin bir arada kullanıldığı almaşık sistemle yapılmıştır (Aytar, 2016, ss. 114-117, 121, 134).

Aziziye Kışlaları

Kerkük Aziziye Kışlası

Kerkük şehri, Türk milletinin en önemli kültür merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Zağros dağlarının eteklerinde düz bir ovada kurulmuştur. Askerî yönden stratejik öneme sahip Kerkük Kalesi şehrin ilk yerleşim yeridir. Şehrin kale dışına taşması muhtemelen nüfusun artmasıyla XVII. yüzyılda olmuştur (Gündüz, 2022).

Kerkük, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, bağlı bulunduğu Şehrizor Eyaleti'nin idarî merkezi olmuştur. Bu tarihten 1893 yılına kadar resmi yazışmalarda Şehrizor Sancağı olarak anılmıştır. Fakat Zor Mutasarrıflığı ile isim karışıklığına neden olduğu için 1893'te tekrar Kerkük Sancağı olarak değiştirilmiştir (Gündüz, 2010).

[5] Napolyon döneminde Paris'te ortaya çıkan ve 1800-1830 arasında bütün Avrupa ve Türkiye'ye yayılan; mimarlık, mobilya, giyim vb. alanlarda görülen imparatorluk üslubudur. Ampir üslup, Avrupa'da baroktan sonra ortaya çıkarken Türkiye'de 1845-1874 yılları arasında barokla eş zamanlı olarak görülmüş, bilhassa İstanbul'da yaygınlık kazanmış ve fakat Avrupa'daki uygulamalardan farklılık gösterdiği için Türk ampir üslubu olarak adlandırılmıştır (Hasol, 1979, ss. 36-37).

Kerkük, 1847-1850 yılları arasında Süleymaniye, Köysancak, Bağdat ve Basra ile Bağdat Eyaleti'nin beş livasından biridir. 1857-1859 ve 1860-1864 yıllarında Bağdat Eyaleti/Vilayeti'nin Kerkük dahil on beş livası bulunmaktaydı. 1864'te sancak olarak teşkilatlandırılan Kerkük, 1864-1874 yılları arasında Bağdat Vilayeti'ne, 1874'te ise yeni düzenlemeyle vilayet yapılan Musul'a bağlanmıştır. Musul, 1879 yılında kendisine bağlı Şehrizor (Kerkük) ve Süleymaniye Sancaklarıyla müstakil vilayete dönüştürülmüş, 1914 yılına kadar bu idari yapısını korumuştur (Özkan, 2020, ss. 75, 141, 186, 187, 260, 277).

Irak'ta 1831 yılından 1861 yılına değin merkezî idare tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu amaca yönelik uygulanan politikalar, bazı aşiretlerin tepkisine neden olmuş ve Bağdat valileri de bunları bastırmak için askerî kuvvetlere müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Valilerin eyaletlerde merkezi idareyi güçlendirme çabalarının en önemli açmazı bunu gerçekleştirebilme imkân ve kabiliyetlerinin olmayışı idi. Irak'ta devlet otoritesi zayıftı ve yerel idarenin bunu sağlayabilecek araç ve asker sıkıntısı vardı. Buna bölge halkının devlete duyduğu aidiyetin zayıflığı ve itaatsizliği eklendiğinde durum daha da zorlaşmaktaydı (Dinç, 2016, ss. 131, 134).

Bağdat, Tanzimat döneminde (1839-1876) tekrarlar dahil olmak üzere 15 vali tarafından 45 yıl yönetilmiştir. Mehmed Nâmık Paşa, iki defa Bağdat valiliği görevinde bulunmuştur. Bunlardan birincisi Kasım 1851- Eylül 1852 döneminde 9 ay 5 gün, ikincisi ise 1861-1868 yılları arasında 7,5 yıl sürmüştür. Tanzimat döneminde bir vali ortalama 3 yıl bu görevi yürütmüşken, Namık Paşa'nın ikincisi kesintisiz 7,5 olmak üzere toplamda 8,5 yıl valilik yapması dikkate şayandır. Mehmed Namık Paşa, Tanzimat dönemi Irak'ında Mithat Paşa'dan sonra vilayetteki en etkin yönetici olarak kabul edilmektedir (Ceylan, 2009, ss. 61-63).

Mehmed Namık Paşa öncelikli olarak güvenlik meselesine eğilmiş ve asayişi tesis etmiştir; örneğin bölgedeki büyük aşiretlerden biri olan Şemmar Aşireti'ni itaat altına almıştır. Aşiret, yağma ile elde geçirdiği tüm mal ve eşyaları eksiksiz geri vermeyi ve devletin tüm şartlarını yerine getirmeyi taahhüt etmiştir (Takvim-i Vekâyi, 1863, 1 Mayıs). Gerçekleştirdiği diğer icraatları arasında Basra Tersanesi'nin genişletilmesi, yeni köprüler, yollar, askerî kışlalar, mektepler ve hükümet binalarının inşası bulunmaktadır (Saydam, 2006).

Bağdat Valisi Mehmed Nâmık Paşa'nın inşa ettirdiği askerî yapılardan biri de Kerkük Kışlası'dır. 1863 yılında inşa edilen kışla, Sultan Abdülaziz devrinde yapılması hasebiyle padişaha atfen Aziziye ismiyle anılmıştır. Kışlanın inşa edilmesinin gerekçesi askerlerin istirahat etmeleri ve kasabanın stratejik önemi olarak belirtilmiştir (BOA, İrâde Meclis-i Vala (İ.MVL), 577/25901; Kevseroğlu, 2018, s. 32).

Yapı dikdörtgen planlı olup üç kanatlı "U" biçiminde tasarlanmış ve ortasında büyük bir iç avlu yer almıştır. İç avlu etrafında düzenlenen yapı kolları, eğitim ve idari faaliyetlerin düzenlenmesini sağlamaktadır (Mizrab, 2025, s. 278). Aziziye Kışlası 80 oda ve 9 büyük salondan oluşuyordu. Kışlanın ana kapısı Nizamiye'den başka Piyade, Süvari ve Arka adlı olmak üzere üç büyük kapısı vardı (Kevseroğlu, 2018, s. 32). Kışla, Kerkük şehir merkezinde yaklaşık 15.000 m^2'lik geniş bir alan ihtiva etmektedir. Bu genişlik kışla içerisinde askerî eğitim, talim yapılmasını

kolaylaştırarak lojistik faaliyetlere imkân tanımıştır. Stratejik geçiş güzergahında hâkim bir arazide bulunması yol ve iç güvenliği artırmıştır (Mizrab, 2025, s. 278).

Resim 1
Kerkük Kışlası'nın Dış Cepheden Fotoğrafı

Not. Ekici (2006, s. 192) kaynağından alınmıştır.

Aziziye Kışlasının inşası için 552.843 kuruş 36 para harcanmış ve bu masraf yerel bütçeden karşılanmıştır. Ancak yapılan incelemede taş müteahhidi Ömer Efendi'nin usulsüzlük yaptığı, taş parasına fesat karıştırdığı tespit edilmiştir. Yüksek fiyattan gösterilen taş ücreti ve satılan alet ve malzemenin değerleri çıkarıldığında geriye kalan 533.925 kuruş 13 para, masraf bedeli olarak kabul edilmiştir. Devlet, Kerkük'te inşa edilen kışlanın Bağdat'a uzaklığı ve bölgenin önemini de göz önüne alarak, kışla inşaatı masrafı olan 533.900 küsur kuruşun hazineden ödenmesine karar vermiştir (BOA, İ.MVL, 577/25901).

Bağdat valisi Namık Paşa'nın büyük ve stratejik önemi haiz Irak Vilayeti'nde asayişi sağlamaya yönelik gayretleri, yaptığı idari düzenlemeleri ve inşa ettirdiği eserler ile bayındırlık alanındaki hizmetleri takdir edilmiş 21 Mayıs 1865 tarihinde Murassa Nişân-ı Âlî-i Osmanî ve maaş zammıyla taltif edilmiştir (BOA, İ.DH.536/37272). Onun bu çalışmaları İran Şahı tarafından dahi takdir edilerek kendisine hediyeler gönderilmiştir. Bağdat'taki başarılarının bir sonucu olarak da 1868 ortalarında seraskerliğe terfi ettirilmiştir (Ceylan, 2009, s. 65).

Resim 2
Kerkük Kışlası'nın Dış Cepheden Fotoğrafı

Not. Ekici (2006, s. 192) kaynağından alınmıştır.

Aziziye Kışlası zamanla yıpranmış, harap bir hale gelmiştir. 1887 yılında kışlanın tekrar tamir ve inşası için ümera, mülki memurlar, şehrin ileri gelenleri ve yerel halk seferber olmuş ve yardım toplamışlardır. Nihayet 4-5 nizamiye taburu barındırabilecek şekilde inşaat ve tamiratı tamamlanmıştır. Kışlanın yeniden faaliyete geçişi münasebetiyle düzenlenen gösterişli resmî açılış töreni büyük bir coşkuyla kutlanmış, tüm ahali tarafından dualar edilerek bütün bir içtenlikle "Padişahım çok yaşa" nidaları atıldığı bildirilmiştir. Bu tamir ile birlikte kışlanın su sorunu çözülmüş "bol miktarda" su kışlaya ulaştırılmıştır Ayrıca yine bu yardımlarla kışlanın hemen bitişiğinde 500 hayvan kapasiteli, "yeni fen ve mühendislik kurallarına uygun" oldukça sağlam bir tavla (ahır) inşa edilmiştir. Yapı, iki süvari alayını barındırabilmekteydi. Bu iki "devasa bina"nın çok kısa sürede ve çok temiz bir işçilikle tamamlandığı; 12'nci Fırka Kumandanı Ferik Ali Paşa[6] ve Şehrizor Mutasarrıfı tarafından Serasker Ali Paşa'ya bildirilmiştir. Serasker Ali Paşa, bu güzel gelişmeyi padişahın yüce takdirine arz etmiştir (BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK), 43/10).

Aziziye Kışlası, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinin ardından Irak Krallığı ve daha sonra Cumhuriyet yönetimi tarafından askerî üs olarak kullanılmaya devam etmiştir. Gerekli bakım ve restorasyonları yapılmayan yapı, 1985 yılında Irak Savunma Bakanlığı'ndan Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir (Mizrab, 2025, s. 282). Kaderine terkedilen yapının 2016'da yıkılmak üzere olduğu medyaya yansımıştır. 2018'de ise önemli bir kısmı yıkılmıştır (Kevseroğlu, 2018, s. 32).

Van Aziziye Kışlası

Van, etrafı yüksek dağlarla çevrili olup doğusunda yer aldığı Anadolu'nun en yüksek kısmını teşkil eder (Göyünç, 1986, s. 194). Kasaba, tarihi süreç boyunca daima kale içi bir yerleşim yeri durumunda kalmıştır. Van gölünün doğu sahilinde yer alan eski Van kasabasının 1915 yılında Ermeniler tarafından tamamen yakılıp tahrip edilmesi üzerine yeni Van kasabası kıyıdan 7 km. kadar uzaklığa

[6] 12'nci Kerkük Fırkası Kumandanı Ferik Ali Paşa, Sultan Abdülhamid devrinde 27 Nisan 1888'de üçüncü dereceden Nişân-ı Âli-i Osmanî ile taltif edilmiştir (BOA, İ.DH.1078/84606).

kurulmuştur (Kılıç, 2012).

Van idari olarak 1839-1847 tarihleri arasında eyalet olarak teşkilatlandırılmış, 1847-1849 yılları arasında Erzurum Eyaleti'nin livası olmuştur (Özkan, 2020, ss. 64, 128). 1850'de sancak statüsünde olan ve yeni kurulan Hakkâri Eyaleti'ne dahil edilen Van, 1856'da eyalet olmuştur. (Kılıç, 2012). 1864'te çıkarılan İdâre-i Vilâyet Kanunu kapsamında Van yeniden sancak yapılarak 1878'e kadar bu idari yapısını koruyacağı Erzurum Vilayeti'ne dahil edilmiştir (Özkan, 2020, s. 217).

Rusya, sıcak denizlere inme politikası kapsamında özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan itibaren Kafkasya'daki ilerleyişini Osmanlı aleyhinde geliştirmiştir.[7] Osmanlı Devleti, Rusya tehlikesi karşısında Erzurum, Kars, Van ve Ardahan'da büyük istihkâmlar inşa edip, bu istihkamlara büyük çaplı ve yivli-setli toplar yerleştirmek suretiyle doğu sınırını tahkim etmeye, dolayısıyla güvenlik önemlerini tamamlamaya çalışmıştır. Böylece zamanla bölgedeki askerî birlik mevcudu artırılmış ve daimî bir kuvvet bulundurulması planlanmıştır (Ceride-i Askeriyye, 1865, 20 Mayıs).

Van ve Hakkâri XIX. yüzyılın başlarından itibaren İran ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları ve göçebe aşiretler sorununa sahne olmuştur. Osmanlı Devleti, bölgedeki sınır güvenliğini sağlamak, aşiretlerin sebebiyet verdiği başta asayiş sorununu gidermek ve İran'dan Osmanlı topraklarına sızan Ermeni komitacılara karşı tedbir almak için Van ve Hakkari'de daimî askerî birlik konuşlandırmış, zaman içerisinde buradaki birliklerini takviye ederek güvenlik kapasitesini artırmıştır. Dolayısıyla Van bir yandan Rusya diğer taraftan İran'dan gelebilecek tehditlerin hissedildiği aynı zamanda iç güvenlikte problemlerin yaşandığı stratejik bir kilit nokta olmuştur (Yakan, 2025, s.7).

Van askerî teşkilatlanmada Erzurum, Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Mamûretülaziz ve Bitlis Vilayetleriyle birlikte karargâhı Erzincan'da bulunan 4'üncü Ordu'ya bağlıydı. 1843'te kurulan Anadolu Ordusu, 1863'te 4'üncü Ordu ve 1911'de de 3'üncü Ordu Müfettişliği ismini almıştır (Yakan, 2025, ss. 116, 162, 267). Anadolu Ordusu kumandanlığına 23 Temmuz 1861'de Abdülkerim Paşa yerine Rumeli Ordusu Erkanından Ferik Mustafa Tevfik Paşa getirilmiştir (BOA, A.}MKT.NZD, 360/64). Anadolu Ordusu Erkan Reisliğine ise yine aynı tarihlerde Ferik Azmi Paşa tayin edilmiştir (BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 1013/44371).

1863 yılında sınır güvenliğini korumak ve bölgedeki asayişi temin etmek maksadıyla hudut bölgesinde bulunan askerler için Van'da bir kışla inşa edilmesine karar verilmiştir. Civarda herhangi bir kışla veya askerlerin konaklaması için tahsis edilmiş farklı binalar bulunmadığından, askerler muhtelif yerlerde dağınık bir halde ikamet etmekteydi. Askerlerin tek bir çatı altında barınmaması, muhtemelen birlikte gerçekleştirilen eğitimlerin yapılamamasına veya aksamasına, askerlerin gerektiği gibi istirahat edememelerine ve emir komutayı sekteye uğratmış olmalıdır. İnşasına karar verilen kışla için yer olarak sur içerisinde Hüsrev Paşa Camii'nin de bulunduğu Hüsrev Paşa arsası olarak adlandırılan mahal seçilmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 263/6). Bu alan Evliya Çelebi'nin "At Meydanı"

[7] Van ve Erzincan, Anadolu Ordusu sorumluluk bölgesinde yer almaktaydı. Kafkasya'daki Rus ilerleyişi "Erzincan Aziziye Kışlası" başlığında ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

olarak adlandırdığı ve Melek Ahmed Paşa'nın cirit oynayıp silah talimi yaptığını belirttiği geniş ve düz bir alandır. Jules Laurens 1840-1846 tarihli gravüründe Aşağı Şehir'de Hüsrev Paşa Camisi'nin batısında kalan bu alanda otlayan ve dinlenmek için oturan atları tasvir etmiştir. Ancak kışla inşa edildikten sonra At Meydanı, Ulu Cami'nin güneybatısına bugünkü Paşa Mahallesi ile Horhor Mahallesi arasına kaydırılmıştır (Aktaş, 2025, s. 83).

Van Kışlası'nın inşaatı 1863 yılında başlamış, gerekli temel malzeme olan keresteler bölge halkı tarafından ücretsiz olarak sağlanmış, diğer malzemeler ise satın alınarak tedarik edilmiştir. Kışlanın inşasında bilhassa Anadolu Ordusu Erkanı Ferik Azmi Paşa yoğun çaba harcamış, diğer zabitler ve ahaliyle birlikte göstermiş olduğu hizmet ve gayret takdir edilerek bu hususun Takvim-i Vekâyi'de ilan olunması istenmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 263/6). Van kasabasında inşa edilen kışlaya Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye ismi verilmiştir[8] (BOA, İ.MVL, 537/24139).

Resim 3
Van Kışla-yı Hümâyûnu

Not. İstanbul Üniversitesi [İ.Ü.] Nadir Eserler Kütüphanesi (Fot. No:90795-0007) kaynağından alınmıştır.

Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu Ağustos 1865 tarihinde tamir geçirmiştir. Ayrıca askerlerin çamaşırlarının yıkanması için çamaşırhane ve diğer ihtiyaçlar için ilave

[8] Kışlanın, Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilmiş olması, aynı yıllarda aynı orduya bağlı Erzincan'daki kışlaya bu gerekçe ile Aziziye adı verilmesi, buradaki kışlanın adının padişahın adıyla tesmiye edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan aynı dönemde Van Sancağında inşa edilen başka bir kışlaya da hanedana mensup birisine atfen isimlendirme yapılmıştır. 18 Ocak 1868 tarihinde Van Sancağına bağlı Çölemerik (Hakkâri) kazasında inşa edilen kışlaya Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye atfen kışla inşa edilmiştir (BOA, İ.DH, 570/39752).

farklı bölümler inşa edilmiştir. Tamir ve inşaat giderleri için mahallî tahsisattan 23 bin kuruş harcanmıştır. Meblağın hazineden ödenmesi konusunda yazışmalar teati olunmuştur. Kışlanın tamirinin izinle gerçekleşmiş olması, bölgenin merkeze uzaklığı ve askerlerin korunaklı şekilde istirahat edebilmeleri göz önünde bulundurularak söz konusu harcamaların zarureti anlaşılmış ve hazine tarafından ödenmesine karar verilmiştir (BOA, İ.MVL, 537/24139).

Resim 4
Sur dışından Aziziye Kışlası

Not. Aktaş (2025, s. 215) kaynağından alınmıştır.

Aziziye Kışlası iki katlı olup çok sayıda penceresi bulunmaktadır. Kışla, taş temel üzerine kerpiç duvar örülerek inşa edilmiştir. Sade bir görünüme sahip olan yapının yüzeyi kireç harcı ile sıvanmıştır. Düz toprak ile damda çok sayıda baca yer almaktadır. Giriş kapısının sağında ve solunda çokgen planlı, konik külah örtülü 2 tane küçük yapı unsuruna yer verilmiştir. Yapının ortasında büyük bir iç avlu yer almıştır. Yapı günümüzde tamamen yıkılmış vaziyettedir (Aktaş, 2025, s. 142).

Erzincan Aziziye Kışlası

Erzincan Anadolu'nun doğusunda Fırat Nehri'nin yukarı havzasında geniş bir ovada yer alır. Şehir kavşak noktası üzerinde yer alması ve çevre iller ile bağlantısının geçitlerle sağlanması açısından daima önemini muhafaza etmiştir (Darkot, 1995, s. 338). Erzurum'un güneybatısında ve 133 kilometre uzaklığındaki (Ahmet Rıfat, 1299, s. 122) Erzincan idarî olarak 1831 ve 1850-1856 yıllarında Erzurum Eyaleti'ne dahil bir liva olarak teşkilatlandırılmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince sancak statüsü alan Erzincan, 1880 yılına kadar Erzurum Vilayeti'ne

bağlı kalmıştır (Özkan, 2020, ss. 87, 147, 192).

Rus Çarı I. Pavel, 1800'de Kartli ve Kahet Çarlığı'na son vermiş ve buraları 12 Eylül 1801 tarihli kararla Rusya'nın bir eyaleti ilân etmiştir. Bu tarihten itibaren Gürcistan bağımsızlığını kaybederek Rusya'nın hakimiyetine girmeye başlamıştır (Karamanlı, 1996). Rusya, 1853-1856 Kırım Harbi sonrası kendisini Kafkaslar'da tamamen serbest hissederek Kafkas toplumuna karşı uzun yıllar devam edecek olan taarruzlarına başlamıştır (İpek, 1997, ss. 275-276). 21 Mayıs 1864'te Çerkez direnişinin sona ermesiyle Kafkasya'da Rusların önünde örgütlü veya örgütsüz silahlı direniş kalmamış, Ruslar Kafkasya'nın işgalini tamamlanmıştır. Yaşanan gelişmeler nedeniyle Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu ve Rumeli'ye yönelik kitle göçleri gerçekleşmiştir (İpek, 1997, s. 276; Karataş, 2012, ss. 355-356).

Anadolu'nun kapısı mesabesindeki Kafkasya'daki Rus ilerleyişi, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırını tahkim ederek güvenlik kapasitesini artırmasına neden olmuştur. Rusya'nın Gürcistan'a uzanması Osmanlı Devleti ile Rusya'yı sınır komşusu yapmış, bu andan itibaren Osmanlı Devleti, Sinop, Trabzon ve Faş bölgesine asker, top ve mühimmat yığmaya başlamıştır (Çakın & Orhon, 1978, s. 429). Devam eden süreçte Erzurum, Kars, Van, Ardahan ve diğer bazı önemli noktalarda büyük istihkâmlar yapmaya ve bu istihkamların bulundukları mevkinin öneminden dolayı büyük çaplı ve yivli-setli toplar yerleştirerek güvenlik önemlerini tamamlamaya çalışmıştır. Söz konusu topların İstanbul'da imal edilip gönderilmesi masraflı ve mühimmatın zarar görmesine sebep olabileceğinden bunların Erzurum'da bir dökümhane, marangozhane, tüfekhane ve baruthane inşa edilerek buralarda üretilmesine karar verilmiştir. Böylece zamanla bölgede büyük ve acil ihtiyaçları karşılayabilecek daimî bir kuvvet bulundurulacaktır (Ceride-i Askeriyye, 1865, 20 Mayıs).

Erzincan şehri, sınırlara uzaklığı sebebiyle XIX. yüzyıla kadar ordular için sadece bir konak yeri olmuştu. Ancak Rusya'nın bu yüzyıl itibariyle Kafkasya'da Osmanlı aleyhine ilerlemesi şehrin askerî önem kazanmasına ve bir harekât üssü olmasını doğurmuştur. Rusların Erzurum'a yaklaşması üzerine (Miroğlu, 1995; Darkot, 1995, s.339) 1848'de gerçekleştirilen genel teşkilat değişikliği ile Anadolu Ordusu'nun merkezi Erzincan olmuştur. Sorumluluk bölgesi Doğu Anadolu olan Anadolu Ordusu'nun merkezi yıllarca Erzurum-Erzincan arasında gidip gelmiştir (BOA, İ.MMS, 11/475; BOA, A.}MKT.MHM, 196/10; BOA, A.}MKT.MHM, 197/93).

1863 yılında Erzincan kazası; mutasarrıflığa dönüştürülerek, 4'üncü Ordu merkezinin (karargâhının) Erzurum'dan Erzincan'a nakledilmesine karar verilmiştir (BOA, İrâde Dahiliye (İ.DH), 515/35029). Ordu merkezinin nakli için Erzurum'dan Erzincan'a kadarki yolun harap olan bölümleri tamir edilerek tesviye edilmiştir (BOA, İ.DH, 511/34794). Sevkiyat parça parça gerçekleşmiş, bölge halkı seferber olmuştur. Bilhassa Erzurum'un köyleri, Tercan Kazası ahalisi, 2.500 arabanın kullanıldığı sevkiyat faaliyetinde hem arabaların yüklenip istiflenmesi hem de Erzincan'a kadar götürülmesinde bilfiil yer almıştır. Ayrıca kullanılan 2.500 arabanın kirasını kendileri ödemişlerdir (BOA, İ.DH, 515/35029; BOA, A.} MKT.MHM, 280/21).

4'üncü Ordu merkezinin Erzurum'dan Erzincan'a nakli ve yerleşmesinde Ordu Kumandanı Müşir İbrahim Derviş Paşa'nın önemli hizmetleri olmuştur (BOA,

A.}MKT.MHM, 330/27). İbrahim Derviş Paşa[9] ordu kumandanlığına Şubat 1864'te atanmıştır (Herzoh & Henning, 2012, s. 3). Derviş Paşa, bu görevdeyken 1865'te Anadolu ıslahat heyetine kumandan sıfatıyla dahil olmuş ve Kozan bölgesinde harekâtı idare etmiştir (Tekindağ, 1979, s. 552). Derviş Paşa, Diyarbakır valiliğinden sonra 24 Şubat 1868'te tekrar 4'üncü Ordu Kumandanlığına (BOA, C.AS, 1030/45214; BOA, A.}MKT.MHM, 409/6), 1875'te Bosna askerî valiliğine ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Kafkas kumandanlığında getirilmiştir. Daha sonra kısa bir süre de olsa Seraskerlik yapan Derviş Paşa Sultan Abdülaziz'in, daha sonra da Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) itimat ve muhabbetlerini kazanmıştır (Koçu, 1966, ss. 4510-4511).

4'üncü Ordu karargâhının Erzincan'a nakliyle burada askerlerin konaklama, silah ve teçhizatının depolanması ve sair ihtiyaçlar için birçok askerî yapının inşa edilmesi zarureti doğmuştur. 1864 yılında gerekli binaların inşaat masrafı için ilk etapta acilen 4 bin akçenin havale edilmesi öngörülmüştür. Önem sırasına göre diğerlerinin keşif defterlerinin hazırlanıp gönderilmesi ve devam eden süreçte kademeli olarak yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, A.}MKT.MHM.305/32). Bab-ı Müşiri binası yapılmak üzere 2'nci Ordu Erkan Reisi Şükrü Paşa'nın Erzincan'da bulunan konağı 250 bin kuruşa satın alınmıştır (BOA, İ.DH, 524/36167; BOA, A.} MKT.MHM, 299/85).

4'üncü Ordu Kumandanı İbrahim Derviş Paşa ilk olarak bir askerî kışlanın yapılmasına öncelik verdi. Ordu merkezi olan Erzincan'ın kışla ve diğer resmî binaların inşasıyla büyüyeceği ve çehresinin değişeceği, kasaba içinde zamanla yeni üslupla (tarz-ı cedid) binalar ve dükkanların inşa edilerek şehrin gelişeceği ön görülüyordu. Daha şimdiden ahaliden istekli ve yetenekli kimselerin bu tarz binalar yaptığı görülmekteydi. Gerekli teşviklerle bunun artacağı değerlendiriliyordu. İbrahim Derviş Paşa, Erzincan'da inşası kararlaştırılan kışla ve diğer resmî binaların yapımında ve şehir içinde yapılacak binaların yeni usule göre inşasına nezaret edecek bir mühendis ve bir mimar kalfası gönderilmesini İstanbul'dan talep etmiştir (BOA, İ.MVL, 522/23476). Bu iş için 3'er bin kuruş harcırah ve 1.500 kuruş maaş ile mühendis Mustafa Hilmi Efendi ve mimar kalfası Eğrikapılı Zarifoğlu Yanko görevlendirilmiştir. Görev kapsamları hem askerî yapılara hem de memleketteki binalara nezaret etmek olduğundan maaş ve harcırahlarının yarısının ordu masrafı olarak yarısının hazine kaleminden olmak üzere ödenmesi uygun bulunmuştur (BOA, İ.MVL, 522/23476; BOA, A.}MKT.MHM, 321/61).

Erzincan ve çevresindeki kazalardaki ahali, Ordu merkezi Erzincan'da inşa edilecek devlet binalarında kullanılmak üzere malzeme bağışında bulunmuşlardır. Kelkit Kazası ileri gelenleri ve halkı 1000 adet çatı sırığı, 100 araba odun ve başka birçok malzeme bağışlamıştır. Ayrıca Şiran Kazası'ndan 1000 adet yan ağacı; Gercanis Kazası'ndan kereste ve Kemah Kazası'ndan ise 30 bin kıyye kireç verilmesi taahhüt edilmiştir. Bunların Erzincan'a ulaştırılması için gereken işlemler yapılmıştır (Ceride-i Askeriyye, 1864, 25 Eylül).

[9] Lofçalı İbrahim Efendi (Paşa), 1836'da Binbaşılığa terfi etmiş ve Ömer Lütfi Paşa'nın yaverliğine getirilmiştir (Tekindağ, 1979, s. 552). Onun yanında 1852-1853 Karadağ seferinde görev almaştır. Derviş Paşa, Mayıs 1862'de Hersek'teki Osmanlı fırkasının kumandanı olarak atandı ve müşir rütbesi verildi. 4 Ağustos 1863'te Yanya valiliğine, Şubat 1864'te de Erzincan'a gelmiştir. (Herzoh & Henning, 2012, ss. 2-3).

Piyade Kışlası'nın inşaatında kullanılacak gerekli malzemeler hazır hale getirildikten sonra inşaat için bir temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. İbrahim Derviş Paşa'nın talebi ve Seraskerlik makamının onayı ile 27 Mart 1865 tarihinde düzenlenen törende, tüm üst düzey kumandan, zabit, mutasarrıf ve meclis azaları, ulema ve şehrin ileri gelenleri ile askerler hazır bulunmuştur. Kışlanın inşa edileceği mahalde toplanılmış, askerler taburlar halinde tören düzeninde yerlerini almıştır. Kurbanlar kesilmiş, padişah hazretlerine dualar edilerek temel atma merasimi yapılmıştır (BOA, İ.DH, 536/37240/3; BOA, A.MKT.UM, 332/84). Kışla, Erzincan'dan 1,5 saat mesafede bulunan Vasgird[10] kasabasına giden Vasgird yolu üzerinde inşa edilmesine karar verilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK, 33/65). İbrahim Derviş Paşa şehrin mamuriyetini artıracak bu gelişmelerin halkı mesut ettiği beyanıyla kışlaya "nâm-ı namî-i hazret cihânbâniye mensûben Aziziye Kışla-i Hümayunu yâd olunması" arizasını Seraskerlik makamına sunmuştur (BOA, İ.DH, 536/37240; BOA, A.}MKT.MHM.330/27). Padişahın 15 Mayıs 1865 tarihli onayı ile kışla Aziziye adını almıştır (BOA, İ.DH, 536/37240; BOA, A. }MKT.UM.332/84).

Resim 5
Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu'nun Çizimi

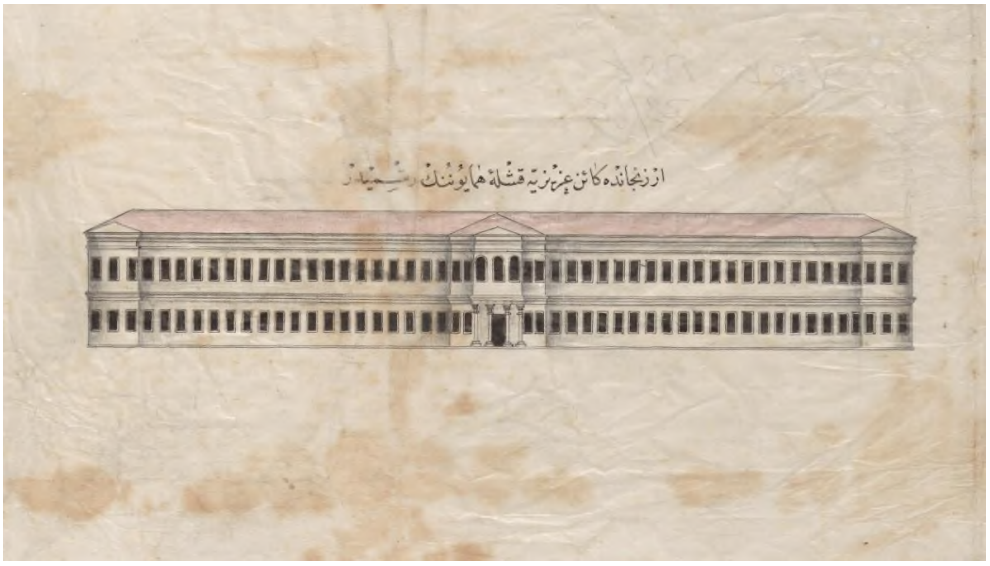

Not. (BOA, Y.PRK.ASK,33/65) kaynağından alınmıştır.

Aziziye Kışlası 1866 yılında bir miktar tamir görmüştür. 15 Aralık 1866 tarihinde 4'üncü Ordu askerleri gerekli onarımları tamamlanan kışlaya sorunsuz bir şekilde yerleştirilmiştir (Ceride-i Askeriyye, 1866, 15 Aralık).

Erzincan-Vasgird yolu üzerinde inşa edilen Aziziye Kışlası'nın bölgeyi "şenlendirdiği"[11], mamur ettiği görülmektedir. Yol boyunca güvenlik için inşa edilen kuleler, dükkanlar, çeşmeler, sair askerî ve sivil binalar bölgeyi canlandırmıştır (BOA, Y.PRK.ASK, 33/65). Kışla'nın kapasitesi 1877 yılının sonu 1878 yılının başında artık burada toplanan ve günden güne artan askerler için

[10] Bugün Erzincan Işıkpınar mahallesidir.
[11] Şenlendirmek: Boş bir araziyi ekip biçmek, bir yeri iskân ve imar etmek (Ünal, 2016, s. 646).

yeterli gelmemeye başlamıştır. Çözüm olarak süvari ahırlarının tamir ve yeniden inşa edilerek bin kişiyi barındırabilecek bir hale getirilecektir. Masraf olarak 6-7 bin kuruş kadar bir keşif bedeli tespit edilmiştir (BOA, İ.DH.763/62192). Aziziye Kışlası meydana gelen depremler (BOA, Y.PRK.ASK.47/28) ve zaman içerisindeki yıpranması sebebiyle birçok defa tamir görmüştür (BOA, Osmanlı Yunan Harbi (110-9-1-4), 63/37/28).

Resim 6
Erzincan-Vasgird Yolu ve Aziziye Kışlası

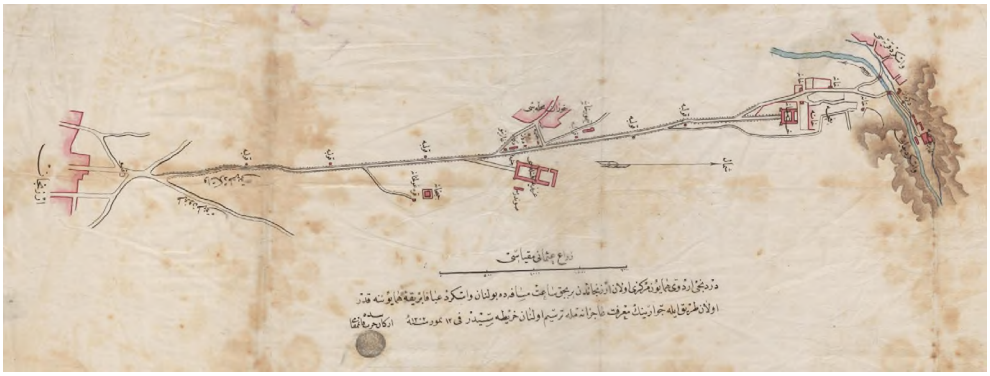

Not. (BOA, Y.PRK.ASK, 33/65) kaynağından alınmıştır.

Erzincan'ın ordu merkezi olmasıyla bürokratik trafik artmıştır. Burada görev yapmakta olan 50 süvari zaptiyesi, askerî güvenlik önlemleri, vergi toplama işleri, evrak götürüp getirme ve diğer mülkî işlerde yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu sebeple daha fazla süvari zaptiyesinin istihdam edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Görev yapan mevcut 96 piyade zaptiyesinden 38'inin kadrosu azaltılmış; bunların aylık 80'er kuruş olan maaşlarından tasarruf edilen parayla, 150'şer kuruş maaşla 20 nefer süvari zaptiyesinin görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir (BOA, İ.MVL, 714/65).

Yeniden ordu merkezi olan Erzincan'ın bu yapısının, kasabaya yapılan yatırımlar; inşa edilen binalar ve bilhassa Aziziye Kışlası ile artık kalıcı olacağı ön görüsünde bulunulmuş (BOA, İ.DH.536/37240/1; BOA, A.}MKT.MHM, 330/27) ancak 1872 yılında ordu merkezi tekrar Erzincan'dan Erzurum'a nakledilmiştir (BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 253/56; BOA, İrade Şûra-yı Devlet Evrakı (İ.ŞD), 25/1112; BOA, A.}MKT. MHM, 443/3).

Resim 7
Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümâyûnû

Not. İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi (Fot. No: 90505-0009) kaynağından alınmıştır.

Aziziye Kışlası, XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisine hâkim olan Fransız ampire ve Neoklasik üslupla inşa edilmiştir. Plan şeması açısından simetrik kurgu, askerî yapıların disiplin ve otoritesini yansıtmaktadır. Birbirine bitişik iki büyük dikdörtgen avludan oluşmaktadır. Bu, Tanzimat sonrası Osmanlı kışlalarında yaygın olarak görülmektedir. Yapı iki katlı olup orta aks üzerinde rizalit[12] ile vurgulanan anıtsal giriş yapıya ölçülü bir temsil niteliği kazandırmaktadır.

Aziziye Kışlası Cumhuriyet döneminde devamlı olarak topçu birliklerince kullanılmıştır. Bu yüzden Topçu Kışlası olarak da adlandırıldığı görülmektedir. 1939 zelzelesinde yıkılmayan kışla, 1959'da 59'uncu Topçu Er Eğitim Tugayı Komutanlığı'na tahsis edilmiştir. Tugayın yeni ve modern binalar inşa etmesi sonrası kışla yıkılmıştır (Akansel, 1999, s. 146).

Malatya Aziziye Kışlası

Malatya kendi adını taşıyan ovanın kenarında kurulmuş olup bu ova güney ve güney doğudan Toros dağlarının Fırat-Ceyhan vadileri arasında kalan geniş ve yüksek sarp kısmı ile sınırlanmaktadır. Şehrin güneyinde Beydağı yükselirken, Malatya ovasının batı ve kuzey kesimleri Arapgir ve Akçadağ arasındaki yaylalar ile çevrilidir. Bölgenin en önemli su kaynağı olan Fırat Nehri; Murat ve Karasu kollarının birleşmesiyle büyüyerek ovanın doğu tarafından uzanır ve ovayı dağlık sahadan ayırarak sınır çizer (Honigmann, 1997, s. 225).

Malatya; XIX. yüzyılın başlarında Samsad, Gerger ve Ayıntab ile birlikte Maraş Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır. 1839-1845 yılları arasında Diyarbakır Müşirliği'ne bağlı Maadin-i Hümâyûn Emaneti'nin kazası olmuştur (Ulukaya, 2023, s. 11). Daha sonra mahalli hükümet merkezinin Harput'taki mezraya taşınmasıyla

[12] Yapının dışarı doğru çıkıntı yapan merkezi.

Harput Eyaleti adını almıştır. Harput Eyaleti ve şehri 13 Şubat 1867 tarihinde Sultan Abdülaziz'in adına atfen Mamuratü'l-Aziz olarak isimlendirilmiştir (BOA, İ. DH, 558/38901); (Aksın, 1999, s. 74); (Aksın, 2013, s. 11). Mamuratü'l-Aziz, 1867 yılından sonra tekrar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline gelmiş (Aksın, 1999, s. 35), Malatya ise Mamuratü'l-Aziz Sancağı'na bağlı kaza olmuştur. Malatya 1920'de Harput'tan ayrılarak ayrı bir vilayet yapılmıştır (Halaçoğlu, 1994).

Malatya Sancağı dahilinde yer alan Akçadağ Kazası ile Kürne ve Kürecik Nahiyelerinde aşiretler şeklinde yaşayan halkın nüfusu oldukça fazla idi. Aşiretler halinde bir arada yaşamaları, onların yerel toplumla kaynaşmasına ve birlikte uyum içerisinde yaşamalarına engel teşkil ediyordu. Aşiretler tarım yapmayıp, hasat zamanı yerel halkın kaldırdığı harmanını yağmalamakta veya farklı zamanlarda onların yollarını kesmek suretiyle gasp etmekteydi. Osmanlı Devleti, asayişi bozan aşiretlerin itaat altına alınması ve huzurun sağlanması için bölgeye güçlü zabitler kumandasında birlikler sevk etmiş ve müspet sonuçlar aldı. Ancak Osmanlı askerleri bölgeden çekildiğinde, aşiretler yine bu faaliyetlerini devam ettirdi ve bunun sonucunda yağma ve tasallut hareketlerine maruz kalan yerel ahali çözümü bölgeyi terk etmekte buldu. Bu sebeple Malatya-Akçadağ arasındaki geniş arazide ziraat yapılamadığı gibi boş kalan bu yer eşkıyaların toplanma alanı haline geldi (Erdem, 2017, ss. 146-147).

Osmanlı Devleti, aşiretlerin bölgedeki her türlü eşkıyalık faaliyetlerini ve bu aşiretler tarafından yakınlarını kaybedenlerin intikam teşebbüslerini engellemeye çalışmıştır. Devlet, bölgedeki asker mevcudunun yetersizliğine rağmen aldığı önlemlerle söz konusu aşiretleri itaat altına almıştır. Özellikle yıllardan beri planlanan ancak bölgedeki aşiretlerin karşı gelmesi nedeniyle yapılamayan Arga adlı mevkide kışla inşa edilmesine, kesin olarak karar verilmiştir (BOA, İ.MVL, 497/22471). Bu kışlanın inşasıyla arazi-i mevat[13] durumuna düşen bölgede bir çiftlik kurulacak ve Sultansuyu'ndan su getirilmek suretiyle ziraat yapılacaktır (Erdem, 2017, s. 147).

Akdaçağ Kazası'nda Arga adlı köyde inşa edilecek kışla için gerekli taş ve kereste malzemeleri bölgedeki aşiret ağaları tarafından karşılanmıştır. Ayrıca Malatya ve Akçadağ Kazası'nın halkı kışla inşası için 25 bin kuruş ianede bulunmuşlardır (BOA, İ.MVL, 497/22471; BOA, A.}MKT.MHM, 326/9). Hatta Kışla'nın koğuş zeminlerine döşenmek üzere dört bin adet tahta dahi gayrimüslim ahali tarafından verilmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 326/9). Zaten bu iane vaatleri üzerine hazineden hiçbir harcama yapılmaması öngörülmüştü. Bölgede sosyal nizamın sağlanması ve asayişin tesisi konusunda elzem olan kışlanın inşasında halk elinden geleni yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. İnşa edilecek kışlanın, sabit bir mekânı olmayan ve çoğunlukla Malatya'da vakit geçiren kaza müdürünün merkezi olması ve böylece kışlada asker bulunmadığı zamanlarda, kaza müdürünün emrindeki 150 süvari birliğinin burada ikamet etmesi uygun görülmüştür (BOA, İ.MVL, 497/22471).

1864 yılı nisan ayında inşasına başlanan kışla ile birlikte Sultansuyu kenarında köyler teşkil edilerek göçebe aşiretlerin buralarda iskân edilmesi planlanmıştır

[13] Mülk sahibi bulunmayan, köy, kasaba, mera ve odunluk olarak tahsis edilen ve mamur olmayan yer anlamına gelmektedir (Pakalın, 1993, s. 66).

(BOA, HR.MKT, 484/72). "Dağlılar" ile Malatya ve Hekimhanı çevresinde bulunan 6 farklı aşiretin iskân ve ikameleri için inşa edilen kasaba Sultan Abdülaziz'e izafeten "Bünyâd-ı Aziz" olarak adlandırılmıştır. Nisan 1865'te kışlanın inşası büyük oranda tamamlanarak koğuşların zeminleri yapılmaktaydı (BOA, A.}MKT. MHM, 326/9). Nihayet 1865 yılı haziran ayında kışlaya 3 bölük asker yerleştirilmiş, kullanılmaya başlanmıştır. Kışla, Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye Kışlası olarak anılmıştır (BOA, A.}MKT.MHM, 306/71). Ahalinin kışlanın inşasında göstermiş olduğu gayret ve vatanseverlik gazetelerde yazılmış, takdir edilmiştir.[14]

Resim 8
Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu Aziziye Kışlası'nın Genel Görünümü

Not. İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi (Fot. No: 90411-0010) kaynağından alınmıştır.

Asayişin tesis edildiği Sultansuyu arazisinde 31 Ağustos 1865 tarihinde Aziziye Kışlası merkezli bir çiftlik, "Çiftlik-i Hümâyûn" kurulmuştur (Erdem, 2017, ss. 147, 176). Sultansuyu arazini içerisinde alan Gürün'den Tohma vadisine uzanan geniş arazi 1848 yılında eski Mamuratülaziz Valisi Mustafa Sabri Paşa ve Defterdar Nazif Bey ile Malatyalı Tütün Gümrüğü Memuru Hacı Ahmet Efendi tarafından devletten kiralanmış ve burada bir çiftlik kurulmuştu. Ancak ön görülen imar faaliyetinin gerçekleşmemesi, istenilen kazancın elde edilememesi nedeniyle Hazineyi Hümayun tarafından geri alınmıştır (San, 1955, s. 32). 1865'e gelindiğinde geniş, verimli ve bereketli Sultansuyu'nda tarım yapılmaya yönelik keşif yapılmış, buna göre Sultansuyu arazisinin yarısının, hali hazırda sahibi bulunmadığı diğer yarısında ise tarım ve çiftçilik yapılmadığı için burasının

[14] Yine aynı tarihlerde muhacir iskanı için Malatya kazasında bulunan Kırkgöz Köprüsü civarında teşkil edilen iki köyden birine "Eser-i Aziz" ve "Umrân-ı Aziz" diğerine adı verilmiştir (Takvim-i Vekâyi, 1864, 11 Temmuz); (BOA, İ.MVL.497/22471/15).

metruk kaldığı tespit edilmiştir. Kanuna göre bu durumda arazi devlete intikal etmiş bulunuyor ve sahiplerinin bir hak iddiası kalmıyordu. Kurulan komisyon, meseleyi tahkik etmiş ve nizama göre Harput tapu memurundan mülknâme-i hümâyun istenmiştir. Nitekim arazi Üçüncü Süvari Alayı nezaretinde olmak üzere Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye nâm ve mensubiyetiyle Emlak-ı Hümâyûn-ı Şâhâneye ilhak edilmiştir (BOA, MVL, 714/67)

Resim 9
Sultansuyu Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu'nun Batı Ciheti Görünümü

Not. İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi (Fot. No:90604-0023) kaynağından alınmıştır.

Çiftlik-i Hümâyûn'u teşkil ederek kuruluşunu sağlayan kişi Üçüncü Süvari Alayı kumandanı Süvari Miralayı Rahmi Bey idi (BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 2796/9). Miralay Rahmi Bey'in Çiflikâtın tesis ve bölgenin ıslahında çok önemli hizmetleri olmuş, kendisi 24 yıl boyunca Çiflikât-ı Hümayun'un başında bulunmuştur. Hara'nın merkezi olan Aziziye Kışlası dışında Abdülhamid devrinde inşa edilen diğer kışlalar, bölgedeki asayişi güçlendirmiştir. Çiftlikât-ı Hümayun gelişerek Saray'a, ve 4'üncü Ordu süvari alayına at yetiştirmiştir (BOA, MVL, 731/26).

1910 yılında Aziziye Kışlası'nın metruk durumda bulunmaktadır. Müdafaa-i Milliye Nezareti, aynı yıl kışla ve çevresinde atış, talim, koşu gibi askerî eğitim faaliyetleri için yaklaşık 5000 dönümlük alanın kendilerine tahsis edilmesini istemiştir. Buna gerekçe olarak yıllar önce inşa edilen çiftliğin, kışla ile bir bütünlük içerisinde yapıldığı; arazinin iç kısmında kışla konumlandığından çiftlikte hayvan ıslahı için herhangi bir yeni tesisin yapılamayacağı öne sürülmüştür. Ziraat Vekâleti

bu talep ve gerekçeyi kabul etmemiş; Sultansuyu Çiftliğinin kışlalara ait binalar dahil kendilerine verilmesini istemiştir. Nihayet 5 Kasım 1910 tarihli karar ile Ziraat Vekâleti'nin 5000 dönüm arazinin taraflarına terki ve tahliyesi teklifi reddedilmiş, kışlanın civarındaki arazi ve binalar askeriyenin emrinde kalması uygun görülmüştür. Meşrutiyet ilanı üzerine Çiftlikât-ı Hümayun lağvedilmiş kurum, Hazine-i Maliye'ye devredilmiştir. 1926 yılında Aziziye ve Hamidiye Kışlaları harap bir hale gelmiştir (Erdem, 2017, ss. 154-156).

Sonuç

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan askerî mağlubiyetler ve savaşlarda görülen zafiyetler, Osmanlı Devleti'ni kapsamlı bir "modernleşme"/"batılılaşma"/ yeniden yapılanma projesini ele almaya mecbur bırakmıştır. Askerî teşkilattaki düzenlemeler; siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve mimari dönüşümü beraberinde getirmiştir. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusunun kurulması, askerlerin "zabt u rapt" altında ve yeni "fenn-i harp" usulünce talimli olmaları zarureti yeni tip kışlaların sayısının artmasına neden olmuştur. Talim; bedenin güçlenmesi, silah kullanım becerisinin geliştirilmesi ve disiplin kazandırmanın ötesinde, önceki dönemin olumsuz tecrübelerinden çıkarılan dersler doğrultusunda askerlerin başta siyasî meseleler olmak üzere "istenmeyen" konularla ilgilenmelerini önlemeyi amaçlayan askerî bir iş rejimi olarak önem kazandı. Bu ve takip eden dönemde teşebbüs edilen reformların şiddetli sancıları ve kamuoyu tepkileri, hükümdarı görünür kılarak otoritesini yansıtan ve güçlendiren anıtsal kışlalarla gölgelenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan gerek dış devletlere karşı sınır güvenliğinin sağlanması gerekse iç asayişin temini ve sürdürülmesi gerekçesi; kışlaların artışında etkili amillerden olmuştur. Nitekim iç ve dış tehdit algısı askerî birliklerin tehdit bölgelerine sevk edilmesini ve buralarda daimî olarak bulundurulmasını zorunlu kılarak güvenlik kapasitesini artırmıştır. Neticede Osmanlı Devleti kışlalar üzerinden merkeziyetçi yapısını güçlendirerek; şehirleşme, bürokratikleşme ve askerî kurumsallaşmayı tesis etmeye çalışmıştır.

Sultan Abdülaziz devrinde Kerkük, Erzincan, Van ve Malatya'da inşa edilen kışlalar Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye olarak isimlendirilmişlerdir. Bunlardan Kerkük'te 1863'te inşa edilen Aziziye Kışlası iç güvenlik tehdidi sebebiyle yapılmıştır. Bazı aşiretler devlet otoritesine mugayir faaliyetlerde bulunup bölgedeki asayişi bozmaktaydı. Bu şekavet faaliyetlerine son vermek, denetim sağlamak ve asayişi tesis etmek için stratejik önemi haiz bir nokta olan Kerkük'te söz konusu kışla inşa edilmiştir. Kerkük Aziziye Kışlasını inşa ettiren Bağdat valisi Mehmet Namık Paşa'nın Irak Vilayeti'ndeki gayretleri ve hizmetleri takdir edilmiş, Murassa Nişân-ı Âlî-i Osmanî ve maaş zammıyla taltif edilmiştir. Dahası 1868 yılında seraskerliğe terfi ettirilmiştir.

Van, hem Rusya ve İran'dan gelebilecek tecavüzlere karşı sınır güvenliğinin sağlandığı hudut bölgesi hem de aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı ve bu sebeple asayiş problemlerinin fazla olduğu bir yerdi. Ayrıca burası İran'dan sızan Ermenilerin faaliyet gösterdiği ve toplumsal düzene musallat oldukları stratejik bir kilit noktası idi. Osmanlı Devleti'nin bölgede konuşlu bulunan ve zaman zaman sayıları artış gösteren askerleri, farklı binalarda ve ayrı ayrı konaklamaktaydı. Bu sebeple emir komutayı kolaylaştırmak ve askerlerin bir arada tek çatı altında

toplanması için 1863'te Van Aziziye Kışlası inşa edilmiştir. Kışlanın inşasında büyük emeği olan Anadolu Ordusu Erkanı Ferik Azmi Paşa'nın bu gayreti takdir edilerek Takvim-i Vekâyi'de haber yapılmıştır.

4'üncü Ordu merkezi, Rusların Kafkasya'daki ilerleyişi üzerine 1863'te Erzurum'dan Erzincan'a nakledilmiştir. Şehre nakledilen 4'üncü Ordu askerleri için bir kışla inşa edilmiştir. Ordu Müşiri İbrahim Derviş Paşa'nın şehrin güvenliği ve mamuriyetini artıracak bu Piyade Kışlası'nın padişaha atfen Aziziye adını alması teklifi kabul edilerek kışla, Aziziye Kışlası olarak anılmıştır. İbrahim Derviş Paşa'nın başarılı hizmetleri önünü açmış önemli makamlara gelmiştir.

Malatya Sancağı'nın Akçadağ Kazası'nda yaşayan kalabalık aşiret grupları yerel halkın canına malına tasallut olmaları bölgedeki asayişi bozuyordu. Bu nedenle geniş, verimli ve bereketli Sultansuyu'nda tarım yapılamıyordu. Bölgede güvenliğin sağlanarak tarım yapılmaya başlanması öngörülmüş, 1865'te Sultan Abdülaziz'e atfen isimlendirilen Aziziye Kışlası inşa edilerek, kışla merkezli bir çiftlik kurulmuştur. Böylece askerî bir yatırım aynı zamanda ekonomik ve sosyal dönüşüm aracı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı padişahlarının erken dönemde kamusal imgelerini pekiştiren camilerin yerini Tanzimat devrinde kışlalar almıştır. Devletin prestij eseri, Modern Batı mimarisini Türk mimarisine getiren kışlalar olmuştur. Bunların en görkemlileri arasında Abdülaziz döneminde inşa edilenler de bulunmaktadır. Sultan Abdülaziz dönemi kışla mimarisi kendinden önceki dönem ve çağdaş birçok devlet mimarisi ile benzerlik taşıdığı gibi kendine has birtakım özelliklere de haizdir. Abdülaziz devri kışla planları önceki kışlalar gibi dikdörtgen-avlulu, U ve L planlı tasarlanarak genellikle zemin ve birinci kattan oluşmuş; koridorları iç avluya bakan plan kurgusu, simetrik cepheler ve ana girişlerinde cephe hareketlenmesi ortak özelliklerinden olmuştur. Yine yapıların cephelerinde yer verilen devleti ve sultanı simgeleyen semboller çağdaş birçok devlet gibi yaygın olarak kullanılmıştır. Buna karşın miğfer, zırh, tabanca ve tüfek gibi askerî teçhizat ve silah sembolleri ilk kez Sultan Abdülaziz döneminde görülmüştür. Birçok devletin kullandığı güneş ışınları sembolü bu dönemde yıldız şekline dönüşmüş ve Sultan'ın tuğrasının etrafını süslemiştir. Plan olarak Sultan Abdülaziz dönemi kışlalarının en önemli özelliği ve farkı ana girişlerinin, yükseklik ya da cephede hareketle farklılaşmasıdır.

Sultan Abdülaziz devrinde padişah adlı isimlendirmeler hiç olmadığı kadar artmış ve Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesini kuşatmıştır. Söz konusu isimlendirmeler, bir ihtiyacın gereği olarak meydana getirilen "hizmet ürünlerine" yapılmıştır. Bunların başında güvenli iç bölgelere gelen muhacirler için kasabalar; düşmanlarına karşı inşa edilen istihkamlar veya şehirlerde askerlerin barınmaları için inşa edilen kışlalardı. Nitekim inşa edilen bu yapılardan bazıları onun döneminde ve "saye"sinde teşkil edilen padişahın adıyla isimlendirilmiştir.

Padişahın mekandaki tezahürleri olan isimlendirmeler -bilhassa kışla özelinde- bölgelere gönderilen müfettişler, ordu müşirleri ve yerel yöneticiler tarafından teklif edilmiştir. Bu isimlendirmeler gerçekleştirilen hizmetin sonucunda ortaya çıkan ürüne yapılmıştır. Yönetici kendi hizmetini saraya gösterirken, kamu nezdinde padişahın görünürlüğüne katkıda bulunuyordu. Diğer taraftan bu

Osmanlı Devleti'nin yönetim aygıtındaki dönüşümün, yeniden şekillenen iktidar konfigürasyonunda padişaha yakın devlet adamları ve yerel yöneticilerin padişahı desteklemesi anlamına gelmekteydi. Böylece devlet adamları iktidar ayrışması içerisinde padişahı yani merkeziyetçiliği destekliyor, iktidarın tekrar Saray'da temerküz etmesine taraf oluyordu. Bunun karşılığında hem bu katkı hem de ortaya çıkan hizmetleri için ve bilhassa sadakatlerinden dolayı taltif ediliyor, siyasi ikballerinin önü açılıyordu. Sonuç olarak Aziziye Kışlaları, yalnızca askerî ihtiyaçların ürünü değil; Osmanlı modernleşmesi, merkeziyetçilik politikaları, taşra yönetimi ve padişahın kamusal imgesinin somutlaştığı çok boyutlu yapılar olarak değerlendirilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abou El Haj, R. A. (2000). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (O. Özel ve C. Şahin Çev.). İmge Yayınları.

Abou El Haj, R. A. (2011). *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasasının Yapısı* (Ç. Sümer Çev.). Tan Yayınları.

Ahmet Rıfat. (1299). *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, C. 1.*

Akansel, İ. H., (1999). *Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar*. Erzincan Valiliği.

Aksın, A. (12-13 Aralık 2013) Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: "Mamuratü'l-Aziz" (Harput), *Sultan Abdül Aziz ve Dönemi Sempozyumu, C. 1*, 1-12.

Aksın, A. (1999). 19. *Yüzyılda Harput*, Ceren Yayıncılık.

Aktaş, R. (2025). *Tarihi Görsel Kaynaklarda Eski Van Kent Dokusu* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aladağ, Ö. (2025). *Fosfor Mustafa Sıdkı Paşa'nın İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1863-1889)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arseven, C. E. (1965). *Sanat Ansiklopedisi*, *C. 2.* Milli Eğitim Basımevi.

Aydın, M. (2017). Kaleler. G. Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (1.Baskı, ss. 11-33). Timaş Yayınları.

Aytar, İ. (2016). *Sultan Abdülaziz Dönemi Kışla Yapılarının Çanakkale Çimenlik Kışlası Örneğinde Korunmasına Yönelik Bir Yöntem Önerisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Batur, A. (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 1038-1090). İletişim Yayınları.

Ceride-i Askeriyye. (1864, 13 Ağustos). (30).

Ceride-i Askeriyye. (1864, 25 Eylül). (36).

Ceride-i Askeriyye. (1864, 10 Aralık). (47).

Ceride-i Askeriyye. (1865, 20 Mayıs). (70).

Ceride-i Askeriyye. (1866, 15 Aralık). (152).

Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir: 21-39* (C. Baysun Haz.). Türk Tarih Kurumu.

Ceylan, E. (2009). Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri (186), ss. 60-68. *Toplumsal Tarih*.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Cevdet Askeriye (C.AS). 1013/44371; 1030/45214. İstanbul.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT). 2796/9. İstanbul.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrak (HR.MKT). 484/72.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Hariciye Şifre Kalemi (HR.SFR). 3/71/21.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). İrâde Dahiliye (İ.DH). 500/33973; 511/34794; 515/35029; 524/36167; 536/37240; 536/37272; 763/62192.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS). 11/475; 35/1452.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). İrâde Meclis-i Vala (İ.MVL). 497/22471; 522/23476; 537/24139; 577/25901; 714/65

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). İrade Şûra-yı Devlet Evrakı (İ.ŞD). 25/1112.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Meclis-i Vâlâ (MVL). 672/13. 714/67; 731/26.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Osmanlı Yunan Harbi (110-9-1-4). 63/37/28.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD). 360/64; 396/14. 438/63; 458/40.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.}MKT.UM). 332/84.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM). 196/10; 197/93; 240/9; 263/6; 270/27; 280/21; 299/85; 305/32; 306/71; 321/08; 321/61; 326/9; 330/27; 342/94; 409/6; 443/3; 561/89.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Şura-yı Devlet (ŞD). 253/56.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Taşra Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞRBNM). 27/30.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK). 33/65; 47/28

Çakın, N., & Orhon, N. (1978). Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: III. Cilt, 5. Kısım (1793–1908). Genelkurmay Basımevi.

Çelik, Y. (2022). *Râmi Kışlası II. Mahmud Devride Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı.* Vakıf Kültür Yayınları.

Darkot, B. (1995). Erzincan, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 338-340). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Deringil, S. (2009). *Simgeden Millete: 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet,* İletişim Yayınları.

Dinç, F. (2016). *XIX. Yüzyılda Kerkük (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğdu, Z. Ç. (2002). Kışla Mimarîsi. *Türkler Ansiklopedisi.* H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed.) (C. 12, ss. 178-189). Yeni Türkiye Yayınları.

Dursun, G. (2019). *Sultan Abdülaziz Dönemi Mimarlığı: İstanbul Örnekleri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ekici, C. (Ed.). (2006). *Osmanlı Döneminde Irak Plan, Fotoğraf ve Belgelerle*, Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Erdem, S. (2017). Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (61), 145-178.

Eyice, S. (1992). Batılılaşma. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 171-181). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Göyünç, N. (1986). Van. *MEB İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 194-202). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gümüşçü, O. (2019). Yaylak ve Kışla. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. EK-2, ss. 669-670). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündüz, A. (2010). Şehrizor. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 473-475). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündüz, A. (2022). Kerkük. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 290-292). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündüzalp, Ü. A. (2021). *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda İnşa Ettirdiği Kışlalar*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Halaçoğlu, A. (1994). Elâzığ, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 551-552). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Halaçoğlu, N. (2018). *Sultan Abdülmecid'in Manastır'daki Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne Kışlası*. XVIII. Türk Tarih Kurumu Kongresi *C.1.* ss. 873-894.

Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Herzog, C. & Henning B. (2012). Derviş İbrahim Paşa: Views on a Late 19th-Century Ottoman Military Commander, *Occasional Papers in Ottoman Biographies* (ss. 1-21).

Hobsbawm, E. ve Terence R. (2006). *Geleneğin İcadı,* (M. M. Şahin Çev.), Agora Kitaplığı.

Honigmann, E. (1997). Malatya, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 225-239). Milli Eğitim Basımevi.

İnce, K. (1999). III. Selim-IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Mimarisi Hakkında, *Osmanlı* (C. 10, ss. 276-286).

İpek, N. (1997). Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri. *Türkiyat Mecmuası (20)*, 273-313.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0010.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90505-0007.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90604-0023.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90795-0007.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90795-0009.

Karamanlı, H. M. (1996). Gürcistan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, ss. 314-316). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karataş, Ö. (2012). 19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *12* (2), 355-356.

Kaynar, H. (2000). *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kevseroğlu, N. (2018). Kerkük'te Yıktırılan Türkmen Eserleri. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi,* 21-37.

Kılıç, O. (2012). Van, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 505-510). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Koçu, R. E. (1966). Derviş Paşa (Lofçalı İbrahim). *İstanbul Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 4510-4511).

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi.* Yem Yayınları.

Kubilay, A. Y. Kışlalar. (1994) *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C.5, ss. 7-8). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Miralay Kerameddîn (Çev.). (1341). *Esnâ-ı Harbde İstihkâmât-ı Dâime.* Matbaa-i Osmaniyye.

Miroğlu, İ. (1995). Erzincan. *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (C. 11, ss. 318-321). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mizrab, A. N. (2025). Kerkük Kışlası. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, 35* (2), 269-293.

Necipoğlu, G. (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür.* (G. Çağalı Güven Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ortaylı, İ. (1992). Belediye. *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (C. 5, ss. 398-402). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880).* Türk Tarih Kurumu.

Ödekan, A. (1994). Neoklasik Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.* (C. 6, ss. 65-66). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Öntuğ, M. (2009). *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği.* Palet Yayınları.

Özbek, Y. (2008). İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri. *Belleten*, *72* (264), 535-566.

Özen, Ö. (2013). *II. Mahmud Dönemi Askeri Islahat Sürecisinde Ortaya Çıkan Kışla Yapıları ve Mimari Özellikleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, E. (2020). *19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*. Hiper Yayın.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1. Milli Eğitim Bakanlığı.

Ramazanoğlu, M. G. (2003). *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ramazanoğlu, M. G. (2009). Selimiye Kışlası. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 436-437). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

San, S. (1955). *Kalkınan Malatya.* San Yayımevi.

Saydam, A. (2006). Nâmık Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 32. ss. 379-380). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Takvim-i Vekâyi. (1863, 1 Mayıs). (665).

Takvim-i Vekâyi. (1864, 11 Temmuz). (756).

Tekindağ, M. C. Ş. (1979). Derviş Paşa. *MEB İslam Ansiklopedisi*. (C. 3, s. 552).

Ulukaya, G. (2023). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Malatya Kazası (1839-1900)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülkü, O. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* (27), 245-270.

Ünal, M. A. (2011). *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü.* Paradigma Yayıncılık.

Ünal, U. (2016). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876).* Türk Tarih Kurumu.

Yakan, İ. (2025). *Osmanlı Anadolu'sunda Askerî Güç: IV. Ordu Teşkilâtı (1863-1911)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Harran Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Yazıcı, N. (2012). Osmanlı Dönemi Kışla Mimarisi ve Samsun Kışlası. Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011). (C. 3, ss. 635-642).

Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtip Efendi (1750-1799).* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yeşil, F. (2016). *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok (Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum 1826-1839)*. Kitabevi.

Extended Summary

The Ottoman Empire was compelled to undertake a comprehensive project of "westernization" from the last quarter of the eighteenth century onward as a result of successive military defeats. These reforms brought about transformations in the political, economic, social, cultural, and architectural spheres. The abolition of the Janissary Corps and the establishment of the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye army led to an increase in the number of new-style barracks. In addition, the state's need to secure its borders against external threats and to maintain internal order accelerated the spread of barracks throughout the empire. Barracks were not merely structures serving military purposes; they also became symbolic spaces that increased the visibility of central authority in the provinces and represented the power and legitimacy of the sultan. Public reactions to the reforms were compensated for through monumental barracks that made the ruler visible, projected his authority, and reinforced his legitimacy. During the Tanzimat period, the public representational function of mosques was to a considerable extent transferred to barracks. In this respect, barracks became pioneering structures in the introduction of Western-inspired architectural principles into Ottoman architecture.

This study focuses on the barracks built during the reign of Sultan Abdülaziz (1861–1876) in Kirkuk, Erzincan, Van, and Malatya, which were named "Aziziye" after the sultan. The research examines the reasons for the construction of these barracks, their building processes, naming practices, and their functions within the framework of Ottoman centralizing governance. Drawing on archival documents and periodicals, the study demonstrates that the Aziziye Barracks were not merely military structures but also functioned as instruments representing imperial authority in the provinces.

The Aziziya Barracks, built in Kirkuk in 1863, were constructed due to internal security threats. They were erected at the strategically important city of Kirkuk in order to suppress the activities of certain tribes acting against state authority, bring them under control, and restore public order. The efforts and services of Baghdad governor Mehmed Namık Pasha in constructing the Kirkuk Aziziye Barracks were appreciated by the central government, and he was subsequently promoted to the position of seraske(commander-in-chief).

The Van Aziziye Barracks were constructed in a region of strategic importance for the eastern frontier security of the Ottoman Empire. The area constituted a sensitive zone owing to potential threats along the Russian and Iranian frontiers, as well as the activities of large tribal groups inhabiting the region and Armenian groups that occasionally crossed the Ottoman-Iranian border into the area. Ottoman troops stationed in the region, whose numbers occasionally increased, had previously been accommodated in separate buildings. For this reason, the Van Aziziye Barracks were constructed in 1863 in order to facilitate command and control and to gather the soldiers under a single roof. The significant contributions of Ferik Azmi Pasha, chief of staff of the Anatolian Army, to the construction of the barracks were praised in the official newspaper Takvim-i Vekâyi.

The construction of the Erzincan Aziziye Barracks was directly related to Russian expansion in the Caucasus. In 1863, the headquarters of the Fourth Army was transferred from Erzurum to Erzincan. A new infantry barracks was built to accommodate the soldiers of the Fourth Army relocated to the city. Upon the proposal of Army Marshal İbrahim Derviş Pasha, the barracks were named after Sultan Abdülaziz and became known as the Aziziye Barracks. This act of naming, which signified loyalty to the sultan, together with Derviş Pasha's successful service, paved the way for his later advancement to high offices.

The Aziziye Barracks, built in the Sultansuyu area of the Akçadağ district in the Malatya sanjak, constitute an example in which internal security and economic development objectives were combined. Because the large tribal groups living in the region created security problems, agricultural activities could not develop sufficiently. In order to establish security and increase agricultural production, the Aziziye Barracks were founded in 1865 and named after Sultan Abdülaziz; subsequently, a farm centered on the barracks was established. Thus, a military investment was also employed as a tool of economic and social transformation.

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Derleme | Review

Bernt Brendemoen'in Eseri Işığında Doğu Karadeniz'in İşgali ve Yaşananların (1916-1918) Sözlü Tarih Tanıkları ile Değerlendirilmesi

The Occupation of the Eastern Black Sea Region and Its Events (1916-1918) in Light of Bernt Brendemoen's Work: An Evaluation With Oral History Witnesses

Songül ALŞAN[1]

[1] Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzincan.
Erzincan Binali Yıldırım University, Department of History, Erzincan, Türkiye.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler dünya tarihi açısından çok önemlidir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı karşı cephesinde yer alması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış Doğu, Batı, Güney cephelerinde sıkıştırılmıştır. Özellikle Doğu Cephesi'nde Ruslar ile yapılan mücadelelerde, Sarıkamış Kuşatma Harekatı'nda 3. Ordunun hemen hemen yok olması ile bölge savunmasız hale düşmüştür. Rurslar hızlı ve başarılı bir harekat gerçekleştirerek iki yıl gibi bir sürede Anadolu'nun kara ve deniz hattından hemen hemen ortalarına kadar ilerlemiştir. Deniz güzergahında Batum, Hopa hattından başlayan muhacirlik güzergâhı, Artvin, Rize, Trabzon'un işgalleri ile Giresun, Ordu, Samsun, Bolu, Adapazarı, Düzce hattına kadar uzanırken, kara hattından, Trabzon'un yaylaları, Karadağ, Hıdırnebi gibi ormanlık iç kısımlardan; Havza, Merzifon, Tosya, Sivas, Gümüşhane hatlarına genel olarak yayılmıştır.

İşgal süreci, orduların durumu genel olarak akademik çalışmalarda yer almış ancak sözlü tarih çalışması alanında fazla bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu alanda özellikle Brendemoen'in eseri önemli katkılar sağlayacak hüviyettedir. Çalışma, temeli itibarı ile dil alanında olsa da yapılan 139 görüşmede konu kısıtlamasının olmaması özgürlüğü ile tarih alanına ışık tutabilecek önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Rus işgali, muhacirlik, bölge halklarının ilişkileri, sivil halkın yaşadıkları süreç, eserde açıklıkla ayırt edilebilmektedir. Çalışmanın kadın erkek katılımcılarla; yaşanan savaşı görmüş, duymuş nesle ulaşmış olması çalışmanın katkısını daha da artıran bir unsur olmuştur.

ANAHTAR KELİMELER Osmanlı Devleti | Birinci Dünya Savaşı | Trabzon | Sözlü Tarih

ABSTRACT

The First World War and the fronts on which the Ottoman Empire fought are crucial for world history. Particularly in the struggles with the Russians on the Eastern Front, the region became vulnerable after the 3rd Army was virtually destroyed in the Sarıkamış Siege Operation. The Roussians carried out a swift and successful operation, advancing almost to the center of Anatolia along land and sea lines in just two years. The emigration route, which began at Batum and Hopa along the sea route, extended to Giresun, Ordu, Samsun, Bolu, Adapazarı, and Düzce, with the occupations of Artvin, Rize, and Trabzon. The land route extended generally to the plateaus of Trabzon, the forested interior of Karadağ and Hıdırnebi, and the Havza, Merzifon, Tosya, Sivas, and Gümüşhane lines. The occupation process and the state of the armies have generally been covered in academic studies, but little has been evaluated in the field of oral history. Brendemoen's work in particular, stands to make significant contributions to this field. While the study is primarily focused on language, the freedom of subject matter covered in the 139 interviews provides significant historical insights. The work clearly identifies the Russian occupation, immigration, the relations between the peoples of the region, and the experiences of civilians. The fact that the study reaches both male and female participants, as well as generations who witnessed and heard about the war, further enhances its contribution.

KEYWORDS Ottoman Empire | World War I | Trabzon | Oral History

Atıf | Citation: Alşan, S. Brent Brendemoen'in eseri ışığında Doğu Karadeniz'in işgali ve Yaşananların (1916-1918) sözlü tarih tanıkları ile değerlendirilmesi. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *36*(1), 387-409. https://doi.org/10.54078/savsad.1817501

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Songül ALŞAN
songulalsan@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 04.11.2025
Kabul Tarihi | Accepted 03.06.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı modern dünyanın yeniden şekillenmesi ve Avrupa güç dengelerinin kabul ettirilmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Avrupa ekseninde İngiltere gücünü tescilletirken, ABD geleceğin süper gücü adayı olduğunu kabul ettirmiş, Almanya zorunlu sınırlandırmalarla etkisizleştirilmiştir (Üste, 2018, s. 68-82). İtilaf Devletleri açısından bakıldığında, özellikle başı çeken; İngiltere, Fransa, Rusya; Osmanlı devleti ile ilgili olarak 19. yüzyıldan (bazı kırılma savaşları vardır özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Harbi) sonra savaş ve işgal hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. Almanya da bu senaryoların tarafı olsa da Birinci Dünya Savaşı'nda zorunlu ittifakı sebebi ile Osmanlı Devleti ile sınırlı bir tarih aralığında (4 yıllık) (Özgüldür, 2021, s. 483) müttefik olmuştur. "Doğu Sorunu", "Hasta Adam" gibi tanımlamalar ile Osmanlı toprak bütünlüğü anlayışından vazgeçilmiş, muhtemel işgaller ve ittifaklar ile ilgili olarak hazırlıklar yapılmıştır (Rose, 1922, s. 307,319; Bulut, 2012, ss. 245-255). İngiltere, Mısır, Kıbrıs gibi stratejik alanlarda önemli hazırlıkların temelini siyasi, askeri, ekonomik ve istihbari olarak atarken; Rusya Anadolu'nun kapısı olan Kars işgalinin (1877-1878, 93 Harbi) devamını getirerek geniş bir Anadolu istilası, Karadeniz hâkimiyeti ve İstanbul'u ele geçirme motivasyonu ile hareket etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliği, stratejik noktalar, hammadde ve petrol açısından Avrupalı devletlerin de ana hedefinde olmuştur. Bir anlamda Birinci Dünya Savaşı bir Avrupa güç dengeleri savaşı olarak çıksa da Osmanlı Devleti; bu kaçınılmaz savaşın hem Avrupa hem de Rusya açısından, merkezi olarak değerlendirilebilir.

Batı ekseninde ve okyanus ötesinde bu roller kabul edilirken, Osmanlı Devleti yenidünya sistemine modernleşme çabaları ile her ne kadar intibak etmeye çalışsa da; eğitim, teknoloji ve üretim alanlarında istenilen seviyeyi yakalayamadığı, baş döndürücü değişime ayak uyduramadığı için Birinci Dünya Savaşı ile saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır. Rusya'nın giriştiği Anadolu istilası ile kısım kısım saf dışı bırakılan Osmanlı Devleti hızlı bir toparlanma gerçekleştirememiştir. İstila edilen Anadolu'da Doğu Karedeniz Artvin, Rize, Trabzon, Giresun Harşit Çayı'na kadar Rus işgaline uğramıştır.

Çalışmanın merkezini oluşturan, Doğu Karadeniz'in Ruslar tarafından işgali, etkileri ve yaşananlar 1916-1918 yılları arasını kapsamaktadır. Bu süreç öncelikle Sarıkamış Kuşatma Harekatı'nın Türkler aleyhine sonuçlanması ve Ülkenin Doğu kısımlarından sorumlu Osmanlı 3. Ordu'sunun neredeyse tamamına yakının yok olması ile başlamıştır. Savaşta, Ruslar hızlı istihkam yetenekleri ve hızlı yol yapım çalışmaları (BOA, Y. MTV., D.287, G.85; Bayur, 1991, s. 362) ile Osmanlı Devleti'nin hızlı bir toparlanma sürecine girmesine fırsat vermeden ilerleme kaydedebilecek seviyeyi yakalamıştır. Kars, Ardahan ve Batum'un ardından 1914 yılı sonu ile 1915 yılının ardından Karadeniz'e doğru hızlı bir ilerleme stratejisi ile hareket etmiştir. Trabzon'u ana hedeflerinden biri olarak belirleyen Rusya bu amacına adım adım Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane gibi yerleri işgal ederek ulaşmıştır. Karadeniz'in kilidi olan şehir olarak düşünülen Trabzon için hem karadan hem Batum-Rize istikametlerinden deniz harekâtları ile çifte bir baskı uygulanmıştır. Kara ve deniz hattından ilerleyen Ruslar 1916 yılında istedikleri

işgali gerçekleştirmiş ve Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Bölgede düzenli Türk birliklerinin yanı sıra savaşa dâhil olan milis kuvvetlerin de direnişi başarısızlıkla sonuçlanmış, resmi evraklar başka illere havale edilmiş, taşınamayan kıymetli evraklar imha edilmiş, sivil halk göç etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşın bir başka paydaşı olan Ermeni faaliyetleri de hem casusluk hem de baskın faaliyetleri ile Ruslara destek verdiği gibi sivil halk üzerinde mezalim derecesinde olayların yaşanmasına sebep olmuştur.

İşgalin ardından bölgede kalıcı olmanın planlarını yapan Rusya, bölge ile ilgili tarihi ve sosyal envanter çalışmaları yapmış (BOA, HR.SY, D: 2884, G:4), bültenler çıkarmış ve eşitlik bildirileri yayınlayarak halkın sempatisini kazanmak için yerli halkın katılabileceği organizasyonlar düzenlemiştir. Ayrıca bölgede yol, şose, ulaşım hatlarını gözden geçiren Rusya, kalıcı olma ve hızlı hareket etme kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmıştır (Alşan, 2017, s. 126). İşgalle birlikte bölgede tespit edilen tarihi eserler ve yapılar için bilim kurulu bölgeye getirilmiştir. Bilim kurulu eşliğinde akademik çalışmalar da işgal döneminde bir yandan devam ettirilmiş özellikle envanter çalışması yapılmıştır. Kayıt altına alınan, değerli olduğu belirlenen bazı eserler depolanmaya, el konulmaya başlanmış ve bir kısmı da Rusya'ya götürülmüştür (Akarca,2014, ss. 26-30).

Savaş esirleri açısından da bölgede derin izler mevcuttur. Kayıplar, nerede olduğu belli olmayanlar ve esirler bölge için bir gerçeklik olmuştur. Rusya bu dönemde, savaşta ele geçirilen esirleri, çeşitli karantina merkezlerinde beklettikten sonra kara veya deniz yolu varsa tren hattı kullanarak esir kamplarına göndermiştir (BOA. HR.SY, D:2208, G:965; BOA, HR.SY, D:2206, G:5; Menteşoğlu, 2008, ss. 3-10; Ataman, 1990,99-107; İybar, 1950, s. 27). Savaşın etkisi ile bulaşıcı hastalıklar da bölgenin sıkıntı çektiği olaylardan biri olmuştur. Özellikle hijyen, beslenme, önleyici hizmetler ve bakım eksiklikleri savaş kayıplarının yanına hastalıktan ölenlerin eklenmesine sebep olmuştur (Mintslov, 2008, s. 32; Sağlam, 1941, s. 61; Saran,2007, ss. 22-24; Alşan, 2017, s. 175).

Bütün bu süreçleri savaş, yıkım, ölüm, işgal, el koyma adımları ile yaşayan halkın zihninde Rusya ve Ermeniler hakkında bir izdüşüm oluşturmuştur. Bu vakıalar, işgal, ölüm, göç, el koyma ve tecavüzler üzerinden nesilden nesile aktarıla gelmiştir (Alşan, 2014, ss. 173-184). Dile sirayet eden bu savaş psikolojisi deneyimleri-yaşantıları; deyimlere, hikayelere, lakaplara hatta hakaretlere varan savaş anıları yansımaları olarak bölgede bir algı oluşturmuştur. Ayrıca kullanılan Rum ve Ermeni tabirleri tamamen birbirine karışmış durumdadır. Gayrimüslim olarak anılan bu grubun tam ayrımı görüşmeciler tarafından yapılamadığı görülmektedir. Genel kullanım "gavur" kelimesidir.

Çalışmanın merkezine alınan Bernt Brendemoen'in eserinde de bu algıların yansımaları görülmektedir. Eserin ana çalışma alanı dil olsa da yapılan sözlü tarih çalışmasında kayıt altına alınan görüşmeler sözlü tarih alanına da ışık tutacak hüviyet ve kalitededir. Eser içerisinde yapılan görüşmelerde konu sınırı olmaması; doğal düşünce, gelenek, fikir, folklor, espri, tarihi bilgi gibi verilerin yakalanmasına zemin oluşturmuştur.

Norveçli bilim insanı Bernt Brendemoen, Turcolocia 50 serisinde yer alan, *The Turkish Dialects of Trabzon Their Phonology and Historical Development* adlı eserinde,

Trabzon ve çevresinde Rus işgaline tanık olanların veya dinleyenlerin ağzından bir pencere açılmasını sağlamıştır. Dil bilimci olan yazar, çalışmanın merkezini Trabzon lehçelerinin fononojisi olduğunu belirterek eserin ana hedefinin Türkolglar ve Türkiye Türkçesini iyi bilenler olarak ifade etmiştir. Ayrıca yazar Rikan Üniversitesinde Arapça öğrenmiştir. Bu donanımlarla yazar, 1978-1979 yıllarında bir yıl boyunca Trabzon'da kalmış ve üzerinde meslek hayatının sonuna kadar çalıştığı, Doğu Karadeniz'de görüşmeler yapıp kayıt altına alarak malzemeler toplamıştır. 1987 den sonra makelerle paylaşılan bu çalışma; kapsamı genişletilerek 1992, 1993, 1996, 1997, 1998'da da devam ettirilmiştir. 2002 yılında ise bütün bu birikimlerin sonucu olarak, çalışmanında merkezini oluşturan eser, *The Turkish Dialects of Trabzon: Their Phonology and Historical Development* [Trabzon Ağızları, Fonolojisi ve Tarihi Gelişimi] ortaya çıkmış ve bütün dünya ile paylaşılmıştır.

Trabzon'da toplam 139 kişi ile yapılan görüşmelerde, Akçaabat'tan 19, Of'tan 19, Vakfıkebir'den 18, Sürmene'den 16, Maçka'dan 16, Araklı'dan 12, Tonya'dan 10, Çaykara'dan 10, Arsin'den 8, Yomra'dan 7, Trabzon Merkez'den 4 kişi katılmıştır. Eserde metinler tamamen orijinal bölge şivesi ile yazılmıştır. Yazara yardımcı olarak bölgeden mihmandarlar eşlik etmiştir (Brendemoen ss. 183-185). Bu makale çalışmasında da aynı yöntem merkeze alınmış, makalede genel olarak bütün görüşmeler orjinal hali ile tırnak içine alınarak birebir aktarılmıştır. Bazı karmaşık, anlaşılmaz dil-şive özellikleri olan çok az bir kısımda aslına bağlı kalınarak özet yapılmıştır.

Çalışma, toplam katılımcıların, 100'ü erkek, 33'ü kadın, 3 tanesi isim verilmeyen anonim olarak kaydedilen kadın, 3 tanesi de isim verilmeyen anonim olarak kaydedilen erkek katılımcılardan oluşmaktadır. İsim vermeme ve fotoğraf çektirmeme (Brendemoen, s. 193) gibi durumların kadınlar için öncelikle din ve günah kabullerinden kaynaklandığı söylenebilir. Erkekler de ise bu görüşmeden başına bir şey gelir mi kaygısı bulunmaktadır (Brendemoen, s. 184). Katılımcıların yaşları incelendiğinde en küçük yaş 11 en büyük yaş 100 olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların yaş ortalaması 65,5 iken kadınların yaş ortalaması 70,5'dir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların cinsiyet ve yaş bilgileri verilmiştir.

Tablo 1
Brent Brendemoen'in The Turkish Dialects of Trabzon *Çalışmasında Değerlendirilen Kişilerin Cinsiyetleri ve Yaşları*

Erkeklerin yaşları	78, 50, 69, 67, 70, 72, 11, 78, 63, 65, 76, 75, 69, 70, 65, 65, 72, 16, 55, 80, 67, 38, 39, 40, 70, 75, 15, 46, 67, 65, 60, 50, 55, 71, 62, 80, 78, 90, 40, 45, 71, 65, 50, 60, 45, 73, 63, 65, 66, 71, 60, 70, 78, 80, 80, 70, 69, 75, 80, 85, 73, 81, 77, 85, 74, 47, 80, 66, 57, 75, 66, 74, 82, 70, 71, 76, 75, 54, 70, 70, 65, 47, 77, 68, 72, 85, 72, 78, 77, 69, 75, 68, 72, 70, 65, 76, 62, 68, 69, 12
Kadınların Yaşları	50, 65, 85, 100, 70, 78, 75, 89, 82, 40, 50, 90, 95, 90, 70, 65, 87, 68, 75, 70, 75, 65, 85, 7, 73, 63, 70, 79, 49, 46, 45, 33, 75
Anonim Kadınların Yaşları	25, 50, 30
Anonim Erkeklerin Yaşları	44, 47 ve birinin yaşı belirtilmemiş

Genelkonulaabakıldığındaiçeriğinoldukçazenginolduğugörülmektedir(Başlıklar; İşgal altındaki İstanbul (s.13), Günlük Hayat (s.15), Doğal Afetler(Sel)(s20, 80), Masal-Anlatı, Destan, Espri, Peri-Cin Hikayeleri(s.22-26,29,59,62), Muhacirlik(s.27), Komşuluk İlişkileri(Rumlar)(s.29), Avcılık(49), Hamsi(s.30, s. 49), Meslek Anıları(s.33), Evdeki Kaideler(alışkanlıklar)(s.34),Yerel Yöneticiler, Eşkıyalık(s.36-37), Gelenekler(Evlenme)(s.39), Tarihi Eserler(cami)(s.40) olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmada, doğaçlama konuşmalardan hazırlandığı, tek tip soru ya da anket uygulanmadığı için genelden özele çok fazla içerik görülmektedir. Mesela verilen örneklere ek olarak, yemek tarifleri, çocukluk anıları, bilmeceler, dualar, beddualar gibi bir sohbet içeriği olabilecek çokça konu başlığı üretilebilir. Ancak çalışmanın ana içeriği, 1914 Birinci Dünya Savaşı, 1916 Doğu Karadeniz'in İşgali sürecinde yaşananlar, Rus ve Ermeni faaliyetleri, Muhacirlik, Şehitler ve şehitlik alanlar, 1918 Doğu Karadeniz'in İşgalden kurtuluşu olarak sınırlandırılmıştır. Kültürel ögeler de eğer bu başlıklarla alakalı ise onlar da dahil edilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı yıl aralıkları (1978-1987) ile çalışmaya katılan görüşmecilerin otalama yaş aralıkları merkeze alındığında katılımcıların, savaş ve işgal sürecini bölgede algılanan şekli ile aktarması oldukça mümkündür. 1918 ve sonrası için bu çalışma grubu oldukça sıhhatli bilgi aktarma şartlarını sağlayabilmektedir. Katılımcıların bir kısmı (80 yaş ve üstü) bizzat savaşı yaşayan kişiler olduğu gibi, ikinci ve en yoğun olan kısım olan 55 yaş ve üstü savaş sürecince veya hemen sonrasında doğan görüşmecilerdir. Bu durumda savaşı bizzat yaşamasa da savaşı deneyimleyen aile, sülale, köy, kent üyesi olarak savaş ile ilgili anlatıların, (savaşı yaşayanlar tarafından) bizzat muhatabı olmuşlardır. Üçüncü grup olarak da 40-55 yaş arası katılımcılar, savaşı bizzat deneyimlemeyen ama savaşın oluşturduğu taze, yıkımın artçı etkileri ve savaş bitmiş olsa da gölge etkileri ile kültür, kurum, savaş yaralarını sarma, ağıt, fıkra, küfür, imar, yeniden yapılanma gibi hayatın bütün alanlarındaki izdüşümlerine şahit olmuşlardır. Dördüncü ve son grup olarak da 11- 40 yaş aralığındaki katılımcılar vardır. Bu grupta savaşın artık kültürel öğe

olarak kabulü, yaşananların ne şekilde anlatılageldiği ya da bu anlatıların nasıl evrildiğinin gözlemlenebileceği grup olarak düşünülebilir. Çalışma içerisinde şiveli kelimeler çok az bir kısımda olduğu gibi İstanbul Türkçesine dönüştürülmüştür. Yorum ekleme yapılmamış bazı kelimelerin anlamları parantez içerisinde verilmiştir.

Bu yaş tespitlerine itibar edilmesi gerekliliğin yanında, sözlü tarih aktarımının da olduğu, okuma yazma seviyesinin o dönem oldukça az olmasından kaynaklanan kafa karışıklıkları, eski ve yeni takvim (Rumi-Miladi) ayrımının tam bilinememesi, eski yazı yeni yazı(Arap alfabesi-Latin alfabesi) durumu, bölgede sıkça tekrarlanan, çocuğu geç kaydettirme, kayıtlar yapılırken gelişigüzel bir tarih ile kaydettirme, ölen çocukların kimliklerinin kardeşlerce kullanılması gibi yaş sapmaları da dikkate alınmalıdır.

Çalışma içerisinde sıkça kullanılan; Mal (inek, koyun, sığır), Kirve (Bölgedeki gayrimüslim halk ile törensel-folklorik bir şekilde kurulan bağa verilen isim), Bozukluk Çıkması (Bolşevik Devrimi), Kırılmak (ölmek toplu ölümler), cahil (çocuk, küçük), Nokta Tutmak (mevzi almak, tutmak) anlamlarındadır. Çalışmada 8 bölümde bilgiler tasnif edilmiş, konu ilgili görüşmecilerin varsa adı soyadı, yaşı yazılarak eserde bulunduğu sayfa numarası eklenmiştir. Kaynak eser Brendemoen'un eseri olduğu için ilk kullanımda yıl verilmiş sonraki kullanımlarda sadece sayfa numarası eklenmiştir. Karmaşık cümleleri, konu sapmaları, iniş çıkışları olan görüşmeler orijinal kelimeler korunarak özetlenmiştir.

Tablo 2
Eserde Yapılan Görüşmelerin Konulara Göre Dağılımı ve Görüşülen Kişi Sayısı

Yapılan Görüşmelerin Konuları	Sayıları
Birinci Dünya Savaşı	4
Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ermeniler ve Faaliyetleri	14
Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ruslar ve Faaliyetleri	19
Seferberlik-Muhacirlik-İskân	28
Ordu (3. Ordu, Enver Paşa, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı)	3
Şehitlikler- Asker Anıları	2
Savaşta Kullanılan Hayvanlar	7
Anlatılar-Savaş Psikolojisinin Adından Oluşan Etnik Hakaret ve Küfürler	5
Namus Vakaları	2

Birinci Dünya Savaşı

Ali Osman Kapıoğlu (80): "Alman harbine girdik, Alman harbinde buraya çok gemiler geldi, tersaneye geldiler, Alman profesörler talebelerini alıp geldi burada gezdiler, gemiler yaptılar" (Brendemoen, 2002, s. 63).

Yakup Bey (65): "Türkiye'nin çaresi yoktu, Yunanla, İngilizle harb etti. 7 ordusu vardı Türkiye'nin. Sultan Hamid'i indirdiler, 3 ordu kaldı. Ruslar geri gitti ama Türkiye'nin nüfusu 10 milyon kaldı. Allahtan Atatürk geldi de düşmanlar yenildi" (Brendemoen, s. 104).

Mustafa Akman (78): "Rusya işgalinde ben Rusya'da idim. Alman harbi çıktığı zaman mektup alırdım. Savaştan sonra mektup alamadım daha" (Brendemoen, s. 140).

Gül Ali (65): "Alman harbinde ben Erzincan'da büyük deprem gördüm. 16 bin kişi idi mevcut 10 bin kişisi gitti. Toprağın altında kaldı. Ben bir mezara sekiz kişi koydum" (Brendemoen, s. 189).

Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ermeniler- Rumlar ve Faaliyetleri

Salih Kaba (75): "Yukarıda bulunan Bayburt'un Ermenilerin elindedir" (Brendemoen, s. 39).

Hasan Çebi (67): "Tarlalarda kazanlarla gömülü altınlar vardı, Ermenilerden kalma olduğunu söylerler, onlardan kalma isimler de vardır" (Brendemoen, s. 101).

İsmail Hamzaçebioğlı (71): "Ermeniler hatrımızı saysın diye gizli bir kilise yaptırdılar, bu ibadet için değildi, telefon kilisesi eski telefon ile Erzurum'a Trabzon'dan haber vermek için yapıldı. Diyelim ki İstanbul'dan donanma geldi dışarı çıkacak, nasıl haber verecekler Erzurum'a, yarım saat geçmeden Erzurum haber alır, yani bu kiliseler ibadet için yapılmamıştır haber için yapılmıştır" (Brendemoen, s. 108).

Ali Aktürk (90): "Askerler beni durdurdular, beni bırakın bir şey bilmiyorum göçümü almaya gidiyorum dedim. Ordakiler sizin köyü Ruslar aldı dedi. Aldı ise aldı gidip göçümü alacağım dedim, şimdi yat sonra sabah gidersin dediler. Şimdi gidersen Ermeniler seni keser dediler" (Brendemoen, s. 117).

Ahmet Güner (70): "Rumların bu tarafta eşkıya teşkilatları vardı, buraya 150 tüfekle geldiler. Rumlarla birlikte muharebe yaptılar. Bizi yok etmek istediler. İleri gelen adamları papazları vardı. Biz bunları yok edersek hükümet de bizi yok eder dedi bizi yok edemediler" (Brendemoen, s. 139).

İlyas Öztürk (69): "Biz manastırı biliyoruz. Ruslar geldiği zaman biz çocuktuk manastıra sığındık. Onlar bizi kırk gün muhafaza ettiler, yedirdiler içirdiler, içlerine aldılar. Kırk gün yalnız biz değil manastır insan doldu. Ruslar da durumu anlamak için sorguya geldiler. Bunlar Türk mü diye sordular manastır grektir cevabını verdi. Çoğunluk sığınmacı bodrumlarda saklandı fazla göstermemeye dikkat ettiler. Bize çok yardımları oldu Rumların. Bizden bir kuruş para almadılar. Manastırın adı Kuştula-Kuştül Orman içinde" (Brendemoen, s. 151).

Hasan Reis (85): "Gayrimüslimler ile komşuluklarımız çok iyiydi. Bellenecek yerimiz kalsa yardıma gelirlerdi, yüklen gelsek yüke yardım ederlerdi, düğün edecek olsak yoğurt-bulgur-süt getirirlerdi, çok güzel insanlardı" (Brendemoen, s. 156).

Derviş Durmuş (73): "Ruslar buradan çekildikten sonra Rumlar da onlarla kalktı gitti. İçlerinde Türklere fenalık edenler vardı. Ruslar çekilince gitmek zorunda kaldılar" (Brendemoen, s. 157).

Emine Bülbül (68): "Rumların çoğu Ruslarla gitti. Rumlar hep eşyalarını gömüp buradan gittiler. Bazıları Türk-Müslüman oldu burada kaldılar. Kadınlardan da çok kalan oldu, özellikle ihtiyar olanlar kaldı. Müslüman olmayanlar da kaldı, ölünce kilisenin yanına gömülmek istediler gömdük onları istedikleri yere. Evlenmeler de oldu Rumlarla" (Brendemoen, ss. 164-167).

Harun Başocak (66): "Tahminen burası metruke bir yer idi. Ermeniler burada hep Türkleri kırdı. Erzurum'un Fırat'a kadar döktü. Babam eşkıya olup dağa çıktı. Ben daha doğmamıştım. Rum denen Yunandır, Ermeni denilen Ruslardır" (Brendemoen s. 184).

Kadir Taflan (57): "O zamanlar buranın Rumları gider Maçka'nın Rum'u gelir burayı çete halinde basardı" (Brendemoen s. 186).

Hanife Hanım (85): "Herkes gittiği yerde çadır kuruyor. Düzlerde hep çadır var. Köylerden bir şeyler alıp yiyorlar. Kimisi lahana alıyor. Jandarma diyor ki kirvelerden isteyin, vermezseler girin de alın. Aldık yedik" (Brendemoen s. 192).

Hüsni Yılmaz (71): "Ermeniler Türkçe biliyorlar Ruslar içinde yaşıyorlar. Memleketin Ermenileri de Ruslarla kaçtı gitti. Onlar bize çok hakaret etti bizimkiler de onlarla savaştı" (Brendemoen s. 200).

Mustafa Bey (69): "Buraların adamı Kafkasya cebellerinden (dağ) geldi bilmem. Buraların hepsi gelmedir. Gökyüzünden buraya gelmedi. İnsanlarla hep kardeşiz biz. Yetmişiki buçuk millet kardeşiz. Fikirler ayrılmıştır, dünyada insan olan insan denilen hepsi kardeştir" (Brendemoen, s. 257).

Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ruslar ve Faaliyetleri

Mehmet Bey (76): O dönem çocuk olduğunu belirten Mehmet Bey, Rusların bölgede olduğunu ifade ederek, Rusların iyi olduklarını, kendilerine şeker verdiklerini, o dönemde kesme şekerlerinin olmadığını kesme şekerleri Rusların verdiğini belirtmiştir. Rusların süt alırken alışverişlerinde halka ödeme yaptıklarını söylemiştir. Savaş sırasında toplar ve makineli tüfekler kullanıldığını, tepelerde savaşın olduğunu, işgal sürecinde yerlerinden sürüldüklerini, askerleri ileri sürüklediklerini, bazı sivillerin içeride kaldığını, bolşeviklerin ortaya çıktığını, Nikolay'ı aldıklarını, söylemiştir (Brendemoen, ss. 36-37).

Salih Kaba (75): Rusların bölgeyi işgal etiğini, işgalin hemen ardından Rusların yol çalışmalarına başladığını, bu yol çalışmalarında kadın-erkek yerli halkın da kullanıldığını, bu çalışma karşılığında Rusların günlük yevmiye verdiğini, Rusların iki sene kaldıklarını, Rusların atlı arabalar ve dört tekerlekli arabalar kullandıklarını ve arabaları gören halkın şaşırdığını ifade etmiştir. Kafir ve gavur ifadeleri ile Rusların tepelerden aşağıya 80 araba ile geçtiklerini söylemiştir. Arabaların Rize ve Batum'dan geldiklerini ifade ederek, erzak alarak Erzurum'a gittiklerini, günlerce çatışmanın ortasında kalındığını söylemiştir. 6 ay köye inmeden ormanda kaldıklarını, gündüz yerine gece ateş yaktıklarını, yemek pişirdiklerini, muhacirlerin çoğaldığını, ortalığın mahşer yeri olduğunu, Rusların uygun yerlere, tarlalara el koyup, kartol, lahana ektiklerini ifade etmiştir. Sonra "def olup cehennem olup gittiler", demiştir (Brendemoen, ss. 37-38).

Mustafa Saral (72): "Ruslar buraya geldi, 12 yaşında idim. Biz esir olduk, bir buçuk sene esir kaldık, bizi şose yollarında çalıştırdılar, bize mükemmel para verdiler" (Brendemoen,s. 51).

Zühre Virdil (90): "İki sene harp altında kaldık, Ruslar bizi işgal etti, mart ayında köyümüze geldiler, 12 martta bizi köyden çıkardılar, bizi toplayıp camiye bastılar, ağlıyoruz, bizi kesecekler diye korkuyoruz, dil bilmiyoruz, bir Ermeni geldi ağlamayın, bıçak, hançer, gama, urgan, fişek dedi ama bulamadılar. Asmadılar, kesmediler. Oradan Şinek köyüne gittik Ataköy, bir ay orada kaldık, iki sene Rus işgalinde kaldık sonra eve döndük. Çok açlıklar, çıplaklık, korkular çektik. Midilli geldi buraları topa tuttu bir de Sultan Yavuz geldi üç saat durdu Trabzon'da. Cephane boşalttı. Üç saat sonra Rusya duydu gemileri gemiler Boğaza gitti kurtuldu" (Brendemoen, s. 68).

Yakup Bey (65): "Ruslar Trabzon'u işgal etmiştir, halk haprten kırıldı, köy ahalisi de kırıldı, sonra Rusların içinde bozukluk çıktı, daha ilerleyemedi, bu bozukluğun üzerine bizimkiler onları tepeledi, memleketten çıkardı, burdan Harşit Deresine kadar ilerlemişti, Erzurum, Bayburt, Rize, Trabzon, Hasankale, Kars'ı hep almıştı. Batum Türkiye'nin idi ama aldı" (Brendemoen, s. 103).

Ali Aktürk (90): "Ruslar geliyor dediler, hasta ve yaralıları Boztepe'ye hastaneye yolladık. Ruslar bomba atmaya başladı, uçaklar vardı kaçtık. Sahilde bir yere sığındım bizim jandarmalar etrafı sardı. Ortada kaldım bir adam korkma bu tarafa gel dedi. 12 parça gemi top atmaya devam etti. Jandarmalara yaklaştım ve beni aldılar. Göçü kaldırmaya gittim, Şana köprüsünden gitmeye çalışırken fındıklıkların askerlerle dolu olduğunu gördüm. Askerler beni durdurdular, beni bırakın bir şey bilmiyorum göçümü almaya gidiyorum dedim. Oradakiler sizin köyü Ruslar aldı dedi. Aldı ise aldı gidip göçümü alacağım dedim, şimdi yat sonra sabah gidersin dediler. Şimdi gidersen Ermeniler seni keser dediler, yattık, sabah ceplerimize fındık doldurduk, ekmek al dediler. Aç karnına çok yol yürüdük her yerde Rus askerleri vardı, bize ışık tutup bizi gördüler gafulluk (sık yeşillik) alana girdik kurtulduk" (Brendemoen, s. 116).

Mehmet Bilgil (71): "Hacı Mehmet Efendi vardı, Ruslarla harp ederdi. Karader Taşlıova var, Taşlıova'dan top atardı. Bizi buradan çıkardılar, buraya makineli tüfekle top atılırdı, mitralyöz derdiler. Orada evimizi yıktılar, darmadağın ettiler, kestane tahtasından evimiz vardı hepsi çöktü. Orayı istihkâm yaptılar iki yıl durduk. 10 kişi idik. Koyunumuz yoktu sığırımız vardı. Savaştan sonra mal bakmaktan el çektik gurbete gittik. Zonguldak'a gittik. Dedemin kollarında ur vardı askere gitmedi. Babam gitti, babam üç tane şarapnel yedi Rus'tan" (Brendemoen, s. 119).

Hasan Turgut (45): "Trabzon'umuz Rum işgalindeyken, köylerimizde Rumlar otururdu" (Brendemoen, s. 127).

Ahmet Güner (70): "Ruslar iki sene kaldı. Buraları imar edecekti, bütün yolları yapacak tren gelecekti. İçi bozuldu (Bolşevik Devrimi) karışıklık çıktı. Sonra geri çekildi. İki tür Rus var idi, kimi komünist kimi bilmem ne öteki tarafı sevdi o şekilde bozuldu. Giderken her şeylerini bıraktı. Ruslar Rumların hakaretlerine ön vermediler. Rumlar bizi attı Ruslar tuttu. Rumlar iftira şikayetlerde bulunduysalar da Ruslar durumu anlardı. Babama da iftira attılar 4 tüfeği var diye, Maçka'daki

Rus konsolosuna gittik, bize tüfek var mı diye sordu annem yok dedi ve bizi serbest bıraktılar. Rumlar bizi yok etmek isteseler de hükümetten (Ruslardan) korktular" (Brendemoen, ss. 138-139).

Mustafa Akman (78): "Ruslar buraya geldiğinde ben Rusya'da idim. O zamanlar şimdi nasıl millet Almanya'ya gidiyor o dönemde de Rusya'ya giderdi. Ruslar burada 3 sene kaldı" (Brendemoen, ss. 140-141).

Salih Şahinler (80): "Rus işgali başladıktan sonra biz Rusların içinde kaldık. O zaman 18-19 yaşındayım ama yazılmamış idim. Ondan sonra yazıldık (askere yazılmak ya da nüfus hüviyet cüzdanı çıkarmak). Dört bir taraftan işgal edildik. Bizim köy hep Rus çadırı doldu. Maçka'ya şose yolu yapıldı. 13 günde yapılan yolda ben de çalıştım. Yol çok geniş oldu toplar bile geçebiliyor. Bizim paramızla 12, 5 kuruş ile çalışacaktık. 50-60 Türk çalıştık. Çalışanlar, Türk asker, sivil ve kadınlardan oluşuyordu. Para almaya gittiğimizde kumandan para yok dedi. Hakaretle kovdular bizi, alacağımız 3 manat idi, bir manat bizim 12, 5 kuruşa tekabül ediyor"

"Bayburt'ta Ermeniler vardı, Ruslar'da bozgunculuk (devrim) çıkında geri çekildiler. Bir gecede geri çekildiler. Sabah kaltık ki çadırı her şeyi toplamış gitmiş Ruslar. Ermeniler de Ruslarla gitti, Ruslar nereye onlar oraya" (Brendemoen, ss. 141-146).

İslam Yılmaz (81): "Ruslar çekildi, her yer yıkıldı harap oldu. Köy bomboş durulacak gibi değil. Hükümet yeni teşkilat oldu hükümete bilgi verdik. Ruslar Hristiyanlarla çok fenalık ettiler. Fenalık edenler Ruslarla birlikte çekilip gitti. Kaçanların yerine biz kaldık" (Brendemoen, s. 158).

Emin Öztürk (85): "Ruslar buraya gelip buraları aldı. Esiroğlun'ndan sirdüler bizi Trabzon'a iki gün aç kaldık. Akşam namazında bize çorba ekmek bir de balık çorbası verdiler. Orda yatırdılar bizi sonra Lermioğlu konağına getirdiler bizi. Tası tarağı handa topladık. Şeker, çay aradık akşam yattık. Sabahtan iskeleye sürdüler bizi. İskeleden vapura doldurdular bizi 10 kişiye bir ekmek verdiler, ambarda fındık buldum bir kısmını koynuma koydum Batum'a geldik. Bizi mutfağa götürdüler yemek vermediler. 25 gün sevkiyat barakasında kaldık. Balık çorbası verdiler. Hasta oldum hastaneye götürdüler 25 gün de orda kaldım. Denizden yaş çıkarma fabrikasında çalıştık. Sonra kaçtık bizi tuttular bir Ermeni bana 20 değnek vurdu ben casus değilim aileme gidiyorum dedim saldılar. Novorosisk limanına gittim. Karakola aldılar, kaçtık konsolosluk aradık. Fransız konsolosu var Türk konsolosu yok. Sonra Odesa'ya gittim" (Brendemoen, ss. 161-162).

Mustafa Lermi (66): "Ruslar geldiği zaman ben bu kadarcık çocuktum. Ruslar bizi buradan piyadesi kovaladı, buranın halkı hep de kadın. Burada erkek yok idi, buranın erkeklerini toplayıp sürdüler. Kadınlar bunları kovaladı aşağı dereye kadar indirdi ama igerdan? Kuvvet gelince bizi buradan çıkardılar. Kimisi Bulancak'a kadar gitti, kimisi burada Kalanima'da kaldı. Biz yerlerimizi buğday ektik gittik. Buğdaylar kelle verince kavurup yedik, değirmen yok evleri hep yaktılar burada tutunamadık Tonya'ya gittik orada armut bol var idi fırınladık armutu, onlarla idare ettik sonra yine geri geldik" (Brendemoen, s. 195).

Mustafa Bıyık (70): "Seferberlik yirmidokuzda (1914) çıktı. Ruslar burayı otuzda

(1915) işgal etti biz çocuktık. Ruslar geldi bir iki sene burada durdular. Kendi kendine ne olduysa burada yağ gibi eridi gitti. Biz o tarihlerde burada hakaretler gördük. Cebir de gördük, açlık da gördük. 6, 7 yaşında bir çocuktum" (Brendemoen, s. 199).

Hüsni Yılmaz (71): "Rusların askerleri var, açlık var. Bir çuval arpa alayım dedim Ruslar çekiliyorlar. Mekkaresi çıkıyor. Bir atlı Rus zabiti gördüm, bana nereye gidiyorsun deyince arpa almaya şuraya gidiyorum dedim. Dedi bana yanaş yanıma, bana bir tokat vurdu, günde bir tane Rusça öğrensen tamamen Rusçayı öğrenirsin dedi, kendisi Ermeni" (Brendemoen, s. 200).

Sabri Bey (70): "Hristiyanlar canlı canlı adam yaktı. Kim ne oluşan ol adam yakamazsın. Allah verdi cezalarını. Ben hudutlarda asker idim Rus dediğin adam haindır ama öyle bir davası yoktur, Rus'tur, haindir, komünisttir ama öyle fenalığı yoktur. Yalnız Rusların klişesi yoktur, klişe tapınaktır onlarda yoktur, başka düvellerde var onda yok" (Brendemoen, s. 213).

Muhammet Güney (70): "Karadağ'da burada işgal oluyor, Ruslar buraya geliyor Hacı Hamdi Paşa cephe kumandanı dediki "muhterem Tonyalılar biz burayı çiğnetecek miyiz yoksa nokta mı tutacağız" bu kahraman Tonyalılar dediki biz arazimizi çiğnetmeyiz, asker değiliz sivil olarak burada önümüzde bir kara cephesi var, bir karada nokta tutacağız, Ruslara karşılık vereceğiz, delikanlılar seçildi. İki ağır makineli ve toplar başladı atmaya. Askeri Ermeni, sırf Ermeni beyaz giyiyorlar, tüfekleri japon çoban tüfeği. Bizim uşaklar siyah elbiseli. Değirmendere'ye Rusların zırhlısı demir attı" (Brendemoen ss. 239-244).

Kezban Ayar (70): "Şahmelik'e kadar gittik. Oradan geriye döndük Ruslar geldiğinde. Ruslar çatır çatır buraya geldi atlara binerdiler. Altta Mehmet'in evi vardı yanda orada şey vardı kahve, oraya karakol yapmışlar, karakola gider gelirdi Ruslar, işte geri gitti" (Brendemoen s. 253).

Seferberlik-Muhacirlik-İskân

Salih Kaba (75): Ortalığın mahşer yeri olduğunu, muhacirlerin kalabalıkla, mal, koyun, sığır, insan, arkalarında yüklerle yollara düştüğünü ifade etmiştir (Brendemoen, ss. 37-38).

Sıdkı Demir (69): Muhacirlik, seferberlik olduğunu ifade ederek babasının ve iki amcasının da seferberlikte gittiğini babasını tanımadığını ifade etmiştir. Köylerinden 100 kişinin seferberliğe katıldığını ifade etmiştir.

Ayşe Baş (89): "Seferberlik çıktı, muhacir olarak Şine'ye gittik. Orda teslim olduk döndük yine yerimize (Brendemoen, s. 53).

Ali Osman Kapıoğlu (80): "Seferberlikten sonra Trabzon'dan çıktılar, 400 altınları kaldı burda, iplik yapıp satardılar, eski nesillerimizden bazıları İstanbul'a gittiler ve kaldılar. Burada gümrük, tekel polis, jandarma vardı muhacirlik bunları bitirdi" (Brendemoen, s. 64).

Mahmut Mahmutoğlu (80): "Muhacir çıktık, Trabzon'da Kovata Burnu'na, 18 gün orada bekledik, atlarla beraberiz, Trabzon'a yük taşıdık, geceleri Yomra'da yattık, askerleri geçerken görüyorduk, askerler bize sizin göçleriniz nerede diye

soruyorlardı, Kovata'da deyince askerler, burada durmayın herkes göçlerinin yanına gitsin dedi. Askerler Ruslar geliyor dedi. Yattığımız yerden hemen ayrıldık, atların yüklerini orada bıraktık, askerlere uyup Turanlı'ya kadar gittik. Yukarılara doğru bir saat gittik. Sabah olunca bir mağazaya gittik ama Rus uçağını gördük. Uçak bizi vurmasın diye yüklerle Boztepe'ye geldik. O gece orda yattık. Gece Ruslar gemilerle Arsin'in bombardımana tuttu, geminin adı Marya (Maria), o gece sabaha kadar nöbet bekledik. Sabah göçlerimizi alıp Trabzon'a indik. Şehirde kimse kalmamış, bomboş oradan Pulathane'ye indik akşam orda kaldık. Orda her şeyimizi, atımızı, yorganımızı bıraktık. Yoroz'a gittik, oradan atılan bir top bir kız vuruldu, oradan Fol'a geçtik kıyıdan Rus vapuru takipte. Yağmur yok ineğimiz var, 9 ineğim birini Fol'da kaybettik. Top atışı başladı ama yaşlı annem hareket edemiyor, annemi bırakıp kaçtık. Annemi çadıra bıraktık başka tarafa kaçmaya başladık, gizlendik. Geri geldik anneme bir şey olmamış top isabet etmemişti. Yürüyemediği için annemi ata bindirdik, gittik daha Rusların yüzünü görmedik. Ordu'ya gittik 18 gün kaldık orda. Ordu'nun Beyi bizi aldı camiye götürdü, hükümet bize kazan kaynattı, her birimizi bir köye yerleştirdi. Orada kaldık. Önce Yokuşdibi'ne sonra Vezirköprü'ye geçtik. Ruslar çekilince yerimize geri döndük" (Brendemoen, s. 112).

Ali Aktürk (90): "Seferberlik var Ruslar geliyor, Değirmendere köprüsünde nöbetçi bekledik. Geleni geçeni geri çevirdik, paşadır poşadır bakmadık. Köprüden şehir tarafına kimseyi geçirmedik" (Brendemoen, s. 116).

Ahmet Çiçerali (63): "Otuz ikide (Rumi takvime göre 1332- Miladi 1916-1917) muhacir gittik. Muhacir gidildiğinde ben yoktum. Ben Muhacirlikte Ünye'de doğdum. Oradan 6 aylık çocukken geri döndük. İki yıl sonra otuz dörtte (1918) döndük" (Brendemoen, s. 131).

Ahmet Güner (70): Seferberlikte Ruslar geldi buraları işgal etti. Biz muhacir çıktık. Gümüşhane'ye kadar gittik. Orada esir kaldık. Ruslar yine geldi bizi ileriye doğru itti. Gümüşhane'de Krom (Kurum Trabzon Gümüşhane Yağlıdere bölgesinde bir köy) denilen köyde kaldık. Orada 2-3 ay kaldık. Tarlalar mısır ekili idi. Bıraktık gittik, üç ay sonra geri döndük. Hiç ekilmeyen tarlalar o dönem ekilince iki katı ürün verdi" (Brendemoen, s. 138).

Salih Şahinler (80): "Arap kaymakam vardı bizi o yerleştirdi. Muhaciri yerleştirdi. Bizzat geldi gavurlar gittikten sonra Tonya'dan Sürmene'den Moğala'dan bir çok yerden gelenler yerleştirildi. İşsizdik, felaketi yaşayanlara yerler verildi" (Brendemoen, ss. 141-143).

Derviş Durmuş (73): "Rumlar gittikten sonra Of ve Sürmene'ye muhacirler getirildi. Muhacirleri buralara verdikleri zaman yayla sınırlarımızda bizi biraz kıstılar" (Brendemoen, s. 157).

Emine Bülbül (68): "Seferberlikte vardım. Atlarla yola çıktık. Olanları az hatırlıyorum. Gümüşhane'ye gittik. 3 atımız vardı. Derelerden geçerdik. Komşumuzun yaşlı annesi vardı onu yolda bir köye bıraktılar. Bir günlük yol gittikten sonra ihtiyar kadının kızı geri döndü ama annesini bulamadı. Her yer ıssız evle eşyalar var ama insan yok. Kediler vardı evlerde. Bir eve bırakılan başka ihtiyar vardı sürüne sürüne dereye inmiş orda ölmüş. İki sene Gümüşhane'de durduk" (Brendemoen,

ss. 163-164).

Hüseyin Tosun (74): "Seferberliğe gidemedik, Çamlıdüz köyünde toplandık. 6-7 aile bir aradaydık. Millet birbirini kırıyor. Ordan Başarköy'e gittik. Oranın mezeresinde kaldık hasta olduk. Asker geldi halimiz çok kötü bok kokuyoruz askere halimiz ne olacak diye soralım istiyoruz. Her yer bit pislik aldı başını gidiyor. Açlıktan kırılıyoruz. Arap gelecek bizi kurtaracak diye dedikodular yapılıyor. Asker bize ekmek verdi gitti. Evler öyle hızlı boşaldı ki, kimisi çalkalanmış yayık duruyor, kimi sütü peynir yapmış bırakmıştı. Tifodan ölenler vardı" (Brendemoen, s. 171).

Fadime Hanım (70): "Babam seferberlik gitti. Biz yetim kaldık. Babamızı tanımayız bilmeyiz. Gavur Rus geldi burayı aldı. Muhacirlik gittik geldik. Çocuktuk, Sivas'a Tokat'a gittik. Çocuktuk babam ve dört amcam gitti dönmedi hanemiz çöle döndü. Kimsemiz kalmadı. İki kız bir oğlan kaldık, evimizi şenlettik. Ermenilerin çıktığını (ülkeden) bilmem de gavurların çıktığını bilirim, gavurlar çıktığında ben buradaydım" (Brendemoen s. 175).

Rahmi Ustaoğlu (80): "Muhacirliği anlatayım. 3. Fırka, 9. Kolordu 3. Fırka 140. Alay 3. Tabur 12. Bölük Bilal oğlu Rahmi Usta. Boztepe karakolunun önünde beni tuttular, silahımı aldılar. Gittim sonra silahımı sözlü olarak istedim vermediler. Merkeze gidip oradan alabilirsin dediler. Silah olmadan eve karımın yanına gidemem, bir arkadaşım bana silah verdi öyle gittim eve. Sabah silahımı istemeye gittim merkeze bana bir kâğıt verdiler ve bu kâğıtla silahımı gidip aldım. Bana bir kağıt imzalattılar" (Brendemoen s. 177).

Harun Başocak (66): "Seferberlikte yirmi dokuzdaydım. Ama eski tarih mi yeni tarih mi bilemem. Yirmi dokuzda doğdum (1913-14), Ruslar buradan otuz ikide çıktı (1916-1917). Ya da otuz altıda (1920)", (Brendemoen s. 182).

Hanife Hanım (85): "Seferberlikte durduk bir köyde, yirmi günün içinde beş tane cenaze gömdüm. Burada Ruslar geldiğinde kırk tane ateş yaktılar. Hızlı geldiler. Babam büyükler soyarlar bizi diye paralarını çoraplarının içine koydu, gidelim mi kalalım mı tartışmaları yaptılar. Çıkmanın imkanı yok. Kadınlar hazırlanıyorlar, burada Ruslar fenalıklar yaptığı gibi millet kalkıp hazırlandı. Köyden bütün millet yüklerle yollara çıktı. Arabalar yoktu. Yollarda sığınacak yer yok, insanlar yollarda göl olmuş akıyor. Her taraf yüklerle doluydu. Bakır ibriklerini alanlar da oldu. Bizim gözümüzde bir şey yok mallarımızı hep bıraktık orda. Visera'da yağmur oldu, kıymetli eşyaları kuyulara gömenler oldu. Altı aile bir evde kaldık. Evler hep ıssız kaldı kaçıp Karadağ'a çıkanlar oldu" (Brendemoen ss. 191-192).

"Üç sene kaldık muhacirlikte, döndük geldik çarşılardan hep yürüdük. Kırık arabalar dolu ortalık. Yollar kırık arabalarla dopdolu. Ruslar bıraktı kaçtı gitti. Çarşılar araba doldu birden".

Abdullah Balta (74): "Ruslar buraya geldi burayı esir etti dört gün kaldıktan sonra muhacirliğe gittik. Giresun civarlarına gittik, Ruslar bizi Harşit'e kadar kovaladı. Karadağlarda birkaç gün istirahat ettik. Bir iki ay kadar sonra bizim askerimiz de oraya geldi. Karadağlarda Hıdırnebi'de bunlar da durdular orda harp ettiler. Sonra Ruslar aldı. Sonra asker çekildi bize karışmadı, yolumuzu kesmedi beş on yaşında uşak idim. Kendi içlerinde bir bozukluk çıktı, bizim askerimiz geldi aldı buraları oturduk aşağıya. Muhacirlikte çok kırıldık, analarımız vardı o vakitte

öldüler. Kardeşlerim vardı öldü gittiler. Hükümet bize Kuşkayası'nda ev verdi sonra buralar açılınca buraya geldik" (Brendemoen s. 197).

Osman Zurnacıoğlu (76): "Rus zamanları muhacirlik zamanları açlık çektik, gariplik çektik, yirmidokuzda (1914) Ruslar savaş açtı bize. İngilizler, Fransızlar Ruslar bir taraf, biz Almanya, Avusturya, Türkiye bir taraftık. Seferberlik ilan edildi, 295-312'ye (1876-1896 arası doğanlar) kadar bütün herkesi askere aldılar. Bir anda aldılar, askeri doğuya sevk ettiler. Doğuya, Batıya, Çanakkale'ye. Bahriye Çanakkale'ye, piyade buraya sevk edildi. Bir iki senede Ruslar galip geldi. Bizi buradan kovaladılar. Kış da vardı askerimiz karşı duramadı. Ölen öldü ölmeyen muhacir çıktı. Kırıldı gitti millet. Batıya doğru gittik. Padişah nüfus başına vesika verdi, karne verdi, kazadan ekmeğimizi alırdık. Lekeli humma çok oldu" (Brendemoen s. 202).

Ahmet Yılmaz (75): "Muhacirliğe gittik, Eskefiye (Çarşıbaşı) taraflarından geçtik. O zaman beş on yaşında ancak vardım. Ruslar top atardı, Mariyası (Maria gemisi) vardı, çok eziyetler çektik. Ordu Perşembe'ye kadar gittik orada kaldık sonra döndük" (Brendemoen s. 204).

Osman Bey (70): "Cihan harbinde biz yedi yaşında idik. Buraları Ruslar aldı biz muhacir çıktık Ünye'ye. İki sene muhacir kaldık, Ruslar çekildi geldik buraya" (Brendemoen s. 2011).

Sabri Bey (70): "Ruslar buraları işgal ettiği zaman Rus donanmaları geldi, biz küçücüktük. Donanmalar burada kayık, kaşık, köprü ne varsa yıkıp yığdı. Biz de Hopa'dan beri muhacir çıktık, çıka çıka denizden karadan, o zaman bizim vesait yoktu, hükümet de değişik bir halde idi. Ruslar bizim askeriyeye ağır geldi ondan sonra orda verildi kırıldı öldüler. Ta buradan Samsun'a millet muhacir çıktı. İki sene sonra millet geri döndü. İlen öldü kalan kaldı" (Brendemoen s. 212).

Hasan Gürsen (72): "Ruslar harpte derelerden ateş ediyor, o zaman mitralyöz dediler makinalı tüfeğe. İlk önce muhacirlik başladı. Kıtlaştı buralar, kimi gitti kimi gidemedi. Dağlardan yukarı muhacir giden oldu. Ruslar burayı ezmeye başladı bizim askerler bozuldu. Bizim askerler hep sivil giyiyor başlarında başlık var. Türk askeri bozulunca asker sivil karşık gitmeye başladılar. Silah seslerini duyuyorduk, Rus süvariler gelmeye başlayınca yanlarında durduğum askerler tüfeklerini dereye attılar "ey gidi Ali Osman Devleti kafir Rus kanat vuruyor" dediler. Irmaklara doğru kaçtık. Herkes kaçtı, sığırını kaplarını bıraktı insanlar. Ruslar bizi topladı, atların önünde kuyruk oldu. İşittiğimize göre orada 7-8 kişi kestiler süngülediler. Tonyalılar Rusların bir askerini vurdular, onları bir derede topladılar bir kayanın üstünde, iki taraftan süngüleyip kesmeye başladılar. Süngüleyip dereye döktüler. Orda olan bir kadın korkup kendini ölenlerin üzerine attı sonra çıkıp kaçmaya başladı[1]" (Brendemoen s. 219).

Osman Candaş (72): "Benim bildiğim muhacir gittik. Rusun yüzünü görmedik ama çok perişanlık çektik. Yollarda çok açlık çektik, mallarımız hep kırıldı, kimimiz Ordu'ya kimimiz Giresun'a kimi Bolu'ya kimi Düzce'ye gitti. Kimi dört sene kimi altı sene kaldı" (Brendemoen s. 222).

[1] Tonya merkez, dere yatakları ve dağ taraflarında asker-sivil şehitlikler vardır (Alşan, 2017, s. 189-196).

İlyas Çakar (78): "Muhacirlikte olanları anlatsam bir sene sürer. Çekilen açlıkları, yoksulluğu iki tane kardeşim açlktan öldü. Annem hasta oldu fındık çarptı bizi. Kıtlık vardı, muhacire maaş verilecek dediler nenen almaya gitti kız kardeşim bir buçuk yaşında Fadime o zaman öldü, yıkadı gömdüler. Muhacir yerlerine bir kapla yemek almaya gitti bir kız vardı Ayşe benimle geldi yemek almaya kalan elmaları yedik. Ayşe akşama doğru yattığı yerden ses veremedi akşam öldü. Döndük memleket ıssız, mısır vardı onları öğüttük yedik. Keçi misali nene nereye ben oraya gittim" (Brendemoen ss. 225-226).

Hatice Kayacı (73): "Yaylalardan asker toplandı seferberliğe, giden gelmedi. Alaca'ya muhacir çıktık, orada harbe tutulduk, ölen kalan oldu memlekete döndük. Esir aldılar bizi çok çektik gavurlardan" (Brendemoen, s. 233).

Mevlüt Paşaoğlu (68): "Ben muhacirliği bilmem o zaman cahil idik, 3 yaşında muhacir çıktık Giresun'a gittik iki sene sonra döndük yani temiz tam anlatamam" (Brendemoen, ss. 225-237).

Osman Öztürk (76): "Rus Trabzon'u aldı, Hıdırnebi'yi aldı biz muhacirliğe çıktı. Giresun'a gittik kayığa bindik Samsun'a çıktık, Samsun'dan kayığa bindik Kavak'a çıktık. Kavak'tan Havza'ya, Merzifon'a Gümüşhacı Köyüne, Osmancık, Tosya, Kocahisar, Gerede, Çerkes, Bolu, Hendek, Adapazarı orda bir sene durduk, Rus çekilince geri geldik" (Brendemoen, s. 249).

Fatma Fişek (63): "Seferberlik olduğunda ben uşaktım. Annem babam içerde kaldı ben kaçtım Harşit'i karşıya geçtik. Çadır kurduk orda, gavurun gemileri geliyor size top atacak dediler. Çadırları soyundurduk, gizlendik bir kaşın altına. Gavur geldi bizim ateşlerimize topu salladı attı, yıktı oraları. Onlar çekilince bizde çadırlara geri döndük, ateşlerimizi yaktık. Sabah oradan sevk olduk gittik Giresun'a orda kaldık, Ruslar nokta tuttular Harşit'te, iki sene muhacir kaldık. Akrabalarımızın yanına gittik. Gavur çekildi, geri gittik babam annem içerde idi ölmemişler sevindik" (Brendemoen s. 251).

Ordu (3. Ordu, Enver Paşa, Sarıkamış Kuşatma Harekatı), Şehitlikler-Asker Anıları

Sıdkı Demir (69): "Enver Paşa mürteddir. Askerlerin kırılmasına, şehit olmasına, yenilmesine sebep olmuştur. Ruslar onun yüzünden savaşı kazandı" (Brendemoen, s. 43).

Hüsni Yılmaz (71): "Ruslardan işittiğimize göre Ruslar bizi yıkamazmış, babamdan dinlediklerime göre biz çocuğuz, Enver Paşa bu cepheyi Ruslara kendi satmış. Rapor yaparmış[2] da altına teneke ile kormuş şişe içerisine. Mantarlarmış atarmış suya aşağıdan 2-3 yüz kilometre aşağıdan Ruslar alırdı onu. Bakardı işte filan

[2] Yanında bulunan tabur ve bölük komutanlarından bir kısmı da şehit düşen X. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Nasuhi Bey'in yanında bulunan Osmanlı Ordusu'nun kuşatma planlarının Rusların eline geçmiş olması(Benazus, s. 238.) Rus kaynaklarında şöyle ifade edilir; "XI. Türk Kolordusu Süvari bölükleri dikkatsiz olarak hareket ederek kendilerini topçumuzun ateşine maruz bırakmış olduklarından birkaç dakika içerisinde darmadağınık olmuşlar ve mevcutlarının yarısından ziyadesini kaybetmişlerdir. Sarıkamış'ta bütün kuvvetle düşman bizi kuzeyden ihata eylemek üzere tekarrüp etmiş bulunmaktadır. Bu malumat 29. Fırka'nın esir edilen Erkânı Harbiye Reisi'nin vesaik, evamir ve talimatından alınmıştır. Bu vesaikte: bugün Sarıkamış'da X. Türk Kolordusunun tecemmüünün hitam bulacağı yazılıdır" (Genaral Nikolski, s. 48). Bu bilgi çok önemlidir savaşın Türkler aleyhine değiştiği tarih olarak da zikredilebilir (I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, I, s. 412). Ruslar berkitilmiş sağlam mevzi (Sarıkamış) ve istihbarat alanında artık üstün duruma gelmiştir. Bu olayın aktarıla aktarıla Enver Paşa'ya mal edilmesi mümkündür.

yerden geç, şurası serbest şurası açık. Sonra işittiğimize göre, padişah paşalarımız tarafından tutulmuş, altına sattığı için boğazına altın eritip dökmüşler. Bu tarihler için bunu işittik" (Brendemoen s. 200).

Hüseyin Aydın (68):" Kırkbeşteki Alman Rus harbinde asker idim. Sarıkamış'ta paydos olduktan sonra orda kemikten geçilmezdi. Sorduk oranın yerlisi çok ağladı ve Ruslarla Türkler burada kavuştu (karşılaştı) savaş zamanı korktuk ki Türk birbirini kıracak" (Brendemoen s. 219).

Sıdkı Demir (69): "Ruslarla savaşan askerlerden, Sarıkamış ve Sultan Murat'ta şehitlerimiz var" (Brendemoen, 2002,42).

Safinaz Sancak (70): "Sultan Murat'da şehitlerden dolayı kalabalık insanlar geliyor. Ağustosun yedisinde geliyorlar" (Brendemoen, 2002,82).

Savaşta Kullanılan Hayvanlar

Safinaz Sancak (70): "Zamanımızda atlar vardı, atlar yükler taşırdı, at eşek kıyamet gibiydi. Onlardan kervan olurdu. Bu zamanların arabaları gibi idiler" (Brendemoen, s. 82).

Salih Şahinler (80): "O zamanlar hayvanat ile harp yapılırdı. Vesait ve araba yoktu. Bizler mal (hayvan sahibi) idik. Savaşta yaylalara çıktık. Ruslar işgalde koyunlarımızı yedi. 70 keçiden 10 tane kaldı, 300 koyundan tırnakları bile kalmadı. Dana ve öküzlerimiz dahil hepsini yediler" (Brendemoen, ss. 142-145).

Rahmi Kara (80): "Eskiden vesayit yoktu. Katırcılar olur yükleri taşırdı. Katırcılar malları Trabzon'dan getirirdi" (Brendemoen, s. 149).

Murat Turan (70): "Ruslar buraya gelince domuz getirdiler. Eskiden burada fazla domuz yoktu. Bu domuzlar yabanileşti yayıldı. Onlar domuz yerlerdi" (Brendemoen, s. 150).

Emine Bülbül (68): "Seferberlikte yola atlarla çıktık" (Brendemoen, s. 163).

Hanife Hanım (85): "Kıymetli şeylerde kimsenin gözü yok, sığırlar 17 tane sığırı yolun başında kesip bıraktılar. Buzağı kesmeye kıyamadılar bıraktılar. Malları saklamadılar bahçelere bıraktılar. Tavukları vurdular, kestiler yediler hiç kalmadı" (Brendemoen s. 192).

Abdullah Balta (74): "Eşyalarımızı hayvanların üstüne iplerle bağladık, yataklarımızı bağladık. Sonra inekleri çeker giderdik. İneği sağar yer içerdik sütünü. Tuzsuzluktan kırıldık. Çok tuzsuzluk vardı, yemeği pırasa ve soğanla yerdik. Deniz suyu ile yerdik. Et yoktu bitkileri yerdik" (Brendemoen s. 197).

Namus Vakaları

Salih Kaba (75): "Rus amir emir verdi katiyen ilişik yok bunlara dedi. Kadına ilişmek yok dedi. Orda ağabeyim vardı, komşunun karısı vardı bunu elinden tuttu alacaklar, benim abim tekme vurdu iki Rus'a onları devirdi. Kadını aldı kurtardı" (Brendemoen, ss. 37-38).

Hanife Hanım (85): "Babalarımız baktılar ki Ruslar kadınları alıp Söğütlü'de bir eve götürdüler" (Brendemoen s. 191).

Sonuç

Bernt Brendemoen'in eseri bütün bu veriler ışığında dil bilimi açısından eşsiz olsa da tarihi açıdan birinci elden, orjinal, sözlü tarih çalışmaları alanında çok önemli bir katkı sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı süreci, yaşananlar; Doğu Karadeniz, Trabzon, işgal ve Ruslar özelinde halkın birebir yaşadıklarını aktarması çok önemlidir. Görüşülen kişilerin ya o dönemi bizzat savaşa katılarak yaşamış, ya çocuk olarak yaşamış ya da anne ve babasından dinlemiş olması resmi belgelere dayandırılan tarihi seyirden farklı olarak bir pencere açmaktadır. Bizzat dönemin sosyal, ekonomik, askeri, dini durumları ile işgal sürecinde yaşananları, yolları, haberleşme ve sağlık şartlarını, tarım ve hayvancılık durumları ile komşuluk ilişkilerini kesit kesit gözler önüne sermektedir. Bu açılardan eser eşsiz ve tarihi kültürel mirasın bir tuğlasıdır. Eser içerisinde önceden planlanan, tek tip sorular olmadığı için konu zenginliği fazladır. Eserden anlaşıldığı üzere anlatıcılara fazla müdahale edilmemesi, yönlendirme yapılmaması, sınırlar koyulmaması eserin zenginliğini artıran unsurlardan olmuştur. Görüşülen kişiler kendi anlatmak istediklerini anlatmış, anlatılarda bölgenin kültürel ve tarihi birikiminin sonucu olduğu için her tespit, kızgınlık, acı, aşağılama, tehdit, övgü okuyucuya bölgeyi ve yaşananları daha iyi tanımlama anlama alanı sunmuştur.

Taranan ve değerlendirilen eserde bölgenin gelenek ve kültürü gözlemlenebildiği gibi bölgede yaşanan savaşın yansımaları; savaş süreci, işgal, muhacirlik, kayıplar, askeri faaliyetler, kayıplar, Rus ve Ermenilerle yaşanan olaylar 139 kişi belleği üzerinden teyit edilmiştir. Çalışmanın ana teması olarak merkeze alınan Doğu Karadeniz'in Ruslar tarafından işgali olduğu için bu konuyu ilgilendiren ana ve alt başlıklarda(Birinci Dünya Savaşı, Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ermeniler-Rumlar ve Faaliyetleri, Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ruslar ve Faaliyetleri, Seferberlik-Muhacirlik, Anlatılar-Savaş Psikolojisinin Adından Oluşan Etnik Hakaret ve Küfürler, 3. Ordu, Şehitlikler- Asker Anıları, Savaşta Kullanılan Hayvanlar, Namus Vakaları) görüşülen kişilerin birebir anlatıları ile özet olarak verilmiştir. Bu içerik halkın savaşla ilgili tecrübelerinde çok zengin bir panorama sunmuştur.

Birinci Dünya Savaşına genellikle "Alman Harbi" denildiği görülmüştür. Savaş, muhacirlik, Rum-Ermeni ve Rus faaliyetleri, bölgede alınan tedbirler 3 katmanlı anlatıcılarla eserde yerini almıştır. Birinci gruptakiler, bölgede savaşı bizzat yaşayanlar, ikinci grup savaş sürecinde doğanlar ve üçüncü grup, savaş sonrasında yaşanılanları katılanlardan bizzat dinlediği ya da bir sonraki nesilden anlatı olarak duydukları şekillerde ifade etmişlerdir.

Sıralanan bu konu tasnifli ve üç grup anlatıcılarda; özetlerde dikkat çeken en önemli özellik, tarihi veriler, kaynaklar, hatırat, tezler ve makalelerde ifade edilen olayların, hemen hemen hepsinin yaşandığı, belleklere kazıldığı, sözlü tarih aracılığı ile halk tarafından aktarıldığının tespitini sağlaması olmuştur. Akademik verilerle karşılaştırıldığında hemen hemen hiç sapma yoktur. Yer isimleri, harekat şekilleri, güzergahlar, çatışma alanları, kullanılan silahlar, bombardıman süreçleri akademik çalışmalarda olduğu gibidir (Alşan, 2017, ss. 19-263).

Muhacirler Trabzon'dan kendi iç dağlık bölgelerine gittiği gibi sınır illere kara

ve deniz hatlarından da gitmeye çalışmıştır(Ordu, Perşembe, Bulancak, Tirebolu, Giresun/Harşit, Samsun, Bolu, Düzce, Adapazarı/ Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Gümüşhane vb) güzergahlar tarihi kayıtlarla birebir aynı olduğu gözlemlendiği gibi "Muhacirlik"te yaşanan; Sağlık, beslenme, tedavi şartlarının da Türkler açısından zorlu ve yokluk derecesinde olduğu, hastalıktan bir çok insanın öldüğü, tuz yokluğunun yaşandığı, tuz için deniz suyunun kullanıldığı görülmektedir. Savaş sırasında mektuplaşma ve haberleşmenin kesildiği, savaş sürecinde müslim ve gayrimüslim halkların her zaman çatışma yaşamadığı insanlık, yardım, yemek verme saklama gibi komşuluk ve merhamet örneklerinin de yaşandığı, bölgede müslim ve gayri müslim halkın folklorik olarak "kirve"((Brendemoen s. 194) "Hristiyan dost" olarak törenleri ile sosyolojik bir bağ tesis ettiği, muhacirlik sırasında yollarda özellikle yaşlıların bazılarının terk edildiği ve öldüğü, muhacirlik hatlarının hem sahil hem iç kesimler güzergahında olduğu, bölgede kalanların iç hatlara orman ve yaylalara çekildiği, işgal sürecinde sahillerden bombardıman süreçleri ve kullanılan silahlar; Mitralyöz, kırmalı japon tüfeği, süngü, top, Maria gemisi bombaları gibi örnekler olduğu görülmektedir. Ayrıca içselleştirilen nesilden nesile aktarılan muhacirlik anılarının, muhacirlik tanımlamaları oluşturduğu bir vakıadır (Muhacir Karısı) (Brendemoen,,259).

Rusların işgal adımları, yönetimleri, halka muameleleri, faaliyetleri, Gayrimüslim halkın Ruslara yardım ettiği, devrimden sonra geri çekilmesi, geri çekilirken her şeyi geride bıraktıkları, bölgede özellikle yol-şose yapımları, bu yollarda yerli halkı çalıştırıp günlük para verdiği, kurallar önem vermeye çalıştığı, Rusların hayvancılığı bitirecek derecede sürülere el koyup yediği, domuz gibi hayvanları getirtip yediği gibi bunların çoğalmasına sebep oldukları, işkence ve iftiralara karşı Rus kuvvetlerine müracaatların olduğu, köylerde erkek kalmayan yerlerde kadınların Ruslara karşı mücadeleye katıldıkları tespit edilebilmektedir.

Ermeni ve Rum değerlendirmelerine bakıldığında, Türkler tarafından savaş şartlarında bu iki halkın birbirine karıştırılmış olduğu görülmektedir. Bölge halkının zihninde gayrimüslim algısı ile iki grup zaman zaman aynı kefeye konmuştur. Ermeni çete faaliyetleri ve Rum çete faaliyetlerinden bahsedilirken bu durum açık olarak görülmektedir. Savaş sürecinde özellikle Ermenilerin Rusların askeri faaliyetlerinde yer aldıkları, Ermenilerin çetecilerin bölgede çeşitli zulümler yaptığı ifadeleri vardır. Bir de iyi komşuluk ilişkileri ile açıklanabilecek bir vakıa olarak halkın bir kısmı Ermeniler için "gavur" demeyerek, "gavurlar buradan çıktı gitti ama Ermenilerin çıktığını bilmiyorum" diyerek Ermeni ve "gavur" u iki ayrı şey olarak düşünenler de vardır. Başka bir görüşmeci de, "Rum denen Yunandır, Ermeni denilen Ruslardır" diyerek kafasındaki eşleştirmeyi paylaşmıştır. Bir de Rusların Hristiyan olmadığını düşünenler vardır. Dolayısı ile Trabzon ve çevresinde, millet, ırk ve din algısı çeşitlidir denilebilir. Her millet kardeştir inancını taşıyan yerli halkın, bölgede savaş sürecinde dahi komşuluk ilişkilerini muhafaza ettiği vakıalar tespit edilmiştir. Bu Ruslara karşı saklama, yemek verme, barındırma, ihbar etmeme örnekleri az da olsa vardır. Bu anlatılar, bölgedeki Hristiyan sivil unsurların insanlık örneklerini sergilemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Akarca, H. D. (2014). İlmi işgal: Rus bilim adamlarının Trabzon ve civarında gerçekleştirdikleri arkeolojik faaliyetler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, *17*(17), 21-30.

Alşan, S. (2014). Doğu Karadeniz'de Rus çekilişi sırasında Ermeni faaliyetleri (1916-1918). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, *17*(17), 173-184.

Alşan, S. (2017). *Doğu Karadeniz'in en uzun iki yılı*. Serander Yayınları.

Ataman, H. (1990). *Esaret yılları, bir yedek subayın I. Dünya Savaşı şark cephesi hatıraları*. Kardeşler Matbaası.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Hariciye Siyasi Evrakı. HR.SY, Dosya 2206, Gömlek 5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Hariciye Siyasi Evrakı. HR.SY, Dosya 2208, Gömlek 965.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Hariciye Siyasi Evrakı. HR.SY, Dosya 2884, Gömlek 4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı. Y..MTV, Dosya 287, Gömlek 85.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılâbı tarihi* (Cilt 3, Kısım 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Benazus, H. (2006). *Sarıkamış faciası*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Brendemoen, B. (2002). *The Turkish dialects of Trabzon their phonology and historical development* (Cilt 1-2). Harrassowitz Verlag.

Bulut, T. (2012). Büyük Britanya ve Doğu sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *12*(25), 245-255.

Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk harbi, Kafkas cephesi III. ordu harekâtı* (Cilt 1). Genelkurmay Basımevi.

İybar, T. (1950). *Sibirya'dan Serendib'e*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Menteşoğlu, Ö. E. (2008). *Giresunlu fedailerle konuştum onlar da çılgındı*. Ofset Matbaacılık.

Mintslov, S. P. (2008). *Rus işgal komutanı S. P. Mintslov'un Trabzon günlüğü* (E. Uzun, Çev.).

Nikolski, G. (1935). *Sarıkamış hareketleri* (M. K. Nazmi, Çev.). Genelkurmay Basımevi.

Özgüldür, Y. (2021). İttifaktan savaşa: 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman ittifak antlaşması ve yansımaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *76*(2), 475-492.

Rose, J. H. (1922). Great Britain and the Eastern question. *The Journal of International Relations*, *12*(3), 307-319.

Sağlam, T. (1941). *Büyük harpte 3. ordu'da sıhhî hizmet*. Askeri Matbaa.

Şakir, Z. (1944). *Cihan harbini nasıl idare ettik, 1914-1918*.

Saran, A. K. (2007). *A. Selim Yavuz'un not defteri, 1892-1968, hatıralar*.

Usta, V. (2004). Rus Bilimler Akademisi heyeti tarafından işgal yıllarında Trabzon'da yapılan çalışmalar ve Rusya'ya götürülen eserler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (153), 21-30.

Üste, A. N. (2018). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da güç dengesi ve Hitler'in güç dengesi politikası. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 68-82

Extended Summary

The First World War and the fronts on which the Ottoman Empire fought are very important in terms of world history. In particular, the fact that England, France, and Russia took sides against the Ottomans put the Ottoman Empire in a difficult position, especially on the Eastern, Western, and Southern fronts. Especially in the battles against the Russians on the Eastern Front, the 3rd Army was almost wiped out during the Sarıkamış Siege Operation, leaving the region defenseless and preventing the Ottoman Empire from recovering quickly. This state of vulnerability paved the way for the occupation of Trabzon, an important center in the Black Sea region. By focusing on Bernt Brendemoen's work, we can shine a spotlight on the events that unfolded in the Eastern Black Sea region during this period.

Looking at the events identified in the content of this document, the following observations can be summarized: The Russians carried out a swift and successful action, advancing almost to the center of Anatolia along its land and sea routes in about two years. Along the coastal route, Batum, Artvin, Rize, Trabzon, and Giresun were occupied. The land route could not be recaptured by the Ottoman Empire due to the Ottoman Siege of Sarıkamış in Kars. Russian forces arriving from two directions, connecting Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, and Gümüşhane with Trabzon, were able to join forces. For the people caught between two fronts under Russian pressure, the migration route began along the coast from Batum to Hopa, continued through Artvin and Rize, and after the occupation of Trabzon, extended as far as Giresun, Ordu, Samsun, Bolu, Adapazarı, and Düzce. This route generally extends along the landward side towards the highlands of Trabzon, Karadağ, the forested interior of Hıdırnebi, Havza, Merzifon, Tosya, Sivas, and Gümüşhane.

Alongside the military operations of the war, migration had now begun as a significant movement of the civilian population, and the Ottoman Empire's ability to manage this chaos, in addition to the war, was weakening day by day. The issues of where refugees would be directed, their sustenance, cash assistance to be provided, health and sanitation services, security, and shelter arose. The complex and uncertain repercussions of the war forced the Turkish people to abandon their property, land, and even kill some of their animals, becoming refugees by their own means. During this migration process, families were scattered, and incidents of loss and murder occurred. Under the weight of these conditions, there have been tragic events affecting everyone, including refugees dying of starvation. Conflicts and gang-related incidents, particularly within the civilian sector, have led to an increase in civilian losses.

In addition to the military operations carried out by the Russians in Trabzon and its surroundings, their civil and social activities in the region are also significant. The establishment of an academic council in the region, the publication of a local newspaper, the construction of roads and highways, the bombardment by the ship Maria, the weapons used and their types, the recording of historical structures, the identification of historical artifacts in the region and their transport to Russia, the effects of the Bolshevik Revolution, and the Russian army leaving behind significant equipment while withdrawing from Trabzon are important events.

The occupation process and the state of the armies have generally been covered in academic studies, but there has been little evaluation in the field of oral history. It is particularly important for civilians to evaluate events firsthand and describe how they saw them from their own perspective. This is because the study also contains information that cannot be found in official records. The existence of unrecorded losses, such as neighborliness, interactions between Christian and Muslim populations in the region, wartime cooperation, and the people finding their own solutions, is understood from these interviews. Brendemoen's work is significant in this area. Although the study is based on language, the 139 free interviews provide important information on history. In particular, the Russian occupation, migration, relations between regional peoples, and the experiences of civilians are clearly distinguished in the work. The fact that the study reached participants of both genders who had seen and heard the war increases its contribution.